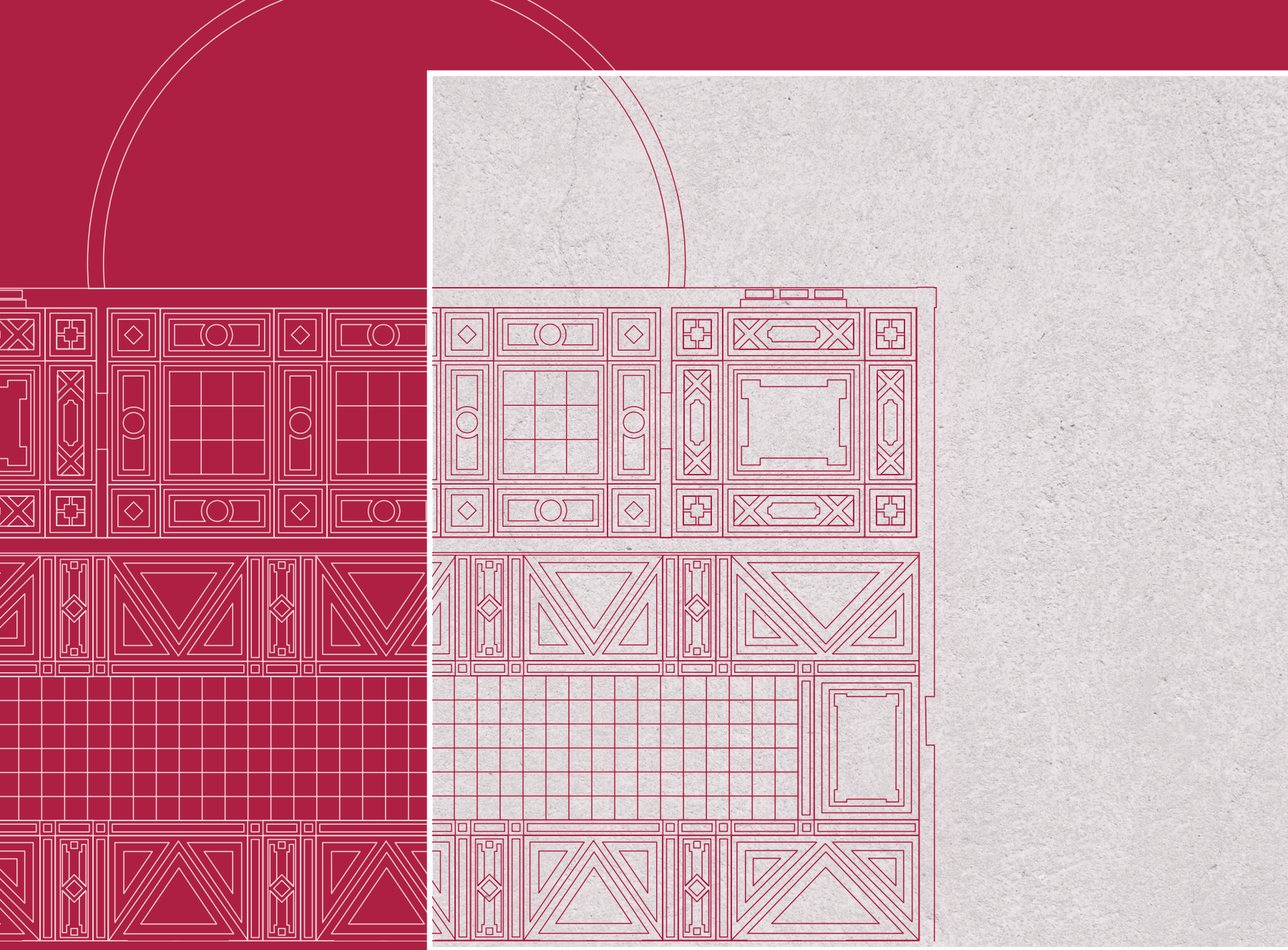

A Magyar Tudományos Akadémia mecénásai

*A Magyar Tudományos Akadémia
mecénásai*

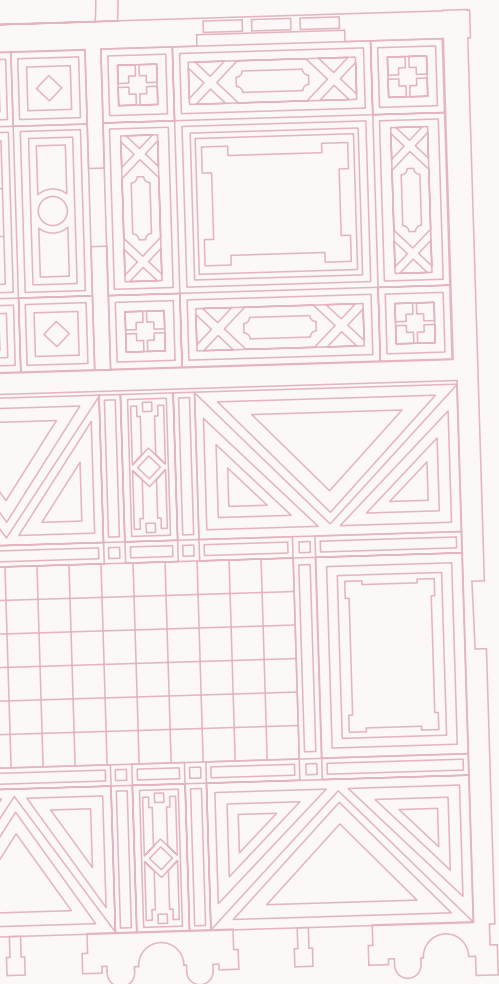
Johann Nepomuk Ender: A Magyar Tudományos Akadémia díszcímere, 1834

A „társaság’ címerét tevő allegorikai ábrázolat” az alapító, gróf Széchenyi István megrendelésére készült, és Johann Nepomuk Ender bécsi biedermeier festő műve. 1834 kora nyarán érkezett a Társaság gyűléstermébe, és azóta is a tudós közösség mint szellemi birodalom és mint intézmény megkülönböztető jegye.

A Magyar Tudományos Akadémia mecénásai

*Szerkesztette
Klement Judit*

MTA HUNREN

Budapest, 2024

*A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának
200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében,
az Akadémia támogatásával jelent meg.*

Lektorálta: Kövér György

© Klement Judit, 2024

© Ablonczy Balázs, Bárány Zsófia, Bicskei Éva, Dobszay Tamás, Fónagy Zoltán, Kiss Zsuzsanna,
Klement Judit, Konrád Miklós, Manhercz Orsolya, Papp Barbara, Papp Gábor György,
Papp Viktor, Püski Levente, Sipos Balázs, Takács Róbert, Tóth Árpád, Ugrai János, Zsidi Bernát, 2024
© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2024

ISBN 978-963-416-460-9

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
Tudományos Információs Osztály
Vezető: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Csák Lilla
Képszerkesztő: Klement Judit
A mutatót készítette: Kalotai Noémi
Tördelés: Demeter Gitta
Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest
Felelős vezető: Strausz Éva

Tartalom

Klement Judit

- 11** Előszó. Mecenatúra és társadalmi felelősségvállalás az Akadémia történetében

ALAPÍTÁS ÉS SZÉKHÁZÉPÍTÉS

Fónagy Zoltán

- 21** Az Akadémia alapító mecénásai

Papp Gábor György

- 37** „Kellő nyugalommal, és a célhoz szükséges anyagi eszközökkel ellátva”. Az Akadémia székházának támogatói

MECÉNÁSOK 1945 ELŐTT

Fónagy Zoltán

- 65** Az elvárt közhasznú tettek. Az Akadémia főnemes mecénásai

Bicskei Éva

- 87** „Lelkes hölgyek”. Női közösségi mecenatúra az Akadémián a kiegyezés előtt

Manhercz Orsolya

- 121** „A magas példa gyűjtson követésre másokat is...”
A Habsburg-család és az Akadémia

Bárány Zsófia

- 135** „Az Akadémia épületében hordozó oszlopnak tekintette magát”.
A Magyar Tudományos Akadémia egyházi mecénásai

- Dobszay Tamás*
155 Az Akadémia nemesi adományozói
- Tóth Árpád*
179 Városok, városi intézmények és városi polgárok az akadémiai mecénások között
- Papp Barbara*
201 Az Akadémia női adományozói a kiegyezéstől a második világháborúig
- Ugrai János*
221 Tanárok, tudós tanárok és tanító tudósok az Akadémia mecénásai között
- Papp Viktor*
241 Jogászok a Magyar Tudományos Akadémia mecénási körében
- Sipos Balázs*
257 Írók, költők, újságírók és szervezeteik adományai az Akadémiának
- Kiss Zsuzsanna*
279 Orvosok, mérnökök és közgazdászok az Akadémia támogatói között
- Konrád Miklós*
305 Vállalkozó mecénások
- Klement Judit*
325 Vállalatok társadalmi felelősségvállalása az Akadémia javára
- Ablonczy Balázs*
345 Vármegyei és állami adományok
- Püski Levente*
353 Széchenyi nyomában. A Vigyázó-vagyon és a Magyar Tudományos Akadémia
- Ablonczy Balázs*
371 Adományok külföldről a Magyar Tudományos Akadémiának

MECÉNÁSOK 1945 UTÁN

- Takács Róbert*
385 Az államosított Akadémia nem állami támogatói.
Az MTA helyzete az államszocialista időszakban
- Zsidi Bernát*
405 Az Akadémia támogatói a rendszerváltás óta
- 427** Képjegyzék
- 431** Pénzrendszerek, pénznemek
- 435** Névmutató
- 455** Szerzők

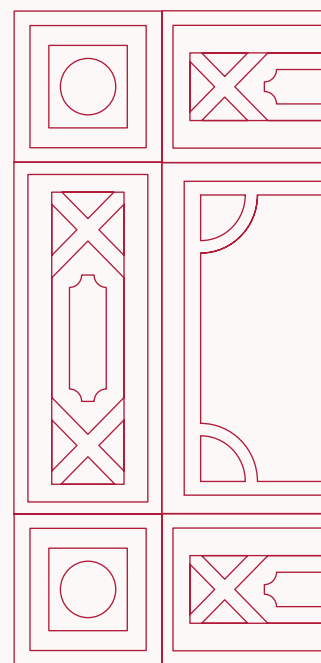
Frank Tibor emlékére

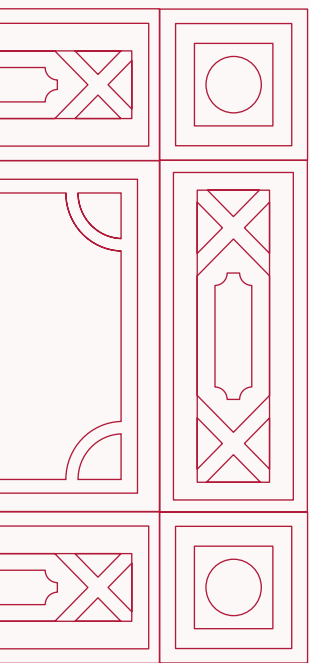
Előszó

*Mecenatúra és társadalmi felelősségvállalás
az Akadémia történetében*

Klement Judit

A Magyar Tudományos Akadémiának igen gazdag a története, és nem csak azért, mert 200 évvel ezelőtt indult. E nagy múltú intézmény történetében az a legizgalmasabb, hogy sokféle perspektívából elmesélhető. Jelen kötet egy eddig alig vizsgált szempontból tekint rá az ország vezető tudományos testületének történetére: arra vállalkozik, hogy az Akadémia 200 éves történetét a mindenkori támogatói, a mecénásai felől közelíti meg. Az Akadémia 1825. évi indulása nemzeti történelmi tudásunk egyik alapköve: Széchenyi István gróf birtokai egyévi jövedelmének felajánlásával kezdődött el az intézmény megszervezése. Az már kevésbé része ugyanakkor közös tudásunknak, hogy a legnagyobb magyar gesztusát 1825-ben kik követték, vagy az, hogy voltak az övét megelőző adományok is a nemzeti nyelven művelt tudomány támogatására. Valójában a mecenatúra végigkísérte az Akadémia 200 éves történetét, sőt az előzményekkel együtt túl is nyúlik e 200 éven. Sokak támogatása tette lehetővé az intézmény megalakulását, ma is látható székházának felépítését, a tudomány művelése üzemszerű kereteinek kialakítását és működtetését, de támogatások segítették az Akadémia újjáépítését az első világháború utáni pénzügyi nehézségek közepette is, és még az államszocializmus éveiben sem szakadt meg az intézmény önzetlen támogatásának gyakorlata. A mecenatúra jelensége tehát állandó és tartóssága, illetve jelentősége okán nagyon is figyelemre méltó elem az Akadémia gazdag történetében.

Korábban is fordult már figyelem az Akadémiának nyújtott adományok felé. Az intézmény támogatásának ténye gyakran megjelent a korabeli napi- és hetilapokban, a 19. század végétől maga az Akadémia is rendszeresen közölte legnagyobb támogatóinak névsorát, kiadványaiban közzétette a támogatók által létrehozott jutalomdíjak alapszabályait, és az aktuális jutalomdíjak „vagyonát” a mindenkori éves költségvetése is tartalmazta. Készült néhány tudományos áttekintés is a jutalomdíjakról, azok alapítói-ról, céljairól, működésükről, nyerteseiről. Sőt, az MTA Kutatásszervezési Intézete a mecénások szisztematikus gyűjtését is elkezdte a 2000-es években. Bár a gyűjtés félbemaradt, erre az adatbázisra – köszönhetően Kozák Péter-

nek – jelen kötet szerzői is építhettek. De fontos segítség volt Hay Diána adományozói gyűjtése is az 1945 utáni időszakra nézve. Kijelenthetjük, hogy sok információ és forrás áll rendelkezésünkre az Akadémia mecénásainak felkutatására, mégsem lehet állítani, hogy teljes lenne, vagy hogy valaha is teljes lehet az intézmény támogatóinak névsora. Több ok miatt sem. Egyrészt az Akadémiát nagyon változatos társadalmi háttérű személyek és intézmények segítették története során, köztük olyan alsóbb társadalmi rétegek képviselői is, akik kevésbé dokumentálták tetteiket, és akik tetteire saját korukban is kisebb figyelem hárult. Másrészt (főként) tőlük számtalan kis adomány is érkezett az Akadémiához, sőt esetenként névtelenül, közösségi támogatás részeként adtak, ami eleve lehetetlenné teszi azonosításukat. Az MTA Duna-parti impozáns székházának felépítését sok ilyen láthatatlan, háttérben maradó néhány forint is segítette. És néha az sem elég, ha ismerjük az adományozó nevét, mert az adomány tényénél többet nem árul el róla a forrás, és egyetlen név alapján esetenként nehéz beazonosítani, hogy ki is lehetett ő valójában. El kell tehát fogadnunk, hogy nem lesz teljes névsorunk az Akadémia támogatóiról, ám emiatt még nem kell letennünk arról, hogy képet alkossunk róluk. Mind ez idáig azonban mégsem történt kísérlet a mecénások tudományos feldolgozására. Ennek is több oka van.

Nem teszi egyszerűvé a feladatot, hogy 200 évet átfogó támogatási tevékenységet kell megszerezni, amelyet politikai, gazdasági, társadalmi változások kísérték. Az adományozók már említett sokféle társadalmi háttére, azonosíthatósága vagy az adományaik nagysága és láthatósága szintén nehézséget okoz a kutatásban és az elemzésben. De nemcsak az adományozók, hanem maguk az adományok is nagyon sokfélék voltak. Miként ez kötetünk fejezeteiben is olvasható, a pénzbeli támogatások mellett gyakran fordultak elő adományként felajánlott könyvek, tudományos gyűjtemények, tudós elődök emléktárgyai, relikviái, de voltak, akik festményt, kézimunkát, értékpapírt, ingatlant ajándékoztak az Akadémiának, inflációs időkben pedig a szénszállítmányok vagy az írógépvásárlás jelentette a legértékesebb segítséget. A pénzben kifejez-

hető adományok még akár összevethetőek is lehetnek, de vajon van-e értelme összehasonlítani egy középiskolai diák zsebpénzét egy tehetős ügyvéd adományával, s nem adna-e relevánsabb elemzést, ha az adományt az adományozóhoz mérten értékelnénk. A tárgyak, gyűjtemények, könyvek „értékelése” még kevesebb teret kínál az összehasonlításra, hiszen mit tudunk meg abból, ha összevetjük a 19. század közepén az Akadémiának adományozott Teleki-könyvtárat például Stein Aurél könyvtárával, amit Anglia éveken át vonakodott átadni a második világháború után?

Egy az Akadémiának szánt támogatásokról szóló tudományos elemzésnek tehát mindenekelőtt azt kell világossá tennie, hogy pontosan mit is akar megragadni, megérteni az akadémiai mecenatúrából. Állhat a vizsgálat középpontjában az adomány ténye és jelentősége. Ebből a szempontból elemezhető, hogy egy adomány miként járult hozzá az Akadémia mint intézmény fenntartásához és működéséhez, mekkora súlya volt például a költségvetésében. (Ez az Akadémia vagyongazdálkodásához tartozó kérdéskör.) De értékelhető egy adomány akként is, hogy mennyiben és miként támogatta a hazai tudomány fejlődését, például mely tudós pályáját mikor és hogyan egyengette egy jutalomdíj, s ennek milyen hatása volt a tudományos eredmények és közélet alakulására. (Ez pedig tudománytörténeti, tudományszociológiai szempontú vizsgálat lenne.) Merőben más elemzéshez vezet ugyanakkor, ha az adományok helyett az adományozókra irányítjuk a figyelmet, és arra keressük a választ, hogy ki mindenki támogatta a magyarországi tudós társaságot. Jelen kötet ez utóbbi értelmezési keretben mutatja be az akadémiai mecenatúrát: a mecénásokat szeretné elemezni, amin keresztül végeredményben arra kérdez rá, hogy hol volt a helye, milyen volt a reputációja a mindenkori magyarországi társadalomban az Akadémiának. Ha az adományozást társadalmi gyakorlatként – működési módként – fogjuk fel, az adományokat nem jellegük vagy mértékük alapján rendszerezzük, hanem a támogatást nyújtók személyén keresztül. Hogy ki, mit és mennyit ad, ebből a szempontból értelmezve valójában arról szól, hogy ő ki, „mennyije van”, és mit tart támogatandónak.

A KÖTET FELÉPÍTÉSE

Amikor társadalmi gyakorlatként tekintünk az Akadémia támogatására, a mecénásokból kell viszonylag homogénebb csoportokat alkotni ahhoz, hogy értelmezni tudjuk az adományozói működésüket. Egymáshoz társadalmilag közelebb állók adományainak elemzése adta tehát a kötet felépítéséhez az egyik vezérfonalat. A másik rendezőelv pedig a történeti idő volt, ami mentén egyrészt el kellett különíteni egymástól merőben eltérő társadalmi berendezkedésű korszakokat (1945 előtt és után), másrészt ki kellett emelni az adott időre koncentrálódó adományozói tevékenységeket.

Az Akadémia alapításában részt vevők körét nem a társadalmi háttérük, hanem az intézmény létrehozásának szándékában való osztozás, az adományaik időbeli közelsége és azonos célja miatt kellett egy fejezetben tárgyalni. Ugyanez a szempont – az azonos időben, azonos célra szóló adományok közössége – adta az alapját a székházépítésben szerepet vállaló, végtelenül sokféle háttérű akadémiai mecénások egy fejezetben való tárgyalásának. Az alapítókkal és a székházépítésben részt vevő támogatókkal indul tehát a kötet. (*Alapítás és székházépítés*)

Mivel az ő céljaikhoz hasonlóan átfogó kezdeményezés nem jellemezte az Akadémia későbbi történetét, viszont a legtöbb adomány és mecénás az intézmény 1945 előtti történetében szerepelt, e népes csoport értelmezéséhez már szükség volt rendszerezésükre, ami a társadalmi helyzetükön alapult. A *Mecénások 1945 előtt* című rész fejezetei társadalmi csoportokon és „aktorokon” keresztül elemzi az Akadémiának adott támogatásokat. A főnemesek, nemesek, a Habsburg-ház tagjai, az egyházi mecénások, a nők, a városi polgárok, a tudósok és tanárok, jogászok és ügyvédek, az írók, újságírók és kiadók, a reáltudományok képviselői, a vállalkozók, a vállalatok, a vármegyék, az állam és a külföldi adományozók egy-egy társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális értelmezési keretet jelenítenek meg, s ennek révén adnak lehetőséget az akadémiai támogatások elemzésére. Esetenként igen tág az a történeti idő – kb. az 1810-es évektől 1945-ig –, amit a kötet *Mecénások 1945*

előtt egysége átfog, s ez a fejezetek szerzőit is kihívás elé állította. (Bár társadalmi csoportokként eltérő, hogy mikortól kezdődött az adományozói szerepük.) Szerkesztőként mégis úgy vélem, így sokkal többet tudnak megmutatni a fejezetek a társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulásból, mint ha külön elemzés tárgya lett volna a reformkor, a dualizmus korszaka vagy a Horthy-korszak. Az egész időszakot a társadalom, gazdaság, kultúra folyamatos változása jellemezte, ami bár drámai átalakulással járt, a változás nem volt forradalmi – vagyis rövid idő alatt drasztikus – jellegű. (Eltekintve a ténylegesen forradalmi hónapoktól.) A fejezetekben tárgyalt egyes társadalmi csoportok és szereplők ezeknek a változásoknak mindig egy, az adott csoport szempontjából releváns részét tudják előtérbe állítani: például a női emancipációt a tudományos élet felől szemlélve, a főnemesek és nemesek társadalmi helyzetének, szerepének átrendeződését vagy a professzionalizáció szakmánként eltérő, nagy vonalaiban mégis hasonló folyamatait.

1945 után viszont a magángazdaság és a magántulajdon felszámolásával rövid idő alatt és alapjaiban írták át a politikai viszonyok a társadalom működési lehetőségeit. Ráadásul az új politikai berendezkedés az MTA szerepét és jelentőségét is „újrágondolta”, s immár az állam lett az MTA legfontosabb „támogatója”. Emiatt kellett külön egységbe rendezni a *Mecénások 1945 utáni* korszakát. Tanulságos és a „megszakítottságban” is jelen levő „folytonosságot” igazolja, hogy nem tűnt el az Akadémia magánszemélyek révén való támogatása a korlátozott magántulajdon szocialista időszakában sem, jóllehet már az állam volt az intézmény fenntartója. Az Akadémia támogatása a rendszerváltás után, a magángazdaság és magántulajdon visszatérésével megint új korszakba lépett, amely ma is tart, és a politikai és intézményi változások mellett is folyamatosan meghatározza az Akadémia 1990 után kezdődött „helykeresése”.

Jóllehet igen eltérő történeti időben és különböző társadalmi csoportokat elemezve dolgoztak a kötet szerzői, a fejezeteknek mégis van egységes szempontrendszere. Minden szerzőnek célja volt, hogy rendszerezze az adományokat és az adományozókat aszerint, hogy *ki, mikor,*

miért, mire és mennyit adományozott, hogy a támogatásokon keresztül támogatói típusokat és motivációkat mutathassanak fel.

A KÖTET ÜZENETEI

A Magyar Tudományos Akadémia mecénásainak elemzése nem csak arról szól, hogy kik támogatták az intézményt. E támogatások révén az Akadémia története is bemutatásra kerül. Kirajzolódik például az a folyamat, ahogy létrejön egy jelentősegteljes intézmény, amelynek az anyagi helyzete a támogatói révén megszilárdul, sőt megerősödik a dualizmus időszakában. (A biztos támogatói bázist maga az intézmény is elősegítette, amikor rendszeressé tette az adományozók nevének publikálását.) A támogatások arra is felhívják a figyelmet, hogy az Akadémia vagyongazdálkodása mennyire korlátozott volt a bankrendszer kiépülése előtt, és milyen más távlatokat nyitott az adományok fogadására a jól működő bankrendszer az 1860-as évek után (1. kép).

A támogatások története az Akadémia politikai helyzetének változásáról is mesél. Nem lehet az intézmény politikai jelentőségétől elvonatkoztatva vizsgálni az MTA-nak adott adományokat: politikai súlya, jelentősége hatással volt a társadalmi jelentőségére és elfogadottságára is. Az Akadémia mint nemzeti ügy a reformkorban a haladás zálogaként jelent meg, ennek szóltak a támogatások. Az elvesztett szabadságharc után, a neoabszolutizmus éveiben az Akadémia melletti kiállás maga volt az „ellenállás”, nem véletlen a Habsburg-ház mérsékeltnak mondható támogatói aktivitása. A dualizmus éveiben a modern Magyarország fejlődését testesítette meg a tudomány nemzeti ügye. A támogatások sokszor szóltak olyan pályadíjak kiírásáról, amelyek a tudományos fejlődéstől várták a modern világ problémáinak megoldását, és hittek is a tudomány erejében. Trianon után pedig a nemzeti újjászületés és kultúrfőlényépítés intézményének tartotta a politika az Akadémiát, így az intézmény melletti kiállás ennek a politikai eszmének a támogatását is hordozta.

Az Akadémia mecénásainak története egyben Magyarország története is. Megelevenednek e 200 év során lezajlott gazdasági átalakulások, a kapitalizmus kiépülésétől annak lebontásán át az újjáéledéséig. Ugyanennek a két évszázadnak a társadalmi átalakulásából is sok elemet képesek megmutatni az Akadémia mecénásai. A rendi társadalomban gyökerező csoportok (nemesség, főnemesség, városi polgárság) átalakulásának, új társadalmi rétegek (professzionizálódó hivatások, vállalkozók) felemelkedésének, a női emancipáció fokozatos kibontakozásának finom lenyomatai is benne vannak a mecénások adományainak elemzéseiben. De a társadalmi nyilvánosság ki- és átalakulásának, működésének, megszűnésének és újraindulásának is olvasata a mecénások 200 éve.

És van egy harmadik lehetséges üzenete is e történeteknek: az egyéni, családi életutak felől is olvashatók az adományok. A családi minták követése, a kegyes adományok

sok évtizedes tradíciója mellett a presztízs-növelő adománytevés vagy a közösséghez tartozás adományon keresztül kifejeződése is azonosítható a mecénások körében. Kötetünk lapjain tehát a társadalmi felősségvállalás magyarországi történetének egy lényeges szelete kerül bemutatásra.

S ha arra keressük a választ, hogy miért adakoztak kötetünk főszereplői az Akadémia javára, a motiváció kérdését leginkább e három értelmezési keret – az MTA mint intézmény története, az ország története és az egyéni, családi történetek – együttes metszetében lehet leginkább kirajzolni.

A *Magyar Tudományos Akadémia mecénásai* kötet sokféleképpen olvasható, és számos tudományos diskurzushoz hozzászól. Ez legalább annyira fontos eredménye, mint annak felmutatása, hogy az Akadémia támogatása a történeti múltban milyen széles társadalmi bázisra épülhetett.

1. kép. Széchenyi István szobra
háttérben a Magyar Tudományos
Akadémia épületével, 1890 után

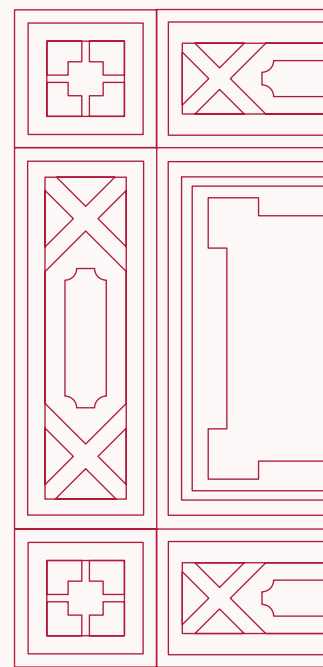
Alapítás és székházépítés

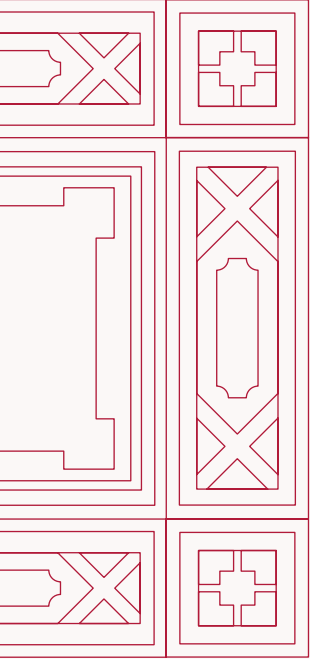

Az Akadémia alapító mecénásai

Fónagy Zoltán

A kérdésre, hogy ki vagy kik voltak a Magyar Tudományos Akadémia alapítói, leggyakoribb válaszként minden bizonnyal Széchenyi István gróf neve hangzana el. Jogi szempontból lehetne érvelni amellett is, hogy az 1825–1827-es országgyűlés azon résztvevői tekinthetők alapítóknak, akik a Tudós Társaság felállításáról rendelkező 1827. évi 11. törvénycikk szentesítése előtt kötelezték magukat az alaptőkéhez való hozzájárulásra. A 22, zömmel főnemes adományozó nevét törvénycikkek is megörökítették az „utókor emlékezete végett”.¹ Ha azonban az alapítási folyamatban részt vevőket – a diéta, illetve az alapszabályokat kidolgozó bizottság tagjait – tekintjük mérvadónak, akkor az Akadémiának négy alapítója volt: Széchenyi István gróf (1891–1860), Vay Ábrahám (1789–1855), Andrássy György gróf (1797–1872) és Károlyi György gróf (1802–1877), akik 1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlés alsótáblájának kerületi ülésén tették meg felajánlásukat.

AZ ALAPÍTÁS FOLYAMATA

A kerületi ülések nem számítottak hivatalos törvényhozási fórumnak, azokon nem vezettek jegyzőkönyvet, így a törvényt csak magánjellegű forrásokból – szemtanúk leveleiből, naplófeljegyzésekből – ismerjük.² A lényegi mozzanatokat ugyanakkor a jelenlévők egybehangzóan rögzítették, csak a felszólalások szövegében térnek el az emlékezetből papírra vetett beszámolók.

A kerületi üléseket az 1825–27-es diétán a pozsonyi vármegyeháza nagytermében tartották (1. kép). A követek három hosszú asztal mellett ültek, a hallgatóság pedig mögöttük, a falak mellett állt. Az egyik szélső asztal végén ült Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye, valamint Vay Ábrahám, Borsod vármegye követe, velük szemben pedig a Torna vármegyét képviselő Andrássy György gróf foglalt helyet. Nagy Pálék mögött állt a hallgatóság soraiban Széchenyi István a barátai – köztük Károlyi György gróf – társaságában. Ismerjük a felajánlás kontextusát is. November 3-án már második napja folyt a királynak küldendő válaszfelirat nevelésügyi pontjának³ vitája, amikor Felső-

büki Nagy Pál, a rendi ellenzékiiség vezéralakja beszédében élesen kikelt a nemzeti kultúra és az anyanyelv ügye iránt bűnös közönnyel viseltető mágnások ellen. A szemrehányás hatása alatt a 34 éves huszárcapitány Széchenyi előlépett a hallgatóság soraiból:

„Nekem itt szavam nincs, az Országnek Nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosinknak magyarokká neveltetését, jószágaim egy esztendei jövődelmém feláldozom. Érett meggondolással teszem ezt, [...] azért célra vezethető felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott summa haszontalanul el ne pazaroltassék.”⁴

Széchenyi arisztokrata születése jogán a főrendi tábla tagja volt, ezért kezdte „mentegetőzéssel” beszédét az alsótáblai fórumon. A gróf gesztusa nem maradt magányos tett. A szemtanú, Tar Gáspár naplója szerint az örömszej lecsillapodása után Vay Ábrahám, Borsod vármegye követe csatlakozott hozzá:

„[F]elállván előadta, mily hathatósan érdekelte [hatásosan érintette] az előtte, hazája szeretetét cselekedettel megbizonyított nagy hazafi ajánlása, kinek példáját szerencsésnek tartván követhetni, mint tehetségétől telik, ugyanazon intézet fundusára ajánl húszezer forintot váltó cédulában.”⁵

Ez az összeg 8000 pengőforintnak (konvenció forintnak) felelt meg. Vay után Széchenyi két fiatal főrangú barátja is felszólalt. Andrássy György gróf 10 000 pengőforintot, a hallgatóság soraiban álló Károlyi György gróf pedig jószágainak félévi jövődelmém ajánlotta fel. A bejelentéseket a jelenlévők lelkes éljenzéssel honorálták.⁶ A nyilvánosság előtt addig ismeretlen huszártiszt, Széchenyi gróf zajos ünneplés közepette lépett be ezzel a közéletbe, ám ő maga mindössze ennyit jegyzett fel naplójába ugyanerről az eseményről: „A kerületi ülésen beszéltem; minden honfitársamat ellenséggemmé tettem.”⁷

A szándék bejelentése után öt nappal, november 8-án Széchenyi és három alapítótársa benyújtotta József nádor-

1. kép. A pozsonyi alsótábla kerületi üléseinek helyszíne 1815-ben

nak és az országgyűlésnek címzett „Kötelező nyilatkozatát”. Ebben lényegében a kerületi ülésen elhangzott felajánlásait rögzítették írásban, de annak célját ezúttal is csak általánosságban fogalmazták meg: „nemzetünk nemzetiségében” való erősítése érdekében „egy Nemzeti tudományos intézet” alapját teszik le, amelynek irányítását egy tizenhárom tagú igazgatóságra kívánták bízni. Kérték a nádort, hogy vállaljon védnökséget a felállítandó intézmény fölött, valamint rendeljen ki bizottságot az alapszabályok kidolgozására, az országgyűlés pedig foglalja törvénybe a Tudós Társaság alapítását.⁸

A létrehozandó intézmény céljait és működési módját először a következő két hétben összeállított „alapítói terv” körvonalazta.⁹ Ezt – miként az előző szándéknyilatkozatot is – Vay Ábrahám fogalmazta meg, s ez a dokumentum lett a kiindulópontja a későbbi – országgyűlési és azon kívüli – tárgyalásoknak, s lényegét tekintve ez hatá-

rozta meg a Magyar Tudományos Akadémia céljait és szerkezetét az első évtizedekre. A három fiatal gróf (Andrássy, Károlyi és Széchenyi) feltehetően egyrészt azért bízta Vayra a feladatot, mert a négy alapító közül vármegyei tisztségviselőként, illetve a miskolci református egyház világi előjárójaként ő rendelkezett gyakorlattal a hivatalos szövegek szerkesztésében, másrészt ő – mint látni fogjuk – tájékozott volt a korábbi akadémiai tervekkel illetően is. A tervezetet az alapítók november 21-én nyújtották be a nádornak és az országgyűlésnek. Vay büszkén számolt be az addigi folyamatról Döbrentei Gábornak:

„A Magyar Nemzeti Tudós Társaság, mellyel a közönséges [közös] jó édesanya, a Haza még 1790-ben teherbe esett, 35 esztendeig viselvén méhében hasznos gyermekét, szent András hava 3-ikán kerületbeli üléseinben megszületett. Én pólyáit, ahogyan lehetett, egybekészítgettem.”¹⁰

A Vay Ábrahám által is hivatkozott hosszú előtörténet volt a magyarázat arra, hogyan tudott a kultúra ügyei iránt ugyan élénken érdeklődő, de tudományos tevékenységet nem folytató birtokos nemes ilyen rövid idő alatt egy olyan koncepciót megalkotni, amelyet a későbbiekben a tudomány és irodalom művelői is alkalmas kiindulópontnak találtak az alapszabályok kidolgozásakor. Az akadémiai eszme ekkor már évtizedek óta foglalkoztatta a magyar kulturális elit tagjait, és már korábban is készültek erre vonatkozóan különböző dokumentumok, tervezetek. Vay főleg Révai Miklós 1790-ben nyomtatásban megjelent tervezetére támaszkodott,¹¹ amely viszont sokat merített Beszenyi György *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című röpiratából.¹² Vay kimutathatóan felhasználta Teleki László gróf 1806-ban kiadott tervezetét is.¹³ Saját ötletének leginkább az tekinthető, hogy az intézmény vezetésében meghatározó szerepet kívánt biztosítani az igazgatótanácsnak, amelynek tagjai főleg a rendi elitből kerültek majd ki.

Az alapítók koncepcióját egy országgyűlési bizottság tárgyalta meg 1826 márciusában, amely annak lényegén nem változtatott, csak bizonyos pontokat részletesebben szabályozott. Témánk szempontjából a bizottsági munkálat leglényegesebb eleme az volt, hogy az igazgatótanács tagok számát 25 főben határozta meg, és a négy alapító jogának nyilvánította a további 21 igazgatótárs kijelölését. Az alapítók különleges jogosítványát magától értetődőnek tekintették az érintettek is: Széchenyi – Károlyi és Vay társaságában – már a bizottsági tárgyalások folyamán átadta a nádornak az igazgatóság tagjaira tett javaslatát. Miután a két tábla megvitatta és kisebb módosításokkal elfogadta a bizottsági javaslatot, az Akadémia alapításáról szóló pont bekerült a királynak küldött feliratba. Az 1826. április 17-én elküldött kezdeményezésre csak közel egy év múlva érkezett válasz Bécsből:

„[Ö]felsége kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy Tudós Társaság állíttassék fel, és ezen intézetnek felállításáról törvénycikk is szerkesztessék.”¹⁴

A Tudós Társaság céljainak és alapszerkezetének országgyűlési megvitatásával párhuzamosan a négy első adakozó – jogászok bevonásával – megszerkesztette a közös alapítólevelet, amelyet 1826. március 19-én írtak alá. Legrészletebben a kezdeményező és legnagyobb adományozó, Széchenyi István fogalmazta meg vállalását, a többiek egy-egy mondatban csatlakoztak hozzá saját alapítványukkal. Széchenyi az 1. pontban összecszerűen is meghatározta felajánlását, hiszen a „jóságaim egy esztendei jövődelme” kifejezést igen tág határok között lehetett értelmezni.

„Lelkiismeretesen és magyar érzéssel határozom el Jóságaimnak egy Esztendei jövedelmeit 60.000 azaz Hatvan ezer Conventionális értékű Rhénes forintokba, melyeknek erejéig magamat és Successoraimat [örökösöimet] lekötölem ezennel következő Feltételek alatt.”

A „lelkiismeretesen és magyar érzéssel” kifejezéssel arra célozhatott, hogy nagyvonalúan járt el, így egészen biztosan nem a „tisztá nyereség” fogalmát értette a súlyos adóságokkal terhelt birtokainak jövedelme alatt. Ekkor konkretizálta ajánlatát Károlyi György is, aki féléves jövedelmét 40 000 forintban határozta meg.¹⁵

Az országgyűlés folyamán több mágnás, főpap és köznemes csatlakozott még a négy alapítóhoz kisebb-nagyobb összeggel, így 1827-re 250 000 forint alaptőke gyűlt össze. Ennek az összegnek közel felét tette ki négyük összesen 118 000 forintos adománya. Úttörő szerepüket az 1830-ban életbe lépett alapszabály azzal ismerte el, hogy a társaság vagyonával gazdálkodó és a tisztségviselőket (elnök, alelnök, titkár) megválasztó 25 tagú igazgatótanácsban állandó helyet biztosított nekik.¹⁶ Az alapítók ezen előjoga az 1869-ben elfogadott új alapszabályban már nem szerepelt, de az ekkor még életben lévő két alapító (gr. Andrassy György és gr. Károlyi György) a többi hivatalban lévő igazgatósági taggal együtt haláláig tagja maradt a testületnek.¹⁷ A „négyek” iránti megkülönböztetett tiszteletét fejezte ki az Akadémia azzal is, hogy az ő befizetéseiket a többi bevételtől elkülönítve, saját pénztárkönyvben vezették.

A FELAJÁNLÁSOK TELJESÍTÉSÉNEK MÓDJA

Az alapítólevél 2. pontjában gr. Széchenyi István (2. kép) meghatározta a fizetés módját is: „Hogy azon Summát én magamnál és Successoraim [örököseim] magoknál megtarthassam és megtarthassák mind addig, míg annak Interesseit [kamatait] mind én pontosan fizetem, mind Successoraim pontosan fizetik.” Az alapítólevélből tehát egyértelműen kitűnik, hogy Széchenyi nem ígérte, hogy készpénzben letesz 60 000 forintot, hanem azt vállalta – majdani örököseit is kötelezve –, hogy ennek az összegnek mint alapítványi tőkének a kamatait évente be fogja fizetni a Tudós Társaság pénztárába.¹⁸

Széchenyi kötelezettségvállalásának módjában a kortársak semmi kivetnivalót vagy szokatlant nem találtak. A korszakban szinte minden jelentősebb alapítvány így jött létre: a felajánlók a felajánlott összeg évi kamatainak fizetésére kötelezték magukat. Így volt ez az Akadémia előtti legnagyobb hasonló vállalkozás, a Ludovika Akadémia esetében is: az erről szóló törvény explicit módon ki is mondta, hogy az 5000 forintnál nagyobb összeget felajánlóknak csak az azután járó évi 6%-os kamatot kell lefizetniük féléves részletekben.¹⁹ A rendszeres fizetés biztosítékául általában földbirtokot vagy városi bérházat jelöltek meg. Széchenyi is kijelentette az alapítólevél 6. pontjában, hogy a vállalt terhet saját költségén „intabuláltatja” (betábláztatja) birtokaira, azaz mai fogalmakkal bejegyezteti a jelzálogjogot a vármegyei hatóságnál. Alapítványát egyébként a cenki uradalomra tábláztatta be a gróf Sopron vármegyéjénél.²⁰

Az eljárás magyarázatát a korabeli hazai pénzügyok fejletlenségében kell keresnünk. Az egyik ok a pénzügyi szűke volt: még a legnagyobb birtokosok sem rendelkeztek jelentős pénztartalékokkal. 1825-ben Széchenyi egészen biztosan nem tudott volna letenni ekkora összeget készpénzben, valószínűleg társai sem, de ezt nem is várta el tőlük senki. A másik ok a hitelintézetek hiánya volt: bankok híján nem lehetett egyszerűen és biztonságosan kihelyezni a tőkéket és megtakarításokat.²¹ Ha valaki vagy valamely intézmény – például örökségeket kezelő árvapénztárak – szabad pénzeszközzel rendelkezett, csak magánúton tud-

ta azt kamatra kikölcsönözni. Az Akadémiának tehát nem is állt érdekében, hogy készpénzben megkapja az alapítványi tőkét. Ha az alapítók le tudták volna tenni a felajánlott összegeket, akkor a Tudós Társaság pénztárosának kellett volna keresnie hitelképes adósokat, akiknél kamatoztathatják azt. Kényszerűségből ugyan, de az alapítók tulajdonképpen gondot vettek le a születőben lévő intézmény válláról ezzel a megoldással. Biztosabb – mert a korabeli becsület-felfogás által is garantált – kihelyezést nemigen lehetett volna találni a tőkének, mint hogy az alapítók, a köztisztviselőiben álló nagybirtokos arisztokraták váltak az Akadémia adósaivá.²² Fontos megjegyezni, hogy egyetlen érintettben sem merült fel az a lehetőség, hogy magát az alapítványi tőkét használnák fel a működésre, azaz felélnék azt. Nemcsak a négy nagy adományt, de a további felajánlásokból begyűlt összegeket is olyan tőkének tekintették, amelynek csak a kamatait használhatják fel a hosszú távúknak szánt intézmény működésére, magához a tőkéhez nem nyúlhatnak.

Ugyancsak fontos tudni, hogy az ezüst alapú pénzügyrendszerben a kamatok hosszú távon is stabilak voltak: a törvényes felső határ a 6% volt.²³ Az alapítók éppen ennek a fizetését vállalták, tehát magasabb bevételt akkor sem érhetett volna el az Akadémia, ha maga forgatta volna a tőkét. A Magyar Tudós Társaság 1830-ban királyilag jóváhagyott Rendszabásának 57. pontja egyébként egyértelműen ki is mondta:

*„Az ajánlóknak a' tőkepénzt magoknál megtartani szabad, úgy mindazonáltal, hogy a' törvények értelmében bátorságba helyezettvén [betábláztatva], törvényes kamatja pontosan megjárjon.”*²⁴

A nagyobb adakozók Széchenyihez hasonlóan általában tőkét ajánlottak fel, és annak kamatait fizették, a kisebb összeggel hozzájárulók készpénzt fizettek be. A Magyar Tudós Társaság az összegyűlt pénzt magánszemélyeknek kölcsönözte ki kamatra.

Zeichen

Széchenyi vállalását 1848-ig maga, cselekvőképtelen döblingi éveiben, illetve halála után családja lelkiismeretesen teljesítette. A 60 000 forintos felajánlás 6%-os kamata, évente 3600 forint két egyenlő részletben folyt be az Akadémia pénztárába. Csaknem 70 éve tartott már ez a gyakorlat, amikor a fő alapító elsőszülöttje, gr. Széchenyi Béla (3. kép) 1894-ben úgy döntött, hogy a birtokot és a majdani örököseket mentesíti a további éves fizetési kötelezettség alól, és egy összegben leteszi az apja által felajánlott tőkét. Az „alapítólevélre” az Akadémia akkori elnöke, Eötvös Loránd ceruzával fel is jegyezte a befizetés tényét. Mivel 1894-ben az Osztrák–Magyar Monarchia valutájának értéke ugyanúgy nemesfémhez – ekkor már aranyhoz – volt kötve, mint 1825-ben, a fiú által befizetett tőke elvben ugyanannyit ért, amennyit apja közel 70 évvel korábban vállalt. Eötvös feljegyzése szerint ugyanakkor Széchenyi Béla az alapítványban szereplőnél valamivel többet, 63 000 forintot fizetett be, mivel 1857-ben volt egy kisebb pénzreform, ami után az új osztrák értékű ezüstforint 5%-kal kevesebbet ért. Az örökös tehát kényesen ügyelt rá, nehogy a változás miatt megkárosítsa az Akadémiát!²⁵

1894-ben már egészen más volt az ország pénzügyi infrastruktúrája, mint az alapítás idején, így azok a szempontok, amelyek miatt 1825-ben még a fent leírt eljárás volt célszerű egy adomány esetében, ekkor már nem voltak érvényesek. A század végén már nagybankok sora kínált mind hitelfelvételi, mind forráselhelyezési lehetőséget. Az egyösszegű tőkebefizetés nem jelentett gondot az Akadémiának, a pénzt egyszerűen és biztonságosan tudta tovább kamatoztatni. Széchenyi Béla egyébként bankhitelből rótta le apja tartozását, és a kölcsönt 1918-ban bekövetkezett haláláig törlesztette a Magyar Földhitelintézetnek.

AZ ALAPÍTÓK MOTIVÁCIÓI

Az Akadémia története négy, az országos közéletben ismeretlen fiatalember felajánlásával kezdődött 1825-ben. Széchenyi 34, Vay 36, Andrássy 28, Károlyi 23 éves volt ekkor. Széchenyi és Károlyi katonatisztként szolgált, de

3. kép. Gr. Széchenyi Béla, 1907

mindketten hamarosan megváltak a hadseregtől. Ekkor egyedül Vay Ábrahám nem tartozott a főnemesek közé, de 1830-ban ő is megkapta a grófi címet. Mögötte a jómódú birtokos nemesek tipikus karrierútja állt: nemcsak Borsod vármegye követe, de annak első alispánja is volt 1825 tavasza óta.

Az Akadémia négy alapítója közül messze Széchenyié a legbőségebb életrajzi irodalom, és hatalmas mennyiségű egodokumentumot – naplót és levelezést – is hagyott az utókorra. Életrajzainak megkerülhetetlen kérdései közé tartozik az akadémiai felajánlás motivációjának keresése is. Bár a gróf később többször is foglalkozott az élete fordulópontjának bizonyult gesztussal, hiába keresnénk szövegeiben explicit magyarázatot tetteire. Azt mindenesetre kizárhatjuk, hogy „hirtelen felindulásból” cselekedett volna 1825. november 3-án. Néhány évvel később ezt maga cáfolta Felsőbüki Nagy Pálnak írott levelében. Az ekkoriban igen népszerű ellenzéki politikus ugyanis szívesen dicsekedett azzal, hogy az ő szónoki teljesítménye ragadta magával Széchenyit:

„Ha azt gondolod felőlem, Barátom, hogy én 33 esztendőskoromban – [...] oly számos háborúim, utazásim s annyi tapasztalásim után egy ékes beszéd által úgy ragadtathattam volna el, hogy 60 ezer pengőftot [...] minden meggondolás nélkül odavessek – valóban gyermeki agyvelőt proponálsz [feltételezel] bennem. [...] Országgyűlés előtt jó idővel számos barátaimmal azon tanácskoztunk, min kellene kezdeni? [...] végre abban egyeztünk meg, hogy semmi által nem emelkedhetik honnunk nagyobb méltóságra, mint a Nemzetiség nemesb és hathatós kifejlése – s így az anyai nyelv csinosítása által. Eltökéltett szándékom volt tehát, még minek előtte az Országgyűlésre mennénk – egy magyar tudós Társaságot projectumba hozni, s ahhoz tetemesen áldozni. S azt, kedves Barátom, akár az Országgyűlésen lettél volna, akár nem, hidd el, minden esetre mozgásba indítottam volna.”²⁶

Az egodokumentumokban azonban semmi nyoma annak, hogy Széchenyi tényleg egy „magyar tudós társaság” ala-

pításának tervével érkezett volna a diétára. Az intézmény keletkezéstörténetét egykorúan Döbrentei Gábor, az Akadémia első titkára foglalta össze. Döbrentei ezekben az években intenzív munkakapcsolatban állt a gróffal, tehát információi első kézből származhattak. Elbeszélése szerint „oly szándékkal ment ezen országgyűlésre gróf Széchenyi István [...] hogy a közjóra áldozni fog. Mindjárt az ülések kezdetekor a nyelvre fordult fő figyelme, s várt időt és alkalmat, mellyel a legszebb vágy kimondása más rokon lelkeket is melegen megragadó tettet szüljön.”²⁷

A modern életrajzok a lényegyet tekintve megegyeznek ezzel a patetikus elbeszéléssel. A gróf 1825-re tényleg döntésre jutott az évek óta tartó útkeresésben. Nem köthető ez a fordulat egyetlen időponthoz vagy látványos mozzanathoz: a laza körvonalú tervek és kezdeményezések ekkorra már egyre határozottabban a magyar haza keretei között mozogtak. „A magyar nemzet felemelése” – szinte gyermekes naivitásnak hat a megtalált életprogram jelszerű összefoglalása, ám végül valóban ez a program oldotta meg a kallódó, byroni pózokban szívesen tetszelgő és hatalmas ambícióktól feszített romantikus hős életcélkeresési problémáit.²⁸

A 13 éves szünet után összehívott, 1825. szeptember 11-én megnyílt diétára készülődve tervezhetett Széchenyi egy hatásos belépőt a közéletbe, olyat, amellyel ismertséget, népszerűséget és bizalmat szerez, s amely megalapozza későbbi vezető szerepét. Választását, hogy ez a tett egy jelentős közcélú adomány legyen, az életrajzok összefüggésbe szokták hozni a családi mintákkal. Főleg az apját, Széchényi Ferencet kell kiemelni, aki 1802-ben a nemzetnek ajándékozta nagy értékű könyv- és éremgyűjteményét, megvetve ezzel az első magyar nemzeti kulturális intézmények (könyvtár és múzeum) alapjait. De mintaként megemlíthetjük anyai nagybátyját, Festetics György grófot is, aki a mezőgazdasági szakoktatás hazai úttörő intézményének, a Georgikonnak az alapításán kívül is több nagy adományt tett oktatási, illetve kulturális célokra.

Széchenyi a pozsonyi diétán érezkelhette, milyen fontossággal bír a politikai elit körében a magyar nyelv ügye,

és az milyen szervesen kapcsolódik más politikai kérdésekhez. Valószínűleg ennek hatása alatt dönthette el, hogy tervezett nagy gesztusát ezen a téren realizálja.

A fentebb idézett levelében azt is állítja, hogy barátai-val hosszasan egyeztettek a fellépést. Széchenyi szűkebb baráti körébe az Akadémia alapítása idején gr. Károlyi György, gr. Esterházy Mihály és gr. Andrássy György, valamint br. Wesselényi Miklós tartozott.²⁹ Velük rendszeres társas kapcsolatban állt már az országgyűlést megelőzően is, és ez az érintkezés a diéta megnyitása után különösen intenzívvé vált.³⁰ Károlyival (4. kép) eleinte közösen béreltek szállást, amely a későbbiekben formalizált társaskör, a kaszinó „kísérleti laboratóriumaként”, a fiatalabb mágnások és alsó táblai követek esti találkozóhelyeként funkcionált. Ha volt valamelyest szervezettség a november 3-i felajánlásokban, akkor az leginkább az itteni összejöveteleken formálódott ki.³¹ Széchenyi kapcsolatai a körön belül – Wesselényit leszámítva – távolról sem alapultak egyenrangúságon, bőven találhatók bennük mester–tanítvány jellegű elemek. Különösen érvényes ez a két legfiatalabb alapító, Károlyi György és Andrássy György grófok esetében: a kilenc, illetve hat évvel fiatalabb arisztokraták ekkoriban még fenntartás nélkül követték idősebb barátjukat. „Önvallomások” hiányában esetükben az akadémiai alapítványukban is Széchenyi mintájának követését feltételezhetjük.

A négy alapító között több tekintetben is kivételt képezett Vay Ábrahám. Ő volt közöttük az egyetlen köznemes, ő nem tartozott a baráti körbe. Sőt, arról sincs megbízható adatunk, hogy egyáltalán kapcsolatba került-e Széchenyivel november 3. előtt. Ő volt továbbá az egyetlen protestáns a három katolikus főnemes mellett. A felajánlását megörökítő szemtanúk szerint először úrrá kellett lennie meghatottságán, sőt könnyein. Lehetséges, hogy őt tényleg a pillanat emelkedettsége ragadta magával. Ha így volt is, a következő időszakban kiderült, hogy az alapítók közül ő a legtájékozottabb az akadémiai gondolat előtörténetét illetően. Esetében is lehet családi hagyományt felmutatni: apja, Vay József az ellenzék egyik vezéralakja volt azon az 1790–1791-es országgyűlésen, amelyen először

4. kép. Gr. Károlyi György
ifjúkori képmása

merült fel a magyar tudós társaság alapításának eszméje. Témánkkal, a mecenatúrával összefüggésben említésre érdemes az is, hogy a Vay család tagjai generációkon keresztül nemcsak vezető tisztségeket viseltek a református egyházban, hanem a templomépítések, iskolafejlesztések bőkezű támogatói is voltak. Vay Ábrahám 36 éven keresztül viselte a miskolci református egyház főgondnoki tisztségét, és közben összességében az akadémiai alapítványát is meghaladó összeget adományozott a miskolci református gimnázium, a felső leányiskola, illetve a színház javára.³²

AZ ALAPÍTÓK RÉSZVÉTELE AZ AKADÉMIA ÉLETÉBEN

Nincs itt terünk arra, hogy a négy alapító életrajzát összefoglaljuk, de egyetlen kérdésre szorítkozva mégis teszünk egy rövid kitekintést az Akadémia alapítása utáni életútjukra: vajon mennyire törődtek az 1831-ben ténylegesen útjára indult „gyermekükkel” a továbbiakban?

Károlyi György és Vay Ábrahám ugyan élete végéig tagja volt az igazgatótanácsnak, különösebb aktivitást nem fejtettek ki az Akadémia körül. Vay 1830 után Bereg, majd Máramaros főispánjaként vállalt kormánypárti politikai szerepet, de aktivitásának fő terepe a református egyház maradt. Károlyi György megmaradt a liberális reformellenzék oldalán, de politikai ambíciók híján nem játszott érdemi szerepet. Bár Széchenyi szinte minden vállalkozásának (lóverseny, kaszinó, Lánchíd) induló fázisában számíthatott a támogatására, egyedül a mezőgazdaság modernizációját ösztönző Magyar Gazdasági Egyesületben fejtett ki tartós aktivitást.³³

Széchenyi viszont élete végéig kiemelt figyelemmel kísérte „közéleti elsőszülöttje” sorsát. A testület megalakulásakor őt választották a Tudós Társaság alelnökévé, a történettudós és a Teleki-könyvtár átengedésével szintén a legnagyobb adományozók közé tartozó gr. Teleki József helyettesévé. Ebben a minőségében az 1848-as összeomlásáig – a körülményektől függően változó intenzitással – tevékeny részt vett a testület életének irányításában. A Kos-

suthtal folytatott vitája idején, 1842-ben az éves akadémiai nagygyűlést választotta, hogy több mint kétórás megnyitó beszédében politikai üzenetet intézzon a közvéleményhez, s felhívja a figyelmet a túlzó nacionalista, magyarosító törekvések veszélyére.³⁴ 1833-ban írt és 1841-ben módosított végrendeletében is nyomatékosan megerősítette akadémiai alapítványát.³⁵ 1858-ban, amikor a neoabszolutista kormányzat az Akadémia működésének engedélyezését az alapszabályok megváltoztatásához kötötte – ezek közül a legnagyobb megütközést az keltette, hogy kikerült a célok közül a tudományok kizárólag magyar nyelven való művelése –, határozott hangú levelet írt Döblingből az Akadémia igazgatótanácsának. Alapítói jogaira, valamint az alapítólevélben rögzített feltételére hivatkozva figyelmeztetett: a Tudós Társaság megszűnése esetén – és ő az eredeti célok feladását ezzel egyenértékűnek tekintette – jogában áll az alapítványi összeget, illetve annak kamatait más nemzeti intézmény céljaira fordítani. Az uralkodó hajthatatlansága miatt elfogadta ugyan az alapszabály-módosítást, de fenntartotta a jogát, hogy ha a tényleges működés igazolja aggályait, visszavonja adományát a „megmérgezett magyar Akadémiától”.³⁶

Az alapítók egymás közötti kommunikációjában is tetten érhető kitüntetett szerepük tudata. Amikor az 1858-as kényszerített alapszabály-módosítás ügyével foglalkozott az igazgatótanács, Széchenyi Döblingből írt levelében külön érdeklődött Dessewffy Emil elnöktől a többi alapító – Andrássy György, Károlyi György és az 1855-ben elhunyt Vay Ábrahám utóda – álláspontjáról.³⁷ A tudós testület és fő alapítója közötti különleges viszony szimbólumának is tekinthetjük, hogy 1860. április 30-án Széchenyi hatalmas tömeget megmozgató pesti gyászünnepegyét magától értetődő módon az Akadémia szervezte.

A négy alapító közül gr. Andrássy Györgynek (5. kép) jutott még fontos szerep az intézmény életében egy drámai időszakban, az 1850-es években. Mivel az Akadémia számos tagja aktív szerepet játszott a reformkori liberális mozgalomban, a polgári forradalomban és a szabadságharcban, az 1849 utáni hatalom gyanakodva, sőt ellenségesen viszonyult hozzá. Hogy 1850 tavaszától legalább részlegesen,

GEORGE GRAF ANDRÁSSY

von Rent. Raths und Finanzr. H. r. k.
k. k. Kämmerer, welt. geh. Rath, Präsident des Verwaltungsraths
der Theresianischen Gesellschaft etc. etc.

szerény keretek között újra működhetett az intézmény, abban a fő érdem Andrássy volt. Széchenyi és Wesselényi egykori barátja ugyanis az 1830-as évek végétől a konzervatív kormánypárt elkötelezett tagjának számított. Megőrzött befolyásával elérte, hogy az Akadémia elkerülje a retorziókat, és újrakezdhesse tudományos és irodalmi tevékenységét. A Döblingben ápolt alelnök, Széchenyi, valamint a betegsége miatt visszavonult Teleki József elnök helyett 1850–1855 között helyettes másodelnökként lényegében ő vezette a testületet.³⁸

JEGYZETEK

- 1 1827. évi 11. és 12. tc., valamint Festetics László felajánlása a 19. tc.-ben. Közli: Kónya: „...magyar akadémia, 57–59. A 22 adományozó közé bekerült a törvényszövegbe az 1815-ben elhunyt Sándor István is, aki végrendeletében hagyományozott 10 000 forintot egy majdani akadémia számára. Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 53–54.
- 2 A kétkamarás rendi országgyűlés alsó táblája a vármegyék, szabad királyi városok és káptalanok köveiből állt; a felső táblán az egyházi és világi főméltóságok mellett születése jogán részvételre jogosult volt a főnemesség minden felnőtt férfi tagja. A két tábla az ünnepélyes alkalmakat leszámítva külön ülésezett. A 18. században jött szokásba, hogy az alsó tábla hivatalos ülései előtt – amelyeken a király által kinevezett személynök elnökölt – a követek nemhivatalos előkészítő tanácskozásokat (ún. kerületi üléseket) tartottak, ahol kötetlenebb viták során tisztázták az álláspontokat. A reformkorban már inkább a kerületi ülésekben zajlottak az érdemi politikai viták.
- 3 Az országgyűlés tárgyait a megnyitás alkalmával felolvasott királyi leirat határozta meg. A diéta első szakaszában a ren-

Az Akadémia négy alapítója rövid időszakban tekinthető tényleges csoportnak: 1825. november 3-tól a Tudós Társaság „alaprajzának” elkészültéig, 1828 áprilisáig kötötte össze őket a közös vállalás. A működő intézmény életében már különböző intenzitással vettek részt, közeleti útjaik szétváltak, személyes kapcsolataik meglazultak. Nevük azonban a felajánlási gesztus révén maradandóan összekapcsolódott mind a modern magyar nemzetépítés, mind a magyar tudomány és irodalom történetének elbeszélésében.

dek ezt vitatták meg, hogy válaszfeliratban reagáljanak rá, s ebben szóba hozhattak az uralkodói előterjesztésben nem szereplő tárgyakat, „sérelmeket” is. Ilyen volt például a nevelésügy, amelyet a kormányzat hagyományosan királyi felségjognak tekintett, az országgyűlés azonban 1790-től kezdve állandóan törekedett rá, hogy a törvényhozás jogkörébe vonja azt.

- 4 Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 48.
- 5 Szilágyi: Kritikai adatok, 34.
- 6 A november 3-i kerületi ülésről ismert forrásokat közli és ismerteti: Szilágyi: Kritikai adatok; Vaszary: Adatok az 1825-ik évi; Szász: *Gróf Széchenyi*.
- 7 Széchenyi: *Napló*, 420.
- 8 A levelet közli Szász: *Gróf Széchenyi*, 237–239.
- 9 Közölve: *Gróf Széchenyi István naplói* 3. Függelék II. A M. Tud. Akadémia alapítására vonatkozó iratok, 595–607.
- 10 Idézi Bártfai Szabó: Adatok, 18–19.
- 11 Révai: *Planum erigendae*.
- 12 Bessenyei: Egy magyar társaság.
- 13 Teleki: *A magyar nyelv*.

5. kép. Gr. Andrássy György, 1857

- 14 A teljes alapítási folyamat újabb ismertetése: Jolsvai: „Írók akadémiaja”.
- 15 *Gróf Széchenyi István naplói* 3. 639–640.
- 16 *Gróf Széchenyi István naplói* 3. 67.
- 17 A M. T. Akadémia alapszabályai. *MTA Almanach* (1870) 114–115.; *A Magyar Tudományos Akadémia*, 140., 144–145.
- 18 *Gróf Széchenyi István naplói* 3. 639–640.; Östör: Tévedések, 2–5.
- 19 1808. évi 7. tc. 17. §.
- 20 Östör: Tévedések, 4.
- 21 Az első magyarországi modern pénzüintézetek közül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1839-ben, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pedig 1841-ben kezdte meg működését.
- 22 A hitelezés korabeli gyakorlatáról: Tóth: *Hitelezők és adósok*; Kurucz: Adósság, hitel; Kövér: Hitelkonverziók; Bácskai: Hitelviszonyok.
- 23 A 6%-os „törvényes kamatot” az 1647. évi 144. tc. tartalmazta először, és a rendi korszak végéig nem változott.
- 24 Kónya: „...magyar akadémia, 80.
- 25 Östör: Tévedések, 4.
- 26 *Gróf Széchenyi István levelei*, 142–143.
- 27 Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 46.
- 28 Csorba: *Széchenyi*; Fónagy–Dobszay: *Széchenyi és Kossuth*; Oplatka: *Széchenyi István*.
- 29 Fónagy: Széchenyi, a társas lény, 46–50.
- 30 Andrassy György az országgyűlés előtt csak felszínes kapcsolatban lehetett Széchenyivel, ám az országgyűlésen kezdettől szorosan kötődött Széchenyi és Károlyi György köréhez. Brigovác: *Egy főúri portré*, 42–45.
- 31 Takács Sándor a besúgójelentések alapján valószínűleg túldimenzionálta ennek a „reunióknak” a szervezettségét. Takács: *Kémvilág*, 54–63.
- 32 Dobrossy: Vay Ábrahám, 75–78.; Angelovics: A vajai Vay család, 17–18.; Ponori Thewrewk: *Gróf Vay*.
- 33 Baják: Gróf Károlyi György, I. rész és II. rész.
- 34 A nagy visszhangot kiváltott beszéd nyomtatásban is megjelent. Széchenyi: *A magyar Academia körül*.
- 35 Bártfai Szabó: *Adatok gróf Széchenyi*, 168., 392.
- 36 *A Magyar Tudományos Akadémia*, 89.; Széchenyi István levele az MTA igazgatótanácsának. 1858. nov. 6. In: *„Ezt köztünk!”, 486–488.*
- 37 Széchenyi István levele Dessewffy Emilnek, 1858. április 28. In: *„Ezt köztünk!”, 480–481.*
- 38 *A Magyar Tudományos Akadémia*, 87–88.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1870

HIVATKOZOTT IRODALOM

A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975.
Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975.
Angelovics Helga: A vajai Vay család. Vay Miklós (1802–1894) báró és ősei. *Zemléni Múzsza* 17 (2017) 4. sz. 13–23.

Bácskai Vera: Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében. *Aetas* 25 (2010) 2. sz. 19–44.
Baják László: Gróf Károlyi György közéleti tevékenysége a reformkorban 1825–1849. I. rész: *Folia Historica* 18 (1993) 107–121., II. rész: *Folia Historica* 20 (1999) 21–39.

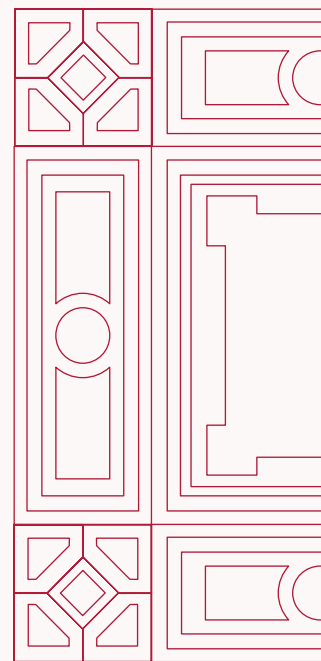
- Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860.* 1. köt. Bp., 1943.
- Bártfai Szabó László: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia történetéhez 1825–1849-ig. In: *Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez.* 1. füz. Bp., 1926. 15–59.
- Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. In: *Bessenyei György válogatott művei.* Bp., 1987. 594–614.
- Brigovác László: *Egy főúri portré a 19. századból. Andrassy György gróf a reformkorban.* PhD-értekezés. Debreceni Egyetem, 2011.
- Csorba László: *Széchenyi István.* Bp., 1991.
- Dobrossy István: Vay Ábrahám és a Magyar Tudományos Akadémia alapítása. (A Vay család szerepe Borsod vármegye történetében). In: *Tanulmányok A Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról.* Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 1997. 49–90.
- Döbrentei Gábor: A Magyar Tudós Társaság története. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* 1 (1831–1832) 3–130.
- „Ezt köztünk! Isten áldja!” *Széchenyi István válogatott levelei.* Szerk. Kovács Henriett – Körmendy Kinga – Mázi Béla – Oplatka András. Bp., 2014.
- Fónagy Zoltán: Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátság-kultusz és egzisztencialista magány. In: *Széchenyi mint magánember.* Szerk. Pelyach István. Bp., 2011. 41–56.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth.* Bp., 2003.
- Gróf Széchenyi István levelei.* I. köt. Összegyűjt., előszó, jegyz. Majláth Béla. Bp., 1889.
- Gróf Széchenyi István naplói* 3. 1826–1830. *Gróf Széchenyi István munkái* 12. Szerk. Viszota Gyula. Bp., 1932.
- Jolsvai András: „Írók akadémiaja”: A megalapítástól a megalakulásig. *Irodalomtudományi Közlemények* 93 (1989) 5–6. sz. 605–626.
- Kónya Sándor: „...magyar akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990.* Bp., 1994.
- Kövér György: Hitelkonverziók. A nagykállói Kállay-család hitelügyei a 19. század közepén. *Aetas* 25 (2010) 2. sz. 45–75.
- Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782–1818 között. *Századok* 140 (2006) 539–565.
- Oplatka András: *Széchenyi István.* Bp., 2010.
- Östör József: Tévedések, ferdítések. *Soproni Szemle* 3 (1939) 5–6. sz. 2–12.
- Ponori Thewrewk József: *Gróf Vay Ábrahám életírása.* [h. n.], [1830].
- Révai Miklós: *Planum erigendae eruditae societatis Hungaricae alterum elaboratius.* Typ. Johannis Davidis Hummel. Vienne, 1790.
- Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.* Bp., 1880.
- Széchenyi István: *A magyar Academia körül.* Pest, 1842.
- Széchenyi István: *Napló.* Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1978.
- Szilágyi István: Kritikai adatok az 1825. évi országgyűlés november 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéhez. In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.* VI. köt. *Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez.* Bp., 1877. 3–43.
- Takács Sándor: *Kémvilág Magyarországon.* Bp., 1980.
- Teleki László: *A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései Teleki Lászlónak.* Pest, 1806.
- Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812.* Bp., 1979.
- Vaszary Kolos: Adatok az 1825-ik évi országgyűlés történetéhez. In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.* VI. köt. *Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez.* Bp., 1877. 44–73.

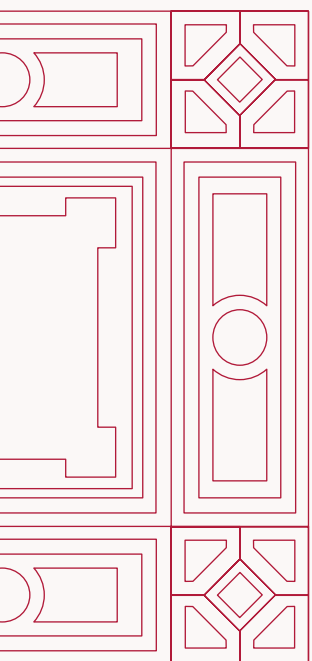
*„Kellő nyugalommal, és a célhoz
szükséges anyagi eszközökkel ellátva”*

Az Akadémia székházának támogatói

Papp Gábor György

A Magyar Tudományos Akadémia székháza a mai Széchenyi téren 1865-re épült fel. A magyar tudományosság meghatározó intézménye otthonának felépítését széles körű mozgalom előzte meg. Tekintettel arra, hogy a nemzeti lelkesedéstől áthatott kezdeményezés évekig tartó folyamata szorosan összefüggött a Tudós Társaság otthonkereséssel telt korábbi évtizedeivel és az Akadémia mint intézmény megerősödésével, ezért a házépítést lehetővé tévő gyűjtőmozgalmat az Akadémia első évtizedeinek és az 1850-es évek politikai légkörének kontextusában szükséges bemutatni.

Az 1825-ben alapított Akadémia 1865-ig különböző pesti bérleményekben működött: gyűjteményeit, irodáit és üléseit bérpaloták helyiségeiben, illetve középületek dísztermeiben tartotta. Tevékenységéhez messze nem volt elegendő az a bázis, melyet az alapítók által felajánlott összegek éves kamatai jelentettek, működéséhez egyéb támogatásokra is folyamatosan szükség volt. Erről tanúsítottak azok a titoknoki beszámolók, melyek egyebek mellett az Akadémia fő tevékenységének, a legfrissebb tudományos kutatásoknak teret adó lap, a *Tudománytár* kiadásának anyagi források hiányában bekövetkező 1844-es megszűnéséről adtak hírt. Ilyen körülmények között fel sem merült, hogy önálló otthona lehessen a szervezetnek. Az első évtizedekben ráadásul önálló gyűjteményi egységek, a Batthyány-, majd a Teleki-könyvtár átvételét, katalógizálását, illetve elhelyezését is meg kellett oldani. 1844-ben az is felmerült, hogy az intézmény költözzön be a Nemzeti Múzeum épületébe. Ahhoz, hogy lássuk, milyen nagy jelentősége volt annak, hogy az 1850-es évek végén elérhető közelségbe került egy saját székház felépítése, szükséges közelebbről megnéznünk, hol és milyen körülmények között működött az Akadémia 1831 és 1865 között.

AZ AKADÉMIA ELSŐ OTTHONAI

A társaság alapszabályában (akkori elnevezéssel Alaprajzában) rögzítették a működés helyét és a saját épület szükségességét: „a’ tudós Társaság’ állandó helye szabad királyi

Pest városában legyen: ugyan azért az ezen célra megkívántató épületeket idővel a’ Társaság megszerzi.”¹ Vagyis a szándék a kezdetektől megvolt egy állandó székhely megszerzésére, a lehetőség azonban még nem. 1831 áprilisától az Akadémia az akkori Pest frissen kiépülő legmodernebb részében, a Lipótvárosban, a Rakpiacon (a mai Széchenyi téren), az újonnan felépült Deron-házban bérelt az első emeleten két szobát, majd az év szeptemberétől 1833 áprilisáig további helyiségeket hivatali ügyeinek intézésére, illetve fokozatosan gyarapodó gyűjteményeinek elhelyezésére.

A Deron-ház Hild József tervei szerint épült fel 1828-ban.² Hatalmas méreteivel (a tér felé néző homlokzata 24 tengelyes volt) kirítt a környezetéből. A kétemeletes épületre 1869-ben Ybl Miklós tervei szerint újabb szintet emeltek.³ Az 1830-as években itt bérelt szobát a szobrász Ferenczy István, és 1841-ben a második emeleten rendezte be fényképésszműtermét a festő Marastoni Jakab, továbbá Barabás Miklós festő is itt bérelt lakást, ahol többek között Vörösmarty Mihály portréját és Széchenyi István Bihar vármegye számára készített egész alakos képét készítette el⁴ (1. kép).

Deron Antal özvegye, Schopper Teréz 1832 őszén 1833. áprilisi határidővel felmondta a szerződést a Tudós Társasággal,⁵ ezért az Akadémia 1832 novemberében szerződést kötött a mai Petőfi Sándor utcában álló Trattner-Károlyi-ház tulajdonosával, és a következő év tavaszától bérbe vette az épület utcai szárnya első emeletének néhány szobáját.

Az átköltözés lassan zajlott, mert az épület akkor még nem készült el egészen, 1833 tavaszán a helyiségek kialakítása javában zajlott, és a termek kifestése fél évvel később sem fejeződött még be.⁶ Szemben a Deron-házban töltött két évvel, itt hosszabb időre terveztek berendezkedni. Nemcsak a hivatali ügyek intézésének kerestek új helyszínt, hanem itt tervezték tartani az ülések nagy részét is. A főként szakmai eredmények megvitatására szolgáló heti üléseket és az általában évente tartott nagygyűléseket is igyekeztek helyben megrendezni. Az újonnan bérelt Trattner-Károlyi-ház először 1833. november 2. és 15. között adott

otthont (sorban a negyedik) nagygyűlésnek.⁷ (Az 1831-es első elegyes ülés még a Királyi Kúria Ferenciek terén állott épületének a Királyi Tábla által használt termében volt,⁸ az 1832-es második nagygyűlést pedig már a Deron-házban tartották.)

A Trattner-házba tervezték elhelyezni a Teleki család Akadémiának felajánlott könyvtárát is. Ezt már 1833 végén – mások mellett – Széchenyi István is javasolta, azonban Teleki József akadémiai elnök ekkor még a szükséges anyagi források hiányában nem tartotta megvalósíthatónak. 1837-ben született végül döntés arról, hogy az Akadémiának felajánlott Teleki-könyvtárát a Trattner–Károlyi-ház középső szárnyának első emeletén, az ülésterem mellett egy külön szobában helyezték el (valószínűleg ez volt az ún. kiskönyvtár⁹), és az ehhez szükséges bútorokat szerezzék be.¹⁰ 1838-ban Batthyány Kázmér kisbéri és Batthyány Gusztáv rohongi könyvtára az Akadémiához került.¹¹ A gyűjtemények elhelyezése céljából 1838-ban a Trattner-ház második emeleti udvari részében további hét helyiséget vettek használatba.¹² Végül 1844-ben, a tulajdonos rendelkezésének megfelelően, a Teleki család könyvtára is az Akadémiához került¹³ (2. kép).

Míg az irodák és a gyűjtemények egy része a bérelt helyiségekben tudott működni, amelyek a kisgyűlések, illetve később a heti ülések,¹⁴ valamint sok esetben a nagygyűlések megtartására is alkalmasnak bizonyultak, az ünnepi üléseket, az ún. közgyűléseket – mivel azok többnyire reprezentatív alkalmak voltak, vendégekkel – sokszor más épületekben tartották. Az 1832-es első, az 1840-es, kilencedik közgyűlést és az 1844-es, a Teleki-könyvtár átvétele alkalmából rendezett ülést például a pesti Vármegyeháza dísztermében rendezték meg.¹⁵ Később a Rakpiacon (a mai Széchenyi téren) állott egykori Európa Szálló nagyterme, illetve a Nemzeti Múzeum díszterme szolgált a nagygyűlések helyszínül.

Már az 1835. szeptemberi igazgatótanácsi ülésen megfogalmazódott, hogy az Akadémiának tett alapítói adományok – vagyis a felajánlott tőkeösszegek éves kamatai – nem elegendőek vállalt céljaik maradéktalan teljesítéséhez:

1. kép. A Nákó–Deron-ház, 1837

„...szükségeinek ezen pénzalap még nem felel meg, 's nagyobbakra vágó és a' nemzet' tudományos miveltségét velejében megindító hatásköréhez az egész országnak óhajtja még vele keze' fogását. Még nagyobbakra ereszkedhetés végett azért, ismétli az Igazgatóság első előterjesztvénybeli észrevételeit 's a' Társaság' pénzalapjai' gyarapítását a' Tökintetes Karoknak és Rendeknek hazafiúi bölcs elintézésükbe és pártfogásába ajánlja.”¹⁶

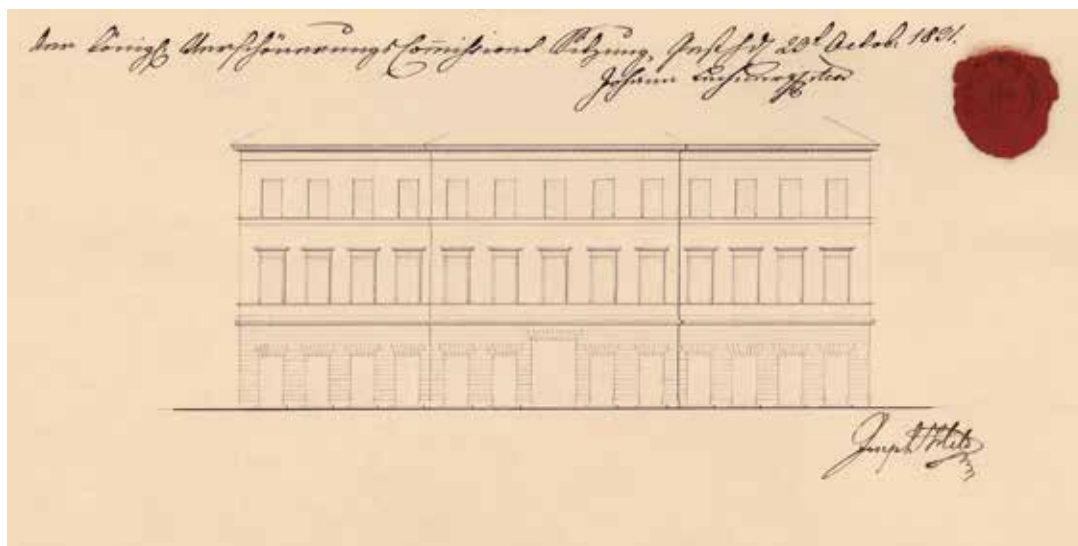
Ilyenformán az 1830-as évektől kezdve gyakorlatilag folyamatossá vált, hogy az Akadémiával szorosabb vagy kevésbé szoros kapcsolatban lévő magánszemélyek, városi közösségek vagy intézmények pénzben, esetleg értékpapírban alapítványt tegyenek az Akadémia számára, vagy felajánlják a munkáik kiadása utáni bevételt a társaság javára, miként az is gyakori lett, hogy könyvekkel vagy különböző ingóságokkal gazdagítsák a társaságot.

AZ AKADÉMIA A NEOABSZOLUTIZMUS ÉVEIBEN

A szabadságharc után az Akadémia korlátok között kezdhette újra működését 1850 júniusában. Heti és „összesüléseit”

megtarthatta, a korábbi munkáit folytathatta. (Ennek részeként például a tudós társaság vezetősége az uralkodónál elérte, hogy a börtönben lévő Czuczor Gergelyt 1851-ben szabadon engedjék, hogy szótárkészítő munkáját folytatni tudja.¹⁷) Nagygyűlést azonban, melyen új tagokat választott és jutalmakat osztgatott volna, nem tarthatott.

Az 1852-es egyleti törvény értelmében az Akadémiának, mint egyesületnek, működéséhez engedélyt kellett kérnie a belügyminiszteren keresztül az uralkodótól. A működési engedélyezési kérvényben az egylet célját és alapszabályait is részletesen be kellett mutatni. Az Akadémia vezetése először azt jelezte, hogy értelmezése szerint a törvény rá nem vonatkozik, minthogy nem egylet, és működését annak idején I. Ferenc engedélyezte. Ezt azonban a bécsi kormányzat nem fogadta el, és 1853-ban utasították az Akadémia vezetését rendszabásainak átírására, az elnökválasztás körülményeit és az alapszabályokat is érintő változtatásokat kérve. Ide tartozott például az a megkötés is, hogy az Akadémia működésébe az állam betekinthet, és ha szükségesnek találja, az üléseken császári biztos jelenlétét írhatja elő. Az Akadémia igazgatótanácsa úgy döntött, hogy az egyleti törvény alapján előírt változtatásokat elvégzi, de a további javaslatok közül csak azokat emeli be a tervezetbe, amelyek a fennálló törvényekkel, „az országos

2. kép. A Trattner–Károlyi ház homlokzatterve Hild Józseftől, 1831

rendszabásokban kitűzött célokkal, az ezek létesítésére vezető eszközökkel és formákkal nem ellenkeznek”. Az így módosított alapszabályokat 1854-ben nyújtották be.

Ebben az Akadémia jövője szempontjából jogilag bizonytalan állapotban, 1855-ben meghalt Teleki József elnök, utódának pedig az addigi alelnököt, Dessewffy Emilt választották, aki Eötvös Józseffel együtt meghatározta a tudós társaság következő tíz évének irányát. Az új elnök személye és annak jó bécsi kapcsolatai az Akadémia helyzetének megváltozását engedték sejtetni nemcsak a társaságon belül, hanem a szélesebb közvélemény körében is. Erre utal, hogy 1857 májusában a lapok már az alapszabályok elfogadásának uralkodó általi jóváhagyásáról írtak, melynek hírért az elnök is komolyan vette,¹⁸ noha utóbb kiderült, hogy a hírlapi értesüléseknek nem volt alapjuk – az alapszabályok Bécs által elfogadott formája csak a következő évben került vissza az elnökhöz. Az Akadémiáról történő tudósításoknak ugyanakkor minden bizonnyal szerepük lehetett abban, hogy a társaság támogatásának kérdése az Akadémia falain kívül is témává vált.

Az alapszabályok módosítása szempontjából, úgy tűnik, Dessewffy más nézetet vallott, mint elődje. Ezt mutatja, hogy az 1858. májusi igazgatótanácsi ülésen ő maga kérte a megváltoztatott és az eredeti alapszabályok összehasonlítását a vezetőség tagjaitól: vagyis gyakorlatilag azt, hogy vizsgálják felül a négy évvel korábbi döntésüket. A kezdeményezés lényege az alapításkori státusz megőrzése, az akkor kivívott jogok fenntartása, végső soron pedig az Akadémiának az államtól – végeredményben az uralkodótól – való függetlensége volt, amire már 1852-ben hivatkozott a társaság vezetősége. Az 1858. májusi igazgatótanácsi vizsgálat úgy látta, hogy „több lényeges pont lőn megváltoztatva oly képpen, miszerint azok ez újabb szerkezetben az alapítók szándékától s az Akadémia kitűzött céljától eltérnek”.¹⁹ Ebben a kiélezett helyzetben különös jelentőséggel bírt annak hangsúlyozása, hogy az Akadémia az alapítók céljait kívánja követni.

Ezt követően választottak egy bizottságot, melynek tagjai Deák Ferenc, Eötvös József, Prónay Albert és Toldy Ferenc lettek, és már ők intéztek kérvényt az uralkodóhoz,

kiemelve benne azt a két pontot, melyet az Akadémia további működése szempontjából alapvetőnek tartottak: a tudomány nemzeti nyelven való művelését, amit a megváltoztatott szöveg alapján nem láttak biztosítva, valamint az elnök- és a tagválasztás módját, amiben az Akadémiának csupán javaslatételre lett volna joga, s a döntés a császári biztos kezébe került. Ehhez járult még az az aggodalom, hogy a császári biztosnak jogában állna a „kormány céljaiba ütköző végzések ellen” tiltakozni. Összességében tehát a működésük két sarkalatos elemét, a nyelvi és a tudományos függetlenséget látták veszélyeztetve. A bizottság kétegye 1858. július 1-én személyesen tolmácsolta az uralkodónak Bécsben, aki ugyan nem változtatott az alapszabályokon, de igyekeztek megnyugtatóan az Akadémia vezetését, hogy nem kívánják „a tudományok és a szépirodalom művelése körül a magyar nyelv használatát bármely módon megszorítani”.²⁰

A fennálló helyzet a megelőző évekhez képest egyfajta stabilitást ígért, s az igazgatóság jobb híján ebbe kapaszkodott. Széchenyi István is ezt tette, aki a körülmények ismeretében írta meg híres levelét 1858 novemberében:

„A magyar romok közt – úgy mond – a nemzetnek eléggé nem bámulható életerején kívül, szeplőtlen már majdnem csupán az Akadémia mutat arra, hogy nemzetünk még kioltva nincs. És most ezen utolsó, igazán magyar intézet is ki legyen sarkaiból forgatva? Fájdalom, igen. Mert hiszen az Akadémia alapszabályai minap leérkezett megváltoztatása, legalább saját lelki szemem előtt, nem egyéb s nem kisebb, mint oly döfés, mely könnyen halálra vezet. [...] Én [...] a megváltoztatott alapszabályokat [...] elfogadom. Egy-szersmind azonban ünnepélyesen óvást teszek, hogy a iustum et tenacem propositi virum dicső elve szerint, én a haza oltárára tett áldozat kamatjait, azon pillanattól kezdve fizetni nem fogom, ha tapasztalni volnék kénytelen, hogy adományom, de facto – mert hiszen szép szavakra és ígéretekre én nem adok semmit – más vágásba szoríttatnék mint az, mely a M. Akadémia eredeti céljával megegyez, és mely nemzet és fejedelem közti törvény által megerősítetvén, fel is szenteltetett.”²¹

Az uralkodói találkozón elhangzott szóbeli ígéret első látható eredménye az lett, hogy 1858 decemberében az Akadémia újra megtarthatta közgyűlését. Az Akadémia vezetésében a királyi és a belügyminisztériumi (amelyhez Bécsben az Akadémia ügyei tartoztak) ígéret előtt komolyan felmerült az az aggodalom, hogy az intézmény nem fogja tudni folytatni működését, ezért érthető, hogy amikor tizenegy év szünet után ismét lehetővé vált a (tagválasztó) közgyűlés megrendezése a Nemzeti Múzeum dísztermében, azt egyfajta újjászületésként élték meg. Az Akadémia működésének stabilizálódása, részleges függetlensége megerősítette azt a jogi környezetet is, melyben egyrészt el lehetett indulni a pénzügyi autonómia irányába – ami a tudományos függetlenség kulcsa –, másrészt a saját székház felépítése felé – ami az intézménynek nemcsak szimbolikus, hanem valóságos önállóságát mutathatta. Pénzre volt tehát szüksége az Akadémiának, még hozzá többre, mint korábban bármikor, ráadásul viszonylag rövid idő alatt.²² A felajánlások korábbi eseti gyakorlata erre már nem volt alkalmas, szisztematikus gyűjtés kellett.

PÉNZGYŰJTÉSI FELHÍVÁS

Valószínűleg 1859 őszén született döntés a szervezett kezek közötti, lehetőleg minél szélesebb körben zajló gyűjtésről. Erről az elnök az 1859. december 19-i ünnepi nagygyűlésen tájékoztatta a közvéleményt:

„A magyar Akadémia még ma is egy kibérlett szűk szállásban szorong, mely működését gátolja és nehezíti. Annyit, mennyit vár és követel tőle a tudományok terjesztésének és ezzel nemzetiségünk erősítésének érdeke, anyagi segélyforrásainak elégtelensége miatt, nem tehet.[...] Vajon nem érdemi meg az Akadémia, hogy öt egy díszes és tisztességes laknak birtokába segítsük belé, melyben azon nagy érdekekhez illő viszonyok között, melyeknek működése szentelve van, ezt öregbedett anyagi eszközökkel folytathassa tovább? Ezen kérdést azokhoz fogom intézni, kikhez szükségünk szószólói hiába még sohasem fordultak: a hazafiakhoz.”²³

Ezzel egy több évig tartó, hatalmas vállalkozás indult útjára, melynek korabeli jelentőségét akkor tudjuk felmérni és kontextusát pontosan láttatni, ha kitérünk két lényeges körülményre. Az egyik, hogy az önálló akadémiai épület gondolata az Akadémia vezetőiben, konkrétan Dessewffy Emil elnöknél már az 1850-es évek közepén, elnökké választását követően felmerülhetett,²⁴ bár ő inkább házvásárlásban, semmint házépítésben gondolkodott. Erre Tóth Lőrinc akadémiai pénztárnokhoz 1856. március 9-én, május 11-én és december 20-án írott levelei is utalnak.²⁵ A házvásárlás ugyanakkor az 1850-es évek végén az Akadémia vezetőségének más tagjait is foglalkoztatta. Erről tanúskodik például Deák Ferenc 1859. február 19-én Toldy Ferenchez írt levele, melyben Széchényi János áruba bocsátott pesti házána megvásárlásáról fejtette ki véleményét.²⁶

A másik szempont, hogy a saját önálló épület számára már a gyűjtés szándékának kihirdetése előtt érkeztek különböző pénzügyi összegek az Akadémiára. 1857. július 5-én és 6-án, minden bizonnyal nem függetlenül az Akadémia körüli hírektől, a *Magyar Sajtó* című lap bemutatta az Akadémia történetét, anyagi helyzetét, és arra biztatta olvasóit, hogy támogassák a tudós társaságot.²⁷ Az írás arról is beszámolt, hogy a nyírbogdányi és nagykállói lakosok az Akadémia támogatását határozták el. Mint írták, ebben a kezdeményezésben Balásházy János nyírbogdányi illetőségű akadémikusnak volt fontos szerepe. A pénzügyi céljából gyűjtőívet állítottak össze, melyre bárki felírhatta, hogy mekkora összeggel kívánja a palota felépítését támogatni. A gyűjtőívet utóbb egy kísérőlevéllel együtt, valamint később az összegyűlt pénzeket Dessewffy Emilen keresztül felküldték Pestre.²⁸

A *Magyar Sajtó* felhívása az Akadémia támogatására készületlenül érte a vezetőséget, melyet ekkor még az alapszabályok szövegének engedélyeztetése foglalkoztatott leginkább, joggal gondolva, hogy további működésük e szöveg engedélyeztetésétől függ. Ebben a helyzetben az újság felhívását elhamarkodottnak vélték, sőt azt az Akadémia új statútumainak bécsi elfogadását veszélyeztető akciónak tekintették. Ahogy Eötvös József alelnök Dessewffy Emilnek írta:

„Nézeteidet melyeket f. h. 9-én hozzám írt soraidban kifejeztél tökéletesen osztom. A M. Sajtónak fellépése egyike a legnagyobb ügyetlenségeknek melyeket elkövetni lehetett, s ha a P. Porta azt joggal Széchenyinek pisztoly idő előtti elsütésének nevezte, s a többi lapok azt éppen e szempontból nem is támogatták, a dolog az által mert a Sajtó most egy egész sor vezércikkkel védi magát, még rosszabbá vált. – Ezen fájdalom nem segíthetiünk többé; hibásnak tartanám azonban, ha a Sajtót e ballépésében követnők, vagy általa arra biztatnók magunkat, hogy a statutumok kiadása előtt bármely felszólításra határozzuk magunkat.”²⁹

Hogy mennyire nem elszigetelt jelenség volt a bogdányiak, nagykállóiak gyűjtése, vagyis hogy az Akadémia ügye ekkor már milyen erősen foglalkoztatta a közvélemény egy részét, mutatja, hogy még júliusban Heckenast Gusztáv szerkesztő, kiadó és nyomdatulajdonos 1000 forintos alapítványt tett.³⁰ 1858-tól pedig időről időre érkeztek különböző magánadományok az Akadémiára házépítés céljából. Az év márciusában maga az elnök tett egy 3000 forintos alapítványt a székház építésére, melynek első, 1000 forintos részletét 1859 novemberében fizette be.³¹ 1858. április 15-én Seregi Géza [?] ügyvéd fizetett a házra 4 forintot.³²

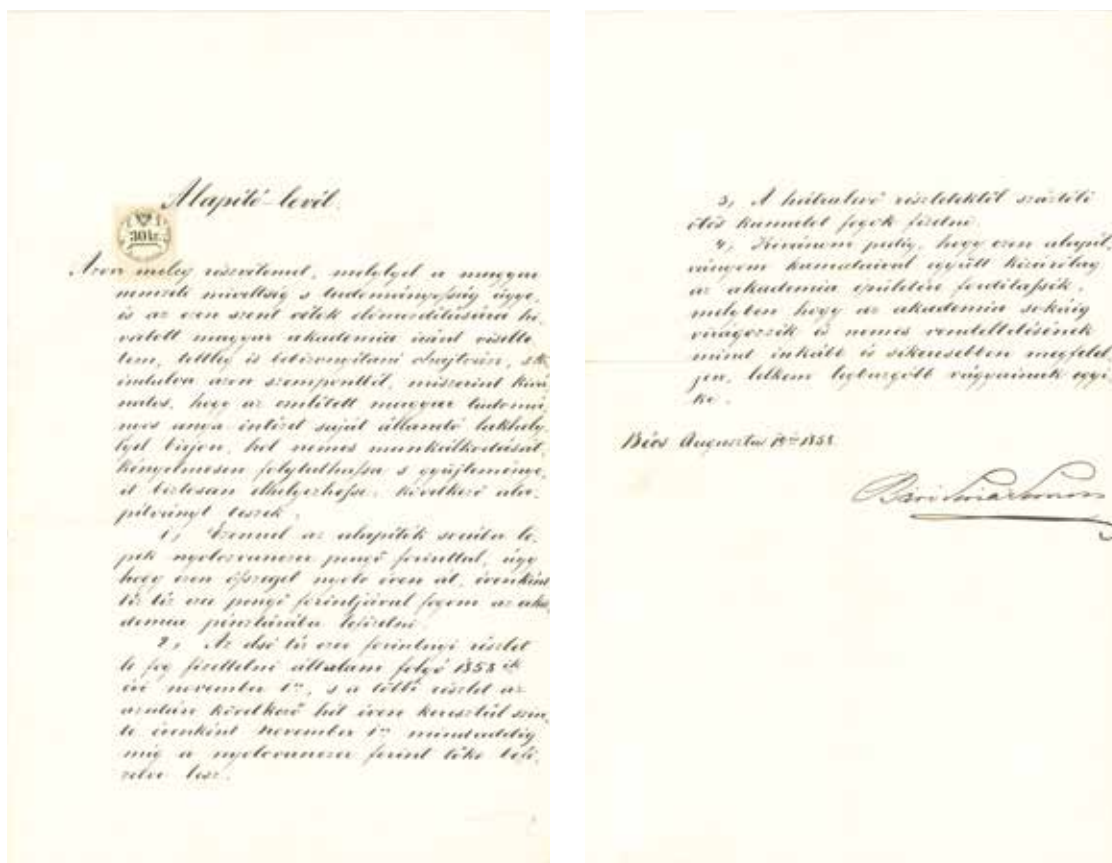
1858 decemberében, a hosszú szünet utáni első nagygyűlésen pedig arról értesültek az érdeklődők, hogy az év augusztusában Sina Simon báró 80 000 forintot ajánlott fel az Akadémia otthonának felépítésére (3. kép). Noha a báró szándéka akadémikus körökben már egy évvel korábban ismert volt, alapítványt tenni csak az alapszabályok végleges elfogadása után kívánt, és csak abban az esetben, ha a tudós társaság mint nemzeti intézmény jövőjét biztosítva látta.³³ Sina ezzel a gesztusával azon túl, hogy kinyilvánította szándékát az Akadémiáról, annak jövőjéről szóló aktuális diskurzusban való részvételre és hazafias elkötelezettségének megmutatására, tetteivel magának is emléket kívánt állítani, és személyét az Akadémia alapítóival közös történetbe helyezte: „ezúttal az alapítók sorába lépek”.³⁴ A korabeli lapok részletesen beszámoltak mind az akadémiai gyűlésről, mind Sina székházépítésre szánt alapítványáról.

„Elképzellhető a végtelen öröm. melyet e nagyszerű áldozat előidézett, és mi azt hisszük, hogy amely nemzet keblében ily nagy példák adatnak, amely nemzet maga iránt még oly rokonindulatot tud ébreszteni. annak magva nemes, annak jövőjén pedig csüggedni felesleg.”³⁵

A hasonló híradásoknak nem elhanyagolható szerepük volt abban, hogy a közvélemény értesüljön az Akadémián zajló eseményekről, és hogy az Akadémia mint nemzeti intézmény jelen legyen a hazai közbeszédben.

Ilyen előzmények után került sor az éves nagygyűlésen, 1859 decemberében a már idézett elnöki beszédre, mely az Akadémia támogatására szólított fel. Az Akadémia ezt követően aláírási íveket és hozzájuk kapcsolódó, a gyűjtést indokló elnöki felhívást küldött ki magánszemélyeknek – köztisztviselőknél álló egyházi és világi személyeknek –, egyesületeknek, napilapok szerkesztőségének, városi köztisztviselőknél álló egyházi és világi személyeknek. Arra biztatta őket, hogy pénzgyűjtés szervezésével járuljanak hozzá a tudós társaság vagyonának gyarapításához, illetve közvetlenül székháza felépítéséhez.

„Mióta gróf Széchenyi István alkotó lelke, egy magyar Akadémia eszméjét megragadva, ennek alapjait letevén, egy század harmada múlt el. Tette által felébresztett közszellemünk azóta nem pihenhetett meg, és nem vagyunk híjával oda mutató tanúságoknak, hogy amit cél és korszerűleg hoz létre a hazafiak egyesített ereje, hogy valódi szükséglet pótoljon, az nem mállik könnyen szét, és viszontagságokkal dacolva, magát fönntartani tudja. Így vagyunk a magyar Akadémiával, mert általános és mély annak érzése, hogy művelődésünk és nemzetiségünk emelése, legsajátabb feladásunk és legkétségtelenebb jogunk. [...] A magyar Akadémia ma is egy dísztelen és szűk, működését gátló és nehezítő, kibérlett szállásban szorong. Gyűjteményeit, mintegy 60 ezer kötetre menő, és egyre szaporodó könyvtárát kellőleg elhelyezni nem bírja. E miatt az abban fekvő kincsek a tagok által is alig élvezhetve, egészen el vannak zárva a közönség és tanulni meg tudni vágyó ifjaink előtt. Mit a társaság tagjai, a szállás és raktárbérek és az adók fizetésén

3. kép. Sina Simon
alapítólevele, 1858.
augusztus 14.

túl, tudományterjesztésre, jutalmazásokra, könyvnyomtatásra és írói tiszteletdíjakra fordíthat ez intézet, nem felel meg a szükségnek, és nem annak, mit az Akadémiától követel és vár, a tudományok művelésének, nemzetiségünk emelésének érdeke.

Íme, feltártam a kettős szükségét, és azt így fejezem ki: házépítés és vagyonöregbítés. A magyar Akadémia nem vágyik pompás palotába, nem pazarlani, vagy bőven költeni óhajt. Díszes és saját lakában kívánna működhetni, hol hiú fény nélkül ugyan, de nem is szorongva, és nem háborgatva, kellő nyugalommal, és a célhoz szükséges anyagi eszközökkel ellátva, szolgálhasson a hazának és a tudomány ügyének, ezekhez méltó viszonyok között. [...] Ami itten szükséges, annak pótlása csupán sokaktól telhetik, nem csak mert nem kevés az, hanem azért kívált, mert ezen ügyet egyedül a szétterjedő közszellem vidorsága biztosíthatja.³⁶

A levél szövege bizonyosan a közgyűlés előtt, november végén vagy december elején megszületett. Miként nagy vonalakban ekkorra már azt is eldöntötték, hogy kikhez jusson el az elnöki felhívás, azonban ennek nyilvánosságra hozatalával a közgyűlésig várni akartak. Erről a tervezési folyamatról részletesen tájékoztat Dessewffy egyik, 1859. december 8-i, Tóth Lőrinczhez írt levele.³⁷ Mint ebből megtudjuk, az elnök még azon a napon ötszáz könyvmatú levelet, aláírási ívekkel és borítékokkal együtt vasúton Pozsonyból Pestre szállíttatott. A felhívást érsekeknek, püspököknek, káptalanoknak, kisebb rendű katolikus papoknak, evangélikus és református egyházi férfiaknak, földbirtokosoknak, városoknak, nagyobb községeknek kívánta elküldeni. Ezen kívül pedig olyanoknak, akik maguk aláírási ívek gyűjtésére vállalkoztak – például napilapok szerkesztőseinek, melyek aztán a következő hóna-

pokban közzé is tették aláíróik nevét. A címzettek végleges listájának összeállításában az elnök Tóth Lőrinc, az Akadémia pénztárnoka mellett „Danielik” segítségére számított.³⁸

Pár nappal később, december 23-án Dessewffy újabb levelet írt a pénztárnoknak,³⁹ és ebben arról tájékoztatta, hogy a püspököknek és káptalanoknak szóló levelek már elmentek, és épp aznap küldött Bécsbe 26 darab felhívást „ottan lakó főbb birtokosoknak”. Az ünnepek alatt tervezte kiküldeni a városoknak és nagyobb községeknek szóló leveleket, valamint megszólítani a pesti főbb birtokosokat. Az alacsonyabb rangú katolikus papi emberekhez szóló leveleket szintén december végén kívánta útnak indítani. Január 3-án aziránt tudakozódott Dessewffy, hogy megérkezett-e Pestre az ottani főbb birtokosoknak szóló mintegy 130 aláírt levél.⁴⁰ A levéllel egy időben küldött 120, a gyűjtőívtartóknak szóló levelet Tóth Lőrincnek. A levélből kiderül, hogy addig összesen 620 ívtartóknak szóló levelet hagyott az elnök a pénztárnoknál, és több („egy rakás”), testületeknek szóló levelet is Pestre küldött. Az elnöknek az volt a célja, hogy a jövőben minden magyarországi takarékpénztár és sok városi kaszinó is kapjon a felhívásból.

1860. február 11-én már örömmel számolt be Dessewffy egy levelében az országos méretű gyűjtés első eredményeiről.⁴¹ Debrecen városa a házra 5000, a tőkére 10 000 forintot, Kecskemét a házra 2000, a tőkére 2000 forintot ajánlott fel. Beszámolt ugyanakkor a gyűjtés nehézségeiről is. Pozsonyban a február 15-ére tervezett, az Akadémia támogatására szervezendő bált betiltották. Dessewffy erre Albrecht főherceghez és a belügyminiszterhez, id. Agenor Gołuchowskihoz fordult, és jelezte, hogy a döntésnek a kormányra nézve kellemetlen következményei lehetnek. A körülmények ismeretében ugyanakkor az elnök óvatosságra intette a pénztárnokot. Azt javasolta, hogy az *Akadémiai Napló*ban kerüljék az aláírási ív kifejezést, az ugyanis szúrja a rendőrség és a hatóságok szemét, mert a köz- és nyilvános gyűjtések tiltva vannak. Helyette az ívtartó nevét közöljék csupán, és az ahhoz járulók névsorát csak időről időre, négyhetente egyszer, ilyen módon kivéve a probléma méregfogát.

Az *adományozók*

Az 1859. december 19. után nyilvánosságra hozott, támogatásra hívó elnöki levélben több fontos mozzanat van, amely korábban ismeretlen volt. Újdonság volt, hogy személyes hangvételű írással fordultak a leendő támogatókhoz, bevonva ezzel az akadémikusok közösségébe a magát kiválasztottnak érző olvasót, a közvetlen megszólítással pedig együttérzést váltva ki. A gyűjtés szempontjából mindkettőnek jelentősége volt. Újdonság volt az is, hogy a gyűjtést nem korlátozták az Akadémiával közvetlen kapcsolatban állókra vagy a társadalom felső rétegét képviselőkre. Azzal, hogy a gyűjtőíveket városi közösségekhez és napilapokhoz is eljuttatták, a társadalom nagyon széles rétegét érthette el a felhívás. A hangvételében egyfajta személyességet sugalló levél tulajdonképpen a legkevésbé sem teremtett exkluzív közösséget, sőt, egy sokkal modernebb és a kortársak számára átélhető eszme, a hazafiság érzetére apellált. A cél a nemzeti öntudat felébresztése volt egy *par excellence* nemzeti intézmény támogatására. Az 1850-es évek politikai légköre olyan közös tapasztalatot jelentett az ország polgárai számára, ami alapján az Akadémia mint nemzeti intézmény önálló és független működésének vágya mindenki számára magától értetődő cél volt. Az a lehetőség, hogy ehhez ki-ki maga is hozzájárulhat, a közvetlenség élményét és – a különleges, egyúttal történelmi jelentőségű eseményben való részvétel okán – a kiválasztottság érzését is nyújthatta.

1857 nyarán, párhuzamosan a nyírbogdányi gyűjtéssel, más napilapok is foglalkoztak az Akadémia palotájának kérdésével. A *Magyar Sajtó*, és nyomában például a *Politikai Újdonságok*, így írt a hírlapi kezdeményezésről:

„Már látjuk is azt a díszes kétemeletes házat ott a Duna parton, mely esztendő ilyenkorra ott fog állni büszke homlokzatán e fölirattal: Magyar Tudós Társaság! [...] A fentebbi levélben közlött megindító példa nyomán mi is sietünk a dicső eszme sikeresítéséhez járulni. Jelszavunk: egy millió forintot a Magyar Tudós Társaság számára! Az aláírásokat a szerkesztőség azonnal meg is kezdé: Hajnik Károly 200 pft.,

Jókai Mór 200 pft., Irinyi József 200 pftot kötelezett a fentebbi nemes célra. Addig is, míg e tárgyhoz többen hozzászólhatnának, figyelmeztetünk mindenkit, aki adományával e cél sikeresítéséhez járulni szándékozik, hogy azt egyenesen a Magyar Tudós Társaság pénztárnokához, Tóth Lőrinc úrhoz átküldeni szíveskedjék.”⁴²

Hajnik Károly, a magyarországi gyorsírás megalapítója, az 1832–36-os pozsonyi országgyűlések tudósítója 1857-től a *Magyar Sajtó* egyik szerkesztőjeként tevékenykedett. Jókai az 1850-es években több lap munkatársa volt, ő szerkesztette például Vahot Imre mellett a *Remény* című lapot, majd 1854-től munkatársa lett a *Vasárnapi Ujságnak*, 1856-tól a *Nagy Tükörnek*, 1858-tól pedig az *Üstökösnek* volt szerkesztője. Irinyi József többek között hírlapíróként dolgozott, szabadulása után, az 1850-es években a *Pesti Napló* és a *Magyar Sajtó* munkatársa lett. Vagyis az első adakozók között a hírlapok tulajdonosai, szerkesztői, munkatársai is élen jártak.

A lapoknak és szerkesztőiknek a befolyása a gyűjtés alakulására korántsem volt elhanyagolható. Ezt az összefüggést erősíti meg a gyűjtés kezdetén egyes lapokkal szembeni cenzúra alkalmazása is, és ez magyarázza a szerkesztők gyűjtéssel kapcsolatos önállóságával szembeni ellenérzést is. A *Magyar Sajtó* 1857. július 5–6-ai, a bogdányi és demecseri gyűjtésről szóló híradásait nemcsak Eötvös József, hanem mások is korainak tartották. Amikor a *Magyar Sajtó* pár nappal később hírt adott a Heckenast Gusztáv – 1856 óta a lap tulajdonosa – által az Akadémiának tett 1000 forintos alapítványról is, ezért a lapot, illetve annak szerkesztőjét, Hajnik Károlyt 50 forint pénzbírsággal büntették.⁴³

Pesty Frigyes, a temesvári *Delejtű* szerkesztője 1860 januárjában többekkel közös felhívást jelentetett meg lapjában az Akadémia támogatásáról. A gyűjtésre szóló felhívást jegyző választmány tagjai között Pesty mellett szerepelt még Duka Miklós, Temes megye alispánja,⁴⁴ Virág Nándor temesvári orvos,⁴⁵ Miletz Kálmán földbirtokos, a szerb Nikolits Fedor, Stockinger (később Sulyok) Móric ügyvéd, szerkesztő, később országgyűlési képviselő,⁴⁶ Wlas-

sits Péter ügyvéd, Grünbaum Márk, a temesvári zsidó hitközség elnöke.⁴⁷ A gyűjtés nem indult zökkenőmentesen. Temesvár egyike volt azoknak a városoknak, ahol – Pozsonyhoz hasonlóan – a közigazgatás helyi vezetője megtiltotta vagy szigorú korlátozások mellett engedélyezte csupán, hogy az Akadémia számára nyilvános gyűjtést rendezzenek. A Pesty Frigyes által alapított és korábban engedélyezett választmányt a temesvári császári kormányzó feloszlatta, neki pedig megtiltotta, hogy az addig befolyt összegekről nyilvánosan beszámoljon, majd végül két hónap múlva feloldotta a tiltást.⁴⁸

A pozsonyi és temesvári helyzetet idézte, amikor a rozsnyói polgárok 1860. február 25-én arról számoltak be, hogy akadályoztatva vannak abban, hogy az Akadémia javára társasági estélyt rendezzenek, illetve azon részt vegyenek.⁴⁹ A nagykanizsai polgármestert, Szabó Jánost pedig a helyi rendőrbiztos tiltotta el a gyűjtéstől, ezért két polgár gyűjtötte az adományokat.⁵⁰

A felajánlások összegyűjtésében a lapok oroszlánrészt vállaltak. Lehetőség volt ugyanis arra, hogy magánszemélyek nevüket az egyes napilapok által vezetett gyűjtőívekre felírva az általuk befizetni kívánt összeget a lapok szerkesztőségén keresztül juttassák el az Akadémia pénztárához. Ez kedvező volt a társaságnak, hiszen ily módon jóval több személyt lehetett adakozásra bírni, mint ha csak az egyes akadémikusok szűkebb vagy szélesebb kapcsolati hálójára építettek volna. Ráadásul a lapok vállalták, hogy a hozzájuk beérkezett felajánlók nevét rendszeresen közzéteszik lapjukban, ami az adakozók jelentős részének kétértelmű vonzerőt jelentett. Ezeknek a listáknak egyfajta személyes presztízst és közösségi tudatot is erősítő szerepe volt. Hogy ez mennyire így volt, mutatja a zalai nemesek Deák Ferenchez írott levele, amiben képviselőjük, Koppány Ferenc éppen azt panasolja, hogy noha adakoztak, nevüket a *Pesti Napló* nem hozta le:

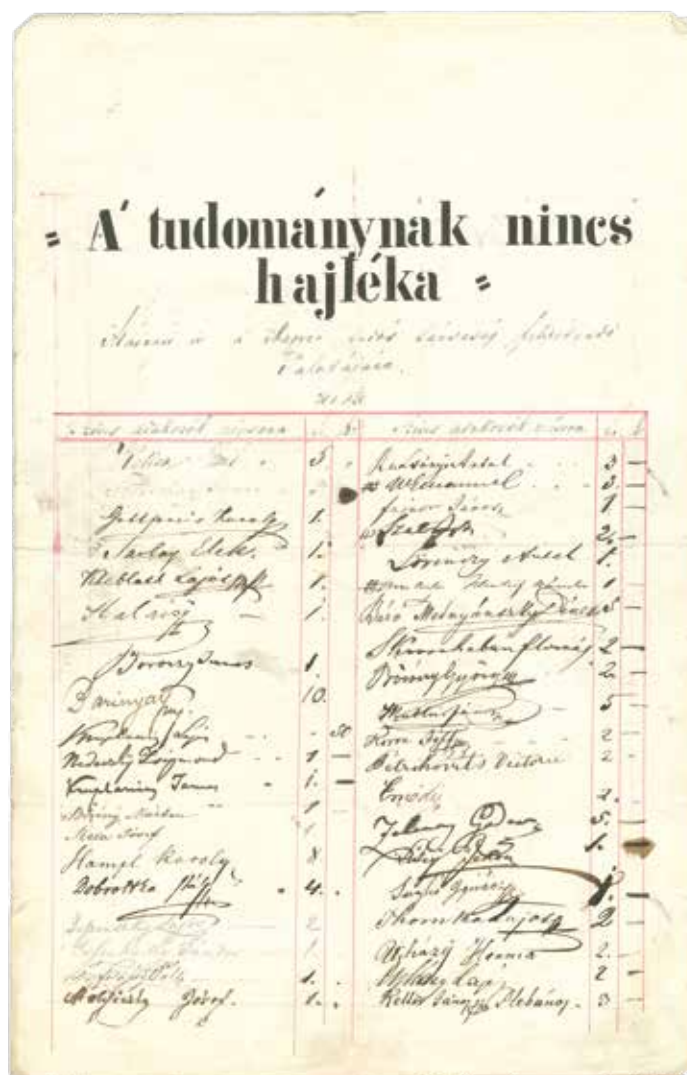
„Nem a hiúság viszketege bánt [...] de más itt a bibi, [...] meg kívánható, hogy a zalaiak is megemlítsenek, nehogy a magyar közönség a zalaiakat [...] részvétlenséggel vádolhassa, mely csak gúnyt és szégyent pedig ártatlanul hozna ránk.”⁵¹

Számos lap vett részt a gyűjtésben. Köztük kiemelt hely illeti meg a *Pesti Naplót* (Királyi Pál gyűjtőíve) és a *Vasárnapi Újságot* (a gyűjtőívek itt Pákh Albert neve alatt futottak). Mellettük igen aktív volt a *Delejtű* (Pesty Frigyes nevével jelzett ívekkel), a *Tanodai Lapok*, az *Idők Tanuja* (mindkettő Lonkay Antal közreműködésével), a *Bajai Közöny* (Kolmár József gyűjtőíve), de a *Hölgyfutár*, a *Buda-pesti Hirlap* és a *Szegedi Híradó* is. Az újságszerkesztők mellett Eggenberger Ferdinánd könyvkiadó is indított gyűjtőívet, ezen keresztül adakozott többek között Kégl György (10 frt), Tüköry Sándor (25 frt) és Tüköry Lechner Antónia (25 frt).⁵² A „könyves világ” más tagjai is hozzájárultak az Akadémia házépítéséhez: köztük Emich Gusztáv nyomdász (15 frt),⁵³ Posner Károly nyomdász és könyvkötő (50 frt),⁵⁴ Hartleben Konrád Adolf könyvkereskedő (25 frt), Nadler János könyvkötő mester (6 frt), Lorber György nyomdász (2 frt),⁵⁵ a Heckenast–Landerer-, a Kozma-, a Bucsánszky- és a Gyurján-nyomda (a négy nyomda összesen 256 frt),⁵⁶ a Trattner–Károlyi-nyomda (100 frt),⁵⁷ valamint Károlyi Lajos (6300 frt), Károlyi István nyomdatulajdonos fia.⁵⁸ Falk Miksa író, újságíró, a *Pesti Napló* és a *Magyar Sajtó* munkatársa szintén támogatta (saját gyűjtőíven: 314,50 frt) az Akadémia házának felépülését.⁵⁹ De a támogatók között találjuk Dux Adolf újságíró, műfordítót (1 frt), a Kisfaludy Társaság tagját és Danielik József lapszerkesztő, újságírót (5 frt) is.⁶⁰

Az Akadémia otthonának felépítésében való részvétel, mint sokan megfogalmazták, hazafias feladattá vált. A hontalan Akadémia képe – miként ezt Dessewffy Emil 1859-es beszédében oly érzékletesen felfestette – nem maradt hatás nélkül. Keller Emil vágújhelyi gyógyszerész gyűjtőívének finom betűkkel formált címet adott: „A tudománynak nincs hajléka”⁶¹ (4. kép).

Az első adakozásokhoz mellékelt levelekben jellemző volt, hogy lelkesült hangon írtak az Akadémia otthonának felépítéséről mint magasztos célról:

„Tudományos műveltségre soha a magyarnak nagyobb szüksége nem volt, mint a jelen időben. A műveltség az, mely nemzetiségünket minden külbefolyás ellen hatalmasan

4. kép. Keller Emil gyógyszerész aláírási íve, 1860. január 28.

*megvédheti, és mely [...] ellent fog állni minden kísérletnek mely a hazaszeretetet, nemzetiségünkhozi hű ragaszkodást szívüinkből kitépni szándékolná.*⁶²

Voltak, akik a gyűjtés történelmi jelentőségéről írtak:

*„Igen büszkének érezzük magunkat, mivel egy életre való és szebb jövőre méltó nemzetnek vagyunk tagjai, szerencséseknek, mivel nekünk is a jelenleg élő nemzedékkel együtt azon dicsőség jutott osztályrészül, hogy mint a nemzet napszámosai a magyar tudományosságnak hajlékot, a nemzet dicső múltja, s reménylett szebb jövőjéhez méltó házat építhessünk.*⁶³

A lelkesültség a zsenge ifjúság tagjait is magával ragadta. „Soós Kálmán 3ad és Soós Pongrácz 2od osztályú” szombathelyi elemi iskolai tanulók apjuktól a farsangi mulatságra kapott öt forintot ajánlották fel az Akadémia épületére, annak tőkéjére, valamint Kazinczy Ferenc emlékére.⁶⁴ A kolozsvári unitárius kollégium ifjúsága 50 forintot ajánlott fel a palotára 1860. február 24-én.⁶⁵

A nemzeti intézmény állandó hajlékának felépítése kapcsán a gyűjtés nemzeti vonatkozása több levélben előkerült. „Felhívtam kerületi jegyzőségemben a magyar érzelműeket” – írta 1860. január 8-án Loránt József hosszúperezsteigi jegyző.⁶⁶ A vegyes nemzetiségű Temesvárról a takarékpénztár gyűjtésének egyik szervezője, Stockinger Móríc ügyvéd büszkén írta: „Mi úgy hisszük, hogy az Akadémiának ezen csekély ajánlat jobban esik, mint tíz anynyi valami magyar városból, mert az összes takarékpénztári részvényes között csak öten vagyunk magyarok, a többi mind sváb, rác és zsidó.”⁶⁷ A máriacelli táncvigalomról szóló beszámoló a résztvevők nemzeti ízlését dicsérte:

*„Öröm volt látni az m. nemes összhangzását a társaság érzelmeinek mely igazán méltó volt a szent célhoz, mely ezen érzelmeiket egyesíté. Nem volt egy idegen öltözet, nem egy idegen hang. A táncok sorozata magyar és francia s csak egyetlen mazurból állott.”*⁶⁸

A nemzeti érzelm hiánya felett kesergett viszont Majthényi Antal 1860. február 24-én Badenből írt levelében:

*„A Badenban lakó, kizárólag nem magyar szelleműek közt lehetetlen volt aláírást szerezni, az általam felszólított bécsiék már más ívre írtak alá, vagy legalább ezzel mentették vonakodásukat. Egyedül tehát csak az esetlegesen jelen volt fiam ajánlatával szaporodhatott.”*⁶⁹

A nemzeti gondolat ugyanakkor felekezettől függetlenül érvényesült, ahol fogadókészségre talált. Mind az egyéni felajánlások között, mind a gyűjtőíveken számos zsidó közösség⁷⁰ és izraelita vallású személy neve olvasható, éppúgy, ahogy az adakozók között ortodox szerbek és románok⁷¹ is voltak. A nemzeti ügy vallási és nyelvi hovatartozástól függetlenül az ország széles rétegét megmozdította.

Dessewffy Emil fontosnak tartotta, hogy a felsőpap-sághoz is eljusson a felhívás. Számos püspök kapott megkeresést az elnöktől, hogy adakozzon az Akadémia felépítendő házára, vagy gyarapítsa annak vagyonát. A megkeresettek komoly összegekkel támogatták a vállalkozást. Köztük volt volt Girk György pécsi (1000 frt),⁷² Simor János győri (1000 frt),⁷³ Farkas Imre székesfehérvári (525 frt) püspök,⁷⁴ Wiber József püspök és pozsonyi prépost (100 frt),⁷⁵ Haas Mihály szatmári püspök (100 frt),⁷⁶ Ránolder János veszprémi püspök (a házra és a vagyongyarapításra összesen 3000 frt),⁷⁷ Kollarcsik István rozsnyói püspök (200 frt),⁷⁸ s az adakozók között szerepelt Scitovszky János esztergomi (6000 frt)⁷⁹ és Bartakovics Béla egri érsek (10 000 frt tízévi kamatai) is.⁸⁰

Az Akadémia elnöke több főrenddel családi, baráti személyes jó kapcsolatban állt. Érthető tehát, hogy fontosnak tartotta közülük is minél többeket megnyerni az Akadémia ügyének. Maga járt elől jó példával, amikor 1858 márciusában 3000 forintot ajánlott fel az Akadémia felépítendő házára. Felesége, Wenckheim Paula 1860 januárjában személyesen járt közben, hogy Lonovits/Lonovics József (100 frt)⁸¹ és az esztergomi káptalan adománya (500 frt) eljusson Toldy Ferenc titkárhoz.⁸² Batthyány Lajos özvegye,

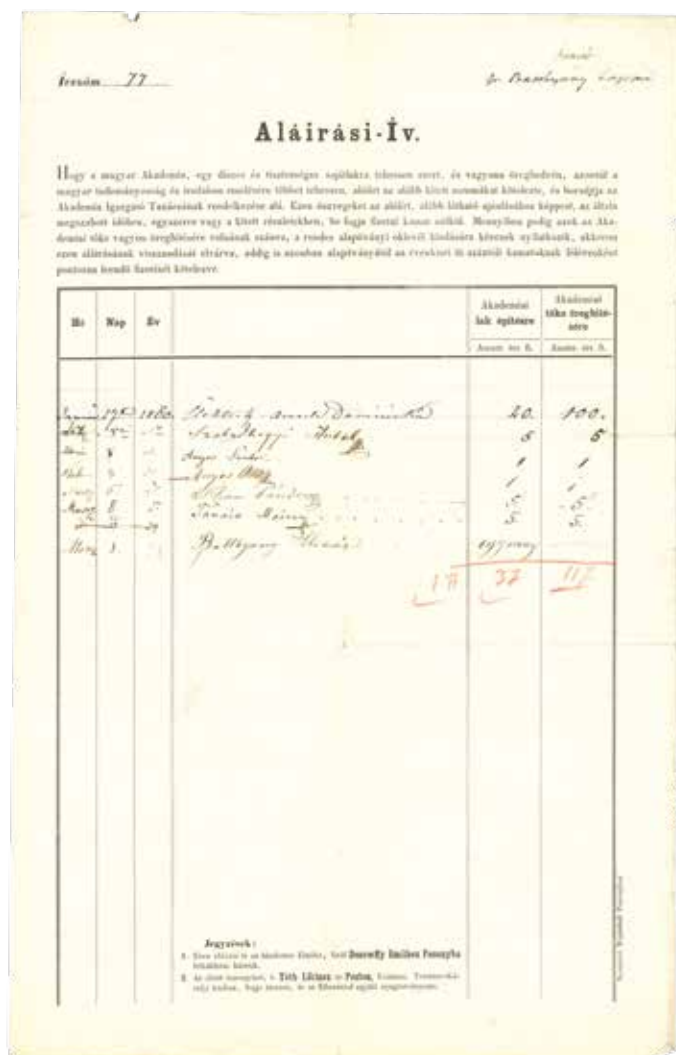
Zichy Antónia nemcsak maga adakozott a házépítésre, hanem gyűjtőívet is vezetett,⁸³ melyre gróf Üchtritz-Amadé Dominika (20 frt),⁸⁴ Szabadhegyi Antal (5 frt),⁸⁵ Tanács Márton (5 frt),⁸⁶ Than Sándor (5 frt)⁸⁷ és Batthyány Elemér (1 arany)⁸⁸ különböző összeget jegyzett (5. kép).

Az egyéni támogatók között Erdődy Erzsébet Josephine (525 frt),⁸⁹ gróf Wenckheim Krisztina (1000 frt)⁹⁰ és gyámja, Göndöcs Benedek gyulai plébános (20 frt),⁹¹ valamint első unokatestvére, Rudolf (500 frt),⁹² herceg Brezenheim Ferdinándné Schwarzenberg Karolina (600 frt 40 kr),⁹³ báró Jeszenák Jánosné Forgách Aloisia (400 frt)⁹⁴ neve is olvasható, Zichy Ferrais Emanuel (525 frt),⁹⁵ gróf Zichy Manó (500 frt),⁹⁶ herceg Batthyány Fülöp (10 000 frt), August szász-coburg-gothai herceg (10 000 frt) neve mellett.⁹⁷ Herceg Esterházy Pál szintén 10 000 forintot adományozott az Akadémia házának felépítésére és tőkéje gyarapítására.⁹⁸ A támogatók között találjuk még gróf Keglevich István főhadnagyot, gazdaszt, későbbi országgyűlési képviselőt (200 frt),⁹⁹ báró August Antal színházvezetőt, mecénást, a budai Helytartósági Osztály alelnökét (100 frt)¹⁰⁰ és báró Jósika Sámuel erdélyi kancellárt (400 frt).¹⁰¹ A görög gróf Nákó Kálmán (1000 frt),¹⁰² a német Lippe-Schaumburg Adolf, a schaumburg-lippei fejedelemség uralkodója (1050 frt)¹⁰³ és az asszimilált zsidó Wodianer Mór bankár, a Dunagőzhajózási Társaság igazgatója (500 frt)¹⁰⁴ és fia, Wodianer Albert bányász, országgyűlési képviselő (500 frt)¹⁰⁵ szintén támogatta a palota felépülését. Wodianer Mórnak nem mellesleg meghatározó szerepe volt abban is, hogy az Akadémia palotája számára megszerezte a Dunagőzhajózási Társaságnak az akkori Lánchíd téren álló telkét. Az Akadémia palotájának támogatói közt olvashatjuk továbbá Waldstein János¹⁰⁶ jogász, műgyűjtő, 1868-tól az Akadémia igazgatósági tagja (666 frt), valamint unokaöccse, Sztáray Antal nevét (20 frt).¹⁰⁷

A középnemesség több tagját is sikerült különböző kapcsolatokon keresztül megnyerni az Akadémia ügyének. Gróf Gyulay Lajos például 10 000 forintot adott a házra úrbéri kötelezvényben, „oly kikötés mellett, hogy a fönt írt összeg kamatai mindaddig míg az Akadémia palotája elkészülend annak építkezéseire fordíttassanak”.¹⁰⁸

Nem volt meglepő, hogy az Akadémia jövőbeli ott-honára számos akadémikus ajánlott fel, illetve továbbított kisebb-nagyobb összeget, vagy tett alapítványt. Köztük volt Mészáros Imre esztergomi kanonok, egyháztörténész (25 frt),¹⁰⁹ Galgóczy Károly mezőgazdász (továbbította: 34 frt),¹¹⁰ Érkövi (Ploetz) Adolf gazdasági szakíró, jogász (174 frt),¹¹¹ Horváth Cyrill piarista író (továbbította: 21 frt 50 kr és 4 arany),¹¹² Szász Károly református lelkész (továbbította Kunszentmiklós több száz forintos adományát),¹¹³ Kubinyi Ferenc paleontológus (200 frt),¹¹⁴ Fogarasi János nyelvész (25 frt),¹¹⁵ báró Podmaniczky Frigyes író, politikus (100 frt),¹¹⁶ gróf Erdődy Sándor természettudós, politikus (250 frt),¹¹⁷ Gorove István közgazdász, politikus (1000 frt),¹¹⁸ Zsivora György jogász (100 frt),¹¹⁹ Török József debreceni orvos, tanár (948 frt),¹²⁰ Szvorényi József egri ciszterci szerzetes, tanár, nyelvész (32 frt)¹²¹ vagy Zádor György jogtudós, író, a Kisfaludy Társaság tagja (továbbított: 365 frt).¹²² Zsoldos Ignác jogtudós Seneca fordításának bevételeiből adott az Akadémia házára (127 frt).¹²³

Más akadémikusok kapcsolataikat felhasználva további támogatókat gyűjtöttek. Knauz Nándor történettudós ívén (314 frt)¹²⁴ saját, 5 forintos felajánlása mellett Bartal György (200 frt) és Rakovszky István földbirtokos (50 frt) vállalásai is szerepelnek. Szvorényi József szintén nemcsak maga adott, hanem gyűjtőívet is vezetett (105 frt),¹²⁵ miként Pauler Tivadar jogtudós (69 frt),¹²⁶ valamint Szilágyi Sándor történettudós, aki Nagykőrösön gyűjtött támogatókat (45 frt, 1 arany),¹²⁷ míg Danielik János egri kanonok, az Akadémia tagja Pesten vezetett gyűjtőívet.¹²⁸ Utóbbin több jeles személy feltűnt, köztük testvére, Danielik József lapszerkesztő, újságíró (5 frt),¹²⁹ Gschwindt Mihály likörgyáros (10 frt), Tarczalovits Antal (5 frt) és Rerich Engelbert (2 frt) háztulajdonosok, Dank Agáp ferenccs rendi atya (1 frt), Mutschenbacher Alajos pesti egyetemi tanár (2 frt), Csapliczky Lilla nőnevelő intézeti vezető, író (2 frt), Than Sándor ügyvéd (a festő Than Mór bátyja, 2 frt), Say Móric kémikus, a szabadságharcban tüzér, majd a budai főreáliskola tanára (5 frt), illetve Perczel Sándor (2 frt).

5. kép. Gr. Batthyány Lajosné aláírási íve, 1860 márciusa

A pesti közélet olyan jeles tagjai is adományoztak pénzt az Akadémia palotájára, mint Rottenbiller Lipót polgármester (100 frt),¹³⁰ Tomori Anasztáz mérnök, a Kisfaludy Társaság alapító tagja (200 frt),¹³¹ Tisza Lajos jogász, későbbi politikus (100 frt),¹³² Tisza Kálmán, a Tiszántúli Egyházkerület presbitere, későbbi politikus (100 frt),¹³³ Somssich Pál jogász, később országgyűlési képviselő (testvérével, Lőrincsel együtt 100 frt),¹³⁴ első unokatestvére, Somssich Imre jogász, a szabadságharc századosa, későbbi országgyűlési képviselő (testvérével, Józseffel együtt 300 frt).¹³⁵ Tompa Mihály lelkész és író Hanván gyűjtött az Akadémia számára (45 frt 80 kr),¹³⁶ Erdélyi János író pedig Sárospatakon (70 frt).¹³⁷ Görgey István bátyja, Görgei Artúr 5 forintos adományát továbbította az Akadémia pénztárába.¹³⁸

Palló Sándor példája mutatja, milyen széles volt azok köre, akik részt vettek ebben a kezdeményezésben. Palló helytartótanácsosként és császári biztосként foglalkozott az 1850-es években az Akadémia ügyeivel, majd 1860-ban több mint 1000 forintot adott a palotára és a tőke gyarapítására.¹³⁹

Az adakozó pesti polgárok közt számos ismert névvel találkozhatunk. Így orvosokkal, mint Semmelweis Ignác (5 frt),¹⁴⁰ Bókai János (50 frt),¹⁴¹ Balassa János (500 frt)¹⁴² vagy Hirschler Ignác (50 frt);¹⁴³ zeneművészekkel és zeneszerzőkkel, mint Engesser Mátyás, a Nemzeti Zenede tanára (1 frt), Ábrányi Kornél (2 frt), Doppel Károly (2 frt); illetve festőkkel, mint Engerth Vilmos, a Műegyetemen a műszaki és ornamentális rajz tanára (5 frt), Pesky József (5 frt) és Orlai Petrich Soma (2 frt).¹⁴⁴ Több pesti építész is fontosnak tartotta, hogy pénzével támogassa a palota felépülését: Zitterbarth Mátyás (100 frt),¹⁴⁵ Kasselik Ferenc (100 frt)¹⁴⁶ vagy Discher József (100 frt)¹⁴⁷ mellett Ybl Miklós (5 frt).¹⁴⁸ Az ő neve azért figyelemre méltó, mert később egyike volt azoknak, akik építészeti tervet nyújtottak be az Akadémia palotájára. A vidéki építészek között érdemes megemlíteni az olasz származású, Vácott dolgozó Cacciari Alajost, a váci,¹⁴⁹ valamint Spiszár Jánost, az érsekújvári zsinagóga tervezőjét.¹⁵⁰ Bécsbe több csatornán keresztül is eljutott a gyűjtés híre, így nem meglepő, hogy a bécsi

műegyetem magyar hallgatói 250 forinttal támogatták az Akadémia palotájának felépültét.¹⁵¹

Egyéneken kívül városi közösségek, szervezetek, közületek, vállalatok, céhek is kiálltak az Akadémia támogatása mellett. Megfontolt gondolat volt Dessewffy Emiltől, hogy a felhívást elküldte a magyarországi biztosítóknak, pénzintézeteknek, azon belül a takarékpénztáraknak. Az adakozóleveleket, gyűjtőíveket olvasva feltűnően sok takarékpénztár vett részt a pénzgyűjtésben. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság (1000 frt)¹⁵² mellett például a győri (200 frt),¹⁵³ a temesvári (500 frt),¹⁵⁴ a nagyvárad (300 frt),¹⁵⁵ az eperjesi (300 frt),¹⁵⁶ a kőszegi (100 frt),¹⁵⁷ az esztergomi (400 frt),¹⁵⁸ a debreceni (250 frt),¹⁵⁹ a miskolci (200 frt)¹⁶⁰ vagy a komáromi takarékpénztári egyesület (200 frt).¹⁶¹ Kereskedelmi egyesületek is jelentős számban kivették a részüket a gyűjtésből. Köztük volt a szabadkai (150 frt),¹⁶² a lippai (40 frt)¹⁶³ és a pesti polgári kereskedelmi testület (2000 frt).¹⁶⁴ Az adakozó céhek adományait a bevételek között külön tartotta nyilván az Akadémia pénztára.¹⁶⁵

A városi kaszinók is kedvező terepnek bizonyultak a gyűjtéshez. Példaként említjük a károlyfehérvári polgári kaszinót (250 frt),¹⁶⁶ a pécsi kaszinót¹⁶⁷ vagy a kolozsvári kaszinót (200 frt).¹⁶⁸ Annál is inkább, mert ezek a helyek a társasélet fontos színterei voltak, és a gyűjtést is sokszor közösségi eseményekkel kötötték össze.

A 19. század közepén a pénzgyűjtés hagyományos és természetes formája volt, hogy valamely társasági esemény – többnyire táncest – bevételeit egy-egy konkrét célra ajánlották fel. Az Akadémia már korábban is alkalmazta ezt a gyűjtési formát. Ez azzal az előnnyel járt, hogy egyfelől a cél maga „szelektálta” a vendégsereget, amely, ha akart, anonimitásban maradhatott. A legkülönbözőbb csoportok rendeztek különféle táncesteket, hogy annak bevételeit az Akadémia házára adják. 1860 februárjában többek között a ceglédi kaszinóegylet (83 frt)¹⁶⁹ és a szekszárdi kaszinóegylet rendezett táncvigalmat (420 frt).¹⁷⁰ Hasonló táncos eseményekre került sor Pápán, a helyi kaszinóban (145 frt),¹⁷¹ Ipolyságon,¹⁷² Gombán (417 frt 1 kr),¹⁷³ a váci Arany Szarvas vendégházban (424 frt),¹⁷⁴ Máriacellben (269 frt és 3 arany)¹⁷⁵ vagy a pozsonyi Kränzchen Egyesület rendezé-

sében (221 frt 89 kr).¹⁷⁶ Szombathelyen is táncvigalmat rendeztek, ahol „a magyar Akadémia jelvényképének és a cukrász által haszonbér fejében készített süteménynek kisorsolásából befolyt 108 forint”.¹⁷⁷ A Szabolcs megyei agarászok Nyíregyházán tartottak táncestélyt 1860. január 26-án (132 frt).¹⁷⁸ Vigant pusztán egy névnap megülése alkalmából (26 frt 50 kr), Somon Julianna-nap alkalmából kalapoztak az Akadémiának (20 frt 70 kr), Pálosfán menyegző adott alkalmat a gyűjtésre (52 frt), Perecsönyön egy ebéd (11 frt).¹⁷⁹ Nagykárolyban (200 frt 42 kr),¹⁸⁰ Putnokon (30 frt), Dobsinán (79 frt, 2 kéttalléros, 1 ezüst huszas) és Csúzon táncvigalmat (200 frt), Kálozon bált (54 frt), Kisdacson néptáncvigalmat rendeztek (17 frt 50 kr), s ennek bevételeit szánták az Akadémia házára.¹⁸¹ Kunszentmiklóson az Akadémia javára kettős táncvigalmat tartottak 1860. február 18-án és 19-én (melyen 224 frt gyűlt össze).¹⁸² Szliácson pedig nemcsak a bál jövedelmét adták az Akadémia házára (60 frt), hanem az ott zenélő cigánybanda is az Akadémiának ajánlotta a bevételeit (40 frt).¹⁸³ A pesti Európa Szálló termében izraelita ifjak 1860. január 25-én tartottak táncvigalmat, és annak tiszta bevételeit (915 frt 62 kr) Eötvös Józsefen keresztül ajánlották az Akadémia házára felépítésére.¹⁸⁴ De nem csak táncestek voltak alkalmasak a pénzgyűjtésre. Pécsen például hangversenyt rendeztek (40 frt bevétellel).¹⁸⁵

A pénzgyűjtés eredményei

A gyűjtés sikere végül jóval nagyobb lett, mint azt az induláskor gondolni lehetett. Ennek okai között mindenképpen számolni kell azzal, hogy az 1850-es években az Akadémia mint önálló intézmény és mint a nemzeti művelődés, nemzeti tudomány letéteményese, szimbolikus szerepet töltött be. „Soha sem volt az Akadémia ily népszerű, ez idő mondható fénypontnak életében” – írta később Tóth Lőrinc.

A közvélemény Akadémia iránti nyitottságát, a kezdeményezései iránti fogékonyságot már 1859 októberében jelezte a Kazinczy-ünnepség kapcsán tapasztalható lelkesülés. 1859. október 27-én ünnepi ülést szerveztek Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója alkalmá-

ból a Nemzeti Múzeum dísztermében, ahol bemutatták Kazinczy Ferenczy István által készített portréját és Orlai Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy Károly első találkozását ábrázoló festményét is¹⁸⁶. Az Akadémia pedig Dessewffy Emil javaslatára Kazinczy-emlékalapítványt hozott létre, és adakozásra hívta fel a nagyközönséget. A felhívásra aztán országsszerte rendeztek emlékünnepeket. Ez a hatás mutathatta meg az Akadémia vezetőségének, hogy az elismertsége és népszerűsége más tervei számára is különleges lehetőséget teremthet.¹⁸⁷ Ebben a „csillagóra”-szerű pár éves időszakban – részben az Akadémia vezetőségének részvételével – olyan további, közösségépítő események történtek, mint Kisfaludy Károly hamvainak átvitele a Váci úti temetőből a Kerepesi úti temetőbe 1859. december 12-én, és különösen három nappal később az emlékére a belvárosi templomban tartott gyászmise,¹⁸⁸ Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrának leleplezése 1860. június 11-én,¹⁸⁹ Berzsenyi Dániel niklai síremlékének leleplezése két nappal később Niklán, majd a Széchenyi István felett mondott gyászistentiszteletek szerte az országban.

SZÉKHÁZÉPÍTÉS

Az országos gyűjtés épphogy csak elindult, amikor 1860 februárjában Dessewffy Emil Pest városához fordult, hogy egy, az Akadémia palotája számára megfelelő telket kapjon.¹⁹⁰ A város a mai Széchenyi rakpart – Széchenyi utca – Akadémia utca – Arany János utca által határolt területet rendkívül kedvező áron, az 1304,5 négyszögöles telek felét ingyen, másik felét pedig féláron, ölenként 120 forintért adta el az Akadémiának. Az erről szóló szerződés 1860. május 12-én kelt. Rögzítették benne azt is, hogy a társaság a telken 1861. január 1-től számítva négy éven belül felépíti palotáját, máskülönben az visszaszáll a városra.¹⁹¹

1860 áprilisában az elnök felvetette, hogy a megvásárolt telket elcserélhetné az Akadémia a Feldunasor (mai Széchenyi rakpart) első, a Dunagőzhajózási Társaság tulajdonában lévő telkére (6. kép). (E megállapodás megkötésében volt szerepe Wodianer Mórnak.) A csereszerződést

augusztus 31-én megkötötték, olyan feltételekkel, hogy a két telek egy részét (700 négyszögölt) kicserélték, a fennmaradó részt pedig az Akadémia négyszögölenként 220,50 forintos áron nyolcévi részletben vette meg. A városi adománytelek fennmaradó részét az Akadémia a szerződés értelmében szabadon értékesíthette, amit négyszögölenként 200 forintért adott el Ganz Ábrahámnak. A telekcseré végül még nyereséget is hozott.¹⁹²

A gyűjtés sikerét a számok mutatják a legérzékletesebben. A gyűjtés 1859 decemberében indult, és már 1860. április 18-ára 359 163 forint és 80 krajcár érkezett házépítésre az Akadémia pénztárába.¹⁹³ 1860 végére a házépítési pénztár gyarapodása 389 arany és 284 514 forint 64 krajcár volt.¹⁹⁴ Egy évvel később a házépítési alapon a palotaépítésre rendelkezésre álló összeg 504 000 forintot tett ki.¹⁹⁵ A következő években az adakozókedv érezhetően csökkent. 1862-ben 2321 forint 98 krajcár és 3 arany, 1863-ban 1510 forint 79 krajcár és 1864-ben 1921 forint 38 krajcár érkezett erre a célra. 1865 végére a kamatokkal és a telekcseréből származó nyereséggel együtt a házra befolyt összeg 672 398 forint 8 krajcár lett.¹⁹⁶ Minthogy az Akadémia palotájára az elnökség 850 000 forintot irányzott elő, Dessewffy Emil már 1863-ban felvetette, hogy a bevételek növelése céljából a palota telkének egy részét adják el, vagy arra építsenek bérházat. Az utóbbi 1864-ben valósult meg, Ybl Miklós tervei szerint.¹⁹⁷ A telekvásárlás ugyanakkor megteremtette a lehetőségét annak, hogy a gyűjtéssel párhuzamosan, 1860 tavaszán megkezdődjenek a palota építésével kapcsolatos előkészületek.

A palota tervpályázata és felépítése

Az igazgatótanács háromtagú építési bizottságot választott, tagjai Dessewffy Emil, Eötvös József és Károlyi György igazgatótanácsai tag voltak. Először felkérték Henszlmann Imre művészettörténest, az Akadémia tagját, hogy készítse el az építési programot. Henszlmann egy olyan épületet vizionált, melyben az Akadémia mellett más nemzeti jelentőségű intézmények – Nemzeti Zenede, Képzőművészeti Társulat, valamint a bécsi Esterházy hercegi képtár –

6. kép. Helyszínrajz a Dunagőzhajózási Társaság és az Akadémia közötti telekcseréhez, 1860. június 12.

7. kép. Az MTA épülő palotájának főhomlokzatáról készített modell fotója, 1862

is helyet kapnának. A bizottság Henszlmann-t, Ybl Miklóst és Heinrich Ferstel bécsi építész-t kérte fel, hogy a kiírás alapján készítsenek tervet az Akadémia palotájához. Henszlmann-nak az volt a meggyőződése, hogy az Akadémia palotája középkori, közelebbről gótikus stílusban kell, hogy készüljön. Az építési bizottság tagjai azonban nem osztották a stílusra vonatkozó nézeteit, és ezért Henszlmann kollégái ígéretét vette, hogy ők is gótikus stílusban készült pályázati tervet nyújtanak be, ám Ybl Miklós a sajátját a beadás másnapján visszavonta. A pályázatra önként jelentkezett még Szkalnitzky Antal.

A bizottság előtt ekkorra ismertté válhatott a felkért építészek titokban kötött egyezsége, ezért a bizottság elnöke, Dessewffy Emil új pályázati forduló mellett döntött, melyre Leo Klenze müncheni és Friedrich August Stüler berlini építészeket is meghívták. Minthogy mind Klenze, mind Stüler a német neoreneszánsz építészet kimagasló alakjai voltak, ezzel a döntéssel a bizottság tulajdonképpen lehetőséget adott magának arra, hogy Henszlmann elképzelésétől eltérő plánumokat is figyelembe vehessen, ráadásul az eredeti, Henszlmann-féle építési programot is szabadabban kezelték. 1861. április–május folyamán Henszlmann és Ferstel átdolgozta, Klenze és Stüler pedig elkészí-

tette az első terveit. Utóbb felmerült, hogy a tervekről – minthogy a felépítésre szánt pénz közadakozásból gyűlt össze – az Akadémia tagjai döntsének, ám ezt Dessewffy visszautasította. Végül az öt tervről (Henszlmann, Ferstel, Szkalnitzky, Klenze, Stüler) az akadémiai tagokból álló bírálóbizottság, valamint gyakorló építészek véleményét is kikérték. Ezt követően az építési bizottság 1861. november végén értesítette Stülert, hogy az ő terve alapján kívánják felépíteni a palotát.

1862 januárjában megkezdődtek az építkezés előkészületei, az építésvezetéssel Szkalnitzky Antalt, Stüler korábbi berlini tanítványát bízták meg, az Akadémia részéről az építésellenőri és tanácsadói munkákat Ybl Miklós végezte.¹⁹⁸ A palota végleges terveit áprilisban nyújtották be engedélyeztetésre. A kőművesmunkák vezetésével Diescher József építőmestert bízták meg. A tényleges építkezés 1862 májusában indult el (7. kép). Valószínűleg 1863 folyamán döntöttek arról, hogy – költségkímélés okán – a homlokzat szobrai terrakottából készüljenek. A heti ülésterem, a díszterem, valamint a lépcsőház díszítőelemei szintén Berlinből érkeztek. A ház bokrétaünnepségét¹⁹⁹ 1863 augusztusában tartották. 1864-re maradt a képtár kialakítása, valamint a külső és belső szobrászati díszek

elkészítése. Az Ernst March charlottenburgi gyárában készülő terrakottaszobrokat Szkalnitzky személyesen ellenőrizte. 1865-ben került sor a termék vakolására, a stukkók elhelyezésére a díszteremben, a heti ülésteremben, a képtárban és a folyosókon, majd a termék berendezésére.

A Trattner-házban 1865. március 20-án tartották az utolsó ülést, az új palotában pedig április 24-én az elsőt.²⁰⁰ Június közepén megérkezett a házba az Esterházy-képtár.²⁰¹ Az ünnepélyes megnyitóra december 11-én került sor. Az Akadémia igazgatótanácsának tagjai mellett jelen volt az ünnepségen az akkori titoknok, Arany János, és a ház megépülését adományaikkal támogatók közül sokan, így Sina Simon, Scitovszky János bíboros, prímás, esztergomi érsek, Bartakovics Béla egri érsek, valamint Lonovics József csanádi püspök.²⁰²

A palota az egyik legelső neoreneszánsz stílusban emelt épület volt nemcsak Pesten, hanem az egész országban. Formálásában illeszkedik Stüler korábbi jeles műveihez, mint a berlini Neues Museum (1843–1855), a königsbergi egyetem (1844–1863) vagy a stockholmi Nemzeti Múzeum (1848–1866) épülete. Arányaiban, tagolásában ugyanakkor Jacopo Sansovino (1486–1570) olyan velencei alkotásaival mutat rokonságot, mint a Palazzo Corner (1537) vagy a Bibliotheca di San Marco (1537).²⁰³

A felépítését lehetővé tevő gyűjtés és az építkezést kísérő élénk érdeklődés nyomán az Akadémia valódi nemzeti intézménnyé vált. Az építési bizottság döntése alapján a város egy építészeti remekművel lett gazdagabb, amely a következő években katalizátorává vált a neoreneszánsz építészet hazai elterjedésének.²⁰⁴

JEGYZETEK

- 1 Kónya: „Magyar Akadémia állíttassék fel...”, 70.
- 2 Rokken: A Ferenc József-tér, 53.; Rados: *Hild József*, 56–58.
- 3 Hidvégi: A nagy építész „kis épületei”, 512–514.
- 4 *Honművész* 1836. márc. 10. 156.
- 5 Schopper Teréz 1833 folyamán eladta az épületet Nákó János (1814–1895) görög-macedón kereskedőnek. Tőle 1872-ben a Franco–Magyar Bankhoz, majd 1880-ban a Gresham Életbiztosító Társasághoz került. Az utóbbi 1903-ban lebontatta, és helyére Quittner Zsigmond tervei alapján 1904 és 1906 között megépíttette a társaság új palotáját. Az épületben ma szálloda működik.
- 6 MTA KIK KRKGy Vegyes iratok, Toldy Ferenc, 2r 40 I. Fol 8, 11.
- 7 *MTTÉvk*, II. köt. (1835) 30. 1835 szeptemberében a hatodik nagygyűlést is a Trattner–Károlyi-házban tartották. *MTTÉvk*, III. köt. (1837) 18.
- 8 *MTTÉvk*, I. köt. (1833) 66.
- 9 Toldy: Az academiái könyvtár’ rövid története, 89–90.
- 10 *MTTÉvk*, IV. köt. (1840) 42.
- 11 Ez az anyag 1838-ban helyhiány miatt faládákban egy ideig a Trattner–Károlyi-ház udvarán állt. Csanak: *Az Akadémiai Könyvtár*, 20.

- 12 Berlász: Az Akadémiai Könyvtár, 202., 4. jegyz.
- 13 A Teleki család könyvtárának beérkezése és feldolgozása 1844-től 1846-ig tartott. Csanak: *Az Akadémiai Könyvtár*, 20–25.
- 14 A kisgyűlések és a heti ülések rendjéről lásd: Kónya: „Magyar Akadémia állíttassék fel...”, 12–13.
- 15 *MTTÉvk*, V. köt. (1842) 90.; *Vázlatok*, 12.
- 16 *MTTÉvk*, III. köt. Első osztály (1837) 51.
- 17 Toldy: Akadémia, 48.
- 18 Lásd: *Pesti Napló* 8 (1857) 2195. sz. (máj. 10.) 2. és 2197. sz. (máj. 13.) 3.; *Politikai Ujdonságok* 3 (1857) 19. sz. (máj. 13.) 173. és 20. sz. (május 20.) 190.; Toldy: Akadémia, 49.; *Vázlatok*, 16.
- 19 *Vázlatok*, 17.
- 20 *Vázlatok*, 22.
- 21 *Vázlatok*, 23–24.
- 22 1860 májusában az Akadémia azzal a feltétellel kapott telket a fővárostól rendkívül kedvező feltételekkel, hogy ott 1861-ben megkezdi és három év alatt befejezi palotája felépítését (lásd itt: *Székházépítés*).
- 23 *Pesti Napló* 10 (1859) 289. sz. (dec. 20.) 1.

- 24 150 éves az Akadémia székháza, 26.
- 25 MTA KIK KRKGy Tört 4r 256. Dessewffy Emil levelei Tóth Lőrinchez.
- 26 MTA KIK KRKGy M. Irod. 4r 62. Széchenyi János Széchenyi István unokaöccse, Lajos fia volt.
- 27 Fráter: „Nemzeti részvét emelte”, 3.
- 28 MTA KIK KRKGy K 1276/vegyes anyag. Aláírató ív. [Nagy] Kálló, 1857. augusztus, Tokai Nagy Lajos [ügyvéd].
- 29 MTA KIK KRKGy Tört 2r 253/16. Eötvös József levele Dessewffy Emilhez, 1857. júl. 13.
- 30 Alapítványa részeként Heckenast vállalta, hogy a tőke 5%-os kamatait minden évben az Akadémia pénztárába befizeti. MTA KIK KRKGy K 1627/1858/163. Főpénztári bevételi és kiadási napló; 150 éves az Akadémia székháza, 26.
- 31 MTA KIK KRKGy K 1627/1859/427. Főpénztári bevételi és kiadási napló.
- 32 MTA KIK KRKGy K 1627/1858/114.
- 33 MTA KIK KRKGy Tört 2r 253/16. Eötvös József levele Dessewffy Emilhez, 1857. júl. 13.
- 34 MTA KIK KRKGy K 1268/0. Sina Simon alapítólevele, Bécs, 1858. aug. 14.
- 35 *Delejtű* 1 (1858) 26. sz. (dec. 28.) 207.
- 36 Az elnöki levél több napilapban megjelent. Például: *Pesti Napló* 11 (1860) 2976. sz. (jan. 14.) 2–3.
- 37 MTA KIK KRKGy Tört 4r 256. Dessewffy levelei Tóth Lőrinchez.
- 38 Itt valószínűleg Danielik János egri kanonokra, az Akadémia tagjára gondolhatott, akinek széles kapcsolati hálóját jelzi a saját gyűjtőíve is. MTA KIK KRKGy K 1268/257. Eötvös József már 1857-es, Dessewffyhez írott levelében szólt arról, hogy az Akadémia támogatásáról szóló felhívások címzettjéi lajstromának majdani összeállításában számít Toldy Ferencre, Tóth Lőrinc, valamint a napilapok szerkesztőire: MTA KIK KRKGy Tört 2r 253/16. Eötvös József levele Dessewffy Emilhez, 1857. júl. 13.
- 39 MTA KIK KRKGy Tört 4r 256. Pozsony, 1859. dec. 23.
- 40 MTA KIK KRKGy Tört 4r 256. Pozsony, 1860. jan. 3.
- 41 MTA KIK KRKGy Tört 4r 256. Pozsony, 1860. febr. 11.
- 42 *Politikai Ujdonságok* 3 (1857) júl. 8. 250.
- 43 Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél, 352.
- 44 Lendvai: *Temes vármegye*, 117–118.
- 45 *Az Athenaeum*, 206.
- 46 1848-ban a *Temesvárer Wochenblatt* szerkesztője volt. *A Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye* 20 (1904) 1–2. 74.
- 47 Glück: Adatok a temesvári hitközség, 83.
- 48 MTA KIK KRKGy K 1268/217–219. Adományozó levelek és aláírási ívek.
- 49 MTA KIK KRKGy K 1268/177.
- 50 MTA KIK KRKGy K 1268/199
- 51 MTA KIK KRKGy K 1268/122. 1860. február 7-i levél. Arra kérték Deákot, hogy járjon közben az érdekükben.
- 52 MTA KIK KRKGy K 1268/14. Tüköry egy Spiegelről magyarosított, régi pesti familia tagja, sörgyáros, aki 1872-ben Hauszmann Alajossal építtetett magának bérházat a mai Tüköry utcában.
- 53 MTA KIK KRKGy K 1268/105.
- 54 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1015. Az Akadémia alapvagyónához és házépítési pénztárához befolyt valóságos bevételek készpénzben, állam- és iparpapírokban 1826–1860.
- 55 Mindhármukra: K 1268/257.
- 56 MTA KIK KRKGy K 1627/1860/563. (márc. 30.)
- 57 MTA KIK KRKGy K 1627/1860/646. (ápr. 7.)
- 58 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1013.
- 59 Falk Miksa 1858 és 1860 között Széchenyi István rendszeres látogatója volt Döblingben. MTA KIK KRKGy K 1627/1860/643 (ápr. 6.); MTA KIK KRKGy K 1269/378. Adományozó levelek és aláírási ívek. MTA KIK KRKGy K 1269/378.
- 60 MTA KIK KRKGy K 1268/257.
- 61 MTA KIK KRKGy K 1268/143.
- 62 MTA KIK KRKGy K 1268/10. 1860. jan. 13. Bossányi László levele.
- 63 MTA KIK KRKGy K 1268/242. Kajdi Imre, a pécsi katolikus főgimnázium tanára levele.
- 64 MTA KIK KRKGy K 1268/147.
- 65 MTA KIK KRKGy K 1268/187.
- 66 MTA KIK KRKGy K 1268/9.
- 67 MTA KIK KRKGy K 1268/118.
- 68 MTA KIK KRKGy K 1268/114.
- 69 MTA KIK KRKGy K 1268/186.

- 70 Például a pesti izraelita hitközség elöljárói (K 1271/1077, K 1647/1860/1077), a szekszárdi (K 1268/197), a nagyvárad (K 1647/1860/1084), az abonyi (K 1647/1860/986), a nagykanizsai izraelita közösség (K 1271/1084), a mezőberényi izraelita fiatalság (K 1647/1861/252), szegedi izraelita kereskedő ifjak (K 1647/1861/122).
- 71 Például Gozsdu Manó (K 1647/1860/825-826).
- 72 MTA KIK KRKGy K 1268/15.
- 73 MTA KIK KRKGy K 1268/19; MTA KIK KRKGy K 1627/1860/55.
- 74 MTA KIK KRKGy K 1268/27; MTA KIK KRKGy K 1627/1860/74.
- 75 MTA KIK KRKGy K 1268/62-63; MTA KIK KRKGy K 1627/1860/138.
- 76 MTA KIK KRKGy K 1268/80.
- 77 MTA KIK KRKGy K 1268/124.
- 78 MTA KIK KRKGy K 1268/152.
- 79 MTA KIK KRKGy K 1268/61.
- 80 MTA KIK KRKGy K 1268/46.
- 81 Egyháztörténész, az Akadémia tagja. Csanádi püspök, később egri, majd kalocsai érsekké nevezték ki, az utóbbiakat azonban nem foglalhata el. 1849-ben börtönbe zárták, majd Melkbe száműzték, ahonnan Scitovszky János tiltakozására engedték szabadon, de 1860-ig nem térhetett haza.
- 82 MTA KIK KRKGy K 1268/21.
- 83 MTA KIK KRKGy K 1268/246.
- 84 Báró Üchtritz Emil, a szabadságharcban Görgei seregében szolgált porosz honvéd ezredes felesége.
- 85 1848-ban megválasztott országgyűlési képviselő, 1867 után függetlenségi párti politikus, az országgyűlés tagja. Gracza: *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc*, 12.; Pap: *Az első népképviselők*, 40-41.
- 86 1848-49-ben utász főhadnagyként szolgált, majd Lombardiában katonáskodott. Később Károlyi Györgynél volt nevelő. Szinnyei: *Magyar írók*, 13. köt., 1270-1271.
- 87 Than Mór festőművész bátyja, századosként szolgált Görgei seregében. Az 1850-es években ügyvédként praktizált Pesten.
- 88 Batthyány Lajos fia, huszárhadnagy, lótenyésztő, lóversenyző.
- 89 MTA KIK KRKGy K 1268/40a.
- 90 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/892. A grófnő 11 évesen, az apjától, Józseftől örökölt vagyont birtokosaként adományozott az Akadémia palotájára.
- 91 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/893.
- 92 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/1064.
- 93 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/976. A család rokonságban állt Dessewffy Emillel, a hercegné unokaöccse az akadémiai elnök veje volt. Tóth-Barbalics: *Indigenák*, 253.
- 94 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/490; *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól*, 48.
- 95 MTA KIK KRKGy K 1268/56.
- 96 MTA KIK KRKGy K 1268/252.
- 97 Mindkettőre: MTA KIK KRKGy K 1268/153.
- 98 MTA KIK KRKGy K 1269/427.
- 99 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/807.
- 100 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/138.
- 101 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/618.
- 102 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1111, 1045.
- 103 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/738, 739.
- 104 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/111.
- 105 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/110.
- 106 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/620; MTA KIK KRKGy K 1647/1861/343.
- 107 MTA KIK KRKGy K 1268/214-215.
- 108 MTA KIK KRKGy K 1268/193.
- 109 MTA KIK KRKGy K 1268/107.
- 110 MTA KIK KRKGy K 1268/108.
- 111 MTA KIK KRKGy K 1268/151. Korábban Károlyi István jószágkormányzója, gazdasági szakkönyvek szerzője, a csongrádi Tiszaszabályozó Társulat jegyzője volt. *Jelenkor*, 382.
- 112 MTA KIK KRKGy K 1268/250.
- 113 MTA KIK KRKGy K 1268/261-262.
- 114 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1112.
- 115 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1120.
- 116 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/895.
- 117 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/883.
- 118 MTA KIK KRKGy K 1270/803. Adományozó levelek és aláírási ívek; MTA KIK KRKGy K 1647/1860/803. Tóth Lőrinc pénztárnok régi jó barátja, később, az Andrássy-kormányban miniszter.

- 119 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/1112. Zsivora György (1804–1883) végrendeletében vagyonának jelentős részét is az Akadémiára hagyta.
- 120 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/690.
- 121 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/678.
- 122 MTA KIK KRKGy K 1627/1860/701 (ápr. 16.); MTA KIK KRKGy K 1269/412.
- 123 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/1113.
- 124 MTA KIK KRKGy K 1268/98, 100, 101.
- 125 MTA KIK KRKGy K 1268/216.
- 126 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/858.
- 127 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/959.
- 128 MTA KIK KRKGy K 1268/257. A Danielik-féle gyűjtőívről Mázi Béla is megemlékezik. *150 éves az Akadémia székháza*, 29.
- 129 A *Religio* című katolikus lap munkatársa, később a Szent István Társulat titkára, majd igazgatója.
- 130 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1110.
- 131 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/969.
- 132 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/148.
- 133 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/147.
- 134 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/821.
- 135 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/820.
- 136 MTA KIK KRKGy K 1270/786; MTA KIK KRKGy K 1647/1860/786.
- 137 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/736.
- 138 MTA KIK KRKGy K 1268/266.
- 139 MTA KIK KRKGy K 1270/881; K 1647/1860/881.
- 140 MTA KIK KRKGy K 1268/257.
- 141 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1109.
- 142 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1103.
- 143 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1108. 1869-től az Akadémia tagja. Egyébként Hirschler sógora, Stein Náthán, Stein Aurél Kelet-kutató apja is az adakozók között volt. K 1647/1860/985.
- 144 Mind Danielik János ívén, 1860. február. MTA KIK KRKGy K 1268/257.
- 145 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/878.
- 146 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/830.
- 147 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/708.
- 148 MTA KIK KRKGy K 1268/257. Ybl 1860. február 7-én 5 forintot adott a palotára.
- 149 MTA KIK KRKGy K 1268/120.
- 150 MTA KIK KRKGy K 1268/131–132.
- 151 MTA KIK KRKGy K 1268/268.
- 152 MTA KIK KRKGy K 1268/65.
- 153 MTA KIK KRKGy K 1268/116.
- 154 MTA KIK KRKGy K 1268/118.
- 155 MTA KIK KRKGy K 1271/1249.
- 156 MTA KIK KRKGy K 1268/119.
- 157 MTA KIK KRKGy K 1268/127.
- 158 MTA KIK KRKGy K 1268/142.
- 159 MTA KIK KRKGy K 1268/173–174.
- 160 MTA KIK KRKGy K 1268/175.
- 161 MTA KIK KRKGy K 1268/225.
- 162 MTA KIK KRKGy K 1268/139.
- 163 MTA KIK KRKGy K 1268/217–219.
- 164 MTA KIK KRKGy K 1268/247.
- 165 Köztük többek mellett olyanokról olvashatunk, mint a miskolci réz- és cinöntőcéh (K 1647/1860/1020), a várpalotai csapócéh (K 1647/1860/1017), a körmendi asztaloscéh (K 1647/1860/1018), a pest-budai bábsütő legények (K 1647/1860/752), a hódmezővásárhelyi kalaposcéh (K 1647/1861/755), a pesti hentescéh (K 1647/1861/333, 334), az esztergomi kovács- és bognárcéh (K 1647/1861/255, 256), a békéscsabai csizmadiacéh (K 1647/1860/1028), az egri pékcéh (K 1647/1860/751) vagy az egri magyar szabócéh (K 1647/1860/774). Lásd még: MTA KIK KRKGy K 1271/1189–1248.
- 166 MTA KIK KRKGy K 1268/253.
- 167 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/615.
- 168 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/493.
- 169 MTA KIK KRKGy K 1268/176.
- 170 MTA KIK KRKGy K 1268/197.
- 171 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/625.
- 172 MTA KIK KRKGy K 1268/228.
- 173 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/652.
- 174 1860. febr. 11-én. MTA KIK KRKGy K 1268/113.
- 175 1860. febr. 5-én. MTA KIK KRKGy K 1268/114.
- 176 MTA KIK KRKGy K 1627/1860/729. (ápr. 14.)
- 177 MTA KIK KRKGy K 1268/159–160.
- 178 MTA KIK KRKGy K 1268/47.

- 179 MTA KIK KRKGy K 1268/238.
 180 MTA KIK KRKGy K 1268/172.
 181 MTA KIK KRKGy K 1268/238.
 182 MTA KIK KRKGy K 1268/261–262.
 183 MTA KIK KRKGy K 1647/1860/1040–1041.
 184 MTA KIK KRKGy K 1268/48.
 185 MTA KIK KRKGy K 1647/1861/694.
 186 A festmény lásd jelen kötetben Bicskei Éva tanulmányában.
 187 „E százados ünnep lett azon pont, hol hosszas eldaraboltág után minden magyar, gondolatban, érzésben, s ezek kijelentésében találkozott s egyesült. Ez egyesülésben erkölcsi hatalmának érzése dobogott, s lángolt ennek újabb és újabb kifejezést adni” – emlékezett vissza Toldy Ferenc. Tóth: Az Akadémia palotája, 147–148.
 188 *Budapesti Hirlap* 1859. dec. 13. 2.; *Vasárnapi Ujság* 6 (1859) dec. 18. 610–611.
 189 *Vasárnapi Ujság* 7 (1860) jún. 24. 311–313.; Praznovszky: Kisfaludy.
 190 Rokken: A Ferenc József tér, 58.
 191 Tóth: Az Akadémia palotája, 154.
 192 A telekcseréről lásd Tóth: Az Akadémia palotája, 153–156.; Kemény: *A Magyar Tudományos*, 40–42.
 193 Az elnöki beszámolót lásd Divald: *A Magyar Tudományos*, 8–9.
 194 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól*, 19–20.
 195 Divald: *A Magyar Tudományos*, 15.
 196 Uo., 16–17. A palota építéséhez hiányzó összeget kölcsönből fedezték. Vö. erről uo. 18., 20.
 197 A bérház a telek északi, a mai Arany János utca felőli oldalán épült fel. A bérházat 1984 és 1988 között az Akadémiai Könyvtár számára alakították át. Kemény: *A Magyar Tudományos*, 175–180.
 198 *Ybl Miklós, az Akadémia bizalmi építésze*.
 199 Annak megünneplése, hogy elkészült a falazat legmagasabb szintje. Más helyeken a tetőszerkezet elkészültét ünneplik ilyenkor.
 200 Kemény: *A Magyar Tudományos*, 161.; Divald: *A Magyar Tudományos*, 19.; *Koszorú* 3 (1865) 18. sz. (április 30.) 430.
 201 Kemény: *A Magyar Tudományos*, 162.
 202 *Vasárnapi Ujság* 12 (1865) dec. 17. 648.
 203 Divald: *A Magyar Tudományos*, 22.; Sisa: Az Akadémia palotája.
 204 Pulszky: Az Akadémia szerepe, 337. Az Akadémia palotája körüli stílusvita egyik első feldolgozása: Hajnóczi: Nemzeti építészetünk.

FORRÁSOK

- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK KRKGy)
 Vegyes iratok, Toldy Ferenc, 2r 40 l.
 K 1268–1272 Adományozó levelek és aláírási ívek (dobozokban)
 K1627 Főpénztári bevételi és kiadási napló 1861-ig
 K1647 Az Akadémia alapvagyonához és házépítési pénztárához befolyt valóságos bevételek készpénzben, állam- és iparpapírokban
 M. Irod. 4r 62. Toldy Ferenc levelei
 Tört 2r 253 Eötvös József levelei
 Tört 4r 256 Dessewffy Emil levelei
A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1861-ben jelentése az Igazgató tanácsnak. Pest, 1861.
A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (MTTÉvk), 1833, 1835, 1837, 1840, 1842
Budapesti Hirlap, 1859
Delejtű, 1858
A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 1904
Honművész, 1836
Koszorú, 1865
Pesti Napló, 1857, 1859, 1860
Politikai Ujdonságok, 1857
Vasárnapi Ujság, 1859, 1860, 1865

HIVATKOZOTT IRODALOM

- 150 éves az Akadémia székháza. *Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugry Bálint. Bp., 2018.
- Az Athenaeum nagy képes naptára. Szerk. Concha Károly. Bp., 1881.
- Berlász Jenő: Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata. *Magyar Könyvszemle* 72 (1956) 3. sz. 202–216.
- Csanak Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. Bp., 1959. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 14.)
- Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. *Magyarázó kalauz*. Bp., 1917.
- Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk. Angyal Dávid. Bp., 1925.
- Fráter Jánosné: „Nemzeti részvét emelte”. 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Bp., 1962. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 28.)
- Glück Jenő: Adatok a temesvári hitközség történetéből (1848–1918). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 15 (2003) 3–4. sz. 77–86.
- Gracza György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. II. Bp., 1894.
- Hajnóczi Gábor: Nemzeti építészetünk stíluskérdései az Akadémia székházára kiírt pályázat körüli vitában. *Építés – Építészettudomány* 17 (1985) 1–2. sz. 81–97.
- Hidvégi Violetta: A nagy építész „kis épületei” Pest és Buda építési hatásainak dokumentumaiban. *Ars Hungarica* 40 (2014) 4. sz. 509–519.
- Jelenkor: *Politikai és társasélet encyclopaediaja*. Pest, 1858.
- Kemény Mária: A Magyar Tudományos Akadémia palotája. Bp., 2015.
- Kónya Sándor: „Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Bp., 1994.
- Lendvai Miklós: *Temes vármegye nemes családjai*. II. köt. Bp., 1899.
- Pap József: Az első népképviselők és a népképviselő kezdetei Magyarországon. *Aetas* 31 (2016) 1. sz. 21–44.
- Praznovszky Mihály: Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden. (Adalékok az irodalmi kultusz kialakulásához.) *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20 (1993–94) 519–534.
- Pulszky Károly: Az Akadémia szerepe a képzőművészetek fejlesztésében. *Akadémiai Értesítő* 3 (1892) 333–340.
- Rados Jenő: *Hild József, Pest nagy építőjének életműve*. Bp., 1958.
- Rokken Ferenc: A Ferenc József-tér. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 2 (1933) 40–62.
- Sisa József: Az Akadémia palotája, a reneszánsz és a neoreneszánsz stílus. In: *Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Gulyás Borbála – Mikó Árpád – Ugry Bálint. Bp., 2021. 285–296.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 13. köt., Bp., 1909.
- Toldy Ferenc: Akadémia. In: *Egyetemes Magyar Encyclopaedia II*. Szerk. Török János. Pest, 1860. 16–53.
- Toldy Ferenc: Az academiái könyvtár’ rövid története ’s mibenléte. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* VII. köt. 1842–1844. Buda, 1846. 86–91.
- Tóth-Barbalics Veronika: Indigenák a főrendiházban. In: *Képviselek és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 1. Parlamentarizmustörténeti tanulmányok*. Szerk. Ballabás Dániel – Pap József. Eger, 2020. 243–260.
- Tóth Lőrinc: Az Akadémia palotája és vagyoni állása. Gróf Desseffy Emil s az Akadémia palotája. In: *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831–1881*. Bp., 1881. 143–165.
- Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből 1831–1881*. Bp., 1881.
- Ybl Miklós, az Akadémia bizalmi építésze. Szerk. Kemény Mária – Boncz Hajnalka. Kiállítási vezető. MTA Művészeti Gyűjtemény – Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2014.

Mecénások 1945 előtt

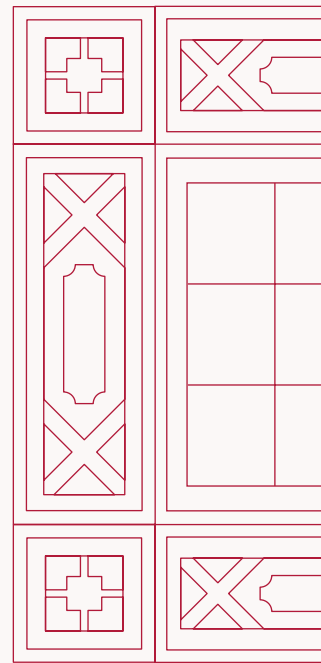

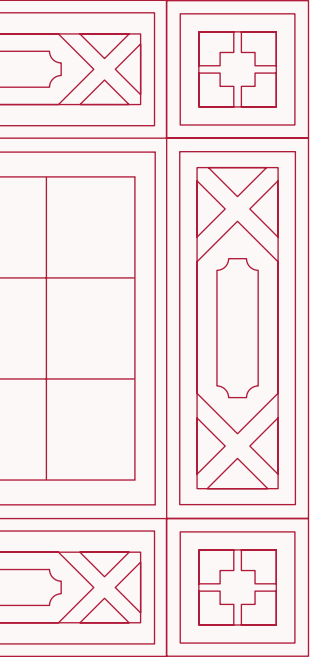
Az elvárt közhasznú tettek

Az Akadémia főnemes mecénásai

Fónagy Zoltán

A tudomány és irodalom magyar nyelvű művelőit összefogó, az anyanyelv modernizálását irányító szervezet létrehozására a 18. század utolsó negyedétől több terv is született. Az európai mintákat követő értelmiségi kezdeményezések azonban visszhangtalanok maradtak mindaddig, míg a társadalmi elit néhány tagja fel nem karolta az ügyet. Abban, hogy 1825-ben a „tudós társaság” ügye a meddő tervezetből a megvalósulás útjára lépett, kulcsfontosságot kell tulajdonítanunk annak a körülménynek, hogy a tekintélyelvű rendi társadalom csúcsán álló főnemesek álltak mellé pénzükkkel és presztízsükkel. A tágabb értelemben vett alapítók – az a bő kéttucatnyi adományozó, akik még a tényleges működés megkezdése (1831) előtt járultak hozzá az intézmény alaptőkéjéhez – csaknem mindegyike a főnemes-ségbe tartozott. Még inkább az arisztokrácia vállalkozásának tekinthetjük az akadémiaalapítást, ha a befolyt összeg forrását vizsgáljuk: az 1830 végéig összegyűlt 280 000 forint 95%-át főrangúak adták össze.¹ A későbbiekben a „történelmi arisztokrácia” ilyen mértékű dominanciája megszűnt: a nemzetépítési folyamat sodrában az adományozók között növekedett a középrétegekbe tartozók aránya, az ország gazdasági-társadalmi modernizációja eredményeként pedig a nagy támogatások jelentős részben immár az esetleg bárói, grófi címet is szerzett nagypolgároktól, valamint vállalatoktól, intézményektől érkeztek. A relatív súlyvesztés ellenére a rendi eredetű elit tagjainak nevei a polgári kor végéig szerepelnek az Akadémia mecénásai között. Az 1825–1945 közötti időszak egészét tekintve kb. minden negyedik adományozó – több mint 160 személy – neve mellett áll bárói, grófi, hercegi stb. cím. (Közülük a Habsburg-dinasztia tagjaival, a nőkkel, valamint a 19. században gazdasági vagy tudományos érdekért kapott címek viselőivel a kötet más tanulmányai foglalkoznak részletesen.)

MAGAS SZÜLETÉS, NAGY VAGYON – TÖBB KÖTELESSÉG

A rendi társadalom piramisának csúcsát alkotó főnemesség szinte érintetlenül őrizte meg tekintélyét, befolyását, bir-

tokait 1848-ig. A magyar tiszti névtárak 1840-ben 4 hercegi családot, 79 grófi és 84 bárói nemzetséget soroltak fel. További 11 grófi és 20 bárói família csak Erdélyben rendelkezett birtokkal. A 200 nemzetség kb. 500 családja szinte külön világot alkotott a szigorúan tekintélyelvű társadalomban.

A néhány száz mánáscsalád kezében koncentrálódott a nemesi földbirtok közel kétharmada. Közülük kerültek ki a legnagyobb birtokosok, de távolról sem minden arisztokrata volt nagybirtokos. A 18. században a hivatali vagy katonai érdemekért kapott címhez ugyanis már nem járt birtokadomány. Számos főrangú mindössze pár száz holdon gazdálkodott; ők elsősorban hivatali, bírói vagy tábornoki fizetésükből éltek.

Az ország egyes régióinak birtokszerkezete eltérő volt. Nyugat-Magyarországot, illetve az egész Dunántúlt a nagybirtokok túlsúlya jellemezte. Itt kerültek el az Akadémia jelentősebb támogatói közül a Habsburg-dinasztia, az Esterházy, a Batthyány, a Széchényi, a Festetics, a Pálffy és a Zichy családok uradalmi, amelyekkel északon a Csáky grófok, a Tiszántúlon a Károlyi család birtokai versenyeztek.

Az ország legfőbb világi és egyházi méltóságait, a megyei főispántól felfelé, túlnyomórészt a főnemesek viselték. A közigazgatás és igazságszolgáltatás felső szintjei mellett a huszártiszti és a diplomáciai pálya kínált még rendi állásukhoz illő karriert. A gazdálkodás ritkán számított hivatásszerű foglalatosságuk közé, legfeljebb ménesük iránt mutattak érdeklődést. Az 1830-as évekig kedvtelésből, öncélúan csak ők utaztak és láttak világot, a korszerűbb gazdálkodással kísérletező kevesek közülük kerültek ki. A műkedvelő festészet, régiség-búvárkodás, a színházi és zenei élet pártolása, sőt irányítása, vadászat, sport-, főleg lovasbravúrok végrehajtása számított még rangjukhoz méltó elfoglaltságnak.

Az 1830-as években a nemzeti öntudat erősödése őket is megérintette: sokan ekkor kezdtek el magyarul tanulni, de még a főrendi reformellenzék egy része is rosszul beszélt magyarul. Ekkoriban már nem lehet sommásan konzervatívnak minősíteni az arisztokráciát. A főleg fiatal mánásokból álló főrendi ellenzék fontos részét alkotta a liberá-

lis reformmozgalomnak. Társadalmi presztízsüket hasznosítva közülük választottak vezetőket az ellenzék gazdasági-társadalmi egyesületei, sőt, 1847-ben az Ellenzéki Párt is. A magyar mágnások egy csoportja – a Széchenyi és a Károlyi fivérek, néhány Batthyány, Andrássy és Zichy gróf – aktívan részt vett az újító mozgalmakban, anyagi erejét és politikai befolyását saját gazdálkodásának racionalizálása mellett társadalmi egyesületek és gazdasági vállalkozások alapítására is felhasználta.²

Hatalmi pozícióinak jó részét és társadalmi presztízsét az arisztokrácia rendi előjogainak 1848-as megszűntése után, a polgári korszakban is megőrizte. A főrangúak egy része bekapcsolódott a gazdaság modern szektorainak tevékenységébe: a bankok és iparvállalatok igazgatóságában számos történelmi név viselője feltűnt. Az „arisztokráta” és a „nagybirtokos” fogalma ebben a korszakban még kevésbé volt megfeleltethető egymásnak, mint 1848 előtt: egyrészt a grófok és bárók egyre kisebb hányada rendelkezett nagybirtokkal, másrészt növekedett a nem „történelmi” főnemesi nevet viselő nagybirtokosok száma. Az arisztokrácia anyagi hanyatlása és „felhígulása” jellemző folyamat volt a dualizmus korában: létszámuk a korszak folyamán a természetes szaporodásnak és a rangemeléseknek köszönhetően megduplázódott, mintegy 1200 családra gyarapodott.³

Bár összekötötte őket a rang, s azonos lehetett a társadalmi megbecsültségük, életviszonyaik nagyon is különböztek. A vallás, a régió, a dinasztiahoz vagy a nemzeti önállósághoz való viszony és főként a család régisége erős határvonalakat jelentettek a rétegen belül. A hagyományos polarizálódás – protestáns, nemzeti-függetlenségi beállítottságú kelet-magyarországi és erdélyi főurak versus katolikus, udvarhú dunántúli arisztokraták – a dualizmus politikai viszonyai között nagyrészt értelmét veszítette, s egyre inkább a vagyon és a jövedelem, illetve a modernizálódó társadalomban birtokolt funkció s az azzal járó befolyás szerint tagolódtak.⁴

A főnemes kivételes társadalmi helyzetének tudatából eredt az irányítás igénye az élet minden területén. Noha egyes mágnások normaként hangoztatták, hogy a főnemesi rang kötelezettség, és hogy viselője minden téren pelda-

mutató kell hogy legyen, a köreiken kívül lévők többnyire csak a kivételezettséget érzékelték. A főrangúak elitizmusa ugyanis a társadalom más részeitől való erős elhatárolódással, sokuk esetében egyenesen elzárkózással járt. Sokan megfogalmazták ennek az elitizmusnak a demokrata érzelmű kortársak és a későbbi korok számára ellenszenves vonásait. A kedvező vagyoni lehetőségekkel párosulva ugyanakkor az elitizmus azt is eredményezte, hogy a mágnások a kulturális élet fontos tényezői maradtak.

A főnemesi szerepvállalásra jellemző, hogy egyrészt vezető megbízatásokat töltöttek be, másrészt igyekeztek olyan területet találni, amelynek különlegessége és költségei meghaladták az átlagember lehetőségeit, vagy a tevékenység jellege volt köthető saját hagyományaikhoz. Ilyenek minősültek a politikai élet és az államigazgatás vezető posztjai, de nagy arányban találjuk őket a kulturális intézményekben is, például a Tudományos Akadémia, a Nemzeti Színház, az Operaház és más hasonló intézmény elnökei, vezető tisztségviselői között. Sok esetben a kezdeményezés is tőlük indult, sőt valódi anyagi áldozatot is hoztak az ügy érdekében. A főnemesség ugyan a művészetek fejlődésének élvonalából kisodródott a 19. század folyamán, de mecénásként és gyűjteményei révén így sem volt elhanyagolható a hatása.⁵

A 19. század elején meghatározó „felvilágosult patriotizmus” eszmeköre különösen nagy hangsúlyt helyezett a tudományok és a művészetek fejlődése iránti elkötelezettségre, illetve ezzel kapcsolatban a kiváltság és szolgálat kölcsönösségére. Ennek legismertebb magyar képviselője volt Széchenyi Ferenc, aki 1817-ben legkisebb fiához, Istvánhoz írott levelében hosszan foglalkozott az öröklött nagy vagyonhoz tartozó kötelezettségekkel. Fejtegetéseiben a hazafias és vallásos motívumok szétválaszthatatlanul fonódtak össze: a család gazdagsága végső fokon isteni adomány, így annak kezelésében a mindenkori birtokosnak szem előtt kell tartania a gondviselés feladatát. A vagyonnal való sáfarkodásról számot kell adni Isten ítélőszéke előtt: a kedvező ítélet feltétele pedig, hogy jövedelmeinek „nem csekély” részét földesúrként alattvalóinak segítésére, illetve közhasznú tettekre fordítsa.⁶

Az ifjú Széchenyi világképébe mélyen beépült a fenti tézis. Erre következtethetünk a tetteiből is – melyek között a legnagyobb volumenű az 1825-ös akadémiai adomány volt –, de a nyilvánosságnak szánt műveiben és fiatalabb arisztokrata barátaihoz írott magánleveleiben maga is rendre felidézte a kapott tanítást.

„Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet [felelősség] s kötelesség. S mind azon számtalan életjő, mely, úgy szólván, csak fentebb születéshez s több vagyonhoz van csatolva, csak úgy nem válik keserűvé s néha szinte méreggá, ha nemes s közhasznú tettek által érdemeltetik meg.”⁷

Romantikus idealista felfogása szerint a reformok kezdeményezésének és megvalósításának feladata az arisztokrácia szellemi és morális „élcsapatának” kötelessége és kiváltsága. Ehhez pedig jellemzően nála fiatalabb mágnásokból igyekezett segítőtársakat toborozni. Az akadémiai felajánlásokhoz elsők között csatlakozó Esterházy Károly grófnak írt levelében egyértelműen a főnemesség fiatalabb generációjához kötötte reményeit:

„[M]indig örül szívem, hogy ha látom mely különbség vagyon a mostani magyarok és a múlt s múlandó generatio közt. [...]nyira elromlottak Mágnás Társaink s Nemeseink egy áltájjában, hogy nem is érzik s nem is sejtítik, mennyire elaljasodtak, s mennyire rosszak. [...] Már mi ugyan csak más emberek vagyunk, akárki mit mond, és minden kétségen kívül a Hazánkra sok jót, sok áldást fogunk hozni. Csak Istenért tartsunk össze, segítjük egymást tiszta szívvel s hazafiúi indulattal, és legyünk állhatatosak.”⁸

A hat évvel fiatalabb Andrássy György grófot – közeli barátját, társát az Akadémia alapításában – atyáskodó hangon emlékeztette: „Az országnak sokat köszönhetsz, neki kell szolgálnod”.⁹ A „szolgálat” tartalmában szétválaszthatatlanul összefonódott nála a munka és a közcélokra fordított anyagi támogatás, ahogy azt egyik unokahúgához, Széchenyi Júliához intézett levelében megfogalmazta: szemben

a régi időkkel, a jelenben „vér[áldozat] ritkán hoz hasznót, de a sok ember adománya és munkája igen”.¹⁰

FŐNEMESI ADOMÁNYOK A SZÁMOK TÜKRÉBEN

Jelen kötet szerzői támaszkodhattak egy korábban készült, átfogó, de nem teljes adattáblára az Akadémiának 1825–1921 között adott főként pénzbeli támogatásokról.¹¹ Hiányosságai ellenére a meglevő adatok elemzése így is rálátást enged arra, milyen arányban vett részt a főnemesség az Akadémia anyagi alapjainak megteremtésében, és ez hogyan alakult az idők során. (Az összegek összehasonlíthatósága végett csak az 1825–1915 közötti adományok megoszlását vizsgáltam, az 1920-as évek első felében a rohamosan inflálódó koronában adott támogatások ugyanis teljesen eltorzítanak az eredményeket. Az összegeket koronában számoltam, az 1892-es valutareform előtt használt o. é. forintot két koronának tekintve.)

A rendelkezésre álló korábbi adatgyűjtés szerint 1915-ig 434 adományozó összesen 5 200 000 koronát adott az Akadémiának. A támogatók egyharmada volt főnemes, akik az alaptőke több mint 40%-át adták. Az arányok időbeli változását vizsgálva szembevetendő, hogy a gazdasági és társadalmi modernizáció kibontakozásával párhuzamosan lecsökkent a főnemesség szerepe a tudományos intézmény mecénatúrájában. Három időmetszetben vizsgáltam az arányokat: az alapítástól 1858-ig, majd a székházépítés kapcsán kibontakozott adományozási hullám idején (1858–1865), valamint a kiegyezéstől a világháborúig tartó periódusban.

Az 1858 előtti Akadémiáról egyértelműen kijelenthetjük, hogy az túlnyomórészt főnemesi adományokból működött: az ekkorra feljegyzett 50 adományozónak majdnem a fele (23 fő, 46%) volt arisztokrata, ám ők adták össze a 652 000 koronás tőke háromnegyedét. Az 1860-as évek elejének nagy nemzeti nekibuzdulása idején – a nemzetépítési folyamat előrehaladásának jeleként – valamelyest kiszélesedett az Akadémiát támogatók társadalmi bázisa. A korábbi adatbázisban ekkorra datált 213 adományozónak

ismét 46%-a volt arisztokrata, és még mindig ők adták az adományok több mint felét: az 1 700 000 korona összegű adomány 52%-a származott tőlük. A dualizmus fél évszázada alatt viszont mind összecsúszva, mind a támogatók számát tekintve látványosan visszaesett a főnemesek körében az Akadémia támogatása. Az ekkorra feljegyzett 156 adományozó közül már csak minden tizedik volt arisztokrata, akik az időszakban gyűjtött 1 300 000 korona 36%-át adták össze.

Vizsgálható az egyes főnemesi famíliák támogatási gyakorlata és hajlandósága is. Ennek a szempontnak az elemzése a teljes adatbázisra nézve elvégezhető, vagyis 1825 – az első főnemesi adomány – és 1929 – az utolsó eddig ismert főnemesi adományozás – között. A hagyományos társadalomban az önmeghatározás legfontosabb eleme a családhoz való tartozás volt, ami bár a társadalom minden rétegében érvényesült, a nemesség esetében egyenesen kultikus jelentőséget tulajdonítottak a vér és a név közösségének. A családi mintakövetést, a „név kötelez” elv érvényesülését is feltételezhetjük ezért amögött, hogy egyes főnemesi családok tagjai feltűnően nagy számban szerepeltek az adományozók listáján, akár több nemzedéken keresztül. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyes famíliák demográfiai helyzetének különbségeit sem, azaz hogy hány önálló egzisztenciával rendelkező családtag viselte az adott nevet.

Az adományozók számát tekintve a ranglista élén a gróf Zichy familia állt – a 19. század legnépesebb mágnásnemzetsége –, de messze nem ők adták a legnagyobb összeget: 14 családtag 11 pénzadománya együttesen 22 500 forintot (45 000 K) tett ki. Nem mellesleg az összes támogatásra 1860–61-ben, a székházépítés és alaptőke-növelés kampánya idején került sor.

A második legtöbb adományozót (9 fő) felvonultató család az Esterházy hercegi és grófi familia volt, amely a 19–20. századra szintén sok ágra oszlott. Ők ráadásul birtokaik összesített nagyságával messze kiemelkedtek a magyar mágnáscsaládok mezőnyéből. Esterházyak az egész időszakban előfordulnak az akadémiai mecénások névsorában, az alapításban éppúgy részt vettek, mint az első

világháború után vagyonát vesztett Akadémia újraélesztésében. A leggazdagabb magyar mágnáscsalád jelentős, de nem kiemelkedően magas összeggel, összesen 43 000 forinttal (86 000 K) támogatta az Akadémiát a 19. században. (Az 1920-as évek első felének adományait esetükben sem vettem figyelembe, mert az inflációs koronában megadott hatalmas összegek torz eredményre vezetnének.)

Az országos szinten második legnagyobb birtokkal rendelkező Batthyány familia velük szemben a legnagyobb támogatók közé is tartozott, és adományuk zöme az intézmény létrejöttét segítette. Batthyány Fülöp herceg még az 1825–27-es országgyűlés folyamán járult hozzá a Tudós Társaság alaptőkéjéhez 50 000 forinttal – ami Széchenyi 60 000 forintos adománya után a második legnagyobb összeg volt –, öccse, János pedig 10 000 forintot adott. (Az egykorú forrásokkal nem bizonyítható hagyomány szerint a fivérek tudatosan adtak együttesen éppen annyit, amennyi Széchenyi nevezetes felajánlása volt.) A család további öt tagja – köztük a mártír miniszterelnök özvegye – az 1860 körüli nagy gyűjtés idején adományozott további 21 000 forintot, így a Batthyányok összesen 81 000 forinttal (162 000 K) támogatták az Akadémiát.

Bár a Károlyi grófok „csak” négy családdal szerepeltek az MTA-mecénások listáján, az adományok összegét tekintve a Tudós Társaság második legnagyobb főnemesi támogatói voltak. Az egyik legnagyobb birtokkal rendelkező familia az alapítás idején három felnőtt fivérből állt: a legfiatalabb, György a négy akadémiai főalapító egyikeként már 1825. november 3-án felajánlotta birtokai fél-évi jövedelmét, amit utóbb 40 000 forintban határozott meg. Két bátyja közül István 20 000, Lajos pedig 10 000 forintot adományozott az 1825–1827-es országgyűlés bezárása után, de még az Akadémia tényleges működésének megkezdése előtt a társaság céljaira. Lajos és fia, Alajos neve az 1860-as évek eleji adományozási hullámban is feltűnt, így a Károlyiak 40 éven belül összesen 86 000 forintot (172 000 K) áldoztak az intézmény támogatására. (Az 1920-as években is visszaköszön a Károlyi név két hatalmas inflációs összeg mellett, ám az adományozó, Károlyi Lajosné leánykori nevén Széchenyi Hanna volt, s ő a

1. kép. Gr. Széchenyi Pál,
1812 körül

nővérével, Teleki Tiborné Széchenyi Alice-szal együtt nagyapjuk, István gróf emlékének megörökítésére, tehát a Széchenyi család tagjaként adományozott.¹²⁾

A Széchenyi család demográfiai viszonyai a 19. században nagyban hasonlítottak a Károlyiakéhoz: a 18. század vége felé egyetlen férfi vitte tovább a nevet, akinek aztán három fia gondoskodott róla, hogy a következő nemzedékekben „kilombosodjon” a családfa. Az Akadémia főalapítója a Károlyiak és a Széchenyiek közül is a legfiatalabb fiú lett, de míg Károlyi György példáját mindkét fivére követte, Széchenyi Istvánnak csak kisebbik bátyját, Pált sikerült az ügy mellé állítani: Széchenyi Pál (1. kép) az elsők között ajánlott fel 10 000 forintot, Lajos viszont sem ekkor, sem később nem került be az Akadémia mecénásainak névsorába. A Bécsben élő és az udvari életbe mélyen beágyazott, egyébként művészetpártoló és magas színvonalon zenélő Széchenyi Lajos egyetlen gesztus erejéig tűnt fel a Tudós Társaság krónikáiban: 1836-ban Pállal közösen a bécsi Friedrich von Amerlinggel megfestette öccsük egész alakos portréját, és az Akadémiának ajándékozta azt.¹³⁾ (A nagy méretű festmény máig Széchenyi István legtöbbet reprodukált ábrázolása, az Akadémia palotájának kultikus műtárgya.) A következő nemzedék két kisebb adományával együtt a Széchenyiek – akik az Esterházy, Batthyány és Károlyi családhoz képest jóval szerényebb birtokokkal rendelkeztek – összesen 75 000 forintot (150 000 K) áldoztak a Tudós Társaság alapítására és működésére. (Az 1920-as évekbeli, bizonytalan értékű adományoktól itt most eltekintve.)

A birtokméretükhöz viszonyítva az Akadémia támogatásában kiemelkedően „felülteljesítettek” az Andrássy grófok. György 10 000 forintos adományával a négy főalapító egyike volt, fia, Dénes ugyanennyit adományozott az Akadémiának 1907-ben (20 000 koronát). A család másik ágából Andrássy Gyula – a későbbi miniszterelnök – és két fivére, valamint anyjuk 1860-ban 4000 forinttal növelték az alaptőkét. A „kiemelkedő támogató” titulust azonban az utolsó adomány indokolja igazán: az 1913-ban gyermektelenül elhunyt Andrássy Dénes végrendeletében összes vagyona egyhuszad részét hagyta az Akadémiára. A többi örökösrel folytatott egyezkedés után ennek összegét végül

212 000 koronában határozták meg, ami az 1892-es valuta-reform előtti pénzneemben 106 000 forintnak felelt meg. Ezzel a különös sorsú gróf az Akadémia legnagyobb mecénásai közé emelkedett.

A TÁGABB ÉRTELEMBEN VETT ALAPÍTÓ MECÉNÁSOK

A mecénások első körét formálisan is rögzítették az alapszabályok: a négy adományozó (Széchenyi István, Andrássy György és Károlyi György grófok, valamint Vay Ábrahám), akik 1825. november 3-án ajánlották fel támogatásukat egy tudós társaság létrehozására, különleges jogokkal rendelkeztek a szervezés szakaszában. Tágabb értelemben azonban alapítóknak tekinthetjük azt a további kéttucatnyi adományozót is, akik a tényleges működés megkezdése (1831) előtt járultak hozzá az alaptőkéhez. Ezen felajánlások zömét még az országgyűlés 1827. augusztus 18-i befejezése előtt írásba foglalták, és az 1827. évi 12. törvénycikk meg is örökítette az első 22 adományozó nevét az „utókor emlékezete végett”.¹⁴ Hozzájuk sorolhatjuk továbbá a főnemeselek közül Károlyi István (2. kép) és Lajos grófokat, akik – noha a források 1825-ben az elsők közt említették nevüket az alapítókhoz csatlakozók között – valamilyen okból mégsem foglalták írásba szándékukat a diéta alatt, hanem csak a következőn, 1830-ban kerítették sort erre.¹⁵ Ez a tágabb alapítói kör 27 donátort jelentett, akik közül 19-en tartoztak a főnemességbe. (Közéjük számíthatjuk a négy „főalapító” egyikét, Vay Ábrahámot is, aki ugyan felajánlásakor még köznemes volt, ám 1830-ban grófi címet kapott, így amikor a Tudós Társaság megkezdte működését 1831-ben, már a főnemességbe tartozott.)

Közelebbi vizsgálattal a 19 alapító főnemesei csoportjában körbe lehet határolni egy belső kört, amelynek tagjai valamilyen szálon Széchenyi személyes kapcsolati hálójába tartoztak. Voltak közöttük, akiknek elég volt a november 3-i példa, másokat Széchenyi bírt rá a csatlakozásra annak a „toborzásnak” a keretében, amelyet a felajánlás utáni hónapokban folytatott.

2. kép. Gr. Károlyi István

Egy 1825. november 4-én kelt besúgói jelentés például már tényként említette, hogy „Károlyi István gróf 20 ezer, Batthyány Nep. János 10 ezer forintot írtak alá; Pálffy Ferenc gróf bejelentette, hogy zárgondnokság¹⁶ alatt állván, nem adhat, de évente befizet 1000 forintot”, vagyis az említett főurakat nyilván nem kellett külön kapacitálni.¹⁷ Széchenyi elsősorban rokoni és baráti körében verbuvált támogatókat. Az első csatlakozók között volt fiatalabbik bátyja, Széchenyi Pál (1789–1871), aki hosszú élete során nemigen mutatott sem hivatali, sem közéleti ambíciókat, főleg a gazdálkodással foglalkozott. István némely kezdeményezésénél – például lóverseny, kaszinó – azonban így is anyagi támogatóként találkozunk a nevével: az Akadémia alapítására 10 000 forintot adományozott.

Ugyancsak gyorsan követte az első adományozók példáját két Esterházy fivér, Mihály és Károly. A fiatalemberek, bár az ország legnagyobb birtokkal rendelkező családjának nevét viselték, azon belül a viszonylag szerényebb vagyonnal rendelkező cseklészi ágba tartoztak. Az idősebb fivér, Esterházy Mihály (1794–1866) birtokközpontja a Pozsony megyei Tallós volt, és az 1820-as években Széchenyi István legbelső baráti köréhez tartozott (3. *kép*). 1825. november végén Széchenyi vele és Wesselényi Miklóssal kötött „erényszövetséget”, amelynek az „öntökéletesítés” mellett közéleti céljai is voltak: a barátok befolyást kívántak szerezni az ifjúság nevelésére, hogy a következő nemzedék „több polgári erénnyel bírjon, mint elődei”.¹⁸ Fivérével, Esterházy Károllyal (1799–1856) együtt az elsők között csatlakoztak a november 3-i felajánlókhoz, 10-10 000 forintos kötelezvényükkel. A két Esterházyt egyébként az 1825–27-es országgyűlésen a tucatnyi fiatal mágnásból álló főrendi ellenzék magjához sorolták a titkosrendőri jelentések. Bár Széchenyi a fiatalabb fivérrel, Károllyal nem került olyan szoros kapcsolatba, mint „Miskával”, az 1825–27-es országgyűlés idején mégis többször megfordult az ő birtokain is, a Pozsony megyei Szereden. A két fivérrel különösen aktív együttműködés alakult ki a lóversenyzés meghonosítása és népszerűsítése terén: a Széchenyi és a Károlyi fivérekhez hasonlóan az Esterházy testvérek is közösen alapítottak egy díjat,

illetve mindketten elkezdték a versenylovak nevelését és tenyésztését.¹⁹

Az első csatlakozók közé tartozott az ország második legnagyobb birtokos családjának egyik tagja, Batthyány Nepomuk János gróf (1784–1865), aki a forrásokban gyakran Iván néven szerepel. Vele Széchenyi a korban viszonylag közelinek számító rokoni kapcsolatban állt: unokatestvérének, Esterházy Mária grófnőnek a férje volt. Összekötötte őket a lovak és a falkavadászat iránti szenvedély is, valamint a katonatiszti foglalkozás, amelyben a hét évvel idősebb Batthyány magasabbra jutott, mint Széchenyi.

Ez a négy fiatal főnemes még 1825 őszén bejelentette fejenkénti 10 000 forintos összegű adományát, és a következő évben – miután Széchenyi és a másik három főalapító elkészítette adománylevelét – írásba is foglalták kötelezettségvállalásukat, lényegében megismételve az előbbieket feltételeit. Ugyancsak 1826-ban írta meg kötelezvényét Festetics László gróf (1785–1846), akivel Széchenyi egészen közeli rokoni kapcsolatban állt: anyja, Festetics Júlia révén unokatestvérek voltak. Vele kapcsolatban megemlíthetjük az apai mintát is – Festetics György gróf a Georgikon alapításán kívül is több közhasznú célt támogatott –, de ő maga is sokat áldozott a keszthelyi mezőgazdasági tanintézet fejlesztésére, több tanárának éveket tartó nyugat-európai tanulmányútját finanszírozta, és apjának a Ludovika akadémiaira tett 40 000 forintos alapítványát is kiegészítette, hogy az időközbeni devalvációt ellensúlyozza.²⁰ Széchenyi majd minden további kezdeményezésében számíthatott hatalmas vagyonnal rendelkező, ám adósságokban fuldoló unokatestvérére, akiről ennek ellenére nem volt jó vélemény: „Laci azt ajánlotta, hogy töltsék nála néhány hónapot. Inkább cukrot finomítanak a gyarmatokon. Egy második ilyen bolond nincsen a földön. Egészen bizonyos, hogy eltárgálnám, ha 8 napig szorosan vele kellene élnem” – jegyezte be naplójába 1821-ben egy keszthelyi látogatása alkalmával.²¹

Festetics László 1828-ban került zárgondnokság alá, a legkorábbi csatlakozók közé tartozó Pálffy Ferenc gróf (1780–1852) viszont már 1818 óta ebben a helyzetben volt.²² Mivel nem rendelkezhetett szabadon a birtokaival,

3. kép. Gr. Esterházy Mihály,
1840 körül

nem terhelhette meg azt egy alapítvány fedezeteként; így ő egyedülként az első támogatók közül évente fizetendő összegben, 400 forintban határozta meg adományát. (Ez 6%-os kamattal számolva 6600 forintos alapítványnak felelt volna meg.) A „rosszhírű” gróf egyébként nem tartozott Széchenyi baráti körébe, de a falkavadászat révén társasági kapcsolatban álltak.

Az alapítók „külső körébe” azok a főnemesek tartoztak, akik 1826 februárjában, a válaszfelirat felsőházi tárgyalása során megígérték, hogy amennyiben a király jóváhagyja a társaság alapítását, ők is adakozni fognak.²³ A királyi jóváhagyó válasz több mint egy év múlva, 1827 áprilisában érkezett meg. Ennek felolvasása, valamint József főherceg nádor bejelentése után, miszerint elvállalja a Tudós Társaság védnökségét, és maga is 10 000 forinttal járul hozzá az alaptőkéhez, néhányan valóban eleget tettek ígéretüknek. Ezek között volt két egyértelműen konzervatív,

kormányhivatalt betöltő arisztokrata, a jogtudós, országbíró Cziráky Antal, valamint a jelentős könyvtárat és műgyűjteményt létrehozó Keglevich János gróf is.

TELEKI JÓZSEF GRÓF, A MECÉNÁS

Teleki József grófnak (1790–1855) az Akadémia megszervezésében és megszilárdulásában elnökként betöltött szerepét a szakmai és intézményi emlékezet az azt megillető súllyal tartja számon.²⁴ Az alapítás történetének elbeszéléséből nem szokott hiányozni a könyvtáradományozás megemlézése sem, de ennek jelentősége – a könyvtártörténet berkein kívül – nemigen kapja meg a kellő méltatást. Ennek talán az lehet az oka, hogy sem egykorúan, sem a történeti irodalomban soha nem próbálták meg pénzben kifejezni a 30 000 kötetes könyvtár értékét, így kevésbé

tudatosul, hogy Teleki József egyben az Akadémia egyik legnagyobb mecénása is volt. Ráadásul, mint látni fogjuk, pusztán pénzbeni adományai révén is a legbőkezűbb támogatók között van a helye.

Teleki József a kolozsvári református kollégium, illetve a pesti egyetem jogi karának elvégzése után két évig a göttingeni egyetemen tanult. Miután egy hosszabb nyugat-európai utazással lezárultak a tanulói évei, 1815-ben elkezdődött a születésének megfelelő hivatali karrierje az államigazgatás, illetve az igazságszolgáltatás központi szerveinél: a budai Helytartótanácsnál titkár, a pesti Királyi Táblánál bíró, majd 1832-től a bécsi Magyar Udvari Kancelláriánál tanácsos volt, közben két megyénél is főispánként képviselte a központi hatalmat. Hivatali pályájának csúcsára 1842-ben ért fel, amikor Erdély kormányzójává (gubernátor) nevezte ki az uralkodó, s ezt a tisztséget a „két magyar haza” 1848-as uniójáig viselte.

Teleki József kormánytisztviselőként nem vállalt formális közösséget a liberális reformmozgalommal, de soha nem tagadta meg a liberalizmusnak a felvilágosodásból levezethető alapelveit. Az 1846/47-es erdélyi országgyűlésen a jobbágykérdésben egyértelműen a liberálisok mellé állt, 1848 tavaszán pedig saját felelősségére összehívta az erdélyi országgyűlést, hogy törvényes mederben levezényelhesék mindazt, ami a magyarországi forradalmi átalakulásból következett: Magyarország és Erdély egyesítését, valamint a jobbágyfelszabadítást. Teleki a maga mérsékelt, kiegyenlítésre törekvő személyiségének szellemében tevékenykedett a korszellem érvényesülése érdekében.

Mindenekelőtt a nyelvújítás, illetve a kultúra nemzeti jellegű megújítása érdekében kifejtett tevékenységével alapozta meg tekintélyét, aminek legfontosabb jele az Akadémia elnöki tisztének elnyerése volt. Személye a korban elképzelhető legszerencsésebb választás volt: grófi rangjával megfelelt a tekintélytisztelő rendi társadalom elvárásainak, ugyanakkor a Tudós Társaság élére személyes teljesítménye jogosította fel. Nyelvészeti és irodalomelméleti munkásságával, valamint a Tudományos Gyűjtemény körüli irányító szerepével szerezte meg egy bő évtized alatt azt a tekintélyt, aminek köszönhetően 1827-ben az Akadémia alapszabályait

kidolgozó választmány elnökévé, majd a formális megalakulás alkalmával (1830) az Akadémia elnökévé választották. A tisztséget 1855-ben bekövetkezett haláláig betöltötte.

Teleki József nem sokkal Széchenyi és társai felajánlása után, 1826 tavaszán jelentette be, hogy apjától örökölt 30 000 kötetes könyvtárát a Tudós Társaságnak adományozza. Ez az ajándék alapozta meg az Akadémiai Könyvtárt, melyet később értékes kézirat-, ősnymtatvány- és éremgyűjteménnyel is gyarapított. A Teleki család fenntartotta magának a könyvtáros kiválasztásának jogát, és létrehozott egy 5000 forintos alapítványt: ennek kamataiból kellett fizetéskiegészítést adni a könyvtárosnak a rendes tagnak járó összegén felül. A „főkönyvtárnok” kinevezését – legalább formálisan – egészen a második világháborúig a Teleki család hagyta jóvá.

1844-ig a gyűjtemény a Teleki-palotában maradt, akkor szállították át az Akadémia bérelt „szállására”, a Károlyi–Trattner-házba (ma Petőfi Sándor utca 3.).²⁵ A Teleki-gyűjtemény – az adománylevél értelmében – az egyéb könyvtári állománytól elkülönítve volt felállítva. Amikor 1865-ben az Akadémia beköltözött a saját székházába, a könyvtár a palota földszintjén kapott helyet. Az örökösök beleegyezésével ekkor egyesítették az Akadémia saját beszerzésű könyveit a Teleki-gyűjteménnyel, s ezután már csak a „G. Telekiek’ alapítványa” feliratú bélyegző különböztette meg a Teleki-könyvtárból származó köteteket.²⁶

Teleki József haláláig, tehát közel 30 éven át magánvagyonából fizette a könyvtár külföldi folyóirat-előfizetéseit, s adományaival támogatta több magángyűjtemény megvásárlását is. Végrendeletében további 24 000 forintos alapítványt hagyott a könyvtár gyarapítására és 12 000 forintot drámai művek évenkénti jutalmazására – ez lett a Teleki-díj.²⁷

ELFELEDETT NAGY MECÉNÁSOK

Tanulmányunk bevezetőjében összefoglaltuk, miért indokolt egy szervesen összetartozó és a mecénások más típusaitól markánsan elkülöníthető csoportként vizsgálni a főnemesi

adományozókat. A következőkben viszont néhány portrévázlat segítségével azt kívánjuk érzékeltetni, hogy a társadalmi státusz, vagyoni helyzet, mentalitás stb. közös vonásai mellett mennyire különbözhetett az Akadémiát támogató arisztokraták életútja, élethelyzete és motivációja. Az egyediség és a változatosság illusztrálására öt olyan mecénást választottunk, akik kiemelkedően nagy összeggel járultak hozzá a magyar nyelvű tudományosság központi intézményének létrehozásához, illetve működéséhez, ugyanakkor nevük legfeljebb a 19. század történetével foglalkozó történetészek körében hangzik ismerősen. A bemutatás sorrendje az adományozásuk időrendjét követi.

Batthyány Fülöp herceg (1781–1870) neve mindkét szempont szerint az élre kívánczik. 50 000 forintos adományával 1858-ig, Sina Simon báró 80 000 forintos felajánlásáig Széchenyi mögött ő volt az Akadémia második legnagyobb támogatója, és később sem sokan előzték meg. Elfeledettségét illusztrálja, hogy a *Magyar Tudományos Akadémiai Almanach* 1896-tól évente újranyomtatott és frissített összeállításában, amely a nagyobb támogatókat vette számba, a herceg neve csak egy későbbi, 1860-as, 5000 forintos adományával szerepelt. Ráadásul ez az adat is téves, az egykorú sajtóhírek szerint ugyanis ez alkalommal ennek kétszeresét adta...²⁸

A herceg neveltetéséről keveset tudunk, mint ahogy hosszú, 79 évnyi életéről is inkább csak „száraz” alapadatokat ismerünk. Ehhez a viszonylagos ismeretlenséghez különösen visszahúzódó személyiséggel kellett rendelkeznie Magyarországon egyik legnagyobb birtokosának, akinek emellett Strattmann-örökösként Alsó-Ausztriában is voltak uradalmi, és aki az egyik legmagasabb presztízsű főúri család legelőkelőbb címét viselte. Niczky János, Vas vármegye alispánja a „szelíd herceg” elnevezéssel jellemezte hivatali előjáróját. Batthyány Fülöp egyetlen tartósan viselt tisztsége ugyanis Vas vármegye főispánysága volt, ami örökös jelleggel a Batthyányakat illette, de ő ténylegesen csak 1825–1832 között látta el hivatalát. Az Akadémia alapítása és megszervezése tehát pont arra a néhány évre esett, amikor a herceg részt vett a közéletben: nem vezérszerepben, de az 1825–27-es, illetve az 1830-as országgyűlés felsőtá-

láján is észrevétette magát, méghozzá a rendi ellenzék mértéktartó támogatójaként.

Az agglegénynek maradt főúr hosszú élete nagy részét Magyarországon kívül, bécsi palotájában, illetve az általa klasszicista stílusban átépíttetett, reprezentatív trautmannsdorfi (Alsó-Ausztria) kastélyában töltötte, de többször tett hosszú utazásokat is Nyugat-Európában. A korabeli kritikus közbeszédben mégsem őt emlegették az *abszentista* – a Magyarországról származó jövedelmeiket külföldön elpazarló, s olykor óriási birtokaik ellenére anyagi romlásba jutó – főurak típusának illusztrálására. Ebben rendezett gazdálkodása és társadalmi állásához képest visszafogott életvitele mellett kiemelkedő szerepe volt annak a körülménynek, hogy egész életében bőkezűen adakozott kulturális, oktatási, illetve vallási célokra – katolikus kegyúri kötelezettségei mellett pl. zsinagógaépítésekre is. Számos reformkori „emberbaráti” kezdeményezést felkarolt, ahogyan az elemi katasztrófák (tűz, árvíz) kárvallottjain is az elsőők között igyekezett segíteni. Imázsának annyira fontos és ismert része volt a közcélú adományozás, hogy a végrendeletét ismertető újságcikk csodálkozva tette szóvá, hogy „a magyarországi intézeteknek, melyeknek pedig életében buzgó támogatója volt, nem hagyott semmit”.²⁹

A Tudós Társaság céljára tett nagy alapítványával összefüggésben említésre érdemes, hogy a kezdeményező apját, Széchenyi Ferenc grófot atyai barátjának tekintette, és az általa alapított Nemzeti Múzeumot több adománnyal is támogatta: birtokain talált értékes középkori, illetve római régiségeket ajándékozott a közgyűjteménynek, valamint vásárlással is gyarapította azt. Széchenyi István ezért is vette őt az elsőők közt számításba mint potenciális támogatót: „Batthyány herceget megdolgoztam. Tegnap egy deputáció küldetett hozzá, hogy rávegyék egy nagy adományra” – jegyezte be naplójába 1826 januárjában.³⁰

Mint nagy alapító, a herceg magától értetődően bekerült az igazgatótanácsba, és – bár abban aktivitást nem fejtett ki – haláláig tagja is maradt, nevével és rangjával támogatva az intézmény tekintélyét.³¹

Batthyány Fülöp elfelejtettségét az a mellékes körülmény is illusztrálja, hogy az Akadémia történetének irodalmában

4. kép. Gr. Karátsonyi Guidó, 1865

adománya hol 50, hol 40 000 forinttal szerepel. Az országgyűlés hivatalos dokumentumai – kötelezvény beadásának nyugtázása az országgyűlés irományaiban, illetve a diéta tagjai által tett adományok felsorolása az 1827. évi 12. tc.-ben – egyöntetűen 50 000 forintos alapítványról szólnak. Ugyanakkor az Akadémia alapításának első, közel egykorú elbeszélésében, illetve az ebben található kimutatásban – „A Magyar Tudós Társaság tőkepenze 1828. április 2-án” – 40 000 forinttal szerepel.³² Az ellentmondás abban gyökerezhet, hogy az Akadémia alapításának 1825. őszi kezdeményezése után 1826 februárjában a felsőtáblán felmerült egy, a magyar nyelvet terjesztő intézet alapításának ötlete is, Batthyány Fülöp pedig bejelentette, hogy erre a célra 10 000, a nyelv művelését célul tűző Tudós Társaságnak pedig 40 000 forintot kíván adni. Mivel a konkurens társaság ügye hamar lekerült a napirendről, egy évvel későbbi alapítólevele szerint a teljes összeget az Akadémiának adományozta.³³

„Rossz időknek jó emléke” – aposztrofálta az 1858-as Karátsonyi-alapítványt Vadnai Károly író, akadémikus a mecénás halála után tartott emlékező beszédében.³⁴ Karátsonyi Guidó gróf (1817–1885) örmény eredetű, gazdag délvidéki

birtokos nemesi családból származott (4. kép). Marczibányi Máriával kötött házasságával is jelentékenyen növelte vagyonát, ráadásul felesége családi hagyományként hozta magával a művészet szeretetét és pártolását. Karátsonyi kultúratámogató és filantróp tevékenysége apja 1857 végén bekövetkezett halála, a Karátsonyi-vagyon birtokbavétele után rögtön új szintre lépett. A neoabszolutizmus nyomaszó, közélet nélküli viszonyai között – amikor elsősorban a kultúra terei biztosították a nemzeti identitás ápolását és erősítését – 30 000 forintot adományozott az Akadémiának. Az összeg nagyobb részének, 20 000 forintnak – pontosabban kamatainak – a felhasználásában szabad kezet adott a testületnek, a maradék 10 000 forinttal azonban célzottan a magyar színműirodalom élénkítését kívánta szolgálni. Rendelkezése szerint az évi 500 forintos kamattal – évente váltakozva – a legjobb dráma, illetve vígjáték szerzőjét kell jutalmazni. A pályázat ugyanakkor – hasonlóan a Teleki Józseféhez – alig valósított meg valamit az adományozó szándékaiból: a bírálóbizottság évtizedeken át ritkán talált jutalmazásra érdemes pályaművet, így a pénzt általában irodalmi művek kiadására fordították.³⁵

Az akadémiai adományával egyidejűleg Karátsonyi további 20 000 forintot adományozott kulturális célokra: a Nemzeti Színház alaptőkéjének és nyugdíjalapjának növelésére, a Nemzeti Múzeumnak, illetve a „zenedének”, ami a zene- és a színiakadémia előzményének tekinthető. Rudolf trónörökös születése alkalmából – ugyancsak 1858-ban – 100 000 forintos alapítványt hozott létre, amelynek kamataiból a következő évtizedekben számos magyarországi jótékonyági szervezet és intézmény jutott támogatáshoz. Egyértelműen a bőkezű mecenatúra és jótékonykodás megjutalmazásának tekinthető, hogy 1859 elején Ferenc József osztrák grófi címet adományozott neki, amit azután 1874-ben Magyarországra is kiterjesztett.³⁶ A rangemelés során ugyanakkor valószínűleg jóval többet nyomott a latban a dinasztia iránti lojalitást kifejező gesztus, mint a nemzeti kulturális intézmények támogatása. A korabeli magyar közvélemény ezt természetesen éppen ellentétesen ítélte meg, „azért csinálták rá akkoriban azt a sikerült élcet: Karátsonyi Guidó jó üzletet csinált. Harmincezer forintot vette a népszerűségét és százezeren adott túl rajta.”³⁷

Bár Karátsonyi 1865-től Deák-párti képviselőként, majd főrendiházi tagként részt vett a közéletben is, sokkal inkább mecénási és jótékony gesztusai révén, valamint a reprezentatív budai palotájában rendezett társasági események okán vált ismertté kortársai előtt. Mikszáth Kálmán így búcsúztatta nekrológjában:

*„Ha közéletiünknek nem is egyik legnagyobb férfia hanyatlott vele sírba, hanem mindenesetre egy jó, derék ember halt meg benne, aki nagy vagyonnal lévén megáldva, abból sokat juttatott a szegényeknek és a közcélokra is.”*³⁸

„Különc volt teljes életében, de nemeslelkű, mit ezen alapítvány is bizonyít” – írta az egyik nekrológ arról az arisztokratáról, akit – ha hihetünk az anekdotisztikus elbeszéléseknek – egy családi konfliktus indított arra a gesztusra, amelynek eredményeként az Akadémia legnagyobb alapítóinak sorába lépett.³⁹ Lo Presti Árpád báró (1828–1879) spanyol eredetű család sarjaként született (5. kép).

5. kép. Br. Lo Presti Árpád

Nagyapja a Habsburg Birodalom hadseregének tisztjeként 1764-ben nyert magyar honfűságot, apja pedig Temes és Arad megyében szerzett birtokokat, ahol bekapcsolódott a vármegyei közéletbe. Identitásáról sokat elmond végrendelete, amelyben meghagyta, hogy ekkor még egészen kicsi „fiai a hazai törvényekben és magyar nyelvben különösen oktattassanak. Örökösök hiánya esetére pedig összes birtokai a magyar Ludovica intézetnek jussanak.”⁴⁰ A nemzeti szellemű nevelés sikerességéről árulkodik, hogy 1849 tavaszán a 21 éves Árpád már őrnagyi rangban szolgált Görgei seregében, bátyja, Lajos pedig 1848 nyarán önkéntes lovass csapatot szervezett.⁴¹ Árpád a világosi fegyverletétel után Hamburgba, majd Franciaországba emigrált. Az anyja által kieszközölt kegyelem birtokában tért haza, s ezután visszavonulva élt birtokán.

Egykorú jellemzése szerint művelt, több nyelven beszélő, a tudomány és az irodalom iránt érdeklődő férfi volt. A sajtóforrások mindegyike az akadémiai adománya után szólt róla – az annak kijáró pozitív elfogultsággal –, de még a virágnyelven fogalmazott jellemzésekből is kiolvasható, hogy a személyisége nem lehetett teljesen egészséges: rögeszmés gyanakvás, nehezen kontrollált indulatok jellemezték. Bár az ajándékozás előzményeinek elbeszéléseiben több kiszínezettnak ható, regényes elem is van, a lényeges mozzanatok tekintetében megegyeznek. Lo Presti Árpád elmérgesedett konfliktusban állt bátyjával az örökrésze miatt. Birtokrészét anyja végrendelete alapján idősebb fivére kezelte, amiért évről-évre járt neki. 1860-ban ezt a jogvitával terhelt tulajdonjogot adományozta az Akadémiának 45 000 forint értékben, a nekrológokban olvasható anekdotisztikus elbeszélések szerint Lónyay Menyhért tanácsára.⁴² Jogigényét a tudós testület ügyvédje valóban sikerrel érvényesítette, így a későbbi források teljesültként tartják nyilván a késedelmi kamatokkal együtt 47 585 forintba gyarapodott Lo Presti-alapítványt. Az adományhoz hét évig tartó pereskedés, többszöri végrehajtási eljárás után 1868-ban oly módon jutott hozzá az Akadémia, hogy eladta követelését egy ügyvédnek, aki föld-tehermentesítési kötvényekben fizette le az ellenértéket. Az ilyen jellegű jogviták esetében az Akadémia azt az irányelvet követte, hogy a hosszú, költ-

séges és bizonytalan kimenetelű pereskedés helyett minél gyorsabb megegyezésre jusson, akár kompromisszum, vagyis követelésének egy részéről való lemondás árán is.⁴³

A problémás támogatások közé tartozott az egyik legnagyobb dualizmus kori adomány is, amely ifjabb Rudics József báró (1829–1885) végrendelete alapján szállt az Akadémiára (6. kép). A bunyevác eredetű Rudics család, amely Bács-Bodrog megyében rendelkezett értékes földbirtokokkal, Mária Teréziától kapta a magyar nemességet. Idősebb Rudics József a reformkorban aktív közéleti szereplő volt: konzervatív kormánypárti politikusként hosszú ideig töltötte be megyéje főispáni tisztét. Az uralkodó 1854-ben osztrák, majd 1874-ben magyar bárói címet adományozott neki. Emellett Kisfaludy Károly barátja és a magyar irodalom elkötelezett támogatója is volt, amit maga is művelt dilettáns költőként.⁴⁴

Fia, ifjabb Rudics József a bácsalmási kerület képviselőjeként stabil pontnak számított a Deák-, majd a Szabadelvű Pártban. (Egy szatirikus jellemzés Tisza Kálmán mameklukjainak mintapéldájaként írta le.⁴⁵) 1881-ben még megválasztották képviselőnek, ám a következő évben már a demencia súlyos tünetei jelentkeztek rajta, ezért egy bécsi elmegyógyintézetben helyezték el, ahol 1885-ben hunyt el. „Gavallér, gazdag mágnás volt, ki könnyen adakozott jótékony és közcélokra, de egyszersmind jó rendben tartá birtokait” – jellemezte egyik nekrológja.⁴⁶

Az Akadémiával tulajdonképpen csak halála után került kapcsolatba a neve. Ekkor hozták ugyanis nyilvánosságra 1879-ben írt végrendeletét, amelyben az akkor még nőtlen báró vagyonának nagy részét közhasznú, illetve jótékony alapítványokra hagyta. Az egyik legnagyobb kedvezményezett ezek között az Akadémia volt, amiről a *Pesti Hírlap* így számolt be:

„Almási összes hagyatékom tiszta jövedelmének feléről a magyar tudós társaság rendelkezessék és pedig akként, hogy ebből a legjobbaknak talált jogi, történelmi, gazdasági és technikai munkákat jutalmazza. Továbbá a tiszta jövedelemnek egy negyed részét a nemzeti múzeum műkin-cseinek gyarapítására rendelem – és végre a tiszta jövede-

lemnek az utolsó egy negyed részét művészeti célokra és ösztöndíjakra hagyományozom.”⁴⁷

Más Bács megyei, illetve budapesti ingatlanjainak jövedelmeit oktatási, illetve szociális célokra rendelte. Már a végrendeletet ismertető cikk jelezte, hogy a család azt meg fogja támadni. Az újságírónak igaza lett, előkerült ugyanis egy későbbi, 1883-as végrendelet, amelyben korábbi rendelkezéseit visszavonta, és időközben elvett fiatal feleségére, valamint néhány rokonára hagyta tekintélyes vagyonát. Mivel azonban 1882-től bizonyíthatóan beszámíthatatlan volt, hosszas pereskedés kezdődött a kedvezményezett intézmények és a népes rokonság között. A per, amelyben az Akadémiát Szemenyei János akadémiai ügyész képviselte, 1894-ben zárult le az összes érintett megegyezésével. „Jobb egy sovány egyezség, mint egy kövér per” – foglalta össze tárgyalási stratégiáját az eljárás kezdeti szakaszában Szemenyei. Az igazgatótanács által jóváhagyott stratégia eredményeként 1894-ben, az örökség pénzzé tétele után „ifj. B. Rudics József alapítványa s ennek időközi járulékaik fejében 93 192 frt 96 kr az Akadémia pénztárába befolyt; ezen alapítvány kamatai, a végrendelet értelmében, jogi, történelmi, gazdasági és technikai munkák jutalmazására fordítandók”. Az alapítvány tőkéje ugyan „csak” 88 000 forint lett volna, de az igazgatótanács „a hagyományozó iránti kegyeletből” úgy rendelkezett, hogy a kamatokból „a Rudics-alapítvány 90 000 frtra kerekíttessék ki”.⁴⁸

Az első világháború előtti utolsó nagy főnemesi alapítvány mintegy keretbe foglalja a „hosszú 19. század” akadémiai mecénatúrájának történetét, hiszen az adományozó, Andrássy Dénes gróf (1835–1913) a tudós társaság egyik főalapítójának, Andrássy György grófnak az elsőszülött fia volt.

Andrássy Dénes a reformkorban született, de a Bach-korszakban lépett felnőttkorba, amikor a közéleti pályát a politikai elit túlnyomó többsége nem tekintette választható opciónak. A nemes ifjak szokásos iskoláztatását követve jogi diplomát szerzett, de személyes érdeklődése a képzőművészethez vonzotta, műgyűjtőként, mecénásként és dilettáns festőként is. 1862-től – valószínűleg apja kívánsá-

6. kép. Ifj. br. Rudics József

gára – a magyar kancellárián belekóstolt a hivatali pályába, de bécsi tartózkodása nem emiatt vált sorsdöntővé számára, hanem mert megismerkedett egy polgárlánnyal, és 1866-ban szülei ellenzése dacára feleségül vette Hablawetz Franciskát. Döntése miatt a nem csak politikai értelemben konzervatív apja megfosztotta őt attól a jogától, hogy elsőszülöttként örökölje majd a családi vagyon zömét magában foglaló hitbizományt. Annak értékéhez viszonyítva szerény évjáradékot kapott, ebből éltek feleségével – a házasság gyermektelen maradt – Döblingben, illetve utazgattak. 1871-ben azonban előbb a kijelölt örökös, a fiatalabb Andrassy fiú (György) hunyt el, majd az apa is (1872-ben), így mégis Dénes gróf lett a hitbizomány ura. Életmódján azonban ezután sem változtatott: továbbra is külföldön élt, alig látogatta meg birtokait, amelyeket alkalmazottai kezeltek. Jövedelméből viszont nagyszabású jótékonyági és mecénási tevékenységbe kezdett. Személyes érdeklődéséből fakadóan különösen sokat költött művészeti ösztöndíjakra, de tudományos intézményeket, múzeumokat is támogatott. Felesége 1902-ben bekövetkezett halála után művészi értékű mauzóleumot építtetett kettejük számára Krasznahorkaváralján.⁴⁹

Tekintettel közismert mecénási tevékenységére, illetve apja szerepére az Akadémia alapításában, természetesen számított, hogy 1906-ban gr. Andrassy Dénest beválasztották az intézmény igazgatótanácsába.⁵⁰ Egy évvel később Berzeviczy Albert elnök már így szólhatott róla:

„[A] nemes bőkezűségéről ismert igazgató tagtársunk, gr. Andrassy Dénes, igazgatótanácsunk legutóbbi jelentéséből értesülve róla, hogy Akadémiánk pénzügyi nehézségekkel küzd, 20 000 koronát adományozott alapítványként az Akadémiának. [...]aját kijelentése szerint példát akart ezzel az elhatározásával adni az Akadémia újabb, hathatós társadalmi fölkarolására.”⁵¹

Széchenyi Béla gróf is ekkor adott az Akadémiának 4000 koronát, ám a két alapító – gr. Széchenyi István és gr. Andrassy György – fiainak példája nem indított el adakozási hullámot.

Andrassy Dénes 1913-ban hunyt el, és végrendeletében szabad rendelkezésű – tehát a hitbizományon kívüli – vagyonának jelentős részét közhasznú célokra hagyta. Ezek közé tartozott az Akadémia is, amely az örökség egyhuszad részét kapta. A kedvezményezettek gyorsan megegyeztek, így az igazgatótanács már az örökhagyó halála után nyolc hónappal örömmel nyugtázhatta, hogy a „M. Tud. Akadémiát megillető 1/20 rész tőkeértéke tesz 212 231 koronát.”⁵²

Andrassy Dénes gróf alapítványa – amely az 1892-es valutareform előtti értéken 106 000 forintnak felelt meg – a világháború előtti legnagyobb összegű támogatás volt, amelyet az Akadémia magánszemélytől kapott. Hogy ez nem került be jelentőségének megfelelő súllyal az emlékezetbe, alighanem annak köszönhető, hogy hasznát nagyon rövid ideig élvezhette a tudós testület, hiszen a háborús vereség és az azt követő elszabadult infláció a többi pénzalappal együtt ezt is semmivé tette. Ez persze legkevésbé sem csökkenti Andrassy Dénes gróf érdemét (7. kép).

Mit tettek a magyar nyelv és kultúra érdekében „a Főurak mind? Kinél a pénz ott a hatalom, s a magyar föld jövedelméből hol a magyar literatura elősegítése? Áldoznának ők magyar akadémiára, melly ösztönözzön kifejlésre írókat, szükségünket pótoló munkákat adjon ki, a forgásba indult új szavakra nézve utat mutasson?”⁵³ Az Akadémia alapítástörténetének elbeszélését szokás Felsőbüki Nagy Pálnak a mágánásokhoz címzett szemrehányásával kezdeni. Az erre adott azonnali válasz, Széchenyi István gróf egyéves jövedelmének felajánlása mélyen beivódott a kollektív emlékezetbe. Hozzá képest elhalványult azoknak a főnemesi adományoknak az emléke, amelyek nélkül meg sem kezdhette volna működését a Tudós Társaság, illetve a későbbiekben nem tághatna volna tevékenységi körét. Nem túlzás azt állítani, hogy az Akadémia az első évtizedekben lényegében a mágánások adományaiból működött. Nem is lehetett ez másként, hiszen az ország szabadon felhasználható erőforrásainak nagyobbik részével ez a szűk réteg rendelkezett. A polgári korban az arányok eltolódtak ugyan – a gazdaság

7. kép. Gr. Andrássy Dénes

és a társadalom modernizációjának következtében a mecénások új típusai tettek szert növekvő szerepre –, de a főnemesség egyes képviselőit mindaddig megtaláljuk az Akadémia mecénásainak sorában, amíg ez a réteg egyáltalán létezett. Az Akadémia első világháború utáni talpraállításában is szerepet játszottak az arisztokraták, majd 1928-ban a gróf Vigyázó család hagyatéka volt az utolsó, igen jelentős főnemesi MTA-támogatás.⁵⁴

Fontos hangsúlyozni, hogy az Akadémia támogatásában a rétegnek valóban csak „egyed-egy képviselői” jelesked-

tek, hiszen az adományozók névsorát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy abban az ún. történelmi arisztokrácia töredéke szerepel. Ráadásul az áldozatvállalás motivációja és mértéke is nagyon különböző volt: míg a Széchenyi/Széchenyi, Teleki, Károlyi és Andrássy grófok esetében családi hagyománynak számított a magyar nyelvű kultúra és tudomány nagyvonalú támogatása, mások inkább csak a társadalmi rangjukkal szembeni elvárásnak eleget téve adakoztak. Értelemszerűen szó sem esett a tanulmányban az arisztokraták nagy többségéről, akiket nem érintett meg a főnemesség intellektuális és morális elitjének elve, amely szerint a kiváltságos társadalmi pozíció és a nagy vagyon „közhazsnú tettekre” kötelez.

JEGYZETEK

- 1 Teleki–Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság.
- 2 Dobszay–Fónagy: A rendi társadalom, 87–89.
- 3 Ballabás: Főnemesi rangemelések, 1221.; Scott–Hutterer–Székely: Fél évszázad birtokviszonyai, 302., 328–346.
- 4 Dobszay–Fónagy: Magyarország társadalma, 435–438.
- 5 Dobszay: Kultur des Alltagslebens, 1517–1518.
- 6 Hites: Az adományozó Széchenyi, 102–105.
- 7 Széchenyi: *Világ*, 56.
- 8 *Gróf Széchenyi István levelei*, 103. (1828. okt. 16.)
- 9 *Gróf Széchenyi István levelei*, 99. (1828. okt. 24.); Oplatka: *Széchenyi István*, 165–166.
- 10 *Gróf Széchenyi István levelei*, 132–133. (1829. nov. 28.) Széchenyi fiatal arisztokratákkal szembeni „tanítói” attitűdjéről: Fónagy: Széchenyi, a társas lény, 51–52.
- 11 Az adatbázisról lásd a kötetben Klement Judit bevezetőjét: Mecenatúra és társadalmi felelősségvállalás az Akadémia történetében.
- 12 *AE* 36 (1925) 308.
- 13 *Hazai s Külföldi Tudósítások* (1836) 23. sz. (szept. 17.) 177.
- 14 Kónya: „...magyar akadémia, 58.; Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 53–54.
- 15 Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 62–63. Az 1827. évi 12. tc.-ben felsorolt főnemesek: József főherceg nádor 10 000 forint; gr. Széchenyi István 60 000 forint; [gr.] Vay Ábrahám 8000 forint; gr. Andrássy György 10 000 forint; gr. Károlyi György 40 000 forint; gr. Pálffy Ferenc évi 400 forint; gr. Batthyány János 10 000 forint; gr. Esterházy Mihály 10 000 forint; ifj. gr. Esterházy Károly 10 000 forint; gr. Széchenyi Pál 10 000 forint; gr. Teleki József és testvérei „legkevesebb 30 000 kötetet magában foglaló könyvtár”, továbbá 5000 forint; hg. Batthyány Fülöp 50 000 forint; gr. Cziráky Antal 3000 forint; gr. Keglevich János 6000 forint; br. Zay Károly 2000 forint; br. Mandell Károly 1000 forint. Az 1827. évi 19. tc.-ben szerepel gr. Festetics László 10 000 forint-os adománya. A későbbi támogatásokat már nem foglalták törvénybe, de gr. Károlyi István 20 000 forint-ról és gr. Károlyi Lajos 10 000 forint-ról szóló kötelezvényét szintén az országgyűlésnek nyújtotta be 1830-ban.
- 16 A súlyosan eladósodott nagybirtokosok megmentésére az uralkodó zárgondnokot nevezhetett ki, aki átvette a birtokok irányítását, hogy a kiadások megszorításával, a hitelezőkkel való egyezkedéssel helyreállítsa a pénzügyi egyensúlyt.
- 17 Bártfai: Adatok a Magyar Tudományos, 17.

- 18 Velkey: Erénygyakorlatok, 171–215.; Fónagy: Széchenyi, a társas lény, 46–48.
- 19 Pálmány: *A reformkori*, 1. köt. 189–190., 329–330.
- 20 Kurucz: Adminisztráció, 537–538.
- 21 Széchenyi: *Napló*, 243.
- 22 Barta: Felsőbüki Nagy Pál, 773.
- 23 *Gróf Széchenyi István naplói*, 613–614.
- 24 MTA-elnöki tevékenységéről lásd Czinege: Teleki.
- 25 Lásd jelen kötetben Papp Gábor György tanulmányát az Akadémia székházáról.
- 26 F. Csanak: A Telekiek gyűjteménye, 22
- 27 Toldy: *Emlékezés Gróf Teleki*, 27.
- 28 „1896-tól kezdve az *Akadémiai Almanach*ban évről-évre tétessék közzé mindazoknak a névsora, a kik az Akadémia alaptőkéjére, palotájának építésére és díszítésére, pályadíjak kitűzésére, legalább 1000 frtnyi (2000 kor.) összeget adományoztak”. Az Igazgató-Tanács 1895 febr. 24-iki üléséből. *MTA Almanach* (1896) 176. Batthyány Fülöp 1860-os adományáról hírt ad pl. a *Nővilág* 4 (1860) 7. sz, 108.
- 29 *Pesti Napló* 21 (1870) 180. sz. (aug. 5.)
- 30 *Gróf Széchenyi István naplói*, 13. (1826. jan. 25.)
- 31 Kondicsné: Batthyány, 157–160.; Domaniczky: Az elfelejtett, 163–165.
- 32 *Az 1825–1827-es országgyűlés irományai*, 1211.; Kónya: „...magyar akadémia”, 58.; Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 53., 119–120.
- 33 Ez a rövid életű változat – a megosztott adomány terve – okozott zavart. Szász: *Gróf Széchenyi*, 121.; Bártfai: *Gróf Széchenyi*, 25.
- 34 *MTAÉ* 20 (1886) (1886) 43–45.
- 35 *MAÉrt* 18 (1858) 214–215.
- 36 *Az ország tükre* 4 (1865) 39. sz. 439–440.; *Ország-Világ* 6 (1885) 38. sz. 664.; *Die Presse* 1859. febr. 19.
- 37 *Pesti Hirlap* 7 (1885) 254. sz. (szept. 16.) [Mikszáth Kálmán].
- 38 Uo.
- 39 *Pesti Hirlap* 1 (1879) 201. sz. (júl. 23.) 4.
- 40 Nagy: *Magyarország családai*, 332–333.
- 41 Bona: *Kossuth Lajos kapitányai*, 224.; Urbán: Kossuth szabadsapata, 640–645.
- 42 *Pesti Hirlap* 1 (1879) 201. sz. (júl. 23.) 4.; *Magyarország és a Nagyvilág* 16 (1879) 30. sz. (júl. 27.) 478.; *Szegedi Híradó* 21 (1879) 93. sz. (júl. 17.)
- 43 *MTAÉ* 1 (1867) 35–36.; uo. 2 (1868) 110.
- 44 Korhecz: Erzsébet királyné, 35–36.
- 45 *Bolond Istók* 4 (1881) 4. sz. 2–4.
- 46 *Fővárosi Lapok* 22 (1885) 247. sz. (okt. 14.) 1619.
- 47 *Pesti Hirlap* 7 (1885) 282. sz. (okt. 14.); 290. sz. (okt. 22.)
- 48 Sövény: Az almási Rudics-birodalom, 64–65.; *MTAÉ* 19 (1885) 191.; uo. 20 (1886) 146–147.; *AÉ* 5 (1894) 334.; uo. 6 (1895) 127.
- 49 Basics–Barczy: *Betlér és az Andrássyak*, 21–24.; Éri: Az Andrássy-mauzóleum, 16–17.
- 50 *AÉ* 17 (1906) 124.
- 51 *AÉ* 18 (1907) 331.
- 52 *AÉ* 24 (1913) 736–737.
- 53 Döbrentei: A Magyar Tudós Társaság, 48.
- 54 Lásd a kötetben Püski Levente tanulmányát.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1896

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1894, 1895, 1906, 1907, 1913, 1925

Magyar Akadémiai Értesítő (MAÉrt), 1858

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1867, 1868, 1885, 1886

Az 1825–1827-es országgyűlés irományai 2. Acta Comitiorum Regni Hungariae a Serenissimo ac Potentissimo Imperatore, Hungariae, et Bohemiae Rege Francisco Primo in Liberam, Regiam Civitatem Posoniensem in diem 11. Septembris Anni 1825. indictorum. Posonii, 1825–1827.

Az ország tükre, 1865
Bolond Istók, 1881
Die Presse, 1859
Fővárosi Lapok, 1885
Hazai s Külföldi Tudósítások, 1836
Magyarország és a Nagyvilág, 1879

Nővilág, 1860
Ország-Világ, 1885
Pesti Hirlap, 1879, 1885
Pesti Napló, 1870
Szegedi Híradó, 1879

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ballabás Dániel: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. *Századok* 145 (2011) 5. sz. 1215–1244.
- Barta István: Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány. *Századok* 97 (1963) 4. sz. 747–778.
- Basics Beatrix – Barczy, Július: *Betlér és az Andrássyak*. Bp., 2022.
- Bártfai Szabó László: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia történetéhez 1825–1849-ig. In: *Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez*. 1. füz. Bp., 1926. 15–59.
- Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban*. Bp. 1929. (Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez. 2. füz.)
- Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988.
- Czinege Szilvia: Teleki József. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtítkárai*. Szerk. Szilágyi Adrienn. Bp., 2023. 24–31.
- Dobszay, Tamás: Kultur des Alltagslebens in Ungarn. Kultur und Lebensformen des Adels. In: *Das kulturelle Leben. Akteure – Tendenzen – Ausprägungen. Teilband 2: Materielle und immaterielle Kultur 1848–1918. Habsburgermonarchie*. Band X/2. Hrsg. Gottsmann, Andreas. Wien, 2021. 1517–1544.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Bp., 2003. 57–124.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Bp., 2003. 397–459.
- Domaniczky Endre: Az elfelejtett magyar mecénás, herceg Batthyány Fülöp (1781–1870). In: *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia 2005. október 27–29*. Szerk. Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. 163–172.
- Döbrentei Gábor: A Magyar Tudós Társaság történetei. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* 1 (1831–1832) 3–130.
- Éri István: Az Andrássy-mauzóleum műemlékké nyilvánításáról. *Örökség* 11 (2007) 10. sz. 16–17.
- F. Csanak Dóra: A Telekiek gyűjteménye. In: *Örökségünk, élő múltunk*. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Szerk. Fekete Gézané. Bp., 2001. (A MTAK közleményei 37.) 11–33.
- Fónagy Zoltán: Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány. In: *Széchenyi mint magánember*. Szerk. Pelyach István. Bp., 2011. 41–56.
- Gróf Széchenyi István levelei*. I. köt. Összegyűjt., előszó, jegyz. Majláth Béla. Bp., 1889.
- Gróf Széchenyi István naplói* 3. 1826–1830. *Gróf Széchenyi István munkái* 12. Szerk. Vizota Gyula. Bp., 1932.
- Hites Sándor: Az adományozó Széchenyi és a nemzeti ajándékökonómiák. In: *Megint 's megint – szünetlen. Egy újabb Széchenyi-évforduló termése*. Szerk. Dobszay Tamás. Bp., 2022. 99–122.
- Kondicsné Kovács Éva: Batthyány Fülöp, a mecénás főúr. In: *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia 2005. október 27–29*. Szerk. Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. 157–162.

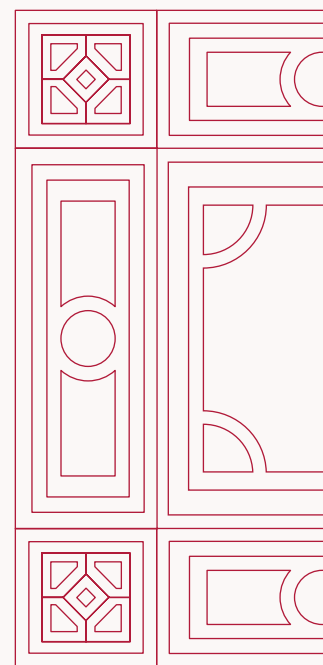
- Kónya Sándor: „...magyar akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., 1994.
- Korhecz Papp Zsuzsanna: Erzsébet királyné zombori portréja. *Bácsország* 20 (2014) 3. sz. 33–38.
- Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830). *Századok* 150 (2016) 3. sz. 535–584.
- Nagy Iván: *Magyarország családi czimerekkal és nemzékrendi táblákkal*. Pótlék-kötet. Pest, 1868.
- Oplatka András: *Széchenyi István*. Bp., 2010.
- Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*. Bp., 2011.
- Scott, Eddie M. – Hutterer Ingrid – Székely Iván: Fél évszázad birtokviszonyai. Változások a trianoni Magyarország területén, 1893–1935. *Történelmi Szemle* 32 (1990) 3–4. sz. 301–357.
- Sövény Mihály: Az almási Rudics-birodalom felbomlása. *Bácsország* 17 (2011) 4. sz. 64–66.
- Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása*. Bp., 1880.
- Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1978.
- Széchenyi István gróf: *Világ vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*. Pest, 1831.
- Teleki József – Döbrentei Gábor: A Magyar Tudós Társaság Igazgatóságának Második Esztendei Jelentése a Társaság 1832-beli Munkálódásairól s Pénztára Miben létééről. *Tudományos Gyűjtemény* 17 (1833) 2. sz. 91–101.
- Toldy Ferenc: *Emlékeszéd Gróf Teleki József M. Akadémiai elnök felett. Tartatott a' M. Academiában február 26. 1855. Toldy Ferencz titoknok által*. Pest, 1855.
- Urbán Aladár: Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. *Hadtörténelmi Közlemények* 35 (1988) 4. sz. 638–667.
- Velkey Ferenc: Erénygyakorlatok a perfekció társas útján (1825–1828). A Széchenyi–Wesselényi–Esterházy „erényszövetség” (avagy a „tripartitum”) működése. In: *Széchenyi 225. Ludovika Szabadegyetem*. Szerk. Auer Ádám. Bp., 2018. 171–215.

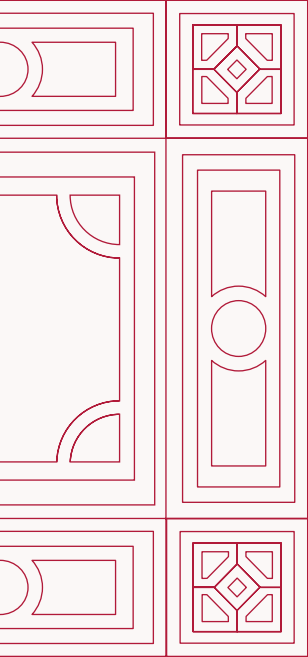
„Lelkes hölgyek”

Női közösségi mecénatúra
az Akadémián a kiegyezés előtt

Bicskei Éva

A közép-kelet-európai népek nemzetté válását kulturális nacionalizmus jellemezte a 19. század során. Igaz ez a modern magyar nemzetállam megalakulása felé vezető hosszú útra is, amelynek egyik első állomása – szimbolikusan – egy tudós társaság megalapítása és fenntartása volt. Hasonló, de már sokak és jóval kisebb, alkalmanként tett adományából megvalósuló – és ebben az értelemben „közösségi”, illetve „részvételi” – (kulturális és szociális) vállalkozások sora fémjelezte a reformkor és a neoabszolutizmus időszakának honi történelmét. Ezek a hol lazább, hol formálisan is intézményesülő szerveződések nemcsak a kitűzött vállalkozásokat teljesítették, hanem csoportidentitásokat alakítottak ki, a nemzeti közösséghez való tartozás érzetét teremtették meg a politikai nézeteik, társadalmi státuszuk, családi állapotuk vagy életkoruk tekintetében korántsem homogén támogatók közt.

A reformkort követően különösen elterjedt ez a fajta társadalmi aktivitás. Ráadásul míg az 1830–1840-es évekbeli gyűjtések szűkebb körűek voltak, és leginkább férfiakat mozgattak meg, addig az 1850-es évek második felében ez átalakult. Egyrészt megjelentek a nagy, egész országra kiterjedő gyűjtések, azaz közösségi adakozások, amelyek egyben a nemzeti mozgalmat is életben tartották a bukott forradalom és szabadságharc után. Másrészt az adakozók közt egyre nagyobb számban tűntek fel nők – „Honunk szebb lelkű asszonyi”, ahogy Széchenyi István *Hitel* című művének (1830) ajánlásában nevezte őket – sőt, esetenként ők váltak kulturális célú gyűjtések kezdeményezőivé.¹

Ezek közül a neoabszolutizmus kori közösségi adakozások közül kiemelkedett a Magyar Tudományos Akadémia alaptőkéjére és leendő székházára való – nem hivatalosan 1857 őszén, hivatalosan 1859 végén megindult –, országossá terebélyesedő gyűjtés, amely újjáélesztette a nemzeti mozgalmat és az osztrák neoabszolutizmussal szembeni ellenállást. Ebből a gyűjtésből – amelyhez egyébként kezdettől fogva csatlakoztak nők is – nőttek ki és különültek el a korszak első női közösségi mecenatúrái. Jelen fejezet a három legjelentősebb kezdeményezést mutatja be azok női támogatóival együtt: az Orlai Petrich Soma *Kazinczy és Kisfaludy találkozása* című, kultúr-

históriai képére való gyűjtést 1859 elején; az ezzel párhuzamosan indult Hölgyek Díja (akadémiai női díj, valamint Magyar Hölgyek Díja/Alapítványa) elnevezésű fundációra irányuló adakozást; valamint az Akadémia újonnan átadott székházának kietlen nagytermébe szánt, nagy méretű díszszőnyegnek az 1865 és 1867 közötti elkészítését.²

MECENATÚRA MINT INTÉZMÉNYI REPREZENTÁCIÓ: KAZINCZY ÉS KISFALUDY TALÁLKOZÁSA, 1859

A forradalom és a szabadságharc bukása után a nemzeti mozgalmat időről időre nagy férfiakra való országos megemlékezések, kiterjedt kommemorációs hullámok szervezték. Ilyen volt a Kazinczy Ferenc születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség, amelyet Toldy Ferenc irodalomtörténész, akadémikus kezdeményezett az Akadémia 1858. november 22-i ülésén. Az esemény méltó kivitelezésére bizottság alakult, amely a szükséges engedélyek beszerzése után e célra Kazinczy-alap néven indított széles körű gyűjtést. Az alap számára elszórtan nők is adakoztak, de a bizottság egyenesen az adományozói kör ez irányú kibővítését célozta meg, amikor az eseménysorozat egyik kiemelt, költséges elemét kifejezetten nőkkel kívánta kiviteleztetni.³ Ennek érdekében a nyilvánosságban kampány is indult a női adakozás fontosságáról.

1859. március 8-án a szépirodalmi, művészeti és divatközlönyben, a *Divatcsarnok*ban egy, a főrangú hölgyekhez intézett szózat jelent meg, feltehetően Vértesi Andor tollából. A felhívás magyar történeti családok és azok nőtagjainak példáját citálva, de konkrét célok megjelölése nélkül hívta fel az arisztokrata nőket arra, hogy „nemzetünket szeressék, nyelvünket beszéljék, közügyeinket, irodalmunkat gyámolítsák”.⁴ A zárlatban szerepelt egy fontos, a neoabszolutizmus kori női közösségi mecenatúra jelentőségét megvilágító megjegyzés is, miszerint a nők a férfiak kulturális vállalkozásainak – anyagi – támogatásán keresztül az – eladdig – férfiakból szerveződő nemzet részévé válhatnak.

„Öleljék keblökre a hazát és azt a mi hazai, tartsák egészen önökéinek nyelvünket és nemzetünket, hogy az is egészen magáéinak vallhassa önöket.”⁵

A felhívás elérte célját: jórészt főrangú nők tíz napon belül (!) saját indítványt tettek, sőt arra már a pénzt is összegyűjtötték. Egy újabb híradás szerint „elhatározták, hogy az ünnepély [azaz a Kazinczy-centenárium] diszének emeléséhez ők is hozzájárulnak, és a nemzeti irodalom fejlődésére irányt adó egyik legelső bajnok emlékét ők is megtisztelik”.⁶ Ez a rendkívül gyorsan lezajló gyűjtés természetesen csak úgy mehetett végbe, hogy magát a célt már jóval korábban megfogalmazhatták (férfiak), illetve a szervezés is már korábban létező és működő kapcsolati hálók mentén futhatott végig a nők között.

Az adakozás célja egy nagy méretű, kultúrhistoriai kép elkészíttetése lett az Akadémia számára. Az Orlai Petrich Soma által festett mű „Kazinczy életéből azon jelenetet ábrázolja, midőn az ő és újabb korszak írói között támadt harcz miatt Kazinczy több írótól, nevezetesen a Kisfaludyaktól elidegenülván, ezekkel Szemere Pálnál Bajza, Vörösmarty, Toldy közbenjárása következtében egy uzsonnánál kibékül”⁷ 1828. február 19-én. A témát a megemlékezést szervező Toldy dolgozta ki: az ő privát szellemi leszármazásának irodalomtörténeti és intézményi konstrukcióvá való fordítása volt.⁸

A festmény középpontjában így az alapszabályok kidolgozásában részt vevő és a titoknoki pozícióra pályázó Kazinczy, valamint a nyelvtudományi osztály első rendes tagja, Kisfaludy Károly állt, aki megválasztásának hírért már nem élhette meg. Mellettük felvonultatta azokat az – akorra már többségében elhunyt – irodalmárokat, akik, Toldyval az élen, az ő örökségüket vitték tovább: Bajza Józsefet, Vörösmarty Mihályt, Kiss Károlyt, Szemere Pált, Bártfay Lászlót, Helmeczy Mihályt, Zádor Györgyöt és természetesen Toldyt, valamint Szemere és Bártfay feleségét, Szemere Krisztinát és Mauks Jozefinát, továbbá egy szolgálót, s mindezt Donát János Virágh Benedekről festett arcképe alatt (1. kép). Ők voltak mintegy a „folytatás”: a *Kritikai Lapok*, valamint az *Athenaeum* szerkesztői és szerzői

gárdája, de legfőképpen az Akadémia – az elhalálozások miatt lassan már letűnt – első generációjának tagjai. A csoportkép így egy irodalmi csoportosulás mementója volt: lezármazási, sőt legitimációs láncolatokat jelenített meg az irodalmi klasszicizmus és romantika két kiemelkedő képviselőjének örökségét kisajátító, saját képükre formáló akadémikus utódok közt.

Az elkészült festmény az ünnep napján, 1859. október 27-én a Nemzeti Múzeum nagytermének előcsarnokában állt virágfüzerek közepette (az alkalmi képek zsánerének megfelelően), majd az Akadémia bérelt helyiségeibe került.⁹ Az ülésteremben vagy a titoknoki hivatalban függött évekig – mintegy testületi portréként, az intézmény önképének, reprezentációjának meghatározó darabjaként –, majd az új székház 1865-ös átadása után a főtítkári hivatalt díszítette.¹⁰ Innen 1885-ben az Akadémia kezelésében lévő széphalmi Kazinczy-emlékhelyre vitték, és a mauzóleumban helyezték el további Kazinczy-ereklyék társaságában.¹¹

Az Orlai Petrich-féle festményre adakozó nőkről

Toldy irodalom- és intézménytörténeti konstrukciója nők közösségi gyűjtésének köszönhetően valósulhatott meg: 130-an adtak össze 10-10, azaz összesen 1300 forintot.¹² Az aláírók nevét több napi- és hetilap lehozta, sőt az aláírási íveket a Kazinczy-ünnepély emlékkönyve is közölte.¹³ Öt nő kivételével mindenki azonosítható – ötüknek csak a társadalmi státusza és családi állapota ismert –, így az aláírók társadalmi státuszáról, felekezetéről, családi állapotáról és életkoráról összegző megállapítások tehetők.

A 130 nő kétharmada (88 fő) arisztokrata volt (herceg, gróf, báró), a fennmaradók pedig szinte mind nemesek – a nem azonosíthatók közül 3 lehetett közrendű. Szinte mindenki római katolikus volt, a protestánsok aránya 15% alatti, ortodox vallású pedig 1 nő volt. Az aláírók ötödöde (109 nő) férjezett volt; ötödük (22 nő) pedig már megözvegyült 1859-re. Az egyhatod (21) hajadon között több olyan korosabb nő volt, aki sohasem ment férjhez, illetve hárman (kis)gyerekek voltak még, akiknek a nevében anyjuk adakozott.

1. kép. Orlai Petrich Soma:
Kazinczy Ferenc és Kisfaludy
Károly kibékülése, 1859

121 adakozó születési időpontja azonosítható. Több mint hatodik (22 nő) hatvanéves vagy annál idősebb volt, közülük 12-en özvegyek. Ebből a 22 nőből hét 70 évnél is idősebb volt, és hat özvegy. 18-an ötvenes éveikben jártak, közülük három volt özvegy; 20-an negyvenes éveikben, közülük öten voltak özvegyek. 26-an harmincas, 25-en pedig húszas éveikben jártak, heten pedig tizenévesek voltak, közülük hat hajadon.

Az adakozók ötöde tehát fiatal, nemrégiben házasságba, kisgyermekes, jórészt római katolikus és főrendű, de legalább nemes nő volt, negyedük pedig érett, többgyermekes, harmincas éveiben járó, ugyancsak főleg római katolikus és arisztokrata, de legalább nemes családjából, míg másik negyedük negyven feletti, általában római katolikus és főrendű, de legalább nemesasszony, több esetben már özvegy, felnőtt, akár frissen házasságba lépő gyerekekkel. Figyelemre méltó, hogy az adakozók közel harmada volt ötven vagy annál jóval idősebb, felnőtt gyerekeik és/vagy elhunyt férjük miatt szintén jórészt egyedül élő, a kor

sztenderdjei szerint már matrónának számító római katolikus, főrendű, de legalább nemes nő.

A gyűjtést éppen az a gr. Nádasdy Lipótné Forray Júlia (1812–1863) indította, akit a korabeli magyar irodalom támogatójaként a *Divatcsarnok*-ban visszatérően éltek. Vele együtt tizenketten vezettek aláírási ívet: anyja, özv. gr. Forray Endréné Brunszvik Júlia (1786–1866), sógornője, özv. gr. Batthyány Károlyné Nádasdy Karolina (1810–1896), Bohus Jánosné Szőgyény Antónia (1803–1890), gr. Karátszoni Guidóné Marczibányi Mária (1831–1876), gr. Pálffy Pálné Károlyi Geraldina (1836–1915), hg. Odescalchi Gyuláné Degenfeld Anna (1836–1925), gr. Dessewffy Gyuláné Sennyey Anna (1821–1879), gr. Andrássy Manóné Pálffy Gabriella (1833–1914), gr. Csekonics Jánosné Liphay Leona (1821–1903), özv. gr. Csáky Istvánné Lazánszky Ludmilla (1800–1883) és özv. gr. Batthyány Lajosné Zichy Antónia (1816–1888). Érdemes megemlíteni, hogy a gyűjtő-ívet vezető csoportja összetételét tekintve kissé elütött az adakozók összességétől. A gyűjtők ugyanis Bohusné kivé-

telével mind főrangúak voltak, hg. Odescalchiné kivételével – aki református volt, de vegyesházasságban élt – pedig mind római katolikusok. Az átlagnál több volt köztük a huszonéves, ami az aktivitást igénylő szervezés miatt volt hasznos, de több volt az idős özvegy is, akik viszont a szabadidő mellett magas renoméval is rendelkeztek.

A gyűjtők saját kapcsolati hálójukat aktiválva találtak adakozókra. Ezek közé tartozott a gyakran még a reformkorra visszanyúló jótékony célú együttműködésük, közös nőegyleti tagságuk, de a kapcsolat eredhetett politikai szimpátiából is, az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc céljaival való azonosulásból vagy éppen azok elutasításából.

Ezek mellett az egyik legfontosabb hálózatépítő erő ugyanakkor minden jel szerint egy Habsburg birodalmi női kitüntetés volt. A Csillagkeresztes-rend tagjai közé ugyanis több gyűjtő és sok aláíró tartozott – a 130 nő között legalább 18, és ha közvetlen női felmenőiket is számoljuk, legalább 25, vagyis az adakozók közel ötöde. A cím birtokosa római katolikus, férjezett vagy özvegy ősnemes kellett, hogy legyen – azaz apai ágon 8, anyai ágon 4 nemest igazolt felmenői között –, életvezetése és társadalmi aktivitása a keresztény jótékonykodást, szegénygondozást és vallásosságot példázta, férje pedig kamarási címmel kellett, hogy rendelkezzen. Ezért is lehetett alacsonyabb a protosztáns és a közrendű adakozók száma. A kitüntetést 1847 után – 1867-ig – lényegében már nem adományozták magyar származásúaknak, így az elhalálozások miatt 1859-re radikálisan lecsökkent a honi csillagkeresztes nők száma. Ebben a kontextusban értékelődik fel, hogy a 12 gyűjtő közül négy bírt csillagkeresztes címmel, és még háromra háramlott a cím anyja, illetve testvére kitüntetése miatt.

A női szerveződés másik fontos forrása a két, esetenként három generációt átfogó vérségi leszármazás volt, kiegészülve a házassági rokonságok rendkívül kiterjedt és ágas-bogas láncolataival. Anyák, leányok és unokák, sőt anyósok és menyek, nővérek és unokatestvérek, nagynénik és unokahúgok, valamint sógornők akár egymással is érintkező szövevényes kapcsolati hálói tárhatók fel az aláírási ívek egységesen 10-12 nevet felvonultató, merev rendszerre mögött.

E kapcsolati szerveződések mindegyike jellemezte a fő kezdeményezőt, gr. Nádasdynét, valamint az ő kapcsolatrendszerét. Ő ugyanis azon kevesek egyike volt, aki nemcsak kulturális és szociális jótékonykodásáról és férjének az 1848/1849-es forradalom és szabadságharcban való részvételéről, majd meghurcoltatásáról volt ismert, de csillagkeresztes címmel is rendelkezett, és további csillagkereszteseket kérhetett fel aláírási ívek vezetésére, valamint ezt a fajta ősnemességet (szimbolikusan) kiterjesztette vér-, illetve házassági rokonaira, sőt a vele szellemiekben, eszmék terén rokonságot vállalókra, bevonva őket gyűjtőként vagy aláíróként az adakozásba.

Gr. Nádasdyné először anyját, az ugyancsak csillagkeresztes özv. gr. Forraynént vont be az aláírásba, gyűjtőként. Özv. gr. Forrayné ívében adakozott többek közt testvére (azaz gr. Nádasdyné nagynénje), gr. Brunszvik Mária-Terézia (1775–1861), valamint főleg olyan hölgyek, akikkel évtizedek óta együtt jótékonykodott. Gr. Nádasdyné sógornőjét, özv. gr. Batthyány Károlynét is gyűjtőként szervezte be az adakozásba, aki jórészt vérségi és házassági rokonai közt járt körbe – például férje előző, egyébként nővérel, Ernesztinnel kötött házasságából származó mostohalányai (tulajdonképpen unokahúgai), illetve mostohafiának (egyben unokaöccsének) felesége, és azok gyerekei közt.¹⁴ Gr. Nádasdyné egy másik rokonát, férjének és sógornőjének idős nénjét, a csillagkeresztes özv. br. Sennyey Károlyné Nádasdy Erzsébetet (1794–1878) is megnyerhette aláíróként az ügynek, aki lánya, gr. Dessewffy Gyuláné Sennyey Anna ívében adakozott.

Gr. Dessewffyné feltehetően éppen anyjának gr. Nádasdynéhez fűződő távoli rokonsága és csillagkeresztes címe miatt válhatott gyűjtővé, mivel egyébként nem volt társadalmilag aktív. Dessewffyné az anyjától rá háramló ősnemességét házassági rokonságára terjesztette ki. Részvételre bírta anyósát, gr. Dessewffy Ferencné Csáky Alojziát (1799–1874), rajta keresztül pedig elért a Csákyakhoz: Alojzia unokatestvérenek feleségéhez, gr. Csáky Jánosné Klobusiczky Cornéliához (1817–1874), valamint annak lányához, Semsey Jenőné Csáky Irmához (1838–1898), illetve az ő anyósához, özv. Semsey Lajosné Szemere Klárához (1795–

1861). Az ő rokonuk volt az ugyancsak csillagkeresztes gr. Klobusiczky Jánosné Szirmay Regina (1808–1889) is. Gr. Dessewffyné ívében szerepelt két olyan nő is, akik egymással szorosabb, de vele legfeljebb csak távolabbi rokonságban állhattak: br. Luzsénszky Franciska (1826–1890) és gr. Forgách Kálmánné Pongrácz Eleonóra (1826–1916). Gr. Dessewffyné sógornője, a csillagkeresztes özv. Csáky Istvánné Lazánszky Ludmilla ugyancsak gyűjtő lett, aki legelőször is férjezett lányait, gr. Königsseg-Aulendorf Gusztávné Csáky Gizellát (1824–1892) és gr. Hunyady Lászlóné Csáky Saroltát (1828–1898) állította az ügy mellé.

A Nádasdy- és Csáky-féle rokonsághoz hasonló kiterjedésű, több aláírási ívre átterjedő másik vér- és házassági rokoni hálózat kezdőpontja lehetett gyűjtőként gr. Csekonicsné is. Ő először gyermek lánya, Margit (1848–1936) nevében adakozhatott, majd testvérét, özv. gr. Orczy Istvánné Lipthay Ágotát (1818–1902) vonhatta be, aki lányának, Gyürky Ábrahámné Orczy Saroltának (1837–1911), ő pedig anyósának, Gyürky Pálné Vay Erzsébetnek (1814–1865), az Akadémiát alapító gr. Vay Ábrahám lányának szólhatott, aki pedig sógornőjének, gr. Vay Lászlóné Beniczky Saroltának (1837–1913). (A Gyürkyek és a Vay lány különböző íveken írtak alá.) Gr. Csekonicsné testvérének, özv. br. Orczy Istvánnénak idős anyósa, özv. br. Orczy Józsefné Pejácsevich Franciska (1784–1861) ugyan nem adakozott, de az ő sógornője, özv. br. Orczy Lőrincné Batthyány Terézia (1790–1861) viszont igen, aki talán szintén a sógornőinek, gr. Batthyány Imréné Majláth Erzsébetnek (1794–1876) és a csillagkeresztes br. Wenckheim Józsefné Orczy Teréziának (1790–1875) is szólhatott. Utóbbi lányait, özv. br. Kray Jánosné Wenckheim Máriát (1809–1896) és a csillagkeresztes gr. Dessewffy Emilné Wenckheim Paulinát (1817–1896) vonhatta be – bár ő magától is adakozhatott, hiszen férje az Akadémia elnöke volt ekkor. Gr. Dessewffyné sógornője, a csillagkeresztes br. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska (1825–1891) és br. Wenckheim Viktorné Apponyi Mária (1821–1883) is adakoztak; utóbbi egy másik sógornőjét, a csillagkeresztes özv. gr. Apponyi Györgyné Sztáray Júliát (1820–1871) is támogatásra bírhatta. Mivel özv. br. Krayné a lányát, gr. Zichy Nepomuk

Jánosné Kray Irmát (1830–1913) is bevonta, esetükben három generáció tagjai adakoztak: nagyanya, anya és lánya. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a csillagkeresztes özv. gr. Csáky Istvánné ívében egy másik háromgenerációs vérségi és házassági rokonsági lánc tagjai is adakoztak, a Wenckheimék, közülük értve Zichynét és Apponyinét is –, szintén mind ősnemesek; míg a gr. Csekonicsné ívében aláírók mind birodalmi cím nélküli, kétgenerációs vérségi leszármazási és szoros házassági rokonsági hálót alkottak.

Birodalmi cím nélküli leszármazási és rokonsági hálók más gyűjtők ívében is formálódtak. Ezt példázta már özv. gr. Batthyány Károlyné Nádasdy Karolina íve is. De saját rokonain túl nála írtak alá özv. br. Krayné sógornői is: br. Kray Amália (1805–1865) és gr. Zichy Miklósné Kray Mária (1800–1864), valamint az ő lánya, br. Oldershausen Wernerné Zichy Paulina (1836–1890).

Még mindig gr. Csekonicsné távoli házassági rokonainál időzve, özv. br. Orczy Lőrincnére kell visszatérni, aki szintén rávehette a lányát, gr. Szapáry Józsefné Orczy Anát (1810–1879) és az unokáját, hg. Auersperg Alexanderne Szapáry Saroltát (1831–1873) az adakozásra, egy újabb háromgenerációs, birodalmi cím nélküli láncolatot mutatva. Gr. Szapáryné a sógornőjét, özv. gr. Andrassy Károlyné Szapáry Etelkát (1798–1876) vonhatta be.¹⁵ Özv. gr. Andrassy Károlyné menyje, gr. Andrassy Manóné maga is gyűjtő lett; fentebbiek mind az ő ívében adakoztak, akárcsak gr. Traun Ferencné Bethlen Borbála (1800–1880), valamint az ő első házasságából származó lánya, br. Pejácsevich Márkné Bethlen Hermina (1828–1911), továbbá annak sógornője, br. Pejácsevich Pálné Hillebrand-Prandau Albina (1830–1882) (de gr. Traunné második házasságából származó lánya, gr. Andrassy Gyuláné Kendeffy Kata [1830–1896] már nem itt írt alá). Gr. Andrassy Manóné íve tehát özv. gr. Batthyány Károlyné ívéhez hasonlóan birodalmi cím nélküli vérségi leszármazási, valamint házassági rokonsági hálózatból épült fel.

Özv. gr. Andrassy Károlyné másik menyje, gr. Pálffyné is gyűjtő lett, akinek rég elhunyt anyja maga is csillagkeresztes hölgy volt, tehát ősnemesnek számított. Ívében, egy kivételtől eltekintve, nem is vérségi vagy házassági rokonai

szerepelnek, hanem szinte kizárólag csillagkeresztes hölgyek; közülük többen a császárné palotahölgyei is voltak. E csillagkeresztes nők közös sajátossága volt, hogy felmenőik nem magyar származásúak voltak, hanem osztrákok vagy németek, kiemelkedő birodalmi pozícióval, viszont magyar – császárhű, konzervatív – arisztokrata családokba házasodtak. Ilyen volt gr. Pálffyné férje nagybátyjának felesége, hg. Pálffy Antalné Kaunitz-Rietberg Leopoldina (1803–1888), gr. Zichy Józsefné Metternich-Winneburg Melanie (1832–1919) – aki annak ellenére, hogy özv. gr. Batthyány Lajosné sógornője volt, nem az ő ívében írt alá –, illetve az Akadémia egyik alapítójának felesége, gr. Andrássy Györgyné Königsegg-Aulendorff Franciska (1814–1871) – aki szintén nem sógornőjével, gr. Königsegg-Aulendorf Gusztávnéval együtt, özv. gr. Csáky Istvánné ívében írt alá –, továbbá gr. Széchenyi Kálmánné Grünne Karolina (1831–1911). Gr. Pálffyné ívében írt alá az 1848 őszén Pesten felkoncolt gr. Franz Lamberg és csillagkeresztes feleségének lánya, gr. Széchen Antalné Lamberg Ernestina (1829–1874) is.¹⁶ A csillagkeresztes özv. gr. Apponyi Györgyné Sztáray Júlia és szintén csillagkeresztes gr. Waldstein Jánosné Zichy Terézia (1813–1868) is nála írtak alá, akárcsak gr. Nákó Kálmánné Gyertyánffy Bertha (1819–1882), illetve gr. Festetich Györgyné Erdődy Eugénia (1826–1894) is. A gr. Pálffyné ívében szereplők így egy hangsúlyos, de a többitől radikálisan elütő tömböt alkottak az adakozók között: egyrészt a csillagkeresztes címek halmozása miatt, másrészt azért, mert ezek az ősnemes hölgyek nem képeztek egymással leszármazási vagy rokonsági hálókat, harmadrészt pedig a hasonló (családi) politikai beállítódásuk miatt.

Ezzel a tömbbel szemben állt egy jóval kisebb, mégis legalább annyira hangsúlyos és markáns másik csoport. Azoké, akik ugyan szintén csillagkeresztesek voltak, de egyben magyar származásúak is, sőt a nemzeti mozgalom mellett elkötelezettek az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc (mártír) vezetőinek hozzátartozóiként. Ezt az ívet az éppen ezen akcióval újra a nyilvános térbe lépő özv. gr. Batthyány Lajosné vezette, aki szintén csillagkeresztes volt. Kevesen írtak alá nála, de azok annál meghatározób-

bak voltak. Rokoni kapcsolatok miatt szerepelt az ívében a még hajadon lánya, Emanuela (1837–1922), valamint az ő leendő anyósa, jegyesének, gr. Batthyány Viktornak az anyja, gr. Batthyány Lászlóné Festetics Cölestina (1814–1896). De nála írt alá az 1848/1849-es idők két, hozzá hasonlóan nagy tanúja is: gr. Széchenyi István (1791–1860), egyetlen férfiként, és felesége, az első házassága óta csillagkeresztes Seilern Crescence (1799–1875). Utóbbi vonhatta be az adakozásba az ugyancsak csillagkeresztes gr. Zichy Ferdinándné Széchenyi Zsófiát (1789–1865) is, aki az első és a második házassága révén is sógornője volt, illetve talán második férje unokaöccsének feleségét, a csillagkeresztes gr. Széchenyi Kálmánné Grünne Karolinát is, aki azonban, osztrákként, gr. Pálffyné ívében adakozott. Özv. gr. Batthyány-né ívében támogatta a kezdeményezést még a csillagkeresztes gr. Batthyány Imréné Majláth Erzsébet (1794–1876), akivel távoli házassági rokonságban állt.¹⁷

Özv. Batthyány Lajosné személyes fellépése és gyűjtőíve bizonyítja, hogy az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc (családi) élménye olyan erős köteléket jelentett alig tíz évvel a történetek után, amely az ősnemességgel egyenértékű legitimációs hálót szőtt, és aláírási ívek szervezőjévé válhatott. Ezt bizonyíthatja hg. Odescalchiné íve is, amelyen nem szerepelt sem csillagkeresztes hölgy, sem vér- vagy házassági rokon, csak a vele sorsközösségben élők. Odescalchiné férje nemzetőr volt, főhadnagy, aki a forradalom után Svájcba emigrált, majd hazatérése után házasodtak össze. Odescalchiné ívét írta alá a forradalom után száműzetésben élő, távollétében szimbolikusan kivégzett „szép akasztott” felesége, gr. Andrássy Gyuláné Kendeffy Kata és gr. Almássy Kálmánné Wenckheim Minka (1837–1917), akinek férje Biharban, Békésben szervezett nemzetőrséget, majd emigrált. Az 1848-as képviselőház elnökének felesége, özv. Pázmándy Dénesné Domonkos Lídia (1816–1894) is adakozott anyósával, özv. Pázmándy Dénesné Pély Nagy Terézzel (1782–1865), akinek a hitvese a forradalom alatt Fejér vármegye főispánja volt. Az ő távolabbi házassági rokonuk volt Bárczay Andrásné Zsombory Anna (1813–1863), akinek férje az Abaúj vármegyei nemzetőrség századosa volt. Az a Czóbel Imréné Vay Éva (1828–1908) is ezen

az íven adakozott, akinek férje sokáig bujdosott a forradalom után, és két olyan nő is aláírt itt, akikkel Odescalchiné néhány évvel később megalapította az Országos Gazdaszszony Egyletet: gr. Teleki Sándorné Teleki Jozefina (1838–1915) és gr. Zichy Pálné Kornis Anna (1836–1901). Gr. Kuun Lászlóné Gyulay Constantia (1802–1873) is aláírt még az ívén, aki Kolozsvárt segítette a forradalomban részt vevőket, és emiatt szenvedett el maga is meghurcoltatást.

Hasonló alapokon szerveződött Bohusné íve is. Leszámítva sógornője lányát, az aradi illetőségű Atzél Zsófiát (1830–1915), a nagyiparos Wodianer Albert feleségét, az ő ívén sem szerepelt vér- vagy házassági rokon, pedig az anyja neki is csillagkeresztes volt. Helyettük olyanok tűntek fel nála, akik már korábbi kulturális vagy jótékony célú gyűjtéseiben részt vettek, és/vagy Arad vármegyebeliek voltak, és/vagy az 1848/1849-es forradalomban és szabadságharcban érintettek. Ilyen volt br. Eötvös Józsefné Rosty Ágnes (1825–1913), akinek férje a Batthyány-kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot töltötte, majd a család évekig emigrációban élt; br. Simonyi Lajosné Königsegg-Rothenfels Julianna (1824–1905), akinek férje aradi birtokos és 1848-as nemzetgyűlési képviselő, majd nemzetőr volt, és Bohusnéék világosi birtokán tette le a fegyvert; gr. Vay Lászlóné Beniczky Sarolta, akinek a férje lovas nemzetőr és Bem József segédje volt, majd emigrált – ő sógornője menyét, Gyürky Ábrahámné Orczy Saroltát is bevonhatta az aláírásba –; özv. Bezerédj Istvánné Bezerédj Etelka (1807–1888), akinek férje részt vett a kisdudókat Magyarországon terjesztő intézet megalapításában, és az 1848-as országgyűlésnek is tagja volt, a bukás után pedig halálra ítélték, vagyonát elkobozták, majd birtokára száműzték; valamint Bárczay Józsefné Lónyay Piroska (1803–1889), akinek testvére, Gábor (1805–1885) országgyűlési képviselő volt, valamint Kossuth korai pártfogója. (Ő kérte fel az 1832-es diéta eseményeiről való írásbeli híradásokra, amelyekből az *Országgyűlési Tudósítások* nőtt ki végül.) A temesvári gr. Kinsky Eugénne Dadányi Iphigénia (1821–1882), a Szemere-kormány igazságügyminiszterének sógornője is itt írt alá, akárcsak özv. Kállay Istvánné Blaskovich Amália (1802–1902), akinek testvére, Gyula

Heves és Külső-Szolnok megyei főispán, majd kormánybiztos volt.

Hogy a forradalom és szabadságharcban való részvétel – a csillagkeresztes cím mellett vagy inkább azzal szemben – mennyire legitimáló, mintegy rangot adó jelentséggel bírt, több más gyűjtő esetében is felmerülhet. A kezdeményező és gyűjtő gr. Nádasdyné férje is kivette a részét komáromi főispánként a forradalomból, majd a szabadságharc után börtönt és pénzbírságot szenvedett; gr. Csekolicsné öccse végigharcolta a szabadságharcot, és Világosnál tette le a fegyvert; a szintén gyűjtő gr. Karátsonyiné férje pedig nemzetőrzászlóalj-parancsnok volt. Gr. Karátsonyiné még élő anyja egyébként csillagkeresztes volt, tehát ő is ősnemesnek számított, így érdemel külön figyelmet, hogy ő kizárólag vérségi és házassági női rokonai közt gyűjtött. Az ő ívén szerepeltek gyermek lányai, Adrienne (1853–1878) és Melanie (1855–1894), sőt csecsemő lánya, Guidobaldina (1858–1876), továbbá anyósa, gr. Karátsonyi Lajosné Starhemberg Aloisia (1798–1874). Ősnemességét szimbolikusan kiterjeszthette férje másodunokatestvérének, Bogdának a feleségére, illetve férjezett lányaira és menyére is: Zieher Jakobinára (1784–1865), Karátsonyi Leopoldinára (1814–1878), valamint Karátson Antalné Karátsonyi Rebire (1824–1885). Gyűjtőívéről külön ki kell emelni Bogdán másik menyét, Karátsonyi Lászlóné Kiss Franciskát (1809–1864), aki lányával, Katalinnal (?–1868) adakozott, és akinek férje 1848-ban torontáli főispán volt, másod-unokatestvére pedig az aradi vértanú, nemeskéri Kiss Ernő altábornagy.

Hogy mennyire fontossá vált a gyűjtők (vagy felmenők) csillagkeresztes címének vagy az azzal szinte egyenértékű, az 1848/1849-es forradalom és szabadságharcban való részvételnek az aláírókra való (szimbolikus) háramlása, valamint az ezekből kiépülő kapcsolati hálók, azt leginkább gróf Nádasdyné példázza. Az ő ívén vérségi vagy házassági rokonságban álló nők helyett több olyan félig vagy teljesen elárvult főrangú hajadon tűnt fel, aki mintegy szimbolikus, inkább eszmei rokonságban állt a két gyermekét néhány évvel korábban elvesztett Nádasdynéval. Ilyen hajadon volt gr. Wenckheim Krisztina (1849–1924),

a Győry lányok – Irma (talán elírás: Mária, (1840–1908), Felice (1842–1913) és Terézia (1843–1936), akiknek korán elhalt anyja ugyancsak csillagkeresztes volt –, br. Révay Erzsi (?–?) és a már harmincas éveiben járó Révay Gizella (1821–1895), akiknek rég elhunyt anyja ugyancsak csillagkeresztes hölgy volt. De nála írt alá több, a későbbiekben társadalmilag különösen aktívvá váló nő: a csillagkeresztes gr. Cziráky Jánosné Dezasse Lujza (1821–1899), br. Révai Simonné Tajnay Ilona (1823–1912), Latinovits Lajosné Somssich Mária (1811–1886), Bajzáth Györgyné Bernrieder Mária (1794–1873) és gr. Tihanyi Ferencné Rhédey Borbála (1812–1885) is.

Nádasdyné ugyancsak csillagkeresztes és gyűjtőívet vezető anyja, özv. gr. Forrayné is saját ismeretségi körében gyűjtött. Az ő ívén aláírók nagy része hozzá hasonlóan idős és özvegy, esetenként egyedülálló vagy gyermektelen volt, ráadásul olyan, aki együtt jótékonykodott vele, vagy jótékony egyesületek tagjaként volt ismert. Özv. gr. Forrayné maga, valamint testvére, gr. Brunszvik Mária-Terézia, továbbá özv. Majthényi Pálné Beniczky Mária (1776–1866) mind Pesti Első Bölcsőde-Egylet vezetői és tagjai voltak. Özv. László Ferencné Szücs Jozefa (1783–1865) is különböző nőegyletekben vállalt szerepet. Özv. Aczél Sándorné Ottlik Anna (1799–1869) kezdetben Arad vármegyében Bohusnéval, később a pesti nőegylet tagjaként jótékonykodott. Gr. Marczibányi Antalné Bánóczy Mária (1805–1862) főleg birtokain karolta fel a szegényeket. Férje az Akadémia nagy alapítói közé tartozott; 1848-ban pedig Árva vármegye főispánja volt; 1849 után internálták, címeitől megfosztották, és súlyos összeget fizetett szabadságáért. Gyürky Pálné Vay Erzsébet, gr. Vay Ábrahám lánya is az ő ívén adakozott. Özv. Gorove Lászlóné Rácz Mária (1789–1860) – akinek férje akadémiai levelező tag volt – korábban a Kisfaludy Társaság számára is adakozott. A Szemere-kormány igazságügyminiszterének a lánya, Vukovich Lilla is itt adakozott (az apja emigrációban élt); br. Prónay Ida (?–1875), aki megkerülhetetlen alakja volt a neoabszolutizmus kori jótékony és kulturális célú gyűjtéseknek, valamint az ő unokahúga, Mocsonyi Györgyné Somogyi Ilka (1839–1915), akinek apósa a bukaresti tudományos aka-

démiának volt tagja; illetve ifj. Gyertyánffy Dávidné Karátsony Vilma (1811–1880), gr. Nákóné mostohaanyja és a Karátsony fiúk nagynénje.

Az adakozók hálózatait áttekintve kiviláglik, kik voltak azok, akik adományuk révén integrálódhattak a (nemesi) nemzet mindaddig férfiakból álló szövedékébe: főrangúak, de legalább nemesek, jellemzően római katolikusok, akik különböző, egymással akár párhuzamosan is futó családi, társadalmi, politikai, szociális, illetve kulturális legitimációk mentén kiépülő kapcsolati hálóba tartoztak. Ezek a legitimációk ugyanakkor nem voltak egyenrangúak. Az, hogy egy csillagkeresztes hölgy kezdeményezte a gyűjtést, valamint hogy további csillagkeresztesek vagy az ő leszármazottai vezettek aláírási íveket, vagyis az, hogy a több generációra visszanyúló vérségi és házassági rokonság egy birodalmi cím részeként jelent meg, továbbá az, hogy ez a legitimáció felülírhatta és rendezhette a nők kiterjedt vérségi és házassági rokoni láncolatait az íveken, jelzi a politikai uralom struktúráinak meghatározó voltát, a nemzetinek a birodalmi alá rendelődsét. Ugyanakkor ennek a struktúrának volt egy többarcú integráló hatása is: egyrészt évszázados genealógiák absztrahálódhattak és terjedhettek ki, másrészt az osztrák kitüntetés lehetővé tette, hogy idegen származású nők épüljenek be, váljanak a nemzet részévé. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc meghatározó szereplői és az ő női hozzátartozói is első sorban így, a birodalmi cím révén válhattak az adakozás részévé, azaz egyszerre rehabilitálódtak, konszolidálódtak és integrálódtak.

Az Orlai képére aláírók tehát adományuk révén mintegy jogot nyertek arra, hogy az osztrák birodalomban alárendelt magyar nemzet mindaddig férfiakból álló tagjai közé léphessenek. Azonban, hogy kik írhattak alá, azok személyét a politikai uralom rostálta meg. A csillagkeresztes kitüntetés olyan szűrő volt, amelyen keresztül főrangú, de legalább nemes, katolikus ősnemes családanyák válhattak a magyar nemzet részévé, legyenek bár idegen származásúak és császárhűek vagy éppen az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban vezető szerepet vállaló családok nőtagjai. Az adakozók összessége így politikai

(mikro)konszolidációk, sőt (mikro)kiegyzések sorozatát tanúsítja: azt, ahogy 1859 tavaszán a nemzet női szövetség két vérségi és házassági leszármazások vertikális és horizontális láncolatai mellett absztraktabb (eszmei) „rokonsági” szálak, politikai és társadalmi közösségvállalások is szőhették.

MECENATÚRA MINT KÖZMŰVELŐDÉSI ALAPÍTVÁNY: HÖLGYEK DÍJA, 1859–1870

Az Orlai Petrich-képre való gyűjtéssel párhuzamosan egy másik női közösségi mecenatúra is formálódott az Akadémia intézménye számára. A Magyar Tudományos Akadémia 1859. február 28-i összes ülésén – azaz bő két héttel a festményre való gyűjtés elindítása előtt – Almási Balogh Pál homeopata, nyelvész akadémikus egy új alapítványt jelentett be, amelyet 26 „lelkes magyar hölgy” tett, és amelynek emelkedett szellemű, szabatosan fogalmazott programját az alapítók nevével együtt több napi- és hetilap közölte.¹⁸

Programja szerint a Hölgyek Díja az intézmény kettős küldetésének megfelelően a tudományok gazdagítását és a honi nyelv művelését célozta. Az alapító nők azt vállalták, hogy tíz éven keresztül évente fejenként 3-3, azaz összesen 78-78 aranyat fizetnek be, amely összeget egy-egy olyan akadémikus kaphatná, aki az adott évben tartalom és előadásmód, nyelvezet és stílus tekintetében a legkiemelkedőbb felolvasást tartotta. A díjazott értekezés pedig nyomtatásban is megjelenne a nagyközönség épülésére. Ha egy évben nem találnának kiemelkedőt, a díjat egy hét főből álló bizottság osztaná meg a három tudományos osztály között.

Az Akadémia „honfiui” köszönettel, lakonikusan fogadta a felajánlást. Hozzá kell tenni, hogy az alapítványok az akadémikusoknak általában véve sok és jórészt hiábavaló munkát jelentettek, de ebben az esetben az alapítvány céljával sem értettek egyet: a sajtóban a programban rejlő „nehézségekről” beszéltek, a színfalak mögött pedig az eredeti elképzelés átalakításába fogtak. A jutalomdíj megvizsgálására egy, az akadémiai osztályok legidősebb tagjai-

ból álló bizottmányt állítottak fel, amely úgy találta, hogy a felajánlás átdolgozásra szorul több okból is.¹⁹ Kifogásolták, hogy az előadásmódnak nagyobb vagy ugyanakkora becse legyen, mint a tartalomnak, megemlítették, hogy még egyazon osztály felolvasásait is nehéz összehasonlítani, hogy a tagok tudományos teendőik miatt nem érnek rá a bírálásra, ráadásul kellemetlen is egymás előadása felett ítéletet mondani, és hogy a felolvasások tartása a tagok számára kötelesség, amiért nem jár külön jutalom. De leginkább azért vetették el a nők eredeti elgondolását, mert meglátásuk szerint egy olyan díjra lenne szükség, amely elsősorban irodalmi célú, és „a hazai tehetségeket kivétel nélkül hívja föl pályázásra”.²⁰

Az alapítványt eredeti formájában tehát az akadémikusok elutasították. A jutalomdíj átalakításáról Almási Balogh Pál kezdett tárgyalni az alapítókat képviselő nőkkel – feltehetően a kezdeményezőkkel: özv. Kállay Istvánné Blaskovich Amáliával, özv. Czékus Mártonné Czékus Klementinával (1829–1867), gr. Nádasdy Lipótné Forray Júliával, Gyürky Pálné Vay Erzsébettel, özv. gr. Wass Györgyné Gyulay Franciskával (1799–1865), Kovách Józsefné Nedeczky Máriával (1802–1885), illetve Karátsonyi Lászlóné Kiss Franciskával; közülük többen már az Orlai Petrich-képre adakozók közt is feltűntek –, akik 1859 kora nyarán el is fogadták a javasolt változtatásokat.²¹ Így 1859. június 27-én Almási Balogh egy célja és szerkezete tekintetében is teljesen átdolgozott Hölgyek Díja-alapítvány megalakulását jelenthette be az egyik ülésen, ráadásul ekkor már 40 alapítóval.²²

„[A] jutalom-kitűzők az általános ismereteket kívánják terjeszteni, s e céljukat az által hiszik elérni, ha 10 éven át 40 különböző tárgyra tüznek ki pályadíjat. E szerint minden évben négy pályadíj tüzetnek ki. Ez úton lassan lassan egy egész reál encyklopedia jutna a közönség birtokába magyar nyelven.”²³

Vagyis az Akadémia által összeválogatott tudományos kérdések kidolgozására hirdettek pályázatot, első alkalommal 1859 júliusának végén.²⁴

Almási Balogh szerepvállalása az ügyben nem véletlen. Nem pusztán felkarolta a kezdeményezést, de *spiritus rector*ként a gyűjtés megindulása mögött is ott állhatott, majd vezető szerepe lehetett a program átdolgozásában és elfogadtatásában. Az akadémikus nem sokkal korábban tért vissza egy hosszabb európai körútról, amelynek során londoni, párizsi és brüsszeli társintézményeket is felkérészt és a női adakozás hasonló példáival is találkozhatott. Még inkább felismerhette a nők kezdeményezésében egy korábbi, meg nem valósult saját elképzelésének, tudományos kézikönyvek megjelentetésének lehetőségét is. Szembeszökő ugyanis a hasonlóság az alapítvány új programja és Almási Balogh egy régebbi indítványa között. Almási Balogh az 1836. július 22-i kisgyűlésen többekkel – gr. Dessewffy Aurél, Schedel (Toldy) Ferenc, Perger János és Schedius Lajos, többségében protestáns, sőt evangélikus akadémikusokkal – együtt „czélirányos módszerrel s helyes nyelvbéli előadással irt tudományos kézikönyvek” írására és kiadására tett javaslatot.²⁵ Az 1836-os javaslat tehát szintén az ismeretek művelt honi nyelven való terjesztését tűzte ki, főleg az önképző (férfi) átlagolvasó, illetve az iskolai tanulóifjúság számára. Az akkori terv szerint (is) az egyes osztályok határozták volna meg azokat a témákat, amelyeket pályadíjak formájában kiírtak, majd sikeres pályázatok esetén kiadtak volna. Az így megjelent munkák a *Közhasznú tudományos könyvtár* sorozat részeit képezték volna – az angol Society of Diffusion of Useful Knowledge sorozata, az 1827-től megjelenő *Library of Useful Knowledge* mintájára. 1837-ben egy hat évre szóló, az egyes témaköröket évenkénti bontásban közlő kiadói programot is készítettek, ezt azonban gr. Teleki József elnök a szükséges pénz hiánya miatt elvetette.

A nők 1859 eleji felajánlása azonban lehetővé tette a több mint 20 évvel korábbi elgondolás megvalósítását. Az előzményeknek köszönhetően néhány hónap alatt összeállt az új, „mind a tudomány, mind a jóízlés, mind nyelvünknek vonzó kezelésé[t] és gazdagításá[t]” célzó, részletes alapítványi program, amely tíz év alatt 40, vagyis évente 4 tárgy kiadását tűzte ki az élő és élettelen természet-, valamint a társadalomtudományok és a humanitások

köréből. Az első pályázatokat két évre előre, 1859. július 25-én írták ki a fűvészet, a közönséges természettan, a népszerű nemzetgazdaságtan és a római irodalom, illetve a népszerű csillagászat, a görögök története, az újkori felfedezések története és az újabb nevezetes utazók témaköre tárgyában. A jelíges pályaműveket 1860, illetve 1861 júniusának végéig kellett benyújtani. A pályadíj 300 forint volt, valamint a megjelentetés költségeinek átvállalása.²⁶

Ahogy a *Library of Useful Knowledge* sorozat elsősorban önképzést célzó kötetei néhány év alatt érdektelenségbe fulladtak, ez a sors várt a „magyar hölgyek által kívánt »népszerű tudományos kézi-könyv(ekre)«” is.²⁷ Az eredetileg kitűzött 40 tárgyból csak 27-et hirdettek meg tíz év alatt, ráadásul általában kevés pályamű érkezett be, és voltak témakörök, amelyeket hiába hirdettek meg többször, senki nem jelentkezett rá.²⁸ A beérkezett pályamunkák ráadásul ritkán ütötték meg a kívánt színvonalat. Tíz év alatt végül tíz kötet jelent meg a 40 helyett, azok is igénytelen kivitelben, nem keltve fel a nagyközönség érdeklődését. A kudarcot látva, az alapítvány kifutását követően, az elnökség többször átdolgozta a programot, de kevés sikerrel: a tudományos népszerűsítés nem talált vevőre.

A Hölgyek Díjának alapítóiról

A Hölgyek Díja alapítványra az első felajánlásokat 1859 februárjában 26-an tették. A céljában és szerkezetében átalakított alapítványhoz 1859. május–júniusban további 15-en csatlakoztak, majd novemberben még négyen, 1860. május–júniusban pedig további hatan, így összesen 51-re nőtt a támogatók száma, ami évente 153 arany befizetését jelentette.²⁹ Mivel az első év után néhányan kiléptek, 1865-ig évente 48 nő fizetett alapítványi hozzájárulást, elhalálozások miatt pedig az utolsó évben már csak a 45 alapító utalta át a vállalt 3-3 aranyat. Az alapítványtevők nevét a korabeli – főleg női olvasóközönséget megcélzó – lapok újra és újra közzölték; az Akadémia pedig a női alapítvány megalakulásának történetére, céljainak ismertetésére, valamint a befizetések dokumentálására egy, az alapítók neveit megörökítő *Aranykönyvet* nyitott³⁰ (2. kép). Az újságokban

közölt névsorok, illetve az *Aranykönyv*ben olvasható – a csatlakozások és a befizetések sorrendjét megőrző – listák alapján az adományozók személye jól azonosítható, és ennek ismeretében társadalmi státuszuk, családi állapotuk, koruk, valamint társadalmi aktivitásuk is felderíthető.

Az első körben, azaz 1859 márciusában 15 főrendű (58%) és 11 (közép)nemes adakozott, nem volt nemesi cím nélküli alapító. Mindössze egy alapító volt hajadon – Almási Balogh lánya, Melanie (1837–1861) –, mindenki más férjezett volt, sőt néhányan már meg is özvegyültek. Az alapítók kor szerinti megoszlása ennek megfelelően alakult: míg a fiatal, huszonéves családanyák hatan (23%) voltak, és három adakozó (11%) járt a harmincas éveiben férjezett, jellemzően többgyerekes nőként, hatan (23%) negyven felettiek voltak, többségében felnőtt gyerekekkel. Az alapítványtevők legnépesebb csoportját pedig 11 fővel (42%) az ötven feletti nők jelentették, akik gyermekei már kirepültek, és maguk is családot alapítottak. Felekezeti megoszlásuk azonban még érdekesebb. 23 nő vallási hovatartozása azonosítható: kicsit több mint harmaduk, azaz 8 nő volt római katolikus, míg a többiek, azaz 15 nő protestáns.

A második körben, azaz 1859 nyara és 1860 nyara között az alapítványhoz csatlakozók 25-en voltak. Közülük 14 volt főrendű (56%), a többi nemesi rangú, mind házas vagy már özvegy. Körükben magasabb volt a huszonévesek aránya: a csatlakozók több mint negyedét tette ki (7 fő, 28%). Még többen voltak a harmincas nők: az új adományozók harmadát jelentették (10 fő, 40%). A második körben pusztán egy ötvenes és két hatvanas éveiben járó nő csatlakozott az alapítványhoz, vagyis a második körben belépők többsége fiatal, kisgyermekes családanya volt, elmentében az első kör alapítóival. De azon túl, hogy a második körben jócskán megfiatalodott az alapítók köre, vallási összetételük is megváltozott. Közülük 21 nő vallási hovatartozása állapítható meg: 10-en voltak római katolikusok, ugyanennyien protestánsok, és 1 nő tartozott a görögkeleti valláshoz; azaz az első körre jellemző protestáns fölény kiegyenlítődött, bár a protestánsok aránya még

így is jóval meghaladta az országos, 20% körüli arányukat. Az alapítvány így nem pusztán választott előképei tekintetében bizonyult protestánsnak, de pártolói révén is.

A protestánsoknak ez a kiemelkedő száma azért különösen szembeszökő, mert gyökeresen elüt az Orlai Petrich-féle képre a Hölgyek Díjával lényegében egy időben, azzal párhuzamosan, néhány nap, illetve hét különbséggel bejelentett gyűjtésben részt vevők jellemző felekezeti hovatartozásától. A jelenség értelmezéséhez érdemes felidézni, hogy a híradások szerint a festményre adakozók köréből sokan kiszorultak: olyanok, akik „a fölszólitottak közt nem elsők voltak s hozzájárulásukat a föllelkesedő részvét feleslegessé tette”.³¹ Feltehetően az volt a baj velük, hogy protestánsok és köznemesek voltak, s nem tartoztak a csillagkeresztesek közé. A kiszorulók tehát saját mecenatúrába kezdtek. Ezt első pillantásra talán furcsa módon éppen a két gyűjtés résztvevői közötti nagy átfedés és a mindkét gyűjtésben részt vevők közt a protestánsok kiugró száma támasztja alá.

A Hölgyek Díját alapító 51 nő közül 29 (57%) az Orlai Petrich-féle gyűjtésben is részt vett. (Visszafelé vetítve ez az arány egyötödnyi, 22%). Az első körös alapítók esetében ez az arány még nagyobb: a 26 alapító közül 17 (65%) az Orlai Petrich-képre is adakozott. Közöttük 11 római katolikus volt, vagy protestánsként vegyesházasságban élt, a többi 6 viszont protestáns volt. A csak a Hölgyek Díjára adakozott 9 alapító viszont mind protestáns volt, és ez jelzi leginkább a festményre aláírók közül kimaradóknak a láthatóvá válásra való igényét, az alapítvány egyfajta *protest*-jellegét. De ezt erősíti meg a második körben a Hölgyek Díjára adakozók vizsgálata is. A 25 nő közül 13 – tehát az újonnan csatlakozók fele – járult hozzá korábban a festmény megszerzéséhez. Közülük 10 volt római katolikus vagy élt vegyesházasságban (esetleg felekezete nem ismert), 3 pedig protestáns. A fennmaradó 12, csak a Hölgyek Díjára adakozó új csatlakozó közül viszont 6 volt protestáns. Érdemes megemlíteni azt is, hogy azon 9 nő között, akik az első körben csak a Hölgyek Díjára adakoztak, mindössze két főrangú akadt, míg a második körben nőtt a számuk, a 12 nő között hatra.

A két mecénatúrában részt vevők közötti átfedés miatt azok a kapcsolati hálók, amelyek a festményre adakozókat szervezték, a Hölgyek Díjának alapítói között is megjelentek, bár a résztvevők alacsony száma miatt töredékebben. A főrangú és nemesi származású alapítók, legyenek római katolikusok vagy protestánsok, az első és a második szakaszban is szoros női vérségi és/vagy házassági rokoni kapcsolataiknak köszönhetően szerezhettek tudomást a tervezett vállalkozásról, és léptek az alapítók közé. Így például az első körben csatlakozó Gyulay nővérek – özv. gr. Wass Györgyné Gyulay Franciska és Kuun Lászlóné Gyulay Constantia –, a Rhédey lányok – özv. gr. Tihanyi Ferencné Rhédey Borbála és özv. Matkovics Albertné Rhédey Anna (1820–1893) –, valamint anya-lánya párosok, mint özv. gr. Forray Endréné Brunszvik Júlia és gr. Nádasdy Lipótné Forray Júlia, vagy gr. Traun Ferencné Bethlen Borbála és gr. Andrassy Gyuláné Kendeffy Kata. Előbbi egy távoli rokonát is bevonhatta, gr. Bánffy Zsigmondné Bethlen Annát (1808–1865), utóbbi pedig a sógornőjét, gr. Andrassy Manóné Pálffy Gabriellát. Sógornők léptek az adakozók közé Gyürky Pálné Vay Erzsébet és gr. Vay Lászlóné Beniczky Sarolta személyében is.

A második kör alapítói is vérségi és házassági rokoni kapcsolatok mentén csatlakoztak a gyűjtéshez. Így gr. Vay Ábrahám első körben adakozó lányához csatlakozott a második körben a lány menyee, Gyürky Ábrahámné br. Orczy Sarolta, illetve Vay egyik menyee, gr. Vay Dánielné br. Senyney Amelie (1829–1903). Az első körös Bárczay Józsefné Lónyay Piroska szintén a sógornőjét, Lónyay Gáborné Kazinczy Ottiliát (1810–1883) vonta be az alapítók közé a második körben, aki talán távolabbi rokonának, Lónyay Menyhértnek Kappel Emiliának (1825–1888) szólhatott. Az ugyancsak az első hullámban belépő gr. Karátsonyi Guidóné Marczibányi Mária távolabbi rokonát, Karátsonyi Lászlóné Kiss Franciskát invitálhatta az alapítók közé a második hullámban (akárcsak a festményre gyűjtők közé). A szintén az első körben az alapítók közé lépő br. Gerliczy Vincéné Sztankovánszky Erzsébet (1791–1869) pedig férje unokaöccsének feleségét, br. Gerliczy Félixné Kornis Alojziát (1831–1912) vonta be. Utóbbi révén kerülhettek az

alapítók közé unokatestvérei, a Kornis nővérek: gr. Zichy Pálné Kornis Anna (1836–1901) és gr. Károlyi Edéné Kornis Clarissa (1834–1906), valamint korán elhunyt másod-unokatestvérük özvegye, gr. Kornis Zsigmondné Győrffy Bertha (1828–1898). A második körben egymást követően lépett az alapítók közé gr. Szapáry Ferencné Almásy Rozália (1806–1887) és lánya, gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska, valamint utóbbi sógornője, gr. Szapáry Istvánné Ráday Borbála (1835–1898). A középnemeseket is jellemezte a női rokonság mentén való szerveződés: az első körös Kovách Józsefné Nedeczky Mária invitálhatta az alapítók közé unokahúgát, Nedeczky Ágneszt (1833–1901) a második körben.

Az átfedés miatt a Hölgyek Díja alapítói közt is megjelentek – már az első körben – azok a nők, akik a reformkor óta a pest-budai szociális és kulturális szcéna szereplőiként gyűjtések és egyesületek révén ismerték már egymást. Ők lényegében mind római katolikusok voltak, mint özv. Kállay Istvánné Blaskovich Amália, Bohus Jánosné Szőgyény Antónia, özv. gr. Forray Endréné Brunszvik Júlia, gr. Nádasdy Lipótné Forray Júlia, gr. Karátsonyi Guidóné Marczibányi Mária. De a második körben csatlakozók közt is találni hasonló, jótékonykodásáról vagy kulturális mecénatúrájáról ismert (római katolikus) nőket, mint gr. Csekonics Jánosné Lipthay Leonát (1821–1903) vagy Atzél Sándorné Ottlik Annát; utóbbit a vele a jótékonykodás terén évtizedek óta együttműködő Bohusné hívta az alapítók közé.

A protestáns alapítók között kevés hasonló, ország-szerte ismert női személyiséget találni. Őket inkább a helyi szintű jótékonykodás és kulturális célú gyűjtés jellemezte, illetve az, hogy családjuk a hazai protestáns (női) művelődés,

2. kép. Aranykönyv. Névsora azon Nagyméltóságú, méltóságos és nagyságos Asszonyságoknak, kik 1859-től bezárólag 1868-ig évenkénti három aranyat köteleztek az Akadémiai Női Díjra, melynek tárgya népszerű tudományos kézikönyvek pályázat útján előállítás. Részlet

ARANYKÖNYV.

Névsora

azon:

Nagyméltóságú, méltóságos és nagyságos

Asszonyokknak,

kik 1859. től bezárólag 1860. évenkénti
három aranyat keltettek

az Akadémiai Vei Díjra,

midőnek tárgya népszerű tudományos
kézikönyvek pályázat útján előállításá.

Azon kérelem intéztetik az igen tisz-
telt Asszonyokhoz, hogy átadván az
Aranykönyv előmutatójának az évi 3 a.
számát, az illető helyen, keszes névök mellé
mellékelniük a azt bejegyezni: fizettem.

1860.

A tisztelt alapító nők nevei

Kéret
a megjelölt
számból.

1. Ir. Andrássy Gabriella

1. befizetve

2. Ir. Andrássy Gyuláné

2. befizetve

3. Ir. Bánffyiné

3. befizetve

4. Bárczay-Lengyel-Tiroshá

4. befizetve

5. Ir. Batthyányi-Vajcs és Vajcs

5. befizetve

Bengyovszky-Balogh Melánia

6. befizetve

6. Bohus-Lengyel Antonia

7. befizetve

7. Csékes-Vipthay-Vincentin

8. befizetve

8. Fekete-Vászlóné sz. Ruttkay Anna

9. befizetve

9. Festetics-Almásy Irén

10. befizetve

10. Ir. Ferragné Cecellontidja

11. befizetve

11. D. Ferlicz Vinczine Stankewitsch

12. befizetve

12. Ferlicz-Kernis-Vincentin

13. befizetve

oktatás és nevelés terén vitt kiemelkedő szerepet. Ilyen volt például gr. Szapáry Ferencné Almásy Rozália, aki a pestbudai jótékony nőegyletek finanszírozásából vette ki a részét a reformkor óta. A kezdeményezők közé tartozó özv. Czékus Mártonné Czékus Klementina családja a protestáns oktatás és nevelés terén játszott szerepet: bátyjai közül István a rimaszombati protestáns gimnázium alapítója, Gyula a pesti evangélikus gimnázium tanára volt. Bárczay Józsefné Lónyay Piroska apja, Lónyay Gábor pedig egykor tiszáninneri református szuperintendens és a sárospataki főiskola főgondnoka volt. Gyürky Pálné Vay Erzsébet, gr. Vay Lászlóné Beniczky Sarolta, illetve gr. Vay Dánielné br. Sennyey Amelie, a néhány évvel korábban elhunyt MTA-alapító Vay Ábrahám lánya, illetve menyei számára apjuk, apósuk kulturális mecénatúrájának folytatása lehetett a cél. Gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciskának az alapítók közé lépését szintén motiválhatta, hogy az Akadémia akkori elnökének, gr. Dessewffy Emilnek a sógornője volt. Az Akadémiához való kötődés többeknél kimutatható: gr. Cziráky Jánosné Dezasse Lujza férje az Akadémia igazgatótanácsának volt tagja, a Gyulay nővérek testvérének, Lajosnak a nevelője pedig Döbrentei Gábor, az Akadémia első titoknoka volt. De özv. gr. Wass Györgyné Gyulay Franciska és Kuun Lászlóné Gyulay Constantia maguk is művelt nők voltak; Franciska a reformkorban Kolozsvárt különböző kulturális célokra adakozott, házában zenedéléltőket tartott, és Kazinczyval levelezett. Az első alapítók közt az egyetlen hajadon, Almási Balogh művelt és olvasott lánya, Melanie költőnőként volt ismert a korabeli publikum előtt. Özv. Kóczán Józsefné Puky Franciska (1810–1891) és férje, a királyi ügyész és jogügyi igazgató háza a szalonélet központja, „a legmagyarabb úri társaság vonzó gyűlőhelye volt” az 1840-es és 1850-es években Pesten, a Kecskeméti utcában. Özv. Szüch Lajosné Szüch Zsófia (1790–1875) férje könyvtárát a kecskeméti református kollégiumnak adta. Gr. Kornis Zsigmondné Győrffy Bertha pedig az erdélyi múzeumegylet egyik támogatója is volt.

A Hölgyek Díja alapítói esetében is, bár nehezebben, de észrevehető egy politikai identitások, szimpátiák

mentén szerveződő, sokakra kiterjedő „kapcsolati” háló: az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc, majd az arra következő megtorlás személyes, az egész családot érintő, traumatikus élménye. Az alapítók közt ugyanis nagy számban voltak olyanok, akiknek forradalmi nézeteket valló férfi hozzátartozói vezető kormányzati vagy helyi közigazgatási pozíciókat töltöttek be 1848-ban, és/vagy a nemzetőrség, a honvédség (magas rangú) tisztjeként részt vettek a szabadságharcban, majd mindezért kivégzést, bebörtönzést, vagyonelkobzást szenvedtek el, illetve emigrációba kényszerültek.

Latinovits Lajosné Somssich Mária férje Bács-Bodrog vármegye, Lónyay Gáborné Kazinczy Ottilia férje pedig Zemplén vármegye követe volt az 1848-as országgyűlésen. Özv. Kóczán Józsefné Puky Franciska férje országos közvándló lett; rokona, a radikális Puky Miklós pedig Heves, majd Komárom megye kormánybiztosa volt 1848-ban. A bukás után emigrált, 1851-ben távollétében halálra ítélték, és csak 1867-ben tért haza. Özv. Pázmándy Dénesné Domonkos Lidia az 1848-as képviselőház többször meghurcolt elnökének volt a felesége. A temesvári gr. Kinsky Eugénne Dadányi Iphigénia a Szemere-kormány emigrációban élő igazságügyminiszterének sógornője volt. Gr. Szapáry Istvánné Ráday Borbála férje pályafutását 1848-ban, Esterházy Pál minisztériumában kezdte; a férj nagybátyja, valamint unokaöccse honvéd őrnagyként, illetve honvéd huszárszázadosként vett részt a harcokban. Lónyay Menyhértné Kappel Emilia férje országgyűlési képviselő volt, majd pénzügyminisztériumi tanácsos, később a Szemere-kormányban államtitkár; Párizsba emigrált, majd 1850-ben tért vissza. Emilia testvére, Frigyes pedig a császári főseeregek ellen harcolt 1849 elejéig, amikor elhagyta a sereget.

Az 1848–49-es politikai hatalom helyi szintű képviselője volt Gyürky Ábrahámné Orczy Sarolta apósa Krassó főispánjaként és kormánybiztosaként, br. Gerliczy Vincéné Sztankovánszky Erzsébet testvére Tolna megye főispánjaként, majd kormánybiztosaként, gr. Nádasdy Lipótné Forray Júlia férje Komárom megye főispánjaként, Návay Tamásné Almásy Anna (1815–1898) férje a csanádi nemzetőrség és a népfelkelési bizottság vezetőjeként, főispánként,

majd kormánybiztosként, Karátsonyi Lászlóné Kiss Franciska férje Torontál főispánjaként, gr. Andrassy Gyuláné Kendeffy Kata férje Zala megye főispánjaként. Utóbbi sógora és egy másik alapító, Pálffy Gabriella férje, gr. Andrassy Manó Torna vármegye főispánja volt.

Sok alapító férfi hozzátartozója vett részt a harcokban is, mint a fentebb már említett gr. Karátsonyi Guidóné, hg. Odescalchi Gyuláné, gr. Vay Lászlóné nemzetőr férje vagy gr. Csekonics Jánosné öccse. Szodoray Elekné Platthy Emilia (1813–1895) férjének nagybátyja idős kora ellenére honvéd főhadnagyként harcolt. Kovách Józsefné Nedeczky Mária férjének unokaöccse végigküzdötte a szabadságharcot, honvéd századosi rangot kapott, Világosnál tette le a fegyvert. Özv. Matkovics Albertné Rhédey Anna férje nemzetőrként harcolta végig a szabadságharcot, az alezredesi posztig vitte. Özv. Czékus Mártonné Czékus Klementina egyik testvére, Ferenc hadnagyként szolgált, Dévánál tette le a fegyvert; sógora, Imre pedig meghalt a harcokban. Gr. Károlyi Edéné Kornis Clarissa férje nemzetőr, majd honvéd őrnagy volt, Klapka György segédtsíjtje.

A Hölgyek Díja alapítói között ráadásul olyanok is voltak, akik maguk is tevékenyen járultak hozzá a Batthyány-vagy a Szemere-kormányok működéséhez anyagi felajánlással, a katonák számára készített kézimunkákkal – tépésekkel, fehérneműkkel –, menekülők bújtatásával, segítségével. Bohus Jánosné Szögyény Antónia már a forradalom elején női közösséget szervezett: írófelelőségekkel együtt hímzett zászlót a pesti nemzetőrök közé álló férjek csapata számára. 1848 telén fehérruha- és tépéskészítést szervezett a pest-budai nők között a hadsereg számára, férje családi birtokán, Világoson lévő kastélyukban pedig kórházat rendezett be. Világosi birtokukon írta alá unokatestvére, Görgei Artúr a fegyverletételt. A bukás után Bohusné menekülőket bújtatott és rabokat segélyezett. Hozzá hasonlóan többen vállaltak a forradalomban zászlóanyaságot, azaz hímeztek zászlókat, zászlószalagokat a katonai csapatoknak, és vettek részt azok ünnepélyes felavatásán, mint gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska vagy gr. Csekonics Jánosné Liphay Leona. Mások a korban népszerű példázat, az ékszereiket a haza oltárára felajánló római nők

mintájára maguk is anyagiakkal segítették az új hatalmat. Gr. Tihanyi Ferencné Rhédey Borbála is ékszereket ajánlott fel „a hon oltárára”; özv. Szüch Lajosné Szüch Zsófia a „haza felsegélésére” pénzt és fehérruhát küldött; a Kolozsvárt élő Bánffy Zsigmondné Bethlen Anna ezüstműveket szolgáltatott be, és a harcok elől menekülők számára gyűjtött. Az ugyancsak Kolozsvárt élő Traun Ferencné Bethlen Borbála tépéseket készített a hadsereg részére, és szintén így tett Wass Györgyné Gyulay Franciska, aki sebesülteket is ápolt és menekülőket segített, amiért a bukás után a kolozsvári katonai parancsnok többször megadóztatta. Kovách Józsefné Nedeczky Mária és lányai úgy anyagiakkal, mint fehérruhák és tépetek formájában támogatták a szabadságharcot. Br. Gerliczy Félixné Kornis Lujza nagyváradi házában bújtatott forradalmárokat a bukás után: a Görgei mellett parancsörtsíztként beosztott Esterházy Istvánt és Teleki Sándor honvéd őrnagyot, ezredest; a várban egy ideig fogva tartott Teleki Blankát pedig ellátta, gondozta. Gr. Batthyány Artúrné Apraxin Júlia (1830–1917) szintén nagy honleánynak számított, azonosult a forradalom eszméivel, amelyek – 1860-as évekbeli – írásainak vezérmotívumaivá váltak; és párizsi útja során is ragaszkodott az emigráció vezetőivel való találkozáshoz.

A Hölgyek Díja tehát részben az Orlai Petrich-féle gyűjtésben részt vevők, részben éppen az abból kimaradó nők elkülönülő, attól elütő adakozását képviselte; átdolgozott programját (ismeretterjesztés) és alapítóinak felekezeti hovatartozását tekintve egy protestáns többségű női közösségi mecenatúrát. Ez egy szűk körű, de hosszú távú és jóval nagyobb összegű felajánlás volt, amely a köz fel-emelését célozta. Az alapítványt fele részben főrangú, fele részben nemes származású, egymással jellemzően vérségi és házassági rokonságban is álló, kezdetben idősebb, majd egyre fiatalabb családanyák finanszírozták. A Hölgyek Díjának alapítói az 1859 márciusának elején a *Divatcsarnok*-ban megjelenő szózáttal összefüggésben ugyancsak adakozásuk révén kívántak a (mindaddig férfiakból álló) nemzet tagjai közé lépni, de az alapítók és családtagjaik részvétele az 1848/1849-es forradalomban és szabadságharcban azt jelzi, hogy az Orlai Petrich-féle képre gyűjtőktől eltérően

adakozóik – egy kivétellel – nem vették magukra az osztrák neoabszolutizmus hatalmi struktúráját: továbbra is radikális politikai nézeteket, a függetlenséget és az önálló államiságot képviselhették. Ezt jelezte özv. gr. Batthyány Lajosné Zichy Antóniának, az első magyar parlamentnek felelős kormány vértanú miniszterelnöke feleségének az alapítók közé lépése a második körben, 1859 kora nyarán: az ő nyilvánosságba való „visszatérése” a (női) nemzeti mozgalom újraéledését jelezte. Hogy ezt a politikai uralom is megértette, azt br. Laffert Antalné Kontz Mathilde-nak (1830–1898) az alapítók közé csatlakozása mutatja szintén a második körben. Bár az ő testvére honvéd főhadnagyként harcolt egy ideig – majd kilépett, és jelentkezett a császáriaknál, akik felmentették –, férje viszont a kevés fővárosi főrangú besúgók egyike volt a Bach-korszakban.³²

MECENATÚRA MINT INTÉZMÉNYI REPREZENTÁCIÓ: VIRÁGMINTÁS DÍSZSZÖNYEG, 1865–1867

A század közepén megélénkülő, részvételiségen alapuló női mecenatúráknak volt egy különleges változata: a közösségi kézimunkák készítése. E munkák igen változatosak voltak: a forradalom és szabadságharc zászlóinak és zászlószalagjainak hímzésétől, a katonák számára készített „féhérruháktól” és a sebesülteknek szánt tépésektől kezdve bujdosók, árvák felöltöztetésén át a tudományos és politikai üléseknek is helyt adó Nemzeti Múzeum tereibe szánt székek – végül meg nem valósuló – hímzett huzatáig, valamint gr. Széchenyi István tetteinek tüfestmények formájában való megörökítéséig íveltek. Ebbe a sorba illeszkedett az a hatalmas díszszőnyeg, amit a „lelkes hölgyek” az Akadémia nagytermébe szántak. Ezeket a vállalkozásokat, hol formálisan, hol informálisan, sok esetben Bohus Jánosné Szógyény Antónia kezdeményezte és szervezte.

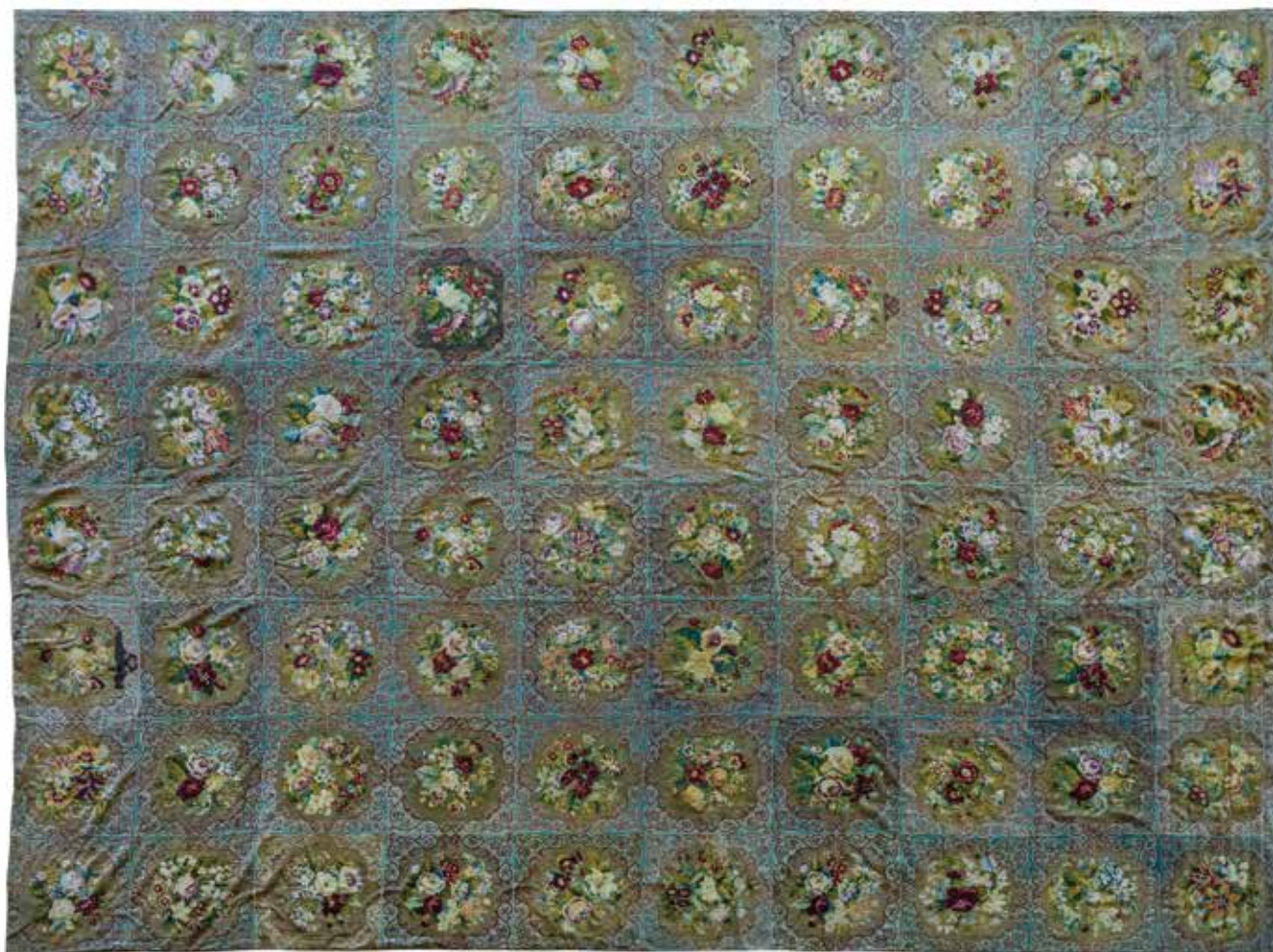
A közadakozásból emelt akadémiai székházban 1865 áprilisában tartották az első ülést, de az ünnepélyes megnyitót december 11-ére halasztották. Az épület használatba vétele alkalmat adott a belső terek dísztelenségének, a köz-

3. kép. Virágmintás szőnyeg (a szőnyeg fele), 1865–1867

gyűlésekre szolgáló nagyterem ridegségének felismerésére. Ez az információ eljuthatott az akkor Arad vármegyei, világosi birtokán tartózkodó Bohusnéhoz is – például az Akadémia másodelnökétől, br. Eötvös Józseftől, akivel jó viszonyt ápolt, feleségével, Rosty Ágnessel pedig közösen vett részt különböző jótékonyági és kulturális vállalkozásokban –, ugyanis 1865 júliusában több lapban felhívást tett közzé egy, a nagyterembe szánt díszszőnyeg közösségi elkészítésére.³³

Elgondolása szerint a díszszőnyeg száz egyforma méretű egységből állt volna össze, amelyek hímzését egy-egy nő vállalta volna magára. A résztvevők egy erre szakosodott üzletben maguk vették meg az egyes – eredetileg szék- vagy díszpárnahuzatnak szánt, kb. 75 × 75 centiméteres – meglehetősen drága, nyolc o. é. forintba kerülő kézimunka-egységeket: az előnyomott, virágmintás mezőket a hímzéséhez szükséges színes gyapjúfonalakkal együtt. A kész kézimunkát Bohusné pesti, Két Sas utcai házába küldték be, ahol az egyes mezőket egy nagy szőnyeggé varrta össze Bohusné másokkal egyetemben. A híradások szerint azonban 1865 októberéig csak ötven nő vállalt egy-egy „kockát”, és ténylegesen 16-an hímeztek, ezért összül újabb felhívások jelentek meg.³⁴ Jelentős szervező-, és persze még több kézimunka eredményeképpen végül az ünnepélyes megnyitó után másfél évvel, 1867 tavaszára készült el a szőnyeg.

A mű jóval nagyobb lett a tervezettnél. 160 önálló, keresztöltéses kézimunkából áll, amelyet tíz sorban tizenhatosával egy egésszé varrtak össze. Az egyes mezők egyedinek tűnnek, valójában azonban néhány tucat minta ismétlődik rendezetlenül a szőnyeg egészen: tarka virágok hol koszorúba fonva, hol csokorba rendezve, zöld alapon, gazdag, vörösesbarna, cirádás keretekben. (A szőnyeg mára kifakult; eredeti, erős színei csak a visszáján láthatók.) A méreteit tekintve óriási – 7,5 méter × 12 méteres – szőnyeget éppen ezek a cirádás keretek strukturálják. Az egyes mezők keretmotívumai ugyanis egy, az egész munkára kiterjedő,

összefüggő horizontális és vertikális rácsszerkezetté álltak össze: egy olyan raszterré, amely rendszerbe fogta és egységesítette a sokféle és sokszínű egységeket (3. kép).

A díszmű a késő biedermeier (ízlés)világát tükrözi, az otthonosságról, magánszféráról alkotott korabeli képzeteket példázza, de léptéket váltva. Azt a – kiterjesztett – „háziasságot”, amelynek megteremtése a családanya feladata volt, és amely hasonló – a szeretett férfinak szánt, a róla való érzelmi gondoskodást jelző – hímzett tárgyak formájában volt jelen az otthonokban. A léptékváltás nem egyszerűen a méretekben nyilvánult meg, hanem a szimbolikus határok tudatos átlépésében: egy privátszférára redukált társadalmi nem marginalizált tevékenységének eredményét, egy mindennapi használati tárgyat vittek be a tu-

dományos, társadalmi, sőt politikai nyilvánosság tereibe. A zárt férfikörökben, egy tudományos intézményben való térfoglalásként is felfogható a szőnyeg, és értelmezhető a nőknek a nemzet szövédéjébe való szimbolikus integrálódásaként is: az intim, egy-egy férfihoz fűződő személyes érzelmek szélesebb és absztraktabb férfiközösségekre való kiterjesztéseként az eszméikkel való azonosulás és azok támogatása révén; egyben példa az amatőr kézimunkák iparművészeti díszművé válására is, és leginkább az informális női közösségek formális önszerveződésére.

A díszmunkát 1867 április végén vitte Bohusné az Akadémiára. Az adományt Arany János titoknok az elnökség nevében levél útján köszönte meg, a közgyűlésnek pedig azzal ajánlotta a „gyöngéd kezek által hímzett dísz-

szőnyeget”, hogy ezáltal „a tudomány emberei, egyszer legalább egy évben, virágokon tapos[hat]nak”.³⁵ A költői allúzió a mitikus Parnasszusra vonatkozott, de a megjegyzés megvilágította a szőnyeg tervezett használatát is. Hogy megóvják, évente egyszer, a hazai tudós közösség reprezentatív összejövetelein tervezték kiteríteni.

Nem sokáig használhatták azonban így a szőnyeget. Egyenlők parnasszusi élménye helyébe kiválasztott kevesek mindennapos használata lépett még valamikor a 19. század vége előtt: a nagytermi pulpitusra került, azt fedték le vele.³⁶ Ez a lépcsős pódium – a rajta álló elnöki asztallal és székekkel, valamint az előtte futó, az előadókat a hallgatóságtól elrekesztő korláttal együtt – volt az a berendezés, amely számtalan reprezentatív ülésen emelte (szimbolikusan is) a többiek fölé a rendezvények főszereplőit, mintegy *ex cathedra* az autoritás megtestesítőivé avatva őket egészen az 1980-as évek végéig.

Maga a szőnyeg, bár az évtizedek alatt megkopott, nem vált banális használati tárggyá. Azáltal, hogy csak egy szűk elit számára volt hozzáférhető egy elkülönítő funkciójú bútorzaton, de legfőképp folyamatos, politikai rezsimeken átívelő – fényképekkel jól dokumentálható³⁷ – használata, sőt tudatosan fenntartott *hagyománya* révén az egykori dekoratív iparművészeti tárgy tudományos/intézményi autoritást megjelenítő dísz tárgy lett. Jogfolytonosságot jelölt, az intézményi stabilitást testesítette meg, a struktúrák állandóságát; még inkább: maga volt a struktúra és az állandóság. Azaz a szőnyeg egyfajta „trónkárpittá” lett az idők során (hasonlóvá a koronázások alkalmával vagy a templomokban az oltárok alatt használt, általában női közösségek által hímzett szőnyegekhez).

A virágmintás díszszőnyeg fogadtatása és nyilvánossága

Bár Bohusné a hímzőknek azzal a kérésével vitte be a díszművet az Akadémiára 1867 áprilisában, hogy azt „talán néhány napig ki lehetne állítani, csekély belépti díj mellett, az írói segély egylet javára”, kérését a tudós közösség nem támogatta.

„Hanem ez eszme ellen Wenzel Gusztáv [történész, akadémikus] kikelt. »Az nem megy – mondá röviden, – állították volna ki ők; az akadémia nem teheti.« S ezzel az indítvány elejtetett, pedig bizony a kiállítás nem sértette volna oly igen nagyon az akadémiának az ilyen dolgokban annyira emlegetett méltóságát, s az írói segély-egyletnek csinos összeggel szaporíthatta volna ez évi jövedelmét. Az urhölgyeknek még egy másik eszméjét is fölemlíté a titkár, hogy adassék oda a szőnyeg a koronázáskor valamely díszhasználatra. – de ez eszme az elnökség discretiojára bízott.”³⁸

A nők közösségi mecenatúrája másképp is láthatatlan maradt mind a nyilvánosságban, mind az Akadémián. A korabeli szokásoktól eltérően ugyanis a megajándékozott fél nem büszkélkedett vele: nem közölte az adományozók nevét. Feltehetően Bohusné volt az, aki 1867 májusának végén egy lakonikus közlemény keretében közzétette a *Budapesti Közlöny*ben azon „lelkes hölgyek” névsorát, akik a szőnyeg elkészítéséhez pénzadományukkal és kézimunkájukkal hozzájárultak. Ez ugyanis egy olyan lista volt, amely vagy az egyes mezők vállalása, vagy a mezőknek Bohusnéhoz való beérkezése sorrendjében tüntethette fel 140 nő nevét.³⁹ Egy évvel később, a díszszőnyeg átadásának évfordulóján szintén Bohusné volt az, aki egy kis méretű, elegáns, préselt mintás piros szövettel borított füzetet küldött az akadémiai közgyűlésnek⁴⁰ (4. kép). A füzetben 159, a „szőnyeg elkészítésénél közreműködő” nő, illetve kisebb női csoport neve olvasható ábécérendben, 19 préselt és áttört csipkeszegélyű oldalon. A névsort azonban nem a közgyűlésen, hanem a nyelv- és széptudományi osztály egyik ülésén olvasták fel 1868. május 25-én, amely egyben összes ülés is volt, és csak az osztályülésről való szokásos híradás miatt közölte le a hímzők névsorát a *Pesti Napló*, néhány nappal később, a füzetben foglaltak szerint.⁴¹

4. kép. Névsora azon hölgyeknek, kik az akadémiai szőnyeg elkészítésénél közreműködtek, 1868. Részletek

Gyertyánffy Terézia (1809–1874), illetve Deutsch Sidonia, Pserhofer Zsófia és az aradi Wallfisch Mórné Steinitzer Paula. A protestánsok, azon belül is az evangélikusok száma – részben az erdélyiek, illetve a debreceniek miatt – az országos arányukhoz hasonló volt, ők adták a hímzésben részt vevők legalább egyötödét. Így említhető például özv. gr. Bethlen Pálné Bethlen Mária (1827–1876) és lánya, Bethlen Vilma (1850–1940), Bozó Pálné Teleki Auguszt, Szirmay Ödönné Szirmay Gabriella (1834–1894), özv. gr. Tihanyi Ferencné Rhédey Borbála, Asbóth Ilka (1846–?), Dessewffy Ilona (1843–?), Földváry Elekné Teleki Júlia (1835–1893), Görgei Bertha (1850–1934), a férjezett Kappel lányok, Kubinyi Jolán (1851–1908), br. Podmaniczky Árminné Keglevich Emma (1828–1876), br. Podmaniczky Lászlóné Sréter Malvina (1840–1910), br. Podmaniczky Leventéné Podmaniczky Magdolna (1831–1903), br. Pró-nay Gáborné Podmaniczky Karolina (1828–1875) és lányai, Ida és Róza, Rudnay Józsefné Veres Szilárda (1841–1929), br. Radvánszky Antalné Podmaniczky Mária (1830–1902), br. Révay Simonné Tajnay Ilona, Strobentz Károlyné Ráth Jozefina (1832–1911), gr. Szapáry Ferencné Almásy Rozália, Szegfi Mórné Kánya Emilia (1825–1905), Tarczy Dezsőné Horváth Ida (1843–1923), Tarczy Laura (1841–1885) és Lenke (1845–1914), valamint Veres Pálné Meskó Magdolna (1797–1866).

A hímzésben részt vevők közül 120-ról deríthető fel – többé-kevésbé pontosan – a születési ideje. A legfiatalab-bak (a 15 és 25 év közöttiek 21 fős) csoportjának kéthar-mada még hajadon volt. De hozzájuk sorolható az a 23 nő is, akinek ugyan nem ismert a születési ideje, viszont neve alapján valószínűsíthető, hogy fiatal középosztálybeli és még nem férjezett nő volt. Ezek a fiatal főnemesi, nemesi és középosztálybeli hajadonok együtt alkotják a hímzésben részt vevők legnépesebb csoportját 44 fővel (37%), de ará-nyuk az összes (162) résztvevő között is bő negyed volt. Az ő számuk és arányuk tovább nőne a leányiskolabeli növendékekkel is.

A második legnépesebb korcsoportot a 25 és 35 év közti, többnyire már házas és kisgyermekes nők adták – 35 fő (29%), közülük három hajadon, négy pedig már

özvegy volt. A 35 és 45 év közötti, középkorú, már felnőtt gyermekekkel bíró családanyák 27-en (23%) voltak, közöt-tük hárman özvegyek. Ez a két korcsoport (62 fő) lényegé-ben az ismert életkorú és a hímzésben részt vevő nők felét tette ki, de az összes nőnek is közel kétötödét (38%), azaz a díszszőnyeget jórészt középkorú házas és családós nők készítették: egymás (unoka)testvérei, sógornői.

Az ennél idősebb résztvevők kevesebben (31 fő, 26%) voltak: 18 fő 45 és 55 év közötti és 13 fő 55 és 65 év közti, már matrónának számító nő kézimunkázott – előbbie-k közül heten, utóbbiak közül pedig kilencen már özvegyek voltak –, és legalább hárman (de valószínűleg hatan) 65 év felett jártak – közülük legalább ketten már özvegyen éltek. Ők valamennyien a fiatalabb generációk képviselőinek felmenői, rokonai voltak: anyák, anyósok, nagynénik, nagy-anyák, sógornők.

Önmagában a társadalmi hovatartozás, a felekezet, az életkor vagy a családi állapot nem magyarázza azt, hogy mi motiválhatta a hímzésben részt vevőket. Hímezni is tudni kellett, megfelelő anyagiakra is szükség volt a kézi-munkaegység megvásárlásához, és azonosulni kellett a célokkal is, amelyek közt a magánszférából való kilépés és a társadalmi nyilvánosságban való láthatóvá válás szintén szerepelt. A csatlakozást befolyásolhatta az is, hogy a részt-vevő mikor, hogyan és kitől értesülhetett a vállalkozásról, azaz egy-egy résztvevő esetében milyen kapcsolati hálók aktiválódhattak. A szervezés során meghatározók lehettek a Bohusné korábbi jótékony vagy kulturális célú gyűjtései révén kialakult, évtizedekre visszanyúló ismeretségek, az egyazon jótékony szervezetekben való együttműködés, de szerepet játszhatott a társadalmi nyilvánosságban való láthatóság is. Ezek mellett megjelent egy új minta is, amely-nek hasznosságát Bohusné az Orlai Petrich-féle gyűjtésnél is megtapasztalhatta: az, hogy a csatlakozókat arra kérhet-ték, hogy saját rokonságukban keressenek további részt-vevőket. Új szerveződési mintát jelentett ugyanakkor a lányiskolai tanárnők megoldása: a növendékek bevonása.

A résztvevők toborzásának azonban egy másik szem-pont is irányt szabott: Bohusné politikai állásfoglalással felérő koncepciója. Az ő kulturális célú gyűjtései mindig

is a nemzeti ügy képviselőjét, a nemzeti mozgalom támogatását célozták. Az Akadémia nagytermébe szánt díszszőnyeg elkészítése egyike volt azoknak a nagy projektjeinek, amely révén ő és a hozzá csatlakozók nem egyszerűen a nemzeti ügy, hanem az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eszméi melletti elkötelezettségüket fejezhették ki, ráadásul egy kiélezett helyzetben, Deák Ferenc húsvéti cikkét és az alkotmány helyreállításának követelését követően; egy markáns női politikai állásfoglalást a Felirati és a Határozati Párt közti feszültségek idején. Ezt éppen a díszmunkát hímzők személyes, illetve családi (traumatikus) forradalmi szerepvállalásának vizsgálata emeli ki.

Már a felhívásokból is látható, hogy a díszszőnyeg készítésének két, egymáson részben átnyúló hulláma volt, amelyekben mind a résztvevők, mind a szervezési formák el is tértek egymástól. Így elmondható, hogy az Arad vármegyei, világosi családi birtokain tartózkodó Bohusné 1865 nyarán közzétett első felhívása főként a helybélieket mozgatta meg. Egy újsághír szerint összesen 36 nő vett részt a hímzésben Arad vármegyéből, a legkiterjedtebb helyben szerveződő csoportot alkotva.

Az elsők Bohusné házasságán keresztüli női rokonságának tagjait, illetve azok kiterjedt vér- és házassági rokonságait jelentették. Ezt a szervezési mintát Bohusné feltehetően az Orlai Petrich-féle gyűjtés során ismerhette meg – korábbi jótekonnykodó vagy kulturális célú gyűjtéseit ez a fajta szerveződés nem jellemezte. Felhívásához így elsőként sógornői csatlakoztak – testvére felesége, Szőgyény Lászlóné Marich Mária (1815–1890), férje testvére, özv. Atzél Jánosné Bohus Emilia (meghalt 1874-ben), aki saját sógornőjét, özv. Atzél Sándorné Ottlik Annát is meghívhatta a hímzésben való részvételre –, illetve a menyé, Bohus Zsigmondné Vásárhelyi Júlia (1831–1914). Utóbbi nagyszámú unokatestvérét, az aradi Vásárhelyiek már férjezett nőtagjait kérhette fel együttműködésre: többek között Czárán Antalné Vásárhelyi Esztert (1803–1897), Königsegg Andorné Vásárhelyi Gizellát (1835–1887), Purgly Jánosné Vásárhelyi Ilonát (1841–1896). A Vásárhelyiek közül Gizella hívhatta meg a sógornőjét, Königsegg Andor testvérét, az akkor férjétől már külön élő br. Simonyi Lajosné

Königsegg-Rothenfels Juliannát, Ilona pedig az anyósát, Purgly Jánosné Friebeisz Emiliát (1815–1891). Feltehetően Bohusné invitálta a résztvevők közé unokatestvérének, a száműzetésben élő Görgei Artúrnak Magyarországra éppen visszatelepülni igyekvő feleségét, Adèle d' Aubouint (1822–1900) és lányát, Görgei Berthát is, így vezetve vissza Görgeiüket a hazai társasági életbe.⁴⁵

Az aradi nők szervezésének egy másik módját annak a kapcsolati hálónak az aktivizálása jelentette, amely azokból a nőkből épült ki, akikkel Bohusné már évtizedek óta együtt jótekonnykodott, vagy akikkel együtt vett részt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc támogatásában. Ilyen volt Faschó Józsefné Majthényi Izabella (1811–1866), aki már az 1830-as években közösen gyűjtött Bohusnéval egy aradi kórház létrehozására, majd a helyi szűkölködők javára, 1848/1849-ben pedig a tépésektől kezdve a lepedőkön át a gatyáig gyűjtött és készített kézimunkákat, textileket a hadseregnek. Az 1860-as években ő lett a budai jótekonnykodó nőegylet titkára. (Nevét az aláírási íveken elírhatták.) Így említhetők a Bánhidyak is: Albert felesége, Luby Karolina (1816–1898) már a reformkorban is adakozott kulturális célokra, 1860-ban pedig részt vett a Bohusné által a Nemzeti Múzeum termeinek feldíszítésére szervezett gyűjtésben; Sándor felesége, Vay Klára (1834–1903) pedig az Országos Gazdasszony Egylet alapításánál volt jelen. A Bánhidyak rokonságban álltak a szintén aradi Hendreyekkel: özv. Hendrey Ferencné Bíró Éva (1818–1892) köztisztviselőként álló matróna volt, a szabadságharc után menekülteket bújtatott. Ő maga nem, csak sógornője, Bíró Imréné Glatz Johanna (1821–1896) hímzett, illetve özv. Hendreyné menyé, Hendrey Pálné Blázsy Auróra. Bartha Károlyné Sánka Alojzia (1800–1874) is együttműködött korábban Bohusnéval a szabadságharc alatt, majd ő is a gazdasszonyegylet tagja lett. Rokona, a fiatal, 1865-ben házasodó Szentiványi Sándorné Sánka Stefánia pedig olyan közeli kapcsolatot ápolt Bohusnéval, hogy időskorában alapítványt tett a nevére. A friss házas Fackh Gedőné Pöltenberg Ilonát (1842–1922) aradi származása mellett a 48-as érzelmei is Bohusnéhoz kapcsolódtak, hiszen apja volt az első akasztott aradi vértanú, férje pedig apja segédtisztje-

ként, huszár századosként harcolt. Az aradi Patruban Antalné Gyertyánffy Terézia ugyancsak készített kézimunkákat a forradalmi hadsereg számára. Az izraelita Pserhofer Zsófia a Bohusné által alapított és elnökölt aradi nőegylet tagja volt, az izraelita Wallfisch Mórné Steinitzer Paula pedig, aki korábban a Nemzeti Múzeum feldíszítésére is adakozott, Aradon önálló izraelita nőegyletet alapított. De az 1848/49-es katonatiszt és aradi nagybirtokos Tavaszy Antal felesége, Bertha Anna (1839–1881) is adakozott korábban a Nemzeti Múzeum számára, majd vett részt a díszszőnyeg hímzésében.

Az 1865 októberében közzétett második felhívással – és háttérszervezéssel, felkérésekkel – az addig lényegében helyi vállalkozás országossá szélesedett. Ez persze át is alakította a közreműködők társadalmi összetételét származási hely, státusz, életkor és felekezet tekintetében. Az 55 év felettiek jellemzően az első hullámban vettek részt, országos mozgalommá válva azonban az 55 év felettiek száma drasztikusan lecsökkent. Helyükre középkorú, családos, egymással vérségi vagy házassági rokon kapcsolatban álló nők léptek, és megugrott a polgári háttérű hajadonok száma is, akik anyai felügyelet nélkül, önállóan kapcsolódtak be a vállalkozásba.

Az első és a második hullám közti leglátványosabb különbség azonban a hímzők társadalmi státuszának megváltozása. Az első hullámbeli aradiak jobbára (köz)nemesi származásúak voltak, a vármegyei közigazgatás alsóbb szintjein dolgozó férjekkel. A Vásárhelyi lányok testvére például alispán volt, özv. Atzél Sándorné Ottlik Anna férje másodalispán, illetve szolgabíró, akárcsak Hendrey Pálné Blázsy Auróra férje. Országos szintűvé válva azonban nem egyszerűen más vármegyebeliek jelentek meg a hímzők között, hanem ezzel párhuzamosan olyanok, akiknek már férfi hozzátartozója például vezető szerepet töltött be vármegyékük közigazgatásában a (közel)múltban, és ezzel összefüggésben nagybirtokosok vagy főrangúak voltak. Ilyen volt például br. Bánhidya Albertné Luby Karolina férje csanádi főispánként, Beliczay Istvánné Czigler Antónia (1838–1911) férje Békés megyei főispánként, özv. gr. Bethlen Pálné Bethlen Mária férje szolnoki főispánként, özv. Kállay

Istvánné Blaskovich Amália férje a forradalom előtti csanádi főispánként és máramarosszigeti helytartóként, br. Révay Simonné Tajnay Ilona férje Turóc megyei főispánként vagy Szőgyény Lászlóné Marich Mária férje Fejér megyei főispánként. Br. Gerliczy Vinczéné Sztankovánszky Erzsébetnek (1801–1892) a bátyja, egyben Sztankovánszky Máriaának (1835–1914) az apja volt tolnai főispán, míg gr. Waldstein Jánosné Zichy Teréziának (1813–1868) ugyancsak az apja volt veszprémi főispán. Bohusné férje egyébként 1848-ban, majd 1860–1861-ben töltötte be Arad megye főispáni tisztét.

A főrangúak mellett a közrendűek is jellemzően ekkor csatlakoztak a vállalkozáshoz. Ugyan a nem nemesi származású hajadonok nagy részénél sem a lány személye, sem az apa foglalkozása nem azonosítható, annyi látható, hogy az apák között volt szellemi szabadfoglalkozású, vállalkozó, illetve tisztviselő is. Ügyvéd volt a nem nemesi származású Hinka Ilka apja és a nemesi származású Tarczy Dezsőné Horváth Ida férje. Az ő apósa, azaz sógornői, Tarczy Laura és Lenke apja, Tarczy Lajos a pápai kollégium tanára volt, filozófus, természettudós és akadémikus. Orvos volt Réczey Imréné Martinelli Antónia (1820–1880), Háday Ferencné Osztróvszky Franciska (1821–1869) és Hummel Antalné Kendelényi Terézia (1822–1872) férje. Sesztina Lajosné Beőr Julia (1833–1920) apja pedig debreceni gyógyszerész, férje vasnagyerkeskedő ugyanott. A Kappel lányok, Malvin (1844–1915) és Emilia (1825–1888) is nagykereskedő családból jöttek, akárcsak a zsidó Gorove Antalné Ullmann Terézia (meghalt 1917-ben), Deutsch Sidonia és az aradi Wallfisch Mórné Steinitzer Paula. Özv. Soós Ágostonné br. Luzsénszky Amália (1804–1872) férje borkereskedő volt. Martinelli Antalné Rupp Eleonóra (1796–1881) férjének selyemfestő gyára volt, Strobentz Károlyné Ráth Jozefina férje vegyifesték-gyáros volt, Gömör Jánosné Ragályi Róza (1838–1911) férje pedig a Coburgok pohorellai vasgyárának igazgatójaként dolgozott. Ágoston Józsefné Kacs-kovics Jozefa (1849–1921) férje főmérnök volt az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál. Érdemes külön kiemelni azt a néhány szellemi foglalkozásból élő nőt, aki részt vett a hímzésben: a leányiskolát működtető pápai

Lendvich Máriát és szegedi Kemény Nándorné Drucker Irmát (1838–1912), a színésznő özvegyét. Lendvay Mártonné Hivatal Anikót (1814–1891) és a lapkiadó Szegfi Mórné Kánya Emiliát.

A második hullám az elsőhöz hasonló kapcsolati hálókat aktivizált: vér- és házassági rokonságokat, korábban visszanyúló jótékony és kulturális összeköttetéseket. Idős, gyakran özvegy anyák és középkorú, férjezett (esetenként özvegy vagy hajadon) lányukkal, lányaikkal kézimunkáztak, mint például a harmincas évei végén járó, de már özvegy gr. Bethlen Pálné Bethlen Mária hajadon lányával, Vilma-val dolgozott együtt, akárcsak a negyvenes évei közepén járó, férjétől már két éve külön élő Görgei Artúrné, a francia Adèle d'Aubouin, tudatosan magyarnak nevelt hajadon lányával, Görgei Berthával. A már hatvanéves gr. Szapáry Ferencné Almásy Rozália negyvenes éveiben járó lányával, gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciskával hímzett. A pesti társadalom vagyonos és neves szereplői közé tartozó selyemfestő nagyiparos akkor már megözvegyült felesége, a hetvenéves Martinelli Antalné Rupp Eleonóra a lányával, a közel ötvenéves Antóniával, Réczey Imrénével hímzett. Az ötvenes évei közepén járó Balogh Istvánné László Anna (1822–1912) ugyancsak lányával, a húszas évei elején járó, már férjezett és többgyermekes Jankovich Béláné Balogh Adéllal (1844–1899) kézimunkázott együtt. Talán ugyancsak anya-lánya kapcsolat rejlett a boconádi özvegy Gosztonyi Alajosné Kopauer Amália (1805–1876) és Gosztonyi Paula között. Leány hiányában anyós a menyével is hímmezhetett: miként a Bánhidyak tették, ahol Albert felesége, Luby Karolina fiának, Bélának fiatal feleségét, Návay Irmát (1840–1894) is bevonhatta a hímzésbe.

A közös hímzés ügye gyakran hozta össze a vérrokon-ságon túl a horizontális házassági rokonság nőtagjait: testvéreket, unokatestvéreket, legfőképp pedig sógornőket, a hasonló életszakaszban lévők közti összeköttetések, a hasonló családi viszonyok és élmények miatt. Így említhetők például az örmény származású, középkorú Sissányi lányok, az 1840-es évek ismert szépségei. Hármuk közül ketten hímmeztek: a közel ötvenéves Erzsébet (1827–1898), gr. Bethlen Józsefné, akinek első férje gr. Leiningen-Wester-

burg Károly aradi vitéz volt, valamint a negyvenes évei végén járó Urbán Gyuláné Sissányi Szilárdka (1825–1883). A férjezett Kappel lányok, Földváry Miklósné és Lónyay Menyhértne pedig sógornőjüket, Földváry Elekné Teleki Júliát vonhatták be a hímzésbe.

Természetesen akadt példa a horizontális és vertikális rokoni háló egyidejű érvényesülésére is a hímzők körében. Ide sorolható az ötvenes évei elején járó gr. Batthyány Lászlóné Festetics Cölestina, aki leányaival – a már férjezett Fannyval, gr. Sztáray Antalnéval (1839–1901), illetve a hajadon Karolinnal (1843–1931), Antóniával (1844–1927) és/vagy Teréziával (1845–?) –, továbbá sógornőjével, a negyvenéves Inkey Zsigmondné Batthyány Antóniával (1827–1886) hímzett. Özvegy Kállay Istvánné Blaskovich Amália hajadon lányával, Melissával (1841–1923), valamint unokaöccsének, Blaskovich Miklósnak a feleségével, Edelspacher Mariannával (1838–1898 után) együtt kézimunkázott. Nagynéni és unokahúg, illetve az unokaöcs felesége közti együttműködésre példa a Teleki családból is idézhető. Az Akadémia könyvtára alapítójának, egyben az intézmény első elnökének, Teleki Józsefnek, valamint a párizsi nagykövetnek, a Határozati Párt öngyilkos elnökének, gr. Teleki Lászlónak a testvére volt Bozó Pálné Teleki Augusztá, Veres Pálné Beniczky Hermin (1815–1895) barátnéja, a hazai nőtörténet egyik kimagasló alakja. Ő is részt vett a hímzésben, akárcsak egy másik testvérének, Sámuelnek a lánya, Földváry Elekné Teleki Júlia, valamint az ő sógornője, Teleki Sándor felesége – az ugyancsak Teleki lány, Teleki Domokos történész, akadémiai tag gyermeke –, Jozefina, aki később szintén a nőnevelés kiemelkedő pártfogója lett.

Érdemes figyelni arra, hogy mennyi egymással távolabbi rokonságban álló, de gyakran hasonló korú vagy élethelyzetű nő kapcsolódott be a hímzésbe. Sógornők dolgozhattak együtt a Liphay családban: a negyvenes évei közepén járó Csekonics Jánosné Liphay Leona fiatalabb testvéreinek, Antalnak és Bélának huszonéves feleségeivel, Almay Gizellával (1841–1883) és Mack Amáliával (1840–1915), két, máskülönben társadalmilag passzív nővel. Nővérek és sógornők részvételére példa a Keglevich testvérek

esete is, ahol a már férjezett, társadalmilag aktív lányok, Emma és Stefánia, azaz br. Podmaniczky Árminné és Beniczky Ödönné (1831–1878) sógornőjükkel, az akkor már megözvegyült gr. Keglevich Gyuláné Orczy Georginával hímeztek együtt. Georgina lehetett az, aki távolabbi, de ugyancsak férj nélküli nőrokonait is bevonta a hímzésbe: unokatestvérét, a korosabb hajadon Orczy Kamillát (1834–1869) és annak idősebb, özvegy anyját, br. Orczy Lászlóné Müller Magdát (1810–1879). Br. Révay Gizella ugyancsak a Keglevich lányok unokatestvére volt. Kicsit nehezebben követhetően, de hasonló korú unokatestvérek és sógornők mentén szerveződhetett a Podmaniczkyak hímzése is. A kiindulópontot talán br. Radvánszky Antalné Podmaniczky Mária jelenthette, korának egyik külön, a tudományok és különösen a régészet iránt érdeklődő alakja. Vele hímzett unokatestvére, Podmaniczky Leventéné Podmaniczky Magdolna és testvérenek, Lászlónak a felesége, Sréter Malvina. Mária, Levente, Magdolna és László egy másik unokatestvére volt br. Prónay Gáborné Podmaniczky Karolina, aki szintén csatlakozott a hímzéshez, ráadásul lányával, Rózával (1850–?), illetve annak talán unokatestvérével, Idával.

A díszmunkát hímzők közt ritka kiterjedt vérségi és házassági kapcsolatokkal bírt a hetvenes évei elején járó br. Bajzáth Györgyné Bernrieder Mária, akinek leányai, unokája és tágabb házassági rokonságának több nőtagja vett részt a hímzésben. Az anya a harmincas, negyvenes éveikben járó, többségükben férjezett öt lánya – azaz Ágnes (1818–1882), Adél (1819–1878), Amália (1822–1893), Valéria (1827–1920) és Gizella (1831–1906) – mellett nemrég elhunyt unokaöccse, Bajzáth Vilmos özvegyét, Jankovich Máriát (?–1879) is rávette a hímzésre. És ha özv. Bajzáth Józsefné Tallián Zsófia (1779–1874), a jótékonykodásáról ismert nő valóban részt vett a hímzésben – neve csak a *Közlönyben* szerepel –, általa br. Bajzáth Györgyné sógornője és Jankovich Mária anyósa is tagja volt a hímzők körének. Br. Bajzáth Györgyné unokáját, Sztankovánszky Máriát is bevonta a hímzésbe, valamint elhunyt lánya egykori sógornőjét, a hatvanas évei végén járó br. Gerliczy Vincéné Sztankovánszky Erzsébetet, aki viszont férje

unokaöccsének feleségét, br. Gerliczy Félixné Kornis Alojzát hívhatta. És feltételezhető, hogy br. Bajzáth Györgyné volt az is, aki unokahúgát, Nedeczky Ágnest, illetve annak másik nagynénjét, visontai Kovách Józsefné Nedeczky Máriát is meghívta a hímzésbe.

A főrangú és nemesi származású nők tehát általában nem önállóan, hanem szűkebb vagy tágabb rokonságukkal együtt vettek részt a hímzésben. Velük ellentétben viszont a polgári származású nők nevük alapján sok esetben önállóan vagy nem felderíthető, távolabbi rokoni, esetleg informális baráti kapcsolati hálókön keresztül csatlakoztak a hímzők körébe.

A rokoni kapcsolathálók mellett a közös jótékonykodás, a különböző kulturális vagy társadalmi célú gyűjtésekben való együttes részvétel is erős szervezőerő maradt, sőt a hímzők közt volt egy olyan szűk „kemény mag”, amelynek tagjai a korszak legtöbb női gyűjtésében részt vállaltak. A díszszőnyeget készítőik közel 10%-a már az Orlai Petrichéle festményre is adakozott Bohusnéval együtt, mint br. Bajzáth Györgyné Bernrieder Mária, gr. Csekonics Jánosné Liphay Leona, br. Eötvös Józsefné Rosty Ágnes, br. Gerliczy Vincéné Sztankovánszky Erzsébet, özv. Kállay Istvánné Blaskovich Amália, gr. Karátsonyi Guidóné Marczibányi Mária, br. Prónay Ida, br. Révai Simonné Tajnay Ilona, br. Révay Gizella, gr. Teleki Sándorné Teleki Jozefina, özv. gr. Tihanyi Ferencné Rhédey Borbála, gr. Waldstein Jánosné Zichy Terézia, gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska és gr. Zichy Jánosné Kray Irma. Többen a Hölgyek Díjának alapítói közül érkeztek, mint Bohusné régi társa, özv. Atzél Sándorné Ottlik Anna, br. Gerliczy Félixné Kornis Alojzia, özv. Kóczán Józsefné Puky Franciska, özv. Kovách Józsefné Nedeczky Mária, Nedeczky Ágnes, Lónyay Menyhért Kappel Emilia és gr. Szapáry Ferencné Almásy Rozália. Sokan Bohusnének egy másik nagy, az egész országra kiterjedő gyűjtésében is részt vettek: a Nemzeti Múzeum akadémiai közgyűlésekre és politikai összefüggésekre is használt dísztermébe hímeztek volna az 52 vármegye címerével díszített székpárnákat, de a Múzeum férfi vezetősége végül a nők tervét felülírva egy egységes szekrény- és bútorrendszer mellett döntött a nők költségén.

A múzeumi ügyben és a szőnyeg esetében is Bohusné mellett álltak, az előzőkön túl például br. Bánhidly Albertné Luby Karolina, Beniczky Ödönné Keglevich Stefánia, br. Majthényi Alajosné Szeleczy Mária (1818–1904), Marschalkó Leoné Roykó Julia, gr. Nákó Jánosné Vuchetich Anasztázia és br. Podmaniczky Lászlóné Sréter Malvina.

Az Akadémia nagytermébe szánt díszmű készítésére felhívó második hullámban jelentek meg a résztvevők közt az akadémikusok, rendes vagy levelező tagok női hozzátartozói is. Így például Hollán Ernő hadmérnök felesége, a harmincas éveiben járó Békássy Antónia (1831–1906); Csatskó Imre ügyvéd, jogtudor levelező tag akkor már ötvenéves felesége, Babarczy Teréz (1816–1895); a negyvenes éveie elején járó, akkor már húsz éve férjezett br. Eötvös Józsefné Rosty Ágnes. A Nemzeti Múzeum egykori munkatársának, Frivaldszky Imre természettudósnak és akadémikusnak a lánya hímezett, az akkorra már megözvegyült Battha Györgyné Frivaldszky Szerafin (1832–1879). Tarczy Lajos filozófus-természettudósnak, akadémikusnak pedig hajadon lányai, Lenke és Laura mellett sógornőjük, Tarczy Dezsőné Horváth Ida vett részt a hímezésben. Asbóth Lajos honvéd tábornoknak, levelező tagnak szintén a hajadon lánya, Ilka hímezett. Schvarcz Gyula levelező tag özvegy anyja, Horrhy Katalin (1820–1871) is részt vett a szőnyeg készítésében. Br. Prónay Gáborné Podmaniczky Sarolta férje is MTA-tag volt, etnográfus, akinek nemcsak a felesége, de a lánya, Róza is hímezett. És ott volt még Kubinyi Ágoston akadémikus unokája, a hajadon Kubinyi Jolán is a hímezők között. Kubinyi, kiterjedt családi kapcsolatai és meghatározó személyisége miatt nyilván ösztönző lehetett a Gosztonyi, a Podmaniczky, a Radvánszky és a Prónay családból érkező nők számára is. És talán br. Lipthay Antalné Almay Gizellát sem csak sógornője inspirálta részvételre, hanem nagybátyja, Bugát Pál orvos, nyelvész akadémikus is. Almási Balogh Pál pedig Ágoston Józsefné Kacs-kovics Jozefa számára lehetett meghatározó, mint férjének nagybátyja.

Külön csoportként említhetők azok, akik az Akadémia tiszteleti, illetve igazgató, sőt elnöki tagjainak – jobbára arisztokratáknak és mecénásoknak, illetve a társadalmi

nyilvánosság meghatározó szereplőinek – női hozzátartozói voltak. Br. Eötvös Józsefné Rosty Ágnes részvétele szinte kötelező volt, hiszen férje az intézmény elnöke volt, de Eötvösné egyébként Bohusné csaknem összes vállalkozásában közreműködött. Az akadémiai könyvtár alapítójának, egyben az intézmény első elnökének, gr. Teleki Józsefnek a testvére, Bozó Pálné Teleki Augusta is részt vett a hímezésben. Br. Majláth Györgyné Prandau-Hilleprand Stefanie (1832–1914) férje 1860-ban lett az Akadémia igazgatótanácsi tagja. Gr. Karátsanyi Guidóné Marczibányi Mária férje ugyancsak az Akadémia alapítói közé tartozott, akár csak br. Podmaniczky Árminné Keglevich Emma férje. Szógyény Lászlóné Marich Mária férje az Akadémia igazgatótanácsában ült, és az Akadémia egykori elnöke, gr. Dessewffy Emil feleségének sógornője, br. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska is részt vett a hímezésben.

A legmeghatározóbb közös eszmei alapot ugyanakkor úgy az első, mind a második hullámban ismét csak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, valamint az arra következő megtorlás közeli, traumatikus élménye jelentette. Legalább 50 olyan nő vett részt a díszszőnyeg hímezésében, aki a forradalom céljaival azonosulva vagy maga is támogatta az új állami berendezkedést anyagilag illetve különböző kézimunkák készítésével, vagy férfi hozzátartozói – apja, testvére, fia, férje – politikai szerepvállalás miatt volt érintett, és a bukás után megtorlás, a hozzátartozó(k) bujdosása, emigrálása, bebörtönzése, vagyonvesztése, sőt akár kivégzése sújtotta.

Br. Bajzáth Györgyné Bernrieder Mária lányaival például ezüst- és aranyneműeket, valamint ékszereket adott a hon szükségleteire. A szerényebb anyagiakkal rendelkező Bartha Károlyné Sánka Alojzia használt tárgyaival tette ugyanezt. Mások kézimunkáikkal járultak hozzá a haza szükségleteihez. Gr. Orczy Lászlóné Müller Magdolna 10 font finom tépést küldött be a kórházaknak 1848 novemberében, Patrubán Antalné Gyertyánffy Terézia tépést és sebruhát 1848 decemberében. Maga Bohusné ugyanekkor 24 inget és 24 gatyát adott be a lajtai tábor számára, a gye-reklány Prónay Ida pedig egy inget és egy gatyát. Bohusné sógornője, Szógyény Lászlóné Marich Mária ezzel párhu-

zamosan a fehérvári nők között szervezte meg „fehérruhák” gyűjtését a sereg számára. Ő is ingeket és gatyákat adott be, akárcsak a felhívására jelentkező Inkey Zsigmondné Batthyány Antónia. Bajzáthné nemzetőrként, főhadnagyként szolgáló unokaöccsének felesége, Bajzáth Vilmosné Jankovich Mária a Budavár ostrománál megsebesültek számára küldött inget és lepedőt 1849 tavaszán, Kovách Józsefné Nedeczky Mária (lányaival) egy arany forintot és egy-egy köteg finom sebkötőt és tépetet adott a magyar hadsereg „sebesült vitézei” számára 1849 júniusában, Bíró Imréné Glatz Johanna (1821–1896) pedig tépetet az aradi tábor számára 1849 nyarán. Ismét mások férfi hozzátartozóik serege számára hímeztek zászlót és vállaltak zászlóanyaságot, mint a már említett gr. Csekolics Jánosné Lipthay Leona és gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciskán túl br. Eötvös Józsefné Rosty Ágnes, valamint Ghyczy Ida anyja.

Számos hímző asszony, lány férfi hozzátartozója vállalt politikai szerepet 1848–49-ben. Így például a már említett Lónyay Menyhértné Kappel Emilia férjén túl országgyűlési képviselő volt Ágoston Józsefné Kacs Kovics Jozefa apósa, az idősebb Ágoston; a már említett özv. Kóczán Józsefné Puky Franciska férje országos közbíró.

Ennél jóval nagyobb számban szolgáltak férfi hozzátartozók a szabadságharc hadseregében. Rudnay Józsefné Veres Szilárda férje hadnagy, nemzetőr volt; Somogyi Antalné Tóth Cesara férje honvéd, akárcsak özv. Soós Ágostonné Luzsénszky Amália hitvese. Özv. Peti Józsefné Váli Mari (1816–1889) apja katonaként harcolt. Tarczy Dezsőné Horváth Ida apósa, Tarczy Laura és Lenke apja akadémiusként lett honvédtiszt. Hollán Ernőné Békeffy Antónia férje hadimérnök volt, a délvidéki harcokban tűnt ki. Strobentz Károlyné Ráth Jozefina testvére, Károly főhadnagyként szolgált Kmety György seregében, megsebesült, ő is az utolsók közt, a péterváradai várnál tette le a fegyvert. Kubinyi Ágoston múzeumigazgató és akadémiai tag unokaöccse, azaz Földváry Miklósné Kappel Malvin férje is harcolt, bár 1849-ben kilépett a seregből. Tomcsányi Károlyné Bolza Mária (1814–1890) férje nemzetőr őrnagy volt, apja századosi rangban szolgált, anyja lelkes honleányként a sereg zászlóanyja volt, sógora lovaskapitányként harcolt

a honvédseregben. Lipthay Antalné Almay Gizella férje a harcok közben fogságba esett. Br. Radvánszky Antalné Podmaniczky Mária férje 1848-as főispán és nemzetőr volt; akárcsak Révay Simonné Tajnay Ilona férje, ő börtönbüntetést is szenvedett mindezt, és kényszerszolgálatára is viték. A gr. Karacsay nővérek, Melanie (1846–1939) és Kelemenke (1847–1916) apja is a felkelők közé állt, a bukás után emigrált, távollétében halálra ítélték. Perczel Gizella (1846–1915) apja önkénteseket szervezett és honvéd tábornokként harcolt, családjával Törökországba, majd Angliába emigrált, távollétében halálra ítélték. A nem teljes felsorolást zárja le br. Révay Gizella, az Aulich-hadosztály egyik vezérkari tisztjének, a jóképű Kemnitzer Károlynak a menyasszonya. A férfi 1849 elején hunyt el: halálos sebet kapott egy Turóc megyei összecsapásban, partecéduláját a korban szokatlan módon Gizella adta közre. Sohasem ment férjhez, nem tudott felejteni, élete végéig gyászolt, a neoabszolutizmus ideje alatt minden nemzeti ügyben szerepet vállalt.

A szabadságharcosok között külön csoportként is kiemelhetők azok, akiknek szerettei Bohusék családi birtokánál tették le a fegyvert, Világoson, 1849. augusztus 13-án, mint Ghyczy Ida testvére, aki századkapitányként küzdött végig a szabadságharcot, Gorove Antalné Ullmann Terézia férje, aki őrnagy volt Damjanich seregében, Simonyi Lajosné Königsegg-Rothenfels Julianna férje, aki Görgei seregében harcolt, vagy Lipthay Béláné Mack Amália honvéd százados férje, és ez a sor is hosszan folytatható egészen Görgei Artúrné Adèle d'Aubouin férjéig és Görgei Bertha apjáig, Bohusné unokatestvéréig, Görgei Artúrig. És voltak olyan nők is a hímzők között, akik az aradi vértanúk közvetlen hozzátartozói voltak: gr. Bethlen Józsefné Sissányi Erzsébet első férje gr. Leiningen-Westerburg Károly volt, Csiky Manó árvái, Antónia és Jozefa nemeskéri Kiss Ernő altábornagy és országos főhadparancsnok örökösei voltak, míg Fackh Gedőné Pöltenberg Ilonának tábornok apja volt a vértanú.

Összegezve tehát kijelenthető, hogy Bohusné nem egyszerűen helyi szintűből országossá szélesítette a díszmunka készítésének ügyét, hanem nemzeti vállalássá fordította azt: magyar nők össznemzeti felvonulásává lett

mind földrajzi, mind társadalmi vagy politikai értelemben. A hímzésben részt vevők származási helyüket, státuszukat, felekezetüket, családi állapotukat és politikai szimpátiájukat tekintve, ha nem is arányosan, de szimbolikusan lefedték az ország és a társadalom egészét a főrendűektől a nemeseken át az akkori középrétegekig, a római katolikusoktól a protestánsokon át az izraelitákig, hajadonoktól a családanyákon át a megözvegyült matrónákig, akik politikai értelemben alapvetően 1848-as alapokat képviseltek. A szőnyeghímző akció jóval befogadóbb volt tehát, mint az Orlai Petrich-féle festményre való adakozás: a nemesi nemzet genealógiákon nyugvó legitimációja, felekezeti preferenciái kevésbé érvényesültek. Sok esetben inkább hasonló női élethelyzetek közös élménye, a személyes kapcsolat szőtte és tartotta össze a résztvevőket. Ráadásul a nem nemesi középrétegekbe tartozók nemcsak egyenrangúként, hanem önállóan és egyénenként is csatlakozhattak. Persze így is volt „cenzus”: a hímzéshez szükséges képességgel, tudással, szabadidővel és a kézimunkaegységek megvásárlásához elegendő anyagiakkal mindenkinek rendelkeznie kellett.

A nők össznemzeti felvonulása lett az Akadémia nagytermébe szánt díszszőnyeg abban az értelemben is, ahogy az egyesek munkája egy egésszé állt össze. Az egyes mezők összevarrása szimbolikusan leképezte azt, ahogy nők egyenrangúan, jól szervezett és rendezett egységet alkotva integrálódtak egy férfiakból álló közösség, a tudományos/politikai nyilvánosság terébe – és itt emlékezzünk vissza a díszszőnyeg raszterstruktúrájára. Felfedte továbbá azt is, hogy nők neoabszolutizmus kori fokozott társadalmi aktivitása – a széles körű, de rövid életű, újabb és újabb gyűjtések – mögött volt egy kiterjedt igény a láthatóvá válásra és az önszerveződésre.

Csak hogy ezeket az Akadémia férfiközössége nem honorálta: sem a szőnyeg kiállításához, sem az 1867-es koronázáson való reprezentatív használatához nem járultak hozzá. És bár a női közösség mecenatúráján keresztül integrálódása, láthatóvá válása sok volt a férfiaknak, éppen az elutasítottság miatt lett kevés a nőknek. A *Divatcsarnok* szózatában foglalt ígéretnek nem váltak valóra: a női gyűj-

tések mint olyanok alkalmatlanok voltak a nőknek a nemzet testébe való integrálódására, elégtelenek a láthatóvá válásukhoz az abszolutizmus időszakában. A kiegyezést követően azonban, amint törvényesen lehetővé vált, a női önszerveződésnek új céljai és új szervezeti formái jelentek meg. Egy héttel azután, hogy a díszszőnyeget Bohusné az Akadémiára vitte, Pestre érkezett Veres Pálné Beniczky Hermin – akinek az anyósa és a lánya igen, de ő maga nem hímzett – a nők magasabb képzését és képesítését célul tűző Nőképző Egyesület létrehozása érdekében. Az egyesület alakuló ülését néhány héttel később tartotta; az egyesületre *aláírók* – azaz az alapítók, igazgató tagok és tagok – neveit pedig 1868 elején közzétették a lapokban. Nem véletlen, hogy az új egyesület alapítói közt sem Bohusné, sem a jótékony vagy kulturális célú vállalkozásaiban vele régóta, szorosan együttműködők neve nem szerepelt (5. kép).

NŐI KÖZÖSSÉGI MECENATÚRÁKTÓL AZ ÖNSZERVEZŐDÉS ÉS ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS FELÉ

Az Akadémia számára indított gyűjtések az elsők voltak a neoabszolutizmus korának női közösségi mecenatúrái között. Az adakozók a nemzet testébe való integrálódás lehetősége miatt szerveződtek. Ez a lehetőség arra indított sokakat, hogy maguk is kivegyék a részüket a honi kulturális élet finanszírozásából. Míg kezdetben szigorú, a férfiak által állított kritériumoknak kellett megfelelni ahhoz, hogy valaki az adakozók közé léphessen, néhány év alatt, a nők által kezdeményezett gyűjtésekben ez láthatóan demokratizálódott. A birodalmi hatalmi struktúrákat elfogadó, főúri genealógiák mentén szervezett, felekezeti alapon megrostált adakozók mellett megjelentek az 1848-as alapokra helyezkedő, nemesi és protestáns alapítványtevők, sőt azok a polgári középrétegekből származó nők is, akik akár önállóan, bármiféle leszármazási vagy vallási megkülönböztetés nélkül csatlakoztak közösségi gyűjtésekhez.

Ezek a korai, az Akadémia javára tett adakozások minden bizonnyal inspirálóak voltak a további egyéni, illetve

közösségi felajánlások számára is. Molnár Jánosné Sztrokay Lujza (?–1866) akadémikus apja emlékére tett – az akadémikusok által átdolgozott – alapítványt 1864-ben, egy adott évben megjelent legjobb jog- és államtudományi munka elismerésére;⁴⁶ Dóra Szilárdné Janitsáry Theonymphia (1823–1881), egy Bécsben élő gazdag kereskedő görög származású felesége pedig Wagner Sándor 1863-as festményét, az *Izabella királyné búcsúja Magyarországtól* című képét adományozta az MTA-nak 1867-ben. Az 1860-as évek elején másról sem lehetett olvasni a korabeli – főleg

női olvasóközönséget megcélzó – lapokban, mint nők közösségi gyűjtéseiről.

Az Akadémia támogatására szerveződött női közösségi mecenatúrák tehát nem tekinthetők egy marginális társadalmi nemi csoport alkalmi vagy jelentéktelen hatású akcióinak, sokkal inkább voltak egy nagyobb horderejű történelmi folyamat konstitutív részei. Azon túl, hogy az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc után újjáéledő nemzeti mozgalom sokszínűségének a példái, és annak, ahogy a nők hozzájárultak a nemzetté válás folyamatához,

5. kép. Magyarország közművelődési
és jótékonyági nőegyesületeinek
pártoló és vezérhölgyei 1880-ban

egyben a hazai nőtörténet egy eddig figyelemre nem méltatott időszakának fontos állomásai is. A nők neoabszolutizmus kori társadalmi aktivitása valójában a társadalmi nemi szerepekről folytatott diskurzusok, valamint politikai azonosulások és identitások manifesztációi, a nők láthatóvá válására és önszerveződésére tett kísérletek voltak egy beszűkült politikai nyilvánosság fényjelezte korban. Bár a magánszféra hagyományos szerepeinek, viszonyainak, kapcsolatainak és tárgyainak kivetítései a (politikai) nyilvánosságban – és ebben az értelemben vett léptékváltások –, korántsem a feminizmus konzervatív vonulatába sorolható jelenségek. Sokkal inkább az (általában „harmadik hullámú” feminizmusnak tekintett) „kraftivizmus” hazai, korai megjelenésének példái: magánviszonyok mentén kiépülő női szolidaritási hálózatok, kollektív önkifejezések, önszerveződések és érdekérvényesítések sajátos, rövid életű és könnyen szétfoszló formái. Továbbá annak egyéni és csoportos megtagasztalása, hogy a férfiak által meghatározott, átdolgozott, kisajátított vagy egyszerűen el nem ismert női felajánlások még csak a saját elképzelések megvalósításához sem vezettek el, nemhogy a nemzet testébe való integrálódáshoz vagy a láthatóvá váláshoz, elhozta azt a felismerést,

hogy a női közösségi mecenatúra önálló és önmagára irányuló is lehet: a nők felemelését és érdekérvényesítését is szolgálhatja. A pesti református egyház felső leányiskolájára 1866-ban, a Nőképző Egyesületre pedig 1867-ben tett adakozások már ezt a tapasztalatot és felismerést tükrözték. A nők önszerveződését és érdekérvényesítését a férfiak ugyanis nem támogatták. Jól példázza ezt gróf Károlyi Györgyné Zichy Karolina (1818–1903) 1859 áprilisában (Genovából) tett két pályadíja is az Akadémia számára.⁴⁷ Ezek egyike egy „serdülő leánykák” számára íródott nőtörténeti munka kiadását tűzte ki, amely mű többek közt „a magyar történetekből merített adatok és életrajzok kíséretében, kimutassa: minő befolyása volt hazánkban a nőnemnek legrégibb időktől fogva mostanig a családi és polgári életre? [...] hogy így az ifjú nemzedék mintegy tükörben lássa magas hivatását, s annak betöltésére a vonzó előadás és hatályos példák által buzdíttassék.” A másik szintű a „magyar történelem köréből merített elbeszélések” írására irányult. A Hölgyek Díjára való adakozás megindulásával egy időben, azzal versengve tett és széles körben hirdetett, 100, illetve 40 arany összegű egyszeri pályadíjak jeleznek egy női igényt saját nemük nevelésére és felemelésére, az általános közművelődés mellett vagy azon túl. Ezt azonban az Akadémia nem kívánta felkarolni. Mert bár a második pályadíjat kiosztották, a nőtörténetre kiírt pályázat alakulásáról nincsenek információk.

JEGYZETEK

- 1 A fejezetnek nem tárgyai a korabeli szociális célú nőegyletek, női gyűjtések. Ezekre vonatkozóan lásd Tóth: *Önszerveződő polgárok*.
- 2 A fejezetben szereplő nők nevét, valamint születésük és elhalálozásuk évét első említésükkor, tehát az adott adakozáskor érvényes családi állapot és rang szerint adom meg. Így nem követem az adakozásokra vonatkozó forrásokat, mert a kéziratos vagy nyomtatásban közölt aláírási ívek általában csak a férjezett nevet vagy a férjezett és lánykori családi nevet tüntették fel. (Emiatt azonban nem azonosítható minden aláíró.) Mivel a családneveket az egyes aláírási ívek, illetve történeti források eltérő írásmóddal hozzák, ezeket a genealógiákban elfogadott írásmódhoz igazítottam. A keresztnévek esetében azonban esetenként a (bemondások alapján készült) aláírási íveken szereplő változatot adom meg; ha ilyen nincs, akkor a különböző történeti forrásokban feltűnő legelterjedtebb változatot. A nők életrajzi adatait, illetve társadalmi szerepvállalásukat nagyrészt különböző online adatbázisokból, illetve korabeli napi-, valamint hetilapok társasági életről tudósító cikkeiből, halálhírei rovaataiból vettem. Ezek nem szerepelnek a szövegben, terjedelmi okok miatt. A férfi hozzátartozók forradalmi szerepvállalására vonatkozó megjegyzéseket szintén a társasági élet híreiből, valamint nekrológokból vettem, továbbá Nagy: *Magyarország családai*; Szinnyei: *Magyar írók*; Bona: *Tábornokok és törzstisztek*; Bona: *Hadnagyok és főhadnagyok*; Bona: *Századosok* és Bona: *Az 1848/49-s szabadságharc tisztikara* (online verzió) adataiból. A férfi hozzátartozók neoabszolutizmus kori társadalmi szerepvállalásának jelzésére azonban terjedelmi okok miatt nincs lehetőség.
- 3 Öszves ülés 1858. nov. 22. *MAÉrt* 18 (1858) 560–564.
- 4 Főrangú hölgyeinkhez. *Divatcsarnok* 7 (1859) 10. sz. (márc. 8.) 219.
- 5 Uo. 220.
- 6 *Pesti Napló* 10 (1859) 2730. sz. (márc. 18.)
- 7 Uo.
- 8 *Pesti Napló* 10 (1859) 2920 sz. (nov. 6.). Kazinczy és Kisfaludy valójában tisztelte egymást; utóbbi élete végén előbbi egyik portréját magához is váltotta, mire Kazinczy ennek „párját” kívánta venni, azaz mintegy barátságportrékat váltottak. Bicskei: *Viszonyok intézményesülése*.
- 9 *Akademiai emlékkönyv*, 79.; *Vasárnapi Ujság* 6 (1859) 45. sz. (nov. 6.) 535.
- 10 *Nővilág* 3 (1859) 46. sz. (nov. 13.) 732.; Ötödik igazgatósági ülés. 1885. okt. 25. *AE* 19 (1885) 192.
- 11 IV. Igazgatósági ülés. 1886. okt. 24. *AE* 20 (1886) 201.; 19 (1885) 192. Mivel 1956-ban a hely gondozását a Petőfi Irodalmi Múzeum vette át, a kép ma e múzeum tulajdonában van. Elhelyezése nem változott.
- 12 Összehasonlításképpen: Székely Bertalan 1863-ban 1000 forintot kapott *Dobozi Mihály és hitvese* című történelmi festményéért. *A Hon* 1 (1863) 148. sz. (júl. 2.).
- 13 *Pesti Napló* 10 (1859) 2921. sz. (nov. 6.) 253.; *Hölgyfutár* 10 (1859) 133. sz. (nov. 8.) 1087; „A magyar nők arany-könyvéből.” *Hölgyfutár* 10 (1859) 134. sz. (nov. 12.) 1096.; *Képes Ujság* 1 (1859) 17. sz. (nov. 13.) 203.; *Érdemkönyv. Nefelejts* 1 (1859) 33. sz. (nov. 13.) 393.; *Nővilág* 3 (1859) 46. sz. (nov. 13.) 732.; Egy, a hölgyek által felajánlott festmény. In: *Akademiai emlékkönyv*, 79–82.
- 14 Így gr. Batthyány Gedőné Fiáth Erzsébet (vagy Borbála, 1825–1910), aki gyermek lánya, Julianna (1853–1922) nevében is adományozott; br. Gemmingen Adolfné Batthyány Sarolta (1823–1892), br. Puteáni Károlyné Batthyány Ilona (1825–1883), gr. Batthyány Zsigmondné Erdődy Johanna (1835–1915); utóbbi még hajadon lánytestvéreit is bevonta: Henrikát (1838–1905), Agátát (1839–1914) és Franciskát (1841–1901).
- 15 Gr. Andrassy Károlyné unokahúga egyébként az a gr. Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska volt, akinek a sógornője özv. Kray Jánosné Wenckheim Mária volt. Így érték körbe a szálak.
- 16 Lamberg feleségének egy nőági rokona viszont gr. Dessewffyné ívén írt alá; Lamberg unokaöccsének felesége, br. Redl Imréné Széchen Malvin (1811–1901) pedig özv. gr. Forrayné ívén adakozott.

- 17 Kiemelendő, hogy sógornői, gr. Zichy Jánosné Kray Irma, a csillagkeresztes gr. Zichy Józsefné Metternich-Winneburg Melanie és gr. Zichy Pálné Kornis Anna nem vállalták özv. Batthyánynéval a közösséget: mind más gyűjtőívén írtak alá.
- 18 Összes ülés 1859. febr. 28. *MAÉrt Nyelv* 19 (1859) 279–280. Magyar tudományos Akadémia. (Febr. 28. Nyelvtud. és összes ülés). III. *Pesti Napló* 10 (1859) 2720 sz. (márc. 6.); *Érdemkönyv. Nefelejts* 1 (1859) 32. sz. (nov. 16.) 381.; Magyar tudományos Akadémia. (Febr. 28. Nyelvtud. és összes ülés). *Kalauz* 3 (1859) 11. sz. (márc. 12.) 169–170.; *Hölgyfutár* 10 (1859) 28. sz. (márc. 8.) 236.; *Vasárnapi Ujság* 6 (1859) 11. sz. (márc. 13.) 131.
- 19 Összes ülés 1859. ápr. 16. *MAÉrt Nyelv* 19 (1859) 528.; *Hölgyfutár* 10 (1859) 47. sz. (ápr. 21.) 399–400.; Magyar tudományos Akadémia. *Pesti Napló* 10 (1859) 2768. sz. (máj. 4.).
- 20 Összes ülés 1859. ápr. 16. *MAÉrt Nyelv* 19 (1859) 528. Magyar Akadémia. *Budapesti Hirlap* (1859) 104. sz. (máj. 6.).
- 21 MTA KIK KRKGy K 1622. Aranykönyv.
- 22 *Hölgyfutár* 10 (1859) 156. sz. (júl. 5.) 655–666.; *Érdemkönyv. Nefelejts* 1 (1859) 15. sz. (júl. 10.) 178.; *Vasárnapi Ujság* 6 (1859) 29. sz. (júl. 17.) 345.
- 23 *Hölgyfutár* 10 (1859) 78. sz. (júl. 2.) 647.
- 24 Magyar Akadémia. (Magyar hölgyek díja). *Budapesti Hirlap* (1859) 187. sz. (aug. 4.); Magyar Akadémia. Magyar hölgyek díja. *Pesti Napló* 10 (1859) a2844. sz. (aug. 5.).
- 25 A m. t. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata. *AÉ* 2 (1891) 530–532.
- 26 MTA KIK KRKGy K 1622. Aranykönyv A tíz évre lebontott témákat is itt sorolták fel. *Hölgyfutár* 10 (1859) 93. sz. (aug. 6.) 768.
- 27 Az akadémiai pályázatok. *Hölgyfutár* 10 (1859) 154. sz. (dec. 27.) 1257.
- 28 Az alapítvány kifizetésére lásd Fekete: *A Magyar Tudományos*, 13–24.
- 29 Cs. Á.: Magyar tudományos Akadémia. (junius 27-én.) II. *Pesti Napló* 10 (1859) 2815. sz. (júl. 2.).
- 30 MTA KIK KRKGy K 1622. Aranykönyv.
- 31 *Pesti Napló* 10 (1859) 2730. sz. (márc. 18.).
- 32 Deák: Besúgólisták, 21.
- 33 *Sürgöny* 5 (1865) 163. sz. (júl. 19.).
- 34 *Nefelejts* 7 (1865) 41. sz. (okt. 8.) 386.
- 35 MTA KIK RAL 95/1867. Arany János levele Bohus Jánosné Szögyény Antoniának, Pest, 1867. máj. 11. A M. Tudom. Akadémia 1868. márcz. 21. tartott ünnepélyes Köz-Ülésének hiv. tárgyai. *MTAÉvk* 11 (1864–1869) IX., 10. Eötvös József akadémiai elnök is írt Bohusnénak, hogy köszönetét fejezze ki a „meglepően gyönyörű munk[áért]”. *Budapesti Közlöny* 1 (1867) 68. sz. (jún. 1.) 719.
- 36 Divald: *A Magyar Tudományos*, 38.
- 37 150 éves, sessio 3.16; sessio 3.20; sessio 3.22; sessio 3.30; sessio 3.34; sessio 3.35; sessio 3.48; sessio 3.58.2; sessio 3.58.8; sessio 3.62; sessio 3.66.1–2.
- 38 Magyar Tudományos Akadémia. *Budapesti Közlöny* 1 (1867) 42. sz. (máj. 1.) 450.
- 39 Ebből a felsorolásból azonban kimaradtak a fiatal, középosztálybeli hajadonok (alkalmanként asszonyok), néhány főrangú hajadon (és asszony), az egy-egy mezőt közösen hímzők – szintén fiatal, középosztálybeli hajadonok –, a leányiskolai növendékek, illetve a zsidók. Bohusné maga is szűrhetette, kik jelenhetnek meg a készítők közül a nyilvánosságban.
- 40 MTA KIK KRKGy Vegy. Qu. 73. sz. *Névsora azon hölgyeknek*.
- 41 Huszonegyedik (nyelv. és széptudományi osztály- egyszer-smind összes) ülés. 1868. máj. 25-én. *MTAÉ* 2 (1868) 206.; Magyar Tudományos Akadémia. *Budapesti Közlöny* 2 (1868) 122. sz. (máj. 27.) 1533.; Akadémia. *Pesti Napló* 19 (1868) 5428. sz. (máj. 29.).
- 42 A nevek általában jelzik a nők társadalmi státuszát és családi állapotát, bár a grófi és bárói címet nem mindenkinél tüntették fel, ahogy az özvegységet sem. A főrangú házasságok általában férjezett és lánykori családi nevükkel, a hajadonok családi és keresztnévükkel szerepeltek, de a középosztálybeliek esetében ez sok esetben nem elég az identifikáláshoz.
- 43 A 11 szegedi növendék. *Szegedi Híradó* 9 (1867) 43. sz. (máj. 30.).
- 44 Egy korábbi hír szerint a debreceniek „10 kocka kivarrásá[t]” vállalták. *Fővárosi Lapok* 2 (1865) 261. sz. (nov. 14.) 1032.
- 45 A hímzés átadásakor Görgei Bertha már Bohusné fiának menyasszonya volt.
- 46 Fekete: *A Magyar Tudományos*, 55–62.
- 47 Összes, és philos., törvénytud. és történelmi osztály-ülés 1859. ápr. 18. *MAÉrt Nyelv* 19 (1859) 591–592.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK KRKGy)

K 1622. Aranykönyv. Névsora azon Nagyméltóságú, méltóságos és nagyságos Asszonyságoknak, kik 1859-től bezárólag 1868-ig évenkénti három aranyat köteleztek az Akadémiai Női Díjra, melynek tárgya népszerű tudományos kézikönyvek pályázat útján előállítás. (Szövetkötés, barna bőr gerinc, aranynyomás, papír és toll.)

Vegy. Qu. 73. sz. Névsora azon hölgyeknek kik az akadémiai szőnyeg elkészítésénél közreműködtek. (Piros nyomott szövetkötéses borító, fehér moaré belső borítóval, 24 fol., szélén nyomott csipkedíszű lap, toll.)

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1868, 1885, 1886

A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei (MTAÉvk), 1864–1869

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1891

Magyar Akadémiai Értesítő (MAÉrt), 1858

Magyar Akadémiai Értesítő (Nyelv, Philosophia, Történet- és Törvénytudományi osztályok) (MAÉrt Nyelv), 1859

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1868, 1885, 1886

A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei (MTAÉvk), 1864–1869

A Hon, 1863

Budapesti Hirlap, 1859

Budapesti Közlöny, 1867, 1868

Divatcsarnok, 1859

Fővárosi Lapok, 1865

Hölgyfutár, 1859

Kalauz, 1859

Képes Ujság, 1859

Nefelejts, 1859, 1865

Nővilág, 1859

Pesti Napló, 1859, 1868

Sürgöny, 1865

Szegedi Híradó, 1867

Vasárnapi Ujság, 1859

HIVATKOZOTT IRODALOM

150 éves az Akadémia palotája. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet. Szerk. Bicskei Éva – Ugry Bálint. Bp., 2018.

Akadémiai emlékkönyv a Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről oct. XXVII. M. DCCC. LIX. Szerk. Eötvös József. Pest, 1859.

Bicskei Éva: Viszonyok intézményesülése. Kazinczy Ferenc egy portréjáról. *Irodalomtörténet* 97 (2016) 1. sz. 31–55.

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban.* Bp., 1983.

Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/1849. évi szabadságharcban.* 1–3. köt. Bp., 1998–1999.

Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban.* 1–2. köt. Bp., 2008.

Deák Ágnes: Besúgólisták a neoabszolutizmus korából. *Aetas* 21 (2006) 4. sz. 21–44.

Divald Károly: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája.* Bp., 1917.

Fekete Gézáné: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai.* 2. köt. 1859–1900. Bp., 2000.

Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* 1–12. köt. Pest, 1857–1868.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. köt. Bp., 1891–1914.

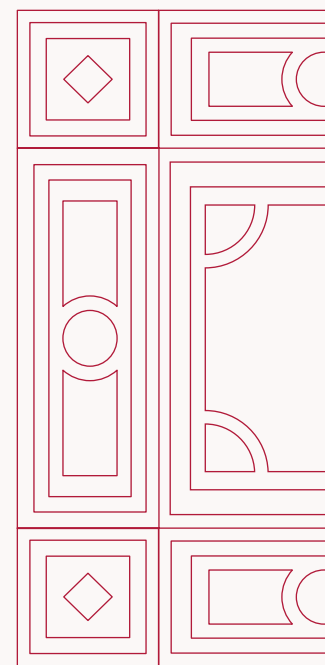
Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban.* Bp., 2005.

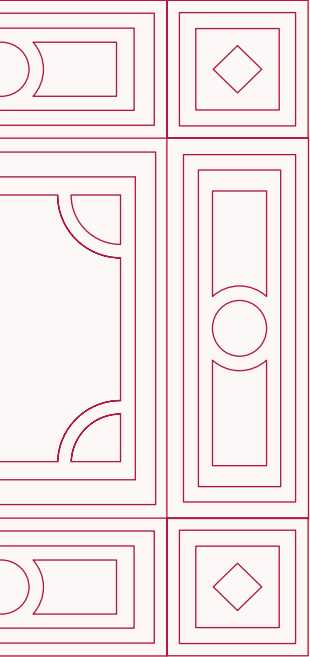
*„A magas példa gyűjtson
követésre másokat is...”*

A Habsburg-család és az Akadémia

Manhercz Orsolya

A 18. század végén, 19. század elején az új politikai célok Magyarország speciális helyzete miatt főként a művelődés területén jelentkeztek. A Magyar Királyság a Habsburg Birodalom részeként a bécsi kormányzat alá tartozott, ezért az országos hatókörű, központi intézmények (pl. akadémiák) létrehozásának politikai tétje is volt, hiszen a polgárosodás mellett a nemzeti önrendelkezés irányába is mutattak.¹ Ilyen intézményeknek az állami felállítására és finanszírozására nem volt uralkodói vagy kormányzati szándék, ezért a kezdeményezések egyéni, önkéntes felajánlás (*oblatio*)² formájában valósultak meg.³ Ilyen módon történt a Magyar Tudományos Akadémia, pontosabban annak elődje, a Magyar Tudós Társaság megalapítása is, amelyre 1825-ben, viszonylag békés politikai körülmények között került sor. Az 1820-as években a kormányzat irányváltásra kényszerült, a gazdasági és politikai nehézségek⁴ következtében helyreállt a rendi dualizmus működése. Mindez azonban nem jelentette a rendi sérelmek uralkodói orvoslását és a korábbi követelések automatikus elfogadását, amelyek között ekkor már több mint 20 éve, 1802–1805 óta szerepelt a magyar nyelv és kultúra fejlesztése s az ehhez szükséges intézmények létrehozása.⁵

Az 1825–1827-es országgyűlésen egy új politikusi generáció jelentkezett, és ennek is szerepe lehetett abban, hogy a magyar rendek léptéket váltottak, s egy magyar nyelven működő tudós társaságot kívántak létrehozni. A cél érdekében a korábbi mintákat követve⁶ tette felajánlását Széchenyi István és számos társa.⁷ A következőkben tárgyalandó, 1827-ben történt első Habsburg-adományozás az Akadémia részére ebben a keretben értelmezendő, és – mint látni fogjuk – a politikai viszonyok mindvégig meghatározóak voltak az uralkodócsalád és az Akadémia viszonyában. Köszönhető ez többek között annak, hogy az Akadémia létrehozásában és működésében részt vevők (főnemesek és értelmiségiek) többsége politikai szerepet is vállalt, ami növelte a vállalkozás politikai súlyát, és így az Akadémia tevékenysége egészen a 19. század második feléig politikai tartalommal is telítődött.⁸ A tanulmány időrendben haladva mutatja be a Habsburg-család tagjainak adományait, megvilágítva a felajánlások motivációját és hátterét.

1827–1848

Életútját, mecénási és tudományos tevékenységét, illetve „kurucságát” ismerve nem meglepő, hogy a dinasztiából az első adományozó József nádor volt, aki Széchenyi és társai felajánlása után nem sokkal, a főrendek 1827 áprilisában tartott ülésén adományozott 10 000 konvenció forintot, ezzel példát mutatva a jelenlévőknek, minek következtében „váratlan ajánlások tétettek a’ Magyar Tudós Társaságnak felállítására”.⁹

József (Antal) főherceg ekkor már több mint 30 éve volt az ország nádora (1. kép). Nem volt magyar, de hosszú nádorsága alatt „sorsa összefonódott Magyarországéval”,¹⁰ és aktív szereplő lett az „idegen kultúrában”.¹¹ Nem volt uralkodó, de az ország első számú közjogi méltóságaként támogatott számos kezdeményezést, így az Akadémia felállítását is.¹² Az 1827-es adományozás tehát beleillett a nádor addigi klasszikus mecénásként való működésébe, kultúrapártoló és -serkentő tevékenységébe.¹³

Ezt a támogató szerepet az Akadémia felállítását törvénybe foglaló 1827. évi 11. tc. is megörökítette: „a magyar tudós társaság vagy akadémia [...] minél előbb föllálltassék. Ez intézetnek pártfogását Ő császári királyi fensége, az ország nádora, a magyar haza és nemzet iránt szívében gyökerező szereteténél fogva magára vállalván [...]”.¹⁴

Bár József nádor politikai mozgásteretében ebben az időszakban meglehetősen szűkös volt,¹⁵ mégis feltételezhetjük, hogy szerepe volt abban, hogy nem sokkal később a trónörökös, Ferdinánd főherceg is az adományozók közé lépett, amikor 1832 őszén „ifjabb királyként” a koronázási honoráriumából hozzájárult a Tudós Társaság alaptőkéjéhez.¹⁶ A társaság 1833 februárjában tartott ülésén már arról tudósítottak, hogy a főherceg 10 000 pengőforintos támogatását a társaság pénztárnoka kézhez is vette.¹⁷

Mindez nyilvánvalóan nem történhetett volna az uralkodó, I. Ferenc (magyar király 1792–1835) – és Metternich kancellár, valamint Kolowrat államminiszter – beleegyezése nélkül. Bár maga I. Ferenc saját adománnyal nem támogatta, de ekkor már nem is akadályozta az intézmény létrejöttét.¹⁸

Umwallt von Enkeln

Gedruckt bei Joh. Hoffmiller

Lith. von Stadler

JOSEPH.

Erzherzog von Oesterreich, Palatinus von Ungarn.

Verlag und Eigenthum von L. T. Neumann in Wien.

1834-ben – tehát egy évvel Ferdinánd főherceg adománya után – felajánlást tett I. Ferenc testvére, Károly főherceg, a győztes asperni hadvezér is, akinek Teschen hercegeként a Magyar Királyságban is voltak birtokai.¹⁹ Adománya 10 000 pengőforintos tőkéből állt, amelyről úgy rendelkezett, hogy annak éves kamata (500 pengőforint) 10 évig a magyaróvári birtokán felállított gazdasági intézet magyar tanítójának fizetésére, valamint az ezen a birtokon működő iskolák számára tankönyvek beszerzésére „és azon ifjak megjutalmazására fordítassék, kik magokat a’ magyar nyelv megtanulásában különös előmenetellel tüntetik ki”.²⁰

1844-ben lejárt a tízéves időszak, ekkor Schedel (Toldy) Ferenc kérvényezte a nádornál, hogy a kamatokat „ezentúl az academiai pénztárba” tegyék át.²¹ 1845 elején a Tudós Társaság meg is kapta az első kamatjövedelmet, erről a kiállított pénztárnoki nyugta is tanúskodik.²² 1847-ben Károly főherceg elhunyt, ezután az apját szinte vallásos odaadással tisztelő fia és örököse, Albrecht főherceg 1848-ban úgy rendelkezett, hogy továbbviszi apja adományát, és azt két uradalmára terheli, a magyaróvárira 6000, a bellyeire 4000 pengőforint értékben, az éves kamatot pedig az utóbbi egyben fogja folyósítani az Akadémiának.²³

Károly főherceg adományozása és annak következményei ugyan egészen 1848-ig vezetnek, mégis fontos kiemelni, hogy az ő 1834-es felajánlása után jó három évtizedig nem került Habsburg-adomány az Akadémiához. Időközben újra megváltozott ugyanis a politikai környezet: az 1830-as párizsi forradalom és az európai közélet megélénkülése, illetve a forradalmaktól és a változástól való folyamatos félelem miatt Metternich egyre erőteljesebben belefolyt a magyarországi politikába. 1835-től a „terrorizmus” vagy megfélemlítés eszközeit bevetve új irányt követett a bécsi kormányzat, amelyet I. Ferenc halála után, V. Ferdinánd (magyar király 1835–1848) alatt is folytatott, igaz, 1840 után visszafogottabban.²⁴

1849–1867

Albrecht főherceg 1848-as rendelkezésével a Habsburg-adományok első korszaka lezárult. A kutatás jelenlegi állása szerint 1834 után egészen 1865-ig nem érkezett újabb felajánlás a dinasztia tagjai részéről az Akadémia felé,²⁵ ami nem meglepő az ebben az időszakban lezajlott események és a vesztes szabadságharc után bevezetett politikai berendezkedés fényében.

Az Akadémia működését megnehezítette az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni megtorlás időszaka, majd a Bach-rendszer magyarországi kiépülése. 1852–1858 között – az egyesületekre vonatkozó, 1852-es császári nyílt parancsot követően – az Akadémia alapszabályainak jóváhagyása nélkül, csupán korlátozott formában működhetett.²⁶ 1857-ben Ferenc József magyarországi látogatása során szimbolikus intézkedésekkel, köztük az akadémiái alapszabály ügyének rendezésével próbált javítani a politikai helyzeten. Sikertelenül, hiszen az uralkodói körút nem járt politikai változásokkal. Az akadémiái alapszabályok uralkodói jóváhagyására is csak 1858-ban került sor.²⁷ Közben, 1857 nyarán új lendületet kapott az Akadémia épületének kérdése, amikor néhány szabolcsi birtokos gyűjtést indított a cél megvalósítására. A kezdeményezéshez 1858 nyarán jelentős összeggel – tíz év alatti részletekben összesen 80 000 o. é. forinttal – járult hozzá báró Sina Simon, és az 1859-ben elindított országos felhívással a teljes anyagi fedezet összegyűjtése, illetve ezzel párhuzamosan a megfelelő terv kiválasztása is megkezdődött. Az építkezés 1862-ben indulhatott el.²⁸

Az 1860-as évek közepére az európai politikai helyzet nagyot változott, s vele a Habsburg-ház magyarországi politikája is. Ebben a történelmi helyzetbe illeszkedett, hogy hosszú szünet után, 1865-ben egyből három Habsburg (uralkodó) is támogatta az Akadémia épületének megvalósítását. Ez év májusában Ferenc József (magyar király 1848–1916) első hadsegédje értesítette az Akadémia elnökét, Dessewffy Emilt, hogy az uralkodó 15 000 o. é. forintot adományoz magánpénztárából a „protekturátusa alatt álló” Akadémiának, palotája megépítésére, illetve egy „kísérleti vegyműhely czélszerű felszerelésére”.²⁹ A legfelsőbb

1. kép. József nádor, 1847 körül

„különös érdekeltséggel értesült[em] arról, mily ritka hazafiságot és áldozatkészséget fejtenek ki a magyarok, hogy minden nehézségeket legyőzve, azon nemes művet, melyet 30 év előtt kezdetek, tudományos akadémiájuk megalapítását, befejezhessék.”³⁶

A mexikói császár adományáról 1866 elején tudósítottak a magyar lapok,³⁷ de az adományozás pontos dátumát nem szerepeltették, mivel azonban a levél 1865. november 20-i keltezésű, ezt tekintjük a felajánlás dátumának.

Mindenesetre az Akadémia 1865 decemberében birtokba vehette a felépült palotát, amelyet az avatási ünnepség után néhány nappal – az országgyűlés megnyitása okán éppen Pest-Budán tartózkodó – Ferenc József személyesen is megtekintett.³⁸ Maga a kiegyezési folyamat ugyan nem zajlott le ilyen gyorsan, de 1867-ben végül létrejött a meg egyezés, és sor kerülhetett I. Ferenc József megkoronázására Budán. Ezzel az Akadémia számára is egy békés, prosperáló időszak kezdődött, amelyben a Habsburg-család tagjai a korábbiaktól eltérő szerepet vállaltak.

1867–1918

A dualizmus időszakában az Akadémia költségvetéséhez már az állam is hozzájárult valamelyest, és a civil adományok is folyamatos bevételt jelentettek az intézmény számára.³⁹ Tudomásunk szerint ezekben az évtizedekben pénzadományozás nem történt a dinasztia tagjai részéről, tárgyi ajándékokkal viszont gazdagították az Akadémia gyűjteményét, illetve tudományos munkássággal is támogatták az intézményt. 1881-ben például a trónörökös, Rudolf főherceg *Eine Orientreise vom Jahre 1881* című munkáját küldte meg az MTA könyvtárának.⁴⁰ A trónörökös 1889-es halála után, 1891-ben pedig I. Ferenc József határozott úgy, hogy egy Rudolfot ábrázoló festményt ajándékozzon az Akadémia képcsarnokának. A főherceg életnagyságú portréjának elkészítésével Benczúr Gyulát bízták meg, aki azonban csak hosszabb határidővel tudta vállalni a feladatot, ezért a kép végül 1892. január 6-án került átadásra.⁴¹

Rudolf főherceg egyébként mind „magas állásánál fogva, [...] mind pedig a tudományok iránti érdeklődése”⁴² okán 1878-tól az Akadémia tiszteletbeli tagja volt, akárcsak a magyarországi ágból József (Károly) főherceg, akit 1888-ban 42 igen és 1 nem szavazattal választottak meg az I. osztály tiszteleti tagjának.⁴³ József (Károly) főherceg a cigány nyelvtanról, illetve cigányokra vonatkozó további kutatásairól szóló székfoglaló értekezésével érdemelte ki a címet.⁴⁴

1918 UTÁN

József (Károly) főherceg 1905-ös halála után a Habsburgok magyar ágának feje József Ágost főherceg lett. József Ágost végigharcolta az első világháborút, majd *homo regius*ként (a király embereként) közvetített az uralkodó és a magyar politikai vezetők között IV. Károly (magyar király 1916–1918) rövid uralkodása alatt és az azt követő kaotikus időszakban is igyekezett kiegyensúlyozó szerepet vállalni. Ezután azonban vezető politikusi karrierje véget ért, a Horthy-korszakban elsősorban katonaként, illetve az első világháborús emlékezetpolitika központi alakjaként volt ismert és népszerű.⁴⁵ 1944-ig Magyarországon élt családjával. 1926 és 1934 között az Akadémia adta ki hétkötetes művét,⁴⁶ amely ötvözte a világháborús naplót és a memoárt a hadtörténeti elemzés műfajával. A Horthy-rendszerben a helyét megtaláló főherceg elismert közéleti szerepének és e munkának köszönhetően 1936-tól az MTA elnöki tisztségét viselte 1944-ig.⁴⁷ Akadémiai működése nem volt előzmények nélküli, 1906 óta volt az igazgatótanács tagja, 1917-ben pedig – főként protokolláris célból – elnyerte a Hadtörténeti Bizottság tiszteleti tagságát, mivel „József főherceg, a kitűnő hadvezér, a tudomány és művészet megértő pártfogója, a ki maga is nagy sikerrel forgatja a kard mellett az író tollát”.⁴⁸ 1921-től a bizottság elnöki tisztét is betöltötte a főherceg, egészen 1945-ig, amikor nyilasokkal való együttműködése miatt háborús bűnösnek megfosztották akadémiai tagságától.⁴⁹

József Ágost nemcsak nevével és tevékenységével támogatja az Akadémia működését, hanem pénzadománnyal

is. 1921 januárjában a főherceg az intézmény folyó kiadásainak fedezésére ajánlott fel 50 000 koronát.⁵⁰ 1923-ban pedig újabb 500 000 koronát adott „a könyvtár világitási berendezéseinek kicserélésére”, majd ugyanebben az évben 12 000 000 koronát tudományos kiadványokra.⁵¹ Ezek az adományok annak az adakozási hullámnak voltak részei, amely 1920-ban indult meg, a társadalom „ösztön- vagy inkább ihletszerű” megmozdulásának, valójában kormányzati kezdeményezésnek köszönhetően.⁵² Az összegek – a meredeken növekvő inflációt is figyelembe véve – nem tűnnek jelentősnek, pedig József Ágost Trianon után is a leggazdagabb magyarországi földbirtokosok közé tartozott.⁵³ Azt is hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a főherceg számos más kezdeményezéshez is csatlakozott ebben az időszakban, akár az újpesti árvízkárosultakról, akár hadirokkantokról vagy a Műegyetem menzájáról volt szó.⁵⁴

A HABSBURG-CSALÁD ÉS AZ AKADÉMIA VISZONYA

A kutatás jelenlegi állása szerint az 1923-as adomány volt az utolsó a Habsburg-család részéről az MTA-nak. Közel 100 év alatt (1827–1923) tehát összesen hét – kiegészítve a társadományozó Mária Anna királynéval és az örökös-ként szerepet kapó Albrecht főherceggel kilenc – adományozónak kilenc pénzadományáról beszélhetünk.

Az 1827 és 1923 között regnáló uralkodók közül I. Ferenc pénzzel nem támogatta az Akadémia működését, ugyanakkor mint az alapítást kimondó törvény szentesítője, az ő neve szerepelt a tagsági oklevelek fejlécének első sorában (3. kép).

Utóda, V. Ferdinánd tényleges uralkodása előtt, de már magyar királlyá koronázása után (1832),⁵⁵ majd lemondását követően (1865) adományozott feleségével együtt. Ferenc József 1865-ös felajánlása volt az egyetlen, amelyet egy regnáló Habsburg-uralkodó tett, jóllehet ekkor még nem történt meg a magyarországi koronázása.⁵⁶ Hosszú uralkodása alatt ez volt Ferenc József egyetlen pénzadománya az Akadémiának, a kiegyezés után ugyanakkor az Akadé-

mia már némi állami támogatást is kapott, illetve a civil adakozás is folyamatos volt.⁵⁷ Különleges Miksa főherceg nem a Habsburg Birodalom, hanem Mexikó császáráként tett adománya. IV. Károly rövid uralkodása alatt nem támogatta az MTA-t, de ez a háborús időszak miatt érthetőnek tűnik. A mecénások között szerepelhettek volna a trónörökösök is, de közülük egyedül a későbbi V. Ferdinánd említhető, aki első adományát még apja életében, „ifjabb királyként”, valójában trónörökösként tette.

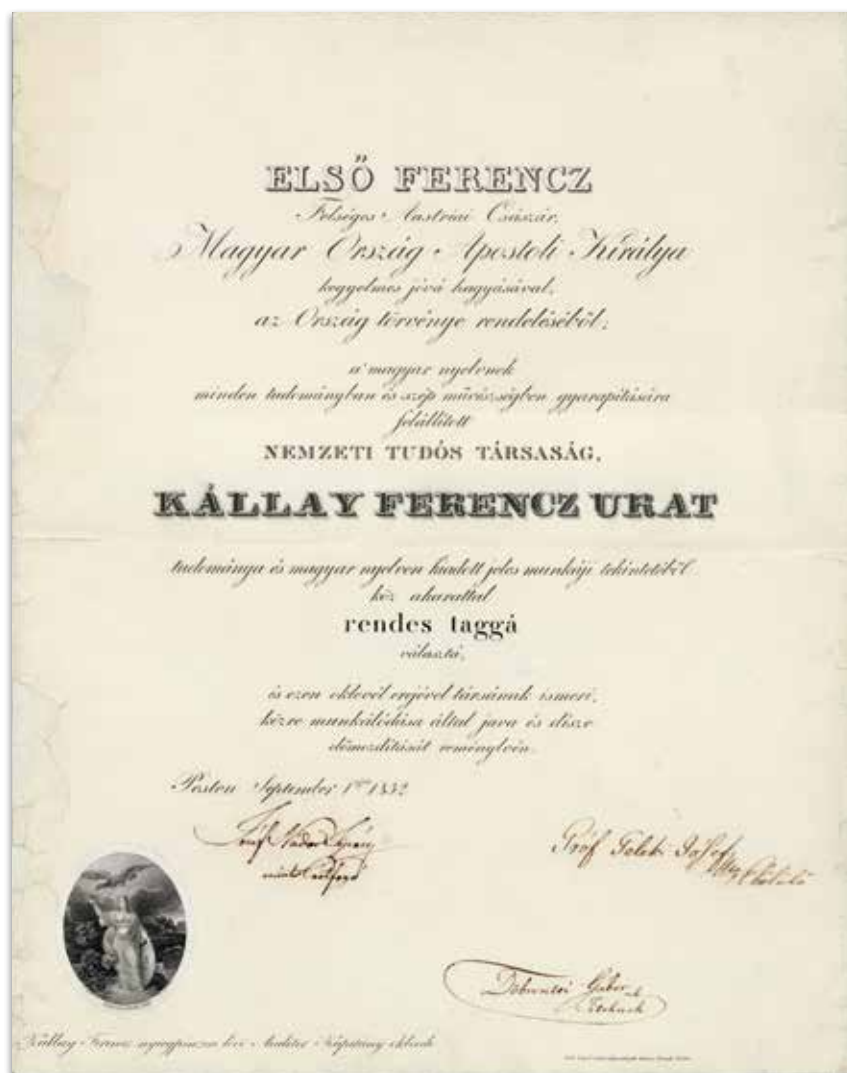
A magyarországi vagy magyarországi kötődésű főhercegekhez köthető az akadémiai adományok nagyobb része, és azon belül is főként a magyarországi ág képviselőihez. Ahogy Voinovich Géza főtitkár fogalmazott 1936-ban, József Ágost elnökké választása kapcsán:

„Házát immár három nemzedéken át hagyományos kapcsolat fűzi Akadémiánkhoz. Józsefnádor lelkesen segítette a megalapítást s élte fogytáig viselte a pártfogó címét és tisztét. József [Károly] főherceg munkás tag volt. József [Ágost] királyi herceg maga harminc év óta vesz hathatós részt Akadémiánk munkájában és irányításában.”⁵⁸

A Magyarországon ugyancsak birtokos tescheni ágból Károly főherceg adományozott, akinek felajánlását fia, Albrecht „örökölte”. Albrecht 1848 tavaszán vállalta is ezt az örökséget, arra azonban nincsen adatunk, hogy 1848/49, illetve magyarországi kormányzóvá történt kinevezése (1851) után folyósította-e a kamatokat. Feltehetőleg nem.⁵⁹

Az adományok gyakoriságát tekintve kiemelendő, hogy az Akadémia megalapítása utáni években sűrűn (1827, 1832, 1834) tett adományokat egy harmincéves (1834-től 1865-ig tartó) szünet követte, amikor egyáltalán nem volt adományozás Habsburg-részről. Az 1865-ben tett három felajánlást pedig ismét hosszú idő elteltével követték József Ágost adományai (1921, 1923) immár a trianoni Magyarországon.

Az adományok összegét nehéz értékelni, semmiképpen sem a dinasztia gazdagságát kell figyelembe venni, hiszen az egyes főhercegek anyagi helyzete eltérő volt. Ferenc József például Ferdinánd haláláig nem számított gazdag uralkodónak, mivel a családi vagyon 1848 után is le-

3. kép. Kállay Ferenc tudós társasági rendes taggá választásának oklevele I. Ferenc névvel, 1832. szeptember 1.

mondatott elődjét illette. Az adományok értékét valójában nem is vagy nem csupán pénzbeli értékük adta, hanem az adományozó személye, személyes támogatása. A politikai értéke sokszor nagyobb volt ezeknek a felajánlásoknak, mint a felajánlott adomány reálértéke. Nyilvánvalóan sokat segített egy-egy jó időben adott összeg, mint például József Ágost 1921-es adománya a fűtési költségek fedezésére, amelyből egy akut problémát tudott orvosolni az akadémiai vezetőség, hiszen ekkoriban az Akadémia épületében „vékonyan telik a kályhákba”.⁶⁰ A főherceg – mint a Horthy-korszak első számú nem hivatalos főméltósága⁶¹ – konkrét

segítségénél is fontosabb volt ugyanakkor, hogy példája további támogatókat nyerhetett meg az ügynek. Azt is hozzá kell tennünk, hogy az adakozásból nemcsak az Akadémia profitált, hiszen ezek a látványos és minden esetben sajtóvisszhangot kapó gesztusok az adományozó támogatottságát, népszerűségét is növelték. Ez utóbbi szempontot kiemelve megállapítható, hogy a Habsburg-adományok tekintetében végig meghatározó maradt a dinasztia és Magyarország mindenkori viszonya, a főhercegek személyisége és pozíciója és gyakran az adományozás politikai súlya is.

JEGYZETEK

- 1 A magyar nyelvet pártoló, központi tudományos intézmény gondolata már az 1760-as években megjelent, s része volt annak a nyelvi-művelődési programnak, amely a 18. század végétől a nemzeti mozgalom egyik alapját adta. Somorjai: 18. századi tudományszervezési mozgalmak, 27.
- 2 Ez történhetett egy személy felajánlása által vagy országos gyűjtéssel. Az Akadémia esetében Széchenyi István és az őt követők adományát kívánták kiegészíteni egy országos gyűjtéssel. Az így életre hívott intézmények (Nemzeti Múzeum, Ludovika, Akadémia) tőkáját és jövedelmeit a nádor által felügyelt és irányított Országos Pénztár kezelte. A nádornak a pénzügyekről beszámolási kötelezettsége volt az országgyűlés felé. Bényei: A művelődés feladatainak, 15–16.
- 3 Bényei: A művelődés feladatainak, 11–12.
- 4 Az államadósság a napóleoni háborúk óta tartósan magas és növekvő szintje, valamint a törekvés a katonaság újoncokkal való feltöltésére szükségessé tette a magyar birodalomfél megterhelését is. Az újoncozással szembeni megyei ellenállás és az 1820-as évek közepén kibontakozó európai hitelválság miatt 13 év után ismét sor került a magyar országgyűlés összehívására. Dobszay: *A rendi országgyűlés*, 408.
- 5 Dobszay: *A rendi országgyűlés*, 407., 408.
- 6 Ugyancsak önkéntes felajánlásokból valósult meg a Nemzeti Múzeum és a Ludovika Akadémia, ami egyben azt is jelentette, hogy az intézmények megalakulása elhúzódott. Bényei: A művelődés feladatainak, 16.
- 7 Soós: A Habsburg-kormányzat, 114.; Dobszay: *A rendi országgyűlés*, 410–411.
- 8 Hessky: *Staatliche Kulturpolitik*, 142.
- 9 Magyar és Erdélyország. *Hazai 's Külföldi Tudósítások* (1827) 36. sz. (máj. 5.) 282.
- 10 Gergely: *Áruló vagy áldozat*, 20.
- 11 Szvoboda Dománszky: József nádor, 65.
- 12 Niederhauser: A tespedés nyugalma, 163.
- 13 Szvoboda Dománszky: József nádor, 65. – Az összeg is jelentősnek mondható, főleg annak fényében, hogy József nádor a Habsburg-főhercek között nem számított jómódúnak. Gergely: *Áruló vagy áldozat*, 10.
- 14 1827. évi 11. tc. a hazai nyelv művelésére fölláltandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról. Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700011>. TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D26 (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 8.)
- 15 Soós: Egy Habsburg főherceg.
- 16 A gesztus értékét növelte, hogy a honorárium másik részét a Magyarországot sújtó éhínség enyhítésére ajánlotta fel Ferdinánd. Dobszay: *A rendi országgyűlés*, 412.
- 17 Az adományozás dátuma 1833. jan. 15. MTA KIK RAL 140b./1832. József nádor levele Teleki Józsefhez Bécsbe. Buda, 1832. okt. 11. [másolat]; Közlés. *Hazai 's Külföldi Tudósítások* (1833) 18. sz. (márc. 2.)
- 18 Ferencet, aki három évvel a francia forradalom kirobbanása után lépett a birodalom trónjára, a párizsi események, illetve a jakobinus és a szabdközműves mozgalom bizalmatlanná tették mind a magyar nemesség és értelmiség, mind a tudományok iránt. 1801-ben még József nádor is korainak gondolta egy tudományos akadémia felállítását. Pál: *A Habsburg Monarchia*, 319–321.; Domanovszky: *József nádor*, I. 311.
- 19 Stickler: *Erzherzog Albrecht*, 32.
- 20 Magyar Tudós Társasági jelentés. *Hazai 's Külföldi Tudósítások* (1834) 42. sz. (máj. 24.) 329.
- 21 MTA KIK RAL 202/1844. Schedel Ferenc levele József nádorhoz. Pest, 1844. júl. 7. (fogalmazvány).
- 22 MTA KIK RAL 231/1845. Schedel Ferenc levele József nádorhoz. Pest, 1845. jún. 13. (fogalmazvány); Társulatok és intézetek. *Nemzeti Ujság* (1845) 5. sz. (jan. 9.) 20.
- 23 Stickler: *Erzherzog Albrecht*, 40.; MTA KIK RAL 66/1848. A Magyaróvári Uradalom Igazgatósága a Magyar Tudós Társasághoz. 1848. febr. 10.
- 24 Pajkossy: A kormányzati „terrorizmus” [1835–1839], 683–685.; Uő: A kormányzati „terrorizmus” [1839–1840], 49–50.
- 25 1864-ben Albrecht főherceg édesapja, Károly főherceg *Die Grundsätze der Strategie* című munkáját küldte meg az Akadémiának fordítás céljából, ezért ezt nem tekinthetjük adománynak. MTA KIK RAL 464/1864. Szalay László levele Albrecht főherceghez. Pest, [1864.] ápr. (fogalmazvány).

- 26 R. Várkonyi: Küzdelmek, 88.
- 27 R. Várkonyi: Küzdelmek, 89.; Szabad: Az önkényuralom, 610.
- 28 Bicskei: Péntek [Jókai Mór]: Szombati Levelek, 26.; Bicskei: Sina Simon: Alapító-levél, 28.
- 29 MTA KIK RAL 1325/1865. Crenneville gróf levele Dessewffy Emilhez. Bécs, 1865. máj. 8.; Pest, május 22. 1865. *Pesti Napló* 16 (1865) 4530. sz. (máj. 23.) 1.
- 30 Mázi: Dessewffy Emil levele, 32.
- 31 Somogyi: *Abszolútizmus*, 185.
- 32 MTA KIK RAL 805/1865. Elnök és titoknok V. Ferdinándhoz. Pest, 1865. december 11. (fogalmazvány).
- 33 Különfélék. *Pesti Napló* 16 (1865) 4646. sz. (okt. 13.) 3.
- 34 Divald: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 18–19. Köszönöm Lakatos Valternek, hogy felhívta a figyelmemet erre az adatra és a szöveghelyre.; MTA KIK RAL 917/37/1866. Arany János köszönőlevele Miksa császár részére. Dátum és keltezés nélkül, fogalmazvány.
- 35 Vöcelka: *Franz Joseph I.*, 208–210.
- 36 Az idézet a levél egy részletének pontos fordítása, amely bekerült az akadémiai ülés jegyzőkönyvébe. A szögletes zárójelben szereplő kiegészítés tőlem való, mivel a levélben egyes szám első személyű a megfogalmazás. Az alapítás óta eltelt idő helytelen megadása (40 helyett 30 év) az eredeti levélben is így szerepel. MTA KIK RAL 1263/1865. Miksa császár Zichy Ferencnek. Mexikó, 1865. nov. 20. Harmadik ülés. 1866. jan. 15-én. In: *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei IV.* 35.
- 37 Tárcza. Magyar Tudományos Akadémia. *Sürgöny* 6 (1866) 14. sz. (jan. 19.) [2.] Lásd továbbá: Különfélék, Pest, jan. 16. *Pesti Napló* 17 (1866) 4722. sz. (jan. 17.) [2.]; Magyar Tudom. Akadémia. *A Hon* 4 (1866) 12. sz. (jan. 17.) [2.]
- 38 Pest, dec. 11. 1865. A Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes ülése 1865-ben. *Pesti Napló* 16 (1865) 4695. sz. (dec. 12.) 1.; Különfélék. *Pesti Napló* 16 (1865) 4700. sz. (dec. 17.) Folytatás-melléklet 1.
- 39 Lipták: Mecenatúra, 501.
- 40 A munka 1883-ban jelent meg magyarul Brankovics György fordításában *Utazás a Keleten* címmel.
- 41 MTA KIK RAL 138/1891. Trauttmansdorff főkamrás Eötvös Lorándnak, az Akadémia elnökének. Bécs, 1891. jan. 30.; MTA KIK RAL 629/1891. Trauttmansdorff főkamrás Eötvös Lorándnak, az Akadémia elnökének. Bécs, 1891. dec. 28. – Az uralkodó nevében Szögyény László miniszter adta át a festményt Eötvös Loránd akadémiai elnöknek, amelyet néhány nappal később tekinthettek meg az Akadémia tagjai. Különfélék. *Pesti Napló* (esti kiadás) 43 (1892) 7. sz. (jan. 7.) 1.
- 42 Az idézet folytatása: „[...] s mert leendő pártfogónknak érdekeinkhez való kötése, nemcsak intézetünknek, hanem az országnak is diszére és javára szolgálанд.” XXXVIII. akadémiai nagygyűlés. Másod nap. 1878. június 14-én. *MTAÉ* 5 (1878) 109.
- 43 Huszonnegyedik Akadémiai ülés. Összes ülés. 1878. július 1-én. *MTAÉ* 5 (1878) 117.; Negyvennyolcadik nagygyűlés. 1888. május 3. Második nap. *MTAÉ* 4 (1888) 120.; Nánay: *Magyarrá lett*, 95.
- 44 Kilenczedik Akadémiai ülés. Az I. osztály harmadik ülése, 1888. február 20-án. *MTAÉ* 2 (1888) 20.
- 45 Püski: A világháborús, 159–160.
- 46 József főherceg: *A világháború*.
- 47 A főherceg 1927-től a felsőház tagja, és ekkorra a konzervatív elit egyik vezető személyisége volt. Püski: A világháborús, 168–169., 171–172.
- 48 A M. Tud. Akadémia LXXVII. közgyűlése. 1917. május 6. *AE* 28 (1917) 437.
- 49 M. Szabó: A Hadtudományi, 1547.; Kónya: Az akadémiai tagság, 497.; Püski: *A magyar felsőház*, 149.
- 50 A M. Tud. Akad. jegyzőkönyvei. Az Igazgató-tanács első ülése, 1921. január 31-én. *AE* 32 (1921) 36–37. Ugyanekkor Esterházy Pál herceg 250 000 koronát ajánlott fel.
- 51 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AE* 34 (1923) 123., 244.
- 52 A M. Tud. Akadémia LXXXI. közlése. Elnöki megnyitóbeszéd. *AE* 32 (1921) 156.; Tilkovszky: Az Akadémia, 274.
- 53 Püski: A világháborús, 163.
- 54 A kormányzó és József főherceg látogatása az árvízkárosultaknál. *Pesti Napló* 74 (1923) 34. sz. (febr. 13.) 2.; József fő-

- herceg öt-ötmilliós adományai házassági évfordulóján. *Pesti Napló* 74 (1923) 259. sz. (nov. 16.) 4.
- 55 Ferdinándot még apja, I. Ferenc életében magyar királlyá koronázták, így biztosítva trónörökös pozícióját.
- 56 Ferenc József 1848-ban lépett a Habsburg Birodalom trónjára, magyar királlyá azonban csak 1867-ben koronázták.
- 57 Lipták: Mecenatúra, 501.
- 58 Voinovich Géza r. t. főtitkári jelentése. *AE* 46 (1936) 49.
- 59 Matthias Stickler biográfiája nem tér ki erre a kérdésre.
- 60 Sok pénzre van szüksége az Akadémiának. *Az Est* 12 (1921) 24. sz. (jan. 30.) 2.
- 61 Nánay: *Habsburg József*, 266.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)

A Magyar Tudom. Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1878, 1888

Akadémiai Értesítő Értésítő (AE), 1917, 1921, 1923, 1924, 1936

A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei I–IV. Szerk. Csengery Antal. Pest, 1863–1866.

A Hon, 1866

Az Est, 1921

Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1827, 1833, 1834

Nemzeti Ujság, 1845

Pesti Napló, 1865, 1892, 1923

Sürgöny, 1866

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bényei Miklós: A művelődés feladatainak, formáinak és intézményrendszerének átalakulása a polgárosodás időszakában.

In: *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok.* Szerk. Belitska-Scholtz Hedvig. Bp., 1985. 11–22.

Bicskei Éva: Péntek [Jókai Mór]: Szombati Levelek. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet.* Szerk. Bicskei Éva – Ugró Bálint. Bp., 2018. 26.

Bicskei Éva: Sina Simon – Alapító-levél. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet.* Szerk. Bicskei Éva és Ugró Bálint. Bp., 2018. 28.

Divald Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei.* Magyarázó Kalauz. Bp., 1917.

Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848).* Bp. 2019. (A magyar országgyűlések története.)

Domanovszky Sándor: *József nádor élete I–II.* Bp., 1944.

Gergely András: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó nádor rejtélye.* Bp., 1989. (Labirintus.)

Hessky, Orsolya: Staatliche Kulturpolitik in Ungarn (1867–1914). In: *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. Band X. Das kulturelle Leben. Akteure – Tendenzen – Ausprägungen. Teilband 1. Staat, Konfession und Identität.* Hrsg. von Andreas Gottsmann. Wien, 2021. 129–156.

József főherceg: *A világháború, amilyenek én láttam.* Az akasztott anyagot összegyűjt. és összeáll. Rubint Dezső. I–VII. köt. Bp., 1926–1934.

Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949. *Magyar Tudomány* 96 (1989) 496–511.

Lipták Dorottya: Mecenatúra, mecénások és a budapesti társadalom néhány aspektusa. In: *Megtalálható-e a múlt. Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára.* Szerk. Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Bp., 2010. 500–519.

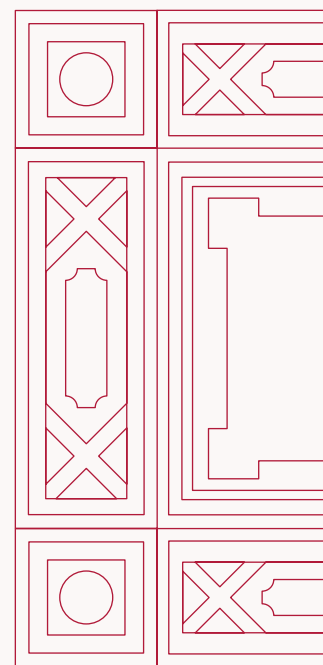
- M. Szabó Miklós: A Hadtudományi Bizottság múltja – a hadtudomány jelene. *Magyar Tudomány* 168 (2007) 1543–1556.
- Mázi Béla: Dessewffy Emil levele a Magyar Tudományos Akadémiának, 1865. május 20. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugry Bálint. Bp., 2018. 32.
- Nánay Mihály: *Habsburg József főherceg. A katona és a politikus, 1914–1924*. Bp., 2018.
- Nánay Mihály: *Magyarrá lett Habsburgok. A Habsburgok magyar ága*. Bp., 2015.
- Niederhauser Emil: A tespedés nyugalma. In: Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. (Harmadik kiadás.) Bp., 1987. 160–168.
- Pajkossy Gábor: A kormányzati „terrorizmus” politikája és az 1839–1840. évi országgyűlés. *Történelmi Szemle* 48 (2006) 25–52.
- Pajkossy Gábor: A kormányzati „terrorizmus” politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. *Századok* 141 (2007) 683–721.
- Pál Judit: *A Habsburg Monarchia története, 1526–1848*. Kolozsvár, 2014.
- Püski Levente: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Bp., 2005.
- Püski Levente: A világháborús emlékezés reprezentatív személysége a Horthy-korszakban: Habsburg József főherceg. In: uő: *Világháború, forradalom, ellenforradalom. A helyi közigazgatástól a nagypolitikáig*. Debrecen, 2023. (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai / Speculum Historiae Debreceniense 36.)
- R. Várkonyi Ágnes: Küzdelmek a Tudományos Akadémia önállóságáért, 1849–1867. Törvényen kívüliségben. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975. 87–89.
- Soós István: A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle* 49 (2007) 91–118.
- Soós István: *Egy Habsburg főherceg Bécs és Pest-Buda között*. Előadás. Elhangzott 2021. június 10-én a Habsburg Történelmi Intézet rendezvényén. <https://www.habsburg.org.hu/cikk/egy-habsburg-f%C5%91herceg-b%C3%A9cs-%C3%A9s-pest-buda-k%C3%B6z%C3%B6tt> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 30.)
- Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés, 1849–1867*. Bp., 1981. (Magyar história.)
- Somorjai Lehel: 18. századi tudományszervezési mozgalmak Magyarországon, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. In: *Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 1997. 11–48.
- Stickler, Matthias: *Erzherzog Albrecht von Österreich. Selbstverständnis und Politik eines konservativen Habsburgers im Zeitalter Franz Josephs*. Husum, 1997.
- Szabad György: Az önkényuralom kora, 1849–1867. In: *Magyarország története 1848–1890. I–II*. Szerk. Katus László. Bp., 1979 (Magyarország története tíz kötetben 6/1–2.) 435–729.
- Szvoboda Dománszky Gabriella: József nádor mint műpártoló. In: *József nádor (1776–1847) Pest-Budán*. Szerk. uő. Bp., 1997. 51–75.
- Tilkovszky Lóránt: Az Akadémia anyagi körülményei és működésének szelleme. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975. 273–283.
- Vocelka, Michaela und Karl: *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn, 1830–1916. Eine Biographie*. München, 2015.

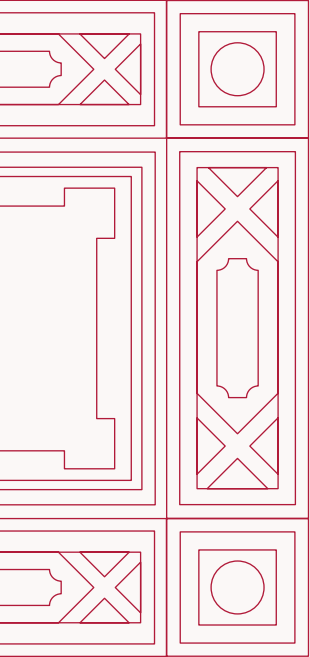
*„Az Akadémia épületében hordozó
oszlopnak tekintette magát”*

A Magyar Tudományos Akadémia egyházi mecénásai

Bárány Zsófia

Az Akadémia alapításától fogva a második világháborúig a magyarországi egyházak és képviselőik folyamatosan szerepet vállaltak az ország tudományos életét szervező intézmény fenntartásában és működtetésében. Tették ezt egy olyan korszakban, amikor az egyházak politikai súlya és társadalmi jelentősége alapvetően változott meg.

A 18. század vége és az első világháború között a magyarországi felekezeti szerkezet javarészt szilárd körvonalat mutatott,¹ de a korszakban sokat változott a különböző vallásfelekezetek jogi megítélése. A 18. század végéig a katolikus vallás államvallásnak számított Magyarországon, míg Erdélyben négy felekezet – katolikus, evangélikus, református, unitárius – élvezte az ún. bevett vallások rangját. Magyarországon az 1790/91. évi törvényekkel az evangélikusok, reformátusok és a görögkeletiek is bevett felekezetekké váltak, így ezután csupán hegemon, uralkodó vallás lett a katolicizmus. A nem bevett, hanem csak „megtúrt kiközösített” kategóriához tartozók felett a katolikus egyház rendelkezett. 1848-ban az unitáriusokat, 1895-ben pedig az izraelita vallást nyilvánították bevett felekezetnek. A bevett és a túrt felekezetek között éles jogi különbséget csak 1895-ben sikerült mérsékelni az „elismert” felekezet kategóriájával, amelyhez tartozó közösségek már rendelkezhetek vagyonnal, mivel jogi személynek minősültek.²

A bevett vallást soha nem definiálták, szokásjogon alapult, és felekezetről felekezetre változott. Fontos sajátosság volt ugyanakkor, hogy a bevett felekezet saját vagyoni alapja felett rendelkezhetett és állami támogatásra tarthatott igényt, ami a felekezeti önkormányzat, azaz a felekezeti autonómia kiépülésével járhatott együtt. A 19. század során általában a protestánsoknál, valamint az autokefál (ortodox) egyházaknál épült ki az autonómia szervezete, míg a római katolikusoknál és az izraelitáknál nem jött létre a világi és egyházi képviseleten alapuló önkormányzat, amely a politikai kormányzat partnereként működhetett volna.³ A legnagyobb vagyonnal – 1885-ben például az egyházi földek több mint 85%-ával – rendelkező katolikus egyház esetében merült fel legelősebben az egyházi vagyon tulajdonjoga, kezelésének és felhasználásának módja,⁴ mivel a polgári átalakulás megvalósítása során azon mozgalmak

kereszttüzébe került, amelyek vezetői igyekeztek köztulajdonba juttatni a katolikus egyház kezén lévő vagyont.⁵

A felekezetek jogi státuszának változását tükrözte az országgyűlési képviseletük is. A 19. század első felében a katolikus és görögkeleti főpapság volt csak tagja a rendi diéta felsőtáblájának, míg az alsótáblán a káptalanok követei, valamint – néhány kivételtől eltekintve – a prépostok, az apátok voltak jelen.⁶ 1885. évi főrendiházi reformmal tagsági jogot kaptak a protestáns (evangélikus, református, unitárius) felekezetek vezetői is, miközben megszüntették a katolikus címzetes püspökök tagságát.⁷ Végül a főrendiház pótlására 1926-ban létrehozott felsőházban már az izraeliták is képviseltették magukat két rabbival.⁸

Jelen tanulmány az Akadémia történetének egyházi mecénatúráját igyekszik áttekinteni a kezdetektől a két világháború közötti időszakig. A teljesség igénye nélkül kíván betekintést nyújtani arra nézve, milyen sokféle módon járultak hozzá a hazai vallások képviselői a „nemzeti intézet nagy épületéhez”.⁹ A minden mecénást felsoroló és felajánlásaikkal tüzetesen foglalkozó áttekintésre nem csupán az adományozások nagy száma miatt nem vállalkozunk, de az adományozói kör határainak meghúzése sem egyszerű. Alapvető kérdés e fejezet szempontjából, hogy mit is nevezhetünk egyházi mecénatúrának. A lelkivezetők (pl. pap), valamint egyházi közösségek (pl. káptalan) esetében viszonylag egyértelmű a helyzet, bár itt is érdemes további vizsgálatokat végezni az adott személy vagy közösség mecénatúrája kapcsán.¹⁰ A világi vezetők esetében azonban – hacsak nem egyházuk nevében adták a támogatást – magánszemélyként adott hozzájárulásokról volt szó. Mégis – legalább néhány példa erejéig – említést kell tennünk ezekről az adományokról is, hiszen ha az adakozó személy vezető szerepet töltött be az egyházában, ez a szerepköre hatással lehetett közéleti működésére is (pl. Teleki József).¹¹ Hasonlóképpen érdemes e fejezet keretein belül megemlíteni a jogilag nem meghatározott, akár átmeneti jelleggel létrehozott, de egy adott felekezethez köthető társulások (pl. *ad hoc* bizottságok) felajánlásait is. Mindezeket, valamint a kronológiát is szem előtt tartva jelen tanulmányban az első, reformkori felajánlóknak, a neoabszolutizmus és

dualizmus nagy mecénásainak, a közösségi adakozóknak, a jutalmak és díjak alapítóinak, valamint a két világháború közötti időszak adománytevőinek felekezetiileg sokszínű csoportjairól olvashat az érdeklődő.

AZ ELSŐK, 1825–1848

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásában kezdetől fogva kivették részüket a különböző felekezetek képviselői. Az alapításban részt vevő, majd 1830-tól 1855-ig az Akadémia első elnökeként működő gróf Teleki József (1790–1855) – aki történetíró és Erdély kormányzója is volt – a református egyházban is jelentős szerepet töltött be: 1818-tól pesti egyházmegyei algondnok, 1824-től a Tiszamelléki Egyházkerület és a sárospataki főiskola főgondnoka volt. Teleki több ízben is jelentős összegeket adományozott a Tudós Társaságnak: az Akadémia 1911. évi kimutatása szerint 1834-ben és 1855-ben adott összegei (koronára átszámolva) 98 240 koronát tettek ki, testvéreivel 1826-ban adott adományát pedig 10 500 koronával jegyezték fel.¹² Emellett 30 ezer kötetes családi könyvtárának felajánlása a Tudós Társaság első tudományos intézményének, az MTA Könyvtárának szolgált alapul.¹³ Noha adományait nem egyháza nevében tette, közéleti szerepvállalása miatt – az említetteken túl az 1839–40. évi országgyűlésen a protestáns oldal vezetője is volt – személye elválaszthatatlanul összeforrt egyházával. Az országgyűlésről az Apostoli Szentszék számára készült jelentésekben is ezt emelték ki vele kapcsolatban:

„Gróf Teleky József, aki a legmagasabb fokon élvezi a főherceg nádor és protestáns hittársai bizalmát a helvét hitvallás iránti buzgósága miatt – amelyhez tartozik és amelynek főgondnoka –, ami nem volt akadály a annak, hogy koronaörvé¹⁴ és a Tudós Társaság elnökévé válasszák.”¹⁵

A protestánsok másik reformkori diétai szószólója, az evangélikus Zay Károly (1797–1871) gróf szintén támogatta az Akadémiát – 1827-ben 2000 pengőforinttal. Gróf Zay a

Dunántúli, majd a Dunáninnen Egyházkerület felügyelője, később pedig evangélikus egyházi és iskolai főfelügyelő volt (1. kép).¹⁶ A világi vezetők után, 1832-ben a győri evangélikus gyülekezet is küldött 231 forint 14 krajcárt az Akadémia „tőkepénzeihez”.¹⁷

A korai adományok sorában katolikus példák is akadtak. Az 1838-tól prímás Kopácsy József (1775–1847) veszprémi püspökként 1000 pengőforintot adományozott a Magyar Tudós Társaság alapítására 1827-ben.¹⁸ 1847-ben pedig a művészetek mecénásaként is ismert egri érsek, Pyrker János László (1772–1847) hagyományozott a tudós közöségnek 2000 pengőforintot, miután megkapta VII. Piusz pápától, majd V. Ferdinándtól a szabad végrendelkezés jogát.¹⁹ Nem mellesleg Pyrker 1844-től tiszteleti tagja volt az Akadémiának.

A keresztény egyházak mellett az emancipáció, vagyis a keresztény lakosokkal való egyenjogúsítás előtt álló zsidóság is hozzájárult az intézet működéséhez. 1847-ben a pesti izraelita hitközség a numizmatikus, régész, MTA-tag Érdy Jánostól megvásárolt, József nádorról elnevezett érmegyűjteményét ajándékozta a társulatnak.²⁰ Az 1840-es évek elején létrejövő, a pesti egyetem zsidó orvosnövendékeinek köréből kiinduló Magyarító Egylet pedig orvosi és vallási tematikájú könyvekkel gazdagította a tudós közösséget.²¹

A NAGY MECÉNÁSOK KORA, 1850–1920

1859 októberében az igazgatótanács elhatározta, hogy országos gyűjtést indít az Akadémia anyagi alapjainak megszilárdítása, valamint saját palotája felépítése érdekében. A felhívás hatására megszáporodtak az egyháziaktól jövő felajánlások is. Bartakovics Béla (1792–1873) egri érsek például 10 500 o.é. forinttal támogatta a székház felépítését,²² a díszterem falfestményeire pedig 1500 forintot adott.²³ A főpap számos egyéb módon is hozzájárult az akadémiai kezdeményezésekhez, így 1856-ban a Magyar Történelmi Emlékek (*Monumenta Hungariae Historica*) tervezett gyűjteményét évenkénti 10 pengőforinttal kívánta pártolni,²⁴ és külön 100 forintos felajánlást tett a forrás-

1. kép. Gr. Zay Károly, 1861

kiadás megjelentetésére.²⁵ Ugyancsak a hazai történettudomány ügyét támogatta, amikor – Simor János esztergomi érsekkel együtt – magára vállalta a modenai levéltárban őrzött számadáskönyvek magyar vonatkozásainak másolási költségeit.²⁶ 1851-ben pedig a néhány évvel korábban a tiszalöki plébánián felfedezett, 16. század elején készült Virginia-kódexet ajándékozta az Akadémiának.²⁷ Bartakovics érsek egyébként is bőkezűen adakozott kulturális és művészeti célokra – például a pesti Nemzeti Színház vagy az esztergomi bazilika javára –, és híres volt jótékonykodásairól – adományozott például a Vörösmarty- és Kazinczy-árvák²⁸ részére, valamint pártfogója volt, többek között, a fiatal Ipolyi Arnoldnak, a Magyar Történelmi Társulat későbbi elnökének. Érdemei elismeréseként még 1853-ban az MTA igazgatótanácsi tagjává választották.²⁹

Az Akadémia mecénása volt Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érsek is, aki 1868-tól lett az MTA tiszteleti tagja, 1874-től pedig a matematikai és természettudományi bizottság elnöke (2. kép). 1873-ban – az elsők között –

1500 forintot adott a díszterem falfestményeire,³⁰ 1870-ben 100 forintot ajánlott fel a Kazinczy-árvák részére,³¹ valamint régészeti ásatások költségeit is átvállalta.³² Jóllehet a botanikusként is működő tudós főpapnak egyházi hivatala mellett nem maradt ideje a kutatásra, nagy szakértelemmel gyarapította a gyűjteményeit, amelyeket aztán a Nemzeti Múzeumra hagyott. Hagyatékával a növénytár állománya megkétszereződött és önálló osztállyá szerveződhetett, a botanikai szakkönyvtár pedig európai jelentőségűvé vált.³³ A kalocsai főpap a művészetek pártolásában is kitűnt: közeli barátságot ápolt például Liszt Ferencsel és Munkácsy Mihállyal.³⁴

A tudósként is számon tartott Haynald Lajos alakja nem csak adományai révén volt fontos a korszakban. Mindamellet, hogy részt vett az akadémiai üléseken, közkedvelt személyiségének köszönhetően a róla szóló pozitív hírek az MTA reputációját is erősítették. Impulzív, határozott egyénisége ugyanis főúri modorral és játékos kedvvel, humorral párosult. Szellemes szónokként általában nem előre

kidolgozott beszédekkel lépett a szószékre, és bátran rögtönzött.³⁵ Ezt az 1869-ben nagy sikerrel megtartott székfoglalója is jól mutatta, jóllehet tiszteleti tagként nem lett volna kötelessége tudományos előadást tartani.³⁶ „Nincs unalmas tárgy többé [...], s ezzel egy akadémikus se mentse magát ezután!”³⁷ – tolmácsolta az egyik résztvevő szavait a *Vasárnapi Ujság*, míg a *Budapesti Közlöny* úgy vélekedett, hogy az érintett közgyűlés volt évek óta az egyik legnépesebb és legjobban sikerült akadémiai rendezvény akadémikusokkal zsúfolt teltházzal és „ékes hölgykoszorúval” a karzaton.³⁸ Ugyanezt az MTA iránti elkötelezettséget idézte fel Fraknói Vilmos 1893-ban Haynaldról szóló emlékbeszédében:

*„Sohasem emlékeztetett minket arra, hogy az egyház fejedelme, az ország magas dignitáriusa van körülünkben. Társunk akart ő lenni, a szó szoros értelmében, föllépésének lekötelező igénytelenségével, modorának derült kedélyességével és egyszersmind munkájának komolyságával. Az Akadémia épületében hordozó oszlopnak tekintette magát, nem decoratív részletnek.”*³⁹

Haynald halálát követően egy másik jelentős mecénás került a kalocsai főegyházmegye élére. Császka György (1826–1904) művészetpártoló tevékenysége szepesi templomfelújításainak és az országos kiállítások – az 1876. évi árvízkárosultak javára rendezett tárlat, 1884-es országos történeti ötvösmű-kiállítás – támogatásának köszönhetően hamar ismert lett. Szintén országos hírnévre tett szert püspöksége idején gyorsan gyarapodó gyűjteménye. Már szepesi püspökként is elkötelezetten támogatta az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeumot.⁴⁰ Mindamellettt hogy 500 forintot adományozott az Akadémia falfestményeire, Munkácsy Mihály Haynald Lajost ábrázoló festményét is átengedte az intézetnek.⁴¹ 1895-ben pedig, miután beválasztották az igazgatótanácsba, kijelentette, hogy örömmel vesz részt az Akadémia anyagi ügyeinek intézésében, s azzal kezdi meg tanácsosi működését, hogy 10 000 koronás magyar földhitelintézeti záloglevéllel járul hozzá az alaptőkéhez.⁴²

2. kép. Haynald Lajos, 1860 körül

A jótékonykodásairól és a nőnevelés támogatásáról ismert, francia származású Bonnáz Sándor⁴³ (1812–1889) szintén nagyobb összegekkel támogatta a tudós közösséget. A csanádi püspök a díszterem falfestményeire 1000 forintot adott,⁴⁴ a kimutatások szerint pedig 1865 és 1873 között – az egyháziak részéről az egyik legjelentősebb összeggel – 24 100 forinttal támogatta az intézetet.⁴⁵

A csanádi püspök adományai a prímási támogatások mértékét idézték. Az 1918. évi hivatalos kimutatás szerint augyanis egyes prímások több mint 30 000 forinttal támogatták az Akadémiát.⁴⁶ Scitovszky János (1785–1866) esztergomi érsek, aki 1853-ban lett az MTA igazgatótanácsának tagja, 6000 forintot adományozott az Akadémia székházára 1860-ban, és további 10 500 forintot annak tőkéjére.⁴⁷ Utóda, az egyebek mellett a Keresztény Múzeumot megalapító és az önálló prímási könyvtárat létrehozó Simor János (1813–1891) pedig 1000 forinttal járult hozzá a székház építéséhez, valamint 4200 forinttal az alaptőkéhez.⁴⁸ Adományát később további összeggel egészítette ki:

„Mély meggyőződéssel osztom azon bölcs hazafiak véleményét, kik a magyar állami lét egyik legerősb oszlopát és szellemi kezességét a nemzeti nyelv, cultura és tudományosság emelésébe s gyarapodásába helyezték, s ezen magasztos eszme megtestesítésének termékeny központjául a magyar tudományos akadémiát létre hozták. Ez üdvös nemzeti intézetnek kitelhető támogatását én is kedves hazafiui gondom tárgyaúl tűztem ki, s ehhez képest elhatároztam, korábbi szerény adományom kapcsában, a magyar akadémia alaptőkéjéhez egyelőre ismét tizezer forinttal [...] járulni [...] fogom.”⁴⁹

A prímási támogatások mértékéhez közelített a magyar régészet, néprajz és művészettudomány megalapozói között számon tartott Ipolyi (Stummer) Arnold (1823–1886) anyagi hozzájárulása, aki besztebecbányai, majd nagyvárad püspök volt (3. kép). Ipolyi 1858-tól levelező, 1861-től rendes, 1874-től pedig igazgatótanácsi tagként is erősítette az intézményt. 1860-tól vállalt nagyobb szerepet az Akadémia működésében, amikor – Bartakovics közben-

3. kép. Ipolyi Arnold, 1872

járására – kinevezték a törökszentmiklósi plébánia élére.⁵⁰ „Viszek sok szép holmit az akadémia számára [...]. Nem tudom mit mondanak majd rá parókás collegaink”⁵¹ – jelentette ki székfoglaló előadása kapcsán a fiatal tudós. Noha ekkor még elsősorban kutatási eredményeire gondolt, idővel a legkülönbébb módon igazolódtak szavai. Résztvevője lett például a palota építészeti tervei körüli vitának, amelyről véleményét a *Pesti Napló* hasábjain összegezte,⁵² valamint a díszterem kifestésének programkidolgozásában is jelentős szerepet vállalt,⁵³ amit 1000 forinttal támogatott is. Olyanra is volt példa, hogy az akadémiai tevékenységéért – nevezetesen a Czinár Mór Pál bencés szerzetes, MTA levelező tag feletti emlékbeszéd megtartásáért – kapott összeget (90 frt) ajánlotta fel az Akadémiának, pontosabban a II. (bölcseleti, társadalmi és történeti tudományok) osztály fedezetlen költségeire.⁵⁴ Mindemellett végrendeletében sem feledkezett meg a tudós közösségről: felajánlásából jött létre a történeti kutatásokat támogató Ipolyi-jutalom, amelyről a későbbiekben még lesz szó.

Az összes bőkezű egyházi pártfogó közül kiemelkedik az intézetalapító Fraknói (Frankl) Vilmos (1843–1924). Arany János lemondása után, 1879-ben választották az Akadémia főtitkárává a nagyváradi kanonokot, majd főtitkári munkásságát követően, 1889 és 1892 között másodelnökként szolgálta a tudós társaságot. 1892-ben az igazgatótanács tagja, 1907-ben az MTA tiszteleti tagja lett. Főtitkári időszakához köthető a vatikáni magyar kutatások elindítása, amely kezdeményezés 1894-re intézményesült a Római Magyar Történeti Intézet keretei között.⁵⁵ Szellemi és hivatali munkája mellett Fraknói az anyagiak terén is igyekezett minél hatékonyabban támogatni az Akadémia működését. Amikor 1888-ban Pázmány Péter életrajzával elnyerte az akadémiai nagyjutalmat, a díjazást nem fogadta el, hanem felajánlotta azt az akadémiai palota falfestményeinek költségeire. Akadémiai főtitkárként támogatta az egyház-, politika- és diplomáciatörténeti kutatásokat is: az 1526 előtti magyarországi zsinatok kutatását pályadíjjal ösztönözte, a magyarországi egyházmegyéek történetére jutalmat ajánlott fel, a politikus főpapi életutak bemutatására pedig pályázatot írt ki.⁵⁶

1891 ősztől Fraknói Rómába költözött a Római Magyar Történeti Intézet alapítása, tudományos és kulturális központtá fejlesztése érdekében. A saját költségen létrehozott, idővel tudományos és művészeti intézetté bővülő vállalkozását 1912-ben az MTA-nak adományozta.⁵⁷ Pályafutását egy időskori interjúban így összegezte:

*„[...] az én csendes életem epizódjai nem érdemlik meg azt, hogy a nyilvánosság foglalkozzék velük. Bármiféle méltatás helyett azt szeretném, ha alkotásaimmal törődnének és a római magyar történelmi intézetet meg a művészházat fönntartsanak, mert ez közérdekű a magyar tudomány és képzőművészet nézőpontjából. Utolsó óhajom ez.”*⁵⁸

Római intézetének tudomány- és művészetpártoló örökségét a Római Magyar Akadémia – mai nevén a római Collegium Hungaricum – vitte tovább. Ennek 1936-ban önállósult egyházi osztályából jött létre a felszentelt papok továbbképzését szolgáló római kollégium, a Pápai Magyar Intézet.⁵⁹

JUTALMAK: SÁMUEL-DÍJ, OLTVÁNYI-DÍJ, IPOLYI-DÍJ, KANIZSAY-ALAPÍTVÁNY

A forradalmat és szabadságharcot követően magányba vonuló egyházíró, Sámuel Alajos (1804–1856) majki prépost 1855-ben végrendeletében 1000 forintos alapítványt tett az Akadémia javára, hogy annak kamataiból évenként a „legjobbnek ítélt nyelvészeti magyar munka szerzője jutalmaztassék”. Mivel a legjobbnak ítélt nyelvészeti munka más, akadémiai nyelvészeti jutalomban (pl. nagyjutalom, Marczibányi-jutalom) is részesedhetett, a Nyelvtudományi Bizottság azt javasolta, hogy a Sámuel-díjat olyan értekezés kaphassa meg, amely egyrészt sem akadémiai, sem egyéb pályadíjat nem nyert, másrészt a nagyobb jutalmaknál nem jöhet számításba kisebb terjedelme miatt, vagy mert nem önálló alakban jelent meg. Az alapítványi összeg kamatait az Akadémia évi 15 aranyra egészítette ki, majd 1860-ban – 1858-ra és 1859-re visszamenően – első ízben adták ki a Sámuel-díjat.⁶⁰

A Sámuel-díj – a nagyjutalom és a Marczibányi-méltóság mellett – az egyik olyan akadémiai jutalom volt, amely 1949-ig, az Akadémia átszervezéséig töretlenül fennállt. Noha az első világháborút követően elenyészett az eredeti adomány tőkéje, az Akadémia a díj összegének odaítélését továbbra is biztosította. 1922-ben bejelentették, hogy Kölber Alajos, a Kölber testvérek kocsigyár társtulajdonosa és igazgatója a Sámuel-díj összegének felemelésére 10 000 koronát adományozott. Ezt követően, 1924-től a díjat Sámuel–Kölber-jutalomnak nevezték. Az évek során a jutalomban a magyar nyelvtudomány legjelesebb képviselői részesültek: az orientalista Vámbéry Ármin, a germanista Petz Gedeon, a finnugrisztika jeles képviselője, Gombocz Zoltán, a nyelvtörténész, szlavista Knieszsa István vagy épp a bizantinológus Moravcsik Gyula.⁶¹

Az iskolaügyért, azon belül is a nőoktatásért sokat fáradozó író, földéaki plébános, Oltványi Pál (1823–1909) 1869-ben jelentette be alapítványi szándékát, végrendeletileg 1000 forintot hagyományozott az Akadémia alapítványának növelésére a következő indoklás mellett:

„Ezen a népnevelés szent ügyére is világító torony gyanánt fényeskedő M[agyar] Tudományos Intézet iránti szeretetemnek akartam tanúságát megújítani akkor is [...]. Megvizsgáltam önmagam és a vizsga eredménye az volt, hogy e tárgybani hazafiúi kötelességemnek még nem egészen tettem eleget.”⁶²

Miként arra levelében is utalt, nem ez volt az első felajánlása a tudós közösség számára: korábban ajándékozott már ösnyomtatványokat a könyvtárnak,⁶³ 1860-ban pedig „csekély fillérrel” járult hozzá az intézet fenntartásához. Az 1869-es adománya folytatásaként Oltványi 1871-ben 1200 forintba emelte az összeget, és részletezte annak rendeltetését. A tőke kamataival négyévente olyan pályaművet kívánt jutalmazni, amely a magyar katolikus egyház történetét tárgyalja, katolikus szellemben. Amikor az utóbbi kitételnek az Akadémia ellentmondott, Oltványi elfogadta az intézet álláspontját.⁶⁴ 1874-ben írták ki az Oltványi-díj első pályázatát a magyarországi zsinatok történetére, ami

azonban több ízben is eredménytelenül zárult. Bár az eredménytelenséget látva Fraknoi Vilmos 1881-ben 600 forintra emelte az eredetileg 300 forintos jutalomdíjat, így sem érkezett díjazható pályamű. Ugyancsak 1881-ben változtattak a témán, s a magyarországi szerzetesrendek történetének megírását ösztönözték volna vele: a magyarországi pálosok, karthauziak, domonkosok, illetve a népoktatás és a káptalani iskolák történetével kapcsolatban kiírt pályázatok eredményesen zárultak. Az Oltványi-jutalom 1924-ig állt fenn.⁶⁵

Az 1886-ban elhunyt Ipolyi Arnold végrendeletében a hagyaték egyharmadát a Magyar Tudományos Akadémiának és a Magyar Országos Képzőművészeti Társulatnak adta. A két intézmény közös kérésére az összegek az Akadémiához kerültek, majd az 1892. évi alapítványi tervezetben arról született döntés, hogy a két egyesített tőkeösszeg kamataiból legalább 1000 forintnyi összeg „a magyar nemzet egyházi, politikai, irodalmi, műveltségi vagy műtörténetből vett tárgyú művek jutalmazására és esetleg kiadására fordítatik”. 1894-ben került sor az Ipolyi-jutalom első kiírására, és közel két évtizeden át működött. Fennállása alatt történeti művek megírását, valamint már elkészült munkák megjelentetését támogatta. A jutalmazottak között volt Fraknoi Vilmos, Károlyi Árpád – aki a magyar és erdélyi történelemre vonatkozó bécsi levéltári források feltárásában, valamint közreadásában ért el kiemelkedő eredményeket –, a ciszterci szerzetes és művelődéstörténész Békefi Remig, Hodinka Antal egyetemi tanár és a szlavisztika avatott művelője, illetve Domanovszky Sándor, a művelődéstörténet professzora, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke is.⁶⁶

Ipolyihoz hasonlóan 1886-ban hunyt el Kanizsay Károly (1821–1886) tiszsaörsi apátplébános is, aki végrendeletében 1000 forintot hagyott alapítványként az Akadémiára, hogy a tőkének legalább 300 forintba menő kamata pályadíjul szolgáljon a hazai történelemről szóló munkáknak. A Kanizsay-jutalmat végül négyszer – 1898, 1907, 1914, 1923 – hirdették meg, ám a kiírt történeti kérdésekre – például politika- vagy művelődéstörténeti korrajz az 1301 és 1711 közötti időszakból, Dessewffy Aurél jellemrajza – egyetlen pályamű sem érkezett.⁶⁷

„[H]OGY MINÉL INKÁBB MEGKIMÉLJÜK AZ INTÉZETET”: AZ EGYÉNI HOZZÁJÁRULÁSOK VÁLTOZATOSSÁGA

A nagy mecénások mellett ki kell emelni az egyházi személyek „kisebb” hozzájárulásait, illetve a támogatások változatosságát is. 1855-ben például arról számoltak be az igazgatótanács ülésén, hogy Kovács Miklós (1769–1852) erdélyi püspök az akadémiai éremtár részére 100 aranyat hagyományozott. Ugyanekkor Gruber György (1824–1864) pécsi címzetes kanonok és magyarszéki plébános 6600 pengőforintot adott betáblázott kötelezvényekben, míg a papköltő, műfordító, Vörösmarty Mihályt segítő, MTA levelező tag Egyed Antal (1779–1862) három különböző munkájából ajándékozott 100–100 példányt „az academiái töké’ nevelésére”.⁶⁸ A tudományban tevékenykedő egyháziakra jellemző volt, hogy szívesen támogatták az intézetet. Erre egy újabb példa az 1849-ben honvédként szolgáló, 1872-től levelező, 1892-től rendes akadémiai tag, kanonok, főesperes Pór (Bauer) Antal (1834–1911), aki 1906-ban 8000 koronát adományozott.⁶⁹ Az elsősorban az Anjou-korral foglalkozó Pór az akadémiai tagsága mellett a Magyar Történelmi Társulatnak, valamint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak volt igazgató-választmányi tagja.

Nemcsak adományokkal támogatták az Akadémiát az egyháziak, de az adományok gyűjtésében is részt vettek. Az 1859-ben meginduló gyűjtés során például aláírási íveket köröztettek, amelyeken az Akadémia felépítendő palotájára és alaptőkéjének növelésére lehetett külön-külön felajánlásokat tenni. Közel háromezer aláírási ívet küldtek szét javarészt jelentős, ismert személyiségeknek, akik vállalták a gyűjtőmunkát környezetükben.⁷⁰

A befolyásos aláírási ívet vezetők között volt például a széles körű összeköttetésekkel rendelkező Danielik János (1817–1888) egri kanonok, a katolikus közművelődés ügyét szolgáló egyházi egyesület és könyvkiadó vállalat, a Szent István Társulat alelnöke is. Politikai kapcsolatai kiterjedtek a konzervatívokra éppúgy, mint Deák Ferenc közvetlen környezetére, illetve jelentős egyháziakat is maga mellett tudhatott, például Scitovszky hercegprímás szakértőjeként,

tanácsadójaként is tevékenykedett. Tudománypártfogói munkásságát elismerve 1858-ban az Akadémia tiszteleti tagjává választotta.⁷¹ Nem meglepő tehát, hogy Danielik János aláírási ívén mások mellett adakozóként szerepelt a zeneszerző Ábrányi Kornél, a könyvkereskedő és kiadó Hartleben Adolf, az Akadémia ügyésze, Hinka József, az építész Ybl Miklós, az orvos Semmelweis Ignác, Szendrey Ignác, Orlai Petrich Soma és id. Pesky József festőművészek, a közgazdász Kautz Gyula, és Bogner Amália is, az angolkisasszonyok pesti intézetének előjárója (4. kép). Ezen az aláírási íven a legnagyobb összeget – 100 forintot – Fluk (Fluck) Ede jogász adta, aki később a hétszemélyes tábla bírója lett. Az egri kanonok összesen 471 forintot fizetett végül be az akadémiai pénztárba.⁷²

Danielik kapcsolatai a későbbiekben is fontosnak bizonyultak. Dessewffy Emil 1865-ben például több levélben kérte az egri kanonok segítségét,⁷³ hogy André Langrand-Dumonceau belga bankár és vállalkozó brüsszeli bankjától (*Banque de Credit Foncier et Industriel*) együttesen szerezzenek pénzt az akadémiai építkezésekhez:

„Nekünk lesz chemiai laboratoriumunk. [...] Ez most tőlünk nem telik – de telnék tőlük [...]. Méltóságod Tagja Testületünknek, és így ezekre [...] suggeralhatni jogosítva [...] van.”⁷⁴ [...] nekünk pedig még jó sok pénzre [lesz szükségünk], hogy minél inkább megkiméljük az Intézetet az adósságsinálás kénytelenségétől.”⁷⁵

Az új támogatók toborzása mellett a korábbiak megtartásában is számítottak az egyháziak segítségére. Erre volt példa, amikor Dessewffy Emil MTA-elnök az 1848–49-es események során kompromittálódott egykori csanádi püspököt, Lonovics Józsefet (1793–1867) kérte meg, hogy vegye rá Széchenyi Istvánt 1858. november 6-i levelének visszavonására.⁷⁶ A híres, kemény hangú levelében a gróf

4. kép. Danielik János egri kanonok aláírási íve, 1860. február 7–26.

az Akadémia további támogatásától való elállást vetette fel, amennyiben hatalmi nyomásra törlék az alapszabályokból a tudományok magyar nyelvű művelésére és terjesztésére vonatkozó kitélt.⁷⁷ A döblingi remetét látogató Lonovics ezekben az években egyébként pénzzel is segítette az Akadémiát: 1856-ban évenkénti 10 forintot ajánlott fel a Magyar Történelmi Emlékek megjelentetéséhez,⁷⁸ 1860-ban pedig 100 forintot adott a palota építési költségeire.⁷⁹

Az azonnali problémamegoldásban is számíthatott az Akadémia az egyházi hozzájárulásokra. 1869 februárjában például tűz ütött ki a palota padlásterében, ami átterjedt a harmadik emeleti helyiségekre is.⁸⁰ A szabadságharcot követően letartóztatott, majd ausztriai száműzetésbe kényszerült Jekelfalussy Vince (1802–1874), 1866-tól székesfehérvári püspök, a következő szavakkal adott 300 forintot a keletkezett károk enyhítésére:

„Ezen nemzeti sebnek némi, de még is rögtöni enyhítésére – miután szűkebb jóvedelmem többet áldozni nem enged – fogadja Nagyméltóságod tőlem szívesen az ide mellékelt háromszáz osztr[ák] f[orin]tokat!”⁸¹

„[K]IFEJTETT ÉRZELMEKBEN MI IS OSZTOZUNK”: A KÖZÖSSÉGI MECENATÚRA

Az 1859-es gyűjtési felhívás előtt is érezhető volt az Akadémia támogatására való közösségi nyitottság. Bár az intézmény 1857-ben még az alapszabályainak rendezéséről tárgyalt, és nem a székház kérdése állt előtérben, 1857. július 24-én a Szabolcs vármegyei, „Bogdányi aláíróktól a m[agyar] academia épületére 80 f[orin]t” érkezett. Az első adakozók nevét megőrizte a bogdányiak aláírási íve, amelyen olvasható a helyi református esperes, Bodnár Gábor neve is.⁸²

Az 1859-es felhívás nyomán aztán az egyházak részéről érkező, közösségi támogatásra sem kellett sokáig várni. 1860 januárjában a leendő akadémiai palota tözsomszéd-ságában lévő Franz Josefs Platzon (ma Széchenyi tér) álló

5. kép. A görögkeleti Nagyboldogasszony-templom az Aldunasoron az 1850-es években

Europa vendéglőben tartott izraelita bál rendező választmánya a január 25-i vigasságuk jóvedelmének „maradékát”, 915 forint 62 krajcárt ajánlotta fel, majd fizetett be az Akadémia házépítési tőkéjéhez, kifejezve „[a] felletti igaz örömmünket, hogy a nemzeti intézet nagy épületéhez [...] mi is járulhatunk”.⁸³ Más egyházi közösségek is gyorsan reagáltak a pénzgyűjtésre. Január közepére a győri káptalan, a piarista rend tagjai, valamint az esztergomi főkáptalan 500-500 forintot adományozott az épületre. A hónap második felére a szombathelyi káptalan a palotára szánt 500 forinttal csatlakozott a felajánlásokhoz, a kalocsai főkáptalan pedig 500 forintot adományozott az épületre és 525 forintot az intézet tőkéjére.⁸⁴ Februárban aztán a zirci apátság épületre tett 1000 forintos, a veszprémi káptalan 500 forintos, valamint a kassai káptalan 10-10 forintos (épület és tőke) adományáról lehetett olvasni.⁸⁵

A kanonoki közösségektől érkező összegekre hatással lehetett, hogy olykor az előjárók is jelentős adományt tettek. Kunszt József (1790–1866) kalocsai érsek például az elsők között adott 5000-5000 forintot, Nehiba János (1794–1875) kalocsai nagyprépost pedig 200-200 forintot az épületre, valamint az alaptőkére, ahogyan Simor János, akkor még győri püspök is komoly összeggel járult hozzá a kiadásokhoz: épületre 1000, alaptőkére 4200 forintot adott.⁸⁶ A példamutatás a katolikusok mellett más egyházak esetében is fontos lehetett. Így például a görögkeleti egyházhoz tartozó báró Sina Simon híres 80 000 forintos felajánlása 1858-ban. 1860-ban a pesti görögkeleti egyház-köztség adott 2000 forintos adományt az Akadémia javára⁸⁷ (5. kép).

A közösségi adományokra a székház felépülte után is szükség volt. Már az ünnepélyes megnyitón, 1865-ben jelezte az Akadémia alelnöke, Eötvös József a díszterem falfestményekkel történő díszítési tervét. A kifestésre és a gyűjtés szervezésére külön bizottság alakult, amelynek első elnöke Kossuth Lajos egykori minisztere, a Magyar

Történelmi Társulat későbbi elnöke, 1878-tól tribunici címzetes püspök Horváth Mihály lett.⁸⁸ A megfelelő anyagi előteremtésére Horváth a katolikus főpapság körében indított eredményes akciót. Haynald Lajos kalocsai érsek és Samassa József (1828–1912) akkor szepesi püspök voltak az elsők, akik 1500 forintot ajánlottak föl. Később csatlakozott hozzájuk Bartakovics Béla egri érsek és Kovács Zsigmond (1820–1887) pécsi püspök egyenként 1500 forinttal, valamint Bonnáz Sándor (1812–1889) csanádi és Ipolyi Arnold besztercebányai püspökök 1000–1000 forinttal. Peitler Antal (1808–1885) váci püspök 750, míg Rezsűsek Antal (1795–1879) zirci apát 300 forinttal támogatta a festmények elkészültét.⁸⁹

A díszterem kifestésének folytatásához szükséges pénz előteremtése céljából 1891-ben Fraknói Vilmos másodelnök ismét „hazánk áldozatkész főpapságához fordult”, amelynek

következtében egy éven belül 3000 forintnál nagyobb összeg gyűlt össze. Az adakozások sorát ekkor Simor János hercegprímás kezdte 700 forinttal, őt követte Hornig Károly (1840–1917) veszprémi és Császka György szepesi püspök 500–500 forinttal, Schlauch Lőrinc (1824–1902) nagyváradai püspök 300 forinttal, Lönhart Ferenc (1819–1897) erdélyi, Schuster Konstantin (1817–1899) váci és Dessewffy Sándor (1834–1907) csanádi püspök 200–200 forinttal, Bende Imre (1824–1911) besztercebányai, Dulánszky Nándor (1829–1896) pécsi, Zalka János (1820–1901) győri, Hidasy Kornél (1828–1900) szombathelyi, Meszlényi Gyula (1832–1905) szatmári, Steiner Fülöp (1839–1900) székesfehérvári püspök, Vaszary Kolos (1832–1915) pannonthalmi főapát és Pánthy Endre (1820–1907) egri nagyprépost 100–100 forinttal, továbbá Vajda Ödön (1834–1911) zirci apát 50 forinttal.⁹⁰

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI EGYHÁZI ADOMÁNYOK

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum komoly változásokat hozott az egyházak életében. Az MTA addigi legfőbb egyházi támogatója, a magyar katolikus egyház esetében például a korábbi harminc egyházmegyéből, illetve főegyházmegyéből csupán öt maradt teljes egészében Magyarországon. A plébániákkal és hívekkel együtt számos intézmény, birtok, alapítvány került külföldre, illetve az utódállamok nemzetiségi és egyházpolitikájával is számolni kellett az új határok kapcsán.⁹¹

Ez is szerepet játszott abban, hogy a katolikus papság felől érkező akadémiai támogatások elmaradtak a korábbiakhoz képest, ám minden nehézség ellenére azért ekkor is akadtak adományozók a klérusból. Ilyen volt az igazgatótanács tagjának 1915-ben megválasztott Csernoch János (1852–1927) hercegprímás, aki megválasztásáért köszönetképpen 10 000 koronát adományozott az Akadémiának,⁹² majd végrendeletében is megemlékezett arról 1500 pengős hagyatékával.⁹³ A művészetek iránti kiváló érzékéről, szociális érzékenységéről, a sport- és szabadidős tevékenységek támogatásáról ismert⁹⁴ Szmrecsányi Lajos (1851–1943) egri érsek 1918-ban, szintén igazgatótanácsi tagként, 10 000 koronát adott az intézet alaptőkéjének gyarapítására.⁹⁵

Ám nem csupán a katolikus egyház képviselői adakoztak szívesen ebben az időszakban. Józan Miklós (1869–1946) unitárius lelkész, költő, szónok, műfordító, 1941-től kolozsvári unitárius püspök például 1926-ban 1 000 000 koronával támogatta az intézet működését, míg Ravasz László (1882–1975) 1925-ben 2 000 000 koronát adományozott hasonló célból⁹⁶ (6. kép). A Dunamelléki Egyházkerület MTA-tag püspöke akkor is segítette az Akadémia költségvetését, amikor visszaajándékozta az intézetnek a költő, műfordító Kozma Andor temetése alkalmából részére felajánlott 200 pengőt.⁹⁷

Az első világháborút követően azonban inkább már meghatározott célokra érkeztek az egyházi támogatások. 1926-ban például a pannonhalmi bencések a centenárium

6. kép. Ravasz László, 1930 körül

alkalmából rendtársuk, a nyelvész, finnugrista Klemm Antal egyik művének kiadásához járultak hozzá 25 000 000 koronával. „Kérem, ne méltóztassék a nyilvánossággal közölni”⁹⁸ – kérte Balogh Jenő főtítkártól Bárdos Nándor főapát a felajánlás kapcsán. „Az áldozatkész elhatározás” akadémiai ülésen történő bejelentése, valamint hírlapi közzététele azonban nem maradhatott el.⁹⁹ Ezzel egy időben a pesti izraelita hitközség 1 000 000 koronája a könyvtárba beszerezett új írógép költségeihez járult hozzá, míg a budai izraelita hitközség szintén 1 000 000 koronát adott a Kaufmann-könyvtár könyveinek bekötésére. A Kaufmann-könyvtár – a rabbiképző intézet néhai tanárának, Kaufmann Dávidnak 1800 kötetből és 25 kéziratból álló könyvtára – még 1906-ban került az MTA-hoz ugyancsak adományozás útján.¹⁰⁰

A korábbiakhoz képest a korszakban újdonságnak számítottak a felekezeti iskolák adományai, mint a felhívásra induló közösségi mecénatúra sajátos példái. 1925-ben Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Történelmi Társulat elnöke a következő szavakkal kezdeményezte, hogy az iskolákban november 3-án Széchenyi-emlékünnepet tartsanak, s azokon önkéntes adományokat fogadjanak el:

*„Nagy elesettségünkben és megtépettségünkben, amikor kétségek és remények között, de szívünk minden dobbanásával dolgozunk a jobb jövőn, feltétlenül szükséges, hogy Széchenyi lelke, nemes példája betöltse és megtermékenyítse lelkünket és elsősorban a jövő nemzedéknek, a magyar ifjúságnak lelkét, [...]”*¹⁰¹

A miniszteri rendeletre számos iskolai adomány érkezett, köztük jó néhány felekezeti oktatási intézményből is. Adakozott többek között a battonyai görögkeleti szerb elemi iskola (80 000 korona), az angolkisasszonyok leánygimnáziuma Egerből (900 000 korona), a pápai református nőnevelő intézet (1 100 000 korona), a debreceni zsidó reálgimnázium (265 000 korona) s a budapesti evangélikus főgimnázium (1 380 000 korona).¹⁰²

A felekezetekre – jogi és társadalmi státuszuktól függetlenül – kezdettől fogva jellemző volt az MTA melletti elköteleződés, amely anyagi és egyéb támogatásban is kifejeződött. A székház 1865. évi ünnepélyes átadására például a következőképpen készült a pesti izraelita hitközség:

*„A’ magyar tudományos Akademiának [folyó] h[ó] 11kén végbemenendő ünnepélyes megnyitására, Zilz Mór tudos hittársunk egy »ÖrömSzózat« című héber költeményt szerzett, miután az abban kifejtett érzelmekben mi is osztozunk, elhatároztuk, azt hitközségünk költségein kinyomatni és a’ T[ekintetes] Akadémiai tagok közt az ünnepély alkalmával szétosztatni.”*¹⁰³

Az 1850-es és 1910-es évek között számos mecénás – vagyoni és jogi helyzetének köszönhetően főleg a katolikus egyházból – jelentős összeggel segítette az intézetet, miközben a kisebb, egyéni pártfogás, adományok, valamint a közösségi hozzájárulások szintén komoly támogatást nyújtottak. Utóbbi esetében fontos kiemelni, hogy mind egyik felekezet kivette a részét a korszak nagy közösségi gyűjtéseiből: székházépítésből, díszfestésből, az MTA alapjának megerősítéséből. A jutalmak terén is megtalálhatók voltak az egyháziak felajánlásai: ők alapították többek között a nyelvészeket elismerő Sámuel-díjat vagy a történeti kutatásokat ösztönző Ipolyi-díjat. A két világháború között a megváltozott anyagi viszonyok miatt és az állami finanszírozás mellett látványosan csökkent az egyházi támogatások száma, s az adományok már inkább meghatározott célra érkeztek – például adott kézirat megjelentetésére vagy kötetzeti feladatokra. Újdonságnak számított egyúttal, hogy felhívás útján bevonták a felekezeti ifjúsági intézményeket is az akadémiai mecénatúrába.

JEGYZETEK

- 1 Csupán az arányszámok kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a magyarországi felekezeti-jogi átalakulás folyamatát lezáró 1894–95. évi vallásügyi törvények előtti, 1890-es népszámlálás szerint az ország lakosságának 47,83%-a volt római katolikus, 10,94% görögkatolikus, 14,59% református, 7,78% evangélikus, 13,62% görögkeleti és 4,67% izraelita. Kövér: Magyarország társadalomtörténete, 128.
- 2 Kövér: Magyarország társadalomtörténete, 129–131. A baptistákra 1905-ben egy miniszteri rendelet terjesztette ki az elismertséget, míg 1916-ban törvény nyilvánította „elismertté” a mohamedán vallást.
- 3 Kövér: Magyarország társadalomtörténete, 129–131.
- 4 Sarnyai: Deák Ferenc, 27.; Sarnyai: *Katolikus autonómia-koncepciók*, 139.
- 5 Csorba: *A vallásalap*, 7.
- 6 Pálmány: *A reformkori*, 14–16., 29–30.
- 7 Tóth-Barbalics: *A magyar*, 325.
- 8 Latorcai: *Katolikus főpapok*, 110.
- 9 Bicskei: *Hertzfelder*, 30.
- 10 Kevéssé feltárt területe a művelődés- és művészettörténetnek például a hazai katolikus egyházi mecénatúra 18–19. századi működése. Lakatos: *A kalocsai*, 7.
- 11 Vö. Fábri: *Arany idők*, 85.
- 12 A M. Tud. Akadémia nagyobb alapítói. *MTA Almanach* (1911) 256.
- 13 Vö. Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök úr megnyitó beszéde az 1930. május 11-én tartott ünnepi közülésen. A százéves Akadémia. *AE* 41 (1931) 7.
- 14 Teleki József 1838. január 4-től a király által kinevezett koronaőr-helyettes, majd 1840. május 9-től az országgyűlés által három jelölt közül megválasztott II. koronaőr volt. Pálmány: *A reformkori*, 172.
- 15 „[...] il Signor Conte Giuseppe *Teleky*, il quale possiede nel più alto grado la confidenza dell’Arciduca Palatino e dei suoi correligionari protestanti a motivo dello zelo, per la Confessione Elvetica, a cui appartiene, e di cui é Curatore supremo, lo che non impedì che fosse scelto a Custode della Corona, e Presidente della Società Erudita.” AAV, Archivio della Nunziatura in Vienna, Vol. 284. fol. 274r. (A szerző fordítása, kiemelés az eredetiben – B. ZS.)
- 16 Pálmány: *A reformkori*, 467.
- 17 Döbrentei Gábor: Közlés a magyar tudós társaság Igazgató tanácsa üléséből. *Magyar Kurir* 1832. máj. 15. 310.
- 18 Kopácsy egyébként elkötelezett híve volt a magyar nyelv használatának és fejlesztésének: már veszprémi püspökként elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvvezetést, és elsőként adott ki magyarul egyházmegyei körleveleket. Bárány: *A lelki ismereti*, 207.; A M. Tud. Akadémia nagyobb alapítói. *MTA Almanach* (1911) 252.; Magyar Akadémia. *Vasárnapi Ujság* 5 (1858) 51. sz. (dec. 19.) 605.
- 19 Sugár: *Pyrker János*, 144–145.
- 20 Kis gyűlés, 1847. febr. 1. *MAÉ* 7 (1847) 19–20.; Magyar academia. *Pesti Hirlap* (1847) 826. sz. (febr. 7.) 86.
- 21 Kis gyűlés, 1847. máj. 3. *MAÉ* 7 (1847) 97.
- 22 A magyar Akadémia palotája. *Vasárnapi Ujság* (1860) 7. sz. (febr. 12.) 80.
- 23 Jelentés A M. T. Akadémia munkásságáról 1891-ben. *AE* 3 (1892) 263.
- 24 A történettudományi osztály ülése 1856. nov. 24. *MAÉ* 16 (1856) 622–623.
- 25 MTA KIK KRKGy Tört. 2r 14/3/4. Bartakovics Béla levele Eötvös Józsefhez. Pustaszikszó, 1856. júl. 6.
- 26 A Magyar Tud. Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése. *AE* 45 (1935) 35–36.
- 27 Abaffy: *Magyar nyelvemlékek*, 76.
- 28 Vö. VII-ik Igazgatósági ülés 1870. oct. 30-án. *MTAÉ* 4 (1870) 232.
- 29 Bárány: *A Szent István*, 1056., 1058–1059.
- 30 I. Igazgatósági ülés. 1873. jan. 12. *MTAÉ* 7 (1873) 8., Jelentés A M. T. Akadémia munkásságáról 1891-ben. *AE* 3 (1892) 263.
- 31 Vö. VII-ik Igazgatósági ülés 1870. oct. 30-án. *MTAÉ* 4 (1870) 233.
- 32 Harminczadik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály) ülés. 1869. oct. 18-án. *MTAÉ* 3 (1869) 184.

- 33 Lakatos: Tudomány és művészet, 57–58.; Lakatos: *Haynald Lajos*, 226.
- 34 Boncz: Munkácsy Mihály, 239.
- 35 Lakatos: Haynald Lajos közéleti, 137.; Lakatos: *Haynald Lajos*, 24., 232–241.
- 36 Boncz: Munkácsy Mihály, 238.
- 37 A magyar tud. akadémia ünnepélyes közgyűléséről. *Vasárnapi Ujság* 16 (1869) 17. sz. (ápr. 25.) 232. Idézi Lakatos: Tudomány és művészet, 52.
- 38 A Magyar Tudományos Akadémia ápr. 17-én tartott XXIX-ik közlése. *Budapesti Közlöny* (1869) 88. sz. (ápr. 18.) 1143–1144. Idézi Lakatos: Tudomány és művészet, 52–53.
- 39 Fraknói Vilmos: Haynald Lajos emlékezete. *AE* 5 (1894) 9. Idézi Lakatos: Tudomány és művészet, 54.
- 40 Lakatos: Egy eltűnt főpapi, 127.
- 41 Boncz: Munkácsy Mihály, 239.
- 42 Huszadik akadémiai ülés. Ötödik összes ülés 1895. máj. 27-én. *AE* 6 (1895) 441.
- 43 Miklós: 200 éve, 5–7.
- 44 Jelentés A M. T. Akadémia munkásságáról 1891-ben. *AE* 3 (1892) 263.
- 45 Vö. A Magyar Tudományos Akadémia nagyobb alapítói 1916. december 31-ig. *MTA Almanach* (1918) 165–177.
- 46 A Magyar Tudományos Akadémia nagyobb alapítói 1916. december 31-ig. *MTA Almanach* (1918) 165–177.
- 47 A magyar Akadémia palotája. *Vasárnapi Ujság* 7 (1860) 7. sz. (febr. 12.) 80.
- 48 Akadémiai és osztályi tárgyalások. *MAÉrt Philos* 1 (1860) 174.
- 49 MTA KIK RAL 231/1868. Simor János levele Eötvös Józsefhez. Esztergom, 1868. márc. 8.
- 50 Boncz: Kovács Mihály, 231.
- 51 EFK MS 2048/55–3. Ipolyi (Stummer) Arnold levele Danielik Jánoshoz. Zohor, 1860. február 23. Ipolyi előadását 1860. december 20-án *A deákmonostori XIII. századi román basilika* címmel tartotta meg.
- 52 Ugry: Henszlmann Imre, 39.
- 53 Boncz: Ismeretlen fényképész, 88.
- 54 11. Igazgatósági ülés. 1877. márcz. 26-én. *MTAÉ* 11 (1877) 86.
- 55 Haynald Lajos levele Fraknói Vilmoshoz. Budapest, 1887. ápr. 29. Tusor: Monumenta, 20–30. A vállalkozás sikeréhez a diplomáciai kérdések tisztázásával jelentős mértékben járult hozzá Haynald Lajos, aki egyúttal fájlalta is barátja távollétét. OSZK Kt. Levelestár. Haynald Lajos levele Fraknói Vilmoshoz. Budapest, 1887. ápr. 29.
- 56 Bárány: Fraknói Vilmos, 265.
- 57 Bárány: Fraknói Vilmos, 265.
- 58 Tábori Kornél: Fraknói Vilmos önvallomása. *Pesti Hírlap* 46 (1924) 248. sz. (nov. 21.) 11. (Kiemelés az eredetiben – B. Zs.)
- 59 Bárány: Fraknói Vilmos, 266.
- 60 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között*, 165.
- 61 Uo., 166–179.
- 62 MTA KIK RAL 1205/1869. Oltványi Pál levele Eötvös Józsefhez. Földeák, 1869. jan. 7.
- 63 Csapodi: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 9.
- 64 Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 63.
- 65 Uo., 64–66.
- 66 Uo., 153–156.
- 67 Uo., 121.
- 68 Igazgató Tanács' gyűlése april' 17. 18. 19. 1855. *MAÉ* 15 (1855) 355.
- 69 Huszonegyedik akadémiai ülés. Hatodik összes ülés. 1906. jún. 25-én. *AE* 17 (1906) 494.
- 70 Mázi: Danielik János, 29.
- 71 Bárány: A Szent István Társulat, 1058.
- 72 Mázi: Danielik János, 29.
- 73 Vö. EFK MS 2048/25–2. Dessewffy Emil levele Danielik Jánoshoz. Pest, 1865. márc. 13.; EFK MS 2048/25–3. Dessewffy Emil levele Danielik Jánoshoz. Szentmihály, 1865. máj. 15.; EFK MS 2048/25–4. Dessewffy Emil levele Danielik Jánoshoz. Pest, 1865. jún. 14.
- 74 EFK MS 2048/25–2. Dessewffy Emil levele Danielik Jánoshoz. Pest, 1865. márc. 13.
- 75 EFK MS 2048/25–3. Dessewffy Emil levele Danielik Jánoshoz. Szentmihály, 1865. máj. 15. (Kiemelés az eredetiben – B. Zs.)

- 76 OSZK Kt. Levelestár. Dessewffy Emil levele Lonovics Józsefhez. Bécs 1858. dec. 2. Vö.: *Adatok gróf Széchenyi István*, 811.
- 77 Zakar: Széchenyi és Lonovics, 109.
- 78 A történettudományi osztály ülése 1856. nov. 24. *MAÉ* 16 (1856) 622–623.
- 79 Akadémiai és osztályi tárgyalások. *MAÉrt Philos* 1 (1860) 174.
- 80 Boncz: Hány Gyula, 83.
- 81 MTA KIK RAL 1214/1869. Jekelfalussy Vince levele Eötvös Józsefhez. Székesfehérvár, 1869. febr. 6.
- 82 Bicskei: A Magyar Tudományos Akadémia Főpénztára, 27.
- 83 Bicskei: Hertzfelder, 30.
- 84 Akadémiai és osztályi tárgyalások. *MAÉrt Philos* 1 (1860) 174–175.
- 85 A magyar Akadémia palotája. *Vasárnapi Ujság* 7 (1860) 8. sz. (febr. 19.) 94.
- 86 Akadémiai és osztályi tárgyalások. *MAÉrt Philos* 1 (1860) 174.
- 87 Kerényi B.: A magyar kultúra, 24–25.
- 88 Boncz: Ismeretlen fényképész, 88.
- 89 Jelentés A M. T. Akadémia munkásságáról 1891-ben. *AE* 3 (1892) 263.
- 90 Jelentés A M. T. Akadémia munkásságáról 1891-ben. *AE* 3 (1892) 265.
- 91 Tóth: *Az Apostoli Szentszék*, 5.
- 92 Az igazgató-tanács első ülése. 1916 márczius 7-én. *AE* 27 (1916) 289.
- 93 A M. Tud. Akadémiának felajánlott alapítványok és adományok folytatólagos jegyzéke. *AE* 38 (1927) 203.
- 94 Vö. Klestenitz: Szmrecsányi érsek, 187–199.
- 95 Az igazgatótanács első üléseülése. 1918 márczius 22-én. *AE* 29 (1918) 134.
- 96 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AE* 36 (1925) 377.
- 97 A M. Tud. Akadémiának felajánlott alapítványok és adományok folytatólagos jegyzéke. *AE* 38 (1927) 203. és *AE* 43 (1933) 301.
- 98 MTA KIK RAL 379/1926. Bárdos Remig levele Balogh Jenőnek. Pannonhalma, 1826. febr. 9.
- 99 Vö. MTA KIK RAL 379/1926. Balog Jenő levele Bárdos Remignek. Budapest, 1826. febr. 10.
- 100 Kónya: „...*Magyar Akadémia*, 211–212.
- 101 A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszternek 83.160/1925. VI. sz. rendelete Gróf Széchenyi István emlékének iskolai megünneplése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* 33 (1925) 21. sz. (nov. 1.) 264–265. A befolyt összegnek a fele az Akadémiát illette meg.
- 102 A M. Tud. Akadémia javára a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 83.160/1925 – VI. ü. o. számú rendelete alapján az iskolai Széchenyi-ünnepélyeken befolyt adományok jegyzéke. *AE* 36 (1925) 377–381. és *AE* 37 (1926) 76.
- 103 MTA KIK RAL 928/1866. A pesti izraelita hitközség előljárósága Eötvös Józsefhez. Pest, 1865. dec. 10.

FORRÁSOK

Archivio Apostolico Vaticano (AAV)

Egri Főegyházmegyei Könyvtár (EFK)

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK KRKGy)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt)

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1892, 1894, 1895, 1906, 1916, 1918, 1925–1927, 1931, 1933, 1935

Magyar Academiai Értesítő (MAÉ), 1847, 1855, 1856

Magyar Akadémiai Értesítő, A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye (MAÉrt Philos), 1860

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1869, 1870, 1873, 1877

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1911, 1918

Budapesti Közlöny, 1869

Hivatalos Közlöny, 1925

Magyar Kurir, 1832

Pesti Hirlap, 1847, 1924

Vasárnapi Ujság 1858, 1860, 1869

HIVATKOZOTT IRODALOM

Abaffy Csilla: Magyar nyelvemlékek és másolataik az MTA Könyvtárának Kézirattárában. In: *Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Szerk. Fekete Gézáné. Bp., 2001. 63–84. (A MTAK közleményei 37.)

Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. II. Összeáll. Bártfai Szabó László. Bp., 1943.

Bárány Zsófia: A lelkiismereti és vallásszabadság kérdése a Veszprém vármegyei nyomtatványokban (1817–1841). *A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 17 (2017) 3–4. sz. 197–219.

Bárány Zsófia: A Szent István Társulat és támogatói köre 1848 és 1858 között. *Századok* 157 (2023) 6. sz. 1045–1063.

Bárány Zsófia: Fraknói Vilmos. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtítkárai*. Szerk. Szilágyi Adrienn. Bp., 2023. 261–268.

Bicskei Éva: A Magyar Tudományos Akadémia Főpénztára bevételi és kiadási naplója, 1853–1860. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 27.

Bicskei Éva: Hertzfelder Zsiga levele Eötvös Józsefnek, Pest, 1860. január 30. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 30.

Boncz Hajnalka: Hány Gyula: Az Országos Képtár harmadik emeleti déli középső terme, 1904. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 80–86.

Boncz Hajnalka: Ismeretlen fényképész: Az Akadémia palotájának díszterme (már a seccókkal), 1888 után. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 88–90.

Boncz Hajnalka: Kovács Mihály: Ipolyi Arnold arcképe, 1872. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 231–232.

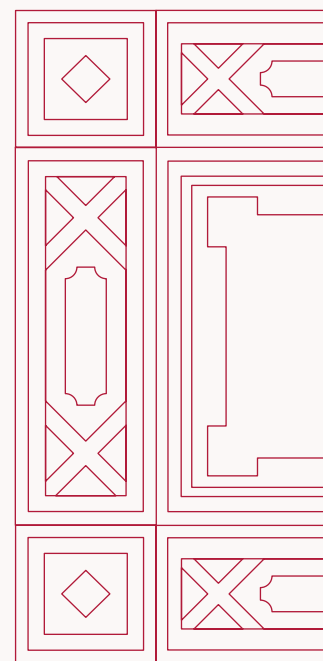
Boncz Hajnalka: Munkácsy Mihály: Haynald Lajos kalocsai érsek arcképe, 1884. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 238–239.

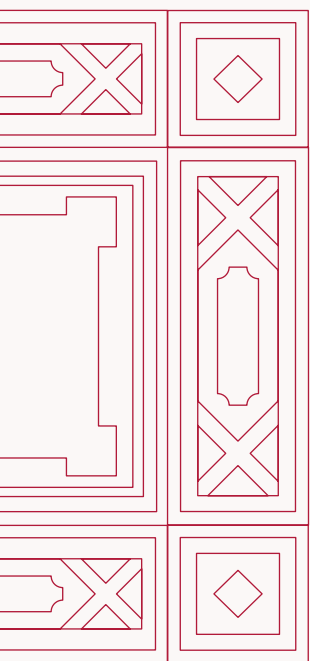
- Csapodi Csaba: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye*. Bp., 1967. (A MTAK kiadványai 53.)
- Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”: az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918*. Bp., 1999.
- Fábri Anna: *Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében*. Bp., 2022.
- Fekete Gézőné: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai. 2. 1859–1900*. Bp., 2000. (A MTAK közleményei 36.)
- Fekete Gézőné: *Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtettei és előzményei*. Bp., 1988. (A MTAK közleményei 21.)
- Kerényi B. Eszter: A magyar kultúra görög mecénása. *Budapesti Negyed* 54 (2006) 4. sz. (Görögök Budapesten) 21–30.
- Klestenitz Tibor: Szmrecsányi érsek alakja a sajtóban. In: *Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére*. Szerk. Horváth István. Eger, 2020. 187–199.
- Kónya Sándor: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Bp., 1994. (A MTAK közleményei 32.)
- Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp., 1998. 13–165.
- Lakatos Adél: *A kalocsai érsek művészet- és tudománypártoló tevékenysége 1710–1945 között, különös tekintettel Császka György kalocsai érsek életművére és kalocsai érseki időszaka*. Doktori disszertáció, ELTE BTK. Bp., 2023.
- Lakatos Adél: Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császka György „szepesi képtára”. In: *Ecclesiae et historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára*. Szerk. Zombori István. Bp., 2022. 126–141.
- Lakatos Andor: *Haynald Lajos, egy kiemelkedő főpap életútja a 19. században*. (Kézirat, a szerző tulajdonában.) Bp.–Kálcsa, 2020.
- Lakatos Andor: Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 7 (1995) 3–4. sz. 97–150.
- Lakatos Andor: Tudomány és művészet egy kiemelkedő 19. századi főpap életében. Haynald Lajos (1816–1891), a tudományok művésze és a művészetek tudósa. In: *Kaleidoszkóp. Jubileumi tanulmánykötet a Tomori Pál Főiskola fennállásának 15. évfordulója alkalmából*. Szerk. Fata Ildikó – Kissné Budai Rita. Bp., 2019. (Tudományos Mozaik 17.) 48–70.
- Latorcai Csaba: Katolikus főpapok munkája az országgyűlés felsőházában 1927-től a Bethlen-kormány bukásáig. *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2002) 1. sz. 110–126.
- Mázi Béla: Danielik János egri kanonok aláírási íve a Magyar Tudományos Akadémia felépítendő székházára, 1860. február 7. – február 26. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 29.
- Miklós Péter: 200 éve született Bonnaz Sándor, csanádi püspök. *Honismeret* 40 (2012) 4. sz. 5–7.
- Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. Bp., 2011.
- Sarnyai Csaba Máté: Deák Ferenc és a katolikus önkormányzat megvalósításának nehézségei. *Egyháztörténeti Szemle* 9 (2008) 3. sz. 22–45.
- Sarnyai Csaba Máté: *Katolikus autonómiakonceptiók (1848-tól 1920-ig)*. Bp., 2022.
- Sugár István: Pyrker János László érsek és Eger városa. In: *Pyrker emlékkönyv*. Szerk. Hölvényi György. Eger, 1987. 89–155.
- Tóth Krisztina: *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkerületi következményei*. Bp.–Róma, 2021. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis, 3. Fasc. 1.)
- Tóth-Barbalics Veronika: A magyar főrendiház választott tagjai. *Századok* 151 (2017) 2. sz. 311–354.
- Tusor Péter: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)*. Bp.–Róma, 2022. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis, 1. Vol. 20.)
- Ugrý Bálint: Henszlmann Imre, Gerster Károly, Frey Lajos: Az Akadémia palotája déli (főhomlokzati) szárnyának kelet–nyugati keresztmetszete dél felől felvéve, 1861. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva – Ugrý Bálint. Bp., 2018. 39.
- Zakar Péter: Széchenyi és Lonovics. In: *Széchenyi hite*. Szerk. Benkő Ágota – Vértesaljai László. Bp., 2013. 99–114.

Az Akadémia nemesi adományozói

Dobszay Tamás

AZ AKADÉMIAI ESZME ÉS A KÖZNEMESSÉG

Az akadémiai eszme ugyan értelmiségi eredetű, de a 18. század utolsó harmadától a nemesség körében is lassan szélesedő támogatottságra talált. E nagycsoport 1790 körüli 400 ezres, 1848 előtti 600 ezres számával a magyarországi társadalom tekintélyes részét, huszadát tette ki. Az európai mércével hatalmas és az össznépességben is magas arányú társadalmi csoport természetesen nem volt egységes. A csúcán elhelyezkedő, kétharmadában nagybirtokos, előkelő címetek viselő főnemesség csak néhány száz főre rúgott. A nemesség összes többi tagja a közönséges, tehát köznemeselek soraiba tartozott, de mindegyiküket összekötötte a közös nemesi jogrend és a nemesi kiváltság.

A fő- és köznemesség szétválasztásán túlmenően a köznemességet nagy vagyoni-jövedelmi és azokból fakadó életmódbeli különbségek tagolták. A birtoktalan kismesek 1848 előtt már a többséget képezték, s nemesi jogállásuk ellenére sokszor jobbagytelken gazdálkodtak, vagy ipart űztek, esetleg kereskedtek. Nem örvendtek sokkal jobb anyagi helyzetnek a kisbirtokos nemesek sem, akik bár saját kicsiny földjükből éltek, néhány külsőségtől eltekintve életformájuk nem különbözött paraszti környezetétől. A nemesség igazi irányadó csoportja a mintegy 5-10 000 családot kitevő tehető középirtokos réteg volt, amelynek tagjai földvagyonuk révén elegendő jövedelemmel rendelkeztek a vidéki úri életformához, mentesültek a kétékezi munkától, lehetőségük volt arra, hogy a gazdálkodás irányítása mellett a közélettel és a kultúrával is foglalkozzanak. Bár néhányukat a király kormányhivatalokba vagy felső bíróságokba nevezte ki, többségük igazi otthona a vármegye volt, leginkább nekik volt alkalmuk és idejük részt venni annak közgyűlésein. Őket választotta a nemesi közösség megyei politikai, igazgatási és bírói tisztségekre, ők ülnökösködtek a törvényszéken, választmányokban intézkedtek a megyei kezdeményezések kivitelében, képviselték az adott vármegye nemesi közösségét az országgyűléseken. A megyei önkormányzat kereteiben szerveződve gyakorolták a nemességet megillető politikai jogokat, védték nemcsak a nemesi kiváltságokat, de – ha kiváltsá-

gaikkal nem ütközött – egyben az ország érdekeit és önállóságát is. E birtokos középnemesség, a kismesek tömegéből csekély számban kiemelkedett nemesi értelmiségiekkel együttműködve, felkarolta a nemzeti művelődést, annál is inkább, mert a magyar nyelv ügyét fel tudták használni a magyar rendi önállóság védelmében. A köznemesség eleinte az előkelőkre, a főnemességre igyekezett nyomást gyakorolni, hogy áldozzanak e célra. Majd, mivel jövedelmük lehetővé tette, a nemességnek e birtokos és műveltebb csoportja – igaz, erejéhez mért csekélyebb erőforrásokkal – maga is szerepet vállalt a nemzeti jellegű tudós testület létrehozásában és támogatásában.

A tudós társaság alakítására irányuló első terveket a reneszánsz korában kezdték szövögetni olyan tudósok, akik az addigi, tisztán egyházas műveltséget az antik szerzők műveivel és azok mintájára készült tudományos és szépirodalmi alkotásokkal egészítették ki. Ők kezdték először keresni egymás társaságát, hogy szervezettebb formában, írásaik előadásával és megvitatásával, csiszolt társalgással kölcsönösen segítsék egymás további művelődését. A korai felvilágosodás idején, a 17–18. század fordulójától olyan világi értelmiségiek, hivatalnokok részvételével szélesedett e kezdeményezés, akik a klasszikus műveltség megszerzésén túl a hasznosság, a viszonyokat javító társadalomalakítás és a politikai cselekvés érdekében is igyekeztek gyarapítani ismereteiket. Az első ilyen hazai együttműködést Bél Mátyásnak, a beszercebányai, majd pozsonyi evangélikus iskola tanárának sikerült kialakítania a 18. század első felében. Bél a hazai nyelvek, valamint a történeti és földrajzi országismeret művelését társasági formában szervezte meg, amit már a köznemes birtokosok politikai elitjébe tartozó Ráday Pál is felkarolt a 18. század első felében. Bél terve a hazai („hungarus”) viszonyok kutatására irányult, ám etnikai törekvéseket még egyáltalán nem tartalmazott.¹

E társasági és művelődési gondolathoz a század derekának nemesi értelmisége körében társult először a nyelvi, nemzeti szempont. Bod Péter székely nemes – életvitelét tekintve inkább református egyházi értelmiségi – 1756-ban már kifejezetten a magyar nyelv „ékesítésére és

megegyezésére” javasolta egy az egész országot átfogó *Literata Societas* (irodalmi társaság) felállítását „egyaránt magyarországi és erdélyi tagokból”, akik „egy jó grammatikát csinálnának”, valamint a magyarul írt korábbi irodalmat kiadnák, nehogy a magyar nyelv „az egyszerű nép” körébe süllyedjen, annál is inkább, mert mint megállapította, a latin és német befolyás alatt deformáldó nemesi nyelvhasználat hatására már a parasztság soraiban is jelentősen romlik a beszélt nyelv állapota. Néhány év múlva megismételte javaslatát, hogy „igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a magyar nyelvnek ékesítésére” felállítani.² Az univerzális jellegű tudós társaság döntően értelmiségi eredetű akadémiai eszméjéhez tehát a 18. század közepén a nyelvi közösség féltésének érzetéből táplálkozó új igényesség kapcsolódott.

Az anyanyelv ápolására, fejlesztésére és e célra tudós társaság létesítésére irányuló törekvések a felvilágosodás erőteljesebb jelentkezésével erősödtek fel. Képviselői a valóság egyeduralmától megszabaduló racionális műveltség jegyében és a tudás kiszélesítése érdekében arra törekedtek, hogy a szellemi javakhoz a latint nem beszélő néprétegek is hozzájuthassanak. Tudatában voltak annak, hogy tudást szélesebb körben csak a nép nyelvén lehet terjeszteni, sőt a tudományokat a nép nyelvén is kell gyakorolni, ennek feltételeként pedig magát a nyelvet kell művelni, alkalmassá tenni e szerepre. Több terv is született ilyen célú társaság alapítására, ám mindaddig nem tudtak érdemi működésig eljutni, amíg a rendi politika, és ennek fő aktoraként a nemesség, fel nem karolta az ügyet. Bod tanítványa, gróf Teleki József erdélyi fordító társasága nem jutott túl néhány ösztöndíjjal, miként az a Hazafiúi Magyar Társaság sem, amelyet a felvilágosult akadémiai gondolat „jámbor szándékát” programként megfogalmazó földbirtokos, Bessenyei György szervezett. De nem vezetett eredményre Batthyány Ignác katolikus és Szatmári Pap Mihály református püspök hasonló felszólítása és tervezgetése sem.³ A sikertelen kísérleteket részsikerűek követték. Az értelmiségiek inkább regionális keretben, egy-egy folyóirat körül szerveződve dolgoztak az ügyön, mint Komáromban Péczeli József, Győrött Révai Miklós, míg a kassai hasonló kezdeménye-

zés szereplői között már ott volt a földbirtokos Kazinczy és a széki nemes Baróti Szabó Dávid.

Az akadémiai gondolat igazán akkor szerzett először nagyobb számban támogatókat a nemességben, amikor a rendek felismerték benne a nemzeti eszme politikai felhasználásának lehetőségét, és azt, hogy az a kiváltságaik azok garanciájaként a rendi önállóság védelmének szolgálatába állítható.⁴ Az eredetileg univerzális akadémiai eszme a 18–19. század fordulóján tehát nemzeti és rendi politikai programmal ötvöződött, s ennek nyomán jelentek meg a nemesség egyes tagjai az akadémiaalapítási, szervezési kezdeményezések mögött. A nemesség ezzel akarva-akaratlanul hozzájárult ahhoz, hogy a felvállalt nemzeti kulturális kezdeményezések előkészítsék a modern nemzetté válás folyamatát. 1790-ben mind Magyarországon, mind Erdélyben röpiratok taglalták a nemzeti intézmények szükségességét, amit a „két haza” országgyűlésein a rendek is támogattak. Bár Révai Miklós budai társaságalapítási tervét a kormányzati bürokrácia elfektette – illetve az országgyűlés által kiküldött nevelési választmány munkálatára utalta, és a megtárgyalását az udvar évtizedekig akadályozta –, Erdélyben Aranka György, Bánffy György kormányzó jóindulatú pártolása mellett, nemesi támogatású „próbatársaságként” uralkodói jóváhagyás nélkül is átmeneti sikerre vitte az ügyet. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és a régi irodalom kiadására vállalkozó Kézírások Társasága Kolozsvár és Marosvásárhely székhellyel bő évtizeden át működött, s támogatóik között mások mellett 1000 forintos felajánlással Nalácz József birtokos nemest, a kormányzó tagját, korábbi bécsi testőríróként említi az egykorú *Erdélyi Magyar Hírvivő* című lap.⁵ A kormányzati ellenérdekeltség ellenséges közegében azonban az 1810-es évekre e korai intézmények működése elhalt.

A társasági szerveződés nehézségének egyik oka, hogy saját gazdaságuk kezelése érdekében a birtokosok nagyrészt vidéken, egymástól is némiképp elszigetelve éltek kúriáikban, s legfeljebb nem túl távoli szomszédaikkal tudtak folyamatos kapcsolatot tartani, az ország más régióiban élőkkel kevésbé. Az információáramlást a posta- és sajtócenzúra is gátolta. Ezért társaságok helyett egyelőre

1. kép. Marczibányi István

az egyéni kezdeményezésként is gyakorolható könyvkiadás, bibliotékák és más gyűjtemények ügye haladt előre, és azokhoz kapcsolódtak olyan köznemesi alapítványok, amelyek utóbb az Akadémia alapjába olvadtak be. Ilyennek tekinthető a Marczibányi-alap, amely szorosan kapcsolódik a század eleji nemzeti kulturális intézményszervezési kezdeményezésekhez.

A trencsényi eredetű Marczibányi család a 18. század folyamán számos kiterjedt birtokot szerzett a Dél-Alföldön is. Itt futott be megyei, majd magasabb hivatali pályát Marczibányi István, aki pályája végén, 1800-ban, udvari tanácsosi kinevezésével egyidejűleg Budára költözött (1. kép). Tekintélyes vagyona jelentős részét hosszú évek folyamán műtárgyak vásárlására, művelődési és jótékony intézetekre költötte. Gyűjteménye, amelyet a Dísz téri palotájában megnyitott az érdeklődőknek, közismert volt a kortársak előtt. Minthogy utóda nem született, komoly elvárás nehezedett rá, hogy a Széchényi Ferenc által nemrég alapított Nemzeti Múzeum gyarapítására ajánlja fel azt. Az elvárást érezve azonban nemcsak e célra adományozott, hanem végrendeletében összesen 70 000 forintot hagyott részben a múzeum javára, részben magyar irodalmi és nyelvészeti művek kiadására,⁶ ami már nagyon közel állt a majdani Akadémia célkitűzéseihez.

A végrendeletet végrehajtó unokaöcs, Marczibányi Imre nagybátyja és annak felesége halála után, 1815-ben hozta létre a Marczibányi-alapot az egyéb nemesi kezdeményezések szokása szerint a nemesi önkormányzat (vármegye) keretében. Az alapot Pest vármegyére bízta, amely egy megyei bizottságra ruházta a pénz kezelését és a pályázatok működtetését. A testületet a megye főispánja, a nádor két taggal és egy általa kinevezett főnemes elnökkel egészítette ki. Az alap kamataiból 500 frt-ot fordítottak évente a múzeumra és annak könyvtárára, 400 frt-ot irodalmi és 100 frt-ot nyelvészeti pályázatok jutalmazására. Az olykor a nádor jelenlétében megejtett ünnepélyesebb díjkiosztókat néhány éves időközökben tartották. A pályázatok publicitásának korlátozott volta, a bizottság tagjainak elfoglaltságai és az értékelhető pályaművek hiánya miatt azonban a kiírások és díjazás akadozott. Az Akadémia alapítása után

egyenesen úgy látták, hogy az új intézmény nagyobb összegű jutalmak elszívják a jó pályázókat. 1834-ben nagyobb kihagyás után került sor az előző évek jutalmainak kiosztására, majd ismét hosszabb szünet következett. A pályaművek nem elégséges színvonala és a bírálatok késése miatt végül az alap működtetése válságba került, elnöke lemondott, s a felügyeletét ellátó nádor abban a reményben nevezte ki elnöknek az Akadémia elnökét, hogy ezzel az alap a Tudós Társaság kezelésébe kerül. 1845-ben a család részéről Marczibányi Lajos hozzájárulásával Pest megye át is adta az Akadémiának az alapot, amely ettől kezdve a Marczibányi-jutalom alapját képezte,⁷ s az eredeti alapítványt a későbbiekben a család más tagjai is növelték.

Nem volt egyedülálló a Marczibányi-alap, több hasonló korai, az Akadémia tényleges létrejöttét megelőző adomány került idővel az Akadémiához. Motesiczky János özvegye, Pongrácz Terézia 1821-ben alapított haláláig tartó érvénnyel évenkénti 200 forint jutalomdíjat a magyar nyelv fejlesztésére.⁸ Zadányi Vitéz József több megye táblabírája és kancelláriai hivatalnok 1816-ban hagyta végrendeletében 2000 forint hétévi kamatát szintén a Nemzeti Múzeum és történet- vagy természettudományi munkák jutalmazására. Jellegükre tekintettel utóbb mindkettőt a Marczibányi-alapítvánnyal együtt kezelte az Akadémia.⁹

Hasonló lehetett volna szlavniczai Sándor István hagyatéka is. A Nyitra megyei Vágluka nemes birtokosa és ismert bibliográfus 1793-as végrendeletében hagyományozott a „Hazánk Nyelvének kimívelésére erigálandó Akadémiának vagy is Társaságnak, melynek Pesten a Széke lenne, mentől elébb való felállítására s felsegállítására” 10 000 forintot és a könyvtárát. 1815-ben bekövetkezett halála után azonban az utóbbi a Mednyánszky család birtokába került, s végül 1895-ben egy kései utód, Mednyánszky Dénes az előző évben alapított Eötvös Collegium könyvtárának adta. A pénzádományt a rendek országos pénztára kezelte, de annak célját számon tartották, így Sándor István nevét sem felejtették el feltüntetni a Tudós Társaság alapító támogatóit felsoroló névsorban, az 1827. évi 12. törvénycikkben. Az összeget az Akadémia működésének megkezdése után, 1831-ben olvasztották be annak alapjába.¹⁰

E korai, MTA-alapítás előtti adományok is jelezték a köznemesség egyes tagjainak elkötelezettségét a nemzeti művelődésnek az uralkodó által elhanyagolt, sőt megítélésük szerint hátráltatott ügye iránt. S mivel a rendek és a király kapcsolata 1810 után megromlott, amit a rendi alkotmány felfüggesztése követett, nem maradt más tér a közéleti cselekvésre, mint a kultúra. Vagyis a politikai helyzet is sarkallta a kulturális terület öntevékeny támogatását.

AZ ALAPÍTÁS UTÁNI ÉVTIZED, 1825–1836

Amikor I. Ferenc hosszú szünet után 1825-ben végre újra összehívta az országgyűlést, a közéleti tér ismét megnyílt a köznemesség előtt, s ezzel újra országos szintű politikai cselekvéshez jutott. Ám ahhoz képest, ahogyan elvárta és szorgalmazta a főnemesi elit áldozatvállalását, a köznemesség saját képviselői sokkal kevésbé vettek részt anyagi erőforrásokkal az általuk megteremteni és kézben tartani remélt nemzeti művelődési intézmények létrehozásában. Míg a mágnások ezres, sőt tízezres nagyságrendben adakoztak, addig a köznemesség tagjai inkább csak néhány száz, olykor százat sem elérő összegekkel járultak hozzá a nemzeti művelődés ügyéhez. Ezt még meg lehetne magyarázni a köznemesség csekélyebb vagyonával-jövedelmével, hiszen míg a nem is a leggazdagabbak közé tartozó Széchenyi István bevételét évi 60 000 frt-ra becsülték a kortársak, addig a köznemesi elitbe tartozó Deák családé csak ennek huszadára, évi 3000 frt-ra rúgott. Ám nemcsak a felajánlások értékéről van szó. Ha az MTA-alapítók névsorát olvassuk, abban bizony túlnyomórészt a főnemesség tagjait fogjuk megtalálni, s az Akadémia formálódásának időszakában csak elvétve találkozunk köznemesi nevekkal. Ismert, hogy Széchenyi felajánlásának ugyan nem indítéka, de közvetlen előzménye volt a köznemesi alsótáblai vezérnek, Felsőbüki Nagy Pálnak a főnemesség nemzeti ügyekben tanúsított lanyhaságát ostorozó beszéde.¹¹ Ennek ellenére sem ő, s nagyobb számban a köznemesség sem csatlakozott az adományozó mágnásokhoz.

Az Akadémia éves beszámolóí szerint 1826-ban Széchenyi főnemesi körének tagjai 10 000 forintnyi adományaival szemben mindössze Justh Gábor Zólyom és Inkey Imre Zala megyei birtokos nemes iratkozott fel a köznemesi körből, tizedannyi összegekkel. A következő évben is a nádor, egy-egy püspöki, bárói és hercegi, valamint három grófi adományozó mellett köznemesi körből csak a kisnemes értelmiségi Pápay Sámuel szerepelt a támogatók között. Igaz, ekkor már kiegyenlítettebb az összegek megoszlása: a nádor és Batthyány Fülöp herceg hatalmas adománya mellett a többiek 1000–3000 forintos felajánlásai hasonló nagyságrendűek. 1828-ban a Jankovich család nemesi ágából származó s a magyar kultúra iránt korábban is elkötelezett történész és műgyűjtő, Jankovich Miklós hagyott 1000 forintot az Tudós Társaságra.¹²

Az Akadémia tényleges működésének a kezdeti években tehát a főurak bőkezősége adott lendületet, s inkább 1830-at követően szaporodtak meg valamelyest a köznemesség adományai.¹³ Úgy tűnik, hogy amíg az Akadémia meg nem kezdte a működését, a köznemesség fenntartásokkal figyelte a folyamatot, és kivárt. 1831-től jelentek meg a támogatók között a rendi törvényhatóságok, köztük a nemesi vármegyék és azok egyes pénztárai. Az első Hont vármegye volt 20 forinttal, a következő évben Fehér 610, Bács 352 és Nyitra 1000 forinttal, majd újabb két évben Komárom (500 frt), azután Moson (89 frt) és ismét Bács megye következett (100 frt). Ezeknek a megyei adományoknak az értéke megmaradt a néhány száz forint körüli átlagnál, s közülük a legbőkezűbb is csupán közelíti akár csak egyetlen közepes helyzetű birtokos nemesi vagyoni évi jövedelmét. A főnemesi, igazán nagy adományozókéval pedig ez a legfeljebb 1000 frt-nyi összeg messze nem összemérhető. A köznemesség egyéni kezdeményezések helyett jellemzően a szokásos összefogással, tehát saját megyei intézményei keretében, kollektíven gyűjtötte az erőforrásokat a Tudós Társaságnak.

A vármegyei közös adományozás mellett akadt azért ekkoriban is néhány nemesi magánadakozó, köztük nemcsak birtokosok, hanem értelmiségiek és egyháziak is. Származása és a tisztségviselő megyei elithez tartozó rokonsá-

ga révén is a nemességhez kapcsolható Kolossváry Sándor kanonok, egyben Veszprém megye táblabírája, aki a népnevelést is komolyan támogatta, az Akadémiának pedig 400 ezüst forintot adott 1832-ben. Kolossvárytól nem volt idegen a rendi politika támogatása. A reformkort bevezető és a másfél évtizedes abszolutizmus meghátrálásához nagymértékben hozzájáruló 1821–1823. évi nagy vármegyei ellenállás idején a megye ellenszegülésének megtörésére kivezényelt királyi biztos fogadásakor mondott egyházi beszéde a szokásos köszöntés helyett ellenzéki demonstráció volt, 1826-ban pedig káptalani követként az országgyűlésen a magyar nyelv ügyében Széchenyi naplója szerint „úgy beszélt, ahogyan Franklin beszélhetett”. Mint-hogy ekkoriban Széchenyi számos alkalommal a legnagyobb tisztelettel hivatkozik az amerikai függetlenségi mozgalom hőisére, a társítás vélhetően itt nem a gróf gunyoros véleményét, hanem valódi elismerését örökítette meg.¹⁴ Kolossváry esetében tehát a rendi nemzeti törekvésekkel való azonosulás állhatott a nemzeti intézménynek juttatott támogatás mögött.

Ürményi Ferenc fiumei kormányzó, korábbi temesi kamarai igazgató 2000 forintos adománya 1832-ben ugyanakkor arra példa, hogy nemcsak a rendi és nemzeti ellenzék, hanem a kormányzathoz közelebb állók egy része is magáénak érezte a nemzeti kultúra ügyét, és demonstrálta is elkötelezettségét mellette. A Zala megyéből Gömörbe, majd onnan a Dél-Alföldre származott Perlaky Károly szintén a kamarai igazgatásban dolgozott, ő ugyanebben az évben 100 forinttal járult az ügyhöz.¹⁵ Gévay Antal, Győr és Komárom megyei táblabíró, aki nem is a magyar, hanem egyenesen az osszbirodalmi kormányzatban, az Államkancellária levéltárnokaként dolgozott, 1832-ben évenkénti 50 forint felajánlásával járult hozzá a Tudós Társaság működéséhez, amelynek később maga is tagja lett történetíróként és orientalistaként.¹⁶ Őt talán Széchenyivel való kapcsolata is az ügyhöz vonzotta, hiszen a *Lovakrul* című könyvét ő fordította.¹⁷ Bár nemességet szerzett a jogász és politikus Vághy (eredetileg Wagner) Ferenc, Sopron város követként és a városi követcsoport vezéregyéniségeként tett 1831-es 400

forintnyi adománya a városi polgárok támogatásai között is szerepelhetne.

Volt néhány megye, amely nem összesítve, hanem minden adományozót külön megjelölve juttatta el adományait. Mint majd látjuk, ezek között gyakori a dél-alföldi, bánsági kötődésű, de gyakran erdélyi, örmény, valamint délszláv eredetű, kereskedésben vagy kamarai igazgatásban töltött idő után földet vásároló és nemességet szerzett birtokos. Bizonyos szempontból ide sorolható a szabolcsi eredetű, de Felső-Magyarországon is honos, Sáros és Bihar megyei birtokos családból származott Bujanovics Sándor, aki 1832-ben adott 400 forintot. Őt ugyanis a közéletben Arad megye főjegyzőjeként ismerték, vele folytathatjuk azoknak az adományozóknak Ürményivel és Perlaklyval kezdődő sorát, akik a Dél-Alföldről, a Bánátból karolták fel az MTA ügyét. A tovább csörgedező alapítványok közül említendő ugyaninnen például a Torontál megyei, ittebei Kiss Antalnak 1833-ban tett évenként 100 forintos (összesen 2000 forint tőkeösszegű) ajánlása. Kiss Ernő – a későbbi honvéd altábornagy és aradi vértanú – rokonáról és az örmény eredetű, Erdélyből a Dél-Alföldre származott családról van szó, amely kereskedelemről szerzett tekintélyes vagyonát fektette földbirtokba. Ekkor még a köznevesek sorában állt a szintén bánsági, Temes megyei birtokos, Csekonics János, Széchenyi ifjabb elvbarátja és munkatársa, aki szintén évenként ajánlott 48 forintot, ami később tőkésítve 1000 forintos adományt jelentett. 1834-ben a nádor a Torontál megyében összegyűlt több mint 1000 forintot továbbította az Akadémiának, mely összeg adományozói között a Lázár, Karácson, Endrődy nevek mellett a délszláv eredetű sztamorai Malenicza, a Damaszkín, a Nikolics család és Dadányi Konstantin is feltűnt, míg a román származású nemességet Mocsonyi János adománya képviselte.¹⁸ Ide köthető földrajzilag a megyében fekvő, hasonló eredetű törökbecsei uradalom adománya is.¹⁹ A bánsági birtokos elit említett családjai közül több is rokoni kapcsolatban állt egymással. A következő év adományozói között is ott szerepelnek a bánsági nem magyar eredetű famíliák: a kikindai kerület egy települése mellett például a macedón kereskedőből lett földbirtokos Nákó

2. kép. Bohus János, 1861

3. kép. Az Akadémia támogatói az 1830-as években, pénztári névsor

	pft	kr.	pft	kr.
Átvitel			270,400	—
Hont megye	20	44		
Fiume városa	1000	—		
V. Ferdinánd 5 felsege	10000	—	21227	50
1832.				
B. Prónay Sándor	2000	—		
Úrményi Ferenc	2000	—		
Bujanovics Sándor	400	—		
Villax Ferdinánd, zirci apát	1000	—		
Győri evang. gyülekezet	231	14		
Fehér megye	610	—		
Kolosváry Sándor, kanonok	400	—		
Düme Károly, kanonok	300	—		
Perlaky Károly	100	—		
Kálnán János, plebános	100	—		
Nagyszombat városa	200	—		
B. Szepeszy Ignác pécsi püspök holtig- lani ajánlata 600 ft				
Gevay Antal holtig ajánlata 50 forint				
Bács megye	352	—		
Nyitra megye	1000	—	8693	14
1833.				
Matus Ferenc végrendeleti hagyomá- nyára	45	36		
Illós József végrendeleti hagyománya	40	—		
Komárom megye gyűjtéléke	500	52		
XVI szepesi város küldeménye	200	—		
Kőszeg városa küldeménye	5	—		
Kőrösi Csoma Sándor alapítványa 200 arany, vagyis:	940	—		
Csekonicz János évenkénti holtig aján- lata: 48 forint	—	—		
Ittebei Kis Antal évenkénti holtig ajánl. 100 forint	—	—	1731	28
1834.				
Mosony megye gyűjtéléke	89	36		
Kovács János alapítványa	1000	—		
Mecsonyi János	100	—		
Bydeskuthy Lajos	10	—		
Törökbecsei uradalom	100	—		
Nagyszentmiklósi járás	124	24		
Nagykiskindai kerület	80	—		
Gróf Gyulay Albert	50	—		
Endrődy József	100	—		
Lázár Agoston	400	—		
Karácson István	100	—		
Nikolics János	100	—		
Dadányi Szilárd	100	—		
Damaszkin Antal	100	—		
Malenicz Miklós	100	—		
Bács megye újabb gyűjtéléke	100	6		
Gróf Teleki József külön alapítványa	2000	—		
Oldal			302,052	32

	pft	kr.	pft	kr.
Átvitel			302,052	32
Károly főherceg ö cs. k. felsege	10000	—		
Szaladka városa	300	—	14954	6
1835.				
Franyova mezőváros	2	—		
Nákó János	1000	—		
Névtelen	88	12		
Kolozsvári unit. főiskola olvasó tár- sasága	5	—		
Forgó György végrendeleti hagyomá- nya készpénzben a Rothachldfélé államkötelezvényben	1250	—		
Háry Alajos hagyománya	500	—		
Külkey Henrik ajándéka	31	26		
Mayer János londoni szülei ajándéka	50	—	2926	38
1836.				
Gróf Esterházy Miklós alapítványa	4000	—		
Fodor Pál végrendeleti hagyománya	100	—		
Nagycenyedi casino	40	—	4140	—
Bohus János holtig ajánlata évenként 200 forint				
1837.				
Perlaky Dávid „Történeti adatok” című munkájából 50 példány, 20 krjával: 16 ft 40 kr.				
Kucsera Lőrinc „Rövidtűt visszaha- lyezése” című munkájából 100 pél- dány 30 krjával: 50 ft.				
Hrabovszky Dávid „Utazási rajzok” című munkájából 20 példány, 2 ft 40 krjával: 80 ft.				
1838.				
Perlaky Dávid győri gyűjtéléke	40	24		
Perlaky, Kucsera és Hrabovszky mun- kájából jövedelem	28	—	68	24
Acsády Sándor „Magános magyar tör- vény” című munkájából 50 példány, 2 ftjával: 100 ft				
Nagy Pál „Historia Universalis” mun- kájából 20 péld., 3 ftjával 60 ft.				
1839.				
Gegő Elek küldeménye	32	—		
Missich István végrendeleti hagyom.	80	—		
Dr. Viola József ajándéka	75	—		
Drnovszky Ferenc 10 arany, vagyis:	47	—		
Berzsenyi Versei első kiadása esz-köz- löttől	200	—		
Oldal			324,141	40

család nemesi ágából János tett 1000 frt felajánlást. A régióból érkező köznemesi akadémiái adományok sorát 1836-ban az Arad megyei tehetős birtokos, Bohus János zárja haláláig vállalt évenkénti 200, összesen 4000 forintos tőkeösszegű járulékadományával²⁰ (2. kép).

Kijelenthető, hogy a köznemesség lassanként, a működés eredményes megkezdését látva és elsősorban megyei összefogással zárkózott fel a mágnás támogatókhoz, és néhány, az alapítást megelőző bőkezű kivételtől eltekintve szórványosan és a főnemességnél nagyságrendekkel kisebb összegű – leggyakrabban 1000-2000 frt-os – adományokkal járult hozzá az MTA ügyéhez. Ebben jövedelmének csekélyebb volta mellett szerepet játszott az is, hogy a megyei keretek között szétforgácsolt aktivitása miatt számos más ügyben is helyt kellett állnia: a helyi megyei kezdeményezések támogatása is terhelte erőforrásait. Eszünkbe juthat ugyanakkor Széchenyi „szájhazafiságot” korholó véleménye is, aki szerint sokan szavakban támogatnak közügyeket, ám a szükséges tehervállalás alól igyekeznek kibújni.²¹ A torontáli–temesi felajánlások volumene valamelyest árnyalja ezt a képet, és figyelemre méltó a felvidéki, valamint a dél-alföldi, etnikailag rendkívül tarka eredetű bánási szereplése is. Számos szlovák–ruszin, görög–macedón, szerb, örmény, román kötődésű birtokos nemes is kivette a részét a támogatásból. Mindez magyarázható a *hungarus* tudatformák továbbélésével. A modern nemzeteszme kialakulását megelőzően ugyanis a nemességbe tartozók – szlovák, német, délszláv, román tagjaik is – etnikai hovatartozásra tekintet nélkül az egységes magyar *nemesi* nemzet, a rendi *natio hungarica* részének tartották magukat. De gondolhatunk arra is, hogy az éledő nacionalizmus idején ezek a nemesek a magyarságba kívántak integrálódni, és a korábbi *hungarus* tudatuk már átalakulóban volt magyar államnemzeti lojalitássá. A birtokos köznemesség és ismertebb képviselői nagyobb számban majd a későbbi időszakban léptek csak a fő támogatók közé (3. kép).

A MŰKÖDŐ ÉS AZ ÖNKÉNYURALOM ÁLTAL KORLÁTOZOTT AKADEMIA TÁMOGATÓI, 1836–1856

Az alapítást követő első évtized után jobbra lezárult a nemesi adományok első szakasza, is amikor gyakran pontos cél megjelölése nélkül kapott általános támogatást a frissen alakult Tudós Társaság. Szórványosan a következő tíz-tizenöt évben is előfordultak komolyabb összegű felajánlások. A rendi nemesi nemzet és annak *hungarus* művelődési törekvései tovább élő hagyományaként érdekel külön figyelmet a Csanád és Arad megyei, szerb nemzetiségű nemes birtokos, Tököly-Popovics Száva (Sava Popović Tekelija) 2000 forintos, közelebbi cél megjelölése nélküli adománya 1841-ben. Tököly a szerb kultúra és nevelésügy nagy támogatója volt a kollégium típusú pesti Tökölyanum alapítójaként és a Matica Srpska szerb művelődési egyesület elnökeként, ugyanakkor a magyar művelődést is szíven viselte: hozzájárult nemcsak az Akadémia, hanem többek között a debreceni református kollégium énekara, a „Kántus” működéséhez is²² (4. kép). Ezzel szemben Péczeli József debreceni professzor 5000 forintos jutalmazási célú adományát nemes származása ellenére inkább értelmiségi hozzájárulásnak tekinthetjük. E szórványos adományok mellett ebben az időszakban történt meg néhány korábbi támogatás tőkealappá alakítása. 1843-ban tőkésítette Csekonics János 1000 forintnyi értékben az 1833 óta évente fizetett támogatását, és 1845-ben járultak hozzá az utódok a Maczibányi- és a Vitéz-alap akadémiái bekebelezéséhez.

Az MTA nemesi támogatásainak rendszerezésére kialakított második korszakban (1836–1856) ugyanakkor az eddigi, saját vagyonból és jövedelemből juttatott felajánlások mellett jellemzően másfajta támogatási formának jutott vezető szerep. Egyrészt az Akadémia működésének és tagjai elkötelezettségének jeleként számos jutalmazott vagy akadémiai tag ajánlotta fel és juttatta vissza a neki az Akadémiától járó összegeket. Másrészt az alapítás utáni években jellemző közelebbi megköthetés nélküli általános felajánlások mellett megjelentek – illetve viszszatértek a már alapítás előtti korszakból ismert – célzott

4. kép. Tököly Száva, 1861

kiírások bizonyos művek jutalmazására, „pályakérdések” megválaszolására, illetve adott tárgyú könyvek megírására-kiadására. Ilyen volt például az ismét csak bántási örömeny származású birtokos, Gorove László, Lajos és Károly 1000 forintos jutalomalapítványa. Dercsényi János Bereg megyei birtokos nemes, Kazinczy unokaöccse és egyben a temesi kamarai igazgatóság elnöke 1846-ban tekintélyes összeget, 100 aranyat ajánlott fel a hitbizományok kérdésének elemzésére kiírandó rendkívüli jutalom céljára. Marczibányi Lajos pedig egy a népoktatást segítő, tanítóknak szóló kézikönyv írását akarta elősegíteni 20 arany jutalom-adományozással.²³ Ezek mind kapcsolódnak természetesen az Akadémia alapfeladataihoz, a magyar művelődés és a kulturális élet fontos kérdéseit taglalták, illetve a műveltség terjesztését szolgálták. Lényegében ugyanakkor a korai, a társaság tényleges alapítását megelőző Marczibányi- és Vitéz-alapítványok hagyományát folytatták, amelyek az Akadémia működésének megkezdése után és annak kezelésében szintén célzott mellékjutalmak bázisát képezték.

További újdonság volt a tárgyi felajánlások megjelenése: például amikor kiadott könyveket, illetve az azok eladása utáni bevételt ajánlották a társaságnak,²⁴ amivel persze egyben az Akadémiára hárították a terjesztés nehézkes, vidékről nehezen kivitelezhető feladatát is. Mégis jogos hangsúlyozni a konstrukció kölcsönös előnyeit: a szerző munkája értékét emelte, ha az Akadémia forgalmazta azt, az Akadémia viszont a történeti és irodalmi művek kiadásában vállalt feladatát ezzel úgy tudta teljesíteni, hogy csak a már kinyomtatott könyvek eladását kellett intéznie, és a bevétel is az intézményt gyarapíthatta. Ilyen felajánlás érkezett a nemesi származású Perlaky Dávid evangélikus lelkész²⁵ és Hrabovszky Dávidtól,²⁶ akiket az evangélikus egyházi értelmiség képviselőinek tekinthetünk. Ezekhez hasonló volt az olyan önfinanszírozás jellegű felajánlás is, amikor valaki saját magának az Akadémia „védjegye” alatt kifejtett tudományos tevékenységére adományozott. A birtokos nemesi családból származó Jerney János nyelvész, történész például saját „ázsiai utazására ajánlott 3000 f[r]t” összeget, amivel saját kutatóútját finanszírozta.²⁷

A forradalom és önvédelmi háború, majd a katonai diktatúra éveiben érhetően elapadtak az adományok. Az 1850-es évek elején zajló úrbérrendezés során a nemesi birtokosok földjeinek egy részét – kárpótlás mellett – volt úrbéres jobbágyaik kapták tulajdonul. Az addigi földjárdék és főként a robot megszűnése a birtokosokat nemcsak jövedelemtől fosztotta meg, hanem komoly investícióra is kényszerítette. Az eddigi robotosok helyett a bérmunkások rendszeres felfogadása forgótőkét, a szükséges igásállatok, eszközök, szerszámok beszerzése pedig egyszeri nagyobb beruházást igényelt, és számottevően csökkentette a jótékony célra fordítható feleslegeiket. Hozzájárult mindehhez a pénzviszonyok bizonytalansága, a Kossuth-bankók kivonásával keletkezett veszteség is. Az emigrációba kényszerültek, halálra, börtönre ítélték vagyonának elkobzása miatt vagyonvesztett családok szintén kiestek a nemzeti kultúra ügyének lehetséges támogatói közül. S az önkényuralom kultúrpolitikája, az Akadémia működésének korlátozásával telt nehéz évek (a nagygyűlések tilalma, a tagság megrostálása, a vezetésnek a konzervatívok kezébe adása)²⁸ sem támogatták azt, hogy érdemes lenne az intézmény számára adakozni. Az Akadémia pénztári beszámolóí szerint ezekben az években inkább a konzervatív kultúrpolitika által kevésbé sértett és a család fenntartásával sem terhelt katolikus főpapok és egyházi középrétegek vállaltak támogatói szerepet. Csak a konszolidáció kezdetével, 1854-től jelentek meg újra nem egyházi adományok. Néhány nagybirtokos főnemes mellett az előző évtizedben kialakult gyakorlat szerint könyvadományok ára, tagok és jutalmazottak visszajuttatott díjai, valamint néhány értelmiségi támogatta az intézményt. A birtokos nemességből a korán és örökös nélkül elhunyt Szent-Iványi Bogomér Ferenc nógrádszakáli birtokos, Madách Imre barátja nyitotta meg a sort, aki végrendeletében 2000 forintot hagyott a társaságnak.²⁹

ÚJRAKEZDÉS ÉS SZÉKHÁZÉPÍTÉS, 1856-1866

A nagygyűlések újraengedélyezését (1858) kísérő pozitív hangulat mellett a meghirdetett székházépítés (1859) jelentősebb adományozási hullámot eredményezett. Mivel a Bach-rendszerben a megyei önkormányzatiság megszűnt, nem volt mód a korábbi gyakorlat szerint megyénként szervezni a gyűjtést, és az adott nemesi közönség nevében így eljuttatni az adományokat. A székházépítésre ezért egyenkénti adománnyal tűntek fel a köznemesség képviselői csekély 5-10 forinttól 100 forintig terjedő összegekkel. Ha összesítjük ezeket, a nemesi felajánlások nagyságrendje megfelelt annak, amit a korábbi megyei gyűjtések mutattak. A közéleti és nemzeti elkötelezettséget a nemesi birtokosok kölcsönösen erősíthették egymásban. Ezt a feltevélezt támasztja alá például, hogy az 1857–1858-as felajánlók között három olyan Szabolcs megyei birtokos család – a Kállay, a Krasznay és a Fráter család összesen hat tagja – szerepel, akik egymás közelében – Kótaj, Kemecse, Kálló – laktak. A megyei elitbe tartozó Kállayak 100-100 forintos összeget adtak. Tulajdonképpen ebben a korszakban érkezett meg a birtokos nemesség szélesebb csoportja az akadémiai ügy támogatói közé.

A nemzeti lelkesedés és áldozatkészség 1858 után, a neoabszolutista Bach-rendszer megrendülésekor éledt fel, majd további lendületet kapott 1860-ban, amikor Ferenc József az októberi diploma kiadásával megkísérelte konszolidálni a birodalom megrendült helyzetét, s ennek folyamánaképpen átmenetileg a megyerendszer is helyreállt. Mindez egybeesett a székház építésének ügyével, s együtt váltottak ki 1858–1861-ben komolyabb áldozatvállalást a lassan magához térő nemesség körében. Ezekben az években három megye, Nyitra, Sopron és Zala támogatta az ügyet 2000-2000 forintos összeggel.

Kiemelkedő és a reformkori nagyobb összegű birtokos köznemesi adományokkal összevethető felajánlás volt nemeskéri Kiss Pálné Csapó Ida 1857-es 200 aranyra, azaz 900 forintra rúgó, valamint férje, nemeskéri Kiss Pál 1860-as, csaknem 9000 forintos végrendeleti hagyománya. A házaspár bőkezűsége – elkötelezettségük mellett – minden

bizonynal visszavezethető gyermektelenségükre is. Pázmány Dénesné viszont a korábban szokásos nagyságrendű – 1000 frt-os – összeget adta 1857-ben: a Komárom megyei reformellenzék egykori tagjának, az első népképviselési országgyűlés alsóházi elnökének özvegye férje közéleti tevékenységét folytatta így. A Bács-Bodrog megyei Bajsán birtokos Vojnics Antal táblabíró családjában régi hagyomány volt a nemzeti ügyek támogatása. A nemzeti tisztképzésre annak idején hasonlóképpen nemesi adakozásból tervezett Ludovikát két unokatestvére is támogatta (1812, 1836), maga Vojnics Antal pedig 1860-ban adott 1000 forintot.³⁰ A familiája nemesi ágából származó zempléni birtokos, Rhédey László hatalmas, 35 000 forintos végrendeleti adományát 1858-ban részben szintén családja korábban is mutatott elkötelezettsége inspirálhatta, hiszen unokabátyja, Lajos – Kazinczy és más magyar jakobinusok barátja – a nemzeti színjátszás, a népnevelés és a Nemzeti Múzeum bőkezű támogatója volt, de szerepet játszhatott benne az is, hogy nem volt utóda.³¹ A felvidéki eredetű Zmeskál család Győr megyébe elszármazott tagja, József esetében hasonló a helyzet; nemzeti elkötelezettségét 1848-as honvédtiszt szolgálati bizonyítja, s a nőtlenül maradt uradalmi ügyész három nemzeti intézményre, az Akadémiára, a Nemzeti Színházra és a Nemzeti Múzeumra hagyta 6000 forintnyi vagyonát.³²

A Pozsony megyei Kisjókáról eredt az Udvarnok család, amely köznemesi szinten igen jelentősnek mondható támogatással képviseltette magát: Udvarnok Gyula 1867-ben 2000 forinttal követte anyja, az 1864-ben elhunyt özvegy Udvarnok Lajosné Herder Anna 12 000 forintos alapítványát. Udvarnok Lajosné a szabadságharc ügyével való egyetértés miatt három év várfogházra és hatalmas pénzbüntetésre ítélte a hadbíróság,³³ így az Udvarnok-alapítványok – hasonlóan Zmeskáléhoz – az 1848/49-es nagy nemzeti vállalkozás és a kiállott megpróbáltatások emlékére is utalnak. De Vojnics Antal támogatása mögött is lehetett ilyen gondolat, minthogy a szabadságharcban a család három tagja is harcolt.

Pálóczi Horváth Simon Ung megyei alispán és reformkori országgyűlési követ ugyan nem vett részt a szabadság-

harcban, de nemcsak a református egyház és iskolái részére adakozott, hanem végakaratóban, amelyet – a hozzá hasonlóan gyermektelen – testvére, Mária hajtott végre, az Akadémiának is juttatott 5000 forintot.³⁴ A korábbi évtizedekben nem nagyon találkoztunk a reformkori megyei és az országos politika fontosabb szereplőivel az Akadémia birtokos nemesi támogatói között. Ez a csoport ekkor vált aktívabb akadémiai mecénássá. Horváth Simon mellett ide sorolható a Tolna megyei küzdelmek fontos személyisége, Sztankovánszky Imre, aki Bezerédj István barátja, megyei támasza és háttérembere volt: 1858-as halála előtt bőkezű, csaknem 8000 forintos adományt juttatott a társaságnak. A reformkor másodvonalbeli birtokos nemesi politikusai közül 1200 forintos felajánlással jelentkezett 1860-ban Karátszoni László, aki 1857-ben a másik nagy, kulturális köntösben végrehajtott nemzeti tiltakozási akciót, a Kazinczy-gyűjtést is vezette Torontálban. Ő a reformkorban alispán volt ugyanitt, megyéje követeként szerepelt 1843-ban, 1860-ban pedig annak főispánja lett. 1000-1000 forint összeggel találkozhatunk szintén 1860-ban az első reformerek generációjának képviselőjeként Lónyay Gábor, valamint a reformkor fiatalabb politikusai közül a most kulcsszerepbe kerülő unokaöccse, Lónyay Menyhért nevével, aki csak a kiegyezés után, 1871-ben, immár az MTA elnökeként kapott főnemesi címet.³⁵ Utóbbi motivációi között – nem mellesleg – saját akadémiai tagságát (1858) is feltételezhetjük. Nagyobb (6000 frt) adománnyal szerepelt néhány évvel később, 1864-ben Komárom megye 1843-as követe, Deák 1848-as igazságügyi államtitkára, Ghyczy Kálmán, aki 1861-ben a képviselőház elnöke lett. Ebbe a sorba illeszkedett a 19. század politikai életében végig részt vevő, kiterjedt, Csanád megyei Návay család 1000 forintos adománya is. Bár a politikában ekkoriban kevésbé szerepeltek, de a gazdálkodásban országos hírnevű, igen tehetős birtokos familia volt a Blaskovichoké.³⁶ Az apa, Bertalan halála közeledtekor (1859) juttatott bőkezű, csaknem 9000 forintos adományát három fia nemcsak kiszolgáltatta a következő évben, de 1861-ben 6700 forinttal maguk is kiegészítették azt.

A birtokos nemesség többsége 1858–1866-ban is a korábban szokásos 1000 forint körüli összeggel támogatta

az Akadémia ügyét. Így tett a kiegyezés után politikusi pályát befutó, függetlenségi ellenzéki érzelmű Beniczky Ödön és a másik oldalon öccse, a majdan kiegyezéspárti Ferenc, továbbá a korai dualizmus idején négy cikluson át képviselő Cséry Lajos. Ugyanilyen nagyságrendű adománnyal szerepelt a Széchenyi szónoklatával alapításra ösztönző Felsőbüki Nagy Pál ifjabb rokona, Sándor, valamint a Győr megyei Szalacsy Lajos és Zmeskál János, továbbá a Pozsony megyei Karácsonyi János, valamennyien az 1860–1861-es években. A Győr, Sopron és Pozsony megyei családok 1860 körüli, sőt későbbi, 1864–1867-ben tett vállalásainak területi és időbeli közelsége esetén is felmerülhet, hogy mint a Kállay–Krasznay–Fráter családoknál, itt is az ismerősök példája, esetleg valamilyen közös elhatározás ösztönözte a támogatást. A földrajzi közelségben élő adományozók egymásra gyakorolt hatására utalhatnak a Fejér megyei esetek is. Csóron volt birtokos Szőgyény (1855 óta Szőgyény-Marich) László egykori alkancellár, aki az Akadémia 1850-es évek közepi átalakítása után annak igazgatósági tagja volt (5. kép). Minden bizonnyal e tisztségben is demonstrálta elkötelezettségét, amikor ő vagy hasonló nevű fia 1000 forintot ajánlott fel az intézménynek. Ugyanígy járt el, 1000 forintot adományozott Végh János is, aki vélhetően annak a szintén Fejér megyében honos, neves kultúrapártoló verebi Végh családnak tagja, amely vidéki kúriájában nagy Mozart-művek előadására alkalmas zenekart és kottatárat tartott fenn.³⁷

Kicsiny összegét tekintve kivételes ugyan, de nagyon is szokásos célra, haláleseti megemlékezésre szolgált a Hont megyei birtokos, Pajor István jogász és költő Akadémiának adott három aranya, azaz kb. 14 forintja 1865-ben.

A NEMESI TÁMOGATÁSOK A DUALIZMUS KORÁBAN

Az 1867-ben megkötött kiegyezéssel konszolidálódott politikai viszonyok közepette és túljutva a székházépítés, valamint a társaság újratökésítési feladatain, a következő évtizedben az adományok száma érthető módon jelentősen

5. kép. Szőgyény (Szőgyény-Marich) László, 1860

6. kép. Gr. Andrássy Gyula kormánya 1867-ben, benne Lónyay Menyhért és Gorove István

Bárá Wertheim Béla

Gróf Esterházy György

Gróf Mikó Imre

Gróf Andrássy Gyula

Károlyi Boldizsár

Bárá Eszterházy János

Lónyay László

Gervay István

AZ 1867^{ik} ÉVI MAGYAR FELELŐS MINISZTERIUM.

Dr. Kovács János által összeállítva.

csökkent, bár teljesen nem apadt el, sőt igen jelentős adományok is tételtek. A Függetlenségi Nyilatkozat egyik fogalmazójaként halálra ítélt, bánsági örmény származású Gorove István, aki a 1848-ban jutott először országos szerephez, az emigrációból hazatérve többször is (1872, 1881) megismételte az 1839-ben tett alapítványát. Gorove immár miniszterként a reformkorban indult politikai elit legfiatalabb generációját képviselte az MTA támogatói között a maga igen jelentős, összesen 40 000 forintos adományával (6. kép). Szintén családi hagyományt folytatott a reformkor első nemzedékéből a gyermektelen Marczibányi Antal, aki 110 000 forintnyi vagyonát hagyta az Akadémiára, amelynek maga is igazgatótanácsai tagja volt. 1869-ben tett végrendeletét 1872-es halálát követően, 1879-ben hajtották végre. Miként annak idején a Marczibányi-, a Vitéz- és Sándor-adományok esetében, más régi adományozás tökéltetésére 1867 után került sor. Bohus János, Világos birtokosa, Arad megye reformkori követe, majd főispánja 1873-ban tökéltette az évjáradéokra tett 1836-os adományát az Akadémia javára 10 000 forintos értékben.

Nedeczky Karolinának a kiegyezés évében tett, a jó módú nemesek körében gyakori összegű, 1000 frt-os alapítványa előzményéhez tartozik, hogy férje, Kolossváry József rokonságából már az első adománytevők közt láthattunk családtagot. Ugyanilyen nagyságrenddel szerepelt az Akadémia 1872. évi támogatói között Klauzál Gábor reformkori követtársának családjából Kárász Anna.³⁸ A somoskői Jakabffy Gergely, valamint Kubinyi Ferenc – Nógrád megye reformországgyűlési követe, 1849 után várfogságot szenvedett politikus, régész és őslénykutató – szintén a szokásnak mondható 1000 frt-os adományt adták az Akadémiának, míg az 1869-ben elhunyt Káldy Miklós végrendeletében ennek tízszeresét hagyta a testületre. Ők hárman (Jakabffy, Kubinyi, Káldy) a Nógrád megyei elit elkötelezettségét és tagjainak egymásra gyakorolt hatását is igazolják. Barlanghy László Nyitra megye táblabírája és kancelláriai ügyvivő, barsfüssi birtokos szintén 1000 forint körül tett akadémiai adományt 1874-ben,³⁹ ahogy a türkevei nemes birtokos, gyermektelen Hajdú Imre is hasonló összegű végrendeleti hagyományt juttatott az MTA-nak.

Néhány nevet bizonytalanabban lehet a földbirtokosi körhöz kötni. Meszlényi Márton például 300 arany alapítványt tett 1875-ben, a velencei família történetét feldolgozó szakirodalom azonban nem jelöl ilyen nevű családtagot,⁴⁰ pedig Kossuth felesége is ezt a vezetéknévet viselte, sógora, Rudolf pedig a reformkorban a Fejér megyei liberális csoport fontos tagjának számított. Gyarmathy Sándor talán azonos a Kolozs megyei szolgabíró, majd 1848/49-ben nemzetőr századossal, aki a kiegyezés évében tette 1000 frt-os alapítványát.⁴¹

Két évvel később követte őt 1500 forintos végrendeletével a német származású temesvári jogász, Temesmurány birtokosa, Murányi Ignác, aki 1848-ban a megye alispánjaként támogatta a szabadságharcot, amiért hosszú börtönbüntetést kapott, sőt hazafiságáért 1860-ban ismét üldöztetést szenvedett. A kiegyezés után elégtételt jelenthetett számára a rövid ideig viselt temesi főispáni posztja. Murányi MTA-támogatása az idegen, esetében német eredetű (Kulthererből magyarosított), kamarai szolgálat révén földbirtokossá emelkedett bánsági adománytevő családok sorát gyarapítja.⁴²

Semmi sem mutat arra, hogy az 1866 és 1876 közötti adományok kapcsolatba hozhatók lennének az alapítás fél évszázados évfordulójával. Inkább arról lehetett szó, hogy egy generáció számos tagja ekkor ért élete utolsó szakaszába, és zárta le közéleti pályáját, megörökítve nevét egy MTA-nak tett adomány segítségével.

Az akadémiai támogatások csökkenése már a kiegyezést követő évtizedben megfigyelhető (13 adomány). E tendencia 1876 után, a dualizmus korszakának nagy részében tovább folytatódott. Mintegy húsz, biztosan e köznemesi körbe tartozó adományozót lehet találni a következő *négy* évtized (1876–1918) folyamán, ami kevesebb, mint a *kiegyezést megelőző egyetlen* évtized (1856–1866) nemesi adományainak száma volt (min. 25, max. 29). A csökkenés akkor is egyértelmű tendencia, ha esetleg további bizonytalan besorolású vagy kevésbé ismert adományozót is ide tartozónak tekintenénk. A csökkenő nemesi MTA-támogatások jelenségét több tényező együttesen okozta. Egyfelől az immár konszolidált viszonyok, a kultúra és a tudo-

7. kép. Semsey Andor,
1900 körül

mány nemzetállami támogatása a kortársak számára már nem indokolta az intézmény korábbi mértékű felkarolását. Ráadásul a megszilárduló jogbiztonság közepette fellelő egyesületi élet számos más területen várta a támogató magánszemélyek felajánlásait. De szerepet játszhatott ebben az is, hogy a századfordulóhoz érve a földbirtokos társadalmi csoport helyzete is módosulóban volt. A kapitalista modernizáció előrehaladása új társadalmi rétegeket emelt fel a birtokos nemesség mellé, s ennek folytán az egykori támogatók leszármazottai már nem voltak olyan erős és döntő jelentőségű társadalmi pozícióban, mint elődeik a reformkorban és a század derekán.

Az adományok időbeli szóródása a 20. század elejéig meglehetősen egyenletes volt, nem mutathatók ki csomósodások sem a millennium idején, sem 1848 évfordulójakor. 1877-től a század végéig szinte minden évben kapott egy-két nemesi hagyatékot az Akadémia. 1900-tól viszont tovább ritkultak a felajánlások, az első világháború végéig mindössze négyről tudunk bizonyosan e körből – az alább is említendő Tisza Kálmán, Ormódy Vilmos, Ordódy István és Boháts Kálmán részéről.

Az összegek esetében is nagy a szóródás. Mintha némelyek, így az erdélyi Brencsán Sándor (1888), Lovassy Ferenc (1887) és Keszlerffy Antal (1880) esetében a 2000 koronás, azaz 1000 forintos vállalás a szokásos nemesi összegre emlékeztetne. Akadnak viszont 3–8000 koronás adományok, mint Sebastiani József (1882), Tisza Kálmán (1903), Ordódy István (1903, majd ennek tőkésítése 1912), Bónis-Pogány Anna (1879), Jászay Sámuel (1886) vagy Jakabffy István (1881) és Görgey Gusztáv (1885) esetében. Olykor előfordultak ennél is bőkezűbb, a korai főnemesi adományokat idéző, akár több tízezres nagyságrendű felajánlások is. Szucsics Lajos Bács megyei birtokát hagyta az Akadémiára 1885-ben 76 000 korona (30 000 forint) értékben, Oszterhuber Ágoston katonatiszt, Deák sógorának unokaöccse (1885-ben) 13 000 koronát, Kóczán Ferenc gyömrői birtokos 28 000 koronát (1887), Bük László 14 000 koronát (1883), az Eötvös barátai közé tartozó Lukács Mór pedig 40 000 koronát (1882). Kivételesen hatalmas összeget tett ki a gazdásznak tanult, de birtokait bérbe adva

inkább tudománnyal és tudománypártolással foglalkozó Semsey Andor 200 000 koronás adománya 1889–1894-ben (7. kép).⁴³

Az adott összeg elsősorban az adománytevő anyagi helyzetétől, családi és személyes körülményeitől függött, s eltűnőben volt a korábban tendenciaszerű „nemesi összeg” (1000 forint / 2000 korona) is. A földrajzi megoszlásról ilyen alacsony esetszámnál óvatosan kell szólni, bár mintha a tehetős bánságiak-délvidékiek némileg most is nagyobb arányt képviseltek volna. Itt volt birtokos Lukács, Jakabffy és részben Sebastiani, a szomszédos Bácsban Szucsics és Csongrádban Kárász. Velük szemben Trencsénből került ki Ordódy, Szabolcs és Abaúj megyét képviselte Jászay Samu és Bónis, Hont és Nógrád megyéből való volt Palásthy Géza és ismét Sebastiani, Szepes megyéből Görgey, Biharból pedig Lovassy és Semsey.

Az 1876 után az Akadémiának adománytevők között joggal kereshetjük a reformkori generáció országgyűlési és közéleti szereplőit, hiszen ennek utolsó tagjai ekkoriban érték életük végére. Számíthattunk arra, hogy ők még egyszer utoljára kifejezték elkötelezettségüket az egykor általuk felkarolt nagy nemzeti művelődési és hazafias politikai cél iránt. S valóban: a fenti névsort ebből a szempontból is elemezhetjük. Deák barátjának és az 1830-as évek első liberális reformévtizede filantróp mindenesének, az önvédelmi harc után néhány évvel belső internálásban meghalt Bezerédy Istvánnak az özvegye, Bezerédy Etelka végrendeletében 1882-ben 2000 arannyal támogatta az Akadémiát, megkoronázva ezzel férje életművét is. Lovassy Ferenc, aki annak idején az 1832–1836-os országgyűlésen követi tüként vett részt, és az ekkori egyesületi szervezkedésért szenvedett fogságot 1837-ben, nemzetőr-, majd honvédtisztként vállalt részt a szabadságharcban, s lett végül képviselő a korai dualizmus idején, 1887-ben 2000 koronával támogatta az Akadémiát. Az egykori centralista körhöz tartozó Lukács Mór, az 1840-es évek tollharcainak résztvevője, Klauzál minisztériumának titkára 1882-ben 20 000 forintot hagyott az Akadémiára. Kovács Ferenc, aki 1843–1844-ben Klauzál követi írnokaként volt jelen az országgyűlésen, s jegyzeteiből rekonstruálta a kerületi ülések

kiadatlanul maradt naplóját, sajátos és az 1840–1850-es években szokásos módját választva a támogatásnak, halála előtt a saját költségén kiadott hatkötetes ülésnapló 400 példánya árának tőkésített összegét adományozta az MTA-nak. Szucsics Lajos, a reformkori Bács megyei követ rokona honvéd tüzérként vette ki részét a szabadságharcból, Palásthy Géza és Görgey Gusztáv is honvédtiszt volt.⁴⁴

Előfordult olyan is, ahol a reformkori nemzedékkel való kapcsolat kevésbé volt szoros, de azért még kimutatható. Bónis-Pogány Anna családjának például távolabbi tagja, Bónis Samu volt a reformkori szabolcsi liberális politikai csoport vezére, unokahúga így lazábban kapcsolható a század első felének és derekának megyei bázisú, de országos jelentőségű politikusaihoz. De az egyik utolsó dualizmus kori adományozó, Czintula Mihály Bács és Torontál megyei földbirtokos családjának előző generációjában is találunk a szabadságharc küzdelmeiben részt vevőt.⁴⁵

A dualizmus korában képviselőként politizálók köréből és a korszak MTA-adományozóinak sorából természetesen külön kiemelendő Tisza Kálmán miniszterelnök személye, aki 1903-ban 6000 koronával támogatta az intézményt.

Az indítékok között a kultúratámogatás általános célja mellett továbbra is szerepelt a haláleseti megemlékezés szándéka, illetve az utód nélkül maradtaknak az a megfontolása, hogy vagyonuk a köz javára fordítódjon, s talán egyben az is, hogy ezzel emléküik tovább éljen. A nőtlenség vagy gyermekek hiánya fontos indíték volt: e motívum kiemutatható a Szucsics, Semsey, Oszterhuber, Palásthy, de a gyermektelenül megözvegyült Lukács Mór és Kovács Ferenc esetében is. Közismert, hogy Bezerédy Etelka miként gondozta nővére árván maradt kisleányát, Bezerédy Flórikát, és lett felesége a megözvegyült, de hamarosan szintén elhunyt apának. Kifejezetten felesége emlékét jelölte meg 10 000 koronás alapítványa céljának 1903-ban Ormódy Vilmos, aki egy évtizeddel később újabb adományt tett háromévente 1000 korona értékben. Talán már a háború okozta pénzromlásról is tanúskodik a háború utolsó évében Bohács Kálmán hevesi birtokos jóval nagyobb, 20 000 koronás alapítványa, aki szülei emlékét akarta megörökíteni.⁴⁶

AZ ADOMÁNYOZÁS KULTÚRÁJÁNAK UTOLSÓ KORSZAKA

A világháborús vereség és a történelmi Magyarország felbomlása nyomán kibontakozó válság mélyen megrendítette az adományozásban jellemzően aktív középrétegeket. A hadikölcsönök és a háborút követő infláció pénztőkét és megtakarításokat tett semmivé, a tanácskormány alatt időlegesen megkérdőjeleződött maga a magántulajdon is. A határokon kívülre került területek birtokosait az utódállamok földbirtok-politikája sújtotta, s akik közülük optánsként a magyar felségterületre költöztek, részben el is veszítették birtokaikat. A háború és az azt követő megrendítő változások mellett ugyanakkor a volt köznemesség helyzetére igen erőteljesen hatott az a fél évszázados gazdasági fejlődés is, ami átstrukturálta a társadalmi csoportok erőviszonyait.

Az Akadémia alapításának időszakában a földbirtokos réteg az egyik legfőbb meghatározója volt a szélesebb értelemben vett közéletnek. A rendiséget felváltó polgári világ és a kapitalizmus kibontakozása viszont más társadalmi csoportokat is kifejlesztett vagy emancipált, s így a korábbi köznemesi réteg már messze nem maradt olyan fajsúlyos tényező, mint a nemzeti intézmények alapítása és kiépítése idején volt. A nemességnek a korábbi évszázad agrártársadalmában és agrárbázisú modernizációjában betöltött kulcsszerepe a 20. század modern, iparosodottabb viszonyai között már kevésbé érvényesült. Ezt a történelmi fejleményt is tükrözi, hogy a körükből kikerülő MTA-támogatók számának már a dualizmus idején megfigyelhető csökkenése tovább folytatódott. A két világháború közötti két évtized alatt nem egész tucatnyi adományozás köthető biztosan a birtokosokhoz.

Az adományok összegét a megzavart pénzviszonyok – a hiperinfláció, majd a valutacsere – miatt nehéz viszonyítani a korábbiakhoz, azok egyben a pénzromlás ütemét is jelzik. 1920 körül a nagyságrend még hasonló volt a nemesi körből érkező korábbiakéhoz (2000 korona körül), majd rohamos emelkedés következett, többségében tükrözve a pénzromlás mértékét. 1927-től, a pénzügyi konszo-

lidáció után az adományok mértéke stabilizálódott 1000 és 4000 pengő között. Szily Tamás, a Baranya megyei Gödreszentmárton birtokosa, 1910 és 1917 között e megye főispánja, majd később országgyűlési képviselője még a szokásos 2000 koronát adta 1920–1921-ben, ami az ötször ekkora főispáni javadalmazáshoz képest nem tűnik soknak, de Szily számos más, főként helyi és agrárérdekű társadalmi szervezetben is szerepet vállalt.⁴⁷ Hasonló nagyságrendben adakozott Herczeg Ignác 1919-ben 3000 koronával. A pénzviszonyok alakulását is mutatták Berger József kaposvári földbirtokos adományai, aki 1921-ben még 5000, három évvel később már 300 000 koronát adott. Kivételes, mert már 1920-ban, az infláció felgyorsulása előtt hatalmas, 365 000 koronás alapítványt tett az Akadémiának a bácskai földbirtokos családból származott Szemző István. A családnak némely tagja ugyan hírhedt volt botrányos életéről, Istvánt viszont a „legrendesebb Szemzőnek” tartották.⁴⁸ Ugyanennek a folyamatnak a másik irányát érzékelteti a Kazinczy házaspár adománya: a Gábor által tett, összességében mind közt legnagyobb, 1925-ös, 40 000 000 koronás alapítványt két évvel később, a stabilizáció után felesége révén már csak 1000 pengő követte.

Ebben a korszakban az adománytevők besorolása is megnehezedik. A nemesi titulus már végképp nem a „régijó táblabírák” vidéki birtokosát jelzi. Az adományozók foglalkozásai a modern, differenciált életviszonyok sokszínűségét tükrözték. Az 1924–25-ben két ütemben 2 048 000, majd 8 959 000 koronát adományozó Belegi Lajos például felesége, a vasszécsényi birtokos Ebergényi Margit révén köthető a körhöz. Az 1925-ben 5 000 000 koronát ajándékozó Berzeviczy Albert ugyan neves felmenőkkel büszkélkedhetett, de a család birtokai egyrészt kívül rekedtek a határokon, másrészt személyében és pályafutása okán legalább annyira kötődött az értelmiségi-tudós körhöz. Hasonló mondható el a jogász Kazinczy Gáborról is. Szintén inkább közigazdász, gazdasági szakíró és politikus volt, de nemesi származása miatt ide vehetjük Hegedűs Lóránt egykori pénzügyminisztert, aki pályája alkonyán, 1930-ban tett 1500 pengős alapítványt. Ő és Berzeviczy egyébként maga is akadémikus volt, s az előző évszázad akadémikus

adományozóinak hagyományát követték testületük erősítésével. Legalább annyira jogász és politikus, mint földbirtokos volt Darányi Ignác – a barsi eredetű nemesi család Kecskemétre elszármazott ágában született idősebb Darányi Ignác tassi középirtokos fia –, aki Georgikont végzett és jószágigazgatóként is munkálkodott. Orvosi, majd jogi tanulmányok után lépett a politikába, előbb képviselő, majd agrárminiszter lett. Gazdálkodóként megszenvedte Trianont, Komárom megyei birtokait elvesztette. Az egykori politikus halála közeledtével, 1927-ben hagyott 4000 pengőt az Akadémiára, amit azután egy évvel később újabb 4000-rel egészített ki.⁴⁹

A második világháború végképp lezárta az Akadémia történetének ezt az adományozói korszakát. A társaság új funkciót kapott, kutatóintézetekkel kiegészítve a kutatás és tudományszervezés fellegvárává és részben irányító központjává is vált. Finanszírozása végképp és döntően az állam kezébe került. Másfelől persze a társadalmi változások is drasztikusan átrajzolták az Akadémia környezetét: a polgári kor elitje és kulturális közügyekért felelősséget vállaló középrétegei anyagilag ellehetetlenültek, társadalmilag félreszorított helyzetbe kerültek. E két folyamat következtében az adományozás egy időre megszűnt, vagy más formában, például irathagyatékoknak, könyvgyűjteményeknek az Akadémiára örökítésében élt tovább.

A köznemesség soraiból elsősorban a tehetős birtokos nemesség és a nemesi származású értelmiség vette ki részét az Akadémia létrehozásában és támogatásában. Ott voltak a kezdeményezés megfogalmazói, szorgalmazói között, különösen azután, hogy tudatosult bennük a nemzeti művelődés politikai jelentősége. A csoport egyes képviselői már az alapítást megelőzően jelentős alapítványokat tettek az Akadémiával megegyező célokra, ám tagjai érdekes módon éppen az alapítás körüli időszakban inkább csak a főnemesség ösztökélésével járultak hozzá az üggyhez. Amikor aztán az MTA megkezdte működését, megindult az adományok áramlása az ő körükből is.

A felajánlott összegek nagysága természetesen a rendelkezésükre álló erőforrásoktól függött: a birtokosok az alapító főnemések nagy összegű alapítványainak nagyságrenddel kisebb megfelelőjével, az értelmiségiek pedig gyakran kiadott munkáik, elnyert pályadíjaik visszatérítésével járultak az ügy sikeréhez. A legnagyobb összegeket mindvégig azok adták, akiknek gyermektelenségük miatt nem kellett utódaikra gondolniuk, illetve sokan elhunyt szeretteik emlékének adóztak adományukkal. Kezdetől nagy szerepet vállaltak a nemesség északnyugati és délvidéki, gyakran nem magyar eredetű tagjai, akik választott hazájuk és választott magyar nemzeti közösségük iránti elkötelezettségüket is bizonyítani akarták. Az adományok gyűjtése során a nemesség hagyományos önkormányzati szervezeti keretét, a nemesi vármegyék szervező szerepét használta, de megfigyelhető a regionális és családi kapcsolatok kölcsönösen ösztönző hatása is.

1849 után átmenetileg visszaesett a támogatás, hiszen a szabadságharc és a jobbágyfelszabadítás komoly anyagi nehézségeket okozott a birtokosoknak. Az aktivitás 1857 után éledt fel ismét, amikor újraindult az Akadémia működése és megkezdődött a székház költséges építése. Ekkortájt, de főként a kiegyezés, 1867 után jelentek meg nagyobb számban a reformkor nemzedékének tagjai, akik életpályájuk lezárásaként (újra) jelezték elkötelezettségüket a nemzeti művelődés intézménye iránt, amely testületnek egyébként többük immár maga is tagja volt. A 19. század utolsó negyedében aztán csökkent a támogatás; a művelődés finanszírozásában ekkor már a nemzetállam is szerepet vállalt, a birtokos nemesség pedig már nem volt olyan csaknem túlsúlyos szereplője a társadalomnak és a közéletnek, mint korábban. Ezt jelzi az is, hogy 1920 után egyre nehezebb az adományozók egyértelmű nemesi besorolása, a támogatók jó része akár a polgárok, vállalkozók és értelmiségiek közé is sorolható. A világháború katasztrófája és az azt követő pénzromlás elértektelenítette a korábbi alapokat, amelyek új feltőkésítésre szorultak 1920 után. Az ekkor érkező támogatások összege követte a pénzromlást, majd az ezt követő konszolidáció ütemét. S ez volt egyben az akadémiai finanszírozás hagyományos módjának utolsó korszaka is.

A második világháború után a középosztály felszámolása nem hagyott erőforrást és készséget a társadalmi öntevékenységre, az Akadémia pedig új szerepet kapva lényegében az államosítás sorsára jutott. Fenntartásában,

működtetésében ekkortól már nem az adományok és alapok, hanem az állami költségvetés játszott döntő szerepet, bár a mecenatúra jelensége még ekkor sem tűnt el az Akadémia történetéből.

JEGYZETEK

- 1 Tarnai: Bél Mátyás, 10., 28.; Bél: A Pozsonyban föllállítandó Tudós Társaság.
- 2 Bod: *Magyar Athenas*, 471–472.
- 3 Enyedi: *Aranka*, 10–12.
- 4 Kosáry: *Művelődés*, 300., 305., 309–318.; Bíró: *Nyelv, nemzet*, 7–21.
- 5 Enyedi: *Aranka*, 13.
- 6 Életrajza: *Tudományos Gyűjtemény* 2 (1818) 7. sz. 111–114.; Lásd még Vargyas: *Adalékok*, 45–77.
- 7 Fekete: *Az Akadémia*, 13–16.
- 8 Bartoniek: *Tudományos Akadémia*, 152–155.
- 9 Fekete: *Az Akadémia*, 14.
- 10 Szinyei: *Az első magyar*, 27–28.
- 11 *Széchenyi pesti tervei*, 16–17.
- 12 Az adományok felsorolását évenkénti bontásban lásd: Pénztár – A Magyar Tud. Akademia alapítványai évről-évről 1826-tól 1858-dik év végéig. In: *A Magyar Tudományos Akademia munkálódásairól*, 41–48.
- 13 *A Magyar Tudományos Akademia munkálódásairól*, 41–48.
- 14 Széchenyi: *Napló*, 455. Dobszay: Káptalani követek, 64., 68.
- 15 Az adományozók közelebbi meghatározásában itt és a továbbiakban a következő munkákat használtam: Nagy: *Magyarország családai*; Kempelen: *Magyar nemes családok*; *Magyar életrajzi lexikon*; Bona: *Kossuth kapitányai*.
- 16 *MTTEvk* 8 (1845–1847) 92.
- 17 Széchenyi 1828. nov. 6-i naplóbejegyzése szerint ugyanakkor le akarta beszélni annak kiadásáról.
- 18 Döbrentei: *Közlés*, 1.; Az adományozók kilétének megjelölésére az alábbi munkát használtam: Lendvai: *Temes vármegye nemes családjai*.
- 19 Az uradalom a Hadzimihajlo-Sissányi macedón–görög kereskedőcsalád tulajdonában volt, s ekkor Sissányi Miklós és három kiskorú leánya osztatlan tulajdonát képezte.
- 20 Nagy: *Magyarország családai*, II. köt.
- 21 Széchenyi: *A Kelet népe*, 299.; Széchenyi: *Oppositio*, 396., valamint beszéde az országgyűlésen a közkiadások ügyében (1844. márc. 11.), lásd *Gróf Széchenyi beszédei*, 307–308.
- 22 Nagy: *Magyarország családai*, XI. köt.
- 23 Fekete: *Az Akadémia*, 207–208.
- 24 Pénztár – A Magyar Tud. Akademia alapítványai évről-évről 1826-tól 1858-dik év végéig. In: *A Magyar Tudományos Akademia munkálódásairól*, 43–45.
- 25 Payr: *A Perlakjak*, 57. A munka címe: *Történeti adatok. Költészeti toldalékkal*. Pest, 1837.
- 26 Nagy: *Magyarország családai*, V. köt. A mű címe: *Utazási rajzok Némethonban, s keleti tenger körül látott, s érzett életképek szerint*. I–II. Kassa, 1837.
- 27 *A Magyar Tudományos Akademia munkálódásairól*, 44.
- 28 Szabad: Az önkényuralom kora, 610–611.
- 29 Uo.
- 30 Nagy: *Magyarország családai*, 12. köt.; Kempelen: *Magyar nemes családok*, 11. köt. A szabadságharcban a család három tagja is tanúságot tett hazafiságáról: Bona: *Kossuth Lajos kapitányai*, 650–651.
- 31 *Hazánk* 2 (1860) 125–129.
- 32 Bona: *Kossuth Lajos kapitányai*, 674.
- 33 Nagy: *Magyarország családai*, 8. köt.; Kumlik: *A szabadságharc*, 113.; Óvári Gazdászok Szövetsége: Az 1852–1854-ben beiratkozott óvári gazdászok névsora.

- 34 *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 3 (1860) 377.; Hegyaljai Kiss: *Nagyasszonyok*, 47., 54.
- 35 Lónyay Menyhért személyére: Cieger: *Lónyay*.
- 36 Gócsáné: *A Blaskovichok világa*.
- 37 Nagy: *Magyarország családai*, 12. köt.; Lipthay: *A verebi Végh család*.
- 38 Kiss Zsigmond emlékbeszéde, 3.
- 39 A tőke és kamatai befizetéséről: *AE* 2 (1891) 365. Neve korábban emberbaráti célokra adakozók közt szerepelt. A pesti vakok intézetének adott 5 frt adományáról a *Pesti Hirlap* 1844. évi 362. száma a megyei dolgok rovatában tudósított. Táblabírói kinevezéséről Nyitra megye tisztújításáról: *Jelenkor* 1 (1832) 81. sz. 642.
- 40 Sárvány: *A meszleni Meszleny*.
- 41 Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 165.; Süli: A 11. „vörössipkás” honvédszászlóalj, 507.
- 42 Ormos: *M. I., temesvári*.
- 43 Pozsonyi: *A semsei Semsey-család*.
- 44 Palásthyra: Bona: *Kossuth Lajos kapitányai*, 453. Görgeyre: Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Századosok, életrajzi adatok*: G. Szucsicsra: Bona: *Századosok, életrajzi adatok*: Sz.
- 45 Czintula Antalra: Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 129–130.
- 46 *AE* 28 (1917) 419.
- 47 Nagy: Baranya főispánjai, 154–155.
- 48 Ha igaz, a Noszty fiú mintájul szolgáló Szemző Gyulának és egyben annak az Artúrnak a testvéréről van szó, aki a Kelecsényi családba benősülve tett szert Pécelre. Lásd: Erdős: A Noszty-fiú Pécelen. A cikk a Noszty–Szemző-azonosítást illetően Király Istvánra hivatkozik, és közli Szemző István péceli sírjának fotóját.
- 49 Fehér: Darányi.

FORRÁSOK

A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól és pénztára mibenlétéről 1847–1858. Jelentése az Igazgató Tanácsnak. Pest, 1858.

A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (MTTÉvk), 1845–1847

Akadémiai Értesítő (AE), 1891, 1917

Hazánk, 1860

Jelenkor, 1832

Pesti Hirlap, 1844

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1860

Tudományos Gyűjtemény, 1818

Óvári Gazdászok Szövetsége: *Az 1852–1854-ben beiratkozott óvári gazdászok névsora*. <http://ovarigazdasz.hu/component/content/article/18-tablok-evfolyamok/1224-1852-54-adat.html> (Utolsó megtekintés: 2024. márc. 22.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartoniek Emma: Tudományos Akadémia és Nemzeti Múzeum. *Magyar Könyvszemle* 32 (1925) 1–4. sz. 152–155.
- Bél Mátyás: A Pozsonyban föllálitandó Tudós Társaság, 1735. In: uő: *Hungáriából Magyarország felé*. Vál., szöv. gond., bev., jegyz. Tarnai Andor. Bp., 1984. 179–181.
- Bíró Ferenc: Nyelv, nemzet, irodalom. A magyar felvilágosodás ideológiatörténetéhez. *Valóság* 35 (1992) 5. sz. 7–21.
- Bod Péter: *Magyar Athenas*. S. a. r.: Torda István. Bp., 1982. (Magyar Hírmondó.)
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp., 1987.
- Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988.
- Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/?list=eyJmaWxoZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPXotPTllfQ-m9uYV8xdl19LCAicXVlcniOiAiR1x1MDBmNnJnZXkgR-3VzenRcdTAwZTF2Ino> (Utolsó megtekintés: 2024. márc. 22.)
- Cieger András: *Lónyay Menyhért, 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Tuzsér, 2022. (2. bőv. kiad.)
- Dobszay Tamás: Káptalani követek a rendi országgyűlés utolsó évtizedeiben. In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Szerk. Csibi Norbert – Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2021. 63–76.
- Döbrentei Gábor: Közlés a' magyar tudós Társaság Igazgató Tanácsa üléséből. *Jelenkor* 1 (1832) 37. sz. 1.
- Enyedi Sándor: Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. In: *Aranka György erdélyi társaságai*. Vál., bev., jegyz. Enyedi Sándor, szöv. gond. Erdélyi Aranka. Bp., 1988. 7–39.
- Erdős Szabolcs: A Noszty-fiú Pécelen. In: *Péceli szilánkok. Színes történetek a Pécelen valaha megfordult híres vagy kevésbé híres emberekről*. <https://peceliszilankok.hu/a-noszty-fiu-pecelen/> (Utolsó megtekintés: 2024. márc. 21.)
- Fehér György: Darányi Ignác. A sikeres dzsentri miniszter. In: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. Bp., 2004. 22–41.
- Fekete Gézáné: *Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei*. Bp., 1988.
- Gócsáné Moró Csilla: *A Blaskovichok világa. Egy köznemesi család története és életmódja a 18. század közepétől a 20. század közepéig*. Debrecen, 2012. (Debreceni Egyetem, doktori értekezés.)
- Hegyaljai Kiss Géza: *Nagyasszonyok a magyar reformáció szolgálatában*. II. Bp., 1925.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. 1–11. köt. Bp., 1911–1932.
- Kiss Zsigmond emlékbeszéde Csongrád megye közgyűlésében. *Szentes és vidéke* 1891. március 1. 3–4.
- Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 1983.
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Pozsony, 1905.
- Lendvai Miklós: *Temes vármegye nemes családjai*. 3. köt. Temesvár, 1905.
- Lipthay Endre: *A verebi Végh család története*. Vereb, 2009.
- Magyar életrajzi lexikon* 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1994. (Jav., átdolg. kiad.)
- Nagy Imre Gábor: Baranya vármegye főispánjai (1688–1950). In: *Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve* (2006–2007) 79–160.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 1–12. köt. és pótköt. Pest, 1857–1865–1868.
- Ormos Zsigmond: *M. I., temesvári főispán emlékezete*. Temesvár, 1869.
- Payr Sándor: *A Perlakyak négyszázados ároni háza. Egyháztörténeti monographia*. Bp., 1905.
- Pozsonyi József: *A semsei Semsey-család története*. Debrecen, 2002.
- Sárváry Márta: *A meszlényi Meszlény család közéleti és politikai szereplése a XVIII. századtól napjainkig*. Bp., 1993. (ELTE, bölcsészdoktori disszertáció.)
- Süli Attila: A 11. „vörössipkás” honvédszászlóalj 5. századának parancskönyve. *Hadtörténelmi Közlemények* 128 (2015) 2. sz. 495–508.

Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: *Magyarország története 1848–1890*. Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. Bp., 1979. (Magyarország története 6.) 435–768.

Széchenyi István: *A Kelet népe*. Pest, 1841.

Széchenyi István: Oppositio I. *Jelenkor* 13 (1844) 13. sz. 73–74.

Gróf Széchenyi István beszédei. Összegegyjtötte Zichy Antal. Bp., 1887.

Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1982.

Széchenyi pesti terve. Vál., szöveggond., utószó, jegyz. Bácskai Vera – Nagy Lajos. Bp., 1985.

Szinyei József, id.: *Az első magyar bibliographus*. Bp., 1901.

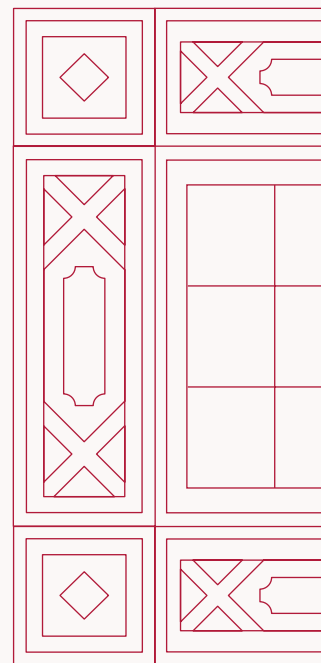
Tarnai Andor: Bél Mátyás (1684–1749). In: Bél Mátyás: *Hungáriából Magyarország felé*. Vál., szöv. gond., bev., jegyz. Tarnai Andor. Bp., 1984. 5–34.

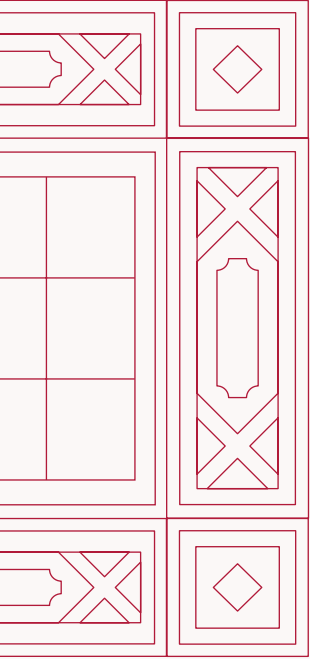
Vargyas Zsófia: Adalékok Marczibányi István (1752–1810) műgyűjteményének történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 71 (2022) 1. sz. 45–77.

Városok, városi intézmények és polgárok az akadémiai mecénások között

Tóth Árpád

A rendszerváltás körüli és az azt követő szellemi útkeresés idején – az 1990-es években – a tudományos igényű viták különösen széles közönséget megmozgató jegecesedési pontja alakult ki a *polgárosodás* fogalma körül. Ezek egyik áramlata a 19. századi „előzmények” tisztázása révén történeti dimenzióval járult hozzá az összkép gazdagításához. Társadalomtörténeti szempontokat ütköztető, nagy jelentőségű eseménynek számított például Gyáni Gábor és Karády Viktor vitája arról, mennyire tekinthető magától értetődőnek, hogy a modern magyar történelem alapvető társadalmi/gazdasági változásai nagymértékben a zsidóság szerepvállalásához kötődnek.¹ Gyáni egyik kritikai észrevétele arra irányult, vajon mennyire indokolt „a mecenatúra és altruizmus” korabeli gyakorlatait elsősorban az asszimiláló zsidóság „státuskompenzációjaként” láttatni.² Egy lokális – Nyíregyházára irányuló – kutatási eredményre hivatkozva Gyáni Gábor az alapítványozás mint a közjót szolgáló magánjótékonyosság szereplőinek azonosítása után arra jutott, hogy ebben a körben „a nem zsidó vezető várospolitikusok és értelmiségiek éppoly sűrűn fordultak elő, mint a módos zsidó kereskedők vagy iparosok és vállalkozók”, másutt pedig a magánfilantrópia kapcsán „az arisztokrácia (és a városok) nagy, egyszersmind folytonos szerepére” hívta fel a figyelmet.³

Az alábbi fejezet egyik alapvető ihlető forrása a fent felvetett kérdés tisztázásának igénye az Akadémia esetére vonatkoztatva: mennyiben és hogyan vett részt 1945 előtt az MTA támogatását célzó mecenatúrában az a társadalmi egység, amelyre az utóbbi évtizedekben a régi (vagy rendi) polgárság kifejezést alkalmazza a szakirodalom? A kérdés megválaszolásához előbb vázolom e régi/rendi polgárság társadalmi jellemzőit, hogy erre építve vizsgálhassam meg közelebbről az Akadémiának nyújtott városi (települési és városi intézményi) felajánlásokat. Majd a fejezet legnagyobb részében magánszemélyek eseteit mutatom be, hogy azonosíthatóvá váljanak a támogatói gesztus mögötti motívációk.

RÉGI POLGÁRSÁG ÉS JÓTÉKONYSÁG

Elsőként azt fontos leszögezni, hogy a régi/rendi polgárság mint társadalmi csoport kontúrjai igencsak bizonytalanok. Csak a 19. század első felére nézve áll rendelkezésre olyan frissebb kutatás, amely revízió alá vette a korábbi értékelést, mely szerint a szabad királyi városok polgárjogot szerzett városlakói tipikusan kiváltságaikhoz görcsösen ragaszkodó, konzervatív felfogású személyek lettek voltak, ráadásul a magyar nemzeti mozgalom törekvéseit gátló, (etnikailag) idegen testet alkottak. Ezzel szemben az újabb szakirodalom árnyalt ábrázolásra törekszik, és például az értékrendjükkel összefüggő magatartásformákra is kitér.⁴ Ez utóbbi tanulmányok alapján ma már kijelenthető, hogy a 19. századi városok önálló, iparűzésből, kereskedésből, ingatlan-tulajdonlásból – vagy ezek kombinációjából – élő lakói nem tekinthetők a kora újkorból itt maradt társadalomtörténeti zárványnak, függetlenül a városuk jogállásától vagy a polgárjog birtoklásától.⁵ Számos példa támasztja alá ugyanis, hogy ilyen szociokulturális háttérből érkezett személyek a 19. században frissen és sikeresen reagáltak a kapitalizáló és felgyorsuló világ lehetőségeire és kihívásaira, továbbá aktívan vettek részt az alulról induló társadalmi szerveződésekben.⁶

A városi polgárság körében több évszázadra visszanyúló hagyományként élt, hogy magánvagyonukból összegeket ajánlottak fel különféle közösségi célokra. Ennek leginkább bizonyítható kerete a végrendeleti kegyes hagyományozás (*pia legata*) volt. A kora újkori Győr esetében például széles körű gyakorlatnak látszik, hiszen egyedül a városi közösség szegényeit támogató rendelkezés az összes fennmaradt 17. századi végrendeletnek mintegy harmadában megtalálható.⁷ Pesten a városi tanács 1767-től külön nyilvántartást vezetett a testamentumokban elrendelt jótékony célú hagyatékozás számontartására.⁸ Az 1750–1850 közötti pesti és a pozsonyi végrendeletek nem szisztematikus vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy az efféle hagyományok bizonyos – helyben érvényes – konvenciókat követtek mind a támogatott intézmények kiválasztása, mind az összegek nagysága tekintetében. Pesten például az számított

magától értetődőnek, hogy saját gyülekezetüknek, a polgárkórháznak és a városi szegényintézetnek szánnak kisebb összegeket a végrendelkezők, míg Pozsonyban a legnagyobb tétellel támogatott városi tanács mellett a – szegények elkülönítését és az elgyengültek ápolását szolgáló – Lazaret, továbbá a városi (katolikus) plébániatemplom és a polgárkórház számára felajánlott összeg volt az általános, és ez még a protestáns városlakók kegyes hagyományozásában is érvényesült.

A 19. század első fele három téren is a mecenatúra jelentős módosulását hozta el a városokban. A polgári felelősségvállalás egyre gyakrabban lépte át a saját közösség felekezeti-kulturális határait, illetve mutatott a városrészi határokon túlra, sőt már más települések felé is hagyományoztak a testálók. Emellett egyes újonnan létrehozott intézmények (pl. egyesületi keretek között működő karitatív szervezetek) is megjelentek a kedvezményezettek között. Végül, a nyilvánosság szélesedésével, arra is található példa, hogy a – már kihirdetett – végrendeletet nyomtatott formában sokszorosították és terjesztették, ami mind a hagyományozó, mind a támogatott intézmények presztízsét emelhette, ráadásul pozitív mintaként elősegíthette a jótevénytudás divatszerű továbbterjedését. Egyszerre példázza a két utóbbi fejleményt a vagyonos Andreas Samuel Royko pozsonyi nagykereskedő 1840-ben megfogalmazott testamentuma. Ennek első pontja a városban szokásos intézmények javára tett támogató felajánlásokat tartalmaz, a későbbiek viszont – ezeknél jóval nagyobb tételekkel és részletesebb szabályozással – többek között a csak néhány évvel azelőtt megalapított városi kisedővő intézet, az árva-gondozó intézet és a városi dologház támogatására hagyományozott. Ráadásul mindezt kinyomtatták hat oldalon – a korabeli újságokéval egyező formátumban –, ami a terjesztés igényét sejteti.⁹

A végrendelkezés azonban csak egyik módja volt annak, hogy a polgárság keretet találjon a közösségi célok anyagi támogatásának. A változás egyik látványos iránya volt a 19. század elejétől a nemzeti ügyként törvényi szabályozással létrehozott intézmények támogatása. Az ilyen témájú törvények önmagukban is újdonságnak számítottak,

amihez hozzáadódott, hogy a felajánlók abban a megtiszteltetésben is részesültek, hogy a hálás „nemzet” törvényszövegben örökítette meg a nevüket.

A Magyar Nemzeti Múzeum megalapítása ennek egyik első példája volt (1808. évi 8. tc.). A törvény előírta, hogy „azon törvényhatóságok emlékeztétét, melyek ez intézetet bőkezűségeikkel elősegítették, föntartani kívánván [...] azok a jövő országgyűlésén az ajánlott összeg megjelölésével, becikkelyeztessenek”. A Nemzeti Múzeumnak az 1827. évi 35., majd az 1836. évi 38. tc.-ben szereplő adományozói számunkra azért tanulságosak, mert 1827-ben – a vármegyék után, tehát a rendi logika hierarchikus szemléletének megfelelően – szinte az összes szabad királyi város képviseltette magát, és – az Erdély és a Horvát–Szlavón Királyság nélkül számolt – 44 *civitas* közül 14 legalább 1000 forintos összeggel.¹⁰ Az e sor élén álló Pest által felajánlott 10 000 forint meghaladta a legtöbb vármegye hozzájárulását, de Buda 4767, Debrecen 3989, Szeged 2575 és – a rendi országgyűlés által még be sem cikkelyezett, ám addigra magát korábbi földesurától megváltó – Pécs 3000 forintja is magasabb volt, mint számos kisebb vármegyéé. A városlakók részvétele ebben a közadakozásban ráadásul nem merült ki a szabad királyi városok mint korporációk támogató gesztusaiban: a szepesi koronavárosok, a hajdúvárosok és Fiume, továbbá „a pesti kebelbeli zsidók”, magánszemélyként pedig az ekkor prosperáló pesti Valero selyemgyárat tulajdonló család tagjai is felsorakoztak a Nemzeti Múzeum mecénásai közé.¹¹ A törvényszöveg nem nyújtott ugyan támpontot személyük azonosításához, de a tájékozottabbak tudhatták, hogy az 1836. évi 38. tc.-ben felajánlásokat tevők közt szereplő Ritter testvérek is polgári háttérű – igaz, 1830 óta nemesi rangú –, Pozsonyban 1827-ben polgárjogot szerzett nagykereskedők voltak.¹²

Az 1802-ben törvényi úton megalapított Ludovika katonai akadémia mint szintén nemzeti közadakozás tárgyává váló intézmény is alkalmat teremtett arra, hogy a városok és polgári közösségek a nyilvánosság számára láthatóan vegyenek részt a mecenatúrában. Elsőként 1808-ban Lőcse városi közössége és több városvezető – a temesvári polgármester, Székesfehérvár országgyűlési követe, vala-

mint Szabadkáról a városbíró és a főjegyző – neve tűnt fel a támogatók között.¹³ A későbbi diétákon pedig már mezővárosokkal – például Baja, Lippa – is bővült a városi támogatók köre.

VÁROSI KÖZÖSSÉGEK AZ AKADÉMIA TÁMOGATÓI KÖZÖTT

Az előzmények után aligha meglepő, hogy a városi polgárság szervezetei és városi gyökerű személyek is feltűntek a Magyar Tudományos Akadémia javára adományozók között. Az alábbiakban elsőként a városi közösségek támogatásainak dinamikáját és tartalmi sajátosságait vizsgálom meg.

A politikai-társadalmi elit alatti csoportok jelenlétére az Akadémia támogatói között már R. Várkonyi Ágnes felfigyelt. Megfogalmazásában: „az 1840: 42. törvénycikkben [...] – jelképes értelemben – már felsorakozik az egész akkori Magyarország”. Példaként vármegyéket és városokat nevezett meg, az utóbbiak között Budát, Nagyszombatot, Fiumét, Szabadkát, Kőszeget és a 16 szepesi várost említette.¹⁴ Hozzátehetjük, hogy a Buda által 1840-ben felajánlott 2000 forint kifejezetten nagyvonalú tételnek számított. Ám az etnikailag jellemzően nem magyar népességű szepesi koronavárosok vagy az egykorú adat szerint 6-7000 fős és fontos városi funkciókkal bíró – a korabeli városhálózatot rekonstruáló kutatás szerint a városállomány öt kategóriájából a második osztályba sorolt – Nagyszombat részéről küldött 200-200 forint is figyelemre méltó nagyságú volt.¹⁵ A városi támogatások ugyanakkor nemcsak a helyhatósági funkciójú testületek felajánlásaiban mutatkoztak meg már ekkor sem. Speciális városi közösségek támogatására volt példa az erdélyi református magyar szellemi központnak számító Nagyenyed „casinoi egyesülete”. De a város volt a mindennapi közege a Pesten élő Külkey Henrik lipótvárosi táblai ügyvédnek is, aki a tudós társaságot azzal segítette, hogy amikor egy drámafordítását kiadták, a jogdíjról lemondott a testület javára.¹⁶ Külkey egyébként más nemzeti célú, a korszakban alapított intézményt is támogatott anyagilag, még később pedig a budai jótékony

nőegylet titoknokaként vállalt szerepet a város társadalmi életében.¹⁷ Az 1840-es törvényben felsorolt támogatók között szerepelt „Mayer János londoni szücsmester (szepesi fi)” is.¹⁸ Az 50 forintot küldő Mayer feltehetően azonos a londoni kereskedelmi címtár 1840-es évekbeli köteteiben említett John George Mayer szüccsel (*furrier*),¹⁹ aki egyike lehetett azoknak a prémiummal kereskedő és/vagy azt feldolgozó, magyarországi (felföldi) háttérű evangélikus német polgároknak, akik ekkoriban a brit világbirodalom fővárosában éltek, de fenntartották a kapcsolatot az itthon maradt rokonokkal.²⁰

A szabadságharc bukását követő években is érkeztek szórványosan felajánlások a városok részéről: Nyíregyháza például 1857-ben döntött úgy, hogy 1000 forinttal járul hozzá az Akadémia alaptőkéjéhez.²¹ A városok súlya az Akadémiát támogató közadakozásban ugyanakkor a székházépítés körüli gyűjtés idején erősödött fel igazán. Dessewffy Emil akadémiai elnöknek a sajtóban 1859 karácsonya előtt megjelent²² felhívása után igen hamar városok is jelentkeztek adományaikkal. Az Akadémia igazgatótanácsa ugyan utólag, 1895 februárjában oly módon egyszerűsítette ezek nyilvános közzétételét, hogy csak a „nagyobb alapítók” névsorát és adományaik összegét vették be az évenként megjelenő almanach állandó rovatai közé,²³ ezáltal az emlékeztető rostáján csak „az Akadémia alaptőkéjére, palotájának építésére és díszítésére, pályadíjak kitűzésére legalább 1000 frtnyi összeget” áldozók maradtak fenn – ám az egykorú sajtó hírei segíthetnek a kisebb tételeket felajánlók körébe is bepillantani.

1860–1861 folyamán 23 város vezető testülete döntött úgy, hogy 1000 forint értékű vagy ennél is nagyobb felajánlást tesz az MTA támogatására, és valószínű, hogy ennek a támogatási hullámnak a kialakulásához hozzájárult az is, hogy ezekről a közösségi-politikai döntésekről az országos sajtó is beszámolt, így a mozgalom versengést szült. A városok abban nem követtek közös mintát, hogy a két lehetséges cél – az alaptőke gyarapítása és a székházépítése – között miként osztják meg forrásaikat. A kecskeméti községtanács 2000-2000, Rimaszombat városa 1000-1000, Karcag város közönsége pedig az előbbieknél

jóval szerényebb, 50-50 forintos összegekkel járult hozzá az Akadémia költségeihez. Felsőbánya ugyanakkor az alaptőkéhez tett 1000 forint mellett „csak” 200 forinttal gazdagította a székház felépítésének alapját, a Felső-Magyarországi Bányapolgárság – mint gazdasági alapon szerveződő regionális testület – pedig csak az alaptőke növelését támogatta 1000 forinttal, míg Nyitra községtanácsa a „palota” megteremtését részesítette előnyben 200 forinttal. A korban gyorsan fejlődő Szeged összességében 5000 forinttal támogatta az Akadémia ügyét, amiből 3000 forintot szánt a székház megteremtésére és 2000 forintot a működés biztosítására.²⁴ A felajánlást nyújtó városok földrajzi eloszlását tekintve kitűnik, hogy többségük az Alföld területére esett, amely a magyarországi városhálózat 19. század közepi átalakulását értelmező kutatás szerint a mezőgazdasági árutermelés elterjedésével a változások nyertesének tekinthető.²⁵ Ez a régió – a magyar táj jelképeként is – etnikai értelemben aránylag nagy magyar népességarányú térségnek számított, de a más tájegységeken fekvő MTA-támogató városok egy része – mint Losonc, Rimaszombat vagy Veszprém – is a jelentősebb magyar többségű városi közösségek közé tartozott. Az 1860 körül legnagyobb támogatást nyújtó városok között talán csak Pozsony minősült a korabeli mérce szerint a „magyarosodásban” hátramaradtnak.

POLGÁRI HÁTTERŰ HAGYOMÁNYOZÓK

A városi *közösségek* támogatásaihoz képest jóval gazdagabb képet tudunk megrajzolni a *városi polgárnak* minősíthető *személyek* felajánlásairól. Annak ellenére így van ez, hogy maguknak a felajánlási gesztusoknak az értelmezéséhez többnyire kevés a támpont: legjobb esetben is a végrendeleti hagyományozás indoklása áll rendelkezésre. Az értelmezést segítheti viszont a támogató személyek életútjának és családjuk társadalmi hátterének a vizsgálata, amelyen keresztül a lehetséges motivációik is valamelyest feltérképezhetők. (Az alább bemutatandó személyek többsége ismeretlen vagy kevésbé ismert szereplő, és életútjuk meg-

írásához sokféle forrás felkutatására lenne szükség, amelyből – a tudományhoz való viszonyuk mélyebb megértéséhez – leginkább az iskolai pályafutásuk rekonstruálása várat még magára a jövőben.) Végeredményben – a szükséges módszertani óvatossággal, de nem alap nélkül – a régi városi polgárság önképének és közéleti törekvéseinek megértéséhez juthatunk ezzel közelebb. Megelőlegezve a tanulást: az MTA támogatására jelentős összeget áldozó polgári csoport inkább látszik heterogénnek, mint egyszínűnek: találunk köztük katolikust és protestánst; eredeti etnikai hátterét tekintve magyart, németet és szlovákot; illetve fővárosi és vidéki városi miliőből indult férfiakat is. Egymástól jelentősen különböző kulturális háttérből indult és életüket a városi közegben leélő emberek jutottak el oda, hogy azonosuljanak az Akadémia támogatásának eszméjével.

A civil tudománypártolás izgalmas figurája volt az 1859-ben (utólagos kimutatás szerint) 5000 forint értékű összeget felajánló Staffenberger Alajos (1813–1862) patikus, aki a régi polgársághoz sorolható mecénás magánszemélyek közül időben elsőként kötelezte el magát – feleségével közös – végrendeletében²⁶ az Akadémia támogatása mellett. A testamentumon kívül más dokumentum nem áll rendelkezésre ahhoz, hogy felajánlását közvetlenül értelmezzük, de családi hátterének feltérképezése nyújt némi támpontot. Ez alapján megkockáztatható, hogy az ő esetében a szakmai buzgalom, a közéleti ambíció, az asszimilációs törekvés és a családi helyzet (gyermektelenség) kombinációja együttesen járulhatott hozzá a kiemelkedő nagyságú támogatáshoz.

Staffenberger katolikus német polgárcsaládban született Pesten. Apja bevándorlóként nyert polgárjogot 1772-ben,²⁷ így a fiú – keresztelesekor használt nevén Alois Staffenberger²⁸ – másodgenerációs pestiként aránylag friss bevándorlónak számított a városi közösségben. Családi hátterével kapcsolatban ugyanakkor fontos részletek homályosak: apjának születési helyét némi bizonytalansággal azonosította a régebbi kutatás,²⁹ és anyja, Barbara Zetl származásáról sincs megbízható adat, habár az látszik, hogy ugyanabban a korszakban több ilyen nevű család is élt Pesten. Az viszont világosan megállapítható, hogy polgári lép-

tékben jól szituált családban látta meg a napvilágot.³⁰ Erre következtethetünk apja, Joseph Staffenberger (1746?–1818) és idősebbik bátyja, Stephan Staffenberger (1796–1878) foglalkozásából, akiket tímárként jegyezték be a polgárkönyvbe.³¹ Ez a céhbe szervezett kézművesmesterség az ipari jellegű munka mellett a gyakorlatban magában foglalt nyersbőrkereskedő tevékenységet is. A szőrmeke-rekedelemben érdekelt, noha formálisan kézművesnek – tímárnak, kordoványosnak, szűcsnek – minősülő sikeres városi polgár alakja nem volt ritka a 18. században.³² Joseph esetében ezt alátámasztja a halála után készített hagyatéki leltár is, amely jelentős értékű, ingóságoknak minősülő vagyont listázott mind a műhelyben, mind a kereskedőhelyiségben.³³ Stephan – az idősebb fiút – a címtárak 1843-tól kifejezetten a bőrkereskedők (*Lederhändler*) és nem a tímárok (*Lederer*) között említik.³⁴ Alois ifjabb bátyja, Johann Staffenberger (1807–1849) vaskereskedőként a város céhes jellegű szakmai szervezetének, a polgári kereskedőtestületnek lett tagja.³⁵ A Staffenbergerek tehetőségét az is jelzi, hogy a 19. század közepén mindhárom fivér saját tulajdonú házában élt a pesti belváros központjában egymáshoz közel: Aloisnak a patikát is magában foglaló háza a Kígyó utcában, tehát forgalmas helyen állt, Stephané a történelmi városközpontnak számító – a 19. század végi átépítéskor eltűnt – Városház téren, Johanné pedig az Alduna soron (ma Jane Haining rkp.), de ezeken kívül is több más házat birtokoltak a külvárosokban, vélhetően befektetési céllal.³⁶ Ezek egy része bizonyosan nem új vásárlás volt: az apa halála után, 1819-ben indult hagyatéki eljárás idején a Városház téri házon kívül még négy nagy értékű ház volt a család birtokában – kettő a belvárosi Régiposta utcában, kettő a Terézvárosban.³⁷

A családi háttér feltérképezésének fontos eleme az etnokulturális környezet. A 19. század első felében Pesten még a német kultúra volt a meghatározó elem, de Staffenbergerék esetében az is világos, hogy kizárólag német nevű, katolikus személyek alkották az affiniális rokonságukat.³⁸ Az is ismert azonban, hogy a kulturálisan sokszínű Magyar Királyságban a nem magyar etnikai csoportok között a városi németiség kiemelkedő mértékben fogékonyak mu-

tatkozott arra, hogy a modern értelemben vett magyar nemzeti tudathoz asszimilálódjon.³⁹ A Bécsben évekig egyetemi tanulmányokat folytató és gyógyszerészi diplomáját is ott szerző⁴⁰ Alois Staffenberger támogató gesztusa a magyar kultúra egyik központi intézménye iránt ebben a kontextusban is értelmezhető.

A Staffenberger család Pestre kerülése óta közéleti ambíciókat is mutatott. Joseph tagja volt a város száztagú választott polgárságának, ahova már hét évvel a polgári jogállás megszerzése után beválasztották.⁴¹ Az apja közéleti státuszát annak halála után mintegy megörökölte Stephan, aki 1826-tól választott polgár lett, sőt akit 1838-ban, alig 42 évesen a testület megválasztott előjárójává (a szószólói tisztségre). Stephan öccsei a társadalomszerveződés szempontjából a korszak újdonságának számító és a polgárság aktivizálódásának is keretet nyújtó egyesületekben vállaltak aktív szerepet.⁴² Johann neve a kereskedők számára egyszerre üzleti érdekkörként és a társas élet keretként működő Mercantil Casino tagjai közt szerepelt, továbbá a képzőművészet kedvelőit egyesítő és évente Pesten kiállítást szervező Műegylet tagjai között tűnt fel.⁴³ Aloisszal a szakmája szempontjából leginkább releváns – és tudományos igényű – szervezetekben, így a Királyi Magyar Természettudományi Társulatban, valamint az orvosok és természetvizsgálók laza, éves vándorgyűlések keretei közt működő közösségében találkozunk.⁴⁴

Nem tudjuk, hogy a családban hagyományos ipar helyett Alois milyen hatásra választotta éppen a gyógyszerész szakmát, ám aligha lehetett független ez attól, hogy nővérének férje a nála negyedszázaddal idősebb Birly Flórián (1787–1854) egyetemi orvosprofesszor volt, így gyermekora óta közletről találkozhatott a gyógyászáttal.⁴⁵ Egy őt mint a „magán-kertészeti társulat tagját” búcsúztató újságcikkből tudjuk, hogy fiatalon egzotikus helyeken járt: Norvégiában megfigyelte a sarki fényt, Kis-Ázsiában pedig a nevezetességeket a korban újdonságnak számító *daguerrotypia* eljárással „fényképírván” lefotózta. Néhány évvel azután, hogy hazaérve átvette a Kígyó utcai gyógyszerteráriumot, szembetegsége miatt fel kellett adnia patikus szakmáját, ami után „a kertészkedésben, fűvészkedésben lelte élmé-

nyeit”.⁴⁶ Egy róla szóló, nekrológ jellegű forrásból – Pólya József akadémiai tag beszédéből – ismert az a nagyszabású terve, hogy a Pest-Buda környéki éghajlatot vizsgálja. Tervei szerint öt éven keresztül regisztrálta (volna) a város térségében élő növényfajok éves életciklusának eseményeit, illetve a meteorológiai események adatait.⁴⁷ Pólya azonban nem csupán megemlékezett nemrég elhunyt barátjáról, és méltatta megkezdett kutatása jelentőségét és színvonalát, de célzást tett arra is, Staffenberger jegyzetei bizonyítják, hogy „észbeteg nem volt, mint azok állítják, a kiket vagyonából kizárt”.⁴⁸ Ez az utalás pedig átvezet Staffenberger akadémiai felajánlásának még egy további értelmezési szempontjához.

Alois Staffenbergernek nem kellett tekintettel lennie arra, hogy élete során felhalmozott vagyonát leszármazottai számára örökítse át. 1844-ben nősült meg és 1861-ig tartó, felesége halálával végződő házasságából ismereteink szerint nem született gyermek. Ezt részben megmagyarázza, hogy az asszony saját vérrokona volt, erre utal a házassági anyakönyvi bejegyzés, miszerint a frigy „második és harmadik atyafiságos akadály [...] felmentés után” kötöttet.⁴⁹ A végrendelet a feleség egyik unokahúgát – az 1840-es években Pestre települt öccse, Johann Nep. Staffenberger (szül. 1820) pesti dohánykereskedő (1848-tól pesti polgár) nagyobbik lányát –, Alojziát (1845–1925) nevezte meg általános örökösnek.⁵⁰

A rendelkezésre álló peres anyag azt jelzi, hogy a szóba jöhető rokonságból idősebbik bátyja, a nagy tekintélyű Stephan indított támadást Alois végrendelete ellen.⁵¹ Az oka nem világos, talán a vagyonért folytatott testvéri viszály volt, talán a túlzott közcélú jótékonykodás okozta. Azt is tudjuk ugyanakkor, hogy a báty maga is az altruista polgár eszményét testesítette meg. Ő egy városi léptékű és szociális célú intézmény, a Josephinum árvaház elkötelezett támogatójaként volt ismert, amelyben egyébként (1843-tól) a „főgondviselő” tisztségét is betöltötte.⁵² Ám leegyszerűsítő lenne a Stephan és Alois közötti ellentétet a városi és a nemzeti – vagy jótékony és kulturális célú – intézmények támogatása mint eltérő preferenciák szembenállásaként értelmezni, hiszen Alois maga is jelentős összeget juttatott

a városi árvaháznak. Végrendeletében a vagyon egytizedét erre a célra szánta, amennyiben a Josephinum „a kihirdetés idején még mindig polgári intézet”, ha pedig az ott nevelt fiúgyermekek között volna a Staffenberger családdhoz tartozó, akkor közvetlenül őt kell belőle támogatni. E kitétel háttérének értelmezéséhez érdemes számításba venni, hogy Alois Staffenberger maga is árván nőtt fel – ötéves volt, amikor apja, és hat, amikor anyja elhunyt –, gyámja pedig nem más volt, mint bátyja, Stephan. (A jövőbeli kutatás talán azt is megvilágítja majd, hogy Alois és a nála 17 évvel idősebb bátyja, Stephan viszonyát mennyire terhelte meg a köztük hosszú időn át fennálló gyámsági viszony.⁵³) Nincs arról ismeretünk, hogy Alois és felesége 1859. évi testálása idején a leendő általános örökös unokahúg, az akkor 14 éves Alojzia apja életben volt-e még (anyja biztosan élt), ám a szeretett (*geliebte*) lány választása azt sugallja, hogy kifejezetten kiskorú gyermeket tervezett támogatni az örökhagyó házaspár.

Alois Staffenberger akadémiai felajánlását az teszi különlegessé, hogy a felajánlott összeg valójában sosem jutott el az MTA pénztárába. Az Akadémia az 1862. február 24-i közgyűlésén értesült arról, hogy a „pesti lakos” házaspár végrendeleti úton 5000 forintot hagyományozott „oly célból, hogy azokból természettudományi munkák díjaztassanak”.⁵⁴ Habár a „nagyobb alapítók” listáján sokáig szerepelt ez a tétel – az 1900-ban megjelent évi almanachban az 1861. évre 5000 forint értékű adományként –, az 1889. márciusi igazgatósági ülésről szóló beszámoló szerint az akadémiai ügyész mint olyat említette, amely „eddig nincs biztosítva jelzálogilag”.⁵⁵ Ennek háttérében az állhat, hogy Staffenbergerék végrendelete csak feltételesen ajánlotta fel az összeget az Akadémia céljaira. A testamentum kétségtelenül rögzíti ugyan a Nemzeti Múzeum (*dem National Museum*) és a „magyar akadémia” (*der ungarischen Academie*) számára szánt, összesen a vagyon 44%-ában meghatározott, a két intézmény között azonos arányban megosztandó hagyományt, de csak abban az esetben, ha az általános örökös már nincs az élők sorában.⁵⁶ Staffenberger Alojzia azonban életben volt, sőt 1866-ban férjhez ment Rottenbiller Alajos magántisztviselőhöz, akitől ké-

sőbb számos gyermeke született. Így feltételezhető, hogy a végrendeleti szándéknak megfelelően ő örökölte a vagyont, amit alá is támaszt, hogy 1870-ben a Rottenbiller–Staffenberger házaspár a pesti törvényszéken kezdeményezte a Staffenberger Alajos-féle végrendelet nyomán örökségként nekik jutó ingatlanok átvételét.⁵⁷

Az MTA történetének első, a városi polgárság köréből származó magánszemélytől érkező adománya tehát nem ért célba. A közjót és azon belül a nemzeti tudományosság javát szolgáló szándék mindazonáltal így is kifejezi az örökhagyó házaspár értékprioritását. A német identitásával nyilvánvalóan nem szakító – hiszen végakarátát is németül megfogalmazó – és műkedvelő szinten személyesen is tudós hajlamú Staffenberger számára a magyar (nyelvű) tudomány pártolásának ügye a legfőbb, anyagi támogatást is megérő törekvések közé tartozott.

Staffenbergernél ismertebb a történeti emlékezet számára Szilágyi István (1790–1863) pesti gombkötőmester.⁵⁸ Emlékét őrzi többek közt a Gelléri Mór által írt ipartörténeti arcképcsarnokban egy rövid életrajz, a fővárosi Eötvös József Gimnázium folyosóján máig látható emléktábla és a *Magyar színháztörténeti lexikon* címszáva.⁵⁹ Ismertsége és elismertsége éppen azzal magyarázható, hogy különféle, a magyar nemzet kulturális épülését szolgáló intézményre áldozott jelentős összegeket.

Szilágyi István Pesten született, akárcsak öccse, Szilágyi Pál (1793–1874), a korai magyar színészet ismert személyisége.⁶⁰ Utóbbi az anekdota szerint maga is a családi minta alapján választotta hivatásának a teátrumot: anyai nagybátyja, a budai színházat megalapító Kelemen László hatására.⁶¹ A színháztörténeti hagyomány azonban tévesen azonosította a Szilágyi testvérek származását: az apa, id. Szilágyi Pál nem gazdatiszt volt, hanem kézműves, akárcsak az ő felmenői. Maga Szilágyi István 1815-ben szerzett gombkötő mesterségére polgárjogot Pesten, és mivel 1790-ben a vele azonos foglalkozású, komáromi születésű Szilágyi Pál szintén pesti polgár lett, ez utóbbi nagy valószínűséggel azonosítható a belvárosi plébánián 1790-ben Kelemen Magdolnát feleségül vevő Szilágyi Pál gombkötővel (*nodularius*).⁶² A származáshely, Komárom szabad királyi

városa a kulcs ahhoz, hogy nagyobb távlatban is lássuk a családi hagyományt, az ottani polgárkönyvbe ugyanis további Szilágyi nevű gombkötőket jegyeztek be.⁶³ A komáromi valószínűsíthetően rokoni relációkból feltételezhető, hogy az Akadémiát támogató Szilágyi István apai ősei között egy tradicionális mesterségét (gombkötést) nemzedékről nemzedékre örökítő, a városhálózatban felfelé mozogni képes, római katolikus felekezetű és polgári jogállású család azonosítható.⁶⁴

A Pestre települt Pál előkelő helyen, az akkori főtérhez közeli (a 19. század végén átépített városrészbéli) Kötő utcában lakott és tartotta fenn műhelyét, fia, István pedig az Úri (ma Petőfi Sándor) utcában.⁶⁵ Nyomtatott hirdetése arra utal, hogy nemzeti viselettel az úri közönséget igyekezett kiszolgálni „a legújabb mód” szerinti magyar ruhákhoz „arany, ezüst és selyem övek, vitéz kötések, kard és mente kötők, kótsag tollak, arany és ezüst foglalásokkal” és „libériákra való sinórokkal”⁶⁶ (1. kép). Boltjának kedvező elhelyezkedése és üzleti stratégiája magyarázatot adhat arra, hogy Pest tehetős polgáraként jelentős összegekkel tudott támogatni nemzeti kulturális kezdeményezéseket.⁶⁷ Nemcsak vagyonos volt, de a régi polgárság köreiből tekintélyes is: 1826-ban tagja lett Pest választott polgárságának, és a reformkorban ő töltötte be a gombkötőcéh elöljárói posztját.⁶⁸ Közéleti ambícióit mutatja, hogy tagja volt a polgári lövészegyletnek és a hangászegyletnek, az Ipar egyesületben még a választmányba is bekerült, sőt nem sokkal az alapítása után a Nemzeti Casinóba is kérte felvételét, de ez végül nem valósult meg.⁶⁹ Családalapításának körülményeit nem sikerült rekonstruálni, még feleségének nevét sem ismerjük, de életrajzírója szerint gyermektelen volt, és neje még előtte elhunyt, így vagyona egészét közcélok támogatására fordíthatta.⁷⁰

1862-ben rögzített végrendeletében az MTA javára nyújtott hagyománya kifejezi, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított a nemzeti múltnak: egy történeti tárgyú munka díjazását írta elő 2000 forint értékű alapítványából – illetve annak kamataiból – tízévenként.⁷¹ Az alapítvány az első évtized letelte után, 1874-ben kezdte el tényleges működését, és attól kezdve 1924-ig az alapítói célnak meg-

1. kép. Szilágyi István üzletének nyomtatott hirdetése

felelő színvonalú, később a historiográfia által is becsben tartott munkák nyerték el a díjat.⁷²

Szilágyi számára egyébként az akadémiai – tehát a nemzeti nyelven művelt tudomány – támogatása csak egy volt a közjót segítő adományok között, és még csak nem is kitüntetett súllyal. Nem meglepő, hogy a – nyilván családi élményeken keresztül jól ismert – nemzeti színészet ügyét is folyamatosan és buzgón pártolta: végrendeletében 500 forinttal gazdagította a pesti Nemzeti Színház nyugdíjintézetét, 1838-ban pedig a jelmeztárat gyarapította mesterségéhez kapcsolódó ruhadarabokkal (pl. vitézkötéssel, díszes övekkel).⁷³

A színjátszás és a nemzeti tudomány támogatását is felülmutatta viszont a kor iskolaszervezetében újdonságnak számító reáltanodák és a polgári fiúiskolák szegény sorsú diákjainak nyújtott segítsége. Csak készpénzben 17 600 forint, ingatlanjainak ellenértékével kiegészítve pedig össze-

sen 125 600 forint tőke képezte azt az alapítványt, amelyből „törvényesen bevett vallású szegény pesti mesteremberek fiai” ingyen tankönyveket kaptak, illetve ösztöndíjban részesültek.⁷⁴ Jótékonykodott továbbá számos (Pest városi) intézmény javára is: például a Josephinum árvaház, a vakok intézete, a polgárkórház részére.⁷⁵

Szilágyi kortársa, Hatzel Márton (1802–1858)⁷⁶ személyében egy a szabadságharc idején jelentős szerepet játszó közszereplő került be az Akadémia polgári háttérű támogatói közé. Hatzel politikai karrierje az 1848-as forradalom után kezdődött, és különleges gyorsasággal ívelt fel: 1848 tavaszán előbb Nyíregyháza polgármestere lett, majd két hónap múlva az első népképviselői országgyűlésen városa képviselője. A politikai helyzet polarizálódása során Kossuth legszűkebb köréhez tartozott, aki 1849 áprilisában Bács megye területére kormánybiztosnak nevezte ki Hatzelt.⁷⁷

Hatzel társadalmi helyzetét leginkább kisvárosi értelmiséginek minősíthetjük:⁷⁸ családi hátterét tekintve egy római katolikus, királyi tisztviselői (postatiszti) dinasztia körvonalazható. Apját, az idősebb Hatzel Mártont (1748?–1813) postamesternek nevezte a szikszói halotti anyakönyv, hozzátéve, hogy *Nyíregyháziensis*, ami a két mezőváros közti közel 100 kilométer távolságból kiindulva feltehetően származáshelyére és nem aktuális állomáshelyére utal.⁷⁹ Postamesterként említik fivérét, Antalt is, amikor 1826-ban és 1827-ben a nyíregyházi városvezetés külső körét jelentő választott község tagjait sorolják fel.⁸⁰ Az 1850. évi népszámlálási jegyzékekben pedig maga Hatzel Márton is postamesterként tűnik fel mint a 129. ház – vagyis a postahivatali épület – tulajdonosa és – feleségével és beosztottaival együtt – lakója, ami azért meglepő, mert a szabadságharc bukása után vagyonvesztést szenvedett, emellett pedig valószínűtlen, hogy megmaradhatott volna királyi hivatali alkalmazásban.⁸¹ A hirtelen emelkedő helyi közéleti pályafutása is magyarázatra szorul.⁸² Ennek értelmezéséhez egy lehetséges támpont, hogy a forradalom előtti években már Nyíregyházán élt, és a helyi úri társaság ambiciózus tagjának számíthatott: a Magyar Gazdasági Egyesület (MGE) 1847. évi névkönyvében mint a szabolcsi megyeközpontban élő „jószágfelügyelő” szerepelt.⁸³ Hogy ez valamelyik környékbeli uradalom irányításában betöltött gazdatiszti megbízást jelent-e, azt a későbbi kutatás tisztázhatja, mindenesetre feltételezhető, hogy korábban is gazdatisztként működött,

ugyanis már 1840-ben uradalmi tisztviselőként említik, amikor ő vállalta magára az MGE lapjára az előfizetők gyűjtését Abaúj vármegyében – ahová szülőhelye, Szikszó is tartozott.⁸⁴ Nem dönthető el egyértelműen, hogy a Hatzel család rendelkezett-e nemességgel.⁸⁵

Az MGE-ben vállalt szerepe mellett a feltételezhető német gyökereit és a magyarság irányába mutató asszimilációs törekvéseit érdemes hangsúlyozni. A család neve visszatérően szerepel Nyíregyháza hivatali irataiban, felváltva Hatzel, Haczel és Haczell írásmóddal, ám amikor 1848 áprilisában letelepedési jogot kért Nyíregyházán, saját maga Haczell – tehát magyarosabb – formában írta alá kérvényét, míg a városi tisztviselő válaszában a Hatzel – vagyis az eredeti, a német helyesírást követő – változatot használta.⁸⁶ Hatzel Márton kérvényét azzal nyomatékostotta, hogy a város intézményeire tetemes összeget, összesen 80 pengőforintot adományozott – 40-et a városi kórház, 20-20-at a kisedővő és a „tűzi pénztár” számára (2. kép).

Mindez átvezet akadémiai felajánlásának értelmezéséhez is, Hatzel Márton ugyanis úgy döntött, hogy gyermektelenként vagyonát közcélokra, és ezek között részben az Akadémiára hagyja. Maga a testamentum még lappang, így csak az azokból készült kivonatok révén lehet ismerni a tartalmát. Az Akadémia számára tett alapítványát 1869 áprilisában jelentették be az MTA közgyűlésén, a nyíregyházi városi törvényszék üzenetére hivatkozva, mely szerint 1050 forint értékű „magyar tűz-jég kármentesítő részvény

2. kép. A Hatzel testvérek emléktáblája Nyíregyházán, Hatzel tér 10.

hagyományozott” a tudós társaságra.⁸⁷ Ennél nagyobb összeggel, 2000 forintos alapítványi tőkével támogatta a Magyar Gazdasági Egyesületet,⁸⁸ és még nagyobb összegű, 6255 forintos alapítványt tett két „vagyonatlan” diák számára tanulói idejére, saját rokonaira szűkítve a kedvezményezettek körét, éljenek bár az ország bármely pontján.⁸⁹

Egy másik, vidéki városhoz kötődő MTA-támogató volt Farkas István (1826–1881) pécsi ügyvéd.⁹⁰ A szülőkről – nevükön és a házasság dátumán kívül – csak annyi állapítható meg, hogy pécsi gyökerű katolikusok voltak, és az apa lakatosmesterségből élt.⁹¹ Nagy Imre Gábor szerint Farkas István a pécsi királyi jogakadémián végezte felsőbb tanulmányait 1843-tól, majd 1848-ban a honvédseregben szolgált hadnagyként. A szabadságharc időszaka később is fontos maradt Farkas számára: aktív tagja lett a Baranya megyei honvédegyletnek, és végrendeletében is büszkén utalt vissza egykori honvédtiszti múltjára. A szabadságharcban való részvétele miatt ügyvédvizsgáját csak jóval később, 1861 után tudta letenni, de ezután Pécsen működött ügyvédként. Irodája az előkelő Király utcában volt, 1872-ben pedig – rövid időre – törvényhatósági bizottsági tagként is szerepet vállalt a helyi közéletben.

Családi körülményei az ő esetében is közrejátszottak az alapítványozásban. Ratkó (Raskó) Celesztin, az a nő, akivel összekötötte életét – nem egyértelmű, hogy összeházasodtak-e –, valószínűleg számottevő vagyont hozott magával. A gyermektelen Farkas pedig ugyan Ratkó Celesztint tette meg általános örökösévé 1877 februárjában megfogalmazott végrendeletében, ám mivel a nő három hónappal később elhunyt, végül Farkas volt az, aki mindkettejük vagyonáról dönthetett.

A sokféle intézmény támogatását rögzítő testamantum összesen 18 741 forintról rendelkezett, ebből az Akadémia számára 2000 forintot szánt, amelyről az MTA 1881 májusában értesült, majd 1882 tavaszán a befizetésre is sor került. A végrendelezőnek az volt a szándéka, hogy a „Farkas-Ratkó alapítvány” kamataiból „hirdetessék évenként pályázat egy hazafias költeményre, s a begyűlendő hazafias költemények közül a műbecscsel bíró leghazafiasabb” részesüljön a díjazásban.⁹² E rendelkezés azonban

csak töredékesen valósult meg. 1890-ben arról adott hírt az *Akadémiai Értesítő*, hogy bár az 1883. évi pályázat nyomán sikerült kiadni a díjat, az azóta eltelt hat évben „a pályázat meddő volt”. Az 1890-ben beérkezett 28 pályamunka bírálatáról Lehr Albert levelező tag részletes jelentését is közzétették, aki úgy fogalmazott, hogy ha a „leghazafiasb” és a „műbecscsel bíró” szempontot is érvényesíteni próbálják, akkor ezúttal sem adható ki a díj, majd szarkasztikus stílusban ecsetelte a versek hibáit.⁹³ Végül arra jutott, hogy „a bíráló bizottság közös véleménye” szerint „enyhíttessék ezúttal a pályázati föltétel szigorúsága”, és így váljon mégis kiadhatóvá a díj „annak a műnek, mely [...] relative legbecsesebb, sőt becses”.⁹⁴

Farkas nemcsak az Akadémiára, de más országos, nemzeti kulturális intézményekre is testált vagyonából: a Nemzeti Múzeum javára olajfestményeket (feltehetően másolatokat), a Nemzeti Színház számára pedig 1000 forintot – a pályatársai által legjobbnak ítélt „hazafias színész” díjazására, éves rendszerességgel. Hagyományozásának legnagyobb része azonban pécsi érdekű volt, kedvezményezettjei között szociális intézmények – lelenház, kórház, szegények támogatását szolgáló pénztár – éppen úgy szerepeltek, mint a jövőben létrehozandó helyi kulturális intézmények – magyar nyelvű színház, városi múzeum.⁹⁵

A Farkassal közel egy időben az MTA-ra hagyományozó Hamernyik János (1808–1883) számos vonatkozásban különleges színfoltot képez a városi háttérű támogatók között. Sajátos már a származása is: bár felnőtt életét Vácott töltötte, e város főutcáján lakott, és itt volt boltos kereskedő, majd a váci Szent Miklós római katolikus egyházközségben búcsúztatták, ám Érsekújvárról vándorolt oda, ahol apja mezővárosi jobbágy volt, az 1828. évi adóösszeírás szerint négy ökör után adózva, kézművesmesterség nélkül.⁹⁶ Hamernyik tehát első generációs polgár volt, Vácott pedig bevándorló, emellett gyaníthatóan eredeti nemzetiisége szerint szlovák.⁹⁷

Hamernyik támogató gesztusának egy további sajátossága, hogy a maga korában jelentős hírré vált, mivel hatalmas összegről volt szó: 1883-ban, a rendelkezésről értesülve az Akadémián 70 000 forinttal számoltak, 1884-

Végrendeletének egyszerűségét az is eredményezhette, hogy nem merült fel elvárásként rokonok és barátok támogatása. Hamernyik nő volt, de feltehetően gyermektelen, felesége pedig – akinek a részvényvagyon egy része eleve a nevére volt írva, és a váci házuk társtulajdonosa is volt – így is bőséges örökséghez jutott. Az MTA mindenestre a ritka nagy értékű adományért, „az Akadémia egyik legjelentékenyebb jótevője iránti hálájának kifejezésére” már annak befogadásakor (1883) síremlék állításáról hozott döntést.¹⁰³

A városi polgársághoz sorolható Akadémia-támogatók közül időben az utolsó és támogatásában is kimagasló volt Laky Adolf (1829–1910) pesti ötvös végrendeleti hagyománya. Laky Adolf egy friss pesti bevándorló, protestáns polgárcsaládban látta meg a napvilágot. Apja, Laky Károly Nemesócsán, Komárom város közelében született, és 1837-ben, ezüstműves foglalkozására nyert polgárjogot Pesten.¹⁰⁴ Ekkor már 12 éve házas volt: a Schwerinből (Mecklenburg megyéből) Pestre migrált Georg Thiel ötvösmester Margaretha nevű lányát vette feleségül.¹⁰⁵ Az anya evangélikus, az apa református volt, így feltehető, hogy Laky Adolf kétnyelvű (német, magyar) és mindkét felekezeti kultúra iránt nyitott közegben nőtt fel. Az anyai nagypapa a pesti Belvárosban működő – az 1815. évi címtár idején – 28 ötvösmester egyikeként az akkori városközpontban, a – 19. század végi átépítés miatt eltűnt – Sebestyén téren, a ferences templom szomszédságában, vagyis formai szempontból előnyös helyen működtette üzletét. Laky Károly boltja eleinte a közeli Kígyó utcában volt, később a Szervita térre költözött.¹⁰⁶

Laky Adolfból is aranyműves és ékszerész lett, ráadásul a saját korában nagy becsben tartott mester volt – megbízást kapott többek között az 1867. évi koronázás alkalmából a koronaékszereket tartalmazó ékszeresláda elkészítésére, majd a korona felújításában is részt vett. Ennek ellenére életrajzának kidolgozásával máig adós a szaktudomány, így életéből csak az alapvető adatokat foglalhatjuk össze. Alig húszévesen csatlakozott az 1848–49. évi szabadságharcban a honvédséghez, majd a fegyverletétel után Párizsba menekült. 1855-ben, hazatérése után vette át apja

4. kép. Laky Adolf, 1911

üzletét, s lett sikeres ötvös, többek között jelentős egyházművészeti megrendelésekkel.¹⁰⁷

Laky 1907-ben megfogalmazott, de csak a három évvel később bekövetkezett halála után ismertté vált végrendeletének 14. pontja szólt az MTA támogatásáról, amelyet végül 400 000 korona értékben vett be az Akadémia. A testátor „írók díjazására” hozott létre alapítványt, amely célra vagyonából 20 darab, 1000 forint névértékű Első Pesti Tankárékpénztár-részvényt szentelt.¹⁰⁸ Végrendeletében a gyermektelen férfi a rokonait illető összegek felsorolása után előbb különféle, a református egyházhoz köthető hagyatéki rendelkezéseket tett – új templom építésére, diákösztöndíjra és szociális támogatásra –, majd ezt követte az akadémiai alapítványa, végül még számos további, csökkenő súlyú adomány zárta a sort – hírlapíróknak, íróknak, a pesti Nemzeti Színháznak, szociális és egészségügyi intézményeknek¹⁰⁹ (4. kép).

Laky haláláról az MTA aktuális közgyűlésén Berzeviczy Albert elnök is megemlékezett, és a „Laky Adolf fővárosi polgár és ötvös”, az „igénytelen” (szerény – T. Á.), „nemes tudománybarát” személyéről megfogalmazott mondatai általános tanulságokat voltak hivatottak hordozni.

„Íme, egy egyszerű polgár, ki életét mindvégig a műipari munka, az üzlet körében töltötte, azt a meggyőződést érleli meg lelkében, hogy ennek az országnak mindenekfölött a tudomány előbbre vitelére van szüksége, s hogy munkás ember a maga megtakarított filléreit [...] nem használhatja fel méltóbban, mint ha azokat a tudomány oltárára teszi le.”¹¹⁰

Habár Laky Adolf számos más célra is áldozott vagyonából, és így a patetikus hangvétellű elnöki beszéd eltúlozta a végrendelező tudománypártoló prioritását, az Akadémia részéről fontos az üzenete e szavaknak: a fizikai munkából élő „kisember” elismerése a nemzeti tudomány reménybeli pártolói körében.

A bemutatott esetek nyomán úgy tűnik, hogy a polgári háttérű MTA-adományozók életének közös pontja volt az örökhagyók gyermektelensége. Ezt leszámítva viszont kifejezetten sokszínű volt a támogató személyek származását jelentő etno-kulturális társadalmi közeg, és a felajánlott támogatást megalapozó vagyon is különböző megélhetési módok és üzleti stratégiák eredményeként jött létre. A legtöbb esetben éppen az alapítók iskolázottságáról kevés jelenleg az adat – sem annak mértékéről, sem arról, hogyan alakult viszonyuk a tudományos műveltséghez –, márpedig ennek figyelembevétele alapvető lenne annak megítélésakor, hogy a „nemzeti közügynek” minősülő választási lehetőségek közül miért éppen a nemzeti tudományosság központi intézményének anyagi támogatása mellett döntöttek. Azt mindenesetre nincs okunk feltételezni, hogy az MTA patronálásával saját *tudományos* ambícióikat kívánták volna segíteni – még az ügyvédvizsgát tett Farkas, az egyetemen gyógyszerészdiplomát szerzett Staffenberger vagy a valószínűsíthetően legalább a gimnáziumot kijárt Hatzel esetében sem. Az iskolázottsági ismeretek hiányában ehelyett abból célszerű kiindulnunk, hogy

az Akadémiát támogató mecénási szerepvállalásuk elsősorban az MTA mint *magyar* intézmény és mint a *nemzet* megtestesítő szimbólum tekintélyéhez kapcsolódott. Ebben az értelemben tehát a nemzeti kultúrához való viszonyában képezhetett közösséget a vélhetően gyermek-kora óta a nemzeti színjátszás bűvkörében élő és élete alkonyán kifejezetten a nemzeti történetírás ügyét felkaroló Szilágyi István, a magyar nemzeti érzület reformkori lendületét és az asszimiláció erejét megtapasztaló Alois Staffenberger és Hatzel Márton, valamint a dualizmus korának elismert mestere, a kiemelkedő nemzeti eseménynek számító királykoronázás idején különleges szakmai szerepet kapott Laky Adolf.

A bemutatott hat személy és a közösségként a támogatók körébe belépő városok vizsgálata azt jelzi, hogy a nemzeti ügyként látott akadémiai eszme képes illusztrálni a 19. századi Magyarország demokratizálódási folyamatát. Az MTA támogatása alkalmas eszköz volt arra, hogy a társadalom (városi) középrétegeinek egy része is kinyilváníthassa a magyar nemzettel való érzelmi azonosulását.

JEGYZETEK

- 1 Gyáni: Polgárosodás mint zsidó identitás; Karády: Zsidó és nem zsidó; Gyáni: Forráskritika és bizonyítás.
- 2 Gyáni: Polgárosodás mint zsidó identitás, 271. A szerző idézi Karádyt, aki szerint „a nemzeti vagy helyi közügyekre áldozó honpolgár mintáját Magyarországon a legújabb korban elsősorban a zsidó polgárság testesítette meg”. Karády: *Zsidóság, polgárosodás*, 100.
- 3 Gyáni: Polgárosodás mint zsidó identitás, 271.; Gyáni: Forráskritika és bizonyítás, 24. A hivatkozott munka: Galambos: *Alapítványozás Nyíregyházán*, 83–87.
- 4 Bácskai: A régi polgárságról; Czoch: Gondolatok „A régi polgárságról”. Bácskai Vera a reformkori pesti nagykereskedőket – köztük a szabad királyi városi (keresztény) háttérű

és az izraelita családban születetteket is – vizsgáló monográfiájában az értékrendjükéről szóló fejezetben kifejezetten a helyi és országos intézmények javára tett jótékonykodásra is kitér. Bácskai: *A vállalkozók előfutárai*, 181–183.

- 5 A város és a polgár fogalmak változási tendenciáihoz bevezető: Bácskai: *Városok Magyarországon*, 97–103., 125–132.
- 6 Tóth: *Önszervező polgárok*.
- 7 Horváth: A szegényekről való, 65.
- 8 BFL IV. 1202. dd. Egyes hagyományokra vonatkozó végrendeleti kivonatok jegyzőkönyve.
- 9 AMB M/II. 325. Osoby: Andrej Samuel Royko. 1. d. *Testament des Herrn Andreas Samuel Rojko, Wahlbürgers der königl. Freistadt Pressburg*. A Royko-féle végrendelet jelen-

- tőségéről a pozsonyi evangélikus intézmények működésében: Markusovszky: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum*, 639–640. Roykóról: Tóth: *Mobilis polgárnemzetségek*, 333–334.
- 10 Az 1827. évi 35. tc.-ből a szabad királyi városok közül a – diétai székhelyként – továbbra is nemzeti politikai központ Pozsony és – az 1790 óta Soproni Magyar Társaság néven magyar nyelvű diáktársaságnak otthont adó – Sopron ki-maradása a leginkább feltűnő.
 - 11 A Valero-féle üzembről: Nagy: *Budapest története 1790–1848. II. Gazdasági élet*, 343–344., 347–348., 357.
 - 12 A Johann Christoph és Wilhelm Hector Ritter trieszti nagy-kereskedők nemesítéséről szóló újságcikk: *Magyar Kurir* (1830) 1. sz. (júl. 2.) 3. Pozsonyi polgárjoguk: AMB A/XXIV.1 362 Magistrát mesta Bratislavy, 2.e. Bürgerbücher 6., 1827. szept. 21.
 - 13 1808. 7. tc., 1812. 2. tc., 1827. 45. tc., 1836. 39. tc.
 - 14 *A Magyar Tudományos*, 42.
 - 15 1840. 42. tc. Bácskai–Nagy: *Piackörzetek*, 373.
 - 16 *MTTEvk* 3 (1834–1836) 38. Sajátos vonatkozása a történet-nek, hogy a felajánlott támogatás eltérő összeggel szerepelt az első bejelentés és a későbbi kimutatások idején, és emiatt magyarázkodni kényszerült az Akadémia titkára és ügyésze. *Rajzolatok* (1838) 30. sz. (okt. 14.) 239.; 36. sz. (nov. 4.) 286–287.
 - 17 1832-ben a pesti színházépítésre és a budai színészet javára adakozott. Lásd *Hazai és Külföldi Tudósítások* (1832) 52. sz. (dec. 29.) (Toldalék, oldalszám nélkül); majd 1836-ban a Nemzeti Múzeum és a Ludovika javára is adott: *Hazai és külföldi tudósítások* (1836) 38. sz. (máj. 11.) 297. A nőegyleti tisztségének első ismert említése: *Jelenkor* (1839) 92. sz. (nov. 16.) 365.
 - 18 Az ő alakját R. Várkonyi Ágnes még talányosnak ítélte. *A Magyar Tudományos*, 42.
 - 19 *The Post Office London Directory*. Pl. 1841: 715, 1843: 949, 1844: 1137.
 - 20 Vö. Tóth: Három londoni. Mayerrel egy időben működött szücsként Londonban a szepesszombati gyökerű Hentsch család két tagja és a pozsonyi születésű, de felmenőit tekintve az alsó-magyarországi bányavárosokból származó szücs és prémkereskedő, Georg Samuel Tekusch. Ráadásul Mayer ugyanúgy a Fitzroy Square negyedben lakott és tartotta fenn műhelyét, mint 1845-től Tekusch.
 - 21 *Pesti Napló* (1857) 2222. sz. (jún. 14.) (oldalszám nélkül).
 - 22 *Pesti Napló* (1859) 2956. sz. (dec. 20.) (oldalszám nélkül).
 - 23 *MTA Almanach* (1896) 176.
 - 24 A példák a *Pesti Napló* 1860. januári számaiból származnak.
 - 25 Debrecen, Szeged, Cegléd, Hajdúnánás, Kecskemét, Kisújszállás, Makó, Nagykőrös, Nagyszalonta, Nagyvárad, Nyíregyháza, Szabadszállás, Szatmárnémeti, Zenta.
 - 26 Az Akadémia nyilvántartásában végig Staffenberger Alajos nevéhez kötik ezt az adományt, pedig a testamentum férj és feleség közös akaratának többes számban fogalmazott kinyilvánítása. Érdemes utalni arra, hogy a végrendeletek között viszonylag ritka ugyan a házaspárok közös rendelkezése, ám általában is kevés a támpontunk annak megítéléséhez, hogy a mecenatúra valóban a polgári társadalomban a közéleti megjelenésre nagyobb eséllyel aspiráló férfiak (férjek) egyszemélyi döntése, vagy a társadalmi elvárások torzító hatása szorítja háttérbe a feleségek ilyen jellegű szándékait és állásfoglalásait.
 - 27 BFL IV. 1202. v. Pest város polgárkönyve, 1772. 09. 19.
 - 28 A Staffenberger család esetében a hagyományok, a kötődések és források nyelvhasználata is erős német identitásra vallanak, ezért az alábbiakban a német névalakot használom.
 - 29 Kemedtin, amit Illyefalvi a Vas megyei Vaskomjással azonosított. Illyefalvi: *Pest és Buda*, 2. köt. 154.
 - 30 A Staffenberger család – mint a dualizmus kori pesti virilis családok egyike – már Vörös Károly figyelmét is felkeltette. Vörös: *Budapest legnagyobb*, 49.
 - 31 BFL IV. 1202. v. Pest város polgárkönyve, 1819. 01. 09.
 - 32 Tóth: Három londoni; Tóth: A türelmi rendelet.
 - 33 BFL IV. 1202. cc. 356 AN. Barbara verw. Staffenberger hagyatéka. Inventur (Leder-Waarenlager), Verschleiß-Inventur (Verschleiß-Gewölbe), mindkettőt 1819. ápr. 14-én datálták.
 - 34 Testületen kívüli bőrkereskedő: Pl. *Der Pesther Stadt- und Landbothe*, 90.
 - 35 Pl. *Pesther und Ofner Wegweiser* 3 (1838) 108.
 - 36 Magyar: *Pest*, 1., 14., 70., 76., 90., 109.
 - 37 BFL IV. 1202. cc. 356 AN.
 - 38 Az eddig említetteken kívül a fivérek keresztszülei (a Müller–Unger házaspár), Stephan és Johann feleségeinek családja

- (Rotter, illetve Neumayer), sőt a gyöngyösi születésű, de 1815-ben Pestre nősült távoli rokon házassága útján szerzett rokonok (Schwanfelder) is ehhez a társadalmi szegmenshez tartoztak.
- 39 Pukánszky: *Német polgárság*.
- 40 1835-től a Műegyetemen mérnöknek tanult, 1836 és 1838 között a bécsi egyetem orvosi karán gyógyszerész szakra járt. Szögi: *Magyarországi diákok*, 193., 259.
- 41 Schmall: *Adalékok*, 159. Ez a pozíció akkoriban elsősorban a polgári közösségen belüli presztízst fejezett ki, valódi hatalmat nem nyújtott.
- 42 A korai pesti egyesületek kontextusához és az alábbiakban említett szervezetekhez: Tóth: *Önszervező polgárok*.
- 43 *Mercantil-Casino*, 20.; *Pesti Műegyesület*, 13.
- 44 Chyzer: *A Magyar Orvosok*, XCIV.
- 45 A három fivér nőtestvére, a fiatalon elhunyt Theresia Staffenberger (1801–1825) 1819-ben ment férjhez Birlyhez, akitől négy gyermeke született.
- 46 *Falusi Gazda* 2 (1862) 7. sz. (febr. 13.) 82.
- 47 Pólya József rendes tag az MTA matematikai és természettudományi osztályának 1863. márciusi ülésén tartott előadásában említette ezt „barátjára” emlékezve. *Budapesti Szemle* 17 (1863) 212–213.
- 48 Uo.
- 49 Ezt az anyakönyvi kutatás is igazolta. Georg Staffenberger (1758?–1833) gyöngyösi tímármester – aki vélhetően Joseph öccse volt – szintén Gyöngyösön élő fiának, Johann Nepomuk Staffenbergernek (1791–1849) legidősebb lánya, Aloisia Staffenberger (1818–1861) volt az, akit Alois (Alajos) feleségül vett. A gyöngyösi Szent Bertalan római katolikus egyházközségben keresztelték Aloisia Staffenbergert (1818. márc. 21.), apját, Johann Nepomuk Staffenbergert (1791. május 2.) és testvéreit. A reformkorban élt családtagok rokoni viszonyainak rekonstruálásában a Sasfi Csabától kapott, a pesti piarista gimnáziumból származó iskolázási adatokra is támaszkodhattam, amiért ezúton fejezem ki köszönetemet.
- 50 BFL IV. 1202. cc. 5983 AN. A vagyon értékének 64%-a jutott az általános örökösnek, akin kívül – feltételeken – két hűga is részben örökölt, de két rokon a férj oldaláról is a kedvezményezettek közé került.
- 51 A törvényszéki mutatókból ez olvasható ki, ám az iratok jelenleg lappanganak. Az információért Jakab Rékának és Nagy Sándornak, a BFL munkatársainak ezúton mondok köszönetet.
- 52 *Verzeichniß*, 46.; Schmall: *Adalékok*, 234.
- 53 Figyelemre méltó, hogy a Kerepesi úti temetőben álló családi sírban az 1818-ban eltemetett „családalapító”, Joseph óta több nemzedéken át együtt temetkezett a családból Stephan és Johann ága, Alois és felesége nevét azonban hiába keressük a sírkövön.
- 54 *Tudományos Értekező* 1(1862) 272.
- 55 *MTA Almanach* (1900) 224.; *AE* 23 (1889) 2.
- 56 Jelenlegi tudásunk mellett nem állapítható meg, hogy milyen számítás révén alakult ki az 5000 forint a hagyatéki vagyon 22%-ából, mint ahogy az sem, hogy a hagyatéki céljának a végrendeletben nem olvasható leszűkítése (természettudományi művek jutalmazására) milyen körülmények eredménye.
- 57 *Budapesti Közlöny* 4 (1870) 611.
- 58 Nem tévesztendő össze a történeti, pedagógiai és irodalmi műveket író Szilágyi Istvánnal (1819–1897), akit az Akadémia 1846-ban levelező tagjának választott.
- 59 Gelléri: *A magyar ipar*, 161–163.; *Magyar színművészeti lexikon*, 254. Gelléri forrása valószínűleg az ipartanodai igazgató Ney Ferenc nyomtatásban is kiadott ünnepi beszéde volt: Ney: *Emlékbeszéd*.
- 60 A fivérek keresztelése: MNL OL X 2003. 8. köt., 1790. 12. 11., ill. 1793. 09. 09.
- 61 *Magyar színművészeti lexikon*, 254.
- 62 A polgárfelvételle: BFL IV. 1202. v., 1790. 03. 27., 1815. 06. 17. A házasságra: MNL OL X 2003. 32. köt., 1790. 02. 09.
- 63 1773-ban János került be a komáromi polgárkönyvbe, aki a Pest megyei Csömörről vándorolt oda és nősült meg még ugyanabban az évben, valamint 1820-ban nyert polgárjogot István, aki vélhetően ez utóbbi leszármazottja volt. De már 1760-ban is bekerült a város polgárai közé egy ismeretlen foglalkozású, Szilágyi Pál nevű személy, aki az említett János apja vagy bátyja lehetett. SAN AK A.4.: 1773, 1820. 10. 27.; MNL OL X 10402. Házasságok: 1773. 05. 04.
- 64 A dualizmus kori emlékezet- és a színháztörténeti hagyomány – feltehetően a nemesi-nemzeti pátosz jegyében – egy erdélyi nemesi család leszármazottaiként állította be a Szilá-

- gyiakat, ám a reformkori iratokban ennek nem találtuk nyomát. Az 1828. évi adóösszeírás sem jelez nemesi származást, pedig mind a személyi adómentesség, mind a titulusok gyakorlata ezt indokolná. MNL OL VII. 1827 ordinata (N 26), Civ. Inter. No. 1207. Még a pesti választott polgárságnak az egykorú kalendáriumban közölt, német listája sem használja a „von” szócskát a nevében, pedig a társadalmi hierarchia ekkoriban felpuhuló felfogásának megfelelően igen bőkezűen kezeli a rendi rangok meglétét. *Adreßbuch der königlichen* (1827) 34–39., 174.; A Szilágyit nemesi rangúnak mutató szakirodalomra: Gelléri: *A magyar ipar*, 161.; *Magyar színművészeti lexikon*, 252–256. A Ney-féle emlékbeszéd szerint Szilágyi maga is számon tartotta előkelő vérvonalát, és Szilágyi Mihályt felmenői között tudva még Hunyadi Mátyással való rokonságát is emlegette.
- 65 *Adressbuch der Stadt*, 182.; *Adreß-Kalender*, 108.; *Adreßbuch der königlichen* (1815) 202.; *Adreßbuch der königlichen* (1827) 174.; *Pester und Ofner Wegweiser*, 150.
- 66 Kiscelli Múzeum, ltsz. 54.82.3. Közölve: Tóth: *Önszervező polgárok*, 293.
- 67 Az 1828-as adóösszeírás idején öt legény dolgozott a műhelyében, ami pesti viszonylatban is a nagyobb kézműves üzemek közé helyezi Szilágyi üzletét. MNL OL N. 26, 55c. No. 1207.
- 68 Schmall, *Adalékok*, 160.
- 69 Egy besúgói jelentés szerint maga Széchenyi István határozottan ellenezte a felvételét, ugyanis nem kívánta megnyitni az egyesületet az iparosok irányába. Simon: A reformkori magyar, 24.; Tóth: *Önszervező*, 150., 185., 293.
- 70 Gelléri: *A magyar ipar*, 162. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint is özvegyként hunyt el. MNL OL X 2003. 57. köt., 1863. 07. 31.
- 71 Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*, 38–39.
- 72 Többek közt Horváth Mihály, Pauler Gyula, Fraknói Vilmos és Wertheimer Ede munkái. Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*, 39.
- 73 *Magyar színművészeti lexikon*, 254.
- 74 Gelléri: *A magyar ipar*, 161–162.; Ney: *Emlékbeszéd*, 8.
- 75 Ney: *Emlékbeszéd*, 14.
- 76 MNL OL X 2585. Keresztelések, 1802. febr. 14.; MNL OL X 2478. Halálozások, 1858. szept. 10.
- 77 Thim: *A magyarországi 1848–49-iki szerb*, 93., 652–655. Hatzel 1848-as szerepléséről: Tóth: Ki volt, 260–266.
- 78 Ezúton köszönöm Galambos Sándornak, Ilyés Gábornak és a megyei levéltár munkatársainak, hogy tanácsaikkal és iratok felkutatásával is segítették munkámat.
- 79 MNL OL X 2585. 1813. ápr. 21.
- 80 Kujbusné: *Nyíregyháza önkormányzata*, 237.
- 81 *Pro Memoria*, 287. Vagyonának elkobzásáról, majd visszaszerzéséről: Margócsy: *Nyíregyháza*, 206.
- 82 Erre már Margócsy József felhívta a figyelmet. Margócsy: *Nyíregyháza*, 206.
- 83 *Magyarország Gazdasági Egyesületének*, 18.
- 84 *Jelenkor* 9 (1840) 86. sz. (okt. 24.) Iskoláztatásának helyszínéről és irányáról nincs információnk.
- 85 A Szabolcs vármegye (elsősorban birtokos) nemes családjait bemutató nemességtörténeti kötetben nem szerepel a nevük. Reiszig–Csoma: *Szabolcs*. Az apa nevéhez halálakor a *Perillustris Dominus* (kb. tekintetes úr) titulust kapcsolták, ami jellemzően a nemesi jogállásúaknak járt ki, de Hatzel királyi tisztviselői státusza is magyarázat lehet rá. Antalt 1836-ban „nemzetes” szóval címezték, de ez is használatban volt nemesek és honoráciorok esetében is. Galambos–Kujbusné: *Nyíregyháza*, 221. Emellett a két fivér halotti bejegyzésekor az anyakönyv a *compossessor* kifejezéssel írta le a társadalmi állásukat, ami a feudális jogban jellemzően a nemesi közbirtokosságra használt kifejezés, ám akár arra is utalhat, hogy városi ingatlant birtokoltak együttesen.
- 86 MNL SzSzBML V. 52. b., 1. doboz, 1848/28.
- 87 *AE* 3 (1869) 91. Figyelemre méltó, hogy csak Hatzel Márton halála után egy évtizeddel, egyúttal bátyja elhunytát követően néhány hónappal kapott értesítést az MTA. Ennek lehetséges oka, ha Hatzel úgy rendelkezett, hogy csak felesége halála után válnak esedékessé a hagyományozásai, de a végrendelet hiányában ezt lehetetlen eldönteni, és felesége halálának dátuma sem ismert.
- 88 Ezt az egyesület lapja közli: *Gazdasági Lapok* 17 (1865) 214.
- 89 Galambos: *Alapítványozás*, 79., 88., 107.; Galambos: *Alapítványi célok*.

- 90 Farkas István ügyvéd végrendelete; Nagy: Farkas István.
- 91 MNL OL X 6464. Házasságok, 1816. dec. 29. (Farkas István és Márkus Mária házassága); Keresztelések, 1826. nov. 3., Halálozások, 1842. dec. 27. (Farkasné halála).
- 92 Farkas István ügyvéd végrendelete, 301. (8. pont). Lásd még *AE* 15 (1881) 135, 140.
- 93 *AE* 1 (1890) 202–204.
- 94 *AE* 1 (1890) 204.
- 95 Farkas István ügyvéd végrendelete, 301–302.
- 96 MNL OL X 10507. Házasságok, 1802. márc. 1. (szülei, Hamernyik János és Rátz Rozália házassága); Keresztelések, 1808. jan. 6. (saját keresztelése). MNL OL X 6686. Halálozások, 1883. márc. 5.; MNL OL N 26. Com. Nitriensis, Priv. Opp. Érsek Újvár, No. 81. (Joannes Hamernyik).
- 97 Végrendeletét viszont így írta alá: „Hamernyik János alias Hamer János”, ami a német identifikáció lehetőségét is felveti. VVL V. 93. f. 18/1883.
- 98 *AE* 17 (1883) 50.; 18 (1884) 10.
- 99 Így az Akadémia vagyongazdálkodási tevékenységére is rálátni: az igazgatótanács ülésein olykor előkerült az értékesítés ügye. 1884 márciusában felvetődött, hogy a magas árfolyam miatt érdemes lenne eladni, és erről júniusban döntés is született, 1887 januárjában pedig arról számolt be a vagyongazdálkodó Földhitelintézet, hogy eladtak két részvényt a készletből. *AE* 18 (1884) 77.; 18 (1884) 161.; 21 (1887) 27.
- 100 *Veszprémi Független Hírlap* 3 (1883) 11. sz. (márc. 17.)
- 101 *Eger* 22 (1883) 11. sz. (márc. 15.)
- 102 *Nemere* 13 (1883) 22. sz. (márc. 15.)
- 103 *AE* 17 (1883) 50.; 18 (1884) 175.
- 104 BFL IV. 1202. v., 1837. aug. 12. Komárom polgárművelében visszatérő családnév a Laky, és a reformkorban városi viszonylatban magas státuszú (ügyvéd és kereskedő foglalkozású) személyek is szerepelnek köztük, de a kapcsolatot nem tudjuk igazolni.
- 105 MNL OL X 2222. Házasságok, 1825. május 8. (Laky Károly és Dill Margit házassága). A „Dill Margit” és Georg Thiel közötti házassági kapcsolatot az valószínűsíti, hogy mindkettő Schwerinből származott. Thiel 1814 őszén szerzett polgárjogot, ám hamarosan, 36 évesen elhunyt. BFL IV. 1202. v., 1814. nov. 26.; MNL OL X 6686. Halálozások, 1817. aug. 5. Harmadik gyermekük, Adolf születése: MNL OL X 2222. Keresztelések, 1829. jún. 9.
- 106 *Adreßbuch der königlichen* (1815) 195.; *Pesther und Ofner Wegweiser* (1845) 140.
- 107 *Magyar életrajzi*, 1994, 386.
- 108 BFL VII. 10. d., 1910. 046.; Vö. *AE* 21 (1910) 597.
- 109 Laky végrendeletével kapcsolatban a jövőben tisztázandó lesz, hogy mi lett a sorsa annak a jogi eljárásnak, melynek során két elhunyt testvérének gyermekei formai hiányságra hivatkozva megtámadták a végrendeletet, és így a „nábob” vagyona mégsem jutott volna jótékony célra. *Délmagyarország* 1 (1910) 126. sz. (okt. 20.)
- 110 *AE* 21 (1910) 599.

FORRÁSOK

Archív Mesta Bratislavy, Pozsony (AMB)

A/XXIV.1 362 Magistrát mesta Bratislavy, 2.e. Bürgerbücher M/II. 325. Osoby: Andrej Samuel Royko. 1. doboz

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV. 1202. cc. Végrendeletek és hagyatéki leltárak

IV. 1202. dd. Egyes hagyományokra vonatkozó végrendeleti kivonatok jegyzőkönyve

IV. 1202. v. Pest város polgárművelével

VII. 10. d. Kerületi járásbíró iratai, kihirdetett végrendeletek

IV. 1403. b. Budapest Székesfőváros közgyűlési jegyzőkönyvei

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

N 26. Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827. ordinata

X 2003. Pest belvárosi róm. kat. egyház anyakönyvei

X 2222. Pest, Kálvin téri ref. egyház anyakönyvei

X 2478. Nyíregyházi r. kat. egyház anyakönyvei
 X 2585. Szikszói r. kat. egyház anyakönyvei
 X 6464. Pécs Budai külvárosi r. kat. anyakönyvek
 X 6686. Pest, Deák téri ev. egyház anyakönyvei
 X 6686. Vác, Szt. Miklós r. kat. egyház anyakönyvei
 X 10402. Komáromi róm. kat. egyház anyakönyvei
 X 10507. Érsekújvár r. kat. egyház anyakönyvei
 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Levéltára (MNL SzSzBML)
 V. 52. b. Nyíregyháza Mezőváros községtanácsai iratai
 Státny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno (SAN AK)
 A.4. Magistrat mesta Komarno, Úradny knihy (Polgárfelvélteli könyv)
 Vác Város Levéltára (VVL)
 V. 93. Vác város polgármesterének iratai

Magyar Tudom. Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1896, 1900
Akadémiai Értesítő (AÉ), 1869, 1881, 1883, 1884, 1886, 1887, 1889, 1890, 1910
A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (MTTÉvk), 1834–1836

Budapesti Közlöny, 1870
Budapesti Szemle, 1863

Délmagyarország, 1910
Eger, 1883
Falusi Gazda, 1862
Gazdasági Lapok, 1865
Hazai és Külföldi Tudósítások, 1832, 1836
Jelenkor, 1839, 1840
Magyar Kurir, 1830
Nemere, 1883
Pesti Napló, 1857, 1859, 1860
The Post Office London Directory, 1841, 1843, 1844
Rajzolatok, 1838
Tudományos Értekező, 1862
Veszprémi Független Hirlap, 1883

Adreßbuch der königlichen Freystadt Pesth. Pesth, 1815, 1827
Adressbuch der Stadt Pesth. Hrsg. Rath, Paul. Ofen, 1803
Adreß-Kalender der königlichen Freystadt Pesth. Hrsg. Rath, Paul. Waitzen, 1805.
Magyarország Gazdasági Egyesületének név- és alapítványkönyve. 1846-dik évi május 31-ikén. Pest, 1847.
Pesther und Ofner Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender, 1838, 1845, 1847
Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn, 1843

HIVATKOZOTT IRODALOM

A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975.
 Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Bp., 1989.
 Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Bp., 2002.
 Bácskai Vera: A régi polgárságról. In: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Szerk. Kövér György. Bp., 2006. 15–37.
 Bácskai Vera – Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Bp., 1984.

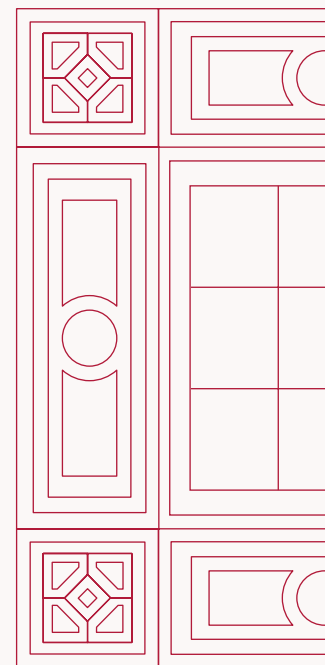
Chyzer Kornél: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*. Sátoraljaújhely, 1890.
 Czoch Gábor: Gondolatok „A régi polgárságról”. In: *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Szerk. Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád. Bp., 2022. 132–146.
 Farkas István ügyvéd végrendelete. In: *Források Pécs polgárosodásáról*. Szerk. Nagy Imre Gábor. Pécs, 2010. 300–304.
 Fekete Gézáne: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*. 2. köt. 1859–1900. Bp., 2000.
 Galambos Sándor: *Alapítványozás Nyíregyházán a dualizmus korában*. Nyíregyháza, 1996.

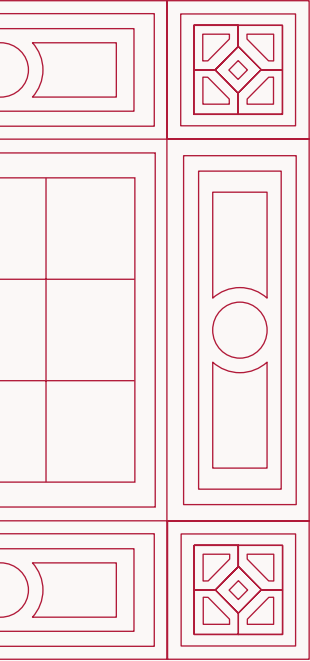
- Galambos Sándor: Alapítványi célok a dualizmus korában Nyíregyházán. *Levéltári Szemle* 41 (1991) 1. sz. 19–27.
- Gelléri Mór: *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok*. Bp., 1887.
- Gyáni Gábor: Polgárosodás mint zsidó identitás. *BUKSZ* 9 (1997) 266–276.
- Gyáni Gábor: Forráskritika és bizonyítás. Viszontválasz Karády Viktornak. *BUKSZ* 10 (1998) 20–27.
- Horváth József: A szegényekről való gondoskodás a 17–18. századi Győrben a végrendeleti kegyes hagyományok tükrében. In: *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Szerk. Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád. Bp., 2022. 64–80.
- Illyefalvi I. Lajos: *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai*. Bp., é. n.
- Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*. Bp., 1997.
- Karády Viktor: Zsidó és nem zsidó polgárosodás? Válasz Gyáni Gábornak. *BUKSZ* 10 (1998) 9–19.
- Kujbusné Mecsei Éva: *Nyíregyháza önkormányzata 1753–1848*. Nyíregyháza, 2003.
- Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva: *Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határozottatott... (1793–1837)*. Nyíregyháza, 2001.
- Magyar Mihály: *Pest szab. kir. város házjegyzéke*. Pesth, 1848.
- Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1994.
- Magyar színművészeti lexikon*. Szerk. Schöpflin Aladár. IV. Bp., 1931.
- Margócsy József: Nyíregyháza nemzet- és országgyűlési képviselői 1848–1944 között. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 11 (1995) 205–227.
- Markusovszky Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története*. Pozsony, 1896.
- Mitglieder des Mercantil-Casino in Pesth*. Pesth, 1845.
- Nagy Imre Gábor: Farkas István, egy elfeledett adományozó pécsi polgár. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Szerk. Gyánti István – Kult László. Pécs, 2018. 348–355.
- Ney Ferenc: *Emlékbeszéd nemes Szilágyi István néhai pesti polgár mint számos ösztöndíj alapítója fölött [...]*. Pest, 1870.
- A Pesti Műegyesület részvényeseinek névsora, 1844*. Pest, 1844.
- Pro Memoria. Nyíregyházi összeírások, 1752–1850*. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2003. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 29.)
- Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*. Bp., 1940. (Reprint: Bp., 2000. Kisebbségkutatás Könyvek.)
- Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez*. Első köt. Bp., 1899.
- Simon Zoltán: A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Casino. *Sic Itur ad Astra* 12 (2000) 3. sz. 11–46.
- Szögi László: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1789–1848*. Bp., 2013. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 20.)
- Thim József: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*. 3. Bp., 1935. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.)
- Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Bp., 2005.
- Tóth Árpád: Mobilis polgárnemzetségek a késő rendi társadalomban: a német evangélikus polgárság példáján. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 26 (2022) 3. sz. 329–350.
- Tóth Árpád: A türelmi rendelet és az evangélikus polgárság: migráció, expanzió, hálózat. *Egyháztörténeti Szemle* 24 (2023) 3. sz. 61–88.
- Tóth Árpád: Három londoni vonatkozású végrendelet Pozsonyból. *Levéltári Közlemények* 95 (2024) (megjelenés alatt).
- Tóth Sándor: Ki volt Nyíregyháza polgármestere az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában? Hatzel Márton (1800–1858). *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 33 (1998) 260–266.
- Verzeichniß derjenigen pl. tit. Wohlthäter, welche zur Begründung des Pesther städtischen „Josephinum” Waisenhauses freiwillige Beiträge geleistet haben*. Mit specieller Angabe des bis ult. December 1840. Pesth, 1841.
- Vörös Károly: *Budapest legnagyobb előfizetői, 1873–1917*. Bp., 1979.

Az Akadémia női adományozói a kiegyezéstől a második világháborúig

Papp Barbara

1945 előtt a nők családi kötelékeken kívül csakis adományozás révén kapcsolódhattak a Magyar Tudományos Akadémiához. Nő ekkor még nem lehetett akadémiai tag, hiszen csak a korszak oktatásügyi szabályozása teremtette meg az ehhez szükséges alapvető műveltségbeli feltételeket.¹ (Az, hogy egy nő magasabb szintű intézményi művelődés nélkül legyen a tudós társaság tagja, amire a férfiak esetében számos példát láthattunk, tökéletesen idegen volt a magyar társadalomtól.) Az a harc, amelyet a „szép, tiltott táj felé”² jutásért vívtak a nők már évtizedek óta, éppen ebben a korszakban ért el átütő eredményt. Felsőbb iskolát a nők 1869-től végezhettek, érettségit tehettek, majd a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895. évi 65.719. sz. rendelete alapján mehettek egyetemre. 1895-től nyíltak meg előttük a bölcsészettudományi (mai értelemben: bölcsészet- és természettudományi), az orvosi és a gyógyszerészeti szakok. Ezzel a magyar társadalom beengedte a nőket a felsőoktatás intézményesített keretei közé, elismerve, hogy ők is alkalmasak felsőfokú tanulmányok végzésére és a tudóspályára – bár mindez korántsem tűnt minden kortárs számára egyértelműnek. A budapesti bölcsészkar dékánja, Kornis Gyula még 1925-ben is amellett érvelt, hogy szükségtelen, sőt káros a nők egyetemi képzése. A budapesti orvoskar döntéshozói az 1920-as években hasonlóképpen gondolkodtak, 1926-ig női *numerus nullus*t hirdettek, vagyis az állami jóváhagyás ellenére sem vettek fel egyetlen nőhallgatót sem.

Az 1930-as évek végére, 1940-es évek elejére elmozdulás történt a diplomás nők megítélésében, és egyre több középosztálybeli család küldte vagy engedte lányát a felsőoktatásba. Korábban – ha egyáltalán megfordult a fejében a nyilvános iskoláztatás – a tanítóképző, a középiskolák megnyílásával és általánosabbá tételével az érettségi, a korszak vége felé egyre inkább a diploma lett az a bizonyítvány, amely felé a műveltségre törekvő lányok törekedtek, és amelyet egy jól képzett, szellemi társat (is) kereső férfi elvárt a párjától, még akkor is, ha a feleség nem föltétlen dolgozott fizetett állásban. A két világháború között a főiskolák mindenféle korlátozás nélkül nyitva álltak a nők előtt, az egyetemek bizonyos szakjai – közöttük a hatalomgyakorlásra

irányuló jogász, valamint a nagy presztízsű műegyetemi szakok legnagyobb része – viszont a korszak végéig a férfiak privilégiuma maradt. Az egyetemet végzett nők az első világháború utáni időkben már doktorálhattak, néhány női magántanár is működött az egyetemen, de a teljes egyenlőséget a felsőoktatásban a két nem között csak az 1946. évi 22. tc. hozta el.³

A korszak nem csupán a nők magasabb képzésbe történő beengedését, hanem a nagyobb arányú munkavállalásukat is elhozta. Az alsóbb rétegek számára korábban sem volt kérdés, hogy a nő dolgozzon-e, azonban a korszakban – különösen az első világháborútól kezdve – általában is jelentősen megnőtt a női munkavállalók száma. Ez nem csupán a magasabb szintű képzés és egyéb kivívott jogok miatt következett be, hanem a világháború következtében kialakult munkaerőhiány, valamint a tercier – szolgáltató – szektor jelentősebbé válása miatt. A magasabb műveltségű, elhivatott nők egyre kevésbé elégedtek meg a háziasszonyi, esetleg műzsi vagy éppen műkedvelői szerepkörrel, ők is a munkaerőpiacra léptek. A két világháború közötti években egyre jelentősebb lett a diplomás nők között azoknak a száma, akik nem csupán státuskellék-jelleggel diplomáztak.

A korszak a nők társadalmi-politikai szerepvállalása tekintetében is nagy változást hozott: 1918-ban szavazati jogot kaptak. Jóllehet a műveltségbeli, életkori és vagyoni censzusokkal szűkített választójog a nők esetében szigorúbb határokat állított fel, mint a férfiaknál, ez mégis rendkívüli előrelépés volt. A diplomás nők természetesen megfeleltek a törvényi kereteknek, és minden további korlátozás nélkül szavazhattak. Az általános, vagyis vagyoni, műveltségi és nemi megkülönböztetést sem használó szavazati jogot csak az 1945. évi 8. tc. hozta el Magyarországon.

A kiegyezéstől a második világháborúig tartó korszakban tehát a nők korlátozottabb életet élhettek, mint a férfiak, de egyre több jogot tudhattak magukénak. Az adakozás tulajdonképpen lehetőség és motiváció kérdése, és ebben az időszakban ez is könnyebbé vált a nők számára. A tulajdonnal rendelkező nőknek lehetőségük volt vagyonuk felett rendelkezni – ez így történt már a középkorban is –,

viszont az 1874. évi 23. tc. ki is mondta a nők teljeskorúságát (nagykorúvá válását) legkésőbb 24 esztendőskorukban, vagy ha férjhez mentek, már korábban is. Ez fontos lépést jelentett az önrendelkezés terén, ugyanis ettől kezdve a hajadonok a teljeskorúságuk elérésétől – az addigi, a *Hármaskönyv*ben lefektetett gyakorlattal ellentétben – nem álltak többé gyámság alatt.⁴ A jogi lehetőség tehát adott volt, így csupán az anyagi adottságok szabhattak határt az adományozásban. A dúsgazdag arisztokrata hölgyeknek természetesen sokkal nagyobb tere adódott az Akadémia támogatására is, mint egy kisebb birtokosnak vagy egy önmagát munkájából eltartó asszonynak.

Az akadémiai adományadás módját, jellegét tekintve három csoportot állítottam fel: 1. az Akadémia javára végrendelezőket (*jótevény végrendelezők*), 2. az életükben – tehát nem végrendeletben – adakozó hölgyeket (*jótevény adományozók*) és 3. az olyan adományozókat, akik bevalottan valamely családtagjuk nevében, illetve az ő emlékére tekintettel támogatták a tudós társaságot (*jótevény családtagok*). A csoportosítás révén szándékozunk közelebb kerülni az adományok mögött rejlő okok és motívumok megértéséhez, miként már maga a csoportosítás is jelez különböző élethelyzeteket. A csoportok nem vagy csak korlátozottan jelentenek időbeli útmutatást: a végrendelezők (1.) és a jótevény családtagok (3.) a korszak teljes egészében jelen voltak, míg az adományozók (2.) csak az 1920-as évektől, amikor a hölgyek is bekapcsolódtak a világháború utáni MTA-támogatási hullámba. Az egyes csoportokon belül az adományok időrendben kerülnek tárgyalásra. Esetleírásokat használok, hogy minél teljesebben bemutathassam az adományozó nők történetét, ezzel is érzékeltetve sokféleségüket.

JÓTEVÉNY VÉGRENDELKEZŐK

Latinovits-Gyelmis Cecília a borsodi Latinovits család sarja volt, akinek édesapja, Lajos 1848/49-ben Bács-Bodrog vármegyét képviselte az országgyűlésben.⁵ Férje a szabadkai nemes Gyelmis családból származott.⁶ Latinovits-Gyelmis

Cecília végrendeletében több jótevény hagyományt tett: alapítványt hozott létre szabadkai születésű, vagyontalan joghallgatók részére, valláskülönbség nélkül; 1000 forintot hagyott a Magyar Gazdasszonyok Egyletének; és 1000 forintot a Magyar Tudományos Akadémia céljaira.⁷

Horgosi Kárász Anna 1871-ben kelt végrendeletében rendelkezett vagyonáról. (1872. október 12-én hunyt el.) A vagyont legnagyobb részét jótevény és közművelődési célokra rendelte: a Nemzeti Színház nyugdíjalapja, a Nemzeti Múzeum, a Rókus Kórház, a Vakok Intézete, a pesti Erzsébet Árvaház, a Magyar Gazdasszonyok Árvaháza, a hasonszervi kórház és a szegények háza mellett a Magyar Tudományos Akadémia számára is hagyott 1000 forintot, mindenféle megkötés nélkül. Pesti bérházairól – a Lipót, Gyár és Három-mozsár utcában (a mai V. ker., Váci utca, VI. ker., Liszt Ferenc tér és Mozsár utca) – és ingóságairól úgy rendelkezett, hogy azokat adják el, s a jövedelmet kamatoztassák addig, amíg el nem éri a 100 000 forintot, akkor pedig osszák három részre Budapest, Szeged városok és Csongrád vármegye között, majd e tőkék kamataiból szegény sorsú, szorgalmas és jó magaviseletű árva fiúk és lányok nyerjenek ösztöndíjat, valláskülönbség nélkül. Mindemellett rokonaira (10-10 000 forint) és cselédeire (egyévnyi bér) is gondolt végrendeletében.⁸

Kárász Anna nyitrai nemesi családból származott, az előnevet adó horgosi birtokot nagyapja, Kárász Miklós, Szeged város főjegyzője, később Csongrád vármegye alispánja szerezte. Anna szülei Kárász István és Fáy Kunigunda voltak, testvérei közül Miklós és Benjámin alispán lett, Pál kapitány, húga, Borbála korán elhunyt, Katalin és Anna pedig együtt éltek le az életüket. A nővérek nem örökölhették a nemesi birtokot, járadékot kaptak, illetve egy összegben fizették ki őket. A két hölgy eleinte Szegeden, majd Budapesten lakott, talán a művelődés iránti igényük miatt költöztek a fővárosba, ahol páholyt béreltek a Nemzeti Színházban, és rendszeresen látogatták a Nemzeti Múzeumot. Katalin elhunyt nagy csapást jelenthetett Annának, aki idős korára meg is vakult. Ennek ellenére nem vesztette el életkedvét, és nem mondott le a műélvezetről sem: rendszeresen felolvastatott magának.⁹ Ő maga takarékosan élt,

de a jótékonyágban nem volt az. Egy anekdota szerint egy kisebb birtoka eladásakor képes volt azt a két vevőjelölt közül a hatgyerekesnek odaadni 1000 forinttal kevesebért.¹⁰ Család – egészség – műveltség: adományai alapján ezeket tarthatta az életben a legfontosabbaknak.

A Budapest VIII. kerületében élő Bujanovics Jánosné Koppy Mária, egy pesti közjegyző özvegye számára nem volt központi kérdés, hogy hová, milyen célra jótékonykodik. 1881-ben kelt végrendeletében mintegy 150 000 forint értékű összeget hagyott bármilyen „hazafiúi, közjótékony és emberbaráti” célra,¹¹ amit az általa kijelölt Tisza Kálmán miniszterelnök és Szapáry Gyula pénzügyminiszter megneveztek. Koppy Mária azért döntött így, mert vagyonát jelentős részben magyar állami nyeresémmel – sorsjegyeknek köszönhetette, és úgy vélte, ebből vissza kell valamit adnia a hazájának.¹² Tisza és Szapáry 1884-ben úgy döntött, hogy 22 részre osztják a hagyatékot, és juttatnak oktatási intézményeknek, jótékony szervezeteknek – például a gyógyíthatatlan elmebetegek ápolására, állami tisztviselők ápolási költségeire¹³ –, valamint a hazai művelődés intézményeinek. Utóbbi részből kapott egyebek mellett az írók segélyegylete, a Nemzeti Színház nyugdíjalapja és az Akadémia. Az MTA-nak adott 11 000 forint felett az igazgatóság szabadon rendelkezhetett, ebből adták ki többek között Bayer József *A Nemzeti Játékszín története* című kötetét 1897-ben.¹⁴

A szentesi nemesasszony, Farkas Mihályné Pápai (Pápay) Erzsébet 1893-ban hagyományozott az Akadémiának 1000 forintot (2000 K), mindenféle megkötés nélkül.¹⁵ Férjével közös végrendeletükben 49 kat. hold földet a szentesi református egyháznak, 31 kat. holdat a szentesi szegényeknek adtak, a többi a törvényes örökösöké – az oldalági rokonnaké – lett.¹⁶ (A férj 1900-ban, 72 esztendősen hunyt el.)

Kőrössy Flóra, a 63 esztendőes mezőszentgyörgyi birtokosnő 1934. szeptember 18-án távozott az élők sorából. Vagyona összesen 250 000 pengőt tett ki. Sohasem ment férjhez, utódai nem voltak. 1934 júliusában kelt végrendeletében meghagyta, hogy vagyonának csak egyharmadát örököljék az oldalági örökösök – anyja és apja testvéreinek leszármazottai –, kétharmadát pedig jótékony célokra szánta, amiből az alkalmazottainak is juttatott némi ha-

gyományt. A helyi református egyház kisebb földterületet kapott, ebből alapítvány készült Flóra néhai bátyja, László emlékére – Mezőszentgyörgy község szegényalapja viselte a nevét.¹⁷ A főörökös tulajdonképpen a Dunántúli Református Egyházkerület lett. Az egyházkerület örökölte a mezőkeresztesi lakóházat és a gazdasági épületeket, valamint a 212 magyar hold nagyságú, kitűnő minőségű szántóföldet, azzal a megkötéssel, hogy az örökhagyó szülei, Kőrössy Lajos és Fodor Ilona emlékére hozzanak létre alapítványt, és a birtok jövedelméből évente négy jeles tanulót segélyezzenek az egyházkerület pápai református főiskoláján. A pápai református egyházközség is kapott 1000 pengőt templomépítésre. A tekintélyes vagyonból jutott ugyanakkor az Akadémiának is, sőt Kőrössy Flóra nevét a Magyar Tudományos Akadémián létrehozott díj is megörökítette. Kőrössy Flóra úgy rendelkezett, hogy 50 000 pengővel alapítsanak egy nevével jegyzett díjat, mely a legkiválóbb, nemzeti tárgyú irodalmi és történelmi alkotásnak járjon. Az egyéb adományok és költségek levonása után fennmaradó készpénzét is az MTA-ra hagyta.¹⁸

A végrendelet végrehajtása sokáig elhúzódott, mivel az oldalági rokonok megtámadták azt az örökhagyó elmeállapotára hivatkozva. A végrendelet azonban szabályosan, tanúk és közjegyző, valamint orvos jelenlétében készült, akik nem látták jelét zavarodottságnak. Az elkeseredett örökösök egyezséget ajánlottak az Akadémiának, szerettek volna nagyobb örökrészhez jutni, de az Akadémia nem ment bele, így viszont kénytelenek voltak végigvinni a pert, ami végrehajtandónak ítélte a végrendeletet. Az egyházkerületre 87 700 P, a rokonokra 68 000 P, az Akadémiának 63 000 P jutott. A Pápai Református Kollégium (Főiskola) 1937-től oszthatott segélyt a jeles tanulóknak Kőrössy Flóra adományából, és ebből nem csupán a teológia, hanem a gimnázium, sőt a Református Polgári Leányiskola és a Református Nőnevelő Líceum és Tanítóképző diákjai is kaptak.¹⁹

Az Akadémia 1939-ben jutott hozzá a teljes összeghez, ami kamatokkal együtt 70 000 pengőt jelentett. Az ebből alapított díj az egyik évben szépirodalmi, a másik évben történelmi tárgyú művet kívánt jutalmazni az elmúlt két év kiadott vagy bemutatott munkáiból, pályázás feltétele nélkül.

A bírálóbizottság, amelynek a tiszteletdíja a kamatok 10%-a volt, az igazgatótanács három tagjából és az I. (nyelv- és széptudományi) és II. (történelmi) osztály három tagjából állt.²⁰ 1940-ben hirdették meg az első, irodalmi pályázatot, és az 1941-es közgyűlésen döntöttek odaítéléséről, az I. osztályt Keménfy János, Pukánszky Béla, Szász Károly képviselte a bírálók között. A nyolc esélyes mű közül Makkai Sándor *Mi, Ernyeiek* című regényét találták érdemesnek a 2000 pengős jutalomra. 1942-ben történelmi tárgyú pályadíj sorsáról döntöttek. Domanovszky Sándor, Balanyi György, Hajnal István és Lukinich Imre is szerepelt a bizottságban, amely 12 írás közül Jakó Zsigmond *Bihar megye a török pusztítás előtt* című értekezését jutalmazta. 1943-ban ismét irodalmi pályaművet díjaztak, ekkor Szabó Zoltán *Szerelmes földrajzát* ítélték a legjobbnak, 1944-ben pedig Hajnal István *A kis nemzetek történetírása* című művét ismerték el.²¹ 1945-ben, pontosabban már 1946-ban Kosztolányi Dezső összegyűjtött munkáiról emlékeztek meg elismeréssel – *post mortem* oklevélben részesítették az 1943-as kötet szerzőjét, mivel úgy látták, hogy „jutalmakat az Akadémiának nem áll módjában kiadni”.²²

A Körössy Flóra-alapítvány díja meglehetősen nagy összeg volt, megegyezett az akadémiai nagyjutalom összegével.²³ Az egyik kedvezményezett, Jakó Zsigmond csaknem 40 év elteltével is úgy nyilatkozott, hogy rendkívül sokat jelentett számára az elismerés:

„1940-ben doktoráltam Budapesten. Létezett akkoriban egy igen rangos díj, a Körössy Flóra jutalomdíj [...] és hát 1942-ben nekem, zöldfülűnek ítélték oda olyan befutott személyiségek ellenében is, mint Eckhart Ferenc, a pesti jogtörténész professzor, kiváló kutató, aki meg is neheztelt rám ezért. Ennek az elismerésnek a súlyát az is növelte, hogy a díjat olyan bizottság ítélte nekem, [...] az akkori magyar történettudomány legkiemelkedőbb alakjai, [...] egy fiatalnak, amilyen én voltam, nagyon sokat jelentett az elismerés.”²⁴

Körössy Flóra tehát gazdagon juttatott a magyar tudománynak, illetve képviselőinek, jóllehet sohasem indokolta meg, hogy miért éppen az Akadémiának adományozott.

A Dunántúli Református Egyházkerület könnyebben érthető, apjának, az egykori pápai diáknak és édesanyjának állított emléket vele, a községi szegényalap révén pedig a szintén utód nélkül elhalt bátyja neve maradhatott fenn. Az ő kötődését az Akadémiához azonban nem ismerjük.

Flóra mindkét ágon dunántúli református birtokos nemesi családból származott, anyai nagyapja szolgabíró, apai nagyapja a vármegye táblabírája volt, édesapja is jogot végzett, és Veszprém vármegye szolgálatában állt az árvaszék elnökeként. Testvére, László 1865-ben, ő 1871-ben született.²⁵ A gyermekek nevelésére, művelődésére nagy gondot fordíthattak, hiszen a 10 éves Flóra a *Lányok Lapja*, 17 évesen a *Nemzeti Nőnevelés* olvasója volt.²⁶ A vidéki úrilányokhoz illő társasági események szervezték életét: részt vett megyei jótékonyági vacsorákon, műkedvelő előadásokon, bálokon, olykor Budapestre is felutazott bálozni, télen korcsolyázott.²⁷ Flóra szép lány volt, szerelme és kérésze is akadt Purgly László gazdatiszt személyében, azonban apja kevesellte az ifjú jövedelmét, és megakadályozta a frigyet, mire az – a szóbeszéd szerint – öngyilkos lett.²⁸ Körössy Flóra negyvenéves korára elvesztette közeli hozzátartozóit, s ezután magányosan élt: állataival lakott együtt. Magával és a környezetével nemigen törődött, betegsége idején már iszonyú higiénés körülmények uralkodtak a hatszobás mezőszentgyörgyi házában.²⁹ Takarékosan élt, és bár fiatal lányként, majd az első világháború idején is többször adakozott, a halála után a rokonait meglepte jótékony hagyományainak mértéke.³⁰ A korabeli sajtó egyébként hatalmas szenzációként kezelte az ügyet: mind a hatalmas egyházi és tudományos célú adományt, mind azt, hogy „az örökösöknek csak elenyésző csekélység jutott”, és így megtámadták a végrendeletet.³¹

JÓTÉKONY ADOMÁNYOZÓK

Gróf Nádasdy Tamásné gróf Wenckheim Mária 1921-ben 100 000 koronát adományozott az Akadémiának, minden különösebb megkötés nélkül. Korábbi akadémiai kötődéséről nem tudunk. Wenckheim Mária az ókigyósi kastélyban

született, Békés vármegye legnagyobb földbirtokos családjában 1883-ban. 20 éves korában ment férjhez Nádasdy grófhhoz, a nádasdladányi hitbizomány urához, aki pedig a leggazdagabb főurak közé tartozott: Komárom vármegye örökös főispánja volt, és a Magyar Lovasegyesület elnöke. Hét gyermekük született. Amikor a grófon elhatalmasodott valamiféle idegbetegség, családjával együtt egy Párizs melletti szanatóriumba utazott, ahol már két éve kezelték az első világháború kitörésekor. Ellenséges ország állampolgáraiaként a francia vidékre, majd Svájcba internálták a családot, csak a felesége maradhatott a gróf mellett, aki 1915-ben el is hunyt.³²

A grófnő ezután, amint tudott, hazatért a birtokra gyermekeivel, ahol folytatódtak a megpróbáltatásai. A proletárdiktatúra idején komornyikja és sofőre segítségével elásta ékszereit. A Tanácsköztársaság bukása után Nádasdy-né előkerestette az ékszereket rejtő vaskazettákat, de a hat közül egy hiányzott, így vészett el kb. 10 000 000 korona érték. A gyanú az időközben felmondott sofőrré terelődött, akit elfogtak ugyan, de az ékszereket addigra már továbbadta a Romániába menekült cinkosának.³³ 1920 szeptemberében a grófnő erdélyi menekülteket fogadott be és látott el agárdi birtokán, akik közül három férfi kb. két hónap alatt eladogatta a kötszerraktárt, félmilliót kárt okozva.³⁴ 1926-ban aztán elfogták egy másik adag elásott kincs elrablóját. A proletárdiktatúra idején a grófnő az erdészével és a komornyikjával együtt ásatott el egy másik ládát, amit a veszély elmúltával már hiába kerestek. Hét évvel később a grófnő egyik cselédje eladásra kínált két értékes darabot egy székesfehérvári ékszerésznek, így bukott le, s végül az ékszerek hiánytalanul meglettek. Bár a grófnő nem tett feljelentést, a cseléd édesapja – maga is az uradalom alkalmazottja – szégyenében öngyilkos lett.³⁵

Az elásott kincsek becsértékéből is sejthető, hogy özvegy Nádasdy-né rendkívül gazdag volt. Bár a román hatóságok elvették 3509 kat. hold nagyságú nagyiratosi földjét, és az Országos Földbirtokrendező Bizottság „igénybe vette” egyes birtokrészeit földreform céljára, csupán saját jogán, a Wenckheim-örökségből 3540 kat. hold Békés vármegyei földdel gazdálkodhatott, nem szólva a nádasdi

hitbizományról, melyet Ferenc fia örökölt.³⁶ A család tehát hatalmas vagyonnal rendelkezett. Birtokai jövedelmét az özvegy korszerű módszerek alkalmazásával igyekezett növelni, kialakított például egy modern baromfitenyésztő telepet, és 1928-ban sikerült elnyernie fejlesztésre a földművelésügyi miniszter 10 000 pengő összegű, tízéves kamatmentes kölcsönét is. Még ugyanabban az évben a megalakuló székesfehérvári Baromfitenyésztő Egyesület elnökévé választották.³⁷ Meglátta a lehetőséget az idegenforgalomban is: 1928-ban „nagyszabású strandfürdőt” kezdett építeni Agárdnál.³⁸ A korabeli elit rendkívül divatos szórakozóhelyévé vált a grófnő által elképzelt és megvalósított, Polgár és Lepsény közötti, Bodega nevezetű, amerikai stílusúnak mondott büfé. A szendvicseket, édességeket, italokat grófi komornyik szolgálta fel, és kényelmes nádbútorok csábítottak az üldögelésre, beszélgetésre, az állandó zeneszó pedig a táncolni vágyókat hívogatta. A vendégkör a legelőkelőbbek közül került ki. A napi elszámolást a grófnő maga intézte.³⁹

A vállalkozások mellett a tipikusan arisztokratákhoz illőnek tartott időtöltéseken is részt vett az özvegy: falkavadászon, hölgyek vadászversenyén, úrlovas díjlovaglás, a mágnes- és diplomatavilág estélyein, Széchenyi-bálon. Ő vásárolta meg Magyarországon az első Marquette autót.⁴⁰ A szórakozás mellett „főúri módon” adakozott a legkülönbözőbb ügyekben: a honvédség sportversenyére; Gárdonyi Géza-emlékünnepeire; kisegítő kápolnák létesítésére; az I. kerületi állami gimnázium sportfelszerelésére és jutalomkönyvek vásárlására.⁴¹ Vélhetően ebben a „főúri adományozási” keretben kell értelmezni az Akadémiának adott 100 000 koronát is 1921-ben.

Báró Podmaniczky Gézáné Degenfeld-Schonburg Berta grófnő szintén 1921-ben hozott létre 100 000 koronás alapítványt az Akadémia javára, mégpedig a *Budapesti Szemle* kiadási költségeire, illetve annak megszűnte esetén hasonló folyóirat kiadására.⁴² A férj, Podmaniczky Géza az Akadémia tiszteletbeli tagja, Pest vármegyei alispán, császári és királyi kamarás, kiváló vadász és sportoló, ügyes gazdálkodó volt. Kiskartalon éltek, emellett Nyírbaktán, Gelénesen, Aszódon és Krakkópusztán voltak birtokaik,

1. kép. Br. Podmaniczky Gézáné a kiskartali kastély könyvtárában, 1898 körül

ahol korszerű, gépesített gazdaságokat működtettek: állattenyésztésük mintaszerű volt. A házaspár már egybekelésük idején (1868-ban) különlegesnek számított, ugyanis nászútjukon Japánba is eljutottak, ahonnan számos különleges növényt hoztak haza.

A tudomány is számon tartja ugyanakkor mindkettejüket. Elkötelezett csillagászok voltak: Kiskartalon obszervatóriumot építettek, és lejegyezték megfigyeléseiket, melyeket aztán igyekeztek közzétenni – az Akadémia ezért és matematikai tárgyú írásaiért részesítette tiszteleti tagságban Podmaniczkyt. A grófnő legalább annyira lelkesedett az asztronómiáért, mint a férje, feltehetően a csillagvizsgáló megépítését is ő szorgalmazta egy olyan korban, amikor a közvélekedés úgy tartotta, a csillagászat egyáltalán nem illik a nőkhez⁴³ (1. kép). 1885. augusztus 22-én a

világon a legelsőők között figyelte meg maga Podmaniczky-né – csillagászuikkal, Kövesligethy Radóval – az Androméda-köd (M31) szupernováját, de értékes vizsgálatai voltak a Jupiter, Mars, Szaturnusz bolygók és több üstökös, kettőscsillag tárgyában, valamint színképelemzést is végzett.⁴⁴ Kiskartalon mintegy 35 000 kötetes könyvtárat hoztak létre, melyet Degenfeld Berta rendezett, és amelynek anyaga a halála (1928) után a Budapest-Svábhegyi Csillagvizsgálóba és az evangélikus egyházhoz került. 2009-ben kisbolygót neveztek el Podmaniczkyról, feleségéről és a csillagvizsgálójukról: Podmaniczky 2005GD, Degenfeld 2005GA és Kiskartal 2005GH1.⁴⁵ Degenfeld Berta, vagy ahogy unokahúga, Zichy Anna hívta, „Berta tánt” különleges tudású és személyiségű hölgy lehetett. Ahogy unokahúga férje, Szent-Ivány Farkas írta róla:

„Ha egy nagyon öreg asszonyról azt lehet mondani, hogy gyönyörű, appetitlich, aranyos, bájos, kedves és főképp mindenkinél okosabb és jobb, akkor mindez Podmaniczky Gézáné, született Degenfeld Bertára, a mindenki által tisztelt és rajongva szeretett Berta tántunkra illett rá. Nyolcvanegynéhány éves korában is szellemi kapacitásának (amely mindig nagyon magas volt) teljében volt. Szemeiből sugárzott az intelligencia, a jóság, a szeretet.”⁴⁶

Báró Bánffy Györgyné született gróf bethleni Bethlen Margit 1921-ben 2000 K-t adományozott az Akadémiának, különösebb megkötés nélkül.⁴⁷ Az erdélyi arisztokrata család sarja, Belső-Szolnok főispánjának lánya először gróf széki Teleki Géza felesége volt – 1878-tól annak 1882-es elhunytáig –, akitől két fia született, majd hozzáment báró gyulai Bánffyhoz (1887), akinek két lányt szült. A báró korai halála után (1889) nem ment többé férjhez.⁴⁸ Második férjével közös volt az érdeklődése: a férj művészetkedvelő, sőt maga is zene- és színdarabszerző volt, Bethlen Margit pedig zenerajongó és irodalompartoló. Ő maga feltehetően nem írt, de Gyulai Pál múzsája volt, aki többek között a következő sorokat írta hozzá: „Szépséged vonz, ígéz, / Jóságod elragad, / Tükrödben így csupán / Félig látod magad”, vagy: „Kevés az, amit én kívánok, / Csak mosolygásod és szavad: Egy hóban egyszer látni, hallani / légyen nékem is szabad.”⁴⁹ (2. kép)

Özvegyként a geryeszegi családi birtokon és Budapesten élt, mindkét helyen szívesen látta a művészeket – az arisztokraták mellett –, fővárosi szalonja a társasági-művészi élet egyik központjának számított. Ő maga is rendszeresen járt Feszty Masa, Hubay Ede szalonjába, alapító tagja volt a Zenekedvelők Budai Liszt Ferenc Társaságának, védnökséget vállalt a festőnők kiállításán. Lelkes támogatója volt a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Petőfi Társaságnak és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak. Általánosan ismert volt a művészetpartoló tevékenysége: amikor Horthy művészeket hívott magához teára, Bánffyné tulajdonképpen háziasszonyi szerepben volt jelen a kormányzó és a művészek között.⁵⁰ A grófnő nem csupán a tudomány és művészet felsőbb

2. kép. Br. Bánffy Györgyné
jelmezben, 1895

szintjeit támogatta: elnöknője volt a Művelt Nők Otthonának, választmányi tagja az Országos Nőképző Egyesületnek, és adakozott a Siketnémák Országos Intézetének, valamint az erzsébetfalvi – mai nevén pestszenterzsébeti – fiúárvaháznak is. Az első világháború kitörését követően különösen sok jótékonyági tevékenységet vállalt. Adományozott az elesett katonák családtagjainak, az erdélyi menekülteknek, hadi varróműhelyt alapított, Batthyány Ferencnével együtt anyaotthont rendezett be, majd társelnöke lett a Stefánia Szövetségnek, és az adományokért felelős elnöke az Országos Kisdedővő Egyesületnek.

A Tanácsköztársaság alatt államosították Kelenhegyi úti villáját, a házbizalmi meg is lopta, őt pedig elkergették a lakásból. Egy ideig inkább a bujdosást választotta, kezdetben gyermekei egykori vívásoktatója, Italo Santelli mester rejtegette, majd a szintén a Gellérthegyen lakó szegedi Lukács József bankigazgatótól – a filozófus Lukács György családjától – kért védelmet. Az igazgató befogadta az idős hölgyet, és lánya, Mici közbenjárt érte Rákosi Mátyás kereskedelmi népbiztosnál is: elérte, hogy két szobára jogosult legyen cseléddel együtt, az értéktárgyait pedig visszaszerezte. A két szobát berendezték neki a Lukács-házban, és jó barátságba kerültek vele. Amikor később, a Horthy-korszakban a Lukács György tanácskormánybeli szerepvállalása révén súlyosan kompromittálódott bankárcsaládnak volt szüksége támogatásra – a filozófus ekkor már külföldre menekült –, a grófné járt közben érdekükben unokaöccsénél, a miniszterelnök gr. Bethlen Istvánnál.⁵¹

Bánffyné megkerülhetetlen szereplője lehetett a két világháború közötti fővárosi társasági életnek, rendkívül szép és művelt nő volt, aki nem utolsósorban bőkezűen adakozott. A „jótékonyágáról híres, nemesszívű mágnásasszony” 1929 októberében hunyt el, és a kolozsvári családi sírboltba temették el.⁵² Holta után is hatott szelleme: koszorúmegváltás címén többen adakoztak, és a gernyeszegi református egyházközségnek ezüstitányért csináltattak az emlékére a tisztelői.⁵³

Beigel Anna szintén 1921-ben adományozott az Akadémia céljaira 1000 K-t. A polgári származású hölgy Nagykárolyból indult, iparművészeti tanulmányokat folytatott,

s leginkább hímzéssel foglalkozott. Állítólag Chicagóban is volt kiállítása, és kecsegtető ajánlatokat kapott külföldről, ő azonban nem szerette volna elhagyni hazáját. Az 1896. évi ezredéves kiállításon az ő munkája is szerepelt, és „művészi technikájáért, jó ízléséért” elnyerte a Kiállítási érmet.⁵⁴ 1900 májusában érdekes munkára kapott megrendelést társnőivel: a kis munkacsoportnak (Huszár Ilona bárónő, Sulyok Ylda és Beigel Anna) a budai várban kellett két szobát berendeznie, kettőt pedig kidekorálnia magyaros motívumokkal. Beigel Anna feladata a függönyök és a bútorok hímzése lett. A négyszobás lakást minta-apartmanak szánták – egy udvarhölgy lakásának: szalon, háló, írószoba, előszoba –, küldetésnek tekintve a „művészi ízlés” és a „magyar stílus” népszerűsítését.⁵⁵ Huszár Ilona bárónő és Beigel Anna közös vállalkozása később is folytatódott: Huszár Ilona festőműhelyében festészeti tanfolyamon vehettek részt az érdeklődők, Beigel Anna pedig ugyanott műhímzés-tanfolyamot kínált. Később a tanfolyamait a Művészet és Művelődés Magyar Nők Körében csoportban tartotta, annak Royal Szálló-beli klubhelyiségében. 1901 májusában magyar hölgyek képző- és iparművészeti kiállítása nyílt a városligeti Iparcsarnokban, ahol Beigel kisaszszonynak két hímzett asztalterítője szerepelt.⁵⁶

Beigel Anna nem csupán a kézimunka iránt érdeklődött, gyakran vett részt olyan társasági és jótékonyági eseményeken, amelyek a nemzeti érzelmeket hangsúlyozták.⁵⁷ 1916-ban a hazai ipar fejlesztésén munkálkodó Magyar Védő Egyesület választmányi tagjának választották. A világháborúban önkéntes ápolói szolgálatot vállalt, amiért a Vöröskereszt hadiékítményes ezüst díszérem kitüntetésében részesült.⁵⁸ A háború után is folytatta a jótékony munkát: az Akadémia mellett a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak is adományozott 500 K-t, 1922-ben pedig a rokkant katonák megsegítésére adott 1000 K-t. Az adakozó iparművésznő sohasem ment férjhez, haláláig egyedül élt Főherceg Sándor utcai (ma: VIII. ker., Bródy Sándor utca) lakásában. 1934-ben, 67 évesen hunyt el, s a református egyház szertartása szerint temették.⁵⁹

Gróf Károlyi Lajosné gróf Széchenyi Hanna (Johanna) és gróf Teleki Tiborné gróf Széchenyi Alice a főúri hölgyek

jótekonysági hagyományát és a családi hagyományokat is követve lettek az Akadémia többszörös támogatói az 1920-as években. Mindkét grófnő a „legnagyobb magyar” unokája volt, gróf Széchenyi Béla és gróf Erdődy Johanna gyermekei. Édesanyjuk anyai ágon polgári származású volt, de „bűbájos szépsége” és „varázslatos egyénisége” révén közkedvelté vált a legelőkelőbb körökben, a királyné pedig – kivételes esetként – udvarképessé nyilvánította.⁶⁰ Férjével gyermekkoruk óta ismerték egymást, házasságuk szerelemből kötött. Boldogságuknak a grófnő 1872-es halála vetett véget, ekkor Hanna még csecsemő, Alice kisgyermek volt. Széchenyi Béla nem nősült újra, lányait a legnagyobb gondossággal neveltette, akik a főúri társaság kedvenceivé váltak, különösen Hanna tűnt ki szépségével és élenkségével: a „békebeli Operabálok bálkirálynőjének” nevezték, ruhakölteményeiről részletes leírást közöltek a korabeli lapok.⁶¹ A két grófkisasszony élte az arisztokraták szokásos társasági életét: teniszeztek, korcsolyáztak, vadásztak, pólóversenyekre jártak, zenéltek, a rendezvényeken az ott alkalmilag berendezett „cukrászdában” (vagyis desszertbüfében) tüsténkedtek – természetesen pusztán jótekonny célból, ugyanis a csinos arisztokrata hölgyek ételkínálása nagyobb mértékű adakozásra ösztönözte az előkelő társaságot (3. kép).

A Széchenyi lányok vallásos nevelésben részesültek, Simor hercegrímás maga végezte bérnálásukat – Hanna későbbi férje, Károlyi Lajos is vele egyszerre részesült a szentségben.⁶² Fiatal koruktól tudták, hogy családjuknak jelentős szerepük volt a nemzet életében, és hogy nekik is feladataik, kötelességeik vannak a „magyarság” felé. 1892-ben – ekkor egyikük 20, a másik 21 esztendő volt – megjelentek a főrendiházban – a főrendek hozzátartozóiként – a hercegrímás beszédén, nem kis feltűnést okozva.⁶³ A grófkisasszonyok rendszeresen adakoztak: Széchenyi Béla és lánya külön-külön adományozott Erzsébet királyné szobrára; a két nővér támogatta Hollósy Kornélia és Kelen Ida zongoraművészek továbbképzését.⁶⁴ Főúri vagyonuk tette lehetővé a nagylelkű adományokat: a nagycenki hitbizomány után 1930-ban több százezer pengőt kaptak,⁶⁵ és voltak saját birtokaik is. Bár a stomfai uradalom Cseh-

szlovákiához került, Zala megyében több ezer holdas birtokkal rendelkeztek, és a két grófi férj is rangjuknak megfelelő vagyonnal bírt.⁶⁶

A társasági életben vitt vezető szerepet megtartották asszonyként is: a Széchenyi-bálok és a vitézi bál háziaszszonyai voltak, Károlyi grófné (Hanna) estélyei pedig különösen „jó hírnek” örvendtek.⁶⁷ Megmaradt az adakozás készsége is az életükben, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a művelődési céloknak, s különösen az Akadémiának. 1921-ben a két nővér a Magyar Történelmi Társulatnak 200 000 K-t adott.⁶⁸ Károlyiné (Hanna) pedig 1923-ban adományozott az Akadémiának 1 800 000 K-t apja tudós barátja, az általa is jól ismert Lóczy Lajos Szerbia geológiáját leíró művének kiadására. 1925-ben, az Akadémia centenáriuma a két grófnő 100 000 000 K-t juttatott az évfordulós kiadványok megjelentetésére.⁶⁹ 1927-ben Hanna apjának, Széchenyi Bélának az arcképét ajándékozta a tudós társaságnak.⁷⁰ 1928-ban pedig Széchenyi István Stróbl Alajos által készített márvány mellszobrát adták a Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak.⁷¹

A két Széchenyi-unoka – különösen asszonyválasuk és édesapjuk 1918-as elhunytja után – úgy fordult az Akadémia felé, mintha a saját ügyük lenne, de tulajdonképpen a nagyközönség is úgy tekintett rájuk – némi túlzással –, mintha nekik is részük lett volna az alapításban. Az Akadémia és a Széchenyi nemzetség neve összefonódott, és a két hölgy láthatóan szívesen, legalábbis készséggel foglalta el a díszhelyet az Akadémia ünnepségein, nagyvonalúan támogatta az intézményt és általában is a magyar művelődés ügyét.⁷²

JÓTEKONY CSALÁDTAGOK

Özvegy Bezerédj Istvánné Bezerédj Etelka (Adél) 1888-ban tett alapítványt férje nevére és emlékezetére, amikor 2000 aranyat hagyott az Akadémiára. A „nemzeti műveltség terjesztésére kiválóan rendelt hazai intézetnek” szabad felhasználására bízta az összeget.⁷³ Bezerédj István a reformkorban a liberális ellenzék egyik vezetőjének számított,

3. kép. Gr. Károlyi Lajosné és gr. Teleki Tiborné a Széchenyi-bálon, 1912

4. kép. Dombormű Bezerédj István emlékművének talapzatán, Szekszárd

következésként kiállt a halálbüntetés eltörléséért és a közteherviselésért, a gazdasági élet fellendítéséért küzdött. Szónoki képességei kiemelkedőek voltak, kiérdemelte a „magyar Démoszthenész” nevet. A jótékonyagra is nagy gondot fordított: szorgalmazta a kisdédóvók bevezetését Magyarországon, és első feleségével, Bezerédj Amáliával ők alapították az ország első óvodáját. (Lányuk, Flóra gyermekként hunyt el.) Bezerédj István felesége halála után 11 évvel, 1848-ban vette el annak húgát, Etelkát. Nagy szeretetben éltek, Bezerédj rajongott második nejéért, de utódjuk nem született. Lelkesen és hozzáértéssel gazdálkodtak – a szabadságharcot követően kényszerűen a birtokukra visszaszorulva, Bezerédj a kivégzéstől kegyelmet nyerve –, igyekeztek gondoskodni cselédeikről és javítani a környékbeliek életkörülményein. István 1856-ban hunyt el, özvegye egyedül folytatta a birtokigazgatást és a jótékony munkát.⁷⁴ Hogy utóbbi mennyire nem csupán üres szólam volt, jelzi, hogy 1880-ban maga Arany János írt róla egy méltató költeményt:

„Egynek nem adatván – anyja levél soknak, / Kik hűlt porraidban is áldani fognak; / Senki vigasz nélkül nem forga körüted, / Ahol egy könny csillant, te azt letörülted.”⁷⁵

A „jóságos özvegy” hagyatékából is folytatta a jótékonykodást, férjének emléket állítva a tudós társaságban (4. kép).

Arra is akadt példa, hogy egy női családtag emlékére hivatkozva támogatták az Akadémiát. Fáji Fáy Béláné osdoli Kuun Irma grófnő, császári és királyi kamarás neje érdeklődött a tudományok iránt, a Történelmi Társulat 1897-es ülésére például üdvözlő levelet küldött.⁷⁶ Nagy műveltségű hölgynek tartották, amiben bizonyára a családi indíttatás is közrejátszott: a nála hat évvel idősebb bátyja, Kuun Géza, a Magyar Tudományos Akadémia alnőke, történész, régész, orientalista, belső titkos tanácsos volt.⁷⁷ Fivérével a birtokukon, Dédácson Kazinczy Ferenc 1816-os látogatása emlékére 1881-ben obeliszket emeltettek.⁷⁸ A Budapesten élő grófnő 1904 áprilisában, 62 éves korában, gyermektelenül hunyt el.⁷⁹ Bátyja Fáyné Kuun Irma nevében hozott létre egy 8000 K értékű alapítványt

a keleti nyelvtudományok művelésére, melyet az Akadémián 1906-ban jegyeztek be.⁸⁰

Dr. Csiky Józsefné Kováts Irma Mária 1922-ben néhai Kováts Gyula – az ekkor már csaknem 50 éve elhunyt édesapja – emlékére adományozott 5000 K-t az MTA-nak.⁸¹ Kézdiszentléleki Kováts Gyula (1815–1873) erdélyi nemes család sarja volt, aki belekóstolt a bölcsészetbe, a jog- és orvostudományba, de végül a botanikával jegyezte el magát: őt tekintik a magyar ősnövénytani kutatások úttörőjének. Szinte az egész korabeli Magyarországot átfogó gyűjtőútjain értékes botanikai, paleontológiai és ásványtani felfedezéseket tett. Felesége a szótáríró Márton József lánya, Mária volt, közös gyermekük pedig a későbbi Csikyné. Kováts Gyulát 1851-ben nevezték ki a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi tárának „örévé” (vezetőjévé), de volt a Földtani Társulat első titkára (1850–1861) és a Természettudományi Társulat alelnöke (1859–1861) is. 1858-tól lett az Akadémia levelező tagja. A pesti egyetemen az állattan és a növénytan helyettes tanára volt, 1863-ban nevezték ki nyilvános rendes tanárrá, de agyvérzése miatt a katedrát már nem tudta elfoglalni, haláláig ápolásra szorult. Lánya, Kováts Irma – akit nagy gonddal neveltek a tudós, tudóslétszarmazott szülők – haláláig ápolta lebévult apját, majd támogatta özvegy édesanyját annak haláláig.⁸²

Irmát 1880-ban eljegyezte egy örmény eredetű, erdélyi nemesi család sarja, dr. csiksomlyói Csiky József – maga is lelkes természetbúvár –, és hamarosan összeházasodtak.⁸³ Csiky 1874-ig Marosvásárhelyen katoniorvosként, majd törvényszéki és börtönorvosként, utóbb pedig szemorvosként működött.⁸⁴ A kiegyensúlyozott családi élet azonban nem tartott sokáig: az orvos 1884-ben, mindössze 41 évesen elhunyt, felesége két kisgyermekkel maradt magára.⁸⁵ Az özvegy orvosné megfelelő nevelést biztosított gyerekeinek: fia, ifjabb József az édesapja foglalkozását választotta, 1921-ben jelent meg – többekkel jegyzett – belgyógyászati diagnosztikája, és ugyanebben az évben nevezték ki a Debreceni Egyetem első belgyógyász professzorává. Özv. Csikynét talán ezek az események is ösztönözték arra, hogy akadémikus apja emlékére adakozzon a tudós társaságnak.

Dr. Degen (Dégen) Árpádné Schubert Janka férje halála után tett adományt az Akadémia részére 15 000 pengő értékben. Az 1934 márciusában, 67 évesen elhunyt felsőhegyi Degen Árpád – akinek édesapja Degen Gusztáv jogász, országgyűlési képviselő volt – eredetileg orvosi diplomát szerzett a budapesti egyetemen, de csupán néhány évig praktizált, azután kamaszkorától meglévő érdeklődésének, a botanikának szentelte az életét. 1896-tól a Vetőmagvizsgáló Állomás, illetve Intézet élén állt, és még 1919-ben sem távolították el, mert munkatársai kiálltak mellette. A budapesti egyetem magántanára, majd nyilvános rendes tanára lett. Az Akadémia 1916-ban levelező, 1926-ban rendes tagjává választotta, a Természettudományi Társaság Növénytani Szakosztályának alelnöke, majd tiszteletbeli elnöke, valamint a *Botanikai Lapok* elindítója (1902-ben) és haláláig szerkesztője volt. A vetőmagvizsgálat módszertanában úttörő eredményeket ért el, számos mezőgazdaságot érintő jogszabályt kezdeményezett, megszervezte a vetőmagexportot. A flórákutató kiemelkedő alakjának számított. A Bánság, a Kárpátok, a Velebit-hegység és Budapest környéke voltak a főbb kutatási helyszínei, de Európa csaknem minden országában végzett gyűjtőmunkát. Számos új növényfajt írt le, ezernél több tanulmánya jelent meg a botanika tárgykörében.

Gyűjtéseinek kézzelfogható eredménye – 50 év munkája – a mintegy 300 000 lapot tartalmazó herbárium volt, amely Európa legnagyobb botanikai gyűjteményének számított, míg szakkönyvtára 10 000 kötetet számlált. Degen Árpád után nem maradt végrendelet, de halála előtt kifejezte kívánságát, hogy a Nemzeti Múzeum kapja majd a növénygyűjteményét. Degenné ennek a kívánságnak megfelelően cselekedett. Az adomány nem csupán nagyságánál és különlegességénél fogva számított értékesnek, hanem azért is, mert megőrizte a Trianon nyomán elveszett magyar tájak növényeit, még ha lepréselve és papirosra is. Degen halála után a pályatársak fáljlalták, hogy a professzor „évtizedeken át gyűjtötte az év minden szakában a Velebit flóráját[,] és harmonikus életében az egyetlen disszonancia az, hogy nem rendezhette sajtó alá az életének ezt a főművét.”⁸⁶ E hiány pótlására özvegy Degenné elhatározta, hogy

5. kép. Degen Árpádné,
1934 körül

15 000 pengőt juttat a Magyar Tudományos Akadémiának a fennmaradt jegyzetek szerkesztési, sajtó alá rendezési és kiadási költségeire.⁸⁷ A tudományos munkát Degen hűséges tanítványa, Lengyel Géza végezte el, és hamarosan meg is jelent a négykötetes mű.⁸⁸

Degen Árpádné egyébként maga is jómódú volt (5. kép). Édesapja, Schubert Ármin neves építőmesterként működött, lánya több József körüti házat kapott, illetve örökölt tőle. A József krt. 85. sz. alatti, 135 000 forint-ra becsült impozáns, finoman díszített épületet például 1892-ben ajándékozta neki, a József krt. 52–56. alatti bérházhoz pedig apja 1907-es halálát követően jutott hozzá.⁸⁹ 1935-ben özv. Degenné összvagyonát 1 104 000 pengőre, éves jövedelmét 112 000 pengőre becsülték, ami azt jelentette, hogy ő is helyet kapott a főváros legnagyobb adófizetői között.⁹⁰ Férjével szép villában éltek a Vilma királyné úton (ma Városligeti fasor), és ha nem is éltek pazarlóan, sokat költöttek a professzor gyűjteményének gyarapítására, és értékes képekkel, dísz tárgyakkal vették magukat körül.⁹¹ Szívesen zenéltek együtt, és – főként a világháborút megelőzően – szívesen jártak társaságba is, ahol gyakran összekapcsolódott a társas érintkezés és a jótékonyság: ilyen volt például a Hungária Szálló virágestélye, a Bethlen Ház javára rendezett protestáns bál – ahol az evangélikus Degenné „háziasszonykodott” –, vagy éppen a világháború rokkant katonáinak üdültetésére gyűjtő rendezvény. A világháborút követően mintha visszahúzódóbb életet éltek volna. A nagy botanikus felesége egyébként nem maradt meg az úriasszony és feleség szerepkörben: Degen Árpádné Schubert Jankának is volt hivatása. Képzőművészként főleg tájképeket, csendéleteket festett, képei rendszeresen szerepeltek hazai kiállításokon, 1913 júniusától a Magyar Képzőművésznők Egyesületének második alelnöki tisztségét is betöltötte.⁹²

Az adakozás motivációja rendkívül összetett kérdés. Korántsem minden esetben rekonstruálható, hogy mi vezette az illető nőt arra, hogy az Akadémia javára adakozzzék. Talán a családi indíttatás a leginkább belátható. Ennek leg-

közvetlenebb formája, s egyben az egyik gyakori adakozási ok volt, amikor valaki családtagja emlékére adományozott, aki valamilyen módon kapcsolódott az intézményhez és a tudományhoz. A családi háttér ugyanakkor indirektebb módon is hatással lehetett az adományozóra. A mágnásasszonyok felé bizonyos mértékig társadalmi elvárás is volt, hogy vagyonukból segítsék a támogatásra szoruló ügyeket. A főrangú nők esetében tehát kézenfekvő volt, hogy adakozzanak a nemzet művelődésének ügyére, de ez korántsem volt jellemző az arisztokrata nők mindegyikére. Akik mégis megtették, jellemzően a családi értékrend és „örökség” – a műveltséghez, tudományhoz, illetve az Akadémia intézményéhez való kapcsolódás – alapján cselekedtek. A rangnak, de sokkal inkább ezzel együtt az Akadémiához való korábbi összeköttetésnek tehát adakozásra hívó jellege volt. Nem csupán az arisztokraták sajátja volt a hazai tudós társasághoz való kötődés, mint ahogy természetesen az adományozás sem. A nemes vagy éppen közrendű nőknek szintén adakozási késztetést jelenthetett az Akadémiához lojalitást mutató családtag, a művelődést értékneként felfogó háttér, neveltetés. A tudományok művelésének és terjesztésének humanista eszméi és a hazafias érzelmek, a magyar nép felemelésének vágya olykor szerencsésen összetalálkoztak, és egy-egy ilyen találkozás kedvezményezettje az Akadémia, a magyar tudósok társasága lett.

Nem szabad elhanyagolni a társas érintkezés hatását sem a motiváció háttereként. Az első világháború utáni években jegyzett adományok esetében számos főúri adomány mögött sejthetünk ilyen összefonódást is: az adakozó főrangúak legnagyobb része egy társaságba járt, és esetenként családiról is kapcsolatban álltak. Egy-egy adományozás híre másokat is támogatásra ösztönözhetett, bár közvetlen gazdasági vagy társadalmi előnye nem származhatott az adakozóknak nemes tevékenységükből.

Az egyéni motivációk kutatása mindig nehéz, hiszen szükségesek lennének hozzá a személyes források (emlékiratok, naplók, esetleg az adományra vonatkozó levelek), amelyek esetünkben nemigen állnak rendelkezésünkre: a második világháborút megelőzően az Akadémiának ada-

kozó hölgyek ilyen szempontból nem voltak közlékenyek. Csak találgatni lehet, hogy a családi életből, a feleségszerepből való kimaradás vagy az anyaságtól való megfosztottság állhatott-e az adományozókedv hátterében. Amikor a kisebb-nagyobb vagyon a gyermek(ek) helyett valamely nemes célra, esetünkben a magyar tudomány javára szállt, az adakozó átélhette – vagy legalábbis abban a hitben ringathatta magát –, hogy – Arany Jánossal szólva – „Egynek nem adatván – anyja levél *soknak*”. A Magyar Tudományos Akadémiának számos esetben a meg nem született gyermek szerepe juthatott, maga az intézmény volt az – egyik – érdemes örökös.

Mint láttuk, az Akadémia női adományozói nem a tudós nők, az akadémiai pályát befutó nők, még csak nem is az oktatásban, a művelődésért tevékenykedő nők közül kerültek ki. Nagy többségüknek legfeljebb családtagja révén volt akadémiai kötődése. Ők nem hivatásuk gyakorlása okán érezték közösséget az Akadémiával, de adományaik és hagyományaik révén képesek voltak kapcsolódni az intézményhez.

Az 1920-as évektől a magyar állam jóval nagyobb részt vállalt az Magyar Tudományos Akadémia finanszírozásából, az intézmény már nem volt olyan mértékben rászorult a – jobbra teljességgel kiszámíthatatlan, tervezhetetlen, alkalmi – adományokra, mint korábban. Így kevésbé volt létfontosságú a női adományozók tevékenysége is. Ez igencsak jól jött, hiszen a világháború utáni társadalmi és gazdasági viharok (Tanácsköztársaság és fehérterror, területelcsatolások, pénzromlás, új pénz bevezetése stb.) érthetően megtépázták a korábban az Akadémiát támogató társadalmi csoportokat, ami csökkentette adományozási lehetőségeiket is. Ugyanezek a változások pedig sok egyéb támogatási igényt is generáltak, így a jótékony lányok és asszonyok a tudós társaság helyett gyakran fordultak a nyomorenyhítő akciók, a menekültsegítő kezdeményezések vagy éppen iskolák, kollégiumok, esetleg speciálisan a nőoktatást, nőnevelést célul kitűző intézmények támogatása felé.

JEGYZETEK

- 1 Az első női akadémiai levelező tag Andics Erzsébet volt 1949-ben, akit 1950-ben választottak rendes taggá.
- 2 Fábri: „A szép, tiltott táj felé”.
- 3 Pető: A nők a tudományban; Papp–Sipos: *A modern, diplomás nő*.
- 4 1874. évi 23. törvénycikk indokolása a nők teljeskorúságáról. *Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés nyomtatványai: Képviselőházi Irományok* 1872/75. 17. köt. 31–32. Irományszám: 700.
- 5 Reiszig: Bács-Bodrog vármegye.
- 6 Kempelen: *Magyar nemes*, 3. köt.
- 7 Pályázat. *Budapesti Közlöny* 3 (1869) 84. sz. 1094.; *Pesti Napló* 19 (1868) 5512. sz. 3.; *MTA Almanach* (1896) 182.
- 8 *Pesti Hirlap* 23 (1872) 240. sz. 1.
- 9 Kiss: Emlékezés.
- 10 „[A] legjobb szívű hölgyek egyike volt” *Fővárosi Lapok* 9 (1872) 239. sz. 1043.
- 11 *MTAÉ* 18 (1884) 206.
- 12 Nemhivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 18 (1884) 273. sz. 2.
- 13 *Pénzügyi Közlöny* (1884) 22. sz. (jún. 25.) 524.
- 14 Staud: *Bayer József*, 32.
- 15 Új Hagyomány. *Budapesti Hirlap* 13 (1893) 320. sz. 4.
- 16 Jótékony végrendelkezők. *Pesti Napló* 45 (1894) 201. sz. 5.
- 17 Berta: A Kőrössy.
- 18 Berta: A Kőrössy, 129–132. Az öt legszebb ékszerét a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyta.
- 19 Berta: A Kőrössy, 132–134.
- 20 Új alapítványok. *AÉ* 50 (1940) 242–243.
- 21 Szabolcsi Miklós vélekedése szerint Hajnal díjazásakor elsősorban a „szellemi honvédelmet», németellenes ellenálást” értékelték a bírálók. Szabolcsi: Tagok, díjak.
- 22 Horányi: Az akadémikus Márai.
- 23 Szabolcsi: Tagok, díjak; Berta: A Kőrössy, 141.
- 24 Miklós: Múltunk és jövőnk. A pénzjutalom egyébként jó helyre került: Jakóék Bihar megyei házát cserepeztették belőle.
- 25 Berta: A Kőrössy, 141.
- 26 Helyes megfejtés beküldői. *Lányok Lapja* 7 (1881) 3. sz. 50.; *Nemzeti Nőnevelés* 9 (1888) 8. sz. 483.
- 27 *Nemzet* 10 (1891) 3117. sz. 1.; *Herkules* 9 (1892) 23. sz. 4.; *Pesti Napló* 44 (1893) 99. sz. 10.; *Budapesti Hirlap* 14 (1894) 46. sz. 7.; *Fővárosi Lapok* (1894) 4. sz. 390.
- 28 Berta: A Kőrössy, 142.
- 29 Berta: A Kőrössy, 142.
- 30 *Az Ujság* 12 (1914) 275. sz. 20.; *Az Ujság* 15 (1917) 288. sz. 11.; Berta: A Kőrössy, 143.
- 31 *Magyarság* 15 (1934) 240. sz. 10.; *Délmagyarország* 10 (1934) 213. sz. 2.
- 32 Nádasdy Tamás gróf meghalt. *Békés* 47 (1915) 20. sz. 5.
- 33 Ellopták a Nádasdy grófok családi kincseit. *Friss Ujság* 25 (1920) 21. sz. 2.
- 34 A Nádasdy-kastély fosztogatói. *Világ* 12 (1921) 2. sz. 4.
- 35 *Aradi Ujság* 27 (1926) 148. sz. 2.
- 36 *Magyarság* 10 (1929) 67. sz. 3.; *Gyula* 3 (1922) 54. sz. 2.; *Magyarország földbirtokosai*, 35.
- 37 Kik kaptak baromfitenyésztésre tízéves kamatmentes kölcsönt a földművelésügyi minisztertől. *Esti Kurir* 7 (1929) 126. sz. 4.; *Pesti Napló* 79 (1928) 266. sz. 18.
- 38 *Magyarság* 8 (1927) 291. sz. 8.
- 39 Gróf Nádasdy Tamásné országúti bárja. *Az Est* 18 (1927) 156. sz. 163.; *Az Est* 18 (1927) 160. sz. 7–8.; *Színházi Élet* 17 (1927) 29. sz. 50.
- 40 A moziról. *Ország-Világ* 42 (1921) 23. sz. 263.; *Budapesti Hirlap* 43 (1923) 233. sz. 8.; *Szent György* 1 (1925) 13. sz. 247.; *Budapesti Hirlap* 46 (1926) 26. sz. 11.; *Színházi Élet* 19 (1929) 44. sz. 90.
- 41 *Szózat* 4 (1922) 216. sz. 8.; Emléktábla-avatás Gárdonyi szülőföldjén. *Egri Népujság* 40 (1923) 137. sz. 2.; *Nemzeti Ujság* 5 (1923) 139. sz. 6.; *I. kerületi magyar* 1923, 7.; *I. kerületi magyar* 1924, 18.
- 42 *AÉ* 32 (1921) 278.
- 43 História – Tudósnaplár *Degenfeld-Schomburg Berta Klára Matilda grófnő*. <https://tudosnaplar.kfki.hu/historia/egyen.php?nanev=degenfeld> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
- 44 Kéri: Nők a csillagászat; Kéri: Berta Degenfeld-Schomburg.
- 45 A három kisbolygót Sárneczky Krisztián fedezte fel 2005-ben.
- 46 Idézi Csajányi: Szent-Ivány Farkas, 42.
- 47 A M. Tud. Akad. jegyzőkönyvei. *AÉ* 32 (1921) 45.

- 48 Lukinich: *A Bethleni gróf Bethlen-család*, 561.
- 49 Harsányi Zsolt: Vegyes. *Pesti Hirlap* 56 (1934) 149. sz. 6.; Papp Ferenc: Gyulai Pál hátrahagyott műveiből. *Budapesti Szemle* 242 (1936) 706. sz. 353.
- 50 Írók és művészek a kormányzónál. *Pécsi Lapok* 1 (1922) 66. sz. 2.
- 51 Vezér: A mindennapi élet.
- 52 Bánffy Györgyné meghalt. *Budapesti Hirlap* 49 (1929) 246. sz. 11.
- 53 Szabó: A gernyeszegi refomátus, 369.
- 54 Schmidt: A kiállítás szervezete, 384.
- 55 Igric [Tábori Róbert]: Huszár Ilona bárónő. *Pesti Napló* 51 (1900) 144. sz. 17–18.
- 56 Ifj. Lónyay Sándorné: Kézimunka-kiállítás az Iparcsarnokban. *Magyarország* 4 (1901) 105. sz. 2–3.
- 57 1906-ban például tagja volt a Tulipán-kert hölgybizottságának. A háromszínű tulipán-kitűző Andrássy Tivadarné által kezdeményezett viselése azt jelezte, hogy az illető tanúságot akar tenni magyarságáról. *Budapesti Hirlap* 26 (1906) 85. sz. 36.
- 58 *Budapesti Közlöny* 50 (1916) 11. sz. 2.
- 59 *Budapesti Hirlap* 54 (1934) 292 sz. 10.
- 60 Marcziai: *Nemesség*, 94.
- 61 *Színházi Élet* 24 (1934) 8. sz. 17.; *Az Ujság* 5 (1907) 137. sz. 33.; Művészestély a Park Klubban. *Pesti Hirlap* 20 (1898) 125. sz. 4.
- 62 *Nemzet* 8 (1889) 2405. sz. 3.
- 63 „Nagyon csinosan néztek ki világos csipkeruhájukban, kis kalapjukkal s a hercegprímáson kívül ő felénk volt a legtöbb távcső irányozva.” A hercegprímás a főrendiházban. *Magyar Génius* 1 (1892) 28. sz. 21.
- 64 Magyar művésznők sikere külföldön. *Magyarország* 5 (1898) 342. sz. 8.
- 65 A cenki hitbizomány pere. *Kis Ujság* 43 (1930) 81. sz. 5.
- 66 *Magyarország földbirtokosai*, 382.
- 67 *Színházi Élet* 17 (1927) 25. sz. 53.
- 68 *Körösvidék* 2 (1921) 10. sz. 1.
- 69 *AÉ* 35 (1924) 59.; *Budapesti Hirlap* 45 (1925) 251. sz. 16.
- 70 *Budapesti Hirlap* 47 (1927) 245. sz. 11.
- 71 Széchenyi István gróf szobra a mezőgazdasági múzeumban. *Budapesti Hirlap* 48 (1928) 143. sz. 9.
- 72 Természetes volt, ha egy társasági eseményen az Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert kísérté Károlyiné Széchenyi Hannát. Lásd: Fényes keretek között történt meg az olasz követ lányának esküvője. *Az Est* 22 (1931) 85. sz. 5.
- 73 *MTAÉ* 22 (1888) 175.
- 74 Bodnár–Gárdonyi: *Bezerédj István*.
- 75 Arany János: A jószágos özvegynek. (Kiemelés az eredetiben.) In: *Verstár: Ötven költő összes verse*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osz-szes-verse-2/arany-janos-Bo84/1877-1882-BA47/a-josagos-ozvegynek-BCAF/> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
- 76 A Magyar Történelmi Társulat 1897. jún. 21-ki rk. vál. ülés jegyzőkönyve. *Századok* 31 (1897) 669.
- 77 *Vasárnapi Ujság* 51 (1904) 15. sz. 248.
- 78 *Pallas nagylexikona*. <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/025/pc002551.html> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.); Kováts: Kazinczy Ferenc.
- 79 OSZK, Gyászjelentés, Fáy Béláné. <https://real-ms.mtak.hu/27288/1/gyaszjelentes-f.pdf> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
- 80 Kónya: *Magyar Akadémia*, 215.
- 81 *AÉ* 33 (1922) 74.
- 82 *Fővárosi Lapok* (1880) 285. sz. 1421.
- 83 Kempelen: *Magyar nemes; Természettudományi Közlöny* 3 (1871) 20. sz. 66.
- 84 *Rendeleti Közlöny a Magyar Honvédség számára* 2 (1874) 2. sz. 17.; *Magyar Polgár* 8 (1874) 54. sz. 54.; *Magyarország tisztí cím- és névtára*. 3 (1879) 195.; *A Marosvásárhelyi Katolikus Gimnázium évkönyve 1878*, 195.
- 85 *Budapesti Hirlap* 4 (1884) 302. sz. 4.
- 86 Pongrácz: Degen, 73.
- 87 *AÉ* 45 (1935) 130.
- 88 Degen: *Flora Velebitica*.
- 89 Titkos udvarok, 16.; *Budapesti Hirlap* 30 (1910) 295. sz. 8.
- 90 Budapest legnagyobb adófizetői. *Magyarság* 17 (1936) 215. sz. 11.
- 91 Lyka: Egy herbáriumról, 812.
- 92 Képzőművészet. *Budapesti Hirlap* 33 (1913) 141. sz. 19.

FORRÁSOK

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1921, 1922, 1924, 1935, 1940
A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1884, 1886
Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach),
 1896

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Gyászjelentések

Aradi Ujság, 1926
Az Est, 1927, 1931
Az Ujság, 1907, 1914, 1917
Békés, 1915
Budapesti Hirlap, 1884, 1893, 1894, 1906, 1910, 1913, 1923,
 1925–1929, 1934
Budapesti Közlöny, 1869, 1884, 1916
Budapesti Szemle, 1936
Délmagyarország, 1934
Egri Népujság, 1923
Esti Kurir, 1929
Fővárosi Lapok, 1872, 1880, 1894
Friss Ujság, 1920
Gyula, 1922
Herkules, 1892
Kis Ujság, 1930
Körösvidék, 1921
Lányok Lapja, 1881
Magyar Génius, 1892

Magyar Polgár, 1874
Magyarország, 1898, 1901
Magyarság, 1927, 1929, 1934, 1936
Nemzet, 1889, 1891
Nemzeti Nőnevelés, 1888
Nemzeti Ujság, 1923
Ország-Világ, 1921
Pécsi Lapok, 1922
Pénzügyi Közlöny, 1884
Pesti Hirlap, 1872, 1898, 1934
Pesti Napló, 1868, 1893, 1894, 1900, 1928
Rendeleti Közlöny a Magyar Honvédség számára, 1874
Szent György, 1925
Színházi Élet, 1927, 1929, 1934
Századok, 1897
Szózat, 1922
Természettudományi Közlöny, 1871
Vasárnapi Ujság, 1904
Világ, 1921

História – Tudósnapár, <https://tudosnapar.kfki.hu/historia/index.php> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Bp., 1925.
Magyarország tiszti cím- és névtára. 1879.
 Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés nyomtatványai: *Képviselőházi Irományok 1872/75*.

HIVATKOZOTT IRODALOM

I. kerületi magyar kir. állami főgimnázium évkönyve 1923. Bp., 1924.
I. kerületi magyar kir. állami főgimnázium évkönyve 1924. Bp., 1925.
 Berta Annamária: A Körössy Flóra-hagyaték. In: *Alba Regia: Annales Musei Stephani Regis*, C 38. Szerk. Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 2009. 129–146.
 Bodnár István – Gárdonyi Albert: *Bezerédj István (1796–1856)*. 1–2. köt. Bp., 1918.

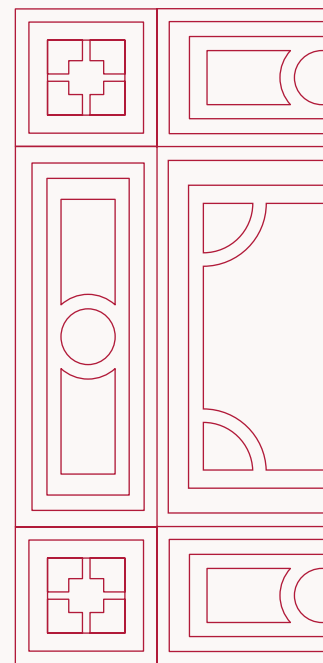
Csajányi Melinda: Szent-Ivány Farkas apci földbirtokos élete és munkássága, az öröklött és örökbe hagyott eszméi, emlékiratai nyomán. In: *Vörös és fehér: Társadalmi-politikai áttörések Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától*. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger, 2020. 35–55.

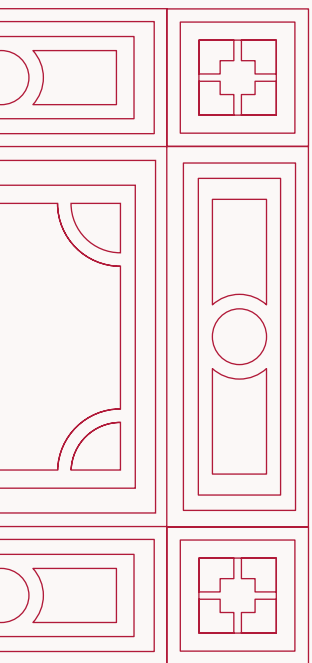
- Degen Árpád: *Flora Velebitica – A Velebit-hegység flórája*. I–IV. köt. S. a. r. Lengyel Géza. Bp., 1936–1938.
- Fábri Anna: „A szép, tiltott táj felé”. *A magyar íróknők története két századforduló között, 1795–1905*. Bp., 1996.
- Horányi Károly: Az akadémikus Márai Sándor. *Kortárs* 46 (2002) 4. sz. 51–71.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. 3. köt. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/3-kotet-33CD/> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
- Kéri, Katalin: Berta Degenfeld-Schomburg (1843–1928): The Astronomer Baroness. In: *Pioneer Hungarian Women in Science and Education*. Eds. Réka Mónika Cristian – Anna Kérchy. Bp., 2002. 49–58.
- Kéri Katalin: Nők a csillagászat történetében. *Valóság* 30 (1998) 2. sz. 84–98.
- Kiss Zsigmond: Emlékbeszéd néhaivaló horgosi Kárász Anna fölött Csongrád vármegye f. évi febr. hó 24-ik közgyűlésén. *Szentes és Vidéke* 12 (1891) 18. sz. 3–4.
- Kónya Sándor: „Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Bp., 1994. (A MTAK közleményei 32.)
- Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc útján Erdélyben. *Honismeret* 35 (2007) 6. sz. 77–86.
- Lukinich Imre: *A Bethleni gróf Bethlen-család története*. Bp., 1927.
- Lyka Károly: Egy herbáriumról. *Új Idők* 40 (1934) 2. sz. 812.
- Marcziányi György: *Nemesség*. Bp., 1886.
- A Marosvásárhelyi Katolikus Gimnázium évkönyve 1878*. Marosvásárhely, 1879.
- Miklós László: Múltunk és jövőnk tartóoszlopai. *Romániai Magyar Szó* 2 (1990) 254–255. sz. Melléklet. 1. [1–3.]
- Pallas nagylexikona*. <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/index.html> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
- Papp Barbara – Sipos Balázs: *A modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Bp., 2017.
- Pető Andrea: A nők a tudományban. *Magyar Tudomány* 179 (2018) 4. sz. 550–565.
- Pongrácz Sándor: Degen Árpád herbárium. *Búvár* 1 (1935) 1. sz. 75.
- Reiszig Ede: Bács-Bodrog vármegye nemes családai. In: *Bács-Bodrog vármegye II*. Szerk. Borovszky Samu. Bp. (Magyarország vármegyéi és városai.) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/bacs-bodrog-varmegye-ii-22BB/bacs-bodrog-varmegye-nemes-csaladai-irta-reiszig-ed-dr-34F3/> (Utolsó megtekintés: 2024. jún. 4.)
- Schmidt József: A kiállítás szervezete és berendezése: A kiállítási jury által megszavazott kitüntetések. In: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. Szerk. Matlekovits Sándor. 3. köt. Bp., 1897. 1–425.
- Staud Géza: *Bayer József tudományos munkássága*. Bp., 1979. (Színháztörténeti könyvtár – Új sorozat 9.)
- Szabó Judit: A geryeszegi református egyház klenódiumai. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 2*. Veszprém–Debrecen, 1997. 367–376.
- Szabolcsi Miklós: Tagok, díjak, eszmék. *Magyar Tudomány* 99 (1992) 8. sz. 928–934.
- Titkos udvarok. Sebestyén László fotósorozata. *Budapest* 40 (2017) 9. sz. 16.
- Vezér Erzsébet: A mindennapi élet története: Beszélgetés Poperné Lukács Máriaival. *Kritika* 15 (1985) 6. sz. 25–31.

Tanárok, tudós tanárok és tanító tudósok az Akadémia mecénásai között

Ugrai János

A tény, miszerint tanárok is fel-felbukkantak az Akadémia támogatói között, nemcsak arra nyújt lehetőséget, hogy a felajánlásaik súlyáról vagy motivációiról gondolkodjunk, hanem arra is, hogy a tanárok helyzetének változásaira irányítsuk a figyelmet. Egy tanulságos, ellentétes irányú tendenciát rajzol ki a két téma együttesen. Az egyik trend az Akadémián belüli belső mozgásokat írja le, a másik a tanári pálya hivatássá válását.¹

Közismert, hogy a Magyar Tudós Társaság (majd 1840-től Magyar Tudományos Akadémia) feladatvállalása az alapítók szándékainak megfelelően csak részben hasonlított a ma ismert Akadémiára. Jóllehet a kezdetektől az intézmény fontos feladata volt a tudományok művelése, az új eredményekkel kecsegtető kutatások ösztönzése, a 19. század derekán legalább ilyen hangsúlyosnak számítottak a művészeti és közművelődési vállalkozások is a szervezet céljai között. Az első generációs akadémikusok között még szép számmal találunk szerény szaktudományos munkásságot kifejtő, ámde a hazai sajtó, közgyűjteményi vagy szakmai egyesületi, netán művészeti-irodalmi élet megszervezésében érdemeket szerzett férfiakat, köztük számos tanárt is.

A művészeti, közművelődési célok felvállalása az ekkor még kezdeti fázisban levő hazai polgárosodás, társadalmi átalakulás támogatását szolgálta. A Tudós Társaság által lelkesedéssel fogadott és támogatott sajtóorgánumok, gyűjtemények és szervezetek úttörő munkát végeztek, az irodalmi élet hídfőállásai korábban esetlegesek és sérülékenyek voltak. Nem mellesleg a Tudós Társaság megalakítását is elsődlegesen a nemzeti nyelv elterjesztése és fejlesztése fűtötte, az eredeti alapítói szándékok sorában a tisztán tudományos problémák megvitatása csak a sokadik helyet foglalta el. Ez a hangsúly a 19. század utolsó harmadára határozottan megváltozott: a Magyar Tudományos Akadémia mindinkább a szaktudományos diskurzusok egyik fő helyszínévé vált, párhuzamosan a diszciplínák önállósodásának folyamatával. A tudományterületek közötti határvonalak ekkor már egyre erőteljesebben érvényesültek, a szaktudományok egymással szembeni s a szakterületek szaktudományon belüli specializálódása általánossá vált.²

A középiskolai tanárok csoportja is átalakulóban volt a 19. század második felében: a tanári pálya hivatássá vált, a hivatás professzionális keretei a század utolsó harmadában stabilizálódtak.³ Ekkorra megszülettek és gyökeret eresztettek az oktatási rendszer meghatározó törvényei (témánk szempontjából mindenekelőtt az 1883-as középiskolai törvény), mind fontosabbá vált az elkülönülő tanárképzés és az intézményesülő tanárképesítés, széles körben ismertté váltak a szakmai és érdekképviseleti egyesületek, illetve a szakajtó különböző orgánumai. Viszontagságok útján, de a tanárság olyan önálló profillal és feladatkörrel rendelkező hivatásrenddé vált, amely mindinkább elkülönült – más megközelítésben elmaradt, leszakadt – a szellemi csúcslit tagjaitól, így viszont lassacskán kiszorult az akadémiai közéletből is.⁴ Ez a folyamat ugyanakkor nem volt villámgyors – köszönhetően a hazai sajátosságoknak –, és az elkülönülés sosem vált teljesen végletessé. Ezt igazolja a tudós tanár hosszan fennmaradó, csak bizonytalanul körülírható típusa, és ezt illusztrálja az Akadémia mecénásainak sorában felbukkanó pedagógusok, tanárok névsora is.⁵

Alább ennek tükrében azonosítjuk az akadémiai mozgalmat pártoló tanárokat, s egy-két színes példával alátámasztva próbáljuk kategorizálni, csoportosítani a jellemző támogatási formákat. Ezt megelőzően viszont kicsit részletesebben kell szólni a tanári professzionalizáció már utalt hazai sajátosságairól.

EGY KÜLÖNLEGES PROFESSZIONALIZÁCIÓS FOLYAMAT

Még ma is súlyos nehézséget okozna meghatározni, hogy a 19. század különböző szakaszaiban hány tanár volt aktív hazánkban. Ezt a bizonytalanságot egyszerre okozzák a definiálás tisztázatlanságai, illetve a fluktuáció rendszerszinten követhetetlenül nagy – akár iskolánként változó – mértéke. Hiába próbálta a *Ratio Educationis* 1777-ben szabályozni és tudatosan elkülöníteni egymástól a különböző iskolatípusokat, ez még a két emberöltővel később, 1849-

ben kiadott *Organisationsentwurf* nyomán sem sikerült maradéktalanul.

A klasszikus középiskolai tanárság a 19. század nagy részében az intézményi piramis alsóbb (elemi) és felsőbb (felsőoktatási) szintjeivel is összeért, miként a horizontális társszakmákkal is gyakran összemosódott. Az alsóbb szektorok felé kiterjedés tipikus eredménye volt például a mintanépiskolában (normaiskolában) tanító tanár, aki amellett, hogy munkája zömében klasszikus tanítói feladatokat látott el 6–12 éves gyermekek körében, más tanítók továbbképzéséről, módszertani pallérozásáról gondoskodva egy átlagos tanítónál mégiscsak jóval feljebb állt a hivatali ranglétrán és a társadalmi presztízisben. Az alulról elmosódott határmezsgyén mozgott a 19. század közepén létrehozott új iskolatípus, a polgári iskola tanára is; ahogy a protestáns kollégiumok vonzáskörzetébe tartozó, sokszor csak egy, esetleg két felnőttet alkalmazó, gimnáziumnak nevezett iskola tanára; az ipariskolák vagy a leányiskolák tanszemélyzete; de a sokféle jogcímen (helyettes tanár, nyelvtanár, rajztanár, mechanikus stb.) az iskola szerves, de nem feltétlenül egyenrangú részévé váló tanerő is.

A felfelé terjeszkedés logikája szerint még tanárnak nevezhetők voltak, bár mikrokörnyezetükben már annál nagyobb presztízssre tarthattak igényt a protestáns kollégiumi és líceumi tanárok (akiket gyakorta professzoroknak is neveztek) vagy a felsőfokú szakképzést megalapozó speciális intézmények (pl. Georgicon, József Ipartanoda, katonai és művészeti akadémiák) sokszor valóban kifejezetten egyedi és mélyre ható felkészültséggel rendelkező oktatói. Ugyancsak e felső csoportba tartoztak az egyetemi magántanárok, illetve az egyetemi struktúrába még nem szervesen beépült, jellemzően új képzések, intézetek – szükség-szerűen nem professzori rangú – tanárai. Ennek a fejlődési szakasznak a tipikus jelensége, hogy a végül teljes karriert befutó, tehát rendes nyilvános egyetemi tanárrá váló oktató pályája első részében huzamosabb ideig tanított valamilyen felsőbb iskolában (pl. gimnáziumban). Ebben az esetben tehát az illető nem a tanársegéd-től professzorig tartó egyetemi utat járta be, hanem egy másfajta, részben pedagógiai típusú mobilitásként írható le karrierje.

Horizontális együttmozgással jellemezhető a szerzetestanárok helyzete, akiket felettesük sokszor vezényelt a rend iskolájából más feladatra, legyen szó könyvtár vagy más szervezeti egység vezetéséről, netán gazdaságirányítói tisztségekről. Ilyenkor annak tisztázása is komoly kihívás, hogy az illető az új megbízása mellett folytatta-e a pedagógiai munkát, s ha igen, akkor munkaideje mekkora hányadában. A világi szektorban hasonló kérdésekkel szembesülünk a hittanár, illetve a zenetanár munkakörét, státuszát illetően, vagy a rendre szakemberhiánnyal küzdő vidéki jogakadémiák egyedi megoldásai kapcsán, ahol a legkülönbözőbb módokon próbálták orvosolni a tanári karban mutatkozó hiányt.

A rendszer sokrétű képlékenysége tartósan bizonyult, hiszen a tanárképzés – vagy annak elmaradása esetén a tanári rekrutáció – szinte a század egészében megmaradt a különböző egyházak autonóm jogának. Az *Organisationsentwurf* ugyan bevezette a tanári képesítő vizsgát, az 1870-es években pedig intézményesült az első hazai tanárképző intézet, de mindez csak annyit eredményezett, hogy a millennium környékére többségbe kerültek azok a gimnáziumi tanárok, akiknek a felkészítése legalább valamennyire különbözött formálisan a bölcsészekétől vagy a papokétól.⁶

Ebben a nagyon sok egyedi színt mutató rendszerben a fluktuáció is nagy volt. Bár tételes vizsgálatok erre vonatkozóan nem folytak még hazánkban, minden jel arra mutat, hogy még a tekintélyesebb iskolákban is gyakorta változott a tanárok személye, miközben e gyorsan változó összetételű tantestületek gerincét akár korszakos jelentőségű, sok évtizedig szolgálatban maradó nagy személyiségek is alkothatták.

A tanári hivatásrend önállósodása, a tanárok és a tanítók, illetve a tanárok és a felsőoktatásban tanító professzorok határozott elkülönülése, továbbá a tanári pálya végleges leválása a teológusi (papi) pályáról tehát csak nagy késésekkel ment végbe, és még a 19–20. század fordulójára sem zajlott le teljesen. A professzionalizációs folyamat e vontatottsága fontos, csak erre a térségre jellemző sajátos jegyeket mutat. Ez leginkább az ország egyedülálló felekezeti sokszínűségére, illetve az állam ebből fakadó, korláto-

zott központosító-modernizációs hatékonyságára vezethető vissza.

A türelmi rendelet (1781) után két emberöltőnyi időn át a protestánsok ugyanis szinte teljes körű vallási és tanügyi autonómiát élveztek, ami az önfenntartás és önfinanszírozás terhével párosult. Ennek jegyében nemcsak felekezetenként, hanem egy-egy felekezeten belül régióként (egyházkerületenként) is más-más iskolapolitikát folytattak. Az evangélikusok és a reformátusok e különutas fejlődését látva ráadásul még a katolikus iskolázás is szabadabban fejlődött, mint amit egy klasszikus államegyházi logikát megvalósító politikai konstrukcióban megengedhetett volna magának. Nem mellékes, hogy e széttartó folyamatok épp akkor erősödtek fel igazán, amikor Közép- és Kelet-Közép-Európa sok országában a felvilágosult abszolutizmus modernizációs törekvései lendületet adtak az oktatási rendszer kiépülésének, az állami (uralkodói) oktatáspolitikának.⁷

A felülről vezérelt, koherens modernizáció súlyos késlekedése ugyanakkor nem jelentette a különböző pedagógiai vagy tanügyi innovációk elmaradását. Sőt a fent vázolt helyzet egy sok központú, sok-sok autonóm csoport aktivitását lehetővé tevő, impulzív szituációként is értelmezhető, amelyben a versengő alternatívák különös, a mai történeti diskurzusokban értékesnek számító sokszínűséget eredményeztek a nemzeti és polgári kibontakozás folyamatában. Ezt az olvasatot kiválóan illusztrálja a tanárok és a Magyar Tudományos Akadémia kapcsolatának alakulása.

TANÁROK AZ AKADÉMIAI TAGOK SORÁBAN

Ahhoz, hogy eljuthassunk az Akadémiát támogató tanárok elemzéséhez, őket magukat kell tudnunk elhelyezni szakmailag és társadalmilag. Ehhez adhat támpontot azoknak a tanároknak a prozopográfiai vizsgálata, akik akadémiai tagok voltak. Az Akadémia kezdeti öndefiníciójának és a korszak sajátosságainak következménye volt, hogy eleinte a tagság nagy részét legalább részben tanárnak minősíthetjük. Hogy valójában mekkora részét, az persze a be-

sorolási bizonytalanságok miatt kérdéses, s tulajdonképpen bármilyen számítási mód vitatható.

A reformkori tagság foglalkozási besorolására tettünk egy átfogóbb kísérletet.⁸ A számos további módszertani finomítást igénylő próbálkozás első eredménye szerint a 236 reformkorban megválasztott akadémikus aktív életét összesen 370 különböző foglalkozással lehetett párosítani.⁹ E 370 foglalkozás között leggyakrabban pedagógiai munka fordult elő: 105 (28,4%) ilyen, többéves tanítással telt időszakot különíthetünk el. Ez összesen 96 személyt érintett, tehát a 236 akadémikus 40,5%-a rendelkezett komolyabb közvetlen pedagógiai tapasztalattal. Ha az egyetemi professzorokat (20), egyetemi magántanárokat (2) és magánnevelőket (14) nem számítjuk, akkor is 69 olyan személy marad, aki legalább egyszer hosszabb ideig felsőbb iskolai (gimnáziumi, akadémiai) tanári tisztséget viselt. Még ez a 69 fős társaság is a második legnépesebb csoport lenne a Magyar Tudós Társaság kollektívájában, hiszen csak a szintén nagyon heterogén tisztviselői kör volt valamivel nagyobb (75 fő).¹⁰ A harmadik leggyakoribb foglalkozási csoport a papok és lelkészek köre volt (39 fő), a negyedik pedig a jogászoké (bíró, ügyvéd, ügyész, 31 fős). A papi és a tanári pálya elkülönülésének kezdeti fázisára utal, hogy a 96 személy közül 17-en (17,7%) mindkét hivatást gyakorolták életük valamelyik szakaszában.

Az 1858–1870 között megválasztott újabb akadémikusgeneráció 169 tagjának a körében 310 foglalkozási egység elkülönítése tűnt indokoltnak, amiből 99 (31,9%) fed valamilyen tanítással összefüggő munkavégzést.¹¹ A 169 ekkoriban megválasztott akadémikus közül 82 fő (48,5%) tanársághoz való kötődése volt kimutatható. Azaz az MTA második történeti szakaszában még erősödött is a tágran értelmezett tanári hivatásrend jelenléte az Akadémia által reprezentált szellemi csúcstelben. A pesti egyetem folyamatos gyarapodásával, majd pedig a kolozsvári egyetem megnyílásával megduplázódott (20-ról 41-re nőtt) azoknak a száma, akiket életük során professzorrá neveztek ki: 14-en kizárólag egyetemen tanítottak, további 27 fő pedig tanári státusából lépett feljebb a professzori rangra. Már ekkor érzékelhető a mintán a tanári és a papi pálya elválása egy-

mástól: már csak a tanárok 14,6%-a (12 fő) szolgált valamilyen egyházi tisztségben, s közülük is csak 5-en voltak lelkipásztorok.

Mindez körvonalazza a tanári tapasztalattal rendelkező s az Akadémiához valamilyen módon kapcsolódó tanférfiak klasszikus típusait, öt releváns kategóriáját: *a)* a kizárólag az egyetemi ranglétrán emelkedő professzor; *b)* a tanári pályáról az egyetemi karrierre átlépő professzor; *c)* a legfeljebb kiegészítő jelleggel az egyetemre (is) átlépő, helyettes vagy egyetemi magántanári címet elnyerő tanár; *d)* a középiskolai tanár és *e)* a nem középiskolában, hanem valamilyen speciális intézményben, alacsonyabb rangú iskolában vagy magánszolgálatban tanító pedagógus kategóriáit. Számolni kell továbbá a fenti kategóriák azon altípusaival, amelyet a papi pályáról való érkezés, belépés, illetve a papi pályára való távozás jelensége alakított ki.

Az akadémikusok kollektív biográfiai adatbázisa még épül, de már most erős hipotézisként megfogalmazható, hogy miközben az egyetemi professzorok (*a*) kategória) aránya folyamatosan nőtt az akadémikusok körében, a középiskolai tanároké (*d*) és *e*) kategória) a 19. század utolsó harmadától visszaszorult. Ez a kiszorulás a tanári professzionalizáció vontatottsága és torzultsága miatt feltételezhetően nem volt gyors, hiszen még a századfordulón is akadtak olyan levelező vagy rendes tagok, akiknek a főállása valamelyik felsőbb iskola tanári pozíciója volt. A hazai tanári professzionalizációról szóló tudásunkat is jelentősen árnyalni fogja az akadémikus tanerők vizsgálata: sokáig fennállt-e a középiskolák tudós tanárokat kinevelő funkciója; vagy esetleg az egyetemi katedrák elégséges számban való kiépülése egyben a tanári és az egyetemi oktatói pályák szétválását is eredményezte-e? Bár erre a problémára még nem tudunk meggyőző adatokat kínálni, az Akadémiát támogató tanférfiak elemzését már most is segítik a vázolt típusok. Az egyes személyek életrajzi vázlata, Akadémiához fűződő kapcsolata, valamint az adakozás mögött megbúvó tudatosság (esetleg annak hiánya) nemcsak az Akadémia intézménytörténetéhez, hanem a tanári professzionalizációs vizsgálatokhoz is adalékokat szolgáltat.

AKADÉMIKUS PROFESSZOROK ADOMÁNYAI

A professzorok csupán a ranglétrán betöltött helyüknek köszönhetően kerülnek az áttekintés elejére. Adományaik száma alapján ugyanis nem feltétlenül érdemelnének ilyen kitüntetett figyelmet: csupán néhány egyetemi tanár akadémikust találunk az adományozók listáján.

Elsőként ráadásul az a Reseta János (1776–1862) jelentkezett adománnyal, aki nem kifejezetten tudós tevékenységével tűnt ki kortársai közül, hanem a cenzori működésével. A pesti egyetem német nyelv és irodalom professzorát jól ismerték a reformkori szellemi elit tagjai, hiszen sokszor meggyűlt vele a baja a könyvet, folyóiratot publikálni óhajtoknak. Ezzel együtt Széchenyi is, Petőfi is elismerően nyilatkozott Reseta tisztességéről és egyre megengedőbb eljárásairól. A katedráról egyébként 1849-ben – nyugalmazását kérve – lemondott, s utána visszavonultan élt. Az egyedül élő, örökösrel sem rendelkező Reseta vagyónának mintegy felét hagyta az MTA-ra: 26 200 forintos végrendeleti hagyatéka révén az Akadémia egyik nagy alapítványtevőjeként tekintett rá egy emberöltővel később is.¹²

A kolozsvári egyetem matematikaprofesszora volt negyedszázadig Vályi Gyula (1855–1913). A Bolyai-kultusz megalapozásában is kiemelt szerepet vállaló s a kolozsvári közélet aktív szereplőjének számító Vályi 1891-ben lett az Akadémia levelező tagja.¹³ A tanítás művészetének mesterként és született pedagógusként jellemzett Vályi Gyula szintén végrendeletében különösebb cél meghatározása nélkül hagyott az Akadémiára 10 000 koronát. Ennek a háromévenkénti kamataiból 1200 koronás jutalomdíjat alakított ki az MTA III. osztálya, s azt matematikai pályamunkák honorálására fordította.¹⁴

Híres tudós volt Mahler Ede (1857–1945) is, az ELTE Egyiptológiai Tanszékének alapítója, akinek apja még pozsonyi neológ főrabbi volt. A pozsonyi gimnáziumi tanulmányok után Mahler a matematikai és csillagászati tanulmányait már Budapesten kezdte, majd Bécsben folytatta, s első állását is egy csillagvizsgálóban kapta. Ókortudományi ismereteit Bécsben kezdte felhalmozni, s a keleti nyelvekben is ott mélyült el. 1899-től 1910-ig a Magyar Nem-

1. kép. Mahler Ede, 1914

zeti Múzeum régészeként, valamint a pesti egyetem egyiptológiai és assziriológiai magántanáraként dolgozott. Nyilvános rendkívüli tanári kinevezést 1910-ben kapott, s 1928. évi nyugdíjazásáig volt az egyetem professzora, 1914-től már rendes egyetemi tanárként. Az egyetem mellett tanított a Keleti Kereskedelmi Akadémián is. Levelező tagnak 1909-ben választotta meg az MTA (1. kép).

Bár nem közvetlenül tartozik az Akadémia történetéhez, Mahler gondolkodását, attitűdjét jellemzi, hogy 1923-ban szegény egyetemi hallgatók keleti történeti és nyelvi tanulmányainak támogatására tett 100 000 koronás alapítványt, kikötve, hogy évente váltsák egymást a keresztény és zsidó kedvezményezettek.¹⁵ Tanítványaival együtt alapították meg a Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményét, illetve a svábhegyi új csillagvizsgáló megszervezését segítő alapította meg a Stella Csillagászati Egyesületet.¹⁶ Mahler neve az Akadémia mecénásainak névsorában mindössze egy előadás tiszteletdíjáról való lemondás révén (48 000 koronával) szerepel 1924-ben.¹⁷ Ismerve pártfogói és alapítói-szervezői hajlamait, biztosak lehetünk benne, hogy élete végén is tett volna adományokat, ha Budapest ostromának utolsó napján nem érte volna bombatalálat a házat. Ekkor pusztult el minden vagyona, beleértve gazdag könyvtárát és gyűjteményét is. Az idős Mahlert egyébként piarista szerzetesek bújtatták, így menekült meg az elhurcolástól, és meg is halt 1945-ben.

Molnár Kálmán (1881–1961) előbb másfél évtizedig az egri jogakadémia tanára, majd a pécsi egyetem professzora volt, emellett pedig 1927-től a Szent István Akadémia rendes, valamint 1936-tól az Országos Felsőoktatási Tanács Jog- és Közgazdaságtudományi Osztályának tagja. Rövid ideig, 1945-től 1948-ig a budapesti egyetem közjogi tanzékán tanított, de a politikai változások sodrában nyugállományba kényszerült, s az 1942-ben megítélt levelező akadémiai tagságától is megfosztották 1949-ben. Rehabilitációja 1989-ben történt meg.¹⁸ Tekintélyes alkotmány- és közjogi munkásságának része volt, hogy jogtudományi pályamunkák ösztönzésére alapítványt hozott létre az Akadémia berkein belül: az 1920-as évek végétől (tehát jóval akadémikussá választását megelőzően) írta ki a testület

a Molnár Kálmán-jutalmat: az 1000 pengős díjban általában egy téma részesült, de például 1941-ben három témában várták a dolgozatokat.¹⁹

AKADÉMIKUS TANÁROK ADOMÁNYAI

E kör több tagja kifejezetten intenzív, sokrétű kapcsolatot tartott fenn az Akadémiával, s gyakran több felajánlást is tettek a társaság számára. Erre talán a legtisztább példát Hollós László (1859–1940) mikológus szolgáltatta, aki a kecskeméti főreáliskola tanáraként Európa-szerte híres gomba- és természettani gyűjteményt alakított ki, s emellett kiemelkedő botanikai és gombatani kutatásokat folytatott. Nem kevesebb mint 1400 gombafaj azonosítása fűződik a nevéhez. A különöc természetű Hollós főreáliskolai igazgatójával, Kacsóh Pongráccal konfliktusba kerülve 1911-ben a teljes gyűjteményét megsemmisítette, állását feladta, s szülővárosába, Szekszárdra költözött, ahol magányos életet élt. Az MTA is csak utólag, egy helyi lap gyászjelentéséből értesült haláláról,²⁰ pedig 1904-ben levelező akadémikusnak választották, s Hollós nemcsak gazdag publikációs teljesítményével, hanem Akadémiának szánt adományaival is kiemelkedett kortársai közül. Magától értetődőnek számított, hogy újonnan megjelent köteteiből egy-egy példányt megküldött a testületnek. 1914-ben és 1915-ben írói tiszteletdíjáról mondott le, majd 1917-ben az 1911-es megjelenésű, *Magyarország földalatti gombái, szarvasgombaféléi* című könyve nyomán neki ítelt Marczibányi-mellékjutalom 50 aranyát is felajánlotta az Akadémiának.²¹ Az 50 aranyról már ekkor úgy rendelkezett, hogy az halála napjáig kamatozzon, majd egyesítsék azt a szintén az Akadémiának átengedett teljes, mintegy 140 000 koronára rúgó vagyonával a Hollós Alajosné-alapítványban. Ennek évi kamataiból a hazai gombászati kutatásokat támogathatta az Akadémia.²²

A Magyar Tudós Társaság alapító tagja volt Szilasy János (1795–1859), aki előbb a szombathelyi papneveldeben tanított, majd 1836-tól a pesti egyetem teológiai karának lett a professzora, s három ízben dékánja is. Szilasy 1852-ben mondott le a rendes tagsággal járó évi díjról,

mivel Nagyváradra költözött, ahova kanonokká nevezték ki, s így a testület rendszeres munkálataiban már nem tudott részt venni.²³ Ekkor előbb vidéki rendes taggá, majd 1858-ban tiszteleti taggá sorolták át. Ezt megelőzően, 1856-ban nagyobb összeget hagyott az Akadémiára: úrbéri papírokban fekvő 500 forintos és mellé rendelt további 60 forintos adománya a millenniumi évek kimutatásaiban 4626 koronás alaptőkére gyarapodott.²⁴

Péczeli Józsefről (1789–1849) írta e sorokat gyászbeszédében Toldy Ferenc:

*„Tudományos igyekezeteknek áldozattal is pártolója volt, s a mely anyagi jutalmat hozott neki irodalmi pályája, azt ő alapítványnyá összesítve, ötezer ezüst frtban tette le akademiánknál, mely bizonyos idő múlva egy új jutalomtétel alapját teendi.”*²⁵

A Debreceni Református Kollégium történelem és görög–latin profeszszorát már 1832-ben beválasztották a Magyar Tudós Társaságba, s öt év múlva rendes taggá is emelték.²⁶ A jelzett 5000 forintos alapítványa 1841-ből való, és még a századforduló után is bőséges jutalmat kínált az épp aktuális témában kiírt sikeres regény szerzőjének.²⁷

A 19. század közepén a tudományos és pedagógiai közélet egyik fontos szervezője volt Szőnyi Pál (1808–1878) (2. kép). A szabadságharc idején Eötvös József miniszteriumában tanácsos Szőnyi nevéhez fűződik a budapesti református gimnázium jogelődjének számító magánintézet megalapítása. A később királyi tanácsos rangot kapó Szőnyi tíz éven át állt elnökként a Királyi Magyar Természettudományi Társulat élén. Az Akadémiának 1846-tól volt a levelező tagja, s ugyanekkor kiérdemelte az *Alaktan magyar szülék, nevelők és tanítók számára* című tankönyvével a Marczibányi-díj 50 arany értékű jutalmát.²⁸ Végrendeletében nagyvonalúan gondoskodott a Természettudományi Társulatról, alma materéről, a Debreceni Református Kollégiumról – ide került több tízezer darabból álló ásványgyűjteménye – és az Akadémiáról is, jöllehet csak egy hosszas eljárás végén, 1888-ban került az intézmény pénztárába a 11 500 forintos alapítványa. Az örökhagyó úgy rendelkezett, hogy amint az

2. kép. Szőnyi Pál

alaptőke kamatai elérik az 1200 forintot (ami 1914-ben következett be), hatéves ciklusokban az ásványtani tudományos irodalom fejlesztésére fordítsák a pénzt. Minden ciklus előtt az MTA III. osztálya tett javaslatot a következő időszak konkrét céljaira s a felosztás arányaira. Az alapítvány – a kidolgozott szabályoknak megfelelően – a nyílt és titkos pályázatot fordíthatta közvetlen megbízásokra, utazási költségtérítésre, utólagos jutalmakra, kéziratok publikálására, fordítási költségekre vagy akár bírálók díjazására.²⁹

Arenstein József (1816–1892) 1847-ben lett az Akadémia levelező tagja. A matematikai eredményei és írásai miatt visszatérően szép elismeréseket begyűjtő Arenstein a pesti és váci piaristáknál, majd a pesti és a bécsi egyetemen tanult. Tanári pályáját a mennyiségtan tanításával a pesti József Ipartanodában kezdte 1846-ban, innen válogatták be az akadémikusok közé. A szabadságharcot követően rövid ideig Temesváron, 1852-től 1865-ig pedig a bécsi főreáliskolában tanított, s e minőségében az ausztriai iparoktatás kibontakozásának egyik fontos vezetőjévé vált. Több számtani, mechanikai és mezőgazdasági tankönyvet publikált, az MTA matematikai osztályába választották be.³⁰ Az Ausztriában élő, végül az alsó-ausztriai Gloggnitzban letelepedett Arenstein 1874-ben könyveket és egy ládányi tanügyi iratot adományozott az Akadémiának, 1881-ben és 1888-ban pedig saját köteteiből küldött egy-egy példányt.³¹ 1892-ben bekövetkező halála előtt az Akadémia alaptőkéjét 1000 forinttal gyarapította, s elrendelte, hogy az örökösei juttassák el megfestett arcképét is az intézménynek.³² Ezt megelőzően többször is gondolhatott a magyar tudós testületre, hiszen egy halála utáni akadémiai kimutatás 1865–1892 között összesen 3100 forintnyi adományt jegyzett a neve mellett³³ (3. kép).

A pannonhalmi főapát Fehér Ipoly Kálmánt (1842–1909) 1896-ban választották az MTA tiszteleti tagjává. A tekintélyes egyházi pályát befutott Fehér előbb 1864 és 1874 között a magyar történelem tanára volt a pannonhalmi főapátsági líceumban, 1874 és 1882 között vezette az esztergomi főgimnáziumot, 1882 és 1892 között pedig a szegedi tankerület főigazgatója volt. Már főapátként másodelnöke volt 1893-tól az Országos Közoktatási Tanácsnak.

Számos tankönyvet írt a matematika, fizika és kémia tárgyakhoz, emellett minisztériumi megbízásból tanulmányozta Bajorországban az iskolaügy szervezését, amiről külön kötetet publikált. Fehér Ipoly Kálmán pedagógiához való szoros kötődése tehát kétségtelen, ám az Akadémiához való viszonya ennél kuszábban alakult. Fehért már 1875-ben ajánlották a III. osztályba levelező tagnak a matematikai, fizikai, vegytani tankönyvei mellett a Győr város és megye általános leírását tartalmazó munkájára hivatkozva.³⁴ Levelező taggá választása azonban ekkor elmaradt, s húsz év múlva fogadta be az Akadémia tiszteleti tagnak.³⁵ Ekkor, 1895-ben ajánlott fel – külön cél meghatározása nélkül – Fehér az Akadémia számára 5000 forintot. Az adományozók névsorában még egyszer feltűnik Fehér Ipoly Kálmán neve: 1907-ben küldte meg az intézménynek *A Szent Benedek-rend története* című mű negyedik kötetét.³⁶

A régész és földrajztudós Ortway Tivadar (1843–1916) egészen fiatalon, 1875-ben lett az Akadémia levelező tagja, 30 év múlva pedig rendes taggá is megválasztották. Ebben az időben egész végig a pozsonyi jogakadémián volt a magyar és egyetemes történelem nyilvános rendes tanára. Emellett 1894–1900 között az orsolyiták pozsonyi tanítóképzőjét is igazgatta, 1895–1905 között pedig Frigyes főherceg leányainak a történelemtanára is volt.³⁷ A számos tudós társaságban (pl. Szent István Akadémia, Szent István Társulat, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság) aktív szerepet vállaló Ortway az MTA-t – több részletben összesen – 50 000 korona értékben támogatta, amelynek kamatait pályadíjakra, jutalmakra és segélyekre fordíthatta a testület.³⁸

A magyar irodalomtörténet-írás meghatározó alakja, Pintér Jenő (1881–1940) szintén klasszikus megtestesítője a tudós tanár típusnak. Még nem volt 30 éves, amikor az MTA Semsey-díjjal ismerte el irodalomtörténeti kutatásait, 1916-ban levelező, bő tíz évvel később pedig rendes taggá is megválasztották. Tagja volt továbbá a Szent István Akadémiának, alapítója és vezetője a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, de beválasztották a Kisfaludy és Petőfi Társaságba is. Tekintélyes tudományos és tudomány-szervező munkássága mellett mindvégig aktív tanár ma-

3. kép. Arenstein József, 1865

radt: előbb Jászberényben, majd a budapesti VI. kerületi főgimnáziumban tanított. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület tiszteletbeli tagjául, a Magyar Paedagógiai Társaság 1921-ben alelnökévé, 1938-ban pedig elnökévé választotta.³⁹ Nyolckötetes, erősen pozitívista szemléletben írott magyar irodalomtörténeti kézikönyvét az MTA 1931-ben Akadémiai Nagyjutalommal honorálta, az ezzel járó 2000 pengőt Pintér azon nyomban vissza is ajándékozta a társaságnak.⁴⁰ Nem ez volt egyébként az első felajánlása: 1923-ban 1000 koronát ajánlott fel működési költségekre, tagajánlások kinyomtatására.⁴¹

Szentlőrincen, Bonyhádon, majd pedig 1873-tól 1898-ig a budapesti evangélikus gimnáziumban tanított Lehr Albert (1844–1924). A nyelvészeti értekezéseket, irodalmi tankönyveket, műfordításokat, költeményeket egyaránt publikáló Lehr Albertet a tanítvány Kozma Andor nekrológjában a „magyar nyelv legtökéletesebb és legfanatikusabb őrállójának” nevezte, akiben „a legnagyobb, hogy benne a nyelvész jobban-tudás a költői jobban-érzéssel egyesült”.⁴² Ne tévesszük szem elől, hogy ebben az esetben már hármas identitással van dolgunk: Lehr egy személyben volt tudós, író-költő és tanár. Lehr 1882-ben levelező, 1923-ban pedig rendes taggá választották, de már előzőleg kapcsolatba került az Akadémiával: 1874-ben nyelvészeti értekezéséért neki ítéltek a Sámuel-díjat, 1881-ben pedig a Nyelvtudományi Bizottság segédtagjául választották meg.⁴³ Az Akadémiának 1909-ben tett 2000 koronás felajánlása alapján az 1910-es évektől kezdődően irodalmi témákban írtak ki ösztöndíj-pályázatot.⁴⁴ Minden évben konkrét témára vártak pályaműveket, így pl. 1912-ben *Petőfi „János vitéz”-ének hatása Arany „Toldi”-jára* címmel jelent meg a kiírás, ami egyben tükrözte Lehr Albert fő kutatói témáját, Arany János költészete iránti érdeklődését.⁴⁵

„PÁLYAELHAGYÓ” AKADÉMIKUS TANÁROK

Áttekintésünk egyik leghíresebb, s az Akadémiával talán legszorosabb kapcsolatot tartó tagja minden bizonnyal Fraknói Vilmos (1843–1924) volt. Már 17 évesen jutalmat

kapott az Akadémiától kora középkori, jeligés pályamunkájáért. 1870-ben – 27 évesen – levelező tagnak, három év múlva pedig rendes tagnak választották meg. 1879–1889 között az intézmény főtitkári, 1889–1892 között a másodelnöki tiszttét töltötte be, ezt követően pedig az igazgatótanács tagja lett. 1907-ben a tiszteleti tagságot is kérdelemelte. Fraknói történeti kutatásai mellett papnak készült, s csak pályája elején, néhány évig dolgozott tanárként. Mindössze egy évig tanított a nagyszombati gimnáziumban, majd az esztergomi papnevelő intézet tanára lett. Ám az egyre növekvő szaktudományos elismerései és sikerei nyomán ezt az állását is elhagyhatta, s előbb a Nemzeti Múzeum, majd a nagyváradi kanonoki stallum biztosított számára a széles körű külföldi kutatást, tudósi pályát lehetővé tevő független egzisztenciát.⁴⁶ Fraknói közismert, nagyvonalú, tudománypártoló lépése a Római Magyar Történeti Intézet megalapítása volt 1892-ben. Ezt a jótéteményt mintegy magától értetődően terjesztette ki az Akadémiára azzal, hogy bevonta a testületet a szervezeti szabályzat kialakításába és az évi öt római ösztöndíj közül egyet az Akadémia delegáltja számára ajánlott fel.⁴⁷

Csak megkötésekkel nevezhető tanárnak Deáky Zsigmond (1795–1872), akinek a példája kiválóan illusztrálja azt a fejlődési szakaszt, amikor a papi és a tanári hivatás még nem különült el véglegesen egymástól, s a két foglalkozás művelői sokszor, sokáig közös pályán mozogtak. Az 1832-től levelező, 1858-tól pedig tiszteleti tag Deáky inkább papnak számított: a győri egyházmegyében nevelkedett és szocializálódott, s a papi ranglétrát járta végig, míg XVI. Gergely pápa udvari főpapnak, majd caesaropolisi püspöknek, végül pedig a győri székesegyház nagyprépostjának és kanonokjának nevezte ki. Ezzel együtt pedagógiai ténykedése sem elhanyagolható. Eleinte magánnevelőként működött: nyolc éven át szolgálta az Esterházyakat, így jutott el Rómába, ahol bölcseleti és teológiai doktorrá avatták, majd pedig 1827 és 1841 között Bourbon Károly luccai herceg és spanyol infáns fiának, Ferdinánd Károlynak a nevelését bízták rá.⁴⁸ A nyilvános oktatással a győri tankerület főigazgatójaként került szoros kapcsolatba, amely tisztséget 1841 és 1849 között viselte. 3000 darabos könyvtárát

a győri püspöki szemináriumra hagyományozta, de az Akadémiára is gondolt már életében: közvetlenül tiszteleti taggá választása után (1858) ajánlott fel a testület alaptőkéjének gyarapítására 2400 forintot⁴⁹ (4. kép).

Szintén nem tanári múltjáról ismert Thaly Kálmán (1839–1909), aki történetírói és országgyűlési képviselői működése mellett, illetve ezek előtt rövid ideig, 1864-től 1869-ig a pesti evangélikus főgimnáziumban a magyar irodalomtörténet tanára volt. Visszont épp ekkor, 1864-ben válogatták be levelező tagként az akadémikusok közé. A dualizmus kori kulturális-tudományos élet egyik legismertebb alakjaként számos társaság (Magyar Történelmi Társulat, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Országos Régészeti és Embertani Társulat, Országos Műemlékek Bizottsága) tagja, illetve vezető tisztségviselője lett. Az Akadémiára 1909-es halálakor Thaly Kálmán 5000 koronát hagyott.⁵⁰

AKADÉMIÁN KÍVÜLI TANÁROK

Jóllehet érdemi szakirodalmi munkásságot fejtett ki az akusztika és az elektromosság témakörében, nem lett akadémikus Bartoniek Géza (1854–1930). Ennek ellenére kora tudományos közéletében fontos szereplőnek számított: miután kilenc évig az egyetemen dolgozott tanársegédként, majd pedig a budapesti állami polgáriskolai tanítóképző intézet rendes tanáraként, kultuszminiszteri megbízást teljesítve ő szervezte meg az Eötvös Collegiumot, majd igazgatta is azt haláláig (5. kép). A millennium körüli években *A Pallas nagy lexikona* egyik szerkesztőjeként is aktív volt, de emellett fizikai szakkönyveket is fordított, s kiadásra készített elő.⁵¹

Bartoniek az Akadémiának egyszer, 1924-ben ajánlott fel 100 000 koronát a Riedl Frigyes-díjra.⁵² Ez akkoriban már szerény összegnek számított – mindössze néhány kiló hús árának vagy két előadás tiszteletdíjának felelt meg. Ugyanakkor témánk szempontjából nem mellékes, hogy az összesen 200 000 koronás díjat annak a Riedl Frigyes (1856–1921) akadémikusnak az emlékére alapították, aki egyetlen tanév erejéig szintén tanított az Eötvös Collegium-

4. kép. Deák Zsigmond, 1865

5. kép. Az Eötvös József Collegium, 1911

ban, előzőleg pedig a IV. kerületi reáliskola tanára, utóbb a budapesti egyetemen a magyar irodalom professzora volt. A díjat először 1925-ben ítélte oda az MTA az előző évben megjelent legjobb irodalomtörténeti értekezés címén Zlinszky Aladárnak a *Klasszicizmus és romanticizmus* című kötetéért.⁵³

Bartonieknél is nagyobb hatású pedagógus és neveléstani szakíró volt Gyertyánffy István (1834–1930). A budai tanítóképző az ő negyedszázados igazgatói működése alatt élte első virágkorát, ekkor ez az intézmény számított a hazai közoktatásügy egyik fő szakmai műhelyének – itt dolgozták ki nemcsak a tanítóképzést és a tanítók tovább- és átképzését szabályozó dokumentumokat, de a tanítóképző intézeti tanárok képzésének és a polgári iskoláknak a tantervét is. Az intézményének egyfajta mintaképezdei státust

kiharcoló Gyertyánffy Eötvös József szellemében szerkesztette a *Néptanítók Lapját*, tagja volt az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak és az egyik élenjáró szerzője volt a dualizmus kori hazai nőnevelési törekvéseknek.⁵⁴ Gyertyánffy végrendeletileg hagyott az Akadémiára 7400 pengőt.⁵⁵

Az utókor kevésbé tartja emlékezetében, pedig kora közismert pedagógiai szakírója, több folyóirat (*Magyar Tanügy, Néptanoda, Magyar Zsidó Szemle, Országos Tanár-egylet Közlönye*) munkatársa s nem mellesleg a tanítóképzés meghatározó szakembere volt Lederer Ábrahám (1827–1916). A csehországi születésű, Prágában tanult tanügyi szakember 1854-ben került tanárnak Komáromba – itt kezdett tanulni magyarul. Négy év múlva a pesti izraelita mintanépiskolában helyezkedett el, amelynek tanítóképzővé való gyors felfejlesztése és vezetése fűződik a nevéhez. A magyar

6. kép. Lederer Ábrahám
aranytolla

kormány megbízásából ő szervezte meg a magyar olvasó- és tankönyvek németre való átdolgozását, majd pedig kinevezték az állami tanítóképző intézetek igazgatótanárává és az Országos Közoktatási Tanács tagjává. Lederer kiemelkedő aktivitást mutatott a szakmai közéleti egyesületek szervezésében: segélyalapot szervezett tanítóképzős növendékek részére, izraelita tanítóegyesületet alapított, s az országos nő-iparegyesület egyik alapító bizottsági tagja volt. Nagyvonalúan támogatta az Országos Pedagógiai Múzeum megszervezését is.

Ezek ismeretében nem meglepő, hogy végrendeletében az Akadémia szakmai munkáját is adománnyal támogatta: 1918-ban 4000 koronát hagyott a testületre azzal, hogy az minden negyedik évben pszichológiai vagy szociálpedagógiai témájú kutatási pályázatot hirdessen. A legjobb munkát a négyévi kamatok egyik részével kellett jutalmazni; másik részét pedig a pályázati bírálók honoráriumára fordíthatták.⁵⁶ Az eredeti rendelkezéseket az MTA II. osztálya módosította valamelyest: ötvenkénti pályázati kiírás mellett döntöttek úgy, hogy váltakozva ösztönözték 800 koronás jutalommal a pszichológiai és a szociálpedagógiai kutatásokat.⁵⁷ Lederer egyébként életében is gondolt az Akadémiára: a 25 éves jubileuma alkalmából a fővárosi tanítóktól kapott aranytollat a kéziratának ajándékozta 1897-ben (6. kép).⁵⁸

Különös helyet foglal el áttekintésünkben Stein Aurél (1862–1943). A brit alattvalóként világhírűvé lett orientalista Pesten született, s indiai egyetemeken tanított. Belső-ázsiai expedíciói tették nemzetközileg is megkerülhetetlen tudós felfedezővé, aki számtalan kéziratot és régészeti le-

letet juttatott el a British Museumba.⁵⁹ A Magyar Tudományos Akadémia 1895-ben tiszteleti tagsággal honorálta a hazánkból elszármazott Stein erőfeszítéseit – és nem utolsósorban nagylelkű adományait. A könyveiből rendszeresen küldött tiszteletpéldányt az Akadémiának, majd pedig 1925-ben 1154 kötetből álló, idehaza páratlan összetételű könyvtárát is a tudós intézménynek adományozta. A korabeli feljegyzés megfelelően illusztrálja a felajánlás nagyvonalúságát:

„Elsősorban keleti irányú művekkel gazdagította állományunkat; hozzájuk csatolta még egyes műveinek kéziratait s egykori tanulmányainak jegyzeteit is. Minden egyes kötetet művészi kivitelű ex libris díszít. Nemes adományát tetézte azzal, hogy magára vállalta a kötetlen művek be-köttetésének költségeit.”⁶⁰

Később az Akadémia állományába került Stein családi levelezése is.⁶¹

Saját könyvét adományozta az Akadémiának az unitárius Borbély Sámuel (1842–1915), a zilahi, utána a székelykeresztúri tanítóképző intézet tanára, majd igazgatója. Borbély Szilágy megye földrajzi, régészeti és történelmi viszonyairól publikált köteteket, mellette pedig tanügyeket illető cikkeket közölt helyi lapokban. Szerkesztette a *Szilágy* és a *Szilágymegyei Tanítótestület* című lapokat. Az évtizedek során több száz kötetes gyűjteményt halmozott fel 15–18. századi könyvekből. Könyvtárát az Erdélyi Múzeumi Egyesületnek adományozta.⁶² Az Akadémia támogatóinak névsorában csupán egyetlen kötetel, a fő művének

számító *Szilágymegye földrajza* című könyvének (1883) a megküldésével szerepel.⁶³

Stoll Ernő 1926-ban 100 000 koronát adományozott az Akadémiának.⁶⁴ Róla annyit tudunk, hogy nyíregyházi evangélikus tanító volt, aki a helyi evangélikus iskolázás történetét egy külön, 1929-ben megjelent kötetben dolgozta fel.⁶⁵

A LEGFÉNYESEBB ADOMÁNY: AZ ELISCHER-FÉLE GOETHE-GYŰJTEMÉNY

A tanári adományok sorában kétségtelenül az Eperjesen érettségizett, majd Bécsben orvosi tanulmányokat folytató Elischer Gyula (1846–1909) felajánlása a legértékesebb, legbecsesebb. A nőgyógyásként, vezető orvosként és az egyetem rendkívüli magántanáraként aktív Elischer kora ismert műgyűjtője volt. Főként rézmetszeteket gyűjtött, Rembrandt- és Dürer-kollekcióját az állam meg is vásárolta a Szépművészeti Múzeum számára. Az Akadémia leginkább azért tartja számon, mert a nagybátyjától, Elischer Boldizsártól örökölt Goethe-gyűjteményét a tudós testület javára ajánlotta fel. Pontosabban a felajánlás az állam javára szólt, ám az adományozói utasításban maga Elischer is az Akadémiát nevezte mint az általa meghatározott feltételeknek leginkább megfelelő intézményt.

A közismert jogász és egyetemi magántanár Elischer Boldizsár által több mint 40 éven át gyarapított és gondozott gyűjteményt rögtön annak megöröklése után, 1895-ben adományozta az unokaöccse, Elischer Gyula az Akadémiának. Emellett saját vagyonából a gyűjtemény további gyarapításának céljára 2000 forintos alapítványt is tett ugyanekkor. A jogász Elischer Boldizsár és az orvos Elischer Gyula pályájában közös elem volt az egyetemi katedra, bár csak magántanárként. Mind a jogászok, mind az orvosok alapítványai között tárgyalható lenne ez az impozáns gyűjtemény, de tudományos céljai és az adományozók egyetemi háttere alapján legalább ennyire jó helyen van a tudós tanári adományok között: újra csak jól jelezve a tanári pálya finom körvonalait.

Elischer Gyula feljegyzései szerint az állományt ezek a részek alkották:

„I. Mintegy 40 kézirat, autógramm és jegyzetek, mindannyi Goethe saját kezeírásával.

II. Egy kézirat autógramm gyűjtemény, a weimari udvari és költői körből, vonatkozással Goethére (96 szám mintegy 123 darabbal) köztük: Schiller, Wieland, Herder, Amália nagyhercegnő, Carl August nh. stb. levelei.

III. Goethe-arczképek (180 drb) és kortársainak arczképgyűjteménye, mintegy 115 cartonon, egy portefeuilleben.

IV. Goethe-érmek gyűjteménye. (20 drb tokban).

V. Könyvtár: ebben Goethe műveinek valamennyi összkiadása (18-féle, mintegy 250 kötet); körülbelül 70 drb editio princeps; mintegy 2000 szám alatt Goethére vonatkozó művek, iratok, commentárok, értekezések; mintegy 590 szám alatt Goethére vonatkozó folyóiratbeli és kivágott újságcikkek, mintegy 50 dísz- és illusztrált kiadás Goethe műveiből.

VI. Egyes réz- és aczélmetszetek, a Kaulbach-féle nagy-folió alakú Goethe-Galleria teljes példánya. Goethe-arczképek photographiai hasonmásokban (20 drb), részben arany rámaikban.

VII. Zeneművek, Goethe-szövegekkel, mintegy 782 szám, 376 kötet és füzetben.

VIII. A karlsbadi ásvány gyűjtemény.

IX. Néhány Goethe-szobor és Medaillon, gyászöntésben.

X. Néhány Goethe-ereklye.”

Az adományozó részletesen előírta, hogy azt külön gyűjteményként, „egy külön álló zárt helyiségben [...] Goetheszoba. Elischer Boldizsár és dr. Elischer Gyula alapítványa” néven kell elhelyezni (7. kép). „E helyiségben a tartózkodás kellemes, tanulmányozásra kényelmes [legyen], világításról, fűtésről s íróeszközökről mindig gondoskodva legyen benne.” Bár kölcsönzést nem engedélyezett, a nagyközönség számára elérhető, rendszeresen látogatható és a kutatók rendelkezésére álló gyűjteményként adta azt át az MTA-nak, azzal a további feltétellel, hogy „szakszerű katalógus” is készüljön róla.⁶⁶ A gyűjtemény néhány hóna-

pon belül átkerült az Akadémia kezelésébe és tulajdonába, Elischer befizette a 2000 forintos adományt az intézet pénztárba, és elkészült az elrendelt katalógus is.⁶⁷ A Goethe Gyűjtemény azóta is meghatározó kincse az intézménynek. Az alapítói szándéknak megfelelően a második világháború végéig kezelték külön, a nagyközönség számára is látható egységként. Ezt követően a kollekciót a Kézirattár állományába tagozták, s ez egyben a kutatói érdeklődést is szűkítette. Úgy tűnik ugyanakkor, a tudományos kutatás újabban ismét felfedezte magának a gyűjteményt, s talán kezdetét veszi egy újabb virágzása.⁶⁸

Áttekintésünk két fő tanulsággal szolgált. A tanárok köre a hosszú 19. század végére alakult a többi professziótól elkülönülő, belső struktúrájában is differenciált hivatásrenddé. Ez a kissé megkésett, s bizonyos belső feszültségeket, torzulásokat is felmutató folyamat együtt járt azzal a jelenséggel, hogy az akadémiai mozgalomban viselt, kezdetben igencsak nagy jelentőségű közvetlen szerepük fokozatosan csökkent, s végül a komolyabb pedagógiai tapasztalattal rendelkező szakemberek nagy része már nem volt MTA-tag. Ez alól rendre akadtak ugyan kivételek, de a századfordulóra már leginkább a klasszikus egyetemi ranglétrát bejáró, a középiskolai tanároktól és egyéb pedagógusoktól a pályaválasztás pillanatában elkülönülő pro-

fesszor akadémikusok képviselték a tanári pályát. Ahogyan a tanári (pedagógusi) életpálya tagolódott, úgy váltak szét mind élesebben a tudományterületek, és vált lassan az Akadémia a tudományos elit fellegvárává.

Ezzel együtt a különféle jogcímenek a nevelésben, tanításban járatos művelt férfiak mindvégig kapcsolatban maradtak a társasággal. A mecenatúra sokféle formája egy folyamatos vagy legalábbis tartós kulturális kapcsolatra és mentális kötődésre utal: arra, hogy a reformkortól a dualizmus évein át a Horthy-korszakig a tanárok körében magától értetődő volt a tudományos kutatásokról való gondoskodás és gondolkodás. Hogy ez a gondoskodás esetleges és véletlenszerű volt, azt a látókörünkbe került adományok, alapítványok kategorizálásának nehézségei is igazolják. A saját kötet – nem feltétlenül önzetlen – adományozásától a vészmegoldásként, hirtelen született felajánlásán át az egészen tekintélyes pénzbeli alapítványokig bezárólag a támogatás összegét, jellegét és céljait tekintve is színgazdag kép tárul elénk. Az adományozói névsor ugyanezen sokszínűsége összhangban áll a korabeli tanárság összetételének változatosságával. Szemlénk minden bizonnyal további kutatásokat és más szakmák, társadalmi csoportok adakozói hajlandóságával való szisztematikus összevetéseket igényel, hogy megítéljük: a tanárok aktivitása melyik korszakban hol helyezhető el a korabeli felajánlások képzetbeli koordináta-rendszerében.

7. kép. MTA Goethe-szoba,
1900 körül

JEGYZETEK

- 1 Sasfi Csabának köszönöm jobbító szándékú korrekciós javaslatait. (U. J.)
- 2 Bényei: A Magyar Tudós Társaság, 41–45.; R. Várkonyi: A Magyar Tudományos Akadémia, 11–14.
- 3 A „középiskolai tanár” kifejezés alatt az 1945 előtt – ideális esetben – 10–18 éves korú tanulókat fogadó, továbbtanulásra jogosító végzettséget kínáló intézménytípusokban (gimnázium, reálgimnázium, reáliskola stb.) tanító tanárt értjük. A tanulmányban szintén előforduló „felsőbb iskola” kifejezés egy ennél nagyobb halmaz: a középiskolák mellett a felsőfokú, de egyetemi végzettséget nem kínáló intézménytípusokat (pl. akadémia, líceum, főiskola, hagyományos protestáns kollégium akadémiai tagozata, tanítóképző) is idesoroljuk. A felsőbb iskolákban tanító tanárokat sokszor nevezték a helyi hagyományokhoz igazodóan professzoroknak, jóllehet az egyetemi tanári kinevezéstől messze álltak.
- 4 Keller: *A tanárok helye*; Keller: Saját törvényeik.
- 5 A „tudós tanár” kifejezés máig sokféle pályát takar: a valaha tanító, de tudóssá előlépő, s így végső soron pályaelhagyó tanártól a pedagógusképzésben aktív (nevelés)tudóson át a szaktudományos és szakdidaktikai aktivitást egyszerre kifejtő tanárig. De gyakran ugyanígy nevezzük a teljes óraszámban tanító, s mellette valamilyen – a tanítással nem összefüggő – területen kutakodó, akadémiai értelemben szerény eredményt elérő tanárt is. Nem úgy tűnik, hogy a tanári professzionalizációs folyamat érdemben csökkentette volna a kifejezés fogalmi bizonytalanságát. Erről legújabbban: Doró: Tudós tanárok; Szabó–Tóth: Tudós tanár.
- 6 Garai: *A középiskolai tanári professzió*.
- 7 Ugrai: *A központosítás és a modernizáció ellentmondásai*.
- 8 Ugrai: Reformkori akadémikusok.
- 9 Egy-egy személy egynél többféle foglalkozást is űzhetett pályája különböző szakaszaiban, ezért nagyobb a foglalkozások száma az akadémikusokénál. Az adatbázis kiterjesztésére és pontosítására lesz szükség ahhoz, hogy ezeket az adott időszakban betöltött foglalkozásokat mindenki esetében időbeliségük alapján súlyozzuk, s az életpályán valóban betöltött jelentőségüknek megfelelően kezeljük. Ennek hiányában egyelőre egy személy esetében legfeljebb négy (de általában csak 1-2) megélhetési forrást, foglalkozást állapítottunk meg. Ugyanígy sematikusán s kissé önkényesen ítéltük meg a párhuzamosan viselt több állás jelenségét (általában ezt két különböző foglalkozásként rögzítettük).
- 10 Megjegyezzük, hogy ez is csak egy szimbolikus megjelenítése az arányoknak és az abszolút számoknak: az elhalálozások, az új tagválasztások, illetve az egyes személyek pályamódosítása révén évente változtak a ténylegesen, egyidejűleg azonos foglalkozási kategóriába tartozók számadatai.
- 11 1848 és 1857 között nem választottak be új tagot az Akadémiába, az elhalálozások miatt fogyatkozott a tagság. A második generáció kezdeti szakaszhatárát tehát a tagválasztás megindulása magyarázza, az 1870. évet pedig az Akadémia átfogó osztályátszervezése miatt alkalmazzuk záró dátumként. Természetesen előfordult, hogy egy reformkorban megválasztott, „első generációs” akadémikus 1870 után halt meg, s így a harmadik generációval is együttműködött. A generációk elkülönítésénél mindig a tagságba való beválasztást vesszük alapul.
- 12 *Szépirodalmi Figyelő* 2 (1862) 2. sz. 31.; *AE* 8 (1897) 209.
- 13 Gaal: *Egyetem a Farkas utcában*, 31–32.
- 14 *AE* 25 (1914) 143–144.
- 15 *Egyenlőség* 42 (1923) 18. sz. 13.
- 16 Rezsabek: *Az utolsó magyar polihisztor*.
- 17 *AE* 35 (1924) 148–149.
- 18 Ádám: Molnár Kálmán, 236–239.
- 19 *AE* 38 (1927) 242.; *AE* 44 (1934) 173–197.; *AE* 48 (1938) 89.; *AE* 51 (1941) 105.
- 20 *AE* 50 (1940) 302–303.
- 21 *AE* 25 (1914) 536.; *AE* 26 (1915) 275.; *AE* 28 (1917) 290–291.
- 22 *AE* 28 (1917) 610–611.
- 23 *MAE* 13 (1853) 41.
- 24 *Hazánk* 2 (1860) 119.; *MTA Almanach* (1898) 193.
- 25 Toldy: Gyászbeszéd, 500–504.
- 26 Balkányi: Ifj. Péczely.
- 27 1913-ban például magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények, illetve a magyar társadalmi életéről írt komoly vagy szatirikus regények pályázhattak az 1000 arany értékű díjra. *AE* 24 (1913) 337.
- 28 Nagy: *Szőnyi*.
- 29 *AE* 25 (1914) 535–536.
- 30 *A képzetes mennyiségek tulajdonságai, mind analitikai, mind mértani értelmők* című, Pesten 1847-ben megjelent írását

- a tudós társaság „koszorús értekezésként” ismerte el. *MAÉ* 7 (1847) 309.
- 31 *MTAÉ* 8 (1874) 8.; *MTAÉ* 8 (1874) 16. 246.; *MTAÉ* 15 (1881) 3. 109.; *MTAÉ* 22 (1888) 6. 161.
- 32 *AÉ* 3 (1892) 8. 487.
- 33 *MTA Almanach* (1899) 197.
- 34 *MTAÉ* 9 (1875) 10. sz. 173.
- 35 *AÉ* 7 (1896) 6.
- 36 *AÉ* 18 (1907) 564. A mű címe helyesen: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. A 4. kötetet szerk. Erdélyi László. Bp. 1906.
- 37 Szentkláray: Ortvy Tivadar.
- 38 *AÉ* 28 (1917) 5. 262.; *AÉ* 34 (1923) 106.; *AÉ* 46 (1935) 112.
- 39 Metykó: A „kétmázsás irodalomtörténet.”
- 40 *AÉ* 43 (1932) 144.
- 41 *AÉ* 34 (1923) 123.
- 42 *AÉ* 35 (1924) 113–114.
- 43 *MTAÉ* 15 (1881) 7. sz. 177.
- 44 *AÉ* 21 (1910) 45–46.
- 45 Pásztor: Gondolatok.
- 46 Berzeviczy: Fraknoi.
- 47 *MTA Almanach* (1909) 77–78.
- 48 Szili: Az első olaszoknak.
- 49 *MTA Almanach* (1897) 203. Az Akadémia nyelvművelésben és nemzeti önállósodásban játszott szerepéről szóló székfoglaló előadása 1860. január 2-áról: *MAÉrt Nyelv* 1 (1860) 1. sz. 1–9.
- 50 *MTA Almanach* (1911) 256. Egész pontosan 5237 korona 17 fillér hagyományt jegyeztek fel eredetileg Thaly neve mellett, ez az Almanach összesítő táblázatában 5000 koronára „egyszerűsödött”. *AÉ* 23 (1912) 167.
- 51 Gerevich: Az Eötvös Collegium.
- 52 *AÉ* 35 (1924) 148.
- 53 *AÉ* 36 (1925) 170–172.
- 54 Kelemen: *Tanító*, 71–77.
- 55 *AÉ* 41 (1931) 142.
- 56 *AÉ* 29 (1918) 5. sz. 203.
- 57 *AÉ* 30 (1919) 5–12., 141–142.
- 58 *AÉ* 8 (1897) 4. 197.
- 59 Kelecsény: *A Selyemút*.
- 60 *AÉ* 38 (1927) 1–4. 30.
- 61 H. Boros: *Stein Aurél*, 517–518.
- 62 Borbáth: Borbély; Kelemen: Borbély.
- 63 *MTAÉ* 17 (1883) 132.
- 64 *AÉ* 37 (1926) 203.
- 65 Akadémiai alapítványa mellett végrendeletében 1000 koronát hagyott a Szabolcsi Tanítók Otthonára és 200 pengős iskolai alapítványt a nyíregyházi evangélikus népiskola két szorgalmas tanulójának megjutalmazására. Tolnay Pál: Stoll Ernő, 27–28. Még 1922-ben támogatta 1000 koronával a Magyar Nyelvtudományi Társaságot. *Magyar Nyelv* 25 (1929) s. p. [A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1929-ben.]
- 66 *AÉ* 6 (1895) 559–560.
- 67 Heller: *Az Elischer-féle*.
- 68 Lásd Molnár Andrea *Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémián* című előadását 2021-ből: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/61364>. A Goethe-gyűjtemény új, impozáns honlapja: <https://elischer-goethe.mtak.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 7.)

FORRÁSOK

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1892, 1895–1897, 1907, 1913–1915, 1917–1919, 1923–1927, 1931–1932, 1934–1935, 1938, 1940–1941
Magyar Academiai Értesítő (MAÉ), 1853
Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye (MAÉrt Nyelv), 1860
A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1874–1875, 1881, 1883, 1888

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1897–1899, 1909, 1911
Egyenlőség, 1923
Magyar Nyelv, 1929
Szépirodalmi Figyelő, 1862

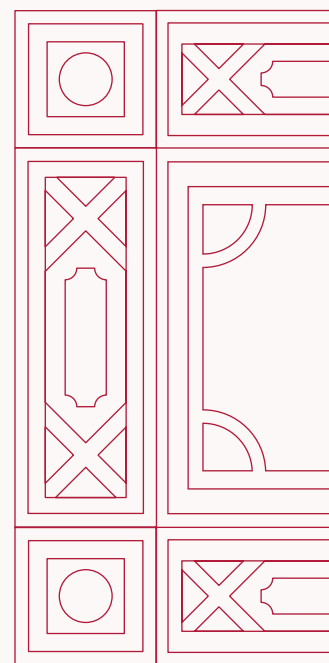
HIVATKOZOTT IRODALOM

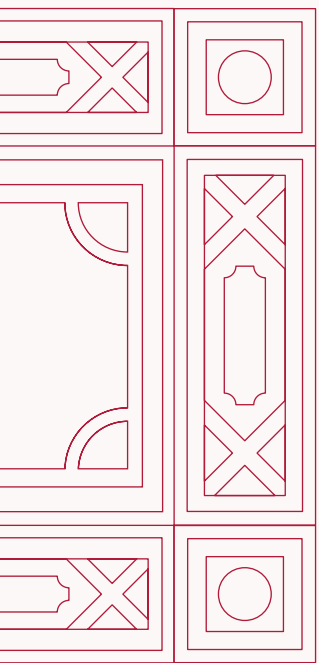
- Ádám Antal: Molnár Kálmán, a jogtudomány akadémikusa. *Magyar Tudomány* 99 (1992) 236–239.
- Balkányi László: Ifj. Péczely József. *Irodalomtörténeti Közlemények* 13 (1903) 257–175., 428–444.
- Bényei Miklós: A Magyar Tudós Társaság ügye a reformkori országgyűléseken. In: uő: *A nemzeti és polgári kultúra felé. Tanulmányok a reformkori magyar művelődés történetéről*. Debrecen, 1998. 41–78.
- Berzeviczy Albert: Fraknói Vilmos emlékezete. *Akadémiai Értesítő* 38 (1927) 5–10. 109–126.
- Borbáth Dániel: Borbély Sámuel. *Keresztény Magvető* 84 (1978) 104–108.
- Doró Katalin: Tudós tanárok – tanár tudósok: egy konferencia apropóján. *EduLingua* 1 (2015) 1. sz. 67–70.
- Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, 2001.
- Garai Imre: *A középiskolai tanári professzió intézményesülésének folyamatai. A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet működése a pesti tudományegyetemen 1862–1919 közötti időszakban*. Bp., 2022.
- Gerevich Tibor: Az Eötvös Collegium története – Bartoniek Géza (1854–1930). In: *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Szerk. Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly. Bp., 2011. 96–102.
- H. Boros Vilma: Stein Aurél családi levelezése az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában. *Magyar Tudomány* 75 (1968) 517–523.
- Heller Ágost: *Az Elischer-féle Goethe-Gyűjtemény katalógusa*. Bp., 1896.
- Kelecsény Ágnes: *A Selyemút rejtett kincsei. Stein Aurél és az Ezer Buddha barlangtemplomok*. Bp., 2007.
- Kelemen Elemér: *Tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Pécs, 2007.
- Kelemen Miklós: Borbély Sámuel (1842–1915). *Unitárius Élet* (2005) nov.–dec. 15.
- Keller Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. Bp., 2010.
- Keller Márkus: Saját törvényeik szerint? A középiskolai tanárok szakmai autonómiája a 19. század végén. *Replika* (2021) 119–120. sz. 85–98.
- Metykó Béla: A „kétmázsás irodalomtörténet” elfeledett szerzője. Emlékezés Pintér Jenő (1881–1940) irodalomtörténészre. *Honismeret* 46 (2018) 6. sz. 59–63.
- Nagy Mihály: *Szőnyi Pál*. Bp., 2003.
- Pásztor Emil: Gondolatok Arany Toldijának szereplőiről. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* 5 (1967) 261–269.
- R. Várkonyi Ágnes: A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása 1825–1831. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975. 9–28.
- Rezsabek Nándor: *Az utolsó magyar polihisztor. Mahler Ede kronológus emlékezete*. Bp., 2010.
- Szabó Róbert – Tóth Kristóf: „Tudós tanár – tanár-tudós”. *Magyar Tudomány* 182 (2021) 413–419.
- Szentkláray Jenő: Ortvy Tivadar r. tag emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. 18. köt. 6. sz. Bp., 1922.
- Szili Katalin: Az első olaszoknak szóló magyarnyelvkönyvről. (Deáky Zsigmond, *Grammatica Ungherese As Uso Degl’ Italiani*. Roma, 1827.) *Magyar Nyelv* 106 (2010) 353–359.
- Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Péczely József felett. *Akadémiai Értesítő* 19 (1908) 500–504.
- Tolnay Pál: Stoll Ernő. *Evangelikus Népiskola* 36 (1930) 1. sz. 27–28.
- Ugrai János: *A központosítás és a modernizáció ellentmondásai. A bécsi állami (uralkodói) oktatáspolitikai megszületése a 18. század második felében*. Bp., 2014.
- Ugrai János: Reformkori akadémikusok foglalkozása, különös tekintettel a papokra és tanárookra. *Korall* 90 (2022) 5–25.

Jogászok a Magyar Tudományos Akadémia mecénási körében

Papp Viktor

A Magyar Tudományos Akadémiához jogászoktól is érkeztek felajánlások a 19. században, illetve a 20. század elején.¹ Mivel az adományozások időpontja jelentős időintervallumot ölel át, és az adományok mértéke is széles spektrumot fed le, az adományok értelmezése érdekében a mecénások e csoportját hivatásrendi státuszuk alapján rendszerezzük. Az egyének szélesebb társadalmi kontextusban való elhelyezéséhez így először is némi áttekintést kell nyújtanunk a jogászok 19. századi társadalmi helyzetéről és a csoporton belüli változásokról.²

JOGÁSZOK A 19. SZÁZADBAN

Széles körben hangoztatott vélekedés, hogy a jogászok minden korszakban magas presztízsnak örvendtek.³ Ez a presztízs értelemszerűen számos tényezőre vezethető vissza. A jogi hivatások és a jog tekintélye egyes vélemények szerint elsősorban azon alapul, hogy a jogtudomány nyelve elszakadt a mindennapi nyelvtől, ez pedig ismeretelméleti szakítást idézett elő a nyelvhasználók körében. A speciális jogi nyelv folyamatosan erősítette az ügyvédek, bírák, ügyészek és egyéb jogászok társadalmi és szimbolikus távolságát más társadalmi rétegektől.⁴ Magyar viszonylatban ugyanakkor legalább ennyire fontos volt a jogászság történeti gyökere: kora újkori és főleg 19. századi társadalmi szerepvállalása és helyzete. A hosszú átalakulás eredményeképpen a 19. századra a jogászság elválaszthatatlan lett a nemesi rendtől, majd a század második felétől az úri középosztály ideáljától.⁵

A 19. század második felétől ugyanakkor alapvető változások álltak be a nemesi rétegek, valamint a középosztály(ok), ezáltal pedig a jogászság életében is. Egyes megközelítések szerint a birtokos nemesek kollektív módon „lesüllyedtek”, a birtokait vesztett társadalmi réteg pedig a közhivatalok állásaiban és az 1874-ben rendtartást elnyerő ügyvédi hivatásban találta meg a menekülőutat.⁶ Mindközben a 19. század közepétől a társadalmi munkamegosztás differenciálódásával és a létrejövő modern állam támasztotta igények kielégítésével a jogászságon belül ki-

alakult a bírói, közjegyzői, ügyészi és ügyvédi hivatás.⁷ A hivatások átalakulását, egymástól való elkülönülését a professzionalizáció folyamatként értelmezhetjük. Az Everett Hugheshoz és Harold Wilenskyhez kötődő professzionális tipológia szerint a foglalkozások egy jól modellezhető séma nyomán alakulnak át, fejlődnek ki.⁸ A fejlődés elemei öt nagyobb fázisra bonthatók: 1. főfoglalkozássá válás, 2. a szakmai képzés megindítása, 3. szakegyesület alapítása, 4. törvényi szabályozás elnyerése, 5. formális etikai kódex. A folyamat lényege, hogy egyes munka alapú tevékenységek – összefüggésben más hivatásokkal, az állammal, a társadalommal, a piaci tényezőkkel – minőségi változáson mennek keresztül, s így jönnek létre a hivatások. Mivel a hivatások esetében kulcskérdés a szakmai önkép kifejlődése és megnyilvánulása, ezekre a csoportokra a hivatásrend kifejezést is alkalmazni szoktuk.

A professzionális paradigma értelmében az ügyvédi hivatás klasszikus hivatásnak tekinthető, ráadásul más szakmákhoz képest korábban járta be a professzionális forgatókönyve által diktált fejlődést, és ami legalább ennyire fontos, a nevezett lépcsőfokok egyikét sem hagyta ki. A jogászságon belül az ügyvédség azért is foglalhatott el kiemelt pozíciót a 19. század második felében, mert ez a hivatás alkotta a legszámosabb jogászi csoportot.⁹

Az ügyvédi hivatás társadalmi átalakulása rohamos léptékben zajlott le az 1860-as évektől kezdődően. Az ügyvédi pálya – a női nemet nem számítva – minden társadalmi csoport előtt megnyílt az 1860-as évek közepétől. Az izraelita vallásúak már ekkor megjelentek a pesti ügyvédi vizsgabizottság előtt, miután lehetővé vált, hogy nem keresztények is vizsgázhassanak.¹⁰ A zsidó vallásúak számára az ügyvédi pálya kitörési, felemelkedési lehetőséggé vált a 19. század második felében, bár továbbra is jelentős létszámmal képviseltették magukat azok a csoportok az ügyvédségen belül, akik nemesi címmel, földbirtokkal rendelkeztek, és a családi tradíciókat vitték tovább.¹¹ Az ügyvédi hivatás a dualizmus derekára egyértelműen „olvasztótégelyé” vált, mind a birtokos felmenőkkel rendelkezők, mind a zsidó vallásúak megtalálhatták számításukat ezen a pályán. Ráadásul a hivatás iránti nagyfokú érdeklődés miatt a már

gyakorló ügyvédek folyamatosan figyelemmel kísérték a társhivatások helyzetét, illetve az állam által kínált álláslehetőségeket is. Az érintettek az 1880-as évektől kezdődően a megugró ügyvédi létszámmal hozták összefüggésbe, hogy jelentős jövedelmi differenciáció indult meg a hivatáson belül.¹² Az ügyvédség egy része meg volt győződve arról, hogy korlátozni szükséges a gyakorló ügyvédek létszámát, így látták biztosítottnak a már a pályán lévő ügyvédek bevételeit és klientúráját. A szakmai viták elburjánzása magával hozta az ügyvédség társadalmi presztízsének megkérdőjelezését is. Egyes vélemények a hivatás társadalmi megbecsültségének elvesztését keseregtek, s a bírói hivatás megmaradt presztízsét jelölték meg elérendő célként.¹³

A bírói hivatás hasonlóképpen jelentős átalakuláson ment keresztül a 19. század második felében. A kiegyezés után az új törvényi keretek alapjaiban szabták át az igazságügyi rendszert, törvényileg garantálva a bírói hivatás függetlenségét és jogállami funkcióját.¹⁴ Aki a 19. század második felében bírónak készült, annak elegendő volt a jogakadémiaikon, illetve egyetemi jogi fakultásokon államvizsgát tennie, nem volt szükséges a jogi doktorátust is abszolválnia, ellentétben az ügyvédekkel. A bírók és ügyvédek között tehát nemcsak jogi szempontból keletkezett markáns választóvonal, de képzés tekintetében is eltérő utat kellett bejárniuk a joghallgatóknak. Az ügyvédek részéről a dualizmus időszakában végig napirenden volt, hogy közös vizsgát írjanak elő a két meghatározó jogi hivatás leendő képviselőinek, erre azonban csak 1913-ban került sor.¹⁵

Az ügyvédi és bírói hivatás egymással szoros összefüggésben fejlődött, a képzési kritériumok mellett azonban más szempontok is megjelentek a két hivatás közötti átjárás nehézségeit illetően. Még az újabb kutatások is előszere-ttel hangsúlyozzák például, hogy a bírói hivatás a 19. század végére, 20. század elejére „kasztszerű” jelleget öltött magára. Ennek értelmében a bírói kar nem engedte sorai közé a zsidó vallásúakat, a hivatás gyakorlásához teljes asszimilációt követeltek meg a zsidó felekezetűektől. De „konzervatív”, „úri” értékrendjük is elütött a szabad piaci verseny mellett mindvégig kiálló ügyvédségétől.¹⁶ E megfigyelések szerint a bírói kar az államhoz és a mindenkori

kormányzatokhoz kívánt hasonlulni, kiváló politikai kapcsolataik révén pedig magasabb társadalmi presztízzsel rendelkeztek, mint a piaci tényezőknek kiszolgáltatott ügyvédek. A bírák mellett az ügyészek is a mindenkori államhoz idomultak, ez a jogi hivatás elválaszthatatlan volt a bíróságoktól, olyannyira, hogy az ügyészeknek a vizsgált korszakban nem létezett önálló, a bírókétól független szakmai egyesülete sem. A negyedik meghatározó jogi hivatás a közjegyzői volt, mely az ügyvédségéhez nagyon hasonló professzionalizáción ment keresztül a 19. század második felében, alacsony létszámuk miatt azonban kisebb társadalmi befolyással rendelkeztek.¹⁷

A jogi hivatásrendek röviden vázolt átstrukturálódási folyamata érzékelteti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia részére adományt tevő jogászok is rendkívül differenciált társadalmi háttérrel, anyagi helyzettel és szakmai beágyazódással rendelkeztek.

AZ ÜGYVÉD-POLITIKUSOK

A történeti hagyományokból és az ügyvédi tevékenységből kifolyólag a 19. században továbbra is fennállt az ügyvédi és a politikusi hivatás szoros összefonódása, az ügyvéd-politikus lényegében a dualizmus korszakának jellemző alakjává vált.¹⁸ Az ügyvédi hivatás és a politika korabeli viszonya ennek ellenére máig tisztázatlan, empirikusan például nem vizsgáltak olyan kérdéseket, mint hogy a parlamentbe kerülő ügyvédek ténylegesen feladták-e hivatásrendjük érdekeinek képviseletét, valóban kevésbé foglalkoztak-e az ügyvédség problémáival a politizáló ügyvédek.¹⁹ Az mindenesetre önmagáért beszél, hogy az országgyűlési képviselők negyedét-harmadát az egész korszakban olyan politikusok tették ki, akik gyakorló ügyvédek is voltak,²⁰ a számos ügyvéd-politikus azonban nem alkotott homogén társadalmi csoportot.²¹ Az MTA-nak adományozó ügyvédek között is voltak olyan személyek, akik jogi tevékenységük mellett a politika területén is megmérettettek. Ezek a személyek egyértelműen az adományozó jogászok társadalmi ranglétrájának legmagasabb fokán álltak.

1. kép. Tóth Lőrinc, 1865–1867

Tóth Lőrinc (1814–1903) a pozsonyi és pesti jogi tanulmányokat követően főúri, arisztokrata családok ügyvédjeként, uradalmi jogászként szolgált, később szerepet vállalt a reformkori országgyűléseken, az 1848–1849-es kormányokban, a kiegyezést követően pedig egy évtizedig a Kúria tanácselnöke volt.²² E gazdag életút is jól láthatóvá teszi az ügyvédi és a politikusi hivatás összefonódását. Az ügyvéd-politikus az 1850-es évek végétől 1869-es semmítőszéki bírói kinevezéséig a Magyar Tudományos Akadémiánál töltötte be a pénztárnoki állást, de a tudós társasághoz fűződő kapcsolatai már jóval korábban kiépültek: 1836-ban az Akadémia levelező, majd 1858-tól – a forradalom és szabadságharc idején végzett törvénykezési munkájának elismeréseként – rendes tagjává választották²³ (1. kép).

Tóth Lőrinc 1867-ben adományozott 1500 o. é. forintot az Akadémia építési alapjának, valamint a társaság alappénztárának. Az akadémikus ügyvéd-politikus ugyanakkor valójában azt az összeget ajánlotta fel az MTA-nak, amit az Akadémia elnökségétől a székház megépítésére létrehozott pénzalap kezeléséért kapott.²⁴ Tóth Lőrinc szemszögéből persze másként értelmezhető mindez: az ekkor már tekintélyes társadalmi ranggal bíró jogász, őt idézve, felajánlásának köszönhetően „az Akadémia alapítóinak sorába” léphetett.²⁵ Adománya az ő nézőpontjából szimbolikus erejű, egy a tudós társasághoz több ponton kapcsolódó akadémikus jelképes tette volt a hazai szellemi élet irányába.

Sajnálatos módon e magasztos támogatásra néhány évvel később borús árnyék vetült. 1872-ben, a Kazinczy-alap szanálásakor probléma adódott az akadémikus által ebből az alapból kölcsönzött 2000 o. é. forint elszámolásával.²⁶ Míg a társaság ügyésze, Hinka József pontosnak találta az 1859 és 1869 között vezetett pénzügyi számadást, addig a pénzügyi átvilágítást végző bizottságnak nem volt tudomása erről az ügyletről, így nem véletlenül szólították fel Tóth Lőrincet a hiány pótlására. Azt feltételeznénk, hogy az országgyűlési és akadémiai pénztári fizetéssel, valamint az Akadémia palotájában „szép és kényelmes szállással” rendelkező Tóth Lőrinc nem szorulhatott rá a tudós társaság vagyonából való kölcsönzésre, ám – ahogy

az a bizottsági jelentésre érkezett válaszából kiderült – még a kölcsönvett tőke kamatfizetéseit sem tudta pontosan teljesíteni.²⁷ A publikált jegyzőkönyvek szerint Tóth Lőrinc nevén ennek ellenére nem esett csorba: az elszámolási anomáliának nem lettek következményei, főleg, hogy a jogász végül visszafizette hitelét az Akadémiánál.²⁸

Az ügyvéd-politikusok társadalmi állása nem az elszegényedést vagy a szerény anyagi helyzetet feltételezné. Horváth Boldizsár (1822–1898) esetében egész pontos képet alkothatunk az MTA-nak is adományozó ügyvéd-politikus jövedelmi, vagyoni helyzetéről (1. táblázat). Horváth egyébként meghatározó szerepet játszott a 19. századi igazságügyi reformok megfogalmazásában és keresztülvitelében, és Tóth Lőrinchez hasonlóan már karrierje elején politikai szerepet vállalt.²⁹

A Horváth Boldizsár által vezetett „naplókából” kiderül, hogy az ügyvédi munka önmagában is biztos jövedelmet jelentett számára a neoabszolutista korszak alatt, amit ugyanakkor az egyébként polgári származású ügyvéd jelentősen kiegészített saját, illetve felesége családi birtokainak bevételeiből. Az 1860-as évek derekán már csak indokolt esetben vállalt ügyvédi teendőket, fő tevékenységét ekkoriban nem az ügyvédi praxis, hanem az akkor alakuló Magyar Földhitelintézet jogügyi osztályának megszervezése és irányítása, jogügyi igazgatósága, valamint országgyűlési képviselősége jelentette. Amint az 1857 és 1867 között

2. kép. Horváth Boldizsár, 1865–1867

1. táblázat. Horváth Boldizsár éves bevételei és kiadásai, 1857–1867 (o. é. forint). Forrás: MNL OL P 1616 Horváth család iratai (1699–1967). No. 4–5. Jövedelmek és kiadások naplói, 1857–1868

	1857	1858	1859	1860	1864	1865	1866	1867
BEVÉTELEK	11 517	–	–	13 939	30 311	14 134	–	33 940
KIADÁSOK	10 802	5833	7497	–	26 972	21 331	18 129	19 593
JÓTÉKONY CÉLOKRA	65	69	75	266	633	1068	474	–
TISZTA JÖVEDELEM	9005	5139	8318	–	–	20 260	17 000	24 981
TISZTA ÜGYVÉDI JÖVEDELEM	6733	4364	4553	–	–	3222	1823	–

vezetett kimutatásból is kiolvasható, szinte minden évben fordított kisebb-nagyobb összegeket „jótékony célokra”.

Horváth Boldizsár már az 1860-as években kapcsolatba került az Akadémiával, 1861. december 20-án levelező taggá, 1868. március 18-án pedig tiszteleti taggá választották meg.³⁰ Halálakor, 1898-ban a tudós társaságra végrendeletileg 2000 koronát hagyott, ami társadalmi állása, jótékonykodó polgári értékrendje és magához az intézményhez fűződő szoros kapcsolata tükrében csupán jelképes összegnek számított, de számos más kulturális és szociális egyesület javára is tett – egyébként hasonló mértékű – felajánlásokat³¹ (2. kép).

A közéleti szereplők, különösen az országos ismertségnek is örvendő politikusok esetében egyfajta társadalmi elvárásként fogalmazódott meg az adakozás, a rászorulókat és elesetteket támogatása. Éles Henrik (1840–1912) Ráth Károly későbbi budapesti főpolgármester ügyvédi irodájának alkalmazottja volt, amikor bekerült a felsőbb politikai körökbe: 1878-ban, 1881-ben és 1887-ben is országgyűlési képviselői mandátumot nyert. A kortársak számára az inkább politikusként, mint ügyvédként ismert Éles Henrik számtalan alkalommal adakozott vagyonából, 1876-ban például a fővárosban létesítendő protestáns árvaház számára kínált fel egy összeget, egy évvel később pedig az orosz–török háborúban megsebesült török katonák megsegítésére tett közzé felhívást.³² Bár a felvidéki származású, evangélikus ügyvéd-politikus tetemes vagyonának döntő részét 1912-es elhunytakor alma materére, az eperjesi evangélikus kollégiumra hagyta,³³ végrendeletében ezen kívül az evangélikus egyházköztség mellett egyedül a Magyar Tudományos Akadémia szerepelt mint nem magán-személy örökös.

A tudós társaságra hagyott 50 db Budapest-belvárosi takarékpénztári részvény még nominális értéken (32 000 korona) is tekintélyes adománynak minősült, ami azért felettébb szembetűnő, mert Éles Henriknek nem volt közvetlen kapcsolata az Akadémiával, és tudományos tevékenységet sem folytatott. Az adomány háttérében állhatott a közéleti szereplővel szembeni elvárás, de akár Éles Henrik tudomány iránti aktív érdeklődése is, amelyet az *Üstő-*

kös karikaturistája is megörökített. A gúnyrajz Éles Henrik azon parlamenti beszédét figurázta ki, melyben a Charles Darwin által leírt természetes kiválasztódással támasztotta alá mondanivalóját³⁴ (3. kép). Éles Henriket jól láthatóan élénken foglalkoztatták a tudományos világ új megközelítései, így feltehetően a Magyar Tudományos Akadémia működése is.

Lázár Andor (1882–1971), aki 1932-től 1938-ig töltötte be az igazságügyminiszteri pozíciót, és több cikluson keresztül volt országgyűlési képviselő, ezzel szemben nem élete végén nyújtott támogatást az Akadémiának, hanem egy nagyobb társadalmi megmozdulás részeseként vállalt szerepet a társulat megsegítésében. 1920 végén Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter felhívást tett közzé, melyben arra szólította fel a pénzintézeteket és az arisztokratákat, hogy a világháború, a trianoni döntés és a gazdasági dekonjunktúra miatt nehéz helyzetbe került Akadémiát lehetőségeik szerint anyagilag támogassák. A miniszteri kezdeményezéshez több neves ügyvéd csatlakozott, köztük Lázár Andor is, aki 5000 koronával járult hozzá a tudós társulat működéséhez.³⁵ A mecénatúra nem állt messze az ekkor még ügyvédként dolgozó Lázártól, hiszen már fiatal korában alapító tagja, illetve főtitkára volt a fiatalabb generációkat támogató Országos Protestáns Patronage Egyesületnek.³⁶ Az Akadémiának nyújtott támogatása ráadásul összekapcsolódott a magánéletében bekövetkezett tragédia feldolgozásával, 1920-ban elhunyt második felesége emlékére ösztöndíjat alapított egykori iskolájában.³⁷

ADAKOZÓ ÜGYVÉDEK

A következő nagyobb elkülöníthető csoportot azok a mecénások képezik, akik pályafutásuk jelentős részében ügyvédként működtek. Meskó Dénessel (?–1848) kapcsolatban nem ismert, hogy az ügyvédi praxison kívül folytatott-e más jellegű jogi tevékenységet. Az 1848-ban elhunyt temesvári ügyvéd fontosnak tartotta a tudós társaság támogatását, halála előtt vagyonának egyhatod részét, 4000 váltóforintot ajánlott fel az Akadémiának.³⁸ A támogatásért

Még egyszer az Éles Henrik teremtési theoriája.

— Ezuttal Darwin után. —

Vagyis: szemléltető oktatás arra nézve, hogy, miképen terem az államtitkár?

3. kép. Gúnyrajz Éles Henrik politikusi karrierjéről, 1883

4. kép. Röck Szilárd

a testület elnöke, gróf Teleki József is kifejezte köszönetét, felhívva az Akadémia „tanácsának” figyelmét a felajánlás pontos kezelésére.³⁹

Láng Ignác (1812–1864) ismert volt hírlapszerkesztői tevékenységéről is, ám mégis elsősorban ügyvédként tartották számon a kortársai. Láng az 1840-es években a báró Orczy és a gróf Wenkheim család ügyvédje volt, praxisát a neoabszolutizmus idején is fenntarthatta, az Országbírói Értekezleten pedig az 1860-as évek egyik legtekintélyesebb ügyvédeként vehetett részt.⁴⁰ 1860-ban 2100 o. é. forinttal járult hozzá az Akadémia székházának felépítéséhez (felét az építkezésre, felét az alaptőkére adva).⁴¹ Láng jótékonykodása ugyanakkor nem korlátozódott az Akadémiára, pénzadományaival, felhívásaival több kulturális és szellemi egyesület működését támogatta.⁴²

Az Akadémiának felajánlást tevő ügyvédekre és jogászokra általában is érvényes, hogy mecénási tevékenységükben a tudós társaság támogatása nem volt egyedi jelenség. Hajdú Imre (1801–1873) túrkevei ügyvéd lokálpat-

riótaként elsősorban szűkebb környezete boldogulásához járult hozzá felajánlásaival, adományaival. A jótékonyság polgári erényei ugyanakkor gyakran kiegészültek nála hazafias érzelmekkel: végrendeletében például „kétszáz darab aranyat” hagyott Kossuth Lajosra.⁴³ Az Akadémiának végrendeletileg felajánlott 1000 o. é. forint is hasonlóan értelmezhető: egy egész életpályát végigkísérő mecénási tevékenység egyik utolsó mozzanata volt.⁴⁴

Az ügyvédként elismertséget szerző mecénások közül egyértelműen kiemelkedett Röck Szilárd (1799–1888) adománya: az évtizedeken keresztül fővárosi praxist folytató ügyvéd jelentős összegű támogatása és a felajánlás körülményei egyaránt figyelemre méltóak. Az 1888-ban elhunyt Röck ugyanis nem csekély pénzt, 10 000 o. é. forintot hagyott az Akadémiára, bár ez csak töredékét képezte a 750 000 forintos, teljes egészében jótékony és kulturális célokra felkínált hagyatékának (4. kép).⁴⁵ A kortársak úgy tartották, hogy Röck már gyerekkorában takarékos életmódot folytatott, és egész életében szerénységet tanúsított, halálakor

pedig az egyik legvagyonosabb jogásznak számított.⁴⁶ Az ügyvéd az adományozott összegből a magyar nyelvtan és történelem tárgyában született új pályaműveket kívánt jutalmazni, ám az Akadémia I. és II. osztályából alakult bizottság némileg felülbírálta a pénzösszeg felhasználását. A Hunfalvy Pál vezette bizottság javaslata értelmében, melyet az Akadémia ügyrendje rögzített, nemcsak új, de már folyamatban lévő kutatásokat és könyvkiadásokat is támogatni kívántak a Röck Szilárd nevét viselő alapítványból.⁴⁷

AKADÉMIAI ALAPÍTVÁNYT TEVŐ BÍRÁK

Egy hivatásrendi besorolásban külön szükséges szólni a felajánlást tevő bírőról. Zsivora György (1804–1883) a pozsonyi jogi tanulmányokat követően kezdetben ügyvédként praktizált, később főispáni posztot töltött be, majd 1864-től a Hétszemélyes Tábla tanácselnökeként tevékenykedett. Nyugállományba vonulásáig, 1873-ig a Kúria tanácselnök bírájaként szolgált (5. kép). Mecénási tevékenysége, beleértve az Akadémiának végrendeletileg juttatott hagyatékát, egyértelműen a már földbirtokosként gazdálkodó bíró társadalmi helyzetéhez kapcsolódik. Az evangélikus bíró adományozói gyakorlata hasonló volt a már megismert ügyvéd-politikusok tevékenységéhez: vagyonának egy részét saját felekezeti egyházközségének és evangélikus oktatási intézményeknek tartotta fenn, de ezeken túl a legnagyobb összeget az Akadémiára hagyta: nem csekély 100 000 o. é. forintot. A tudós társasággal egyébként több mint fél évszázados kapcsolata volt Zsivorának, mivel Párizsban folytatott kutatómunkáját 1833-ban akadémiai levelező tagsággal ismerték el. Bár az Akadémia elnöksége nagy örömmel fogadta a felajánlást, az elhunyt bíró hagyatéki vagyontárgyainak felderítésekor kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy a „végrendeletileg tett hagyományok a számbavehető vagyont tetemesen” meghaladták.⁴⁸ A hagyatéki vagyon számszerűsített összege megközelítette a 400 000 o. é. forintot, csakhogy ennek jelentős része behajthatatlan követelés volt.⁴⁹ Mindehhez az is társult, hogy az Akadémiára hagyott összeg terhére a végrendelkező

5. kép. Zsivora György, 1865

saját testvérének évi járadékot állapított meg. Ennek ellenére Zsivora György felajánlásáról Tóth Lőrinc emlékszedében azt mondta, hogy Zsivora ezzel az adománnyal Pest városa után a második legnagyobb alapító helyét foglalhatta el az Akadémia történetében, 1884-ig.⁵⁰ Az Akadémia – az örökösökkel való egyezkedést és az értékpapírok gyors értékesítését követően – végül a felajánlott összeg 75%-ához jutott hozzá. A legnagyobb magánszemélyi felajánlás elismeréséül az Akadémia létrehozta a Zsivora György Alapítványt, mely – a három tudományos osztály között évente felváltva – tudományos munkák kiadását volt hivatott támogatni.⁵¹

Míg Zsivora György nem rendelkezett részletesen az általa felajánlott összeg felhasználásáról, mások ezt is fontosnak tartották. A reformkorban ügyvédként praktizáló, majd az 1860-as években Pest városának főbírájaként és törvényszéki elnökként tevékenykedő Thanhoffer Pál (1813–1885) akkurátusan előírta az 1881-ben kelt végrendeletében, hogy az Akadémiának fenntartott 4000 o. é. forintot a halála után hogyan és milyen célra fordíthatják: „az összes görög és római classicus írók művei magyarra lefordítva kiadathassanak”.⁵²

A bíróként adományozók csoportját erősítette Kazinczy Gábor (1857–1943), aki a sárospataki jogi tanulmányokat követően sátoraljaújhelyi törvényszéki jegyzőként, 1884-től készmárki albíróként, 1889-től pedig kaposvári törvényszéki bíróként állt alkalmazásban.⁵³ A már nyugdíjba vonult, 1916-ban címzetes táblabírói titulust elnyerő Kazinczy 1925-ben feleségével együtt 40 millió koronát ajánlott fel a Magyar Tudományos Akadémia számára. Kazinczy Gábort és feleségét mindenekelőtt az vezérelte, hogy a százéves fennállását ünneplő tudós társaság működését a családi hagyományokhoz híven támogassa, hiszen mint Kazinczy Ferenc dédunokája, „áthatva a M. T. Akadémia jelentőségétől” ajánlotta fel vagyónának egy részét. A feleségével, Várady Szabó Annával közösen jegyzett adomány sajnálatos módon a korona rohamos elértéktelenedése következtében mindössze arra volt elég, hogy az Akadémia évente 400 pengő értékben íróknak vagy művészeknek nyújtson támogatást.⁵⁴

EGYÉB JOGÁSZI ADOMÁNYOK

Számos olyan mecénása akadt a Magyar Tudományos Akadémiának, akik jogászok voltak ugyan, de nem ügyvédként és nem bíróként adományoztak. Az ő példáik érzékeltetik azt is, hogy a jogász pálya a hivatásrendi kereteken számos irányban túlnyúlt, érintkezett többek között a tanári és a köztisztviselői pályákkal is. Borsiczky Dénes (1806–1853) 1833-tól haláláig töltötte be a pozsonyi jogakadémia tanári állását. Az elismert jogász végrendeleti úton vagyónának egy részét a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta 1853-ban. Borsiczky nem állt kapcsolatban a tudós társasággal, az örökösök nélkül elhunyt jogtudós vélhetően úgy tartotta, hogy hagyatékát a nemzet szellemi elitje tudná csak megfelelően hasznosítani. Az Akadémia számára csak a hagyaték rendezésekor derült fény arra, hogy a felajánlás valójában meglehetősen csekély értékű, és nem készpénzből, hanem a jogakadémiai tanár könyvtárából, illetve kisebb részben – kockázatosan behajtható – magánkötelezvényekből állt.⁵⁵ A könyvek egy része ráadásul a pozsonyi jogakadémia könyvtárában maradt, miután az intézmény vezetősége igényt tartott bizonyos művekre.

A családi könyvtár Akadémia számára való felajánlása más esetben is előfordult. Ifj. Szivák Imre (1884–1916) végrendeletében ráadásul nem a saját, hanem az édesapjától, id. Szivák Imrétől örökölt könyvgyűjteményét hagyta a tudós társulatra. Az adakozás motivációja ebben az esetben az édesapa emléke előtti főhajtásként értelmezhető. Bár az adomány önmagában nemes cselekedetnek számított, beárnyékolta azt a jogász és politikai körökben elismert Szivák család tragikus története. Az ügyvédi kamara elnökeként, illetve országgyűlési képviselőként tevékenykedő édesapa 1912-ben, közvetlenül egy orvosi kezelése előtt vetett véget életének. A sajtóban megjelent hírek szerint nemcsak a műtétől való félelem, de a Törlesztési Banknál, ahol id. Szivák Imre az elnöki posztot töltötte be, fennálló súlyos hiányok is közrejátszhattak az öngyilkosságában.⁵⁶ Az igazságügyi minisztériumban dolgozó fia, ifj. Szivák Imre négy évvel később, 1916 szilveszter éjjelén követett el öngyilkosságot. Posch Dezső ügyvéd szerint, aki az ön-

gyilkos barátja volt, a mindössze 33 éves Szivák nem szenvedett anyagi gondoktól, ám a mély depresszió és a hypochondria jelei már korábban is megmutatkoztak rajta.⁵⁷ Végrendeletében az édesapjától örökölt részvényeket, egyéb értékpapírokat édesanyjára és nővéreire, ingóságait pedig közgyűjteményekre hagyta.⁵⁸ Így került a több mint 1200 tételt számláló családi könyvtárának édesapjától örökölt része az Akadémia tulajdonába. A végrendelkező csak annyit kötött ki, hogy minden könyvön a „Dr. id. Szivák Imre adománya” jelzés szerepeljen. Az örökösök azonban nem nézték jó szemmel, hogy az Akadémia néhány hét leforgása alatt állományba vette a családi könyvtár felét, álláspontjuk szerint ugyanis a közgyűjteményekre hagyott ingóságokból a családtagok „méltányos és jogos igényeit” is ki kellett volna elégíteni. A családtagok igényét figyelmen kívül hagyva az Akadémia végül 613 könyvvel gyarapodott a felajánlásnak köszönhetően.⁵⁹

A jogászok által tett felajánlások rámutattak arra, hogy a mecénási tevékenység mögött számos motiváció húzóhatott meg. Előfordult, hogy a testülettel hosszabb-rövidebb ideig fennálló közvetlen viszony miatt tettek adományokat, de a támogatásban szerepet játszhatott a családi hírnév ápolása, a szellemi élet működtetésének önzetlen támogatása, a hazafias és polgári erények nevében gyakorolt mecénatúra vagy a társadalmi presztízs fenntartása is. Az adományok egyaránt érkezhetek ügyvédektől, bíraktól, jogakadémiai tanároktól vagy minisztériumi tisztviselőktől. Történeti portréjuk újra csak ráirányítja a figyelmet arra a jelenségre, hogy társadalmi állás és vagyoni helyzet tekintetében is rendkívül széttagozódott a jogászai hivatást gyakorlók köre. A befolyásos, a közélet területén fontos szerepet vállaló ügyvéd-politikusoktól induló skála másik végén a szűk körben ismert, kis tekintéllyel rendelkező jogászok álltak, s ugyanez a széles spektrum a jövedelmi-vagyoni tengely mentén is megfigyelhető volt. A tehetős ügyvédek és bírák jelentős, a kisebb vagyonnal rendelkezők azonban legtöbbször csak jelképes összeggel vagy inkább

könyvadományokkal tudtak hozzájárulni az Akadémia működéséhez.

A jogászok meghatározó szerepet játszottak a modern jogállamiság kialakulásában, fontos pozíciókat töltöttek be az államvezetésben és a közéletben, de még a gazdasági élet területén is, társadalmi presztízsükhöz és létszámukhoz képest azonban a Magyar Tudományos Akadémia adományozói között alulreprezentáltak számítanak. A jelképes adományok mellett mindössze néhány nagyobb, alapítvány létrehozására is alkalmas felajánlás érkezett tőlük.

A hivatások felől közelítve erre több magyarázatot is találhatunk. A szabadfoglalkozású ügyvédek esetében mindez összefüggésben állhatott azzal, hogy az ügyvédeknek akár életük végéig praktizálniuk kellett, hiszen nem voltak jogosultak nyugdíjra, és sokuknak a családi megélhetésük biztosítása is komoly feladat volt. A Magyar Tudományos Akadémia magasztos tudományos céljai helyett az ügyvédek körében ezért élvezhetett előnyt a saját ügyvédi szervezetek, nyugdíjgyesületek életre hívása és támogatása. Bár a bírói kar esetében az állam által biztosított nyugdíj rendelkezésre állt, sokatmondó, hogy a dualizmus időszakában a magyar bírói testület legfőbb kíváncsága a bírói illetmények mielőbbi emelése volt, mivel nem tartották társadalmi rangjukhoz illőnek a javadalmazásukat.⁶⁰ Külön érdekes kérdés, hogy a közjegyzők teljesen hiányoztak az adakozók közül. Alulreprezentációjukat csak részben magyarázza, hogy ez a jogi hivatás nagyon alacsony létszámú volt a törvényi szabályozás miatt. Jövedelmezőség szempontjából ugyanis kiemelt bevételekkel számolhattak a közjegyzők, ezt mutatja meg az is, hogy a közjegyzői kar – ellentétben az ügyvédséggel és bírókkal – önréből, állami segítség nélkül volt képes nyugdíjjellegű előtakarékosság céljából magánegyesületet életre hívni és fenntartani.⁶¹ A professzionalizáció előrehaladtával ráadásul nemcsak a hivatások különültek el egymástól, és a megoldandó szakmai feladatok sokasodtak meg, de egyre több új lehetőség adódott az adományok szakmai célú felajánlására is. Mindezen tényezők együttesen eredményezhették az Akadémiára eső kisebb figyelmet a jogászok részéről.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFIH (132451 sz.) projekt és a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- 2 A tanulmányban egyszerre használok a jogász és az ügyvéd kifejezéseket, ezeket azonban nem szinonimaként kezelem. A jogász alatt értek minden olyan személyt, aki jogi végzettséggel rendelkezett a korszakban. A jogász megnevezés egy gyűjtőfogalom, hiszen magában foglalja a jurátusokat, a bírákat, az ügyészeket, a 19. század második felétől számítva a jogtanácsosokat, a közjegyzőket és természetesen a legszámosabb jogi hivatást, az ügyvédséget is. Ezzel szemben az ügyvéd megnevezés alatt kizárólag azokat értem, akik ügyvédi diplomával rendelkeztek és ügyvédként is praktizáltak, az 1874. évi rendtartás után pedig tagjai voltak a lakóhelyük szerint illetékes ügyvédi kamarának.
- 3 Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*, 377.
- 4 Harrits: Professional Closure, 5–6.; Liljegren: Key Metaphors, 20–21.
- 5 Vö. Hajnal: Az osztálytársadalom, 172.
- 6 Láng: *A társadalmi deficit*, 66–67. A legújabb kutatások jelentősen árnyalták a „lesüllyedő” birtokos nemesség történeti toposzát. Vö. Gaál: *A dzscentri születése*; Szócs: Párhuzamos történetek.
- 7 Kovács M.: *Liberalizmus*; Korsósné Delacasse: *Az ügyvédi kamarák*; Rokolya: *A közjegyzői intézmény*; Bódiné Beliznai: *Hivatás és függetlenség*.
- 8 Hughes: *Men and Their Work*, 131–138.; Wilensky: Minden szakma hivatás?; vö. Halmos–Szívós: Doktor úr, 14. 17. jegyzet.
- 9 1900-ban 4806 fő, 1905-ben 5512 fő, 1910-ben pedig már 6782 fő volt bejegyezve Magyarországon az ügyvédi kamarák névjegyzékébe. *Statisztikai Évkönyv* 1900, 736.; *Statisztikai Évkönyv* 1905, 445.; *Statisztikai Évkönyv* 1910, 450.
- 10 Az első izraelita felekezetű joghallgatók 1862 júniusában járultak a vizsgabizottság elé. MNL OL O 78. Protocollum neo-censuratum advocatorum. II. kötet: 1861–1869.
- 11 Fehér: *Darányi Ignác*, 86–99., 142–154.
- 12 Vö. Papp: Jómódúak és nincstelenek?
- 13 Bróde: Az ügyvédi kar tekintélyének hanyatlása, 81–83.
- 14 Stipta: *A magyar bírósági rendszer*, 122–131.
- 15 Degré: Ügyvédképzés Magyarországon, 64.
- 16 Vö. Navratil: *A jogász hivatásrendek*, 82–83, 98.
- 17 Vö. Rokolya: *A közjegyzői intézmény*, 127–135.
- 18 Vö. Lakatos: *A magyar politikai*, 74–75.; Ilonszki: *Képviselők és képviselő*, 129–130.
- 19 Vö. Cieger: A politikus mint hivatás. A kérdéskör korszerű megközelítésére lásd: Matolcsi: Az ügyvédi és a politikusi.
- 20 Rudai: *A politikai ideológia*, 14–15., 23–24., 36–38.
- 21 Vö. Matolcsi: Az ügyvédi és politikusi, 33.
- 22 *Magyar életrajzi lexikon*. 2. köt., 896–897.
- 23 Tóth: A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal hasonlítva. *MAÉrt Philos* 1 (1860) 278–343.
- 24 Első ülés. 1867. jan. 7-én. *MTAÉ* 1 (1867) 16.
- 25 Uo.
- 26 Igazgatósági ülés 1872. febr. 25-kén. *MTAÉ* 6 (1872) 79–80.
- 27 Igazgatósági ülés 1872. máj. 25-én. *MTAÉ* 6 (1872) 162.
- 28 Igazgatósági ülés 1872. oct. 27-én. *MTAÉ* 6 (1872) 233.
- 29 Horváth Boldizsár az 1848. évi országgyűlésen Szombathely képviselőjeként vett részt, az országgyűlést Debrecenbe és Szegedre is követte. 1865-ben újra országgyűlési képviselői mandátumot nyert, az Andrássy-kormányban az igazságügyi minisztériumi tárcát töltötte be 1867 és 1871 között. *Magyar életrajzi lexikon*, 1. köt., 742.
- 30 Uo.
- 31 Horváth: *Emléktöredékek*, 122. A közcélú adományok közé tartozott a Kisfaludy Társaságnak és a Szombathelyi Emberbaráti Egyletnek fenntartott 2000-2000 korona, a Szombathelyi Polgári Gyámoldának 1000 korona, a saját nevét viselő ösztöndíj-alapítványnak további 3000 korona. Horváth Boldizsár ugyanakkor végrendelete alapján a halálakor már egyáltalán nem számított tehetős jogásznak. Tilcsik: „Vagyonom”, 470–479.

- 32 Egyház és iskola. Új árvaház. *Vasárnapi Ujság* 23 (1876) 492.; Felhívás a török sebesültek segélyezésére. *Abauj-Kassai Közlöny* 6 (1877) 106–107.
- 33 Draskóczy: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület*, 11–16.
- 34 Vö. Az „Üstökös” arczképcsarnoka. Éles Henrik. *Üstökös* 14 (1883) 2.
- 35 Hegedüs Lóránt meg akarja menteni az Akadémiát. *Budapesti Hirlap* 41 (1921) 1.; Sok pénzre van szüksége az Akadémiának. *Az Est* 12 (1921) 2.
- 36 Az Országos Protestáns Patronage Egyesület. *Pesti Napló* 60 (1909) 13.
- 37 Csizmadia–Farág: *A dunántúli református egyházkerület*, 43.
- 38 Öszves kis gyűlés, jun. 30. 1851. *MAÉ* 11 (1851) 239–240.
- 39 MTA KIK RAL Történelem 2r 23. Teleki József elnök levele Meskó Dénes hagyatéka ügyében. Pest, 1851. júl. 14.
- 40 Hazai tudósítások. *Szegedi Hiradó* 5 (1863) 86.
- 41 Akadémiai és osztályi tárgyalások. *MAÉrt Philos* 1 (1860) 174. Az Akadémia székházának építésére lásd a kötetben Papp Gábor György tanulmányát.
- 42 Különfélék. *Pesti Napló* 14 (1863) 2.
- 43 Érdekes hagyaték. Különfélék. *A Hon* 11 (1873) 2.
- 44 Igazgatósági ülés. 1874. jun. 28. *MTAÉ* 8 (1874) 160.
- 45 *A Pallas nagy lexikona*, XIV. köt., 727.
- 46 Röck Szilárd 1799–1888. *Vasárnapi Ujság* 35 (1888) 672.
- 47 Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*, 135–137. Röck Szilárd emlékét a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának falán emléktábla őrzi.
- 48 Igazgatósági ülés. 1884. június 7-én. *MTAÉ* 18 (1884) 160–161.
- 49 Igazgatósági ülés. 1884. március 30. *MTAÉ* 18 (1884) 74–75.
- 50 Tóth: Emlékbeszéd Zsivora György felett, 4.
- 51 Harminczhetedik akadémiai ülés. 1884. november 24. *MTAÉ* 18 (1884) 205–206.
- 52 Igazgatósági ülés. 1888. január 28-án. *MTAÉ* 22 (1888) 10.
- 53 Nagy bűnpör Kaposvárott. *Szekszárd Vidéke* 9 (1889) 428–429.; Kazinczi és alsóregmeczi Kazinczy Gábor nyug. kuriai bíró gyászjelentése, Debrecen, 1943. július 26. Pannon Digitális Egyesített Archívum, Gyászjelentések. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/156894#> (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 21.)
- 54 Kónya: „...*Magyar Akadémia állíttassék fel...*”, 286.
- 55 MTA KIK RAL Magyar Irodalom Levelezés 4r 96. Szlemenics Pál levelei Toldy Ferencnek Borsiczky Dénes végrendelete ügyében. Pozsony, 1853. aug. 27., 1853. aug. 28., 1853. nov. 18.
- 56 Szivák Imre halála. *Délmagyarország* 3 (1912) 5–6.
- 57 Dr. Szivák miniszteri titkár öngyilkossága. *Az Est* 2 (1917) 3.
- Vö. Levél egy kivételes tragédiáról. *Pesti Napló* 4 (1917) 10.
- 58 BFL VII.12.e. Ifj. Szivák Imre végrendelete, 1916. december 28.
- 59 *AÉ* 29 (1918) 46–64. „Minthogy az Akadémia a reá hagyott gazdag könyvtárnak csak kisebb részét fogadta el, nagyobb részét pedig meghagyta a család birtokában, nem látja indokoltnak, hogy most akár az átvett könyveket, akár azok pénzértékét visszatérítse.” *AÉ* 31 (1920) 250.
- 60 Králik: *A magyar ügyvédség*, 1. köt., 248.; Mészáros: *Az Országos Bírói*, 22–25.; Navratil: *A jogászi hivatásrendek*, 82–84.
- 61 Rokolya: *A polgári közjegyzőség emlékezete*, 110.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.12.e. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 1616 Horváth család iratai (1699–1967). No. 4–5. Jövedelmek és kiadások naplói, 1857–1868.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)

Pannon Digitális Egyesített Archívum, Gyászjelentések. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/156894#> (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 21.)

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1918, 1920

Magyar Academiai Értesítő (MAÉ), 1851

Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye (MAÉrt Philos), 1860

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1867, 1872, 1874, 1884, 1888

Statisztikai Évkönyv 1900: *A M. Kir. kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Bp., 1901.

Statisztikai Évkönyv 1905: *A M. Kir. kormány 1905. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Bp., 1906.

Statisztikai Évkönyv 1910: *A M. Kir. kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Bp., 1911.

Abauj-Kassai Közlöny, 1877

A Hon, 1873

Az Est, 1917, 1921

Budapesti Hirlap, 1921

Délmagyarország, 1912

Pesti Napló, 1863, 1909, 1917

Szegedi Híradó, 1863

Szekszárd Vidéke, 1889

Üstökös, 1883

Vasárnapi Ujság, 1876, 1888

HIVATKOZOTT IRODALOM

A Pallas nagy lexikona. XIV. köt., Pillera–Simor. Bp., 1897.

Bódiné Beliznai Kinga: *Hivatás és függetlenség. A M. Kir. Kúria elnökei 1869–1937*. Bp., 2020. (Jogtörténeti Értekezések 48.)

Bróde Lipót: Az ügyvédi kar tekintélyének hanyatlása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* 11 (1878) 81–83.

Cieger András: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall* 11 (2010) 42. sz. 131–150.

Csizmadia Lajos – Faragó János: *A dunántúli református egyházkerület pápai főiskolájának értesítője az 1920–1921. iskolai évről*. Pápa, 1921.

Degré Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In: *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Szerk. Kovács Kálmán. Bp., 1984. (Jogtörténeti Értekezések 14.) 57–72.

Draskóczy Lajos: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi kolégiumának értesítője az 1912–1913. tanévről*. Eperjes, 1913.

Fehér György: *Darányi Ignác pályája (1849–1899)*. Bp., 2012.

Fekete Gézané: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*. 2. köt., 1859–1900. Bp., 2000.

Gaál Zsuzsanna: *A dzs centri születése. A Tolna megyei reformkori közbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában*. Szekszárd, 2009.

Hajnal István: Az osztálytársadalom. In: *Az új Magyarország*. Szerk. Miskolczy Gyula. Bp., 1942. (Magyar művelődéstörténet 5.) 165–200.

Halmos Károly – Szívós Erika: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall* 11 (2010) 42. sz. 5–18.

Harrits, Gitta Sommer: Professional Closure Beyond State Authorization. *Professions and Professionalism* 4 (2014) 1–17.

Horváth Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletéből*. S. a. r. Cieger András – Matolcsi Réka. Bp., 2021.

Hughes, Everett Cherrington: *Men and Their Work*. London, 1964.

Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században*. Bp., 2009.

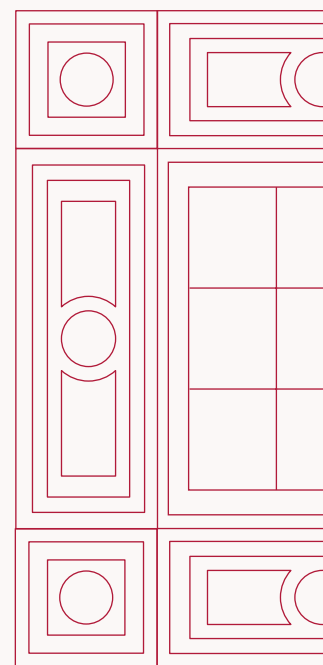
Kónya Sándor: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990* Bp., 1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 32.)

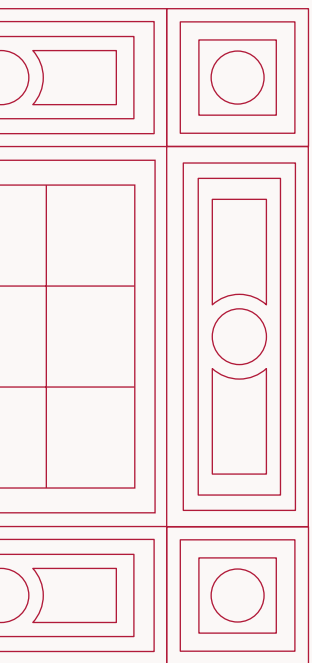
- Korsósne Delacasse Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2012. (Institutiones Juris, Dialóg Campus Szakkönyvek.)
- Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. [Bp.], 2001.
- Králik Lajos: *A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar*. I. és II. köt. Bp., 1903.
- Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg, 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány*. Bp., 1942.
- Láng Lajos: *A társadalmi deficit. Függelékül nógrádi Szontagh Pál nyílt levele a szerzőhöz s a szerző arra vonatkozó válasza*. Bp., 1881.
- Liljegren, Andreas: Key Metaphors in the Sociology of Professions: Occupations as Hierarchies and Landscapes. In: *Professions and Metaphores. Understanding Professions in Society*. Eds. Andreas Liljegren – Mike Saks. London – New York, 2017. 10–31.
- Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 1. köt., A–K. Bp., 1967; 2. köt., L–Z. Bp., 1982.
- Matolcsi Réka: Az ügyvédi és a politikusi tevékenység kapcsolata a dualizmus korában. *Modern Magyarország* 6 (2019–2020) 33–54.
- Mészáros Lajos: *Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület huszonöt éves története 1907–1932*. Bp., 1932.
- Navratil Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. Bp., 2014. (ELTE Jogi Kari Tudomány 25.)
- Papp Viktor: Jómódúak és nincstelenek? Az ügyvédség vagyoni differenciálódása a dualizmus kori Budapesten. *Korall* 21 (2020) 81. sz. 53–77.
- Rokolya Gábor: *A polgári közjegyzőség emlékezete, 1875–1949*. Bp., 2009.
- Rokolya Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban*. Bp., 2013. (Jogtörténeti értekezések 42.)
- Rudai Rezső: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935)*. Bp., 1936. (Államtani Dolgozatok.)
- Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998.
- Szőcs Máté: Párhuzamos történetek. A dzsentrik a szép- és a szakirodalomban. *Múltunk* 56 (2011) 2. sz. 20–33.
- Tilcsik György: „Vagyonom, amelyről itt rendelkezem, önmagam szerzeménye.” Horváth Boldizsár végrendelete. In: *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Szerk. Horváth J. András. Bp. – Salgótarján, 2008. 463–490.
- Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Bp., 1993.
- Tóth Lőrincz: Emlékbeszéd Zsivora György felett. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. 2. köt. 7. sz. Bp., 1884.
- Wilensky, Harold L. 2010 [1964]: Minden szakma hivatás? *Korall* 11 (2010) 42. sz. 19–53.

Írók, költők, újságírók és szervezeteik adományai az Akadémiának

Sipos Balázs

AZ ADOMÁNYOZÓI CSOPORTRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia támogatói közül az újságírók, írók, az ő egyesületeik, valamint a könyvkiadók, nyomdák által alkotott csoport rendkívül heterogén.¹ Éppen ezért célszerű tágan értelmezett szakmai-hivatásbeli közösségként tekinteni az e csoportba tartozó személyekre, és az általuk működtetett szervezetekkel együtt tárgyalni őket. Ez a szemlélet indokolja azt is, hogy az általuk működtetett szervezetekkel együtt kerülnek tárgyalásra.

Ha a személyeket nézzük, láthatunk közöttük szabadfoglalkozású alkalmazottat, magán- és köztisztviselőt, illetve vállalkozót is. Volt, akit ígéretes írónak, műfordítónak tartottak pályája kezdetén, de élete nagyobb részét hivatalnokként töltötte (Bölöni Farkas Sándor),² s így az ő életében az írás inkább kivételes pillanatokhoz kötődött. Volt viszont olyan is, aki hivatásos újságírónak-sajtóvállalkozónak tekintendő (például Bródy Zsigmond), és olyan is akadt, akire egyértelműen költőként szokás gondolni (mint Arany János, aki emellett lapszerkesztő – *Szépirodalmi Figyelő*, *Koszorú* – és akadémiai hivatalnok is volt), valamint olyan író is, aki időszaki sajtótermékek szerkesztőjeként is tevékenykedett (lásd Jókai Mór).³ Ebből a csoportból voltak az Akadémiához intézményesen kötődő személyek, és voltak, akik semmilyen módon nem kapcsolódtak hozzá. Utóbbira lehet példa az újságíró-szerkesztő Vészi József, előbbire Arany János, akinek az itt tárgyalandó mecénások közül a legszorosabb volt az intézményhez fűződő viszonya: 1858-ban, az Akadémia újjászervezése évében az Akadémia levelező és rendes tagjai közé választották,⁴ akadémiai díjakat, jutalmakat kapott, az MTA titkára-főtitkára volt hosszú ideig, és annak épületében is lakott családjával.⁵

A mecénási csoport heterogenitását az időbeli változásokkal is magyarázhatjuk: nagyjából száz esztendő telt el az itt elemzendő első és utolsó adományozás között. Bölöni Farkas Sándor az 1830-as években tette adományát, míg az utolsó itt említendő támogatás 1929-es. A kettő között az „értelmiségi” hivatások, a szellemi foglalkozásuk tevékenysége és társadalmi helyzete jelentősen átalakult

– összefüggésben a magyarországi iparosodás, piacosodás és professzionalizáció folyamataival.⁶ Ezt a változást a legkönnyebben az adományozó újságírók személyén keresztül ragadhatjuk meg – ahogy a csoportképzés alapját jelentő hasonlóságok egy részét is.

Az időszaki sajtótermékeknél dolgozók külön elemzését az is indokolhatja, hogy a legnépesebb alcsoportot ők alkotják: Bulyovszky Gyula, Bródy Zsigmond, Hoitsy Pál, Rákosi Jenő, Vészi József nevén kívül itt tárgyalandó az általuk (is) „működtetett” „Otthon” Írók és Hírlapírók Köre, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és a Budapesti Napilapok Szindikátusa. Ők alkotják mecénási csoportunk „magját”, s a többiek adományozását hozzájuk lehet viszonyítani.

Az újságírók közül a legkorábbi MTA-támogató Bulyovszky Gyula (1827–1883), aki az 1840-es évtizedtől kezdve publikált lapokban (novellákat, költeményeket), az 1850-es évektől pedig politikai, illetve irodalmi lapok szerkesztője is volt (*1. kép*). Aktívan részt vett az 1848-as eseményekben – a „márciusi ifjak” egyikeként tartják számon. Emiatt meglepőnek tűnhet, hogy az 1850–1860-as években a bécsi udvarhoz fűződő ambivalens viszonya mellett kormánytámogató lapoknak dolgozott.⁷ Anyagi erősödéséről – amelyhez hozzájárulhatott felesége, az ismert színésznő, Szilágyi vagy Bulyovszky Lilla karrierje – tanúskodik a vilájuk az Andrássy út és az egykor Bulyovszky, ma Rippl-Rónai utca sarkán.⁸ Bulyovszky mint színikritikus és tárcaíró számított jelentősnek és népszerűnek – a korban „belletrisztikának” nevezett prózai szövegeket (lektúr-, szórakoztató szépirodalom) írt. Ennek azért van jelentősége, mert a modern, üzleti alapú sajtó magyarországi megjelenése és elterjedése épp a „belletristák” szerepének leértékelődését hozta magával, míg az információt, érdekességet, szenzációt meglelő, előállító vagy a hétköznapi hasznos ismereteket közvetítő munkatársak fontossága nőtt meg. A századelőnn már „csak” az utóbbiakat tekintették hivatásos újságíróknak. A professzionalizáció folyamatának ugyanis fontos jellemzője volt a politikai kontroll alól és a más szakmáktól, tevékenységektől, területektől (például szépirodalom, politika) való elszakadás. Ezzel összefüggésben a lapok témaszerkezete, nyelvezete, közönsége is átalakult.⁹

1. kép. Bulyovszky Gyula,
1861

Ebben a változásban szerepet játszott Bródy Zsigmond, Rákosi Jenő és Vészi József munkássága. Bródy (1840–1906) és Rákosi (1842–1929) sajtóvállalkozók és újságírók, szerkesztők voltak. Mind a ketten az 1860-as évektől dolgoztak a sajtóban – mindketten megfordultak a *Pesti Napló* szerkesztőségében –, foglalkoztak műfordítással, és mindkettőjüknek voltak eltérően sikeres egyéb szépirodalmi kísérletei is – Bródy jellemzően verseket írt, Rákosi drámákat.¹⁰ Bródy német nyelvű lapokat adott ki az 1870-es évek elejétől, pár esztendővel megelőzve Rákosi 1881-es alapítású *Budapesti Hírlapját*.¹¹ Egy időben mindketten Budapest legnagyobb adófizetői közé tartoztak,¹² és mind a ketten a főrendiház tagjai lettek.¹³ Hozzájuk képest másik generációhoz tartozott Vészi József (1858–1940), akinek pályája mégis sokban emlékeztet Bródyéra és Rákosiéra. Eleinte verseket és kisprózát írt, később műfordításokat készített, amivel – Bródyhoz hasonlóan – a magyar irodalom népszerűsítését kívánta szolgálni.¹⁴ 1896-ban alapította meg a *Budapesti Napló* című napilapot, amivel – fogalmazzunk úgy – a „szerényebb” „sajtómágnások” közé

került.¹⁵ Vészi, aki a századfordulón országgyűlési képviselő volt, az 1920-as években az újjászervezett felsőház kormányzó által kinevezett tagja lett a *Pester Lloyd* főszerkesztőjeként. Bródy Zsigmond és Vészi József izraelita vallású volt, míg Rákosi Jenő német családba született. Rákosi Kremsnerről magyarosította a családnevét, Vészi Weiszről.¹⁶

Az Akadémia-támogató újságírói csoporthoz tartozott még Hoitsy Pál (1850–1927) is. Apja evangélikus lelkész volt, ő maga természettudományokkal, elsősorban csillagászáttal foglalkozott, és a „csillagászati népszerűsítő irodalom úttörője” volt.¹⁷ Harmincéves korától dolgozott újságíróként, előbb a *Függetlenség* és az *Egyetértés*, majd a *Képes Folyóirat* szerkesztőjeként, de legjelentősebb szerkesztői ténykedése a *Vasárnapi Újsághoz* fűződik, amelynek 1905 és 1921 között volt felelős szerkesztője.¹⁸ Eközben többször is országgyűlési képviselőnek választották – 1880 és 1896, valamint 1905 és 1910 között –,¹⁹ 1927-ben pedig Horthy Miklós kinevezte a felsőház tagjának. (Helyét halála után egyébként Vészi József kapta meg.)²⁰

Hoitsy, Rákosi és Vészi újságíró-szervezetekben is aktívan tevékenykedett: Hoitsy Pál a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének,²¹ Rákosi Jenő 1918 őszéig, Hoitsy 1919 végétől haláláig az „Otthon” Írók és Hírlapírók Körének, Vészi József pedig a századelőn a Budapesti Újságírók Egyesületének volt az elnöke.²²

E négy újságíró-szerkesztő-sajtóvállalkozó életpályája több ponton hasonlít az adományozói csoport más tagjaiéra. Az író Jókai Mór az 1840–1860-as évtizedekben időszaki sajtótermékek munkatársaként, szerkesztőjeként dolgozott, és az 1860-as évektől többször is országgyűlési képviselőnek választották, majd 1897-ben a főrendiház tagja lett. Új elem – Rákosi Jenőt nem számítva (lásd később) –, hogy Jókai 1858-ban az MTA levelező, 1861-ben rendes, 1883-ban tiszteleti tagja lett, 1892-ben pedig az igazgatóságba is bekerült. Bulyovszky Gyulához hasonlóan ő is aktívan részt vett a forradalomban.

Az irodalomtörténész és kritikus Gyulai Pál költőként indult, lapok munkatársa (ezek közül kiemelkedik a *Pesti Napló*, ahol kritikusként dolgozott) és a *Budapesti Szemle* című tudományos folyóirat szerkesztője volt. 1848 tavaszán a „kolozsvári szabadelvű ifúság egyik vezérének” számított,²³ 1885-től kezdve ő is főrendiházi tag lett.

Arany János maga is volt szépirodalmi szemlék szerkesztője. Fia, Arany László – az MTA levelező tagja – költőként, műfordítóként tevékenykedett, népmeséket gyűjtött, de a Magyar Földhitelintézet munkatársa, valamint 1887 és 1892 között szabadelvű párti képviselő is volt.²⁴

Az említett példák és életutak azt érzékeltetik, hogy bár a 19. században zajlott az újságkészítés – az újságírás és -szerkesztés, lapkiadás – professzionalizációja, ekkoriban még olyanok is részt vettek az időszaki sajtótermékek előállításában, akik más hivatást űztek – például művészek, írók, költők, esetleg tudósok voltak. Másrészt az sem volt ritka, hogy újságírók, szerkesztők dédelgettek irodalmi, ritkábban tudományos ambíciókat. Harmadrészt e csoport tagjai közül többen is játszottak valamilyen politikai szerepet. Azaz az itt vizsgált mecénások többsége lapkészítéssel, szépirodalommal, tudománnyal és politikával egyaránt foglalkozott. És az egyes kiadványvállalatok, újságíró-

szakmai egyesületek vezetésében is vegyesen foglaltak helyet újságkészítők, írók, tudósok és politikusok.

Ezek az összefüggések és sajátosságok indokolták, hogy a kutatás során közös csoportban szerepeljen és így vizsgáljuk az író és költő („olykor szerkesztő”) Arany Jánost, Arany Lászlót és Jókai Mórt; az „inkább” újságíró, kritikus és/vagy „sajtomágnás” Bulyovszky Gyulát, Bródy Zsigmondot, Hoitsy Pált, Rákosi Jenőt és Vészi Józsefet; a kiadó és nyomdász Heckenast Gusztávot, ifjabb Hornyánszky Viktort, a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomdát,²⁵ a Pallas Nyomdai Rt.-t és a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.-t; a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* szerkesztőségét és azok irányítóit, illetve az újságkiadókat tömörítő Budapesti Napilapok Szindikátusát; valamint az író és újságíró tagokkal is bíró „Otthon” Kört. Rajtuk kívül ebbe a csoportba került a már említett és irodalmi ambíciókat dédelgető és e téren ígéretesnek tartott, az *Erdély története* megírásának nekikezdő Bölöni Farkas Sándor.²⁶ Ebből a csoportból némileg kilóg, de itt lesz szó kétszeres „személyes érintettsége” miatt Arany Jánosnéról, az adományával egy-egy újságíró előtt tisztelegni akaró Kugler Mihályról, Kónyi Hugóról és az Európai Áru- és Podgyászbiztosító Rt.-ről – valójában a vállalat alapítójáról és alelnök-vezérigazgatójáról, cserkuti Engel Miksáról –, valamint a kisebb részben írók által alapított és látogatott FÉSZEK Művészköréről.²⁷

Az írók, költők, újságírók és -kiadók, szerkesztőségek, kiadványvállalatok, nyomdák és az újságkészítéshez, újságkészítőkhöz kapcsolódó egyesületek Akadémiának szánt támogatásait két fő kérdés mentén érdemes megvizsgálni: Hány adományozó hány adományáról *lehet* szó? Miként lehet tipizálni az adományozásokat?

AZ ADOMÁNYOZÁS MOTÍVUMAI ÉS TÍPUSAI

Az életutak alapján kijelenthető, hogy a dualizmus időszakában aktív író, újságíró MTA-mecénások sok szempontból hasonló pályát futottak be, és szorosabb-lazább kapcsolatban is álltak egymással. E kapcsolati háló része

volt az a három intézmény is, amelynek nevét ugyancsak megtaláljuk a mecénások itt tárgyalandó csoportjában. Az 1921-ben adományozó „Otthon” Kör elnöke Hoitsy Pál volt;²⁸ az 1923–1924-ben az MTA-t támogató *Budapesti Hírlapot* főszerkesztőként Rákosi Jenő jegyezte; az 1920-as években az Akadémiának többször is adományt tevő Franklin Társulat igazgatóságában ott találjuk Rákosi Jenőt (elnökként) és az irodalmi tanácsában Hoitsy Pált. A Franklin ráadásul a *Budapesti Szemle* és más akadémiai publikációk kiadója is volt.²⁹ Mindez azért is fontos, mert a támogató szervezetek, vállalkozások esetében mindig célszerű első sorban a döntéshozó személyeket keresni, ellenkező esetben azt feltételeznénk, hogy a megszemélyesített vállalat, egyesület döntött.

Az MTA-adományozások (1920–1924, 1926) időpontjában a Franklin Társulat igazgatóságából és az irodalmi tanácsból többen az MTA rendes (Angyal Dávid, Badics Ferenc, Magyary Géza) vagy levelező tagjai (Szász Károly 1922-től, Petrovics Elek 1924-től) voltak, MTA tiszteleti és igazgatótanácsi tag volt a Franklinból Forster Gyula báró,³⁰ Rákosi Jenő pedig 1892-ben levelező, 1909-ben tiszteleti tag, 1919 őszén pedig igazgatótanácsi tag lett. Ez arra utal, hogy az adományozás egyik (rész)motívuma lehetett az MTA-hoz való személyes kapcsolódás, például akadémiai tagság.

A személyi kapcsolat jelentőségét érzékelteti a következő felsorolás is az MTA-támogatók akadémiai pozícióiról: Arany János MTA-főtitkár és rendes tag volt; Gyulai Pál az MTA levelező, majd rendes, 1883-tól igazgató tagja (másként fogalmazva az MTA-t irányító testület, az igazgatótanács tagja), illetve 1870-től haláláig az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának titkára volt (2. kép); Arany László levelező tag volt; Jókai Mór levelező, rendes, tiszteleti és igazgató tag, Rákosi Jenő levelező, tiszteleti, majd igazgató tag, Bölöni Farkas Sándor pedig levelező tag volt.³¹ Másfajta, de családja révén és otthona miatt személyes kapcsolata volt az Akadémiával Arany János özvegyének, Hoitsy Pálnak, illetve Hornyánszky Viktornak (lásd alább).

De intézményi kapcsolatra is volt példa: Heckenast Gusztáv cége 1849 után a tudományos könyvkiadás felé

fordult, 1883-ig az *Akadémiai Értesítőt* is nyomtatta – 1863-ig Landerer és Heckenast név alatt –,³² Heckenast maga pedig 1857-ben, az MTA újjászervezése idején, „a magyar akadémia alapja neveléséhez ezer frt. alapítvánnyal járul[t]”.³³ Vagy említhető ifjabb Hornyánszky Viktor (1863–1935)³⁴ példája is, mivel az apjától örökölt nyomda és az MTA között szoros üzleti kapcsolat létezett. A nyomda évekig az Akadémia bérházában működött,³⁵ a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csáky Albin gróf (1891-től maga is az Akadémia igazgatótanácsának tagja) pedig ifjabb Hornyánszkyra mint „akad. könyvárusra” hivatkozott egy Jókai Mórnak 1890-ben írt levelében.³⁶ (Egyébként a testvére, Hornyánszky Gyula klasszika-filológus az MTA levelező tagja volt 1909-től, ami közvetett személyes kapcsolatot is adott az intézményihez.)³⁷ Hornyánszky Viktor magánszemélyként 1921-ben 10 000 koronát adományozott az MTA-nak.³⁸ A Hornyánszky Nyomda és a Magyar Tudományos Akadémia intézményi kapcsolatát mutatta az is, hogy 1922-ig, az adományozást követő esztendőig ők nyomtatták az *Akadémiai Értesítőt*.³⁹ 1923-tól kezdve viszont már a Pallas Nyomdai Rt. készítette a kiadványt, amelynek igazgatóságában ott találni az 1924-es Pallas-támogatás pillanatában MTA levelező tag Angyal Pált.⁴⁰ Tegyük hozzá, nem mindenkor volt elsőrangú üzlet az Akadémiának dolgozni: tudjuk, hogy az 1920-as évek közepén az MTA-nak „több milliós nyomdai adósság[a]” halmozódott fel.⁴¹

Az akadémiával üzleti és/vagy személyi kapcsolatban álló adományozókat azonban nem kizárólag ez a sajátos viszonyuk motiválta akkor, amikor az MTA mecénásai közé léptek.

MAGÁNSZEMÉLYEK ADOMÁNYAI

Az 1834. november 8-án levelező taggá választott Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útleírásáért⁴² 1835-ben nyerte el az Akadémia az évi 200 arany forint nagyjutalmát, és

3. kép. Bölöni Farkas Sándor

ezt rögtön fel is ajánlotta az intézménynek (3. kép). Naplója tanúsága szerint Farkast megrémítette és elkedvetlenítette a jutalom: tartott attól, hogy emiatt felettesei valamilyen módon „büntetni fogják”, illetve elszomorította az a gondolat, hogy a tág értelemben vett magyar irodalmi élet annyira alacsony színvonalú, hogy az ő könyve lehetett a legjobb magyarországi magyar nyelvű mű 1834-ben.⁴³ Emiatt azonnal úgy határozott, hogy az összeget – bár szűkösen élt, és naplója szerint a jómód lehetőségén is eltöprengett – felajánlja az Akadémiának.⁴⁴ A titoknaknak küldött levelében így fogalmazott:

„A sors engem szűk pályára tett, és kevéssel áldott meg; de adott nekem sok örömet, s íme, adá azon soha nem remélt örömet is,⁴⁵ hogy alkalmam leve e' keveset a' haza' oltárára letenni, azon érzelemmel, mellyel a' szegény perzsa vitte volt markában Artaxerxesnek a' tiszta vizet.”⁴⁶

Bölöni Farkas motivációja tehát részben hazafias volt, de szerepet játszott benne nyugtalan lelkiállapota is, és az is foglalkoztatta, hogy neve milyen módon marad fent: „életemnek legnyugtatóbb emlékezetét szerzendí, ha a' tár-

saság tölem e' summát elfogadja, és [...] a' társaság' tőkéhez örökös alapítványképen csatolni megengedi” – írta idézett levelében.

Utóbbihoz hasonló motívum gyanítható mindazok esetében, akik saját nevükre tettek alapítványt, akár végrendeletükben, akár valamilyen számukra jeles alkalomból. E motivációtípus kapcsán említhető Bölöni Farkas adományán túl Bulyovszky Gyula, Bródy Zsigmond, Rákosi Jenő és Vészi József támogatása.

Bulyovszky Gyula adománya az eredetileg megjelölt célja miatt pikánsnak is tekinthető. Halálos ágyán, 1883-ban megfogalmazott szóbeli végrendeletében több ezer forint sorsáról rendelkezett – egy kőpad állításától kezdve a vidéki színésznőknek szánt adományig sok mindenre gondolt. Ekkor határozott arról is, hogy Bulyovszky-emlék-alapítvány formájában az Akadémiára hagy 2000 forintot, amelynek kamataiból a „viszonylag legjobb ódaköltemény írójá[t]” kell jutalmazni, s „[a]z ódaköltemény tárgyát lehetőleg az 1848/9-iki magyar függetlenségi harz [!] eseményeivel kapcsolatos dolgok képezzék”.⁴⁷ Az alapítvány ügyét a következő évben, 1884-ben kétszer tárgyalta az igazgatótanács az alapítvány szabályzatának ki-, majd átdolgozása

miatt.⁴⁸ Végül az elfogadott szabályzat szerint Bulyovszky Gyula 2000 forintos alapítványának „kamataiból két évenként 200 frt jutalom tűzessék ki ódai költeményre, megemlítetvén, hogy *az alapító végrendeletileg kifejezett óhajta* *értelmében kívánatos, hogy az óda tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék*.”⁴⁹ A pályázatot így írták ki, de évekig eredménytelenül. Csak a Bulyovszky-jutalom alapszabályának 1892-es módosítása nyomán – amikor már bármilyen, nyomtatásban megjelent és más módon nem díjazott szépirodalmi műért el lehetett nyerni – ítélték oda, először 1898-ban Gyulai Pál „költeményei 1894-ben két kötetben megjelent harmadik kiadásának”.⁵⁰

Az „emlékműállítás” és a hazafias érzelmek demonstrálása motiválhatta Bródy Zsigmondot is, amikor 1890-ben, ötvenedik születésnapjához közeledve 20 000 forintot ajánlott fel az Akadémiának (4. kép). Ő híres volt jótékonykodásáról – felesége emlékére például izraelita gyerekkórházat hozott létre, de a nyomdászok és a hírlapírók nyugdíjalapjára is adományozott –, Mikszáth Kálmán megfogalmazásában: „javait, a melyeket millió tollvonással szerzett, egyetlen tollvonással adja oda”.⁵¹ Bródy adománya az Akadémiának ténylegesen „huszezer forint öt perczentes magyar járadékban” (azaz 5%-os magyar papíráradék kötvényben) volt, azaz, hogy a kamatok (3000 frt) háromévenként „akadémiai publicistikai díjúl tűzessenek ki”. Szándékát egyrészt „a magyar publicistika válságos időkben a nemzet érdekében tett” szolgálataival indokolta, másrészt „a publicistika jelen és jövő feladataival, nevezetesen „a nagy nemzeti és kulturális érdek [...] hű teljesítés[ével]”. A cél az adott esztendő megelőző három év alatt napvilágot látott azon „publicistikai mű megjutalmazása” volt, amely „általános irodalmi értékkel bír”, ha pedig ilyen nem lenne, egy kiemelkedő, az Akadémia által méltónak ítélt „publicista általános hírlapírói működésének megjutalmazása”.⁵² Bródyhoz hasonlóan az újságírói tevékenységet kívánta jutalmazni⁵³ később Rákosi Jenő és Vészi József is.

Az írók, újságírók adományainak hátterében több esetben is állhatott az a szándék, hogy vissza akartak adni valamit annak az Akadémiának, amelytől (sokat) kaptak.

4. kép. Bródy Zsigmond, 1890

Első helyen Bölöni Farkas Sándorra utalnék, aki, mint láttuk, méltatlannak is gondolta magát az elismerésre.⁵⁴ Ide idézhető Jókai Mór is, aki ötvenéves írói pályája 1894-es évfordulója alkalmából az Akadémia „alaptőkéje gyarapítására [...] alapítvány levél szerint 2000 Koronát felajánl[ott]”.⁵⁵ A levél a jubileumi ünnepség „fő eseménye”, a Pesti Vigadóban tartott köszöntés után keletkezett, ami azért is fontos, mert Eötvös Loránd, az MTA elnöke, a Jókai jubileumi bizottság elnöke e ceremóniát követően adta át Jókainak azt a 100 000 forintos (200 000 koronás!) betétkönyvet, amely összes művei díszkiadásának honoráriuma volt.⁵⁶ Ehhez hasonlóan és hasonló okból adott Arany János is, aki 1881-es végrendeletében „hálá[ja] jeléül” 1000 forintot,⁵⁷ valamint Gyulai Pál, aki ugyancsak végrendeletileg (1906) 2000 korona (1000 forint) készpénzt hagyott az MTA-ra.⁵⁸ Megemlíteném még Arany László döntése is, aki „Arany János hátrahagyott versei”-ért kapta a 200 arany akadémiai nagyjutalmat (apja helyett, tehát nem azért, mert ő állította össze a kötetet),⁵⁹ és ezt az összeget ajánlotta fel az Akadémiának konkrét céllal: „Azt hiszem, boldogult atyám gondolkodásának megfelelően cselekszem, ha e díj összegét az ő egykori munkatársai, az akadémia alsóbb⁶⁰ tisztviselők nyugdíj-alapjának gyarapítására ajánlom fel.”⁶¹ Ugyanakkor apja emlékét is kívánta ápolni azzal a kikötéssel, hogy az összeg „mint néhai Arany János alapja csatoltassék az említett nyugdíjalaphoz”.⁶² A motiváció azonosága miatt itt kell kitérni arra, hogy a család harmadik tagja, Arany János özvegye 500 forintot hagyományozott az Akadémiának, végrendelete szerint „azon nagy hála némi jeléül és viszonzásául, melylyel [az MTA] irányában lekötötte van”.⁶³

Az írói, újságírói adományok közül itt említendő még Hoitsy Pálé, aki 1918-ban a „kézirattárnak ajándékozta Balla Károlynak, Akadémiánk egykori tagjának [...] 1855-től 1869-ig [...] végzett meteorológiai megfigyeléseit egyéb hátramaradt kézírataival együtt”.⁶⁴ Az ő esetében talán nem csupán a csillagászati működése és önzetlensége játszott szerepet, hanem az is, hogy nagybátyja, Hoitsy Sándor földbirtokos, ügyvéd, a szabadságharc idején honvéd százados, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vá-

lasztmányának tagja 1860-ban 1050 forintot adományozott az Akadémiának.⁶⁵

A magánszemély adományozók e csoportjának nagy részénél az „emlékműállítást” mint motivációt is megfigyelhetjük. Arany László esetében a hála lehetett a fő motívum, de egyúttal édesapjára is emlékezett, emlékeztetni kívánt. A bankár és a Franklin Társulat igazgatósági tagja, Kónyi Hugó⁶⁶ szintén apját, Kónyi Manót idézte meg adományával, aki Deák Ferenc beszédeinek sajtó alá rendezője és 1885-ig az országgyűlési gyorsíróiroda főnöke volt, s visszavonulása után történeti és politikai tárgyú cikkeket is publikált.⁶⁷ Apja emlékére 1925-ben alapítványt tett az MTA centenáriuma jegyében, és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank által 125 millió koronáról kiállított „betétkönyv[ét] helyez[te] el a M. Földhitelintézetnél a M. Tud. Akadémia letétjébe”.⁶⁸ Az ügyrend szerint az alapítványi tőke kamataiból háromévente 1800 pengős (!) Kónyi Manó-jutalomdíj fizetendő „a napi pártpolitika teljes kizárásával, valamely publicisztikai, legújabb kori történelmi, esetleg közjogi munka jutalmazására” olyan szerzőnek, aki a „legeredményesebben működik közre Nagymagyarország területének békés úton visszaállításában”.⁶⁹

„KÖZVETÍTETT” ADOMÁNYOK

Az adományok jelentős része „közvetített” adomány volt, azaz elvált egymástól az összeg felajánlójának a személye az összegről rendelkező személyétől, vagy attól a szervezettől, amely a neki akadémiai célokra befizetett összeget gyűjtötte és/vagy továbbította. A mecenatúra e sajátos formájához tartoznak további „emlékműállító” adományok Vészi Józseftől és Rákosi Jenőtől, akik ezzel egyben újságírói, tudományos vagy szépírói díjakat kívántak létrehozni.

Vészi József „alapítványáról” kevés forrás áll rendelkezésünkre. Hatvanadik születésnapjára készülve, 1928-ban a Budapesti Napilapok Szindikátusa képviselőjében Ágai Béla elnök 4000 pengőt ajánlott fel Vészi nevére az Akadémia részére, hogy annak kamataiból „a magyar publicisztika egy-egy kitűnő munkását” jutalmazzák.⁷⁰ A szin-

5. kép. Rákosi Jenő,
1920-as évek vége

dikátus azonban csupán 1000 pengőt fizetett be az alapítvány tőkéjének első részleteként, és nincs nyoma, hogy a díjat valaha kiosztották volna.⁷¹

Rákosi Jenő (5. kép) nevére két alapítványt is tettek 1923-ban. Az első Rákosi tette, amikor a nyolcvanadik születésnapja alkalmából az Európai Áru- és Podgyász-biztosító Rt. – konkrétan annak vezetője, cserkúti Engel Miksa – Rákosi Jenő rendelkezésére bocsátott 1 000 000 koronát,⁷² amelyet Rákosi rendelkezése szerint az MTA kapott „a magyar tudomány és irodalom céljaira”. Az ügyrend szerint elsősorban „a nemzeti irodalomban rendkívül értéket jelent[ő], irodalmunk dicsőségét gyarapít[ó], azt a „határainkon túl is” elvivő tudományos vagy szépirodalmi művet kellett díjazni – ilyen hiányában pedig egy tudóst. A rendelkezésre álló összeg könyvkiadásra segélyként is kifizethető volt.⁷³

A másik Rákosi Jenő-alapítvány viszont újságírói munkát kívánt elismerni, és ennek eredetileg elgondolt módja problémát is eredményezett. Az adományozó ebben az esetben Kugler Mihály nyugalmazott államvasúti felügyelő volt, aki bátyja, Kugler János emlékére „egymilliós” Rákosi Jenő-alapítványt tett. (Kugler is betétkönyvet tett le egy évre lekötve a Magyar Földhitelintézetnél.) Az eredeti szándék szerint az a „politikai újságíró [...] (publicista)” kapta volna a díjat, aki adott évben „valamely politikai, társadalmi vagy gazdasági kérdés fejleményére cikkeivel döntő befolyást gyakorolt”, vagy ilyen személy (és hatás) hiányában egy legalább tízéves gyakorlattal rendelkező, „becsületes, rendes, szorgalmas, megbízható újságíró”.⁷⁴ A „jutalomdíj odaítélésének feltételeit” az elnökség és az igazgatótanács (Rákosi jelenlétében) megtárgyalta. Döntésükről Balogh Jenő főtitkár azt írta Kugler Mihálynak, hogy az MTA alapszabálya szerint a „napi politika körébe eső működés jutalmazása ki volna zárva”, és kérte: járuljon hozzá, hogy olyan magyar állampolgár kaphassa a díjat, aki „a magyarság ügyének az előző évben a legnagyobb szolgálatot tette”.⁷⁵ Kugler hozzájárult a kéréshez.⁷⁶ (Ugyanekkor, ugyancsak a születésnap alkalmából, de az adományoktól függetlenül, az MTA „Rákosi Jenő jutalmat” adományozott olyan életműért, „amely nemzeti érzésével,

hazafiságával és kultúraterjesztő erejével méltó Rákosi Jenő nevére”, ami Rákosi kultuszának jele.)⁷⁷

Vészi József és Rákosi Jenő másokkal együtt tekinthetők adományozónak, hiszen az adományt felajánló és a rendelkező személye nem volt ugyanaz. Ehhez hasonló a helyzet két napilap, a *Pesti Napló* és a *Budapesti Hirlap* adománya esetében is, mivel ezek szerkesztőségei az általuk összegyűjtött adományokat továbbították az Akadémiának.⁷⁸

A *Pesti Napló* – szerkesztője, Urváry Lajos kezdeményezésére – Munkácsy Mihály *Krisztus Pilátus előtt* című képe megvásárlására és így Magyarországon való kiállítására kezdett pénzt gyűjteni 1882 februárjában, miután Kovács Zsigmond veszprémi püspök és Wahrmann Mór 1000-1000 forintot ajánlott fel e célra.⁷⁹ Az Akadémia nagyjából ugyanekkor (1881 végén – 1882 elején) úgy döntött, hogy felkéri Munkácsyt, fessen képet az Akadémia díszterme számára.⁸⁰ Márciusban a főtitkár bejelentette, hogy „az akadémiai nagyterem díszítése tárgyában kiküldött bizottság javaslata és a múlt évi decemberi összes ülés határozata értelmében az akadémia elnöke Munkácsy Mihály nagy művész hazánkfiát levélben fölkérte, hogy az akadémiai nagyteremben egy képnek festését vállalja el és a vele közölt magyar műveltségtörténeti képkörből egyet a melyre választása esik, jelöljön ki”.⁸¹ Munkácsy Mihály a megbízást elfogadta, és a „Mátyás király tudósai és művészei körében” témát választotta.⁸² E két párhuzamos történet akkor „ért össze”, amikor a Krisztus-kép megvásárlása kútba esett. A *Pesti Napló* „szerkesztősége”, valószínűbb módon Urváry 1882 végén ajánlotta fel a gyűjtésből ténylegesen befolyt és nem visszafizetett 486 forintot az Akadémia nagytermének „díszítésére”, amennyiben erre a célra Munkácsy Mihálytól rendelnének képet.⁸³ Két nappal később a szerkesztő már azt írta: az összeget „a Pesti Napló szerkesztősége nyújtja át az akadámiának azon kötelemmel, hogy a fentebbi összeg Munkácsy Mihály, vagy valamely más hazai festő által az akadémia részére festendő képre fordíttassék”.⁸⁴ Munkácsy nem készítette el a képet, s végül Lotz Károly díszíthette a nagytermet.⁸⁵

Ugyancsak olvasói körében rendezett gyűjtést a *Budapesti Hirlap* az 1920-as évek első felében, az Akadémia ja-

vára. Arról az inflációs időszakról van szó, amikor számos szervezet kért adományokat a működéséhez, témánkhoz kapcsolódva például a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete és a Rákosi Jenő Gyermekvédelmi Alap. Az Akadémia vagyona ugyanúgy „alaposan értékét veszítette”,⁸⁶ mint a Nyugdíjintézete. A *Budapesti Hirlap* 1923 februárjában 19 320 koronát fizetett be az Esterházy-alapra és 100 000 koronát az MTA céljaira.⁸⁷ Ugyanekkor a kiadóhivatal továbbította özvegy Zemplén Győzőné 120 420 korona adományát, amelyet az Akadémián szintén „mint a *Budapesti Hirlap* gyűjtését számolt[ak] el”, valamint 1100 koronát Beöthy Zsolt szobrára. (Mivel az Akadémia ilyen célra nem gyűjtött, utóbbi összeg vélhetőleg a Kisfaludy Társasághoz került, amely az irodalomtörténész síremlékére kért adományokat.⁸⁸) Egy évvel később ugyancsak a lap útján juttatott az MTA-nak 1 000 000 koronát Haidecker Sándor gyáros, amit ekkor már az ő neve alatt „iktattak”.⁸⁹ 1924-ben – immár az MTA alapításának centenáriuma készülve – újabb 52 300 korona „hírlapi” gyűjtés érkezett az MTA-hoz.⁹⁰ Láthatóan a *Budapesti Hirlap* eredményesen hívta fel olvasói figyelmét a közadakozásra, és vélhetőleg leginkább ezért, illetve a lap iránti megbecsülés jeleként ide és nem közvetlenül az Akadémiának juttatták el a pénzt. Ugyanekkor (1924) és ugyanez történt egyébként a „*Pester Lloyd* útján” is egy ismeretlen mecénás 500 000 koronájával.⁹¹

KIADÓVÁLLALATOK ÉS SZAKMAI EGYESÜLETEK „SAJÁT” ADOMÁNYAI

A *Budapesti Hirlap* és a *Pester Lloyd* mellett az 1920-as évtized első felében – előbb a működési nehézségek, majd az MTA jubileuma kapcsán – szervezett akadémiai gyűjtéshez csatlakozott a leginkább újságírói klubként működő, 1891-ben alapított „Otthon” Kör⁹² és az 1901-től működő művészklub, a FÉSZEK Művész Kör is 10-10 000 koronával (1921-ben),⁹³ illetve csatlakoztak nyomdák és kiadók is. Az Akadémia ekkoriban jelentős, de rosszul fizető megrendelő volt, tehát kölcsönös érdeknek is tekinthetjük, hogy a megrendelői segítették megerősödését. (1924-ben az

MTA-kiadványok nyomdaszámlája majdnem 180 millió koronát tett ki.⁹⁴) Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. 1923-ban 500 000 koronával támogatta az MTA működését.⁹⁵ Ugyanebből a pár évből egy másik jelentős kiadó, a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet két adományára bukkanunk: 1921-ben közelebből nem meghatározott célra ajánlott fel 20 000 koronát, 1925-ben pedig 10 000 000 koronát a Tisza István összes munkái könyvsorozatra, amelyet 1923-tól a Franklin nyomtatott és az Akadémia Tisza István Bizottsága adott ki.⁹⁶ Az Akadémiával üzleti kapcsolatban lévő – például ekkor már az *Akadémiai Értesítő*t is készítő – Pallas az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1924. második félévi füzetének „díjtalan nyomdai előállításával” 7 500 000 koronával támogatta az MTA-t. (A nehézségeket jól érzékelteti, hogy az első félévi füzet nyomdaköltsége még csak 3 000 000 korona volt.⁹⁷)

A legjelentősebb adományozó ebből a körből a Franklin Társulat volt, amely 1921-ben 6000,⁹⁸ 1922-ben 200 000, 1923-ban 200 000 és 1 200 000, 1925-ben 10 000 000, valamint 20 000 000, 1926-ban újabb 20 000 000 koronát, 1928-ban pedig 1600 pengőt küldött az MTA-nak. Az adományok pontos célját nem minden esetben ismerjük. Az 1922-es adományról úgy rendelkeztek, hogy „annak *fele* kamatozó alapítványként tőkésíttessék, másik *fele* pedig az Elnökség elhatározása alapján használtassák fel”.⁹⁹ Az 1923-as első támogatással kapcsolatban azt írták elő, hogy a támogatás „megfelelő részét” Eötvös Loránd képmásának elkészítésére fordítsák; ehhez a korszak ideológus nyelvezetét használva indoklásul azt fűzték hozzá, hogy Eötvös „mélyen szántó kutatásai és művei a magyar geniusnak hírvivői széles e világon” és a társulat „hazafias örömmel” támogatná a nevezett célt.¹⁰⁰ (Közbevetőleg említem, hogy a Franklin 1909 novemberében ajánlotta fel a nem sokkal korábban elhunyt elnöke, Gyulai Pál Balló Ede által festett portréját az Akadémia arcképcsarnoka – Képes terme – számára.¹⁰¹) A Franklin Társulat 1923-ban felajánlott és 1924 januárjában beérkezett 1 200 000 K adományáról nem találni rendelkező megjegyzést, ahogy az 1925-ös első támogatásról sem, míg a második, 20 000 000 koronás adományt kifejezetten a centenárium alkalmából

tették.¹⁰² A 1926-os és 1928-as adományok céljáról nem találtam forrást, ami valószínűleg arra utal, hogy az általános működéshez kívántak hozzájárulni.¹⁰³

Részben ezen adományok nagyságát, részben a Franklin és az MTA üzleti viszonyát érzékeltetendő érdemes még megemlíteni, hogy 1921-ben a Quintilianus-kiadás II. kötetének nyomtatására a Franklin 66 500 koronás ajánlatot tett,¹⁰⁴ 1922-ben pedig a *Budapesti Szemle* kiadásainak és bevételeinek tervezésekor úgy állapodtak meg, hogy a nyereség egyenlő részben oszlik meg, míg „az esetleg mutatkozó veszteség kétharmadrészét a Franklin Társulat, egyharmadrészét a M. T. Akadémia viseli”.¹⁰⁵

A vizsgált adományozói csoportot írók, költők, műfordítók, újságírók és -kiadók, továbbá nyomdák és két nyomdász, könyvkiadók, újságírói és művészszervezetek alkotják. Rajtuk kívül az adományozás módja révén bekerültek a vizsgált csoportba újságolvasók, akik egy adott lapon keresztül jutatták el támogatásukat az Akadémiának; voltak olyan adományozók, akik egy újságíró döntésére bízta a felajánlott összeg sorsát; akadt mecénás, aki publicistának is tekintett apja emlékére tett alapítványt; Arany Jánosné pedig férje példáját követte. Az összeállított névsor és áttekintés ellenére sem világos ugyanakkor, hogy hány mecénásról (egyénről és szervezetről) is van szó. Erre a kérdésre azért sem tudunk pontos választ adni, mert volt rá példa, hogy ismert nevű (azonosított) adományozó adományát egy napilap neve alatt iktattak, míg máskor az adományozó személy (olvasó) neve alatt, pedig mindketten az újságkiadónak fizették be támogatásukat. Emiatt számolhatunk úgy, hogy 24 mecénás 37 adományáról van szó e körben, s közülük 15 állt valamilyen személyes és/vagy üzleti kapcsolatban az Akadémiával. Ám ha nem az adománygyűjtők és -közvetítők, hanem az adakozók számát nézzük, akkor minimum 36 adományozóról és minimum 46 adományról van szó. Ami még inkább érzékelteti a professzionalizálódó, vagyis mind üzemszerűbben működő sajtó jelentős kulturális szerepét és kapcsolódását az Akadémiához.

JEGYZETEK

- 1 Az újságírók, írók, könyvkiadók, nyomdák részéről az Akadémia épületére adott támogatásról lásd Papp Gábor György tanulmányát e kötetben.
- 2 Lásd Schiller: *Don Karlos*; Schiller: *A Naiv*; Goethe: *Az ifjú Werther*.
- 3 Buzinkay: *A magyar sajtó*, 261–262.
- 4 Waktor: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 252–253.
- 5 *150 éves az Akadémia székháza*, 91–92.
- 6 Kövér: Magyarország társadalomtörténete, 16–18., 70–81. Vö. Niedermüller: Sokféle modernitás, 12–15.
- 7 *A magyar sajtó története*, 64., 319., 321., 335., 336.; Bartók: Buljovszky, 25–26.; Deák: *Suttogások és hallgatások*, 95–96., 134., 136., 279.; Deák–Tamás: *Sziszifuszok küzdelme*, 220., 222., 231.
- 8 Gábor: *Az Andrássy út*, 52.
- 9 Sipos: *A politikai újságírás*.
- 10 Komlós: *A magyar zsidóság*, 84., 254.
- 11 Voit: *A budapesti sajtó*, 61., 92., 459., 497., 510.; Kútfalvi: *Újságpaloták*, 10–11., 17–39.
- 12 1888-ban Bródy a főváros „egyik leggazdagabb adózója” volt, 11 512 forint adóval. Ekkor a harmadik legtöbb adót fizető és a sajtóhoz kötődő személy Rákosi Jenő volt, 1641 forint adóval. Vörös: *Budapest legnagyobb adófizetői*, 86. A „súlycsoportbeli” különbségre lásd Lengyel: *Magyar újságmágnások*, 7–8.
- 13 Vö. Tóth-Barbalics: *A magyar országgyűlés*, 103–104., 222.
- 14 Széchenyi: Vészi József, 243–266.
- 15 Lengyel Géza idézett könyvében a *Pesti Hírlap* és *Az Est* tulajdonosai „valódi” újságmágnások; „Rákosi Jenő Budapesti Hírlapja anyagi erő, vagyon tekintetében messze elmaradt a két »címadó«, vagyis valóban újságmágnás-számba menő vállalatától”, a „Budapesti Napló [pedig] anyagi erő tekintetében mind a három említett lapvállalatától messze elmaradt”. Lengyel: *Újságmágnások*, 8.; Voit: *A budapesti sajtó*, 79. A „Budapesti Napló szerkesztősége mint részvénytársaság”-ra lásd: *Mihók-féle Magyar Compass 1895/96*, 243.
- 16 *Magyar Zsidó Lexikon*, 142., 948.; Széchenyi: Vészi József, 243–271.
- 17 Hoitsy Pál, domályosi. In: Kozák Péter: Névpont. <https://www.nevpont.hu/palyakep/hoitsy-pal-66f8c>. Hoitsy akadémiai kiadásban megjelent munkái között találni például az „Értekezések a matematikai tudományok köréből” című sorozatban (amelyet az MTA III. osztálya „rendeletéből” Szabó József osztálytitkár szerkesztett): *Csillag-észlelés a kelet–nyugat vonalban*. 1876; *A biztosság feltételei bolygók pályaelemeinek számításánál*. Szinnyei: *Magyar írók*, 988. (Témánk szempontjából fontos, hogy Szinnyei munkáját az MTA megbízásából írta, és a később tárgyalandó Hornyánszky-nyomdában készült.)
- 18 A Heckenast Gusztáv által alapított lapra, munkatársaira (például: Jókai Mór, Gyulai Pál) lásd például: Buzinkay: *A Vasárnapi Újság*, 25–42. Heckenast, a Franklin Társulat, a *Vasárnapi Újság* és a *Budapesti Szemle* viszonyára lásd Széchenyi: „Támpontjai”, 14–17.
- 19 *Országgyűlési almanach 1886*, 73–74.; *Új országgyűlési almanach 1887–1892*, 223–224.; *Országgyűlési almanach 1892–1897*, 234–235.; *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911*, 122–123.
- 20 Püski: *A magyar felsőház*, 47., 57.
- 21 *Nagy Magyar Compass 1922–1924*, 1379.
- 22 Magyar Újságírók Egyesülete, 20.
- 23 Pintér: *Magyar irodalomtörténet*, 437.
- 24 *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, I. köt. 56–57.
- 25 A Franklin nyomda a Heckenast cég átalakulása után jött létre. Idősebb Hornyánszky Viktor Heckenastnak dolgozott az 1850-es években. Lipták: *Kihívások*, 81–84.; Szinnyei: *Magyar írók*, 1106.
- 26 Lásd: Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1816. március 6. In: *Kazinczy Ferenc levelezése*, 22.; Jakab: Bölöni, 265. Jancsó Elemér részletesebben kitér „történeti” munkálkodására és Erdély-történetére is. Jancsó: Bölöni, 415–416.
- 27 A betűszó jelentése: F = festők, É = építészek, S = szobrászok, Z = zenészek, E = énekesek, K = komédiások.
- 28 „Otthon” Írók és Hírlapírók Köre, 18.

- 29 Révay–Schöpflin: Egy magyar könyvkiadó, 73., 108–109. A társulat elnöke 1898-tól Gyulai Pál volt, Rákosi előtt pedig Beöthy Zsolt, az MTA tagja.
- 30 *Nagy Magyar Compass 1920/21*, I. 103., II. 830.; *Nagy Magyar Compass 1927–1928*, 567.; *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, I. köt. 362., II. köt. 1002., III. köt. 1054., 1205. A Franklin Társulat az évtized első felében még a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe tartozott, majd az Athenaeum és „Az Est” lapkiadó részvénytársasággal volt érdekközösségben (a Franklin és az Athenaeum részvénycseréje révén). *Nagy Magyar Compass 1925–1926*, 113., 150.; *Nagy Magyar Compass 1927–1928*, 561., 562.; *Magyar Pénzügyi Compass 1923–1924*, 634. Bánáti–Sándor: *A százszentendős Athenaeum*, 120–121.
- 31 *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, I. köt. 56., 454., II. köt. 607., III. köt. 1054.
- 32 Bódyné: „Neki az irodalom [...]”, 181–184., 193–195. Lipták: Kihívások, 69. Landerer 1849 után (a forradalomban játszott szerepe miatt) visszavonult. Bár 1854-ben meghalt, a cég neve 1863-ig Landerer és Heckenast maradt. Baranyi: *A Franklin*, 33., 38.
- 33 Akadémiai tárgyalások. *MAÉrt* 17 (1857) 312. Vö. R. Várkonyi.: Polgári és nemesi, 91.
- 34 *Új Idők lexikona*, 3218.
- 35 A nyomda a mai Arany János utcában működött, amely utóbb az Akadémiai Könyvtár épülete lett. A kapcsolatra általában, alapvetően a századfordulóig lásd Kondor: *A Hornyánszky nyomda*, különösen a beszédes „A Hornyánszky Viktor nyomda, mint az Akadémia házi-üzeme” című alfejezetet. Hornyánszky üzletpolitikájára további példa, hogy több nyomdatulajdonoshoz és könyvkereskedőhöz hasonlóan a tankönyvek bírálatát végző Országos Középiskolai Tanáregyesület rendkívüli tagja volt. Lásd Simon: *Hoffmann Alfréd*, 286.
- 36 Csáky MTA-tagságára: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, I. köt. 213.; Csáky Albin levele Jókai Mórnak. 1890. jún. 15. In: *Jókai Mór levelezése*, 253. (Jókai a szerzői jogról szóló 1884. évi 16. tc. 31. §-a szerint alakított állandó szakértő bizottság elnöke volt, Hornyánszky Viktor ekkor lett a tagja.)
- 37 *Révai nagy lexikona*, 275.
- 38 A M. Tud. Akadémia részére beérkezett adományok. *AE* 32 (1921) 130.
- 39 A M. Tud. Akadémia részére beérkezett adományok. *AE* 32 (1921) 130. M. Kondor Viktória azt írta, hogy 1921-ig. Kondor: *A Hornyánszky nyomda*, 46.
- 40 Lásd az *AE* 1923–1925-ös köteteit.
- 41 Tilkovszky: Az Akadémia anyagi körülményei, 276.
- 42 Bölöni Farkas: *Útazás*.
- 43 „[...] lehet nem reszketni kezeimnek, midőn e koszorú felé nyúlok. [...] mennyi ember észrevételeinek leszek kitéve? S mely új élelem ez hivatalbeli előjáróimnak az engem megvetésre, hátrátételre, hogy egy ilyen rangotlan, ily csekély helyen álló, ily nevetlen ember ekként kijelentetik a nemzet tudományos képviselői által? Mely öröm lesz nekik közlelbről megalázhadni engemet! Ó, előre látom, hogy e megtiszteltetést szívem vérével fogom fizetni.” Bölöni Farkas: *Napló*. 88.
- 44 „Ily tűnődésimből egy vigasztaló gondolat ragada ki. Midőn néha a gazdagság gondolatja is beszötte magát álmodozásimba, az is mindig elválhatlan következményű gondolat volt, mely szép alapítványokat tehetnék nagy gazdagsággal. És íme itt az alkalom, mely soha többé nekem meg nem jelen. Meghatározám, hogy e summával egy alapítványt teszek, s ezt a társaság tőkéihez ajánlom örökös alapítványképpen. S már most könnyebben lélegzettem [...]” Bölöni Farkas: *Napló*, 89.
- 45 Ezt a fordulatot másutt is használta. „Szerényen beszél életemről Bölöni Farkas Sándor, a sokáig mellőzött ifjú: »A sors engem szűk pályára tett és kevéssel áldott meg, de adott nekem sok örömet, s íme azon soha sem remélt örömet is, hogy csekély mécsesem világánál másoknak, még homályosabb környékben burkoltaknak setétjét valamennyiben oszlatathatom.«” Idézi: Székely: Szabadság és szolgálat, 208.
- 46 MTA KIK RAL 55/1836. Bölöni Farkas Sándor levele Schedel Ferencnek, 1835. szept. 24. (Kézzel írt másolat.) Nyomtatva: *MTTÉvk* (1834–1836) 148. Vö. Toldy: Gyászbeszéd, 59. Schedel (1847-től Toldy) Ferenc válaszárol Bölöni Farkas okt. 5-i naplóbejegyzése tudósít. *Bölöni Farkas Sándor naplója*, 90.

- 47 MTA KIK RAL 76/1884. Jegyzőkönyv Bulyovszky Gyula hagyatéki ügyében, 1883. máj. 15. (Másolat, kézirat). 2. p.; MTA KIK RAL 382/1884. Bulyovszky Aladár levele az MTA Igazgató Tanácsának; Huszonhetedik akadémiai ülés. Összes ülés. 1883. okt. 1. *MTAÉ* 17 (1883) 120.
- 48 A M. Tud. Akadémia XLIV. nagygyűlése. [III. Igazgatósági ülés.] *MTAÉ* 18 (1884) 162.
- 49 [Összes ülés 1884. június 30-án.] *MTAÉ* 18 (1884) 167. (Kiemelés tőlem – S. B.)
- 50 A Bulyovszky-díj alapszabályát Bulyovszky Lilla és Bulyovszky Aladár kérése és politikai lobbitevékenysége eredményeként módosították. Eszerint: „Ha a pályázat akkor is sikertelen lenne, a négy évi kamat (400 frt) az Akadémia rendelkezésére marad és a nyelv- és széptudományi osztály javaslata alapján, valamely a lefolyt négy év alatt nyomtatásban megjelent, jutalmat nem nyert, a szépirodalmat emelő, eredeti magyar műnek utólagos jutalmazására fordítandó. A mű lehet óda vagy másnemű költemény, regény vagy beszély, esetleg tárczasorozat vagy akár kötött, akár kötetlen beszédben irt jeles vígjáték.” Harminczkilencedik akadémiai ülés. Tizenegyedik összes ülés. 1892. dec. 19-én. *AÉ* 5 (1894) 47. Vö. MTA KIK RAL 46/1892. Szily Kálmán főtitkár levéltervezete ismeretlen országgyűlési képviselőnek, 1892. jún. 31. (Kézirat). 1–2. p.; A M. Tud. Akadémia pályakérdései (1893–1900). *AÉ* 11 (1900) 522.; Gyulai: *Költeményei*.
- 51 Kútfalvi: *Újságpaloták*, 14.; Haraszti: Zsidó jótékonykodás, 251., 272.; Mikszáth: Bródy.
- 52 A kamat változása esetére Bródy „az alapítvány eredeti összegének főlemelését” ígérte. MTA KIK RAL 616/1890. Bródy Zsigmond levele az MTA-nak. 1890. nov. 14. (Kézirat). 1–2. p.
- 53 Lásd: MTA KIK RAL 671/1890. Köszönőlevél tervezete Bródy Zsigmondnak. 1890. dec. 2. (Kézirat); MTA KIK RAL 191/1890. 2. p. Bródy Zsigmond alapítványa. Publicistikai jutalom. Alapszabálytervezet. A díjat először 1894-ben a 80 éves Pulszky Ferencnek, nem mellékesen az MTA rendes, tiszteleti és igazgató tagjának, a II. osztály elnökének ítélték oda elsősorban az 1840-es és az 1860-as években, illetve az emigrációban kifejtett zsnalisztikai működéséért. Jelentés a pályázatok eldöntéséről. *AÉ* 5 (1894) 283.; *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, II. köt. 1033.
- 54 A levelező tagság kapcsán ezt írta 1835. ápr. 20-ai naplóbejegyzésében: „Bánffy László meghozta nekem az akadémia diplomáját [...] Felbontám a cifra ládát. Sokért nem adnám, ha e megtiszteltetés ne érjen. Szerettem volna tűzbe vetni e szerencsétlen celebritás jelét. Sok aggodalomba került e nekem, Döbrentei barátságát is elvesztettem miatta, s szörnyen genieroz, hogy már diplomatikus tudós vagyok.” *Bölöni Farkas Sándor naplója*, 63.
- 55 MTA KIK RAL 48/1894. Jókai Mór levele Eötvös Lorándnak, 1894. jan. 19. (Kézirat). Jókai az Akadémia székházának felépítésére is adományozott, lásd Papp Gábor György tanulmányát e kötetben.
- 56 Szajbély: *Jókai*, 320., 323.; Rózsafalvi: „Ötvenéves aranylakodalom,” 357.
- 57 MTA KIK RAL, 682/1882. Jegyzőkönyv Arany János végrendelet kihirdetése tárgyában, 1882. okt. 28. (Kézirat); MTA KIK RAL 369/1883. Levéltervezet Arany Lászlónak, 1883. jún. 25. (Kézirat); Fekete: Arany János végrendelete, 455.
- 58 MTA KIK RAL 539/1909. Görgei István budapesti királyi közjegyző által készített jegyzőkönyv, 1906. okt. 23. (Másolat, gépelt). 2. p.; MTA KIK RAL, 488/1910. Magyar Földhitelintézet értesítése, 1910. nov. 5. (Gépelt).
- 59 A könyvet Ráth Mór adta ki 1888-ban (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése, 1.). Az Akadémia az 1887 és 1893 között megjelent „széptudományi munkák” legjobbját díjazta. Jelentés a pályázatok eldöntéséről. [I. Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról] *AÉ* 5 (1894) 282.; LIV. Nagygyűlés. *AÉ* 8 (1897) 435.
- 60 Az „alsóbb” utólagos betoldás.
- 61 MTA KIK RAL 389/1894. Arany László levele a főtitkárnak, 1894. máj. 4. (Kézirat). 1. p.
- 62 MTA KIK RAL 227/1894. Az MTA főtitkára a Magyar Földhitelintézet pénzügyi osztályának, 1894. máj. 10. (Kézirat).
- 63 A végrendeletéről Arany László levele tudósít: MTA KIK RAL 1885/223. 1885. márc. 5. (Kézirat); Gergely: *Arany János és az Akadémia*, 100., 140. Egy ideig úgy tűnt, hogy az Arany család három tagjához hasonlóan Arany László özvegye is kifejezi háláját az Akadémiának. 1909-es végrendeletében ugyanis még azt írta elő férjének, hogy annak halála után 100 000 koronát kell az Akadémiára hagynia „Arany János

- Arany László vagy Gyulai Pál munkáinak méltatására”, és úgy rendelkezett, hogy „áldott emlékű apósom Arany János kéziratai és levelei átadásával az Akadémiának és Múzeumoknak visszaadtam a nemzetnek azt a vagyont, a melyet tőle örököltem.” Az 1936-os utolsó végrendeletében azonban mindent második férjére, Voinovich Gézára, Arany életrajzírójára, az MTA tagjára hagyott. *Arany János levelezése*, 467–468.
- 64 A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Tizenkilencedik akadémiai ülés. Hatodik összes ülés 1918. okt. 7-én. *AE* 29 (1918) 457.
- 65 Halálozás. *Pesti Hirlap* 51 (1929) 275. sz. (dec. 3.) 12.; Halálozások. *Vasárnapi Ujság* 29 (1882) 17. sz. (ápr. 23.) 270.; *Magyar Compass* 1875, 228. A Magyar Tudományos Akadémia nagyobb alapítói 1896. dec. 31-ig. *MTA Almanach* (1898) 188.
- 66 *Nagy Magyar Compass* 1927–1928, 567.
- 67 Kónyi „publicisztikai” működésére lásd Angyal: Kónyi Manó, 284–286.
- 68 Adományok és alapítványok a centenárium alkalmából. *AE* 36 (1925) 308.; A Kónyi Manó-alapítvány ügyrendje. *AE* 36 (1925) 370.
- 69 *AE* 36 (1925) 370. Az első díjazott 1928-ban Hegedűs Lóránt lett *Harc a magyar igazságért* című újságcikkgyűjteményéért. Tilkovszky: Az Akadémia anyagi körülményei, 282.
- 70 A Pester Lloyd és Vészi főszerkesztő ünneplése. A Budapesti Napilapok Szindikátusa és a Lloyd Társulat alapítványokat tett Vészi József nevére. *Budapesti Hirlap* 48 (1928) 120. sz. (máj. 27.) 11. (A Társulat a Hírlapírók Nyugdíjintézete és az Újságírók Szanatórium és Kórház Egyesülete javára ajánlott fel 5-5 ezer pengőt. Uo.) A Vészi József-alapítvány és az Akadémia. Uo. 122. sz. (máj. 31.) 10. – Vészi József ekkor lett a felsőház tagja.
- 71 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok és alapítványok folytatólagos jegyzéke. *AE* 40 (1929) 362.; A M. T. Akadémia pénztári számadása 1937-től. [Alapítványok, adományok és azok kamatai 1937. dec. 31-én.] *AE* 48 (1938) 88. (A kamat ekkor 399,58 pengő volt.)
- 72 Rákosi Jenő magántitkárának emlékezése szerint Rákosi védte meg cserkúti Engel Miksát egy antiszemita incidens során Balatonföldváron; ismeretségük innen datálható. Schiller: *Rákosi*, 75–76.
- 73 MTA KIK RAL, 739/1923. A Rákosi Jenő örökös alapítvány ügyrendje. 1923. máj. 11.; A M. Tud. Akadémia jutalomtételi. [3. Rákosi Jenő-jutalom.] *AE* 34 (1923) 86.; Új alapítványok ügyrendje. I. A Rákosi Jenő-örökös-alapítvány ügyrendje. *AE* 34 (1923) 125–126. Lásd még: MTA KIK RAL 714/1923. Az MTA főtitkárának köszönőlevele Rákosi Jenőnek. 1923. máj. 17. (Gépelt); MTA KIK RAL, 818/1923. A Magyar Földhitelintézet értesítése az MTA-nak, 1923. jún. 4. (Gépelt); Uo. Balogh Jenő levele Magyar Földhitelintézet igazgatóságának, 1923. jún. 28.; Uo. Magyar Földhitelintézet az MTA-nak, 1923. júl. 17. A díjat először Papp Ferenc *Báró Kemény Zsigmond* című könyvéért ítelték oda. Bizottsági jelentések a pályázatok eldöntéséről. *AE* 35 (1924) 83. A két Kugler fivér és Rákosi a soproni bencés gimnáziumból ismerte egymást. Egy János-napja. *Budapesti Hirlap* 1923. máj. 17. 4.; Rákosi: *Emlékezések*, III. 143.
- 74 MTA KIK RAL 772/1923. Kugler Testvérek (Henrik, János, Mihály) neve alatt alapítvány, d. n. (Kézirat).
- 75 MTA KIK RAL, 857/1923. Balogh Jenő levele Kugler Mihálynak, 1923. jún. 30. (Kézirat).
- 76 MTA KIK RAL, 857/1923. Balogh Jenő levele az MTA I. osztályának, 1923. okt. 17. (Gépelt). A két Rákosi-díj odaítéléséről döntő bizottságokat Rákosi Jenő elnökölte. Lásd MTA KIK RAL, 1385/1923. Balogh Jenő levele az MTA. I. és II. osztályának, és feljegyzése, 1923. nov. 29. (Gépelt, Balogh kézzel írt megjegyzésével). A díjat először Apponyi Albert kapta.
- 77 Tilkovszky: Az Akadémia anyagi körülményei, 277.
- 78 Az itt említett *Pesti Napló* és *Vasárnapi Ujság* már az Akadémia székházának felépítésére való gyűjtésben is részt vett ezen a módon. Lásd Papp Gábor György tanulmányát e kötetben.
- 79 Munkácsy képe. *Pesti Napló* 33 (1882) 49. sz. (febr. 18.) 1.
- 80 Munkácsy Mihály. A *Pesti Napló* tárczája. Uo.
- 81 Lásd: Munkácsy Budapesten. Trefort levele Munkácsyhoz. *Pesti Hirlap* 4 (1882) 56. sz. (febr. 25.) 1. melléklet, 2.
- 82 Tizennegyedik akadémiai ülés. Összes ülés. 1882. márc. 27. *MTAÉ* 16 (1882) 100.
- 83 MTA KIK RAL, 753/1882. Urváry Lajos levele az MTA titkári hivatalának, 1882. dec. 28. (Kézirat). 1–2. p.

- 84 MTA KIK RAL, 753/1882. Urváry Lajos levele az MTA titkári hivatalának, 1882. dec. 30. (Kézirat). 2. p. (Kiemelés tőlem – S. B.) E levél melléklete tartalmazza annak a tíz adományozónak (magánszemélyeknek – például gróf Apponyi Sándor 200 forint, Tatay Mihályné 50 krajcár –, valamint a Szekszárdi Takarékpénztárnak) a névsorát, akiknek a pénzádományát a *Pesti Napló* az Akadémiának közvetítette. Igazgatósági ülés 1882. dec. 31-én. *MTAÉ* 16 (1882) 236.; MTA KIK RAL, 9/1883. Levélfogalmazvány, 1882. dec. 31. (Kézirat). 1–2. p.; MTA KIK RAL, 753/1882. MTA a Magyar Földhitel Intézet pénzügyi osztályának, 1883. jan. 14. (Kézirat).
- 85 Gerevich: Munkácsy Mihály, 78–79.; Bojtos: Lotz Károly seccói, 130–132., 152.
- 86 Tilkovszky: Az Akadémia anyagi körülményei, 273.
- 87 MTA KIK RAL 265/1923. MTA elnöke a Budapesti Hirlap kiadóhivatalának, 1923. febr. 7. (Írógéppel); A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 34 (1923) 123.
- 88 MTA KIK RAL 265/1923. Balogh Jenő levele a Budapesti Hirlap kiadóhivatalának, 1923. febr. 9. (Géppel).
- 89 MTA KIK RAL 195/1924. A főtitkári iroda vezetője a Budapesti Hirlap főpénztárának, 1924. jan. 30. (Géppel); A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 35 (1924) 243.
- 90 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 35 (1924) 74.
- 91 Uo. 243.
- 92 Az Otthon „a maga csekély anyagi erejéhez képest örömmel veszi ki részét ama társadalmi akcióból, melynek célja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nemes kulturális hivatását továbbra is szolgálhassa”. MTA KIK RAL 358/1921. Hoitsy Pál elnök és Hegedűs Gyula főtitkár levele az MTA elnökségének, 1921. márc. 17. (Gépelt). Vö. uo. 358/1921. A Magyar Földhitelintézet értesítése, 1921. márc. 17.
- 93 „A »Fészek« művészek klubja [...] tradícióihoz híven kifejezni kívánja a kulturális haladás előmozdítására irányuló készségét.” MTA KIK RAL 373/1921. Tolnay Ákos és Környey Béla levele Berzeviczy Albertnek, 1921. márc. 17. (Kézirat); A M. Tud. Akadémia részére beérkezett adományok. *AÉ* 32 (1921) 132.
- 94 A M. Tud. Akadémia tudományos kiadványainak nyomdai költségei 1924-ben. *AÉ* 35 (1924) 219.
- 95 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 34 (1923) 124.
- 96 Tilkovszky: Az Akadémia anyagi körülményei, 277.; Fráter: *A Magyar Tudományos*, 329–331.; A M. Tud. Akadémia részére beérkezett adományok. *AÉ* 32 (1921) 131.; A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 36 (1925) 376.
- 97 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 35 (1924) 218.; A M. Tud. Akadémia tudományos kiadványainak nyomdai költségei 1924-ben. Uo. 219. A Hornyánszky, a Pallas, az Athenaeum, a Singer és Wolfner 1880–1914 közötti működésére lásd Bezecky: Az időszaki sajtó, 57., 60.
- 98 A M. Tud. Akadémia részére beérkezett adományok. *AÉ* 32 (1921) 132. (A további Franklin-adományokra vonatkozó forrásokat lásd később.)
- 99 A M. Tud. Akadémiának felajánlott alapítványok és adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 33 (1922) 73.
- 100 MTA KIK RAL 342/1923. A Franklin Társulat levele az MTA elnökének, 1923. febr. 17. (Gépelt); Uo. Balogh Jenő levele a Franklin Társulatnak, 1923. márc. 6. (Gépelt); MTA Kt RAL 509/1923. Magyar Földhitelintézet értesítése, 1923. márc. 23. (Nyomtatvány); A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 34 (1923) 123.
- 101 Harminczötödik akadémiai ülés. Tizenegyedik összes ülés. 1909. nov. 29-én. *AÉ* 20 (1909) 686. [Pallavicini Ede örgróf elnök és König Gyula alelnök levele]; A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Az igazgató-tanács első ülése. 1910. márc. 4-én. *AÉ* 21 (1910) 217.; Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1909-ben. *AÉ* 21 (1910) 237.; Huszonnegyedik akadémiai ülés. Hatodik összes ülés, 1910. jún. 13-án. *AÉ* 21 (1910) 494.
- 102 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 34 (1923) 244.; MTA KIK RAL 63/1924. Magyar Földhitelintézet értesítése, 1924. jan. 10. (Nyomtatvány); Adományok és alapítványok a centenáriumi alkalmából. *AÉ* 36 (1925) 308.

103 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok és alapítványok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 37 (1926) 258.; A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok és alapítványok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 39 (1928) 109.

104 Elszámolás 1920-ról és költségvetés 1921-re. *AÉ* 32 (1921) 148.

105 Az Igazgató-Tanács ülései. [1922. máj. 11.] *AÉ* 33 (1922) 252.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1894, 1897, 1900, 1909, 1910, 1918, 1921–1926, 1928, 1929, 1938

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1882, 1883, 1884

A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (MTTÉvk), 1834–1836

Magyar Akadémiai Értesítő (MAÉrt), 1857

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1898

Magyar zsidó lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp., 1929.

Magyar Compass pénzügyi és közgazdászati évkönyv 1875. Kiad. Mihók Sándor. Bp., 1875.

Magyar Pénzügyi Compass 1923–1924. I. köt. Szerk. Kormos Gyula. Bp., 1924.

Mihók-féle Magyar Compass 1895/96. II. köt. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Bp., 1896.

Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle) 1920/21. Bp., 1921.

Nagy Magyar Compass 1922–1924 az 1925. évre. II. köt. Bp., 1925.

Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle) 1925–1926. I. rész. Főszerk. Della Vedella Mihály. Bp., 1926.

Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle) 1927–1928. 2. rész. Főszerk. Della Vedella Mihály. Bp., 1927.

Révai nagy lexikona, 10. köt. Bp., 1914.

Országgyűlési almanach 1886. Szerk. Halász Sándor. Bp., 1886.

Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk. Sturm Albert. Bp., 1892.

Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József. Bp., 1906.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 4. köt. Bp., 1896.

Új Idők lexikona, 13–14. köt. Bp., 1939.

Új országgyűlési almanach 1887–1892. Szerk. Sturm Albert. Bp., 1888.

Budapesti Hirlap, 1923, 1928

Pesti Hirlap, 1882, 1929

Pesti Napló, 1882

Vasárnapi Ujság, 1882

Kozák Péter: Névpont. <http://www.nevpont.hu> (Utolsó megtekintés: 2024. máj. 30.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

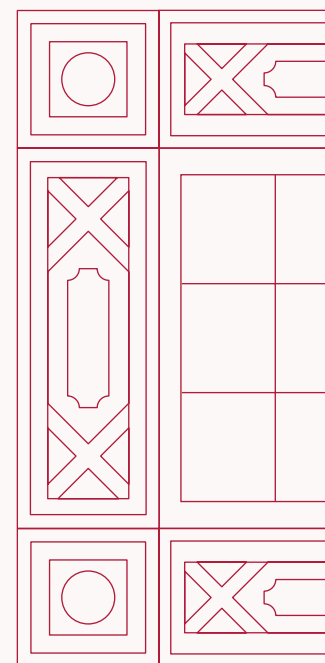
- 150 éves az Akadémia székháza. *Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Szerk. Bicskei Éva és Ugry Bálint. Bp., 2018.
- A magyar sajtó története. II/1. 1848–1867*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp., 1985.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I–III. köt.* Főszerk. Glatz Ferenc. Bp., 2003.
- Angyal Dávid: Kónyi Manó (1842–1917). *Budapesti Szemle* 173 (1918) 494. sz. 281–286.
- Arany János levelezése (1828–1851). S. a. r. Sáfrán Gyöngyi – Bisztray Gyula – Sándor István. Bp., 1975. (Arany János összes művei. XV. Levelezés I.)
- Bánáti Ágnes – Sándor Dénes: *A százszentendős Athenaeum, 1868–1968*. Bp., 1968.
- Baranyi Dóra, M.: *A Franklin Nyomda százéves története*. Bp., 1973.
- Bartók Albert: Buljovszky Gyula. *Honismeret* 12 (1984) 5. sz. 23–26.
- Bezecky Gábor: Az időszaki sajtó mint a szépirodalom közege a magyar századfordulón. In: Neumer Katalin: *Identitások és médiák II. Médiák és váltások*. Bp., 2016. 43–88.
- Bódyné Márkus Rozália: „Neki az irodalom eszköz, nem cél?” Heckenast Gusztáv periodikái 1837–1874. In: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*. Szerk. Lipták Dorottya. Bp.–Eger, 2012. 172–218.
- Bojtos Anikó: Lotz Károly seccói a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXXVII*. Szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella. Bp., 2012. 125–160.
- Bölöni Farkas Sándor naplója. Szerk. Jancsó Elemér. Bukarest, 1971.
- Bölöni Farkas Sándor: *Útazás Észak Amerikában*. Kolozsvár, 1834.
- Buzinkay Géza: A Vasárnapi Újság a dualizmus kor első felében 1867–1890. *Magyar Könyvszemle* 95 (1979) 25–42.
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Bp., 2016.
- Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867*. Bp., 2018.
- Deák Ágnes – Tamás Ágnes: *Sziszifuszok küzdelme. Politikai sajtó és kormányzat Magyarországon, 1860–1875*. Pécs, 2021.
- Fekete István: Arany János végrendelete. *Irodalomtörténeti Közlemények* 83 (1979) 4. sz. 454–456.
- Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949*. Bp., 1974. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 70.)
- Gábor Eszter: *Az Andrássy út körül*. Bp., 2010.
- Gerevich Tibor: Munkácsy Mihály. *Szép művészet* (1944) 3. sz. 73–83.
- Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp., 1958.
- Goethe, Johann Wolfgang: *Az ifjú Werther Gyötrelmei*. Ford. Bölöni Farkas Sándor. S. a. r. Simon-Szabó Ágnes. Bp., 2015. (ReTextum 4.)
- Gyulai Pál: *Költeményei I–II*. Bp., 1894. (Harmadik, bővített kiadás.)
- Haraszi György: Zsidó jótékonykodás és mecénatúra a századfordulón. In: Uő: *Két világ határán. Magyar zsidó történelem*. Bp., 1999. 239–281.
- Jakab Elek: Bölöni Farkas Sándor és kora. Politikai és irodalomtörténeti tanulmány. *Keresztény Magvető* 5 (1870) 4. sz. 241–334.
- Jancsó Elemér: Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága 1795–1842. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1942*. Kolozsvár, 1942. 395–452.
- Jókai Mór levelezése, 1886–1890. S. a. r. Györffy Miklós. Bp., 2004. (Jókai Mór összes művei. Levelezés 4.)
- Kazinczy Ferenc levelezése, XIV. köt. 1816. március 1. – 1816. december 31. S. a. r. Váczy János. Bp., 1904.
- Komlós Aladár: *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. Bp., 2008.
- Kondor Viktória, M.: *A Hornyánszky nyomda és az Akadémia könyvkiadása*. Bp., 1989. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Közleményei, 22.)
- Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. kiadás. Bp., 2006. 11–186.
- Kútfalvi Oszkár: *Újságpaloták*. Bp., 1991. (Irodalomtörténeti Füzetek, 122.)

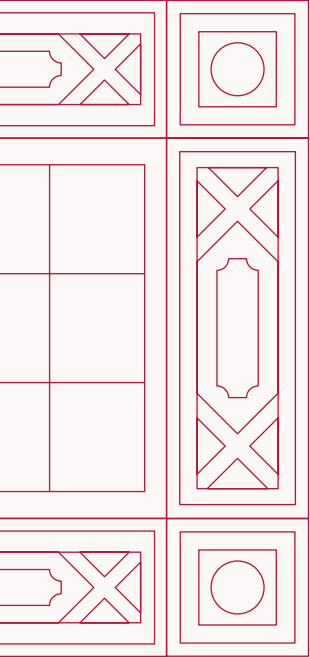
- Lengyel Géza: *Magyar újságmánások*. Bp., 1963. (Irodalomtörténeti füzetek, 41.)
- Lipták Dorottya: Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáíve az egyéni vállalatától a részvénytársaságig. In: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*. Szerk. uő. Bp.–Eger, 2012.
- Magyar Újságírók Egyesülete. In: *A Magyar Sajtó Évkönyve 1935*. Szerk. dr. Sziklay János – Szász Menyhért. Bp., é. n. [1935.] (A Sajtó könyvtára 14.) 20–32.
- Mikszáth Kálmán: Bródy Zsigmond. (*Vasárnapi Ujság*, 1890. nov. 23.) In: uő: *Cikkek, karcolatok*. 29. köt. 1890. jan. – 1890. dec. S. a. r. Kroó András – Rejtő István. Bp., 1987. (Mikszáth Kálmán össze művei, 79.) 71.
- Niedermüller Péter: Sokféle modernitás: perspektívák, modellek, értelmezések. In: *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Szerk. Niedermüller Péter et al. Bp., 2008. 7–16.
- „Otthon” Írók és Hírlapírók Köre. In: *A Magyar Sajtó Évkönyve 1935*. Szerk. dr. Sziklay János – Szász Menyhért. Bp., é. n. [1935.] (A Sajtó könyvtára 14.) 15–19.
- Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés. VII. k. A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Bp., 1934.
- Püski Levente: *A magyar felsőház története 1927–1945*. Bp., 2005.
- Rákosi Jenő: *Emlékezések*. I–III. Bp., é. n. [1926.]
- Révay József – Schöpflin Aladár: Egy magyar könyvkiadó regénye. In: *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Szerk. Révay József – Schöpflin Aladár. Bp., é. n. [1938.] 5–125.
- Rózsafalvi Zsuzsanna: „Ötvenéves aranylakodalmom a múzsával.” A Jókai-jubileum és a díszkiadás története. *Budapesti Negyed* 15 (2007) 4. sz. (= 58. sz.) 335–359.
- R. Várkonyi Ágnes: Polgári és nemesi, racionális és romantikus tudománypolitikai elvek ütközőjén. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975. 90–97.
- Schiller, Friedrich: *Don Karlos*. Ford. Bölöni Farkas Sándor. S. a. r. Simon-Szabó Ágnes. Bp., 2019. (ReTextum 9.)
- Schiller, Friedrich: *A Naiv és Sentimentális költeményről*. Ford. Bölöni Farkas Sándor. S. a. r. Labádi Gergely – Simon-Szabó Ágnes. Bp., 2017. (ReTextum 6.)
- Schiller József: *Rákosi Jenő. Egy magántitkár feljegyzései*. Bp., 1933.
- Simon Melinda: *Hoffmann Alfréd és a dualizmus könyvkereskedelme*. Bp., 2016.
- Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp., 2004.
- Szajbély Mihály: *Jókai Mór (1825–1904)*. Pozsony, 2010.
- Széchenyi Ágnes: „Támpontjai egy majdani összefoglalásnak”. In: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*. Földolgozó és közread. Széchenyi Ágnes. Bp., 2018. 7–132.
- Széchenyi Ágnes: Vészi József, a műhelyteremtő és dinasztiaalapító (1858–1940). *Budapesti Negyed* 16 (2008) 2. (60.) sz. 248–271.
- Székely László: Szabadság és szolgálat. *Keresztény Magvető* 83 (1977) 3–4. sz. 206–209.
- Tilkovszky Lóránt: Az Akadémia anyagi körülményei és működésének szelleme. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975. 263–283.
- Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Bölöni Farkas Sándor felett. In: *Toldy Ferenc irodalmi beszédei*. Kiad. Bajza József. Pozsony, 1847. 55–60.
- Tóth-Barbalics Veronika: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában II. A főrendiház (1865–1918)*. Bp., 2021. (A magyar országgyűlések története.)
- Voit Krisztina: *A budapesti sajtó adattára 1873–1950*. Bp., 2000.
- Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői, 1873–1917*. Bp., 1979.
- Waktor Andrea: A Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése: kegyeletes ünneplés és parázs viták 1858-ban. In: *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna hatvanadik születésnapja alkalmából*. Szerk. Steinert Ágota. Bp., 2005. 249–254.

Orvosok, mérnökök és gazdasági szakemberek az Akadémia támogatói között

Kiss Zsuzsanna

Az Akadémia támogatói között orvosokat, mérnököket és közgazdászokat is találunk.¹ E hivatások számára mozgalmas periódus volt a 19. század vége és a 20. század eleje, ekkor zajlott ugyanis e szakmák professzionalizációjának folyamata, vagyis intézményes – képzési, érdekképviselői – kereteik, tudományos és szakmai autonómiájuk kiépítése, megszilárdítása, és ennek részeként a hivatások mögött álló elméleti és gyakorlati ismeretanyag magyar nyelvű kidolgozása és rögzítése is. Izgalmas kérdés, hogy e folyamat során milyen szerepet szántak, miképpen kapcsolódtak – úgy a hivatások, mint a hivatásokat űző egyes személyek – a hazai tudomány bástyájául létrehozott új intézményhez, a Magyar Tudományos Akadémiához. E három csoport tagjaitól érkező támogatások, adományok vizsgálata ezt a kérdést is segíthet megközelíteni, rámutatva a támogatók kimondott – vagy explicit módon meg nem fogalmazott, de a kontextusból felfejthető – szándékaira és várakozásaira az Akadémiával való viszonyukban.

ORVOSOK

Az orvosi hivatás formálódása

A fejezetben bemutatandó reáltudósok csoportján belül az orvosok a legkorábbi generációt képviselik: a csoport legidősebb tagjai még a 18. században születtek, a legfiatalabb pedig Haynau uralmának ideje alatt látta meg a napvilágot.² Ez társadalmi-származási hátterük, iskolai-képzési pályájuk és nem utolsósorban szakmai karrierjük tekintetében is jellegzetes vonásokkal ruházta fel őket. A kor, amelyben éltek, mindezeket túl jellemzően hatott arra is, ahogyan az Akadémiához viszonyultak.

A reformkor a hazai orvostársadalom történetének (is) egyik legmozgalmasabb, reménnyel kecsegtető és egyben küzdelmekkel teli időszaka volt. A Nagyszombati Egyetem 1770-es megnyitásával nyílt meg először a lehetőség az orvosok számára a hazai diplomaszerezésre, s ezt a mérföldkövet hamarosan továbbiak is követték azon az úton, amely a modern orvosi hivatás hazai intézményesüléséhez vezetett. A 18. század végéig az orvosdoktorok és

a sebészek között meglévő presztízskülönbség – ami mindenekelőtt abból fakadt, hogy az orvosok képzése hosszabb és elméleti súlypontú volt, szemben a sebészi címhez szükséges gyakorlatorientált és rövidebb tanulmányokkal – a 19. század elejétől kezdve fokozatosan csökkent, s a század utolsó harmadára – az 1872-ben egységesített orvostudomány bevezetésével – lényegében el is tűnt. Az egyetemes orvostudományi kar kialakulásához vezető folyamat legturbulensebb időszaka a reformkorra és a szabadságharc utáni évekre esett: ekkor az orvosok és a sebészek között zajló jogosultsági viták nemcsak a két csoport közötti határvonalak átrendeződéséhez, majd végső soron felszámolásához vezettek, hanem – részben éppen a csoportok autonómia- és önkifejezés-igényéből fakadóan – számos új intézmény (mindenekelőtt az 1777-től Budán, majd 1784-től Pesten működő egyetemi orvosi kar, egyesületek, szaklapok és nem utolsósorban kórházak) kiépüléséhez is.³ A hivatás legitimációjának és autonómiájának bázisát adó fenti keretek mellett a Magyar Tudós Társaság kezdetben csak kisebb jelentőséggel bírt az orvosok számára. A Tudós Társaság tagösszetétele inkább bölcséleti (irodalmi, nyelvtudományi) és történeti irányultságú volt, s a „természettudomány művelői némileg idegen testként”⁴ éltek a szervezetben. Ez az elszigeteltség csak lassan, sőt inkább majd a 20. század első évtizedeiben kezdett feloldódni.

Az orvos mecénások társadalmi háttere

Származási összetételükben az orvos mecénások jól tükrözték a korszak átalakuló társadalmát,⁵ amely átalakulásban a változások egyik legdominánsabb – és az orvos-adományozók esetében különösen meghatározó – mozgatórugója a társadalmi felemelkedés lehetőségeinek megnyílása volt. Az egyetemi orvosi kar Pestre helyezése, majd az orvostudomány egységesítésévé válása a hazai orvostudomány és a magyar nyelvű orvostudomány megalapozása számára korábban nem ismert lendületet adott. Orvos adományozóink tanulmányi karrierje pedig épp e nagy átalakulások idejére esett – legkorábban, 1812-ben Forgó György, legkésőbb

pedig 1873/1874-ben Lechner Károly kapott diplomát közülük –, melynek azonban még a végpontján is csupán néhány ezer fő jelentette a hazai orvostársadalmat.⁶ Az adományozók karrierpályái alapján jól körvonalazható nemcsak a hazai orvosi képzés kereteinek kiépülése, hanem a hivatáson belül a korszak során fokozatosan lezajló differenciálódás is.

Az orvosok pályáit vizsgálva két nagyobb karriertípus rajzolódik ki: az egyik a kórházi orvosoké, a másik az egyetemi orvosoké. A két csoport persze nem vált el kategorikusan egymástól, közöttük számos átjárási lehetőség létezett, illetve a közegészségügy – ugyancsak a korszakban kiépülő – intézményeiben, bizottságaiban, tanácsaiban mindkét csoport tagjai fontos szerepeket láttak el. A két legidősebb adományozó azonban nem sorolható be egyik csoportba sem.

A két kivétel és két rangidős: Forgó György és Szelényi Lajos. Eredetileg egyikük sem orvosnak készült. Forgó a filozófiatanulmányait hagyta ott az orvosi stúdiumokért, Szelényi pedig először a jogi karra iratkozott be Bécsben, s onnan váltott át a – szintén bécsi – orvosi karra, ahol 1819-ben diplomázott. Forgó a diplomája megszerzése után hamarosan (1816-ban) Pest megye főorvosa lett, népszerűségét azonban magánorvosként, a homeopata orvoslás egyik első hazai képviselőjeként alapozta meg. Szelényi ugyancsak magánorvosként praktizált – családja révén az Esterházyakkal is szoros viszonyt ápolt, de ő maga a Szechenyiek nagycenki orvosa volt –, igaz, gyógyító karrierje csak rövid ideig tartott. Még a forradalom előtt visszatért Bécsbe, ahol elsősorban az orvostanhallgatókat segítő jótékonykodásáról lett híres. Idős korában tápiószelei, több mint 300 holdas birtokára vonult vissza, amely birtok halála után is az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) felügyelete alatt, alapítványként szolgált a tudományt.⁷

Már az ő esetükben megfigyelhető – ami a többi orvos adományozóra is érvényes lesz –, hogy jótékonykodási adományozási gyakorlatuk rendszerint széles körre és sokféle irányba terjedt ki. A legidősebb adományozók mecénási tevékenységében kiemelt helyet kapott a magyar

nyelvű tudomány megalapozására és terjesztésére irányuló szándék. Forgó Györgyöt mint a „nemzete’ értelmi haladását nemcsak óhajtó, de tetteivel is [...] előmozdítani kívánó”⁸ személyiséget idézte meg akadémiai búcsúbeszédében az őt méltató Balogh Pál. Olyan emberként, aki „[m]élyen érzette [...], hogy a’ nyelv, ez a’ nemzeti élet’ nélkülözhetetlen organuma, messze elmaradott azon pályán, mellyen más nemzetek hervadhatatlan koszorúkat vívtak ki magoknak,”⁹ s amely elmaradottság felszámolása számára magánemberként és orvosként egyaránt a legfőbb cél volt. Hasonló indíttatásból Szelényi Lajos 1842-ben 1500 orvosi könyvet adományozott a Pesti Magyar Királyi Orvosegyesületnek, mivel „[h]azánk kifejlődéséhez [...], ámbár parányi erejével járulni kötelességének”¹⁰ tartotta.

Alighanem ugyanez az ambíció – a fejlődés támogatása a nemzeti nyelvű tudomány megalapozásával – motiválta őket az Akadémiának tett végrendeleti hagyományaikban is. Forgó, akit 1835-ben bekövetkezett halála előtt csak néhány évvel – 1831-ben – választott levelező tagjai közé az Akadémia, „ezer pengő forintot ’s egy Rothschild-féle sorsot” hagyott az intézmény alaptőkéjének gyarapítására, valamint „még fogadott fia’ maradék nélküli halála’ esetében négyezer pengő forintot”.¹¹ Szelényi Lajos végrendeleti hagyományként 5000 forintot adományozott az Akadémiának 1888-ban,¹² és aligha járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy hasonlóan más adományaihoz és alapítványaihoz,¹³ ezzel is a hazai, magyar nyelvű, modern orvos- és természettudomány támogatása volt a célja.

A kórházi orvosok

Az orvos adományozók körén belül elkülöníthető egyik nagyobb jellegzetes csoportot a kórházi praxissal rendelkező orvosok jelentették, akik szerepe a hazai orvoslás intézményi kereteinek kiépülésében meghatározónak bizonyult. Bábáskodtak az első kórházak, illetve új kórházi osztályok megszületése körül, és kivették a részüket a közegészségügyi felügyelőrendszer kiépítéséből is, ami végül az 1876. évi közegészségügyi törvényben csúcsosodott ki.

1. kép. Rózsay József

Az MTA-mecénás kórházi orvosok közül elsőként Flór Ferenc szerzett oklevelet az akkor még külön diplomát adó orvostudori (1833), majd a sebészdoktori és szülészmeszteri (1834) képzésen is a pesti egyetemen. Orvosi címe abból a szempontból is jelentős, hogy a pesti orvosi kar történetében ő volt az első, aki magyar nyelven védte meg értekezését, egy kisedápolásról szóló dolgozatot.¹⁴ A diplomát követő rövid bécsi és berlini tanulmányútja után oktatóként tért vissza az egyetemre. Az állatgyógyászati tanszék tanársegéde lett, majd 1835-ben a sebészeti tanszékre került. Megszerzett elméleti és gyakorlati tudását azonban hamarosan az egyetemről kilépve, magánpraxisában és a Rókus-kórház orvosaként kamatoztatta. Kórházi posztja mellett a vármegye főorvosaként is szolgálatot vállalt, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc alatt pedig egészségügyi osztályfőnöki pozícióban minisztériumi tisztviseleként is közreműködött a hazai orvosi intézményrendszer kiépülésében. Az 1850-es éveket kényszerű visszavonultságban töltötte, s csak halála előtt néhány évvel tudott visszatérni fővárosi tiszti főorvosi és kórházigazgatói posztjára. A Magyar Tudós Társaság 1838-ban választotta levelező tagjává.

A kórházi praxissal rendelkező orvosok közül Flóron kívül egyedül Rózsay József volt – 1864-től – az Akadémia tagja, tiszteleti minőségben (1. kép). Rózsay (akkor még Rosenfeld) József tanulmányai befejezése (1840) után a bécsi közkórház orvosa lett, majd visszatért Magyarországra, és itt folytatta a gyógyítást, sőt a betegápolás mellett mulhatatlan érdemeket szerzett a szegényápolásban is. A pesti városi dolog- és szegényház főorvosa (1850-től), majd a pesti izraelita hitközség kórházának igazgatója volt (1861-től). A kórházi feladatok mellett Flórhoz hasonlóan a közegészségügyi rendszer működésében is kiemelkedő szerepet vállalt: Pest-Pilis-Solt vármegye tiszteletbeli főorvosa (1867-től), az országos közegészségi tanács tagja (1868-tól), az utolsó nagy kolerajárvány (1872–1873) idején pedig belügyminisztériumi kolerabiztos volt.

Kajdácsy István Pest-Pilis-Solt vármegye főorvosaként és az országos közegészségi tanács tagjaként ugyancsak a kórházi orvosok közé sorolható. Ide tartozott Edl Ferenc

is, akit szintén még az egységes orvosképzés bevezetése előtt, 1842-ben avattak előbb orvossá, majd 1848-ban sebészdoktorrá a pesti orvosi karon.¹⁵ Azt követően, hogy 1856-ban nem nyerte el a Kolozsvári Egyetem Élettani, Kór- és Gyógyszertani Tanszékén megürült pozíciót, megszakadt a kapcsolata az egyetemi világgal.¹⁶ A fellelhető források szerint Edl az 1860-as években Somogy vármegyei községi orvos, majd tb. főorvos lett,¹⁷ és mocsoládi birtokán halt meg 1870-ben.

A 19. század első felének kórházi-közegészségügyi orvosai szemében az orvoslás magyar nyelvűvé tétele fontos szereppel bírt. Életük végén végzett számvetésükben, végrendeletükben e célra tettek alapítványt az Akadémia részére, ami jelzi, hogy a nemzeti tudomány kiformálódásának – legalábbis egyik – kulcsát a tudós intézményben látták. Edl Kálmán – fivérével, Holczer Miklóssal közösen tett – 16 000 forintos hagyományával kapcsolatban például úgy rendelkezett, hogy annak kamataiból 300-300 forinttal egy orvosi és egy politechnikai hallgatót támogasson az Akadémia. A kamatok fennmaradó része felett a testvérek szabad rendelkezést hagytak a tudós intézménynek azzal a megkötéssel, hogy ha abból tudományos munkákat támogatnak, élvezzenek elsőbbséget az orvosi szakmunkák.¹⁸ Edléhez hasonlóan Rózsay József is azért adott az Akadémiának 5000 forintos hagyományt, „hogy annak kamataiból, kétévenként valamely orvosi vagy természettudományi munka jutalmaztassék”.¹⁹ Flór Ferenc 20 000 forintos, az Akadémia alaptőkéjét növelő hagyománya összegét tekintve is kiemelkedő, de igazán különlegessé az tette, hogy – az életében és a végrendeletében létrehozott számos alapítványa, segélyalapja, hagyománya közül – ezt az egyet korán elveszített fiának az emlékére és nevére létesítette, ezzel mintegy személyes kötődését is kifejezve az Akadémia felé, mely iránt – Poór Imre szerint – „egész életében a legnagyobb kegyelettel viseltetett”.²⁰

Az Akadémia a maga részéről szimbolikus gesztusokkal is erősíthette a kórházi orvosokkal létrejött kapcsolatot. 1874-ben például Lónyay Menyhért elnöki megnyitó beszédében a megelőző években az Akadémia számára tett

számos alapítványtevő közül csak néhányat emelt ki név szerint, ám e felsorolásban több orvos, így Flór, Kajdácsy²¹ és Edl is helyet kapott.²²

Egyetemi orvosok

A másik nagyobb csoport az egyetemi orvosoké, vagyis az orvostanároké volt, akiket annak ellenére nevezek így, hogy egyetemi státuszuk értelemszerűen nem jelentette, hogy kizárólag oktatással foglalkoztak volna. A csoport legidősebb képviselője, Csasz Márton 1820-ban, a pesti egyetemen lett orvostudor, ahová rövidesen, négy év gyakorlati orvoslás után oktatóként tért vissza. Előbb (1827-től) a bonctan helyettes, majd (1834-ben) rendes tanára volt. Több évtizedes orvosi kari karrierje során (egészen a halálát megelőző évig, az 1858/59-es tanévig oktatott) a bonctani tanszék vezetőjeként, jegyzőként és többszörös dékánként is beírta a nevét az egyetem történetébe.

Nagyjából egy generációval fiatalabb volt Csasznál az egyetemi orvosok eminens képviselője, Balassa János, aki nem pusztán egyetemi oktatóként, de az egyetemi orvostanári autonómia megszilárdításáért vívott küzdelemben is fontos szerepet játszott, illetve – 1868-tól a Közegészségügyi Tanács elnökeként – az egészségügyi infrastruktúra fejlesztésében is nagy energiákkal vett részt. Balassa előbb Pesten, majd Bécsben tanult (oklevelét is ott szerezte 1838-ban), és gyakorlati ténykedését is bécsi köz-kórházi sebészként kezdte meg. Bár praxisával hamarosan nagy hírnévre tett szert, 28 évesen (1843) a pesti egyetemre ment át dolgozni, ahol a sebészeti tanszéken kapott rendes tanári kinevezést. Egyik vezéralakja volt annak a mozgalomnak, amely az egyetemi oktatók nagyobb autonómiájáért, az oktatási-tanulmányi és az egyetemi belügyek önálló igazgatásáért szállt síkra az egyetem vezetésével vívott küzdelemben.²³ 1848/49 után az ő számára is nehéz évek következtek: az osztrák hadbíróság – két elkobzott magánleveléért – börtönbüntetést szabott ki rá, s 1851-ig az állásából is elmozdították.²⁴ Visszatérése után még hosszú éveken át, az 1867/68-as tanévig vezette a gyakorlati sebészeti tanszéket.

A szintén ehhez a csoporthoz tartozó Kovács-Sebestyén Endre élete több ponton összefonódott Balassával, akivel az 1840-es évtized első éveiben a bécsi kórház orvosaként ismerkedett meg, mellette szerezte sebészi gyakorlatát, később pedig az első segédje lett a pesti tanszéken.²⁵ Balassa halála (1868) után őt nevezték ki az Országos Közegészségügyi Tanács elnökévé, az Akadémia pedig már 1858-ban levelező tagjai közé választotta.

Lechner Károly, a csoport legfiatalabb tagja, bécsi és pesti tanulmányok után a pesti egyetemen nyerte okleveleit – 1873-ban orvos, 1874-ben sebész, szemész és szülész-mester lett –, s bár belgyógyászati klinikai gyakornokként kezdte a pályáját, a dr. Schwartz Ferenc-féle magán ideg- és elmegyógyintézetbe lépett be mint főorvos. Karrierje következő állomása – bécsi és berlini tanulmányútját követően – a Budapest-Angyalföldi M. Kir. Országos Elmebetegápoló igazgatói széke volt, onnan 1889-ben a Kolozsvári Egyetem Ideg- és Elmeorvostan és Törvényszéki Lélektan Tanszékére került mint nyilvános rendes tanár. Néhány évvel később (1897-ben) a Kolozsvári Egyetem rektori székét is elfoglalta.

A kórházi orvosokhoz hasonlóan az egyetemi orvosok is életük végén, végrendeletükben hagytak adományt az Akadémiára. Adományaik azonban nemcsak összegükben maradtak el a kórházi orvosokétól, de jellemző az is, hogy az egyetemi rendszert „címkézetlenül”, különösebb indoklás nélkül, pusztán a végrendeleti hagyományaik sorába illeszkedő egyik tételként rendelkeztek az Akadémiára hagyott összegről. Mintha tudósként igényelt autonómiájuk biztosítékeként őket az egyetemhez kötötték volna szorosabb szálak, az Akadémia pedig csak szimbolikus minőségében jelent meg az életükben, illetve végrendeletükben.

Csausz Márton az Akadémia alaptőkéjének növelésére halálakor (1861) 1000 forintot hagyományozott,²⁶ ami teljes hagyatékához – és a végnapjaiban egyébként mutatott bőkezűségéhez – képest csekély összegnek mondható.²⁷ Hasonló figyelhető meg Kovács-Sebestyén Endre esetében is, akitől halála évében (1878) ugyancsak 1000 forintot²⁸ kapott az Akadémia, de tudható, hogy özvegye az általa

hagyott rendelkezésnek megfelelően halála után 12 600 forint összegű utazási alapítványt hozott létre a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem fiatal – elsősorban protestáns felekezetű – orvosdoktorai részére.²⁹ Balassa János – halála előtt már nyolc évvel – 2000 forintot adományozott az Akadémiának, nem nevezve meg a pénz célját.³⁰

Az orvos mecénások között egészen egyedi példa Duka Tivadaré, mind élet- és karrierpálya, mind adománya tekintetében. Duka az 1840-es évek elején ígéretes ügyvédi karrier előtt állt, a szabadságharc és az azt követő időszak viszont másfelé irányította. Honvédkapitányi rangig emelkedett, és Görgei mellett szolgált a fegyverletételig, majd azt követően elmenekült az országból, és Angliában telepedett le, ahol – az emigráció ott élő tagjainak segítségével is támaszkodva – Londonban és a skóciai St. Andrewsban elvégezte az orvosi képzést. Korábbi katonai tapasztalatainak is köszönhető, hogy már diplomája megszerzésének évében (1853), immár brit állampolgárként, Indiába utazhatott katonakorvusként. A következő évtizedeket, egészen 1877-es nyugdíjba vonulásáig, India különböző brit katonai állomásain töltötte orvosként, és csak néhány alkalommal látogatott vissza Európába (1864-ben Magyarországra is). Az Indiában töltött szolgálati idő alatt az orvosláson kívül természettudományi, régészeti és kultúrtörténeti kutatásokat folytatott, elmélyedt az orientalizmusban és a keleti nyelvek tanulmányozásában. A kutatásai során gyűjtött leleteit a Nemzeti Múzeumnak, illetve az Akadémiának adományozta. 1883-ban viszont már ő kapott támogatást az Akadémiától, hogy – immár nem orvosként, hanem Kőrösi Csoma Sándor kutatójaként – visszatérjen Indiába. E missziójának lezárásaként a századfordulón 2000 korona értékű alapítványt tett az Akadémia részére, melynek céljául Kőrösi emlékének ápolását jelölte meg.³¹

Duka adománya bár egyedi volt, de tekinthetünk rá a többi orvos mecénás adományának egy lehetséges változatának is, hiszen célja – a többiekéhez hasonlóan – nem pusztán a szűkebb értelemben vett hivatás, az orvoslás támogatása volt, hanem általánosabban a tudomány, a nyelv és a hazai művelődés támogatása, amit mindannyian a nemzeti fejlődés zálogának tekintettek.

MÉRNÖKÖK

A mérnökök társadalmi háttere és a csoport heterogenitása

Az Akadémiát támogató mérnökök csoportja az orvosokénál kisebb volt, ugyanakkor rendkívül heterogén.³² A mérnök mecénások társadalmi-származási összetételének változatosságát – éppúgy, ahogyan az e tekintetben ugyancsak sokszínű orvos mecénások kapcsán már láttuk – jól magyarázza a társadalom minden dimenziójára kiterjedő 19. századi lassú átstrukturálódás. A változást és a változásban rejlő lehetőségeket a mérnökök felmenőinek különféle mobilitási pályái is jól mutatják: a tudatosan épített családi stratégiára (Wellisch) éppúgy találunk példát, mint a rendi státuszból származó társadalmi tőke átváltására (Fabriczy, Hollán és Pekár) vagy a közigazgatásban vállalt hivatal biztosította lehetőségekkel fenntartott stabilitásra (Kandó).³³ A mérnökök között jellegzetes, „*self made man*” mecénásokkal is találkozunk (Mechwart, Tomori). Ezeket a típusokat azért érdemes röviden illusztrálni, mert nemcsak a korszakról, hanem a mérnökcsoporthoz sokszínűségről is sokat elmondanak.

Mechwart András és Tomori Anasztáz karrierje a gyors felemelkedés lehetőségének illusztrációja. A szegény, bajorországi családból származó Mechwart András előbb Nürnbergben, majd Ganz Ábrahám budai gyárában helyezkedett el, s ötleteinek, találmányainak, fejlesztéseinek köszönhetően jutott egyre előbbre a pályáján. Ganz halála után az üzem vezetője, majd a gyárból létrehozott részvénytársaság vezérigazgatója lett, megmutatva a tehetséget, a modernizáció előnyeinek felismerését és a vállalkozások iránti nyitottságot ötvöző személyiségben rejlő korabeli lehetőségeket.³⁴ Tomori Anasztáz ugyancsak szerény háttérből származott, apja Dunaföldváron volt kereskedő-boltos. Tomori elvégezte a mérnöki tanfolyamot Pesten, majd matematikatanárként helyezkedett el a nagykovácsi gimnáziumban, ahol ugyanabban az időben Arany János is tanított. 1854-ben azonban hatalmas vagyont örökölt anyai nagybátyjától, Baranovszky Miklóstól (2. kép), aki a Sina-bankház belfője volt. Ezután megvált a kated-

rától, és az irodalmi és tudományos mecénatúrájának szentelte az életét.

Wellisch Alfréd esete a tudatosan tervezett, több generáción átívelő családi stratégiára mutat példát. Ősei a mai Szlovákia területén kezdtek épületfával és építőiparral foglalkozni. Az apa, Náthán Pesten letelepedve saját fakereskedést nyitott, testvére pedig bútorkészítő lett. A következő generációból – Náthán unokaöccsei és gyermekei közül – többen is az építőiparba léptek tovább, s építőmesterként, tervező-kivitelező cég alapítójaként stabilizálták a család státuszát. Wellisch Alfréd, mérnöki diplomát szerezve, építészként futott be karriert.³⁵

Hasonló Fabriczy Kornél esete is: ő apai nagybátyja segédjeként szocializálódott a mérnöki hivatásba; ehhez azonban szüksége volt arra is, hogy több generációra visszanyúló értelmiségi háttere (édesapja jogász, akadémikus, apai nagyapja evangélikus lelkész volt) megteremtse az igényt és a lehetőséget számára egy hosszú és költséges képzési pálya elvégzéséhez. Bécsben, Karlsruheban és Zürichben tanult, azután előbb apai nagybátyja mellett lett mérnöksegéd, később pedig a hazai vasutak kiépítésében volt meghatározó szerepe. Negyvenévesen azonban viszsza vonult a mérnöki pályától, külföldön telepedett le, és művészettörténeti kutatásainak élt.

Az építész és mérnök Bergh Károly családi hátteréről keveset tudunk. Felsőbb iskoláit Bécsben, előbb a műegyetemen (1856–1859), majd a Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályán (1857–1862) végezte, még abban az időszakban, amikor itthon nem volt egyetemi szintű építészképzés. Szakmájában hamar hírnévre tett szert, ám amikor meggyengült látása ellehetetlenítette, hogy hivatását folytassa, önkezeléssel vetett véget az életének.

A családi tőke jelentőségét további példák is mutatják: a Hollán család esetében az apa szombathelyi orvosként teremtett polgári státuszából származó társadalmi és gazdasági tőke átváltását követhetjük nyomon. Az apa orvos hivatását a legidősebb fiú vitte tovább, a középső testvér

2. kép. Arany János sírverse
Baranovszky Miklós sírjára

Baranovszky Miklós

Szület. 1780 meghalt 1854.

Éjs Tisza partjaitól, vándor! ha kint erre hoztad:
Ime karád nyelvéin szél veled e ravatal.
Itt Baranovszky honod fia ment el örök nyugalomba,
Messze futó pályán itt jihenésre talált.
Ős Gyda bölcsőjén - vagonát nyújtá wegen fölé,
Szorgalom, áldással fogva karáxi keret.
Majd a munka után megjött a kényelem, izlés:
Művészet, tudomány halm vala terméiben.
Sírja fölé kőszorút, melly el nem hervad, öröklőd
Hála virágaiból hű rózsából kerek font.

x

x

x

Ittva fut a csermely skaporán növekedni folyóvá,
S míg tova és tova száll: bércehona meste marad.
Végre körösk seugerbe vegyül. Azt gondolat, elvész?
Lápor alattban já: s felburrog a havi bérc
Arany János.

Ez epigrammát szándékotam nem kapcsoltam a sir,
vershez.

3. kép. A Múzeum első állandó épülete a mai Múzeum körúton

honvédtiszt lett, Ernő – a legfiatalabb gyermek – pedig a bécsi Hadimérnöki Akadémián tanult. Iskolái befejezése után maga is harcolt honvédként, végül a civil életben vasút- és közlekedésmérnökként – és persze politikusként – vált a hazai modernizáció meghatározó alakjává.³⁶

Pekár Imre esete is hasonló volt. Ő ugyancsak többgenerációs, jó anyagi körülmények között élő rozsnyói polgár (szabó céhmester) családból származott. Apja hamar meghalt, s bár anyja tovább vitte az ipart, a későbbi MTA-mecénás Pekár, a legfiatalabb fiú azonban – életrajzíróját idézve – „nem akart sem szabó, sem asztalos, sem kereskedő lenni Rozsnyón. Világot akart látni, ki akart törni a céhrend szelleméből, iparról, gyárról álmodozott, amit környezete »rögeszmének«, »agyréznek« minősített.”³⁷ Céljai megvalósításában segítette, hogy középiskolás korában Losoncon élő evangélikus lelkész unokabátyja és annak felesége vették pártfogásukba, akiktől szellemi támogatást nyert, valamint az is, hogy édesapja előrelátása – aki részvényeket vásárolt a Bécsi Életbiztosító Társaságnál fia számára – anyagi biztonságot is teremtett a későbbi, karrierjét megalapozó külföldi tanulmányaihoz.³⁸

Az MTA mérnök mecénásainak legfiatalabb tagja, Kandó Kálmán már a kiegyezés után született és futott be karriert, s egyben ő volt az első, aki apja minisztériumi hivatalnoki státuszát úgy tudta megőrizni, sőt tovább építeni, hogy képzési karrierjének beteljesítéséhez nem kellett elhagynia az országot, mert neki már itt is lehetősége volt felsőfokú képzésben elsajátítani a hivatásához szükséges szaktudást.

Ami ugyanis a mérnök adományozók csoportjának heterogenitása kapcsán igazán jellemző, az a képzésük-képzettségük sokfélesége. Ennek háttere a mérnöki hivatás korabeli alacsony fokú intézményesülésében keresendő. Annak ellenére ugyanis, hogy a mérnökök nagyjából egy generációval fiatalabbak voltak a bemutatott orvosoknál, a mérnöki hivatást megalapozó oktatási intézményrendszer még az ő képzésük és szakmai szocializációjuk idején is lényegében hiányzott Magyarországon, s így hiányoztak a mérnöki hivatás betöltéséhez szükséges rögzített szakmai sztenderdek is.

Hazánkban a korszak első – ám csak középfokúnak megfelelő végzettséget adó – hazai mérnökképző intéz-

ménye az József Ipartanoda volt, ahol az 1847/48-as tanévben indult az első évfolyam. Az Ipartanoda 1856-tól Császári és Királyi József Politechnikum néven, már felsőfokú tanintézetként működött, de mérnöki oklevelet továbbra sem adhatott ki. Erre majd csak az újabb átszervezést – azaz egyetemi rangra emelést – követően, az 1871/72-es tanévtől nyílt lehetőség. Az ekkor létrehozott Királyi József Műegyetem a világ első egyetemi rangú műszaki felsőoktatási intézménye volt, ahol a hallgatók mérnöki, gépészmérnöki, építészeti, illetve vegyészi (1907-től vegyészmérnöki) oklevelet is kaphattak³⁹ (3. kép). Az MTA mérnök mecénásai azonban – ahogy láttuk – szinte mindannyian külföldön szerezték a diplomájukat, és ráadásul – mivel a fentebb írtak szerint a mérnök fogalmába sokféle konkrét foglalkozás belefért – nem is feltétlenül a szó szoros értelmében vett műszaki egyetemen.

Míg tehát az orvosok esetében az 1870-es évek elején megszilárdult képzési rendszer az egységesen elismert orvostudományi diplomával megalapozta a hivatás további fejlődését, addig mérnök ekkor még sokféle végzettséggel lehetett valaki, ami egyszersmind a professzionalizáció alacsonyabb szintjét jelzi. Mechwart Augsburgban szerzett mérnöki oklevelet; Tomori Pesten végezte el a mérnöki tanfolyamot;⁴⁰ Hollán Bécsben – már tizenöt évesen – végzett a hadimérnöki akadémián; Pekár a Bécsi Politechnikum hallgatójaként kezdte tanulmányi pályáját, majd a Karlsruhei Műegyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet; Bergh a Bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályán végzett; Fabriczy a karlsruhei és a zürichi Politechnikumban tanult, s az utóbbiban szerezte mérnöki oklevelét; Wellisch pedig karlsruhei és bécsi műegyetemi tanulmányai után a párizsi École des Beaux-Arts-on szerezte építészmérnöki oklevelét.

A mérnökcsoporthoz heterogenitása tehát egyszerre jelent sokféle identitást (a hadmérnökötől és a képzőművészetiig), sokféle szakismeretet (a gépészetitől az építészetig) s nem utolsósorban az ezekhez kapcsolódó gyakorlatok sokféleségét (a lakatosműhelytől a vasúti építkezéseken vagy éppen a haditengerészetnél szerzett tapasztalatig). Mindezek mellett – szemben az orvosoknál tapasztalt

kisebb-nagyobb belső hálózatokkal, amelyek a közös tanulmányok alatt vagy később a közös munkahelyeken, szakmai bizottságokban formálódtak – a mérnöki hivatás még gyerekcipőben járó intézményesültsége miatt a mérnök mecénások között másféle kapcsolatok sem teremtettek köteléket.

Adományait ebben a kontextusban érdemes megvizsgálni, és így látni lehet azt is, hogy két nagyobb csoport rajzolódik ki. Egyrészt voltak olyan adományozók, akik a műszaki tudományok korabeli helyzetére reflektálva, annak megerősítését várták az Akadémiától, s ehhez adtak támogatást, és voltak olyanok, akik – látszólag hivatási hovatartozásuktól teljesen függetlenül – felajánlásukat az orvosoknál már megismert, általános kulturális célokra szánták. Wellisch Alfréd adománya – a hatalmas felajánlott összeg okán – külön kategóriát képez.

A műszaki tudományok támogatására szánt adományok

Hollán Ernő számára a mérnöki – elsősorban a közlekedésmérnöki – tudás hazai megalapozása életcélként jelentett, annál is inkább, mert a tudományfejlesztésben egyben politikai eszközt is látott. Első elnöki beszédében a Magyar Mérnök- és Építészegylet 1866-os alakuló közgyűlésén így fogalmazta ezt meg:

„Ha idegenek végzik e munkát, a hazai ipar is idegen lesz és ennek elhatalmasodása oly függésbe ejthet bennünket, amely veszedelmesebbé válhat nemzeti önállóságunkra, mint voltak Bach és Schmerling beolvasztási kísérletei.”⁴¹

Az ő kapcsolata az Akadémiával ráadásul a többi mérnökénél régebbi és szorosabb is volt. Harmincnégy éves korában (1858-ban) matematikai munkájával elnyerte az Akadémia Marczibányi-nagyjutalmát, és még ugyanebben az évben levelező taggá is választották, majd 1861-ben rendes, 1872-ben tiszteleti tag, 1892-ben pedig igazgatótanácsai tag lett. Végül pedig – 1883 és 1898 között – az Akadémia Hadtudományi Bizottságának első elnöke is volt.

A végrendeleti hagyományként 1900-ban az Akadémiára hagyott 2000 koronás összeg mindezek fényében nem kiemelkedő, inkább a sokfelé elkötelezett akadémikus formális megemlékezését idézi.

Mechwart András 6000 koronát adományozott az Akadémiának ugyanabban az évben, amikor – legelső díjazottként – megkapta a Wahrmann Mór-féle alapítvány 1000 forintos aranyérmét. Az ipar és kereskedelem fejlesztéséért végzett tevékenységért adható díj így szimbolikusan Mechwarthoz került ugyan, de praktikusán az Akadémiánál maradvá újra felhasználható maradt.⁴² A gesztus hagyományt teremtett, és amikor 1921-ben Kandó Kálmán nyerte el a Wahrmann-díjat, ő is az Akadémia szabad felhasználására ajánlotta fel a vele járó pénzjutalmat.⁴³ A gépiparban, a tudományban és a közéletben is sikeres díjazottak nagyvonalúsága minden bizonnyal a hivatás megítélése szempontjából is jelentőséggel bírt.

Hasonlóképpen értelmezhetjük Bergh Károly felajánlását. A tudományos körökben nem különösebben ismert, de építőmesterként – mai fogalmaink szerint építészként – jó nevű Bergh egyéb célokra tett adományaihoz képest az Akadémiának adott összeg szembetűnően alacsony. Tragikus halálakor összesen 40 000 forintot hagyott jótékony célokra. Ennek legnagyobb részét (30 000 forintot) Budapest tanácsának ajánlotta fel, hogy az összeg kamataiból az építkezéseknél szerencsétlenül járt munkások és családjaik kapjanak segítséget. Az Akadémiának szabad felhasználásra hagyott 1000 forint ehhez képest nem nagy összeg ugyan, de figyelembe véve, hogy Bergh nem volt akadémikus, és más kapcsolatot sem ápolt a tudós társasággal, még ezzel a jelzésértékű összeggel is utalni tudott az intézmény iránti megbecsülésére, az Akadémia felé pedig a műszaki tudományok jelentőségét hangsúlyozhatta.⁴⁴

Az Akadémia általános céljaira felajánlott mérnöki adományok

Az előbbiekhöz képest egészen más motivációk álltak a mérnöksoport többi tagjának felajánlásai mögött. Tomori Anasztáz életét a mecenatúrának áldozta attól kezdve,

hogy 1854-ben anyai nagybátyjától nagy összegű örökség maradt rá. Tomori – aki egyébként a Kisfaludy Társaságnak is alapító tagja volt – ettől kezdve számos adománnyal támogatta a hazai irodalmi, művészeti kezdeményezéseket.⁴⁵ Az Akadémia részére is több alkalommal tett kisebb-nagyobb összegű felajánlást. Nagyvonalúsága levelei hangvételéből is jól érzékelhető,⁴⁶ és abból is, hogy végrendeletében további 10 000 forintot – igen jelentős összeget – hagyott az Akadémiára (1894-ben), hogy annak kamataiból két évente egy-egy matematikai művet díjazzon a tudós társaság.⁴⁷

Fabriczy Kornél és Pekár Imre az Akadémia tiszteleti tagságát 1903-ban, illetve 1921-ben nyerte el. Az alapszabályok szerint a tiszteleti tagok közé olyanok kerülhettek – akár különösebben kiemelkedő tudományos teljesítmény nélkül is –, akik „a tudomány javát és az akadémia dicsőségét” mozdítják elő.⁴⁸ Fabriczy hazai és külföldi vasútépítéseken, majd a Magyar Államvasutak szolgálatában dolgozott mérnökként, aztán élete utolsó évtizedeiben külföldön telepedett le. Rómából, Nápolyból, Párizsból, Londonból és végül Stuttgartból is fenntartotta a kapcsolatát Magyarországgal, mégpedig a tudományon, szűkebb értelemben pedig az Akadémián keresztül, amelyre az „életében bírt és szerzett anyagi javainak úgyszólván összességét” hagyta:

„[az Akadémia] könyvtára számára gondosan küldözgette nemcsak nagyobb műveit, hanem kisebb tanulmányainak lenyomatait is és [...] javára előbb 1902-ben, majd kiegészítőleg 1907-ben összesen a 300 000 koronát megközelítő értékű alapítványt tett néhai atyja, Fabriczy Sámuel, az Akadémia egykori levelező-tagja emlékére.”⁴⁹

Pekár Imre éppen ellenkezőleg, nagyon is szerves része volt a korabeli ipai életnek hazai és nemzetközi szinten is: malomipari mérnökként a debreceni István-malom műszaki igazgatója volt, és a Debreceni Gazdasági Tanintézet oktatója, de részt vett a párizsi világkiállítás zsűrijében is, szakmai karrierje utolsó állomásaként pedig a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank igazgatói posztját töltötte be⁵⁰ (4. kép). Élete végén, testileg meggyengülve és

4. kép. Pekár Imre

a háború hatására lelkileg is összetörve, az Akadémiának írt levele tanúsága szerint „[t]öbb mint 60 esztendő munkája és állandó (élete[...]) több szakaszában önmegtagadó takarékoság” eredményeként összegyűjtött vagyonából 100 000 koronát ajánlott fel egy „Nyelvvédelmi alap” létrehozására 1920-ban.⁵¹

Az utóbbi adományozók támogatásai tehát nem kötődtek szorosabban a mérnökséghez, inkább a tudomány iránti általános elkötelezettségüket mutatta, és azt, hogy az Akadémia mint a hazai (magyar nyelvű) tudomány létteményese jelentett számukra sokat.

Wellisch Alfréd centenáriumi alapítványa

A Wellisch Alfréd műépítész által létrehozott akadémiai alapítvány az első fajta – a műszaki tudományokat támogató – felajánlások között is szerepelhetne, kiemelkedően magas összege azonban egyedivé teszi. Az 1910-ben, vágvecsei előnévvel nemességet is szerzett (5. kép), jómódú építész már azt megelőzően is több nagyobb összegű jótékonyági és kulturális alapítványt hozott létre, hogy 1925-ben, az Akadémia centenáriuma alkalmából 20 millió korona alaptőkéjű alapítványt létesített. Ez az összeg még az Akadémiához e jeles alkalomból érkezett további felajánlások között is párját ritkítja – hasonló összeget csak a Széchenyi család tagjai, illetve bankházak adományoztak. Wellisch a felajánlásában azt is konkrétan rögzítette, hogy az alapítvány kamataiból öt éves időközönként egy építészeti vagy képzőművészeti kérdésről írt értekezés kapjon elismerést.⁵² A következő években Wellisch még külön kiegészítéssel meg is emelte a Magyar Földhitelintézet takarékbetétkönyveiben elhelyezett alaptőke kamataiból származó, a díjjal odaítélhető összeget, így 1928-ban, amikor – bár az öt év még nem is telt le az alapítvány létrehozása óta – először adták ki a díjat, 400 pengő járt vele. Külön érdekesség, hogy az első díjazott egy nő volt, Hoffmann Edith, a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának osztályvezetője, aki a múzeum olasz rajzainak művészettörténeti feldolgozására vállalkozott díjazott dolgozatában⁵³.

5. kép. Wellisch Alfréd nemesi oklevelének részletei

Emlékeztetlek mindenkit, hogy a szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

WELLISCH ALFRÉD

Alfréd, a szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

Wellisch Alfréd

az isten szolgája

Baranyavári Ullmann Vilmos

Vilmos, a szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

NEMESEI

A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

Wellisch Alfréd

A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

VÁGVESSEI

A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

Megjegyzem, hogy a szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

Nemesei, a szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

Családunkban mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk. A szentek és az igazak példáját követve éljünk, és a bűnök elleni küzdelem során mindig a kegyelem és a szeretet útját járjuk.

GAZDASÁGI SZAKEMBEREK

A reáltudományokat képviselő MTA-támogatók között (köz)gazdászok, pénzügyi szakemberek hétfős társasága azonosítható.⁵⁴ Mindannyian jogász végzettségűek voltak, de karrierjük során, miközben egyéni életpályájukat építették, egyszermind a hazai közgazdaság-tudománynak és intézményrendszerének létrehozói is lettek. A magyarországi közgazdasági gondolkodás történetének kronológiája szerint a közgazdász mecénások működése arra az időszakra esett, amelyben megtörtént előbb a tudomány hazai megalapozása, majd annak intézményesülése, sőt, szakterületenkénti szétaggalódása is megkezdődött.⁵⁵ Adományozóink a legtöbb esetben egyszerre végeztek elméleti, alapozó munkát (tudósként, egyetemi oktatóként), és vetették ki részüket az így kidolgozott elgondolások gyakorlati kipróbálásában is – közéleti, politikai szereplőként, döntéshozóként –; ugyanakkor a kétféle szerepet – az elméletalkotóit és a gyakorlati szakemberét – a csoporton belül elkülöníthető két generáció jellegzetesen más mértékben öltötte magára.

Az első generáció és adományaik

Az 1848 előtt született csoporttagok (Galgóczy Károly, Kautz Gyula és Gaál Jenő) a széles értelemben vett – gazdasázként és közgazdászként is értelmezhető – *oeconomia* művelői voltak. Galgóczy Károly képzettségét a pozsonyi jogakadémián szerezte, s annak befejezése után több évvel ügyvédi vizsgát is tett. A szó mai értelmében vett felsőfokú végzettséggel azonban nem rendelkezett.⁵⁶ A jogakadémia elvégzése után a kialakulóban lévő gazdasz képzés nyújtotta keretek között folytatta a tanulmányait: az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) tanfolyamán tett szigorlatot gazdasz átból. Tudását a gazdasági közéletben vállalt szerepei (OMGE, Országos Iparegyesület, több vidéki és az erdélyi gazdasági egyesület alapítója, tagja) és szakírói tevékenysége (*Falusi Gazda, Iparosok Lapja, Nemzetgazdasági Közlöny*) révén osztotta meg a szélesebb közönséggel. Galgóczyt 1858-ban az Akadémia

levelező tagjává választották, két évvel a halála előtt (1914-ben) pedig tiszteleti tag lett. Fél évszázados jubileuma alkalmával, 1908-ban 1000 koronás alapítványt tett, s az alapítvány fölötti rendelkezést a III. – vagyis a Matematikai és Természettudományi – osztályra bízta.⁵⁷

Kautz Gyula és Gaál Jenő ugyancsak jelentős részt vállaltak a gazdasági közélet és nyilvánosság formálásában, de szempontunkból jelentősebb az a munka, amit tudósként végeztek a nemzetgazdaságtan egyetemi és akadémiai intézményesüléseért, a modern közgazdaságtan hazai megalapozásáért. Kautz előbb a győri jogakadémia hallgatója volt, azután Lipcsében a korszak egyik legjelentősebb tudósától, Wilhelm Roschertől tanult nemzetgazdaságtant. A pesti egyetemen avatták a jogtudomány doktorává 1849-ben, ezt követően kezdett tanítani, és lett előbb a pozsonyi, a győri, majd a nagyváradi jogakadémián, azután pedig a Műegyetemen, végül a pesti egyetemen a közjog, a közigazgatás, a pénzügytan és a nemzetgazdaságtan egyetemi tanára. Egészen 1892-ig tanított, amikor a király az Osztály–Magyar Bank főkormányzójává nevezte ki. Kortársai mindenekelőtt a korszak modern közgazdaságtani eredményeinek hazai meghonosítójaként tisztelték, de szabadelvű párti politikusként – a kiegyezést előkészítő bizottság tagjaként és az első költségvetés előkészítőjeként – ugyancsak jelentős szerepe volt a hazai gazdasági-társadalmi átalakulási folyamatokban. A főrendiház 1885. évi újjászervezésétől haláláig annak is tagja volt⁵⁸ (6. kép).

Hozzá hasonlóan tanítványa, Gaál Jenő is meghatározó pozíciókat töltött be a tudomány és a közélet világában. Gaál 1871-ben diplomázott a pesti egyetemen. A végzés után további tanulmányokat folytatott a bécsi műegyetemen és ugyanott a kereskedelmi akadémián, majd a Kereskedelmi és Iparkamara titkára lett Aradon, ahol kezdetől fogva a kereskedelmi és ipari viszonyok megismerésén és fejlesztésén munkálkodott szakemberként és országgyűlési képviselőként is – a pécskai kerületet képviselte 1878–1881 és 1884–1893 között, majd a világosi kerületet 1881–1884 között –, végül miniszteri tanácsosi rangban a Kereskedelemügyi Minisztérium Iparfejlesztő Osztályának vezetőjeként. A Műegyetemen majd negyed-

6. kép. Kautz Gyula tiszteletére készült kisplasztika

századon át tanított nemzetgazdaságtant, és több – tudományos és közéleti – országos szervezetben is meghatározó szerepet vállalt: elnöke volt az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanácsnak, a Nemzetközi Munkásvédelmi Egyesületben Magyarországot képviselte, és nem utolsósorban alapító igazgatója volt a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek. Hasonlóan Kautzhoz – a közélet terén végzett szolgálatai elismeréseként – 1908-ban ő is főrendiházi tagságot kapott (1918-ig).

Mindketten szoros kapcsolatban álltak az Akadémiával⁵⁹ abban az időszakban, amikor az – Lónyay Menyhért alelnöki, majd elnöki irányítása alatt – a közgazdaságtudomány hazai megalapozásának egyik legmeghatározóbb intézményeként működött.⁶⁰ Ebben az időszakban az addig erősen elméleti tudomány – a kiegyezést követő gazdasági átalakulás támasztotta igényektől is hajtva – egyre erősebben kezdett orientálódni a gyakorlati-kormányzati kérdések felé is.⁶¹ E kérdések tematizálására és megvitatására az Akadémia felolvasásokat és értekezleteket rendezett, megkezdte a közgazdaságtan klasszikusainak magyar nyelvű publikálását, és nem utolsósorban tudományos díjpályázatokat írt ki, amelyekben a hazai szakemberek tudományos és közérthető módon tárgyalták az aktuális gazdasági problémákat.

A Kautz Gyula által tiszteleti tagként adományozott összeg konkrétan ezeknek a munkálatoknak a támogatását célozta, és hasonló volt Gaál Jenő felajánlásának célja is. Kautz azzal a céllal tette 4000 koronás felajánlását (1906), hogy az összeg kamatait az Akadémia Nagydíja mellett – amikor a nagyjuttalom kiadásában a társadalomtudományokra esik a sor, vagyis kezdetben minden hetedik, később minden kilencedik évben – valamely kiemelkedő közgazdasági, államtudományi vagy történelmi, filozófiai mű szerzője mellékjuttalomként megkapja.⁶² Gaál 8134 pengőt ajánlott fel (1932) igazgatótanácsi taggá választásakor. Ebből az összegből saját, a megelőző években sajtó alá rendezett válogatott munkáinak kiadását finanszírozta.⁶³

A második generáció és adományai

A jogvégzett mecénások fiatalabb csoportjához tartozók (Vargha Gyula, Popovics Sándor, Jankovich Béla, Teleszky János) jellegzetesen más pályát futottak be, mint az előbb bemutatott, idősebb generáció tagjai. A szó tágabb értelmében ők is mindannyian a közgazdaságtan területén tevékenykedtek, de nem – vagy nem elsősorban – a tudományos életben, hanem a közigazgatásban-államigazgatásban futottak be karriert, és karrierjük lényeges eleme volt a politikai szerepvállalás. Mind a négyen ültek államtitkári székben, Teleszky, Jankovich és Popovics pedig miniszterként is álltak az állam szolgálatában (előbbieket a Lukács-, majd a második Tisza-kormányban, Popovics Wekerle harmadik kormányában), és tagjai voltak a felsőháznak is.

Vargha Gyula 1914 és 1917 között a második Tisza-kormány kereskedelmi minisztériumában volt államtitkár. Ezt megelőzően az Országos (ma: Központi) Statisztikai Hivatalban járta végig a hivatali ranglétrát, amelynek csúcát – 1901 és 1914 között – a hivatal igazgatójaként érte el. Innen lépett át rövid időre a politikába, azután pedig nyugalomba vonult, és pusztalöbi birtokának, valamint a művészetnek szentelte magát. Miközben ugyanis gazdaság-statisztikusként fontos és alapvető munkákat publikált,⁶⁴ költőként is megbecsült helyet vívott ki magának a korszakban, költeményeiért elnyerte az Akadémia nagydíját is. Ha születési ideje és karrierpályája alapján már nem is tartozott a mecénások első generációjához, mégis hozzájuk közelítette az adomány, amelyet az Akadémia részére tett. Hasonlóan ugyanis Kautzhoz vagy Gaálhoz, ő is könyvkiadásra ajánlott fel 3000 koronát (1923), mégpedig Tisza István összes műveinek kinyomtatására.⁶⁵ A könyvek a Franklin Társulatnál meg is jelentek: az első kötet 1923-ban, az utolsó majd csak 1937-ben.

Jankovich Béla fordulatokban gazdag életpályája több irányú – jogi és természettudományi – tanulmányokkal kezdődött, amelyeket követően a század végén előbb hosszabb külföldi utazást tett, majd Hont megyei birtokán gazdálkodott és közgazdaságtani magántanári címet szerzett a budapesti tudományegyetemen. 1910-ben előbb

nemzeti munkapárti programmal volt országgyűlési képviselő, s a képviselőház második alelnöke – 1911 és 1913 között –, majd hamarosan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, ahol – rövid államtitkárság után – 1913 és 1917 között miniszterként szolgált. A forradalmi időszakban visszavonult a politikától, birtokain gazdálkodott, és továbbra is tanított. Tiszteleti tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak, és tevékenyen részt vett a Magyar Közgazdaság-tudományi Egyesület munkájában is.

Vargha és Jankovich, miközben a művészet, illetve a tudomány területén is jelentős eredményeket mutattak fel, az államigazgatási pályán is fontos funkciókat töltöttek be. Az övéknél is markánsabb azonban a politikai-bürokratikus dimenzió Teleszky János és Popovics Sándor élet-történetében, akik az első világháború időszakának pénzügyi politikájában voltak meghatározó szereplők. Teleszky jogi diplomája megszerzését követően, 1899-ben a pénzügyminisztériumban kezdte meg karrierjét. 1911-ben államtitkár, 1912-ben pénzügyminiszter lett, a világháborúban is ő irányította a tárcát. 1917 elején visszavonult a politikától, de a pénzügyi közélet területéről nem: elnöke volt az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak és a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, és ő alapította a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét. Pályája sok ponton érintkezett Popovicséval.

Popovics, a „bürokrácia nagy arisztokratája,”⁶⁶ jogi diplomája megszerzését követően, 1884-ben azonnal a pénzügyminisztériumba, mégpedig az elnöki osztályra került, ahol fogalmazógyakornokból lett a hivatali rend minden szintjét végigjárva 1903-ban adminisztratív államtitkár, majd a harmadik Wekerle-kormány idején – 1918 februárja és októbere között – pénzügyminiszter. Ezt megelőzően pénzügyi szaktudása elismeréseként az Osztrák–Magyar Bank főkormányzója is volt 1909–1918 között, majd – bár a Monarchia felbomlását követően visszavonulni készült a közügyektől – a kormány pénzügyi szakértőként a háborút lezáró béketárgyalásokra delegálta. Karrierje megkoronázásaként 1921-től az Állami Jegyintézet elnöke, az Országos Pénzügyi Tanács alelnöke, végül a Magyar Nemzeti Bank első elnöke lett. A fogalmazógyakornokságtól az

MNB elnöki székéig jutó, fél évszázadon át közhivatalt ellátó és a mindenkori politikai vezető elit bizalmát élvező Popovicsot kortársa „igazi self made man”-nek⁶⁷ tartotta a politikai-pénzügyi pályán.

Teleszky, Jankovich és Popovics a csoport korábban született tagjaihoz képest egészen másként kötődtek az Akadémiához. Jankovichot előbb levelező taggá választották (1913-ban), Popovics és Teleszky viszont igazgatótanácsi tagként került a tudományos társaságba – 1924-ben, illetve 1930-ban. Jankovichot ugyancsak 1930-ban választották az igazgatótanácsi tagok közé. Popovics ezután tiszteleti tag lett 1924-ben, miként tíz évvel később Jankovich is, majd Popovics 1933–1934-ben az Akadémia másodelnöke volt. Az igazgatótanács – amelyben, a fiatalabb közgazdászokkal egy időben egyébként Gaál Jenő is tag volt – az Akadémia meghatározó szerve volt: felelős a tagok, az elnök és a másodelnök megválasztásáért, valamint az Akadémia vagyona feletti őrökésért. Mindezeket túl az Akadémia autonómiája szempontjából is meghatározó, kettős funkcióval bírt: „amennyire biztosítékul szolgált az államhatalom képviselőinek, ugyanannyira őrizte a Társaság alapszabályok biztosította önállóságát is.”⁶⁸ Ilyen értelemben a közgazdász MTA-mecénások nagyarányú részvállalása az igazgatótanács munkájában a hivatás és a tudós intézmény közötti szövetségként is felfogható. A mecénások legfiatalabb generációjának tagjai között mutatkozó hálózatosodás – vagyis az, hogy közöttük az Akadémián kívül is és annak belső működésében is szereppel bíró kapcsolatok álltak fenn –, továbbá a közélet, a politika és a tudományszervezés közötti erős összefonódás a reáltudós mecénások korábbi generációiban nem volt megfigyelhető.⁶⁹

Popovics, Jankovich és Teleszky MTA-adományainak ugyanakkor volt párhuzama: a Wahrmann-díjat elnyerő mérnökök, Mechwart és Kandó esetei. A második generációhoz tartozó közgazdászok az Akadémiától elismerésként kapott jutalmuk „visszaforratásával” tettek szimbolikus gesztust az intézmény felé. Popovics 1927-ben *A pénz sorsa a háborúban* című munkájával elnyerte a Nemzetgazdasági Bizottság⁷⁰ által adományozott Chorin Ferenc-jutalmat, 4000 pengőt, amit azután visszaajándékozott.⁷¹

Ugyabban az évben Teleszky 2400 pengőt kapott a Carnegie Alapítványtól annak második magyar nyelvű kötete elkészítésére, ezt azonban nem vette igénybe, hanem odaajándékozta az Akadémiának.⁷² Ezzel a munkájával a következő évben egyébként Teleszky is elnyerte a Chorin-díjat.⁷³ Jankovich Béla 1931-ben ajándékozta vissza az előző évben elnyert Kautz-díja összegét, 1000 pengőt,⁷⁴ ám ő ezen kívül is tett felajánlást az Akadémia részére: levelező taggá választásakor (1922-ben) 25 000 koronát adományozott.⁷⁵ Egyéni díjaik felajánlásán túl az Akadémiától a Vigyázó-hagyaték kezeléséért nekik járó tiszteletdíjról is lemondtak mindannyian – ahogy mások is, az itt tárgyalt mecénások közül például Vargha Gyula –, ugyanebben a szellemben.⁷⁶

AZ AKADÉMIA ESZMÉJE ÉS A REÁLTUDOMÁNYOK MECÉNÁSAI

A bemutatott három hivatás – orvosok, mérnökök és közgazdászok – között professzionalizációs szintjük tekintetében jelentős különbségek voltak a korszakban, ami nemcsak a hivatások intézményesültségének kifarrottságában mutatkozott meg, de kifejeződött az egyes csoportok tagjai között tapasztalt generációs különbségben is. Emiatt a csoportok egymással való összehasonlítása nehéz és kevés érdemi eredményt hozna. Érdemes viszont a fent ismertetett mecénásokra abból a szempontból még egy pillantást vetnünk, hogy számukra Széchenyi gondolatsága mennyire volt vagy lehetett meghatározó saját munkájuk során, illetve felajánlásaik motivációjaként.⁷⁷

Széchenyi 1825. november 3-án elhangzott akadémiai felajánlási beszéde indította el az Akadémia megszervezésének és közadakozásból összegyűjtött anyagi megalapozásának munkálatait. Számára az Akadémia egyszerre volt a nemzeti eszme megerősítésének és a nemzeti tudomány megalapozásának intézménye, amely alkalmas és képes a hazai modernizációt előrevinni. A reáltudományok képviselőinek itt bemutatott felajánlásai ezeknek a céloknak a támogatását tükrözik, miközben azt is jól szemléltetik,

hogy az Akadémia valódi civil szerveződésként még sokáig támaszkodott egyének magánfelajánlásaira.⁷⁸ Észrevehető az is, hogy míg a korábbi generációk számára inkább az előbbi – nyelvművelő, nemzetépítő – szempontok voltak a meghatározóak, addig a későbbiek a technológiai vagy éppen a gazdasági, pénzügyi kormányzati átalakulások – a mo-

dernizáció – véghezvitelét érezték saját feladatuknak. Mindeközben egyik és másik generáció tagjai között is találtunk példát arra is, hogy a maga céljaihoz, formálódó hivatásának támogatásához igyekezett szövetségest találni az Akadémiában, és ezt a szövetséget próbálta felajánlásai-
val megerősíteni.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFIH (132451 sz.) projekt keretében készült.
- 2 Születési idejük sorrendjében a következőkből állt a csoport: Forgó György (1787–1835), Szelényi (Stessel) Lajos (1794–1888), Csasz Márton (1796–1860), Flór Ferenc, aki nejevel közösen tett adományt (1809–1871), kajdacsai Kajdác István (1812–1873), Balassa János (1814–1868), muraközi Rózsay (Rosenfeld) József (1815–1885), Kovács-Sebestyén Endre (1817–1878), dukafalvi és kucsini Duka Tivadar (1825–1908), Lechner Károly (1850–1922), valamint Edl Kálmán (1810?–1870), aki fivérével, Holczer Miklóssal közösen adományozott.
- 3 Simon: Mesterségből hivatás.
- 4 *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*, 32.
- 5 Az orvosfelmenők a korabeli társadalom sokszínűségére rímelő változatosságot mutatnak: az apák között volt „hét-szilvafás” nemes (Duka Tivadar apja) és uradalmi alkalmazott (Szelényi Lajos, Rózsay József apja), örmény kereskedő (Csasz Márton apja), kalmár-gazda (Flór Ferenc apja) és ügyvédből lett téglagyáros (Lechner Károly apja). Edl Kálmán szüleinek státusza ugyan nem ismert, de az tudható, hogy fivére, akivel majd az Akadémia támogatására alapítványt tett, nagykereskedőként tett szert vagyona. Két orvos édesapja az egyház szolgálatában állt: Kovács-Sebestyén Endre édesapja Garamvezekényben volt református, Balassa János apja pedig Sárszentlőrincen evangélikus lelkész. Hasonlóképpen jól tükrözi a korszak változatosságát, ha a csoport felekezeti hátterét vizsgáljuk. Az életrajzok, az emlékbeszédek és a partecédulák alapján két kivétellel rendelke-

- zésre álló adatok alapján tudható, hogy a csoport tagjai között a római katolikusokkal (Csasz Márton, Flór Ferenc, Lechner Károly és Szelényi Lajos) azonos arányban szerepeltek a protestáns felekezetek tagjai (evangélikus volt Balassa János, Duka Tivadar és Kajdác István; Kovács-Sebestyén Endre pedig református), Rózsay József az izraelitákat képviselte.
- 6 Az 1881. évi népszámlálás összesen 11 919 orvost, sebészt és bábát írt össze, e csoport nagyobb része – 8255 fő – nő volt, vagyis nem lehetett orvos vagy sebész. E két kategóriába tehát a fennmaradó rész – 3664 fő – esett, éppen annyi, ami a kategórián belül a férfiak száma volt. *A Magyar Korona országaiában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, 743.
- 7 A Szelényi-alapítvány 50 éves hányódása Tápiószelén. *Az Est* 164 (1937) 7.
- 8 Balogh: Emlékbeszéd Forgó György lt. felett, 124.
- 9 Balogh: Emlékbeszéd Forgó György lt. felett, 128.
- 10 Szelényi szavait idézi dr. Kapronczay: Stessel (Szelényi) Lajos, 732.
- 11 Balogh: Emlékbeszéd Forgó György lt. tag felett, 130. A Rothschild-féle sorsjegy egy 4%-kal kamatozó, 250 pengőforint értékű kötelezvény volt. *A' m. tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1840beli munkálódásairól*, 7.
- 12 *MTAÉ* 4 (1888) 113.
- 13 1888-ban bekövetkezett halálakor – legalábbis *Az Est* jóval későbbi „oknyomozó” cikke szerint – teljes hagyatékát több mint kétmillió koronára becsülték. A Szelényi-alapítvány 50 éves hányódása Tápiószelén. *Az Est* 164 (1937) 7.

- 14 „Ez által megtörte a jeget s ezentul mindig számosabban követték példáját, mignem a magyar nyelv a természettudományok terén és az egyetemen is kivivta azon helyet, mely őt megillette” – írta a *Vasárnapi Ujság* ismeretlen nevű szerzője a Flórról szóló nekrológban, ami jól jelzi, hogy a magyar nyelvű tudományosság megalapozása valóban központi kérdés volt a korszakban. Dr. Flór Ferencz (1809–1871). *Vasárnapi Ujság* 18 (1871) 29. sz. 1.
- 15 *Beszédek*, 162., 182.
- 16 Maizner: *A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet*, 35.
- 17 *Megbővítettett közhasznú nemzeti kalendárium, 1868-diki szökő évre*, 42.
- 18 *MTA Almanach* (1910) 62.
- 19 Batizfalvy: Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József a M. Tud. Akadémia külső tagja felett, 23.
- 20 Poór: Emlékbeszéd Flór Ferencz felett, 6.
- 21 Az 1873-ban elhunyt Kajdácsy István 12 000 forintot hagyott az Akadémiára, ez azonban csak 12 év múlva került kifizetésre. *MTAÉ* 2 (1874) 16.
- 22 A Magyar Tudományos Akadémia 1874. május 31-én tarott XXXIV-dik közülésének tárgyai. Elnöki megnyitóbeszéd gróf Lónyay Menyhértől, 1874. *MTAÉvk* (1873–1875), 4.
- 23 Hőgyes: *Emlékkönyv*, 9–12.
- 24 Lumniczer: Emlékbeszéd Balassa János tnr. fölött.
- 25 Rózsay: Emlékbeszéd néhai dr. Kovács-Sebestyén Endre lev. tag. fölött, 5.
- 26 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól*, 12.
- 27 Az emlékbészéd írója szerint élete során 100 000 forint nagyságú vagyont gyűjtött. „Barátjai és tisztelőiről megemlékezvén, néhány nappal halála előtt ékszereit, részint maga azok közt osztogatta ki, részint lepecsételve és czimezve »baráti emlékül« számukra hagyta. Még a volt boncztoni szolga hűségét is azzal jutalmazta, hogy neki 1200 forintot hagyományozott. Azon felül szerzett vagyonából 35 000 forintot hagyott nemes és kegyes célokra.” Lenhossék: *Emlékbeszéd, melyet néhai Csausz Márton*, 30–31.
- 28 *MTA Almanach* (1896) 181.
- 29 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1898–1899*, 204.
- 30 *MTA Almanach* (1896) 177. Beszédes az is, hogy a Balassáról szóló emlékbészédek lényegében intézményteremtő és oktatói tevékenységét nevezik meg „hagyatékaként”, pénzbeli adományairól kevés szó esik. Jendrássik: Balassa János. Lumniczer: Emlékbeszéd Balassa János tnr. felett.
- 31 Az adományt először említő, 1897-ben kelt Duka-levél szövegét Szállási Árpád közölte elsőként. Szállási: Adatok, 129–130.
- 32 A mérnök mecénások csoportja, születésük sorrendjében a következőkből állt: Hollán Ernő (1824–1900), Tomori (Theodorovits) Anasztáz (1824–1894), belecskai Mechwart András (1834–1907), Bergh Károly (1838–1889), rozsnyói Pekár Imre (1838–1923), Fabriczy Kornél (1839–1941), vágvecsei Wellisch Alfréd (1854–1941), egerfarmosi Kandó Kálmán (1869–1931).
- 33 A társadalom korszakra jellemző átalakulását mutatja az „új-nemesek” megjelenése a csoportban: a Hollán, Mechwart és Pekár családok a 19. század végén, a Wellischek pedig 1910-ben kaptak nemességet, mindannyian modern hivatásukban elért eredményeik elismeréseként. Ugyancsak sokszínű a mérnök-mecénások felekezeti összetétele: Hollán mellett római katolikus volt két kikeresztelkedett izraelita, Wellisch és Teleszky; a görögkeletieket képviselte Tomori (eredetileg Teodorovics); református volt Kandó; a legnagyobb számban és arányban pedig evangélikusokat találunk közöttük, e felekezethez tartozott Bergh, Fabriczy, Mechwart és Pekár is.
- 34 Hanák: A tőkés vállalkozótól, 580.
- 35 Gottdank: Dinasztiák: Wellischék.
- 36 Balla–Padányi: Műszaki kiválóságok: Hollán Ernő, 34–41.
- 37 Pekár–Pénzes: Pekár Imre, 514.
- 38 Pekár–Pénzes: Pekár Imre, 517.
- 39 Kiss: A Műegyetem rövid története.
- 40 Minden bizonnyal a Műegyetem közvetlen intézményi előzményének tekinthető, 1782 óta fennálló Institutum Geometricumban végzett, ahol a mérnökképzés három-, majd kétéves továbbképző tanfolyam keretében valósult meg. A tudományegyetem vagy a vidéki akadémiák bölcsészeti tanfolyamának elvégzése után lehetett ide felvételt nyerni.
- 41 M.: A magyar mérnök-egylet első közgyűlése. *Pesti Napló* 17 (1866) 4890. sz. (aug. 7.) 1.

- 42 *AE* 5 (1897) 238–243.
- 43 *AE* 32 (1921) 94–100, 279.
- 44 *Építő-Ipar* 25 (1889) 283; *AE* 5 (1890) 193. Utóbbi szerint az örökösök egy éven belül tartoztak volna átadni az összeget az Akadémiának, erre azonban csak 1900-ban került sor.
- 45 Tudományos tevékenysége elismeréseként az Akadémia 1858-ban levelező tagjai közé választotta. Székfoglaló előadását a matematika gyakorlati alkalmazásának szentelve a gabonamalmokról tartotta. *MAÉrt Math* 1 (1860) 3–20.
- 46 „Majd mindenki ajándékkal járul újév napján kedves övéihez” – kezdte például 1856. december 30-án írott levelét, amelyben 400 forintot adott az Akadémiának a tudományos irodalom támogatására. *MAÉrt* 17 (1857) 114–115.
- 47 Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól. XIX. Tomori Anasztáz (1823–1894). *AE* 12 (1894) 718–723.
- 48 A M. T. Akadémia Alapszabályai. 15. §. *MTA Almanach* (1869) 110.
- 49 Berzeviczy: Fabriczy Kornél tiszt. tag emlékezete, 1., 3.
- 50 Pekár–Pénzes: Pekár Imre.
- 51 *AE* 31 (1920) 260–261.
- 52 *AE* 37 (1926) 187–188.
- 53 *AE* 39 (1928) 137., 148–150.
- 54 Galgóczy Károly (1823–1916), Kautz Gyula (1829–1909), gávai Gaál Jenő (1846–1934), görzsönyi Vargha Gyula (1853–1929), Popovics Sándor (1862–1935), jeszeniczei és vadasi Jankovich Béla (1865–1939) és Teleszky János (1868–1939). A csoport társadalmi összetételéről sokat elárul, hogy – a mérnökökkel szemben, akiknél a nemesi címet több esetben maga a mecénás kapta az iparban elért érdemeiért – többen is közülük a 16–17. századig visszanyúló nemesi múlttal rendelkező családból származtak: Galgóczy, Gaál, Vargha és Jankovich is. Ezekben a családokban a jogász diploma megszerzése leggyakrabban a családi hagyomány fenntartását, és az elszegényedés elől való menekülés egyik lehetségesnek tartott útját jelentette. A közgazdászok felmenői között a régi nemeseken kívül a mérnökökhöz hasonlóan találunk tisztviselő-értelmiségieket (Popovics, Teleszky) és városi polgárt (Kautz) is. Felekezeti összetételük az előző csoportokéhoz hasonlóan tükrözi a korszak sokszínűségét: három római katolikus (Jankovich, Kautz, Popovics) mellett két református (Galgóczy és Vargha), egy evangélikus (Gaál) és egy kikereszkedett izraelita (Teleszky) családból származót találunk.
- 55 Vö. Bekker: A „praktikus eszmemenetektől”, 25.
- 56 Amikor Galgóczy 1846-ban ügyvédi vizsgát tett, akkor ennek még nem volt előfeltétele a doktorátus, csak az egyetemi ügyvédi vizsga. 1852-ben született az a pátens, amely az ügyvédi vizsga előfeltételévé tette a jogi doktorátust, aminek a megszerzése a négyéves tanfolyam elvégzésével és az államvizsga letételével volt lehetséges. Nagy: A magyar jogi oktatás.
- 57 *AE* 20 (1909) 397–398.
- 58 Földes: Kautz Gyula ig. és r. tag emlékezete.
- 59 Kautz 1860-ban levelező, 1865-ben rendes tag lett, 1904 és 1907 között az Akadémia másodelnöke volt. Gaál 1896-ban lett levelező, majd 1908-ban rendes tag, 1931-ben igazgató tagnak is megválasztották.
- 60 Harmat–Hild: Közgazdasági elmélet – intézmények – oktatás, 329–338.
- 61 Ehhez lásd például Lónyay Menyhért 1874-ben publikált, *A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó kormányzatra* című tanulmányát. *Nemzetgazdasági Szemle* 1 (1874) 1–18.
- 62 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között*, 36–37.
- 63 „Összegyűjtöttem másodszor is tanulmányaimat, értekezéseimet, jelentéseimet, bírálataimat és azokat a különösen újabb keletű beszédeimet, melyeket különféle alkalmakkor el kellett mondanom. Az első gyűjtemény közzététele után szerzett tapasztalataim vezettek arra az elhatározásra, hogy ezt a másodikat a Magyar Tudományos Akadémiának ajánljam fel. De mivel ez anyagilag nincs fényes helyzetben, továbbá mert az Akadémiát és magamat is meg akartam kímélni mindenféle, mostanság divatos kellemetlen kifogástól, a szükséges költségeket is felajánlottam.” – írta erről a visszaemlékezésében. Gaál: *Élmények és tanulságok*, 796. Ugyanerről lásd még: *AE* 42 (1932) 363.
- 64 Ezek közül itt csak egyet, az 1896-ban megjelent *A magyar hitelügy és hitelintézetek története* címűt említem, amelyben Vargha – értelemszerűen – Széchenyi hitelkoncepciójából bontja ki a saját érvelését. Hogy miképp értékelte Vargha – a későbbi mecénás – a Széchenyi korabeli Akadémiát, ebből a mun-

- kából is jól látható. „Az országos Magyar gazdasági egyesület ez időben a magyar tudományos akadémiával egyetemben mintegy exponense volt a magyar nemzet értelmi és erkölcsi erejének.” Vargha Gyula: *A magyar hitelügy*, 292.
- 65 *AE* 34 (1923) 123.
- 66 Hegedűs: *Popovics Sándor emlékezete*, 31.
- 67 Vécsey: *Popovics Sándor*, 195.
- 68 *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*, 24.
- 69 1928-ban például, amikor gróf Vigyázó Ferenc hatalmas vagyont hagyott az első világháború után rendkívül bizonytalan anyagi helyzetbe sodródott Akadémiára, az igazgatótanács által a hagyaték gondozására létrehozott bizottságba az Akadémia akkori elnökén (Berzeviczy Alberten) kívül – az akkor másodelnök – Vargha Gyulát, Popovics Sándort, valamint Jankovich Bélát és Teleszky Jánost is kinevezte, jóllehet utóbbi kettő ekkor még nem volt az igazgatótanács tagja. Rájuk „pénzügyi szakemberként” számított az igazgatótanács (Jankovich egyébként ekkor már levelező tagként a nemzetgazdasági bizottság tagja volt). *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*, 284.
- 70 A bizottság elnöke ekkor Gaál Jenő volt, előadója Popovics Sándor.

- 71 *AE* 38 (1927) 140., 203. A díjról lásd jelen kötetben a vállalatok adományairól Klement Judit által írt fejezetet.
- 72 *AE* 38 (1927) 195., 203.
- 73 *AE* 39 (1928) 49–53.
- 74 *AE* 41 (1931) 142.
- 75 *AE* 33 (1922) 74.
- 76 *AE* 41 (1931) 322.
- 77 A mindenkori kortársak elgondolásainak átalakulásáról az Akadémia társadalmi-politikai funkcióit, s ezzel együtt a mecénatúra funkcióját illetően lásd részletesen Vörös Antal fejezeteit *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada* című munkában, különösen a 137–186. oldalak között.
- 78 A bemutatott hivatásokhoz lazábban kapcsolódóan, az 1920-as évek elején, a „rommá vált közgazdaság” körülményei között két szervezet is felajánlást tett az Akadémia részére: a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége és a Magyar Mezőgazdák Szövetsége. A mérnökök 2000 koronát adtak az Akadémiának, a mezőgazdák pedig – a szövetkezet alapításának 30. évfordulójáról megemlékezve – 200 000 koronát. *Építő Ipar – Építő Művészet* 16 (1919) 127.; *AE* 33 (1922) 73.

FORRÁSOK

Akadémiai Értesítő (AE), 1890, 1897, 1894, 1909, 1920, 1921, 1922, 1923, 1926, 1928, 1931, 1932

Magyar Akadémiai Értesítő (MAÉrt), 1857

Magyar Akadémiai Értesítő A Matematikai és Természettudományi osztályok közlönye (MAÉrt Math), 1860

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1874, 1888

A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei (MTAÉvk), 1876

A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1861-ben jelentése az igazgató tanácsnak. Pest, 1861

A' m. tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1840beli munkálódásairól és pénztára' mibenlétéről. https://real-j.mtak.hu/8711/1/A_Magyar_Tudos_Tarsasag_jelen_tese_1840.pdf (Utolsó megtekintés: 2024. ápr. 2.)

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1869, 1896, 1910

Beszédek melyek a Magyar K. Tudomány-Egyetem MDCCCLXX.–LXXI. tanévi rectora- és tanácsának beiktatásakor Mindszenthó I. tartattak. Budán, 1870.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1898–1899. Budapest, 1899.

A Magyar Királyi József Műegyetem programja az 1893/94-ik tanévre. Második rész. Budapest, 1893.

A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Budapest, 1882.
Megbővített közhasznú nemzeti kalendárium, 1868-diki szökő évre. Pest.
Az Est, 1937

Építő-Ipar, 1889
Építő Ipar – Építő Művészet, 1919
Pesti Napló, 1866
Vasárnapi Ujság, 1871

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada: 1825–1975.*
 Szerk. Pach Zsigmond Pál – Vörös Antal. Bp., 1975.
- Balla Tibor – Padányi József: Műszaki kiválóságok: Hollán Ernő.
Műszaki Katonai Közlöny 3 (2021) 33–47.
- Balogh Pál: Emlékbeszéd Forgó György lt. felett. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* 5. köt. Buda, 1842. 124–131.
- Batizfalvy Sámuel: Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József a M. Tud. Akadémia külső tagja felett. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.* 5. köt. 10. sz. Bp., 1889.
- Bekker Zsuzsa: A „praktikus eszmemenetektől” a „doktrinär fejtegetésekig”. In: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdetétől a II. világháborúig).* Szerk. Bekker Zsuzsa. Bp., 2002. 19–39.
- Berzeviczy Albert: Fabriczy Kornél tiszt. tag emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.* 17. köt. 1. sz. Bp., 1914.
- Fekete Gézané: *Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei.* Budapest, 1988.
- Földes Béla: Kautz Gyula ig. és r. tag emlékezete. *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.* 15. köt. 5. sz. Bp., 1911. 161–213.
- Gaál Jenő: *Élmények és tanulságok.* Budapest, 1940.
- Gottdank Tibor: Dinasztiák: Wellischék, ahol nem esett messze az alma az épületfától. <https://epiteszforum.hu/dinasztiak-wellischek-ahol-nem-esett-messze-az-alma-az-epuletfatol> (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 14.)
- Hanák Péter: A tőkés vállalkozótól a hivatásos menedzserig. *Századok* 116 (1982) 577–583.
- Harmat Zsigmond – Hild Márta: Közgazdasági elmélet – intézmények – oktatás. In: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdetétől a II. világháborúig).* Szerk. Bekker Zsuzsa. Bp., 2002. 328–348.
- Hegedűs Loránt: Popovics Sándor emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.* 23. köt. 4. sz. Bp., 1940.
- Högyes Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről.* Bp., 1896.
- Jendrássik Jenő: Balassa János. A M. T. Akadémián 1870. május 28-án mondott emlékbeszéd. In: *Az orvostudomány magyar mesterei.* Bp., 1924. 47–64.
- Kapronczay Károly: Stessel (Szelényi) Lajos. *Orvosi Hetilap* 119 (1978) 12. sz. 732–733.
- Kiss Márton: A Műegyetem rövid története 1787–2000. In: *Millenniumi Évkönyv.* Szerk. és bev. Kiss Márton. Bp., 2000. 9–17.
- Lenhossék József: *Emlékbeszéd, melyet néhai Csasz Márton, orvostudor, cs. kir. tanácsos, és a leiró boncztan nyugalmazott nyilv. rendes tanára felett 1864-ik évi Szent András-hó 2-án az Egyetem legnagyobb dísztermében tartott.* Buda, 1864.
- Lónyay Menyhért: A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó kormányzatra. *Nemzetgazdasági Szemle* 1 (1874) 1–18.
- Lumniczer Sándor: Emlékbeszéd Balassa János tnr. fölött. *Orvosi Hetilap* 16 (1872) 50. sz. (dec. 15.) 861–871.

Maizner János: *A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlata 1775–1872*. Kolozsvár, 1890.

Nagy Zsolt: A magyar jogi oktatás történeti áttekintése a második világháborúig. *Jogelméleti Szemle* (2003) 2. sz. <https://jesz.ajk.elte.hu/nagy14.html> (Utolsó megtekintés: 2024. jan. 11.)

Pekár Zsuzsa – Péntes István: Pekár Imre. In: *Műszaki nagyjaink 6. Matematikusok, az oktatás, a gépészet és a villamos vontatás alkotói, kiváló lisztvegyészek*. Szerk. Péntes István. Bp., 1986. 509–616.

Poór Imre: Emlékbeszéd Flór Ferencz felett. In: *Értekezések a természettudományok köréből*. Szerk. Szabó József. III. köt. VII. sz. 1872. Pest, 1873.

Rózsay József: Emlékbeszéd néhai dr. Kovács-Sebestyén Endre lev. tag. fölött. In: *Értekezések a természettudományok köréből*. IX. köt. XIV. sz. 1879. Budapest, 1879.

Simon Katalin: Mesterségből hivatás. Sebész-mesterek és orvosdoktorok Magyarországon az egységes orvosi képzés bevezetéséig. *Korall* 11 (2010) 42. sz. 77–102.

Szállási Árpád: Adatok Duka Tivadar életéhez és munkásságához. *Orvostörténeti Közlemények* 49 (2004) 3–4. sz. 127–139.

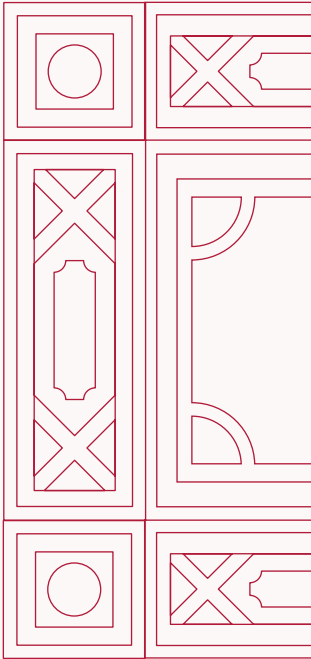
Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Bp., 1896.

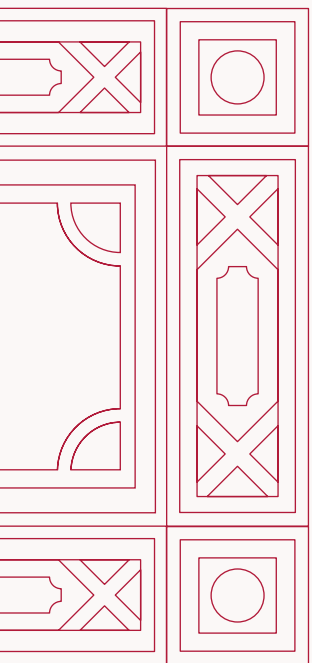
Vécsey Miklós: Popovics Sándor. In: uó: *Száz értékes magyar*. Bp., 1931. 194–196.

Vállalkozó mecénások

Konrád Miklós

A kereskedők, pénzügyi szakemberek és gyárosok által a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlott egyéni pénzadományok az 1840-es évek elejétől az 1920-as évek közepéig végigkísérték az MTA 1945 előtti történetét. A legtöbb adakozóval arányosan is a leghosszabb korszak, vagyis a dualizmus idején találkozunk. Az adományozás tényén túl az MTA vállalkozó mecénásai sem szakmai profiljukat, sem társadalmi helyzetüket tekintve nem alkottak homogén csoportot. Ugyanúgy találunk közöttük a gazdasági életben feltörekvő vagy annak csúcsaira jutott szereplőt, mint a vállalkozói szférából már részben kivonult, mindinkább az arisztokráciához idomuló nagybirtokost. Néhány jellemző vonás mégis kirajzolódik.¹

Ami elsőre szembeötlő, noha a korabeli magyar társadalom ismeretében nem meglepő: az adakozók zöme zsidó volt. Bár pontosabb lenne úgy fogalmazni: elsöprő többségük zsidó vallásúként született. A reformkori, illetve a Horthy-kori évtizedek kimagasló zsidó vállalkozóinak jelentős része ugyanis többnyire pragmatikus megfontolásokból kikeresztelkedett. A rendi társadalom idején, a reformkorban azért, hogy – ekkor még elkerülhetetlenül ezen az áron – megkaphassa a vállalkozói tevékenysége korlátlan kibontakoztatását lehetővé tevő nemességet,² a Horthy-kor antiszemita légkörében pedig a zsidó közösségtől való szimbolikus elhatárolódás törekvéséről fűtve. A mecénások elsöprő többségének zsidó származása sem jelentett tehát egységes identitást, arra azonban magyarázatot ad, hogy az irodalomtudományi, illetve szépirodalmi művek jutalmazását célzó alapítványokkal miért csak az 1870-es évek végétől találkozunk. Ennyi idő kellett ugyanis ahhoz, hogy a reformkortól kezdve fokozatosan, az 1860-as évektől tömegesen magyarosodó zsidó polgárság körében elterjedjen a magyar nyelvű kulturális termékek fogyasztása.³

A csoport vállalkozói profiljából eredő általános, szakterületüket, vagyonukat és vallásukat tekintve eltérő profilú személyeknél évtizedeken át fellelhető jellegzetességnek tekinthető, hogy e mecénások adományaikkal több esetben a hazai közgazdasági szaktudás fejlesztéséhez kívántak hozzájárulni. Hasonlóan e csoport sajátossága volt, hogy a legtöbb támogatást határozott rendeltetés nélkül kínálták

fel az Akadémiának. Ám ez sem meglepő, ha arra gondolunk, hogy számos adomány olyan vagyonos férfiak végrendeletéből eredt, akik az Akadémia mellett tucatnyi emberbaráti és/vagy kulturális egyletnek és intézménynek adakoztak, e végrendeletekben pedig az adományok listáját ritkán kísérte felhasználásukra vonatkozó utasítás.

Azokban az esetekben, amikor az összeg rendeltetése nem foglalkoztatta az adományozókat, így nem is rendelkeztek róla külön, feltételezhető, hogy a lényeg nem a *mire* volt, hanem a *miért*. Adtak, mert áldozni akartak a hazai tudományosság oltárán, vagy mert úgy érezték, hogy vagyonuk miatt erre áldozniuk illik, avagy mert ennek révén akartak elérni valamit, esetleg éppenséggel meghálálni azt, amit elértek. Csak nagy ritkán fordult elő, hogy a rendelkezés nélkül adakozó vallott adománya indítékáról. Ezt tette a hatvani előnévvel 1879. január 15-én magyar nemességet kapó Deutsch Bernát és fia, József, akik kimondottan nemesítésük alkalmából, vagyis azt meghálálva adtak „valamely hazai czélra” 20 000 forint értékű magyar aranyjáradék kölcsönkötvényt. Az ő példájuk ugyanakkor annyiban biceg, hogy a nemesi címet feltehetően eleve pénzért vásárló Deutsch Bernát a „hálapénzt” – mondhatnánk, naiv őszinteséggel – közvetlenül Tisza Kálmán miniszterelnök rendelkezésére bocsátotta, így valójában a kormányfő volt az, aki egy február 4-i leiratban értesítette az Akadémiát, hogy az összeget a tudós társaságnak ajánlja fel.⁴

A *miért* persze nemcsak a legérdekesebb, de egyben a legbizonytalanabbul megválaszolható kérdés. Az adakozókat az esetek többségében feltehetően több, részben altruisztikus, részben önérdéktől vezérelt indíték mozgatta. Mégis úgy véljük, hogy az elsődleges indíték(ok) kérdésére az esetek többségében kínálhatunk olyan elfogadható valószínűségű választ, hogy megérje erre felfűzni e fejezet alapvetően kronológiai menetét. Utóbbi magától kínálkozik, mivel az adakozók profilja és adakozásuk célja a változó politikai és gazdasági viszonyok tükröi: a vállalkozók reformkori hőskorától a dualizmus idején triumfáló kapitalizmusig, az 1867-ben győzedelmes liberalizmustól a Trianon utáni traumatizált nacionalizmusig, a fél lábbal

még a zsidó hagyományokban élő üzletemberektől a modern magyar irodalmon nevelkedett, kikeresztelkedett bankárokig. S ha az alábbiakban az adományok lehetséges motivációi között ismételt felmerül valamilyen önérdék által vezérelt szempont, érdemes szem előtt tartani, hogy bármiért adakoztak is az Akadémia részére a következőkben bemutatott vállalkozók, mindenesetre adakoztak – noha dönthettek volna úgy is, hogy semmit sem adnak. A kor szak nagypolgárságának legillusztrisabb családjai között nem egy olyan is akadt, amelynek hiába keressük a nevét az MTA támogatói között.

ADAKOZÓK 1867 ELŐTT

A reformkorban összesen két üzletember, Pollack Márk és Kanitz Mózes Löbl adakozott az MTA-nak. Noha kettejük közül a közéletben az előbbi aktívabb részt vállalt a zsidók egyenjogúsításáért folytatott, végső sikerrel 1867-ben koronázott küzdelemben,⁵ mégis az utóbbi volt az, aki adományával kimondatlanul, mégis félreérthetetlenül az emancipáció ügyét kívánta szolgálni.

1840. október 22-én kelt levelében Pollack Márk pesti nagykereskedő 42 pengőforintnyi évi járulékot kínált fel az Akadémiának, „melly summa – olvasható az MTA igazgatóságának jelentésében – általa s halálózása után özvegye által évenként lefizetendő leszen, mindkettőjük kimúltával pedig 700 pft. [pengőforint] járuland vagyonyokból az acad. pénztárába”.⁶ Pollack Márk végrendeletében összesen 49 000 pengőforintot hagyott jótékony célokra. A jelentős összeg talán azzal is magyarázható, hogy házassága gyermektelen maradt. Az Akadémiának szánt – e végrendeleti összegben belüli szerényebb – adomány Pollack polgári ethoszából fakadhatott, amely egyebek mellett a közművelődés és a hazai tudományok illő támogatását is magában foglalta. Ezt az értékrendet tükrözi ugyanis az oldalági rokonaihoz intézett felszólítása, miszerint vagyona nekik juttatott része viszonzásul emlékét tisztos és hasznos honpolgári élettel, valamint gyermekeik illetén nevelésével tiszteljék meg.⁷

Kanitz Mózes Löbl 1818-ban nyitotta meg Pesten nürnbergiáru-nagykereskedését.⁸ Az 1830-as években külföldre is kiterjesztette üzleti kapcsolatait, az 1840-es években már bankügyletekkel is foglalkozott. Az Akadémiához 1842. július 21-én intézett levelét a „Nemes Intézet” méltatásával kezdte, amely „bő tudományosságát arra fordítja, hogy az örök igazság világa, a valláskülönbség nélküli tiszta felebaráti szeretet és az embernek tettei utáni méltányoltatása terjesztessék, s így a valódi felvilágosodás és az ország minden lakosainak egyesítése, közös édes honunk szellemi emelésére előmozdítassék”. E magasztos céltól „mélyen meghatva” kívánta „valamely adománnyal elősegíteni” annak megvalósulását, nevezetesen az MTA tőkéjéhez csatolandó három darab, összesen 190 pengőforint értékű sorsjeggyel.⁹ A zsidók egyenjogúsítása érdekében burkoltan felszólaló nagykereskedő figyelmét aligha kerülte el, hogy az Akadémia két évvel korábban, 1840. szeptember 5-én levelező tagjává választotta, elsőként a zsidók közül, a hazai emancipációs küzdelem egyik élharcosát, az utóbbi református teológusként Ballagi Mór néven ismert Bloch Mór-cot, részben a Tóra magyar fordításának első kötete elismerésül,¹⁰ „de a kor fejlődésének is tekintetéből”, írták a Blochot levelező tagul ajánló akadémikusok, köztük Eötvös József.¹¹

Az Akadémiát támogató vállalkozók csoportjában az önkényuralom idején jelent meg az első vérbeli mecénás, valamint ekkor tűntek fel az első olyan adakozók, akiket bevallásuk szerint elhunyt családtagjuk iránti kegyeletük motivált, illetve akik a közgazdasági ismeretek hazai bővítését kívánták támogatásukkal elősegíteni.

A vállalkozó mecénás típusát megtestesítő Sina Simon 1858-ban 80 000 forintos alapítványt létesített az Akadémia részére, amelynek tőkéjét kamatostul az MTA – végül 1865 végén felavatott – székházára, Sina szavaival az Akadémiához „illő lakhelyre” kívánta fordíttatni¹² (1. kép). Az apja

– az 1832-ben báróvá tett Sina György – cégébe 1835-ben belépő Simon apja halála után már főleg birtokai irányításával foglalatostkodott. Az ő alapítványa volt az MTA székházára szánt legnagyobb magánadomány. Viszonzásul a bárót az Akadémia 1858. december 19-én igazgatósági tagjai közé választotta.¹³

Kötetünkben külön fejezet számol be az MTA székházának támogatóiról, így csak futólag említjük, hogy az Akadémia által 1858-ban az építkezés költségeinek fedezésére kezdeményezett gyűjtés több vállalkozót is adakozásra indított. Az apjuk, Wodianer Sámuel révén 1844-től magyar nemes Wodianer Mór és öccse, id. Wodianer Albert fejenként 1000-1000 forintot adott; a magyarországi zsidó vallásúak között 1859-ben elsőként – igaz, még nem magyar, hanem osztrák – nemessé tett Schey Frigyes kőszegi nagykereskedő 1050 forintot szánt e célra; Madarász András Gömör megyei evangélikus vasgyártulajdonos pedig 500 forintot, amit megtoldott további 500 forinttal az Akadémia alaptőkéje számára.¹⁴

A vállalkozó mecénások körében a gyermeki pietás első példája a katolizálását követően 1825-ben szitányi előnévvel magyar nemességre emelt Ullmann Mór fiai, Ullmann Adolf és Izidor által az Akadémia részére létesített 10 000 pengőforintnyi alapítvány volt, amelyet, írták Dessewffy Emil akadémiai elnöknek 1861. január 8-án kelt levelükben, „néhai szitányi Ullmann Móricz János úr neve és emléke iránti kegyeletből és tiszteletből” kívánták létrehozni. Az összeg felére vonatkozóan Adolf és Izidor nem szabtak rendeltetést, a másik feléből az Akadémia szegény és szorgalmas magyar ifjakat volt hivatott segélyezni, hangsúlyozottan valláskülönbség nélkül.¹⁵

Egy nem különösebben ismert kereskedő volt az első, aki az MTA-nak kínált adományával kifejezetten a tudományos alapú gazdasági ismeretek hazai bővítéséhez kívánt hozzájárulni. A 18. század végén Észak-Macedóniából betelepült családból származó, görögkatolikus Dóra Szilárd pályadíjáról az Akadémia 1867. május 27-i ülésének jegyzőkönyvéből értesülünk. Az ekkor már Bécsben élő nagykereskedő 2000 o. é. forintos alapítványára nézve megszabta, hogy „a nevezett összeg tőkésített kamatjából, hároméven-

ként, ötven darab arany pályadíj tűzessék ki, egy a kereskedelem körébe vágó tudományos értekezésre”.¹⁶

VÁLLALKOZÓ MECÉNÁSOK A DUALIZMUS ÉVEIBEN

Az Akadémiát támogató vállalkozók dualizmus kori történetének legszembeszökőbb sajátossága, hogy adományaik az 1880-as évek elejétől az évtized végéig teljesen elmaradtak, ami feltehetően a dualizmus ekkor jelentkező első komoly politikai és társadalmi válságában leli magyarázatát, vagyis a modern antiszemitizmusnak az 1882-es tiszai vérváddal kulmináló színre lépésében.

Az MTA tűzkárának pótlására 1869-ben 200 o. é. forintot ajándékozó Flesch Alajos pesti nagykereskedő és Pozsony megyei birtokos, bár milliomos volt, mégsem tett szert jelentős társadalmi hírnévre. Mindazonáltal ő volt az első adakozó, akinél feltételezhető, hogy a nemesi cím iránti sóvárgása és adománya között fennállt valamilyen ok-okozati kapcsolat.¹⁷ E feltételezésnek nem a februári tűzkárt gyorsan követő kisebb adomány az alapja, hanem az időbeli egybeesés a nagykereskedő által az Akadémiának – a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján – 1872 végén rendeltetés nélkül juttatott 1500 o. é. forintnyi adomány és az 1873. májusi nemesítése között, amelyet adománylevele szerint többek közt „több jótékony és hazafiúi vállalat jelentékeny gyámolítása” révén érdemelt ki.¹⁸

Ifj. Wodianer Albertnek, Wodianer Mór fiának a földi javakból nem sok minden maradt, amit még megszerezni kívánhatott. 1870-ben azzal a feltétellel bocsátott 2000 o. é. ezüstforintot az Akadémia rendelkezésére, hogy az összeg, mint írta április 8-án kelt levelében, „két éven át egy-egy ezer ezüst forint erejéig fordíttassék egy a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai osztálya [helyesen: bizottsága] által kijelölendő oly szegény ifjú segélyezésére, ki a nemzetgazdaság terén már ide haza némi jelét adta e pályára lett hivatásának, s e részben külföldön kíván bővebb ismereteket szerezni”. A tanulni vágyó ifjúságnak, szólt az indoklás, „minél bővebb alkalma nyílik

tudományos ismereteinek gyarapítására a külföldön is: annál jobb erők állanak a haza rendelkezésére, mire kivált nemzetgazdasági téren oly annyira szükségünk van”.¹⁹ Négy évvel később, 1874. június 30-án kelt és hasonló tartalmú levele kíséretében ifj. Wodianer Albert további 6000 frankot adott az Akadémiának két, a „nemzetgazdaság terén” tehetségét már valamelyest bizonyító „szegény ifjú” egy-egy éves külföldi tanulmányútjának a finanszírozására.²⁰ Amikor a mecénás „másod ízben tett hazafiúi áldozatát” az Akadémia „örvendetes tudomásul” vette, a reformkorban kitért és katolizált apja révén 1863 óta osztrák bárói címmel rendelkező Wodianer Albert már magyar báró is volt, mivel az osztrák címet április 23-án Magyarországra kiterjesztve Ferenc József magyar bárói méltóságot adományozott Wodianer Mórnak és törvényes utódainak, így Albertnek is. Elképzelhető, hogy ifj. Wodianer Albert második adománya nem volt teljesen független a magyar bárói címtől. Ugyanakkor ez már nem jelentett különösebb presztízsnövekedést az ország két legexkluzívabb klubjába, a Nemzeti Kaszinóba és a Lovaregyletbe régóta felvett, 1865 óta országgyűlési képviselőnek is rendre megválasztott Wodianer Albert számára. Adományozásai sokkal inkább a hazai elit új, részben vele is kialakuló típusa, az elkötelezetten modern, zsidó származású magyar főúr gesztusaként értelmezhetők (2. kép).

Lévay Henrik csoportunk első olyan mecénása, aki – 1878 júniusában az Akadémiához intézett levele szerint – több területen, több tudományágban kívánt pályadíjat hirdetni, és így a gazdasági témakörön túllépve már a bölcsészettudományokat is szponzorálta. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság alapításában részt vevő Lévay, aki ekkor a társaság igazgatója volt, 10 000 o. é. forintos alapítványt létesített az MTA számára, amelyből minden évben 500 forintnyi jutalom volt kitűzendő „felváltva nemzetgazdasági és mezőgazdasági kérdésekre; továbbá a hazai történetből és irodalomtörténetből vett essay-szerű monographiákra”.²¹ Az 1868-ban nemességet nyert, s ezzel a dualizmus első zsidó vallású nemesei közé tartozó Lévay egész életében bőkezűen adakozott, kulturális és emberbaráti célokra egyaránt. Filantrópiáján túl az a törekvés is

2. kép. Ifj. br. Wodianer Albert, 1865 körül

motiválhatta, hogy bebocsáttatást nyerjen a hagyományos elit körébe. Ez a szándéka maradéktalan sikerrel járt: 1862-ben beválasztották a Nemzeti Kaszinóba, 1865-ben a Lovaregyletbe, végül 1897-ben – kilenc hónappal 70 évesen történt katolizálását követően – bárói címet is kapott (3. kép).

Amizoni Károly római katolikus budapesti kereskedő és háztulajdonos 1877. május 22-i végrendeletében 2000 o. é. forintot adott az Akadémia alaptőkéje javára. Ezenfelül úgy rendelkezett, hogy élethossziglan haszonélvező háztartásvezetője, Ries/Riesz Cecília halála után a Deák Ferenc és Miatyánk utca sarkán található háromemeletes háza alapjául szolgáljon egy tíz éven belül létrehozandó „országos magyar nőnevelő intézetnek”. Az Akadémia 1879. decemberi ülésén Amizoni halálát követően bemutatott végrendelet a kereskedő hazafias motivációja iránt nem hagy kétséget. Az adakozó az Akadémiát mint „a magyar nyelv és a magyar szellem hivatott őrét” arra kérte fel, hogy örködjék szándéka megvalósulása fölött,²² illetve afelett, hogy a jövőbeli intézmény „mindenkor tisztán magyar jellemű és irányú legyen”. A hagyományának köszönhetően létesített Amizoni Országos Magyar Nőnevelő Intézet végül 1908 őszétől kezdte meg működését.²³

A motiváció kérdése Ullmann Károly fiai esetében is egyértelműnek tűnik. Ullmann Imre pesti nagykereskedő maga és testvérei, Lajos és Sándor nevében az Akadémiához 1880 tavaszán intézett levelében apja elhunytakor alkalomból 3000 forint osztrák ezüstjáradékot bocsátott a tudós társaság rendelkezésére a célból, hogy az összeg háromévente felszaporodó kamatait a megboldogult nevét viselő jutalomdíj alapítására használja fel, a kitűzendő kérdéseket pedig az intézmény „a közgazdasági tudományok köréből válassza”.²⁴ A megboldogult Ullmann Károly maga is rendszeresen adakozott, bár nem az Akadémiának, hanem elsősorban fővárosi (zsidó) rászorulóknak, árvaházaknak és kórházaknak, vagyis még csak lokális szinten.²⁵ A helyi jótékonyági egyleteket segítő apa után országos intézménynek adakozó fiai közül Sándor közéleti ambíciókat is dédelgetett – 1881-ben még sikertelenül indult az országgyűlési választásokon, de 1884-ben már bejutott a

3. kép. Lévy Henrik, 1883

parlamentbe –,²⁶ és méltán gondolhatta, hogy társadalmi pozíciója szempontjából az MTA támogatása nem lenne haszontalan költekezés. Az viszont kétséges, hogy az időbelileg egyébként egybeeső, a három fiú által erényi előnévvel 1880. szeptember 19-én kapott osztrák lovagi rang bebiztosítására Ullmann Imre és testvérei éppen a magyar akadémia támogatását szemelték volna ki.²⁷ Az Akadémiának szánt adományukat inkább a gyermeki pietás megnyilvánulásaként értékelhetjük.

A 34 évesen megözvegyült Herzfelder Izidorné, született Steiner Emma esetében férje emléke megörökítésének vágyán kívül egyéb motiváció fel sem merül. „Istenben boldogult felejthetetlen férjem Herzfelder Izidor emlékét tisztelni akarván”, írta a 47 évesen elhunyt nagykereskedő özvegye az MTA igazgatóságának, 300 forint névleges értékű osztrák államkötvényből álló alapítványt tett, azzal a kéréssel, hogy annak kamatait az Akadémia olyan pályadíjak jutalmazására fordítsa, „mely a magyar irodalmat előmozdíthatja”.²⁸ Valószínűleg az összeg túl csekély volta magyarázza, hogy az alapítvány végül nem jött létre.

Az 1880-as évek elején, amint már jeleztük, az adományok hirtelen elmaradtak. Bár persze a véletlen műve is lehet, mégis az a valószínűbb, hogy a politikai és társadalmi antiszemitizmus ekkortól látványos felerősödése lohasztotta le a zömében zsidó vallású vagy származású nagypolgárság adakozó lelkesedését. Mindenesetre 1881 után – özv. Herzfelder Izidorné felajánlását követően – 1888/89-ig kellett várni a következő adományig. Ekkor az evangélikus Schneider József budapesti rövidáru-nagykereskedő külön rendelkezés nélkül 500 o. é. forintos hagyományt tett az MTA számára, bár az összeg kifizetése Schneider József és felesége, Mosánszky Zsuzsanna közös végrendelete alapján csak utóbbi halála, vagyis 1891 után vált esedékessé.²⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a Schneider házaspár egyéb célokra jóval többet áldozott, így például 10 000 o. é. forintot hagyott a Protestáns Országos Árva-házra, illetve 6000 o. é. forintot szegény keresztény középiskolai tanulók megsegítésére.³⁰ E tekintetben a házaspár esete nem egyedi, utánuk is többen akadtak, akiknél az Akadémiának kínált adomány jóval alatta maradt a klasz-

szikus emberbaráti célokra – szegények, betegek, árvák stb. gyámolítására – szánt összegeknek.

Az MTA javára az 1890-es években adakozó vállalkozók közül Schossberger Zsigmond nagykereskedő és földbirtokos volt az egyetlen, aki pontosan meghatározta adománya rendeltetését. Eötvös Loránd akadémiai elnök az MTA II. osztályának 1890. március 10-i ülésén jelentette be Schossberger Zsigmondnak „az ülés folyamán hozzáérkezett levelét”, amelyben 10 000 o. é. forintot küldött az Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának, „oly célból, hogy annak évi kamatai a külföldi nevezetes nemzetgazdasági írók munkáinak magyar nyelven kiadására használtassanak föl”.³¹ Huszonhét évvel korábban Schossberger Zsigmond apja, Schossberger Sájé Wolf/Simon Vilmos nagykereskedő azzal hálálta meg a zsidó vallásuk között elsőként, 1863. január 10-én kapott magyar nemességét, hogy 10 000 o. é. forintot tett le a helytartóságnál „irodalmi célok előmozdítására”.³² Fia valószínűleg küszöbön álló címadományozását kívánta előmozdítani. Első zsidó vallású magyar nemes apja után 1890. március 12-én Schossberger Zsigmond lett az első magyar bárói címben részesülő zsidó. Bárói rangra emelése mindenkit meglepett. „Az emberek kérdezik: Schossberger Zsigmond úr kicsoda? Micsoda érdemeket szerzett Schossberger Zsigmond úr? Miért kapta e kitüntetést?”, értetlenkedett a konzervatív liberális *Budapesti Hírlap*, majd hozzátette: „feltűnő”, hogy az Akadémiának, valamint a hírlapírók nyugdíjintézetének felajánlott adományok közvetlenül a rangemelés előtt történtek, „mintegy bevezetőül a bárói kinevezéshez”.³³ Az ügyben a függetlenségi párti Meszlényi Lajos még interpellációt is intézett a király személye körüli miniszterhez, báró Orczy Bélához, akinek semmitmondó feleletére adott válaszában a képviselő már nyíltan a Szabadelvű Párt kaszárnyájába Schossberger által állítólag befizetett összeget jeltette meg bárósítása egyik magyarázataként.³⁴

Schossberger Zsigmonddal szemben az 1892-ben elhunyt üzletember, magánbankár és politikus, Wahrmann Mór annál inkább elmulasztotta meghatározni adománya felhasználásának célját, hogy az MTA-nál létesített Wahrmann-jutalomról nem is ő maga döntött. Wahrmann – aki

4. kép. Wahrmann Mór,
1875–1880

1869-ben Magyarország első zsidó vallású országgyűlési képviselője lett, majd 1883-tól a Pesti Izraelita Hitközség teljhatalmú elnöke – végrendeletében 5–6 millió o. é. forintra becsült vagyonából 50 000 forintot hagyott „közérdekű és kegyeletes” célokra, az összeg felosztását pedig egy öttagú bizottságra bízta. Ez a bizottság 1893-ban 10 000 o. é. forintos alapítványt létesített a nevére azzal a megbízással, hogy a tőkésített kamatokból az Akadémia minden harmadik évben annak a magyar állampolgárnak ítéljen 1000 o. é. forint jutalmat, „aki az ipar és kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok [...] fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett”.³⁵ Mivel az akadémiai jutalomdíj nem Wahrmann közvetlen akaratát tükrözte, így a *miért* kérdése itt irreleváns. Annyi azonban megjegyezhető, hogy ha az Akadémiának nem is, egyéb, elsősorban emberbaráti intézményeknek Wahrmann Mór rendszeresen adakozott, bár egy megjegyzése azt sejteti, hogy ezt nem csupán őszinte szándékból tette, hanem legalább részben státuszával járó társadalmi hivatása keserű és vállalkásából³⁶ (4. kép).

1894 márciusában Pollák Jakab budapesti nagykereskedő viszont minden valószínűség szerint őszinte testvéri kegyeletből létesített saját vagyonából akadémiai alapítványt bátyja, dr. Pollák Henrik emlékére. A 6000 o. é. forintos adomány felhasználását illetően Pollák Jakab annyi útmutatóval szolgált, hogy az Akadémia az összeg tőkeje-vedelmét az orvos-, illetve statisztikatudomány körébe vágó díjakra fordítsa, esetleg „a nemzeti közművelődés terjesztésére”. Az MTA végül úgy döntött, hogy a tőke kamataiból minden harmadik évben 750 forintos jutalomdíjat tűz ki, „fölváltva orvosi- vagy természettudományi, másrészt a tudományos statistika (demographia, statisztikai módszertan) vagy a társadalmi tudományok körébe tartozó pályakérdésekre”.³⁷ Pollák Jakab testvére iránti odaadásáról az *Egyenlőség* című neológ zsidó hetilap 1894. március 16-i száma tudósít részletesebben. A cikkből az is kiderül, hogy az MTA-nak felkínált 6000 forint a kereskedő által orvos fivére emléke ápolására szánt összegnek csak kisebbik részét képezte: „Pollák Henrik dr., kinek működését két hét előtti számunkban ismertettük, betegsége napjaiban egészen testvére, Pollák Jakab nagykereskedő szerető gondozá-

sának tárgya volt. A hű testvér nem távozott ágya mellől, maga nyújtotta neki az orvosságot, és testvériesen gondoskodott a beteg apró kívánságairól, öltöztette, feje alját igazgatta, akár egy gondos anya beteg gyermekénél. És ez a ritka szeretet megnyilatkozott a boldogult halála után is. Pollák Jakab testvére nevére 25 000 forintnyi jótékony alapítványokat és adományokat tett.”³⁸

Az Akadémia 1894-ben a 86 évesen, „aggaszályban”, vagyis végelgyengülésben elhunyt megyeri Krausz Mayer hagyatékából is részesedett 1000 forint erejéig. Az 1882-ben nemesített kereskedő, gőzmalom-tulajdonos és szeszgyáros végrendeletében 1 850 698 forintra rúgó vagyonából 20 900 forintot szentelt jótékony célokra, aminek alig 5%-át hagyta az MTA-ra határozott rendeltetés nélkül, feltehetően leginkább a nagypolgári státuszából fakadó iratlan elvárásnak eleget téve.³⁹

Az 1897 nyarán bekövetkezett halálát követően az ismeretlenségből rövid ideig a közvélemény érdeklődésének előterébe került Taub Salamon posztumusz hírnevét ki-mondottan végrendelete bőkezűsége váltotta ki. Az 1870-es években visszavonult bőrkereskedő és emberkerülő agglégény igazi nagylelkűsége abban nyilvánult meg, hogy összesen 600 000 forintot, vagyis 1,2 millió koronát hagyott közhasznú és jótékony célokra, ami a teljes vagyona mintegy 60%-át tette ki.⁴⁰ Az Akadémia ebből „csekély” 2000 forinttal gazdagodott, amivel a hagyományozó az MTA alapítóját kívánta növelni.⁴¹

A dualizmus utolsó két évtizede során az Akadémiát támogató vállalkozók feltételezhető motivációi a korábbiakhoz hasonlóan rendszertelenül váltakoztak, ugyanakkor eggyel bővültek is. Az adományok felhasználását illetően továbbra is a határozott rendeltetés hiánya volt a gyakoribb. Ez csak részben magyarázható azzal, hogy az ilyen adományok minden esetben végrendeletek révén gazdagították az Akadémiát, hiszen a kronológiai sor élén álló id. Wodianer Albert, a már említett ifj. Wodianer Albert nagybátyja szintén végrendeletileg hagyott komolyabb összeget az Akadémiára, ám ezt pontos utasítás kíséretében tette. Az apai kereskedőcéget 1851-ben megöröklő, 1843-ban katolizált id. Wodianer Albert jelentős szerepet töltött be a ha-

zai hiteléletben, részt vett számos bank vezetőségében, de fivéréhez, Wodianer Mórhoz hasonló karrierrel nem büszkélkedhetett. Más kérdés, hogy ezt minden jel szerint nem is ambicionálta. A kedélyes, szívesen adomázó, 1886-ban magyar bárói címben részesített, a főnemesi körökbe már bőven annak előtte bejáratos üzletember és nagybirtokos adakozása unokaöccséhez hasonlóan elsősorban főúri gesztusnak tekinthető.⁴² Id. Wodianer Albert 1892-ben írta meg végrendeletét, a benne foglalt hagyományról az Akadémia ülése 1898 júniusában bekövetkezett halála után néhány hónappal tett először említést, de az alapítvány szabályzata csak 1900 tavaszára készült el. Id. Wodianer Albert azzal a céllal hagyott 25 000 forintot, vagyis 50 000 koronát az Akadémiára, hogy annak kamatait minden évben két népközségi tanító jutalmazására fordítsa. A végrendelet szerint a „növéndékeiket szeretettel nevelő s a leghelyesebbnek ismert tanmód szerint oktató” tanítókat a tankerületi hatóságok ajánlatai alapján az MTA kebeléből felállított bizottságnak kellett kiválasztania.⁴³

Az id. Wodianer Albertnél 42 évvel fiatalabb és fakitermelésből meggazdagodott, ám kortársai szerint a kétes módszerektől sem idegenkedő Groedel Ármin adakozása 1902-ben valószínűleg inkább a hagyományos elitbe való integrálódás – az anyagi áldozat nagyságát tekintve relatíve szerény – eszköze lehetett. Az egyszeri 2000 forintos (4000 koronás) akadémiai pályadíj kitűzésével egy időben Máramaroszigetről Budapestre költöző Groedel Ármin egy évvel később Bernát és Albert testvéreivel együtt „a közjótékonyosság terén szerzett érdemeik elismeréséül” magyar nemességben részesült. A Groedel testvérek ezután szokatlanul rövid időn belül, két év múlva bárói címet is kaptak.⁴⁴ 1913-ban Groedel Ármin lánya, gyulafalvi és bogdáni Groedel Paula bárónő zsidó felekezetét maga mögött hagyva már református hitűként ment feleségül nagylányai Lónyay Istvánhoz, néhai vásárosnaményi és nagylányai Lónyay Sándor császári és királyi kamarás fiához. Az esküvőn Tisza István szolgált a vőlegény tanújaként.⁴⁵ Groedel Ármin akadémiai pályadíja nem az összeg jelentősége miatt, hanem inkább célját tekintve figyelemre méltó: ez volt a vállalkozói csoport finanszírozásával megvalósult első

5. kép. Ormódy Vilmos, 1897

olyan akadémiai pályadíj, amely korának egy égetően aktuális társadalompolitikai problémájára kívánt megoldásokat találni. Amint Groedel az Akadémiához 1902. május 12-én intézett levelében írta: „Állampolitikai érdekeink szempontjából kiválóan időszerű feladat a hazánk egyes vidékein észlelt kivándorlás megakadályozása vagy lehető csökkentése.” A nagyiparos erre nézve várt „gyakorlatilag érvényesíthető és keresztülvihető” javaslatokat.⁴⁶

Az 1901-ben elhunyt, még gyermekkorában kikeresztelkedett, 1867-ben nemesi, majd 1895-ben bárói rangra emelt Harkányi Károly 2000 forintos, szintén rendeltetés nélküli végrendeleti adománya esetében valószínűleg újfent a társadalmi ranghoz illő adakozás teljesítéséről volt szó.⁴⁷

Ezzel szemben Ormódy Vilmos alapítványa egyértelműen alapítója kulturális meggyőződéséből fakadt. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 1897-ben nemesített vezérigazgatója (5. kép) elhunyt felesége, Eisenberger Amá-

lia/Amélie emlékezetének kívánt adózni egy 10 000 koronás „irodalmi alapítvánnyal”. A háromévente kiosztandó 1000 koronás díjjal az Akadémia olyan, könyv alakban megjelent szépirodalmi műveket volt hivatott jutalmazni, írta 1903. november 17-én kelt levelében Ormódy, amelyek „a költészet kimeríthetetlen szép eszközeivel” az „örök női eszményeket” szolgálták, és esztétikai értékük mellett „a nőiség tiszta, nemes felfogásával” jeleskedtek. A magyar irodalom „ethikai emelkedettségének” ez annál inkább hasznára válna, állította Ormódy Vilmos, mivel meglátása szerint az olvasókat az utóbbi időben sajnálatos módon éppenséggel „az örök női eszményekre nézve sérelmes művek” izgatták.⁴⁸ Szavai alapján kétségtelennek tűnik, hogy alapítványát a biztosítási szakember a „modern” irodalommal szembeni fellépésnek szánta. Személyisége összetettségét mutatta ugyanakkor, hogy néhány évvel később a kistisztviselőjeként dolgozó ifjú Lengyel Menyhért

anyagi támogatásával éppen ennek az új irodalomnak egyik elkötelezett képviselőjét istápolta bőkezűen.⁴⁹

Az 1905-ben gyermektelenül elhunyt terménykereskedő, gőzmalom-tulajdonos és kétszeri országgyűlési képviselő megyeri Krausz Lajos, a már említett Krausz Mayer fia ugyancsak azon mecénások közé tartozik, akiknek a végrendeletében az Akadémia nem szerepelt kitüntetett helyen, inkább csak egy volt az adakozásból részesülő intézmények és egyesületek hosszú sorában. Apját, aki vagyonának 1,13%-át szánta jótékonyásra, Krausz Lajos messze túlszárnyalta: 2 657 446 koronában megállapított hagyatéka 37,63%-át, kereken 1 millió koronát szentelt jótékony célokra, éspedig félmillió koronát egy elszegényedett fővárosi nagykereskedők és nagyiparosok számára létesítendő menhelyre, 300 000 koronát „zsidó célokra”, 100 000 koronát „felekezeten kívüli célokra” – ezek között található az Akadémiára rendeltetés nélkül hagyott 10 000 korona –, valamint szintén 100 000 koronát egy szegény rokonok támogatására hivatott családi alapítványra. A hagyományok tételes listájából az látszik, hogy Krausz Lajos a kulturális-tudományos céloknál – másokhoz hasonlóan és szociálisan gondoskodó állam híján – fontosabbnak tartotta a szegények, árvák, betegek, süketek, vakok és „aggok” pártfogását⁵⁰ (6. kép).

A korábban Győrben, de 1909-ben már Bécsben élő Schreiber Ignác, az Osztrák–Magyar Bank főtanácsosa motivációiról nem maradt fenn forrás, cserébe viszont ismert az adománya célja: a hazai közgazdaságtan fejlődéséhez akart hozzájárulni. Az 1909 márciusában elhunyt Kautz Gyula akadémiai másodelnök emlékezetére áprilisban tett 10 000 koronás alapítványt arra szánta, hogy a kamatok minden harmadik évben „oly nemzetgazdasági munkának kiadására fordíttassanak, mely munka méltó néhai Kautz Gyula emlékéhez”.⁵¹ Ilyen célú hagyományra később már nem volt példa.

A dualizmus korában az 1915 novemberében 92 évesen elhunyt római katolikus Gillming Ferenc bőrgyáros volt az Akadémia utolsó vállalkozó mecénása. Gillming is gyermektelen maradt, emberbaráti érzületén kívül talán ez is magyarázza, hogy relatíve jelentős összeget, 30 000

6. kép. Megyeri Krausz Lajos, 1901 körül

koronát hagyott különféle jótékony és kulturális intézményekre, többek között 4000 koronát az eszéki szegényháznak, 2000-2000 koronát a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének, a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesületnek, illetve a Budapesti Jótékony Nőegyletnek, valamint 2500 koronát az Akadémiának.⁵² A *Bőripar* című szaklap Gillming Ferencben „a régi kereskedő világ” tiszteletben álló tagját búcsúztatta, a régmúlt idők tanúját, akinek a lebontott börgyárára már akkor is kevesen emlékezhetek, vélte a szaklap, hiszen „a mai Ferenc József-rakparton állt, ott hol ma ötemeletes bérpaloták emelkednek”.⁵³

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TÁMOGATÁSOK

Az Akadémia számára a Horthy-korban felajánlott vállalkozói adakozások legfontosabb sajátossága, hogy 1925-ben véget érnek. Nagyvállalatok ezután is létesítettek alapítványokat, ezt tette például 1925-ben a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. elhunyt elnökének, id. Chorin Ferencnek az emlékére, 1929-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 70 éves elnöke, Weiss Fülöp tiszteletére, vagy 1936-ban a Magyar Általános Köszénbánya Rt. néhai Berzeviczy Albert akadémiai elnök emlékére. Ezeket azonban a vállalatok adományaiként kell kezelni, nem egyéni adományokként.⁵⁴

Az egyéni vállalkozói adományok rendeltetését és lehetséges motivációit az első világháború után is a sokféleség jellemezte. Többnyire a már ismert mintázatokat követték, ám a korszakban újonnan adódott társadalmi és főleg politikai kérdésekhez is láthatóan igazodtak. Herz Viktor budapesti gyáros 1920. február 7-i és március 29-i levelében azért bocsátott 20 000 korona névértékű, 5,5%-os hadikölcsönkötvényt az Akadémia rendelkezésére, hogy kamataiból kétevente 2000 koronás pályátételt tűzzön ki „valamely szociálpolitikai kérdés tudományos kifejtésére”. Az inflációs időket mutatja, hogy Herz jelezte, ha a tőke kamataiból ennyi idő alatt nem gyűlne össze 2000 korona, a hiányzó összeget „tehetségéhez képest” saját vagyonából pótolja.⁵⁵ Herz Viktor sokfelé és bőkezűen adakozott,⁵⁶ így könnyen lehetséges, hogy alapítványa a vagyonos állam-

polgár honfitársai iránti társadalmi felelősségvállalásából fakadt. De az sem lehetetlen, hogy azt remélte, adakozása pozitív irányban befolyásolhatja névmagyarosítási kérelme elbírálását a Belügyminisztériumnál, amely a dualizmus kori gyakorlattal ellentétben a zsidók névváltoztatását ekkor már legtöbbször visszautasította. Annyi bizonyos, hogy Herz Viktor családnevének Herbertre változtatását a Belügyminisztérium 1920 végén engedélyezte.⁵⁷

Az Akadémia 1920 októberében értesült róla, hogy az 1919 júniusában elhunyt római katolikus bútorgyáros, Thék Endre 50 000 koronát hagyott az intézményre azzal a rendelkezéssel, hogy „annak kamatai oly férfiak és nők életrajzainak pályadíjára fordítandók, akik az országnak öntudatos munkásságukkal példaként szolgálhatnak, vagy oly munkák jutalmazására, melyek a magyar iparra, vagy iparművészetre, vagy ipari tanoncképzésre vonatkozó kérdéseket tárgyalnak”.⁵⁸ Hogy a magyar nagyüzemi bútorgyártás megteremtője szerint munkásságukkal kik szolgálhattak példaként az ország számára, nem tudni, de alapítványában ennél is hangsúlyosabb elem, hogy a támogatása révén a tudós testülettől elsősorban nem új tudományos eredményeket várt, hanem a szélesebb társadalom „nevelését” példaadás és/vagy képzés által. Az MTA tudományos célú alapítványaitól való eltávolodás, ami itt még csak körvonalazódott, az Unghváry László-alapítványban bontakozott ki teljes újdonságában.

Az 1919 augusztusában elhunyt Unghváry László nevét viselő alapítványt az Unghváry László Faiskola, Szőlő- és Borgazdasági Rt. nevében özvegye létesítette 1921 tavaszán, 1 millió korona névértékű értékpapírt bocsátva az Akadémia rendelkezésére. Az értékpapírok jövedelméből 10% minden évben a tőkéhez volt csatolandó, a maradék 90% tíz éven át tőkésített összegét pedig annak a magyar állampolgárnak kellett odaítélni, „aki a magyarság ügyének a nemzet jövője szempontjából a legnagyobb szolgálatot tette”. A díj „nőnek is odaítélhető” volt, ami kiemelő, hiszen ennek specifikálása ekkor fordult elő először az akadémiai alapítványok történetében.⁵⁹ (A díjat egyébként egy nő sem kapta meg.) Az MTA 1921. április 25-i ülésén megfogalmazódott az aggodalom, hogy a díj „pártpolitikai

kontroverziákba” sodorhatja az intézményt, aminek elkerülése érdekében az ülés „mellőzhetlennek” ítélte, hogy az alapítvány ügyrendje tételesen sorolja fel: a díj annak ítélhető oda, „aki a közművelődés, a közgazdaság és a közegészségügy terén a magyarság ügyének az utolsó tíz évben a legnagyobb szolgálatot tette”.⁶⁰ Végül azonban részben Gaal Jenő, konzervatív szemléletű közgazdász, volt országgyűlési képviselő és főrendiházi tag ellenvéleménye révén, aki úgy gondolta, hogy ez esetben az Akadémiának „a működés körén kívül eső feladatot sem szabad magától elutasítania”, az eredeti fogalmazás maradt érvényben. Ami a magyarság ügyének szolgálatát illeti, az alapítói intencióról az Unghváry-cég ügyvédje, Lengyel Zoltán így nyilatkozott: „mindaddig, amíg Magyarország integritása helyre nincs állítva, az alapítványtevők elsősorban az integritás helyreállítása terén szerzett érdemekre gondolnak”.⁶¹ Ennek a politikai szempontnak a megjelenése az Akadémián anynyiban nem meglepő, hogy az 1922. tavaszi közgyűlést megnyitó beszédében a másodelnök Herczeg Ferenc szintén a „magyar kultúrfölény” demonstrálását jelölte meg az MTA (új) küldetéséeként.⁶²

Mindeközben az Akadémia roppant anyagi nehézségekkel küzdött. A világháborút és a forradalmakat követő években a jelentős részben – több mint 2 millió aranykorona értékben – hadikölcsönkötvénybe fektetett alapítványi vagyon értéke jócskán megcsappant. Az MTA bevételei még a személyi és a dologi kiadásokat is alig fedezték. Ebben a helyzetben sokan adakoztak az Akadémia megsegítésére: kisemberek, bankok, banki egyesületek, történelmi arisztokrata családok mellett vállalkozók, kereskedők, bankárok is. 1921-ben Glück Frigyes szállodatulajdonos és Leopold Kornél szekszárdi bankigazgató egyaránt 5-5000 koronát adott az MTA-nak, Fekete Sándor gyáros és Wertheimer Adolf, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója 10-10 000 koronát, báró Orosdy Fülöp nagykereskedő 100 000 koronát. 1922-ben báró Weiss Manfréd 10 000 koronát adott az Akadémiának Eötvös Loránd képviselésének megvásárlására. 1923-ban szegedi Lukács József, Lukács György filozófus bankigazgató apja 20 000 koronát adományozott Tisza István összes műveinek kiadására, míg

ugyanebben az évben Weiss Fülöp, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke 1 millió koronával támogatta az Akadémia működését.⁶³

Weiss Fülöp a Horthy-kori „pénzarisztokrácia” legfelsőbb köreinek szűk csoportjához tartozott, éppúgy, mint az Akadémiát 1945 előtt egyénileg támogató kereskedő, bankár, gyáros, vállalkozó mecénások utolsó képviselője, báró Kornfeld Móric, aki Gogolák Lajos fanyar szavait idézve „a fennálló rendszer minden jelentősebb intézményének meggátolhatatlanul tevékeny mecénása” volt.⁶⁴ A dualizmus kori kimagasló bankárszemélyiségnek, a halála előtt egy hónappal, 1909 februárjában báróvá emelt Kornfeld Zsigmondnak a fia a politikában Bethlen István hívének számított, a kultúrában a *Nyugatot* támogatta, az Akadémia támogatására pedig saját bevallása szerint a fiúi kegyelet vitte. Amint Berzeviczy Albert akadémiai elnöknek írta 1924. március 23-án:

*„Édes atyám emlékét halálának tizenöt éves évfordulóján nem vélem méltóbban megörökíthetni, mint hogy a Magyar Tudományos Akadémiának »Báró Kornfeld Zsigmond alapítvány«-ul 200 (kettőszáz) millió koronát felajánljak.”*⁶⁵

A Berzeviczy köszönő szavai szerint „nagyságára nézve is példátlanul álló” alapítvány felhasználásának meghatározását Kornfeld az Akadémiára bízta, feltehetően abból a pragmatikus megfontolásból, hogy az Akadémia tudja legjobban, mire van szüksége. Az Akadémia élt is a lehetőséggel: az alapítvány célját úgy határozta meg, hogy azt lényegében bármire felhasználhassa. Az ügyrend szerint a tőke kamatait „az előző három évben megjelent oly műnek jutalmazására” kellett fordítani, „amely tudományos jelentőségénél fogva a jutalomra méltónak mutatkozik”. De a tőke jövedelmét az Akadémia ezenkívül „valamely tudományos munka nyomdai kiállításának költségeire is” használhatta, sőt, rendelkezhetett „az alapítvány jövedelmével valamely új jutalomtétel céljára is”.⁶⁶

Egy évvel később Kornfeld Móric további 225 millió koronát – 1925. október 1-től 1926 decemberéig havi 15 milliót – adott a *Budapesti Szemle* kiadásának és írói tisztelet-

díjainak biztosítására. Az 1873 óta az Akadémia folyóiratként működő kiadvány támogatásával Kornfeld olyan mecénások nyomán járt, mint Sina Simon, aki 1858-ban az MTA-székház legbőkezűbb támogatója volt. Amint arról Balogh Jenő főtktár 1927-ben beszámolt, Kornfeld nagylelkű felajánlása végre lehetővé tette, hogy az Akadémia legterjedelmesebb folyóirata újra „békebeli kiállításban” jelenjen meg.⁶⁷

Az Akadémia megalakulása és a lendületre kapó hazai kapitalizmus képviselőinek színre lépése egyidejű, és bár mindkettőnek a rendi Magyarország volt még a bölcsője, az Akadémia és a vállalkozók egyaránt a reformkori magyar liberalizmus által megálmodott polgári társadalom előhír-

nőkeinek tekinthetők. Nem meglepő tehát, hogy a meritokratikus alapokon szerveződő, származástól és vallástól függetlenül elvileg a haza minden tehetséges fia előtt nyitva álló új tudományos és kulturális intézményt a hazai vállalkozók szintű új társadalmi csoportjának számos képviselője támogatta. Egyesek azért, mert őszintén hozzá akartak járulni a modern hazai tudományosság, azon belül a kapitalista gazdaságtan fejlődéséhez, mások azért, mert adakozásuktól társadalmi presztízszük emelkedését remélték, jó hírük konszolidációját, netán valamilyen konkrét társadalmi ambíció megvalósulásának elősegítését. A vállalkozók adományainak céljai koruk politikai és ideológiai viszonyainak függvényében (is) alakultak, míg nagyságukra nézve gyakran csekélyebbek maradtak, mint az e réteg képviselői által a szociális, emberbaráti célokra szánt összegek.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, a K 143231 sz. „OTKA” projekt keretében készült.
- 2 Bácskai: *A vállalkozók előfutárai*, 140.
- 3 Konrád: Zsidó nagypolgári mecénatúra, 1093–1114.
- 4 Nyolczadik akadémiai ülés. Összes ülés. 1879. febr. 24-én. *MTAÉ* 13 (1879) 42.; Varga: A hazai nagyburzsoázia történetéből, 84. A kérdésről bővebben: Cieger: *Politikai korrupció*, 92.; A nemesítések „tarifájáról”: Halmos: Rangemelések, 445–481.
- 5 Pollack Márk tagja volt – többek között – annak a „Magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták” nevében fellépő választmánynak, amely az 1847–48-as országgyűlés előtt másfél hónappal kiadott körlevelében a zsidóemancipáció ügyének támogatását kérte a hírlapoktól és a vármegyéktől. Magyarországi izraeliták körlevele. *Nemzeti Ujság* 42 (1847) 566. sz. (okt. 1.) 622–623.
- 6 Igazgatóság jelentései. *MAÉ* 1 (1841) 103.
- 7 Bácskai: *A vállalkozók előfutárai*, 180., 182.
- 8 A nürnbergi/norinbergi áru a drogériai és kozmetikai aprócikkeknek volt a korabeli gyűjtőneve.
- 9 MTA KIK RAL K 1237: 605. Kanitz M. L. levele az Akadémiának. Pest, 1842. júl. 21.; Igazgató tanács gyűlése. Egy üléssel, nov. 24. 1842. *MTTÉvk* 6 (1840–1842) 97.
- 10 *Mózes öt könyve*. Az első két kötet – Genesis, Exodus – 1840-ben, a másik három – Leviticus, Numeri, Deuteronomium – 1841-ben jelent meg. A második kötet címdala már feltüntette, miszerint a szerző „A Magy. Tud. Társaság lev. tagja”.
- 11 Viszota: Tagajánlások, 618.
- 12 Elegyes ülés dec. 18. 1858. *MAÉrt* 18 (1858) 634. Sina 1858. aug. 14-én Bécsben kelt levelét idézi: Toldy: A M. Tudom. Akadémia történeteiről, 18.
- 13 Fokasz: Sina Simon, 990.; Kövér: Rothschild – Sina – Wodianer, 42.
- 14 Akadémiai és osztályi tárgyalások. *MAÉrt Nyelv* 1 (1860) 62.; Különfélék. *Pesti Napló* 11 (1860) 3007. sz. (febr. 21.) 2.;

- A Magyar Akadémia javára tett adakozások s alapítványok részletes jegyzéke. Uo. 3200. sz. (okt. 11.) 6.
- 15 MTA KIK RAL K 1249: 212. Szitányi Ullmann Adolf és Izidor levele Gróf Dessewffy Emilnek. Pest, 1861. jan. 8.; Napi újdonságok. *Sürgöny* 2 (1862) 154. sz. (júl. 6.) [2.]
- 16 Tizennyolczadik (philosophiai, törvény- és történettudományi, egyszersmind összes) ülés. 1867. máj. 27-én. *MTAÉ* 1 (1867) 164.
- 17 Kilenczedik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-) ülés. 1869. márc. 1-én. *MTAÉ* 3 (1869) 46.; Kövér: Budapesti milliomosok, 261.
- 18 Igazgatósági ülés. 1873. jan. 27. *MTAÉ* 7 (1873) 38. A nemessítések adatait a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található Királyi Könyvekben vettük: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/> (Utolsó megtekintés: 2023. szept. 20.) A forrásra való további hivatkozásokat eltekintünk.
- 19 Összes ülés. 1870. ápr. 25. *MTAÉ* 4 (1870) 125–126.
- 20 Összes ülés. 1874. okt. 5-kén. *MTAÉ* 8 (1874) 176.
- 21 Összes ülés. 1878. júl. 1-én. *MTAÉ* 12 (1878) 117.; Összes ülés. 1878. okt. 28-án. Uo. 141–142.
- 22 Összes ülés. 1879. dec. 22-én. *MTAÉ* 13 (1879) 174.
- 23 Igazgatósági ülés. 1880. febr. 1. *MTAÉ* 14 (1880) 14.; *Az Amizoni Károly által alapított Budapesti Orsz. Magyar Nőnevelő-Intézet*, 3–6.
- 24 Igazgatósági ülés. 1880. máj. 21-én. *MTAÉ* 14 (1880) 90.; Összes ülés. 1880. máj. 31-én. Uo. 98.; Összes ülés. 1880. jún. 28-án. Uo. 105.
- 25 Vegyes hírek. *Magyar Izraelita* (1862) (dec. 5.) 400.
- 26 A választások. *Ellenőr* 13 (1881) 278. sz. (jún. 3.) 1.; Megválasztott képviselők. Szabadelpártiak. Uo. 323. sz. (jún. 30.) 1.; *Országgyűlési almanach*. 1886, 188–189.
- 27 *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*, 94–95.
- 28 MTA KIK RAL K 1237: 176. Özv. Herzfelder Izidorné levele az MTA Igazgatóságához. Bp., 1881. dec. 18.; Igazgatósági ülés. 1882. jan. 26. *MTAÉ* 16 (1882) 18.
- 29 Igazgatósági ülés. 1888. ápr. 5-én. *MTAÉ* 22 (1888) 58.; Igazgatósági ülés. 1889. márc. 10. *MTAÉ* 23 (1889) 46.
- 30 Protestáns országos árvaházunk köréből. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 36 (1914) 14. sz. (ápr. 6.) 218–219.; Tanácsai előterjesztés a Schneider József és Zsuzsánna-féle ösztöndíj-alapítvány oklevele ügyében. *Fővárosi Közlöny* 26 (1915) 59. sz. (nov. 26.) 2323.
- 31 A II. osztály harmadik ülése. 1890. márc. 10-én. *AÉ* 1 (1890) 236–237.
- 32 Jótékonyaságok. *Nefejejts* 4 (1863) 41. sz. (jan. 11.) 511.; Groszmann: *A magyar zsidók*, 46.
- 33 Schossberger báró. *Budapesti Hirlap* 10 (1890) 80. sz. (márc. 22.) 1.
- 34 *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés*, 330–331., 374–375.; A Schossberger családról: Kövér: Nagy vagyonok legendárium, 13–32.
- 35 Ötödik összes ülés. 1893. ápr. 24-én. *AÉ* 4 (1893) 284.; Wahrmann Mór alapítványa. Uo. 490. Wahrmann Mór vagyonát illetően halálakor a *Vasárnapi Újság* 5 millió forintról írt, míg az *Egyenlőség* szerint az egyharmadra szorított fiai, Ernő és Richard fejenként 1-1 millió forintot kaptak, ami összesen 6 millió forintot kitevő örökséget jelentene. Wahrmann Mór fiai. *Egyenlőség* 16 (1893) 46. sz. (nov. 17.) 3. Az eltérő adatokról lásd Kövér: Wahrmann és fia, 192.
- 36 Amikor 1888-ban az alföldi árvízkárosultak javára rendezett jótékonyasági bazárt reklámozó *Jó Szív* című alkalmi újság megkérte, hogy írjon a lapba néhány „kedélyes, apró dolgot”, Wahrmann a következő sorokat küldte az arisztokrata hölgyekből álló szerkesztőségnek: „Több mint harminc éve, hogy jótékony bazárok, közvacsorák, tombolás estélyek buzgó látogatója vagyok. Hány szép, jószívű asszony sarcolt meg engem ez évek hosszú során át, igéző mosollyal, hálás kézzsorítással, a legkülönbözőbb ürügyek alatt, a legkülönbözőbb célokra. Kezdetben virágokkal kínáltak, későbbben pezsgővel, végtére – konyakkal. Hivatásom változatlanul egy maradt – fizettem és ismét fizettem.” Wahrmann Mór: Több mint harminc éve... *Jó Szív* (1888) (máj. 11.) 1.
- 37 Harmadik összes ülés. 1894. márc. 19-én. *AÉ* 5 (1894) 242–243.; Második összes ülés. 1895. febr. 25-én. Jegyzőkönyvi mellékletek. *AÉ* 6 (1895) 192.
- 38 A testvér kegyelete. *Egyenlőség* 13 (1894) 11. sz. (márc. 16.) 9.
- 39 Tizedik összes ülés. 1894. nov. 26-án. *AÉ* 5 (1894) 731.; Klement: *Hazai vállalkozók a hőskorban*, 248.
- 40 A Taub alapítványok. *Egyenlőség* 16 (1897) 47. sz. (nov. 21.) 8.; A százvezrek. Uo. 48. sz. (nov. 28.) 9–10.

- 41 A III. osztály hatodik ülése. 1897. jún. 21. *AÉ* 8 (1897) 531.
- 42 Bácskai: *A vállalkozók előfutárai*, 164–166.; Tóth-Barbalics: Vigyázó, Harkányi, Želeński és társaik, 80.
- 43 MTA KIK RAL K 1249: 276. A Budapesten 1898 június 17-én elhunyt méltóságos Idősb kapriorai báró Wodianer Albert úr [...] által alkotott végrendeletek s alapítványi okirat; Id. báró Wodianer Albert alapítványa. *AÉ* 11 (1900) 214–215.
- 44 A Groedel testvérek állítólagos korrupciós ügyeiről lásd Zigány: *Panama-tanulmányok*.
- 45 Házasság. *Budapesti Hirlap* 33 (1913) 15. sz. (jan. 17.) 9.; Házasság. *Uo.* 26. sz. (jan. 30.) 11.
- 46 Ötödik összes ülés. 1902. máj. 26-án. *AÉ* 13 (1902) 440.
- 47 Főtitkári jelentés az 1902. évi számadásokról. *AÉ* 14 (1903) 91. Harkányi Károly apjával, Koppély Fülöppel együtt hagyta el a zsidó vallást. A család 1867-ben változtatta nevét Koppély-ről Harkányira.
- 48 Ormódi Vilmos alapítólevele. *AÉ* 14 (1903) 670–672.
- 49 Lengyel: *Életem könyve*, 55., 57–58., 60., 65–66.
- 50 MTA KIK RAL K 1239: 283. Megyeri Krausz Lajos végrendeletének másolata. 1900. dec. 18.; Második igazgatósági ülés. 1906. febr. 2-án. *AÉ* 17 (1906) 130.; Klement: *Hazai vállalkozók a hőskorban*, 249.
- 51 Az igazgató-tanács második ülése. 1909 ápr. 29-én. *AÉ* 20 (1909) 398.
- 52 Az igazgató-tanács második ülése. 1916. máj. 4-én. *AÉ* 27 (1916) 517.; Harmincezer korona jótékony célra. *Pesti Hirlap* 1915. nov. 6. 8.; A pécsi jótékony nőegylet újabb öröksége. *Pécsi Napló* 25 (1916) 9. sz. (jan. 13.) 4–5.
- 53 Halálhírek. *Bőripar* 22 (1915) 32. sz. (nov. 15.) 11.
- 54 A vállalati adományokról lásd Klement Judit tanulmányát a kötetben.
- 55 Hatodik összes ülés. 1920. jún. 21-én. *AÉ* 31 (1920) 241.
- 56 Lásd például A Nemzeti Szalon közgyűlése. *Pesti Hirlap* 42 (1920) 30. sz. (febr. 4.) 7.; Nemhivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 54 (1920) 114. sz. (máj. 20.) 2.
- 57 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 54 (1920) 290. sz. (dec. 18.) 1.
- 58 A II. osztály hetedik ülése. 1920. okt. 4-én. *AÉ* 31 (1920) 250.
- 59 Az Unghegy László-féle örök-alapítvány ügyrendje. *AÉ* 32 (1921) 276–278.
- 60 Összes ülések. Ötödik: 1921. ápr. 25. *AÉ* 33 (1922) 60.
- 61 Tilkovszky: Az Akadémia anyagi körülményei, 278.
- 62 *Uo.* 275.
- 63 Az Igazgató-Tanács első ülése. 1921. jan. 31-én. *AÉ* 32 (1921) 36–37.; Második összes ülés. 1921. febr. 28-án. *Uo.* 45.; A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 33 (1922) 284.; A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 34 (1923) 123.
- 64 Gogolák: Romemlékek, 499.
- 65 MTA KIK RAL 682/1924. Kornfeld Móric levele az MTA elnökének. Bp., 1924. márc. 23.
- 66 A báró Kornfeld Zsigmond-alapítvány ügyrendje. *AÉ* 35 (1924) 202–203.
- 67 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 36 (1925) 74.; Balogh: A M. Tud. Akadémia, 136.

FORRÁSOK

- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)
- Akadémiai Értesítő (AÉ)*, 1890, 1893–1895, 1897, 1900, 1902, 1903, 1906, 1909, 1916, 1920–1925
- A Magyar Tudom. Akadémia Értesítője (MTAÉ)*, 1867, 1869, 1870, 1873, 1874, 1878, 1879, 1880, 1882, 1888, 1889
- A Magyar Tudós Társaság évkönyvei (MTTÉvk). Hatodik kötet. 1840–1842.* Buda, 1845.
- Magyar Akadémiai Értesítő (MAÉ)*, 1841
- Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye (MAÉrt Nyelv)*, 1860
- Bőripar*, 1915
- Budapesti Hirlap*, 1890
- Budapesti Közlöny*, 1920
- Egyenlőség*, 1893, 1894, 1897
- Ellenőr*, 1881
- Fővárosi Közlöny*, 1915
- Jó Szív*, 1888
- Magyar Izraelita*, 1862
- Nefelejts*, 1863
- Nemzeti Ujság*, 1847
- Pécsi Napló*, 1916
- Pesti Hirlap*, 1915, 1920
- Pesti Napló*, 1860
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1893
- Sürgöny*, 1861

HIVATKOZOTT IRODALOM

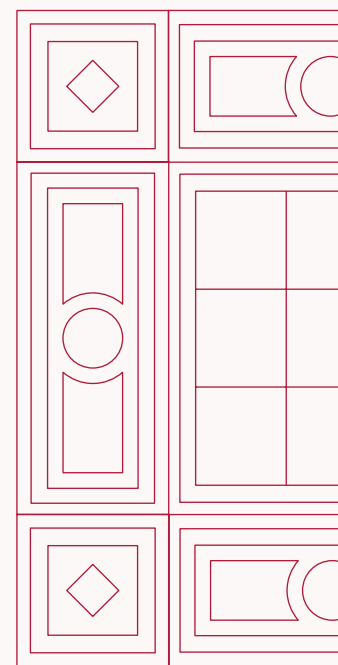
- Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XVII. Bp., 1890.
- Az Amizoni Károly által alapított Budapesti Orsz. Magyar Nőnevelő-Intézet értesítője az 1908–1909., 1909–1910. és 1910–1911. tanévről. Szerk. Polereczky Irma. Bp., 1911.
- Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten.* Bp., 1989.
- Balogh Jenő: A M. Tud. Akadémia és tagjainak munkássága az utolsó években. *Akadémiai Értesítő* 38 (1927) 127–144.
- Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon 1867–1918.* Bp., 2011.
- Fokasz Nikosz: Sina Simon 1810–1876. Kétszáz éve született a magyar tudomány és kultúra görög mecénása. *Magyar Tudomány* 171 (2010) 990–993.
- Gogolák Lajos: Romemlékek (II). Közzéteszi Nóvé Béla. *Holmi* 13 (2001) 498–517.
- Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870).* Bp., 1917.
- Halmos Károly: Rangemelések a Habsburg Monarchiában. In: *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére.* Szerk. Á. Varga László. Debrecen, 1995. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.) 445–481.
- Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében.* Bp., 2012. (Talentum sorozat 15.)
- Konrád Miklós: Zsidó nagypolgári mecénatúra és műpártolás a dualizmus idején. *Századok* 157 (2023) 1093–1114.
- Kövér György: Nagy vagyonok legendárium. *Café Babel* 7 (1997) 1. sz. 13–32.
- Kövér György: Rothschild – Sina – Wodianer. Bécsi bankárok az ún. magyar konzorciumban 1867 után. *Budapesti Negyed* 14 (2006) 4. sz. 39–52.
- Kövér György: Wahrmann és fia. In: uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok.* Bp., 2012. 185–196.

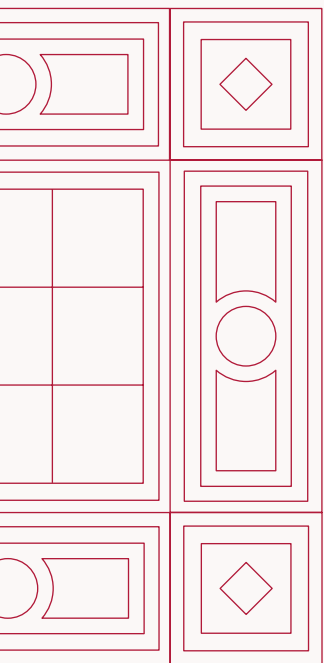
- Kövér György: Budapesti milliomosok a 19. század végén. In: uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Bp., 2012. 245–264.
- Lengyel Menyhért: *Életem könyve. Naplók, életrajzi töredékek*. Bp., 1987.
- Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*. III. Szerk. Kempelen Béla. Bp., 1939.
- Mózes öt könyve*. Magyarra fordította és jegyzetekkel fölvilágította Bloch Móricz. I–V. Buda, 1840–1841.
- Országgyűlési almanach. 1886. Képviselőház*. Szerk. Halász Sándor. Bp., 1886.
- Tilkovszky Lóránt: Az Akadémia anyagi körülményei és működésének szelleme. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975. 273–283.
- Toldy Ferenc: A M. Tudom. Akadémia történeteiről. In: *A Magyar Tudom. Akadémia évkönyvei. Kilenczedik kötet. (1848–1859)*. Bp., 1876. 12–18.
- Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Zelenksi és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok*. Főszerk. Gergely Jenő. Bp., 2010. 67–83.
- Varga László: A hazai nagyburzsoázia történetéből. *Valóság* 26 (1983) 3. sz. 75–88.
- Viszota Gyula: Tagajánlások az Akadémiában. (A megalakulástól 1847-ig.) (Vége.) *Akadémiai Értesítő* 17 (1906) 608–643.
- Zigány Árpád: *Panama-tanulmányok. Második sorozat. A máramarosi herceg*. Bp., 1906.

Vállalatok társadalmi felelősségvállalása az Akadémia javára

Klement Judit

Az Akadémia támogatói között a második világháború előtti időszakban 1860-tól folyamatosan jelen voltak a cégek és a vállalatok. Annak, hogy nem azonnal, az intézmény 1825-ös alapítását követően lelhetünk rájuk az adományozók névsoraiban, a magyarországi kapitalizmus történetében keresendők az okai, ezért is szükséges az adományok elemzése előtt a korabeli gazdasági sajátosságokról szólni.

Az MTA mecénásai sorában az 1945 előtti gazdasági élet szereplői többféle csoport tagjaként jelentek meg: 1. kereskedelemről és iparból élő – korábban rendi – városi polgárként, 2. kapitalista vállalkozóként, illetve 3. jogi személyiséggel bíró vállalkozásokként, vállalatokként. A rendi gyökerekkel bíró vagy – később is – a kézműipar vagy kis-kereskedelem keretei között maradó városi polgárok (1) üzleti jelenlétük módjaiban és üzletük volumenében különböztek az inkább vállalkozóként azonosítható üzletemberektől (2), az „új világ” – a kapitalizmus – meghatározó szereplőitől. Ugyanebből az „új világból” születtek a vállalatok és a vállalkozások (3) is, mégsem lehet őket egy csoportban kezelni a vállalkozókkal. Jóllehet a vállalatokban is emberek döntenek – a jótékony adományok dolgában is –, és a vállalati alkalmazott menedzserek akár vállalkozóként is értelmezhetők,¹ mégis fontos különbséget tenni aközött, amikor valaki a saját – vagy családja – vagyonából adakozik, és amikor egy társaság vagyont fordítják – jelen esetben kulturális, tudományos – mecenatúrára.²

A következőkben tehát önálló csoportként a vállalatok, vállalkozások akadémiai támogatásait vizsgálom meg, arra keresve választ, hogy milyen cégek, mikor, hogyan és miért támogatták az ország első számú tudományos testületét 1945 előtt.

A KORAI KAPITALIZMUS MAGYARORSZÁGON

Az Akadémiát elindító felajánlást Széchenyi és társai 1825-ben tették, s a Tudós Társaság programjának kidolgozása is az 1825–27. évi diéta idején kezdődött el. A magyarországi kapitalizmus kibontakozása szempontjában alapvető

jelentőségű jogi környezet kiépítésében ugyanakkor csak az 1840. évi országgyűlés hozta el az első számottevő eredményeket. Ezen az országgyűlésen foglalták törvénybe a szabad gyáralapítást (1840: 17. tc.), a társas vállalkozások és részvénytársaságok szabad alapításának jogát (1840: 18. tc.), a – céhektől független – kereskedőtestületek alakításának kereteit (1840: 19. tc.), és ekkortól szabályozta törvény a főként rövid távú hitelezésre szolgáló váltó használatát (1840: 15. tc.), valamint a fizetéseképtelen üzleti szereplőkkel szembeni fellépés, a csőd lefolytatásának – immár gyors és hatékony – folyamatát (1840: 22. tc.). A piacra termelésen és szabad magántulajdonon alapuló gazdasági berendezkedés, a kapitalizmus kiépülése persze nem köthető egy évhez vagy néhány törvényhez, az hosszú folyamat volt. Az idézett törvények csak jeleznek valamennyit azokból a változásokból, amelyek utat nyitottak Magyarországon az új gazdasági berendezkedésnek.

Szintén ennek a változásnak a jelzőfényeként tekinthetünk az első kapitalista jellegű üzleti intézményekre is. Az első magyarországi részvénytársaságok (Lánchíd Rt., 1837; Pesti Hengermalom Rt., 1839), az első takarékpénztár (Pesti Hazai Első Takarékpénztár, 1839), az első kereskedelmi bank (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, 1841) vagy az első biztosító (Első Magyar Általános Biztosító Társaság, 1857) mind a modern vállalkozási formák jelenlétéről, sőt működéséről tanúskodtak, és legalább ilyen fontos volt az üzleti érdekképviselő új kereteinek megjelenése az országban (kereskedelmi és iparkamarai országos hálózat, 1850; Pesti Lloyd Társulat, 1853) vagy a tőzsde megalapítása Pest-Budán (1864).³

Az évszámok és a példák két fontos megállapításhoz is elvezetnek. Egyrészt annak hangsúlyozásához, hogy a kapitalizmus kibontakozása Magyarországon az 1830–40-es évektől indult el – mondhatjuk, hogy szintén a reformkor „gyermeké” volt, csak valamivel későbbi, mint az Akadémia. Másrészt ahhoz a kijelentéshez, hogy ez a folyamat nem torpant meg a neoabszolutizmus és a passzív ellenállás korszakában sem. Sőt, ez a hosszú kibontakozás adott lehetőséget arra, hogy az 1867. évi kiegyezés után szinte azonnal berobbanhatott a *Gründerzeit*, amikor gombamód

szaporodtak az országban az ipari és közlekedési részvénytársaságok, de főleg a bankok.⁴

Az Akadémiát támogató első vállalatok alapítása szintén az 1830–1850-es évek időszakára nyúlt vissza, a magyarországi korai kapitalizmus szereplői voltak. Innen nézve kell értelmezni azt is, hogy „csak” 1860-tól jelentek meg az Akadémiának adományt tevő vállalatok: legfeljebb húszéves múlta tekinthettek vissza 1860-ban. Ahhoz, hogy jó-tékonyásra is áldozhasson egy cég, biztos üzleti alapok, jövedelmező működés, az üzletből kivonható nyereség és optimális jövőbeli kilátások kellenek. (Persze nem elképzelhetetlen ezek nélkül sem a mecenatúra, de felelősséggel űzve ezek az észszerű szempontok.) Az tehát, hogy „már” a székházépítés és tőkeerősítés 1860–1861-es kampányában adományozói szerepet töltöttek be vállalkozások, a stabilitásukra és az anyagi erejükre utal. Ráadásul azt is szem előtt kell tartani, hogy az Akadémia csak egy volt a vállalati jótekonyság lehetséges célpontjai sorában – a szociális, jóléti, oktatási, kulturális vagy művelődési intézmények között –, amelyek mind támogatást reméltek a gyarapodó vállalkozásoktól és vállalatoktól. És nem csak vállalatok kívüli intézmények szorultak rá a „gyámolításra”.

A VÁLLALATOK TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁSA

Az üzleti vállalkozások adományozói tevékenységének átfogó megnevezésére a közgazdaságtan a „vállalatok társadalmi felelősségvállalása”, illetve a bevett angol terminussal élve *corporate social responsibility* (CSR) kifejezést használja. A CSR elemzése mára kiterjedt szakirodalommal bír, mivel általános gyakorlattá vált a 20. században, még ha a jelentősége és intenzitása időben változó is.⁵ Ma már minden magára adó vállalat üzleti arculatának integráns része a társadalmi felelősségvállalás felmutatása: vagyis olyan tevékenységek – transzparens – felvállalása, amelyek túlmutatnak a vállalat konkrét üzleti tevékenységén. A témára vonatkozó elméleti szakirodalom egyik célja rendszerbe foglalni e tevékenység típusait. Egy lehetséges típusalkotó

értelmezési szempont, ha azt keressük, hogy a vállalat társadalmi felelősségvállalása kikre, milyen társadalmi csoportokra terjedhet ki. Ebből a szempontból négyféle CSR-tevékenység különböztethető meg.⁶

1. A *shareholder value theory* vagy neoklasszikus modell szerint a vállalat felelősségvállalása csak azokra és addig terjedhet ki, amíg e tevékenysége az üzleti hatékonyságát növeli. Amikor a cég tulajdonosok (*shareholders*) iránti felelősségvállalása érvényesül, akkor szükségszerűen a minél nagyobb bevételre törekedve működik, hiszen ami jó a vállalatnak, az jó a tulajdonosoknak is. E szemlélet szerint egy vállalkozásnak csak olyan társadalmi cselekvést kell felvállalnia, amit a törvény előír, és ami a tulajdonosok bevételeinek maximalizálását célozza.

2. A *stakeholder theory* vagy etikai modell szerint a vállalatnak az olyan személyekkel kell foglalkoznia, azokért kell felelősséget vállalnia, akikre hat a működése akár pozitív, akár negatív értelemben. A tulajdonosok mellett ebbe a körbe már értelemszerűen beletartoznak a cég munkavállalói, beszállítói, partnerei, vásárlói, de az a lokális közösség is, ahol egy vállalkozás működik. E szemlélet szerint a vállalat egy „befogadó közösség, egy lokalitás” része, amitől kap, és aminek éppen ezért adnia is kell, de csak helyi szinten.

3. A *corporate social performance* modell értelmében vállalkozás és társadalom két egymással összefüggő rendszer, egyazon környezetben léteznek, éppen ezért hatnak egymásra. Eszerint a vállalatok társadalmi felelőssége abból fakad, hogy gazdasági erejük alapján képesek hatni egy egész ország társadalmára, nem csak egy helyi közösségre. És azt is belátják a cégek, hogy üzleti működésükhöz szükséges a társadalom elfogadása, befogadása. E modell értelmében a vállalat CSR-tevékenysége a tágabb társadalmi környezetre is ki kell hogy terjedjen, a tevékenységétől és székhelyétől távolabbra is. Szokás ezt a megközelítést politikai modellként is értelmezni, tekintve hogy a vállalat e társadalmi erejénél fogva az állammal szemben/mellett is képviselni tudja a pozícióit.

4. A *corporate citizenship* modellben a vállalat már olyan társadalmi tevékenységet is felvállal, ami az érintett ország vagy országok társadalmán túlmutatva az egész

glóbusz iránti felelősségvállalást jelent. (Ilyenek például a klímaváltozással foglalkozó projektek.) Ezt a típusú CSR-tevékenységet többnyire multinacionális cégek gyakorolják, nemcsak azért, mert ők eleve sok országban jelen vannak, hanem azért is, mert az ő anyagi forrásaik adnak erre leginkább lehetőséget.

A Magyar Tudományos Akadémia vállalatok általi támogatása e négy elméleti típus közül a politikai modellnek felel meg (*corporate social performance*), hiszen egy országos hatókörű, összetársadalmi jelentőségű „felelősségvállalást” példáz. De a tipológia arra is felhívja a figyelmet, hogy a CSR-tevékenység jóval szűkebb hatósugárral is működhet, ami – hozzátevé immár a tárgyaláshoz a történeti dimenziót – még általánosabban érvényesült a jóléti államot megelőző korszakokban.

A 19. században az állam az emberek életének még jóval kisebb szeletét ellenőrizte, szervezte, szabályozta, olyannyira, hogy például munkaadó és munkavállaló viszonyát akkoriban még tisztán magánjogi kapcsolatnak tekintették. Ahogyan az állami „figyelem” és ellenőrzés mindinkább kiterjedt, úgy kezdték el szabályozni a munkavállalók életkorát, a munkahelyi biztonság előírásait vagy a munkaidő mértékét is – néhány példát említve a sorból –, míg a 19. század végén, 20. század elején már a kötelező beteg-, majd a balesetbiztosítás is bevezetésre került, de még így is évtizedek kellettek az állami nyugdíj vagy a fizetett szabadság szélesebb – de még akkor sem teljes – körű bevezetéséig Magyarországon.⁷

Ilyen körülmények között a vállalatok társadalmi felelősségvállalása – ha lehetett és volt egyáltalán – leginkább a saját munkavállalóikra terjedt ki. Általános gyakorlat lett a 19. század végére, hogy a vállalatok segélyalapokat tartottak fenn a munkásaik és tisztviselőik részére, ahova a munkavállalók eseti segítségért fordulhattak, de a nehezebben helyettesíthető munkaerőt – tisztviselőket, vezető munkásokat – a cégek fizetésen túli pluszjuttatások (pl. lakáspénz, szolgálati lakás, természetbeni juttatások, vállalati biztosítás, vállalati nyugdíj) révén is próbálták megtartani. Ugyanennek a munkavállalók iránti vállalati felelősségvállalásnak volt lenyomata az is, amikor egy cég a világ-

háború alatti ellátási gondok idején igyekezett a saját munkásai körében élelmiszert osztani.

Az ilyen, a lokális közösségek iránti felelősségvállalás tehát sokkal általánosabb, sőt szükséges gyakorlat is volt a vállalkozások részéről a 19. században. Ebből a perspektívából kell szemlélni az Akadémiának nyújtott vállalati támogatásokat: egy országos, nemzeti intézmény részére adományoztak a magyarországi vállalkozások már akkor is – 1860-tól folyamatosan –, amikor még inkább a lokális közösség(ek) iránti felelősségvállalás dominálta ez irányú tevékenységüket.

A vállalatok akadémiai támogatásait az adományozási formák alapján két csoportban érdemes vizsgálni: voltak egyszeri, eseti támogatások, amelyeket egy-egy adományozási kampány során vagy attól függetlenül ajánlottak fel cégek az Akadémiának, illetve a vállalkozások rendszeres támogatásként alapítványokat is bízta a tudós társaságra. E két típusú – eseti és rendszeres – vállalati mecénatúra bizonyos időbeli sajátosságot is mutatott: a felhívásokra válaszoló vállalati felajánlások és az alkalmi, eseti támogatások az Akadémia rendszeres állami dotálásával (1925-től) és a pengő bevezetésével (1927) párhuzamosan eltűnnek. A vállalati alapítványok ezzel szemben az 1860-as évektől a második világháborúig létező támogatási formát jelentettek az Akadémia történetében.

AKCIÓK ÉS ESETI TÁMOGATÁSOK AZ AKADÉMIA JAVÁRA

Székházépítési akció, 1860

Dessewffy Emil 1859. év végi felhívása az Akadémia anyagi megerősítésére és saját palotájának felépítésére nem maradt válasz nélkül a vállalkozások körében sem. A felhívás mellett támogatásra motiváló lehetett az a széles körű összefogás is, amely e felhívást kísérte, és amiről időről időre hírt adtak a korabeli lapok.

A vállalkozások részéről 1860-ban egyértelműen a takarékpénztárak jártak élen az Akadémia támogatásában, amelyeket Dessewffy külön megszólítandónak tartott.

A Budai Takarékpénztár 2000 frt-ot adott a palotára; a Miskolci Takarékpénztár 200 frt-ot a székházra és 200 frt-ot az intézmény tőkéjének támogatására; a Szegedi Takarékpénztár 400 frt-ot szánt a „házra”; a Temesvári Takarékpénztár pedig az 1000 frt-os támogatását fele-fele arányban osztotta meg a székház és az alaptőke között.⁸ De érkezett felajánlás a palota építésére a Győri (200 frt), Eperjesi (300 frt), Kőszegi (100 frt), Esztergomi (400 frt), Debreceni (250 frt), Komáromi (200 frt) és Nagyváradi (300 frt) Takarékpénztártól is.⁹

Az általános lelkesültséget és nemzeti elköteleződést jól példázza a budai intézmény Dessewffy Emil MTA-elnök-höz intézett – szintén hírlapilag közzétett – levele, amelyben a támogatás tényét közölték:

„[N]agybecsű levele [ti. az MTA-támogatásról szóló felhívás] a mai napon tartott igazgatóválasztmányi ülésben felolvastatván, örömmel tölte el a gyülekezetet, minthogy egyletünknek kedvező alkalmat szolgáltat arra, miszerint a szeretett hazánk felvirágozására alapított intézetek legelsőjét, azon testületet, mely lankadatlanul buzdít a legmagasabb erényre, a »hazaszeretetre,« nehéz és nagyra törekvő küzdelmeiben, testvérileg, tettelesen támogat-hassa.”¹⁰

A takarékpénztárak aktivitását a hazafias érzelmek mellett az is magyarázta, hogy ebben az időszakban még számottevő versenytársak nélkül gyűjtötték a betéteket. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB, 1841), az Osztrák Nemzeti Bank néhány fiókinézete (1851-től), valamint a Creditanstalt pesti fiókja (1857) mellett csupán magánbankházakból állt a hazai bankrendszer 1860-ban.¹¹ A bankok száma az 1860-as évek végétől növekedett meg jelentősen, éppen a *Gründerzeit* idején, így addig a takarékpénztárak igen jó eredményeket tudtak felmutatni a betétgyűjtésben és a gyarapodásban. Volt tehát lehetőségük adni közcélokra is, ami egyben a jó hírüket is erősítette.

Nem ilyen súllyal – számossággal –, de két másik ágazat szereplői is észrevették magukat már a székház-építés kapcsán: a biztosítók és a gőzmalmok. Az Első Ma-

gyar Általános Biztosító Társaság (EMÁBIT) például 1000 frt-ot, a Győri Kölcsönös Biztosítótársaság 500 frt-ot adott az Akadémia új palotája javára.¹² A Barber és fiai gőzmalom budai tulajdonosai a házra 200 frt-ot, az intézet tőkéjének erősítésére 500 frt-ot adtak, míg a Pesti Hengermalom Rt. 500 frt-tal támogatta a székházépítést. De még a velencei gőzmalom hivatalnokai és munkásai is adtak 50 frt-ot a „házra”.¹³

A biztosítási szektor és a gőzmalomipar is két olyan ágazat volt, amely az 1840–1850-es években indult, de hamar nagyon jó eredményeket ért el, vagyis konjunktúra jellemezte. A biztosítási szektort képviselő vállalkozások a mezőgazdaság piaci alapokra helyeződésével és az éledező gyáriparral – benne jó néhány gőzmalom-vállalkozással – párhuzamosan lettek egyre sikeresebbek. A biztosítók szépen gyarapodó üzletágainak többsége – szállítmánybiztosítás, tűzbiztosítás, jégbiztosítás – ezeket az új piaci igényeket elégítette ki. Ráadásul a biztosítók sikerességének lényeges forrása volt a jó hírnév és a helyi szintről építkező ügynökhálózat, ezeket is meg tudta támogatni egy nemzeti ügy transzparens felvállalása.¹⁴

A gőzmalomipar dinamikus növekedése az 1850-es évektől indult el, és központja már ekkor is Pest-Buda, később Budapest volt. Nem véletlen tehát, hogy éppen egy budai és egy pesti gőzmalom-vállalkozás lett akadémiai mecénás 1860-ban. Viszont ekkor még „csak” öt ilyen vállalkozás működött itt, a legtöbb – további tíz – gőzmalom alapítására éppen ebben az 1860-as évtizedben került sor. A gőzmalmok sikerének kulcsa abban a folyamatban rejlett – és ez az eredményes működés még több évtizedig folytatódott –, ahogyan a magyarországi mezőgazdaság és élelmiszeripar bekapcsolódott Nyugat-Európa és a Habsburg Birodalom nyugati felének élelmiszerellátásába. Ennek haszonélvezői voltak a gőzmalmok, esetükben is volt tehát miből adni.¹⁵ A Pesti Hengermalom ráadásul egyike volt azoknak a vállalkozásoknak, amelyek alapításában Széchenyi István aktívan, kezdeményezőként vett részt, ezért a társaság erre hivatkozva többször és többféleképpen is támogatta az Akadémiát az első világháború előtt, amint arról a továbbiakban még szó lesz.

A székházépítést támogató üzleti szereplők között meg kell emlékezni még a kereskedelmi és iparkamarákról is: a temesvári és a debreceni iparkamara bizonyítottan az adománytevők között volt.¹⁶ Az iparkamarai hálózatot 1850-ben vezette be a bécsi kormányzat Magyarországon, elsődlegesen azzal céllal, hogy helyi szinten gyűjtsön és szolgáltatson adatokat a központi kormányzat számára a kereskedelmi és az ipari vállalkozásokról, de egyfajta „kötelező érdekképviselési” céllal is, vagyis hogy a helyi szinten felmerülő gazdasági problémákat közvetítse a kormányzat felé.¹⁷ (A kamarák ezen főbb feladatkörei később is megmaradtak.) Tekintettel az alapítás kezdeményezőjére – és elsődleges céljára –, nem meglepő, hogy a passzív ellenálás korában nem voltak igazán népszerűek az iparkamarák. A kiegyezés megkötése után is csak lassan változott meg a reputációjuk, és váltak idővel a gazdaságpolitikai döntéshozók meggyőző tényezőivé. Ám 1860-ban még nem ez volt a helyzet, így az Akadémia, illetve egy nemzeti ügy támogatása számukra minden bizonnyal társadalmi elfogadottságuk erősítését is jelentette. A temesvári intézmény feltűnése különösen izgalmas, hiszen Temesvár egyike volt azoknak a városoknak, ahol a helyi közigazgatás vezetője nem támogatta az Akadémia melletti nyílt kiállást.¹⁸

A „kereskedelmi műszótár”, 1883–1886

Bár egy vállalati alapítványból, a Magyar Kereskedelmi Csarnok később tárgyalandó Széchenyi-adományából (1880) nőtt ki a kereskedelmi szakszótár kezdeményezése, egy attól független, önálló akció keretében valósította meg azt az Akadémia, célzottan vállalati támogatások segítségével, ezért indokolt az eseti támogatások között említeni. A Magyar Kereskedelmi Csarnok 1882-ben fordult azzal a javaslattal az Akadémiához, hogy a hazai üzleti nyelv fejlesztése érdekében vállalja fel egy magyar–német üzleti szótár, korabeli terminussal „kereskedelmi műszótár” kidolgozását. Az üzleti élet nyelve Magyarországon ekkor még a német volt, sok kifejezésre nem volt használatban – vagy nem is volt – magyar megfelelő, így az ötletet az

Akadémia felkarolta.¹⁹ A kereskedelmi, üzleti nyelv nem egyedül küzdött ezzel a problémával, számos más területen – például államtudományok, hadtudományok, orvostudományok, mérnöki tudományok – fogtak hozzá ekkoriban egy-egy magyar nyelvű szakszótár kidolgozásához, s az Akadémia alapításkori célkitűzéseivel híven támogatta ezeket a kezdeményezéseket.

A kereskedelmi szótár megvalósításához egyfelől megfelelő szakemberekre, másfelől a megírás és nyomtatás finanszírozására és szervezésére volt szükség. A szakemberek kijelölésére 1883-ban került sor: egy akadémiai bizottság kérte fel a szótár összeállítását három év alatt sikeresen elvégző Ballagi Mórt (főszerkesztő) és György Aladárt (segédszerkesztő) a feladatra.²⁰ Már a szakmai munkát megelőzően szervezni kezdte ugyanakkor az Akadémia a megvalósítás anyagi alapjainak gyűjtését. Indulásként felkért egy másik akadémiai vállalati alapítványt, a Fáy-alapítványt – ami mögött a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület állt –, hogy egyévnyi támogatását ajánlja fel a szótár költségeire, majd felhívást intézett a hazai üzleti élet szereplőire – főleg pénzintézeteket megszólítva –, hogy a számukra is fontos eredményt hozó munkát támogassák.²¹ Az MTA közvetlen megkeresése alapján, tehát egy „nyílt akció”, nyilvános felhívás nélkül is összegyűlt a megfelelő fedezet a szerkesztési költségekre, a kétkötetes kiadvány nyomdai költségeit pedig a Franklin Társulat vállalta, ami persze a későbbi eladási bevételekből meg is térülhetett a kiadvállalatnak. A támogatók között élen jártak a Fáy-alapítványt is finanszírozó Pesti Hazai Első Takarékpénztár mellett a pénzintézetek: a legnagyobbaktól – PMKB, Magyar Általános Hitelbank – a kisebb takarékpénztárakig.²² A Magyar Kereskedelmi Csarnok és a Pesti Nagykereskedői Testület az anyagi támogatásán túl a szótárkészítők rendelkezésére bocsátotta a saját szakmai gyűjtéseit is.²³ Bár a projekt finanszírozása elsősorban a pénzügy és a kereskedelem szereplőire épült, feltűntek támogatóként a hazai korai kapitalizmus már megismert, sikeres ágazatainak képviselői is. A biztosítókat az EMÁBIT, a gőzmalom társulatokat a Pesti Hengermalom és a dinamikus növekvő Első Budapesti Gőzmalom Rt. képviselte.²⁴

Széchenyi-emléktábla, 1891–1893

Mellékszereplőkből főszereplőkké váltak a gőzmalmok egy másik akadémiai akció megvalósításában, amiben kiemelt szerepet vállalt a Pesti Hengermalom Rt. és annak ekkori ügyvezető igazgatója, majd alelnöke, Burchard-Bélaváry Konrád (1837–1916).²⁵

Gr. Széchenyi Béla akadémiai igazgatótanácsi tag a testület 1890. február 2-i ülésén vetette fel, hogy a székház Akadémia utcai oldalán elhelyezett „kölap helyére, eredeti rendeltetésének megfelelőleg” készüljön egy emléktábla. Február 15-én br. Eötvös Loránd akadémiai elnök már arról beszélt egy következő igazgatósági ülésen, hogy a készülő emléktáblának Széchenyi és társai felajánlását kellene megörökítenie, Széchenyi születésének 100. évfordulója alkalmából, s a dombormű elkészítésére javasolta Holló Barnabást, Stróbl Alajos tanítványát, akinek a vázlatát be is mutatta a testületnek. Az igazgatótanács azon melegében el is határozta, hogy felkéri Holló Barnabást a dombormű elkészítésére, méghozzá bronzból, aminek mintegy 12 000 forint-os költségét gyűjtés útján kívánták előteremteni.²⁶ A gyűjtés szervezésére külön bizottság alakult, amelybe az Akadémia igazgatótanácsának képviselői mellé meghívták a főváros képviselőit, a Dunagőzhajózási Társulatot és a Pesti Hengermalom Rt.-t. A meghívottak köre már előrebocsátotta, amit az értekezlet határozatban is megállapított:

„Az értekezlet, egyhangú határozattal, abban állapodott meg, hogy a nyilvános gyűjtés mellőzésével, elsősorban azon hazai intézetek és intézmények kérendők föl adakozásra, amelyek vagy létüket, vagy fölvirágzásukat Széchenyinek köszönik, másod sorban pedig egyesek, kikről tudva van, hogy Széchenyi emléke iránt tisztelettel és hálás kegyelettel viseltetnek.”²⁷

A kezdeményezők ennek megfelelően az emléktábla támogatására kérték fel a pénzügyminisztériumot, a Budapesti Lánczhíd Társulatot, a budapesti városirányítást, a Nemzeti Kaszinót, a Magyar Lovaregyletet, a Dunagőzhajózási Társulatot, a Pesti Hengermalom Rt.-t és az Országos Magyar

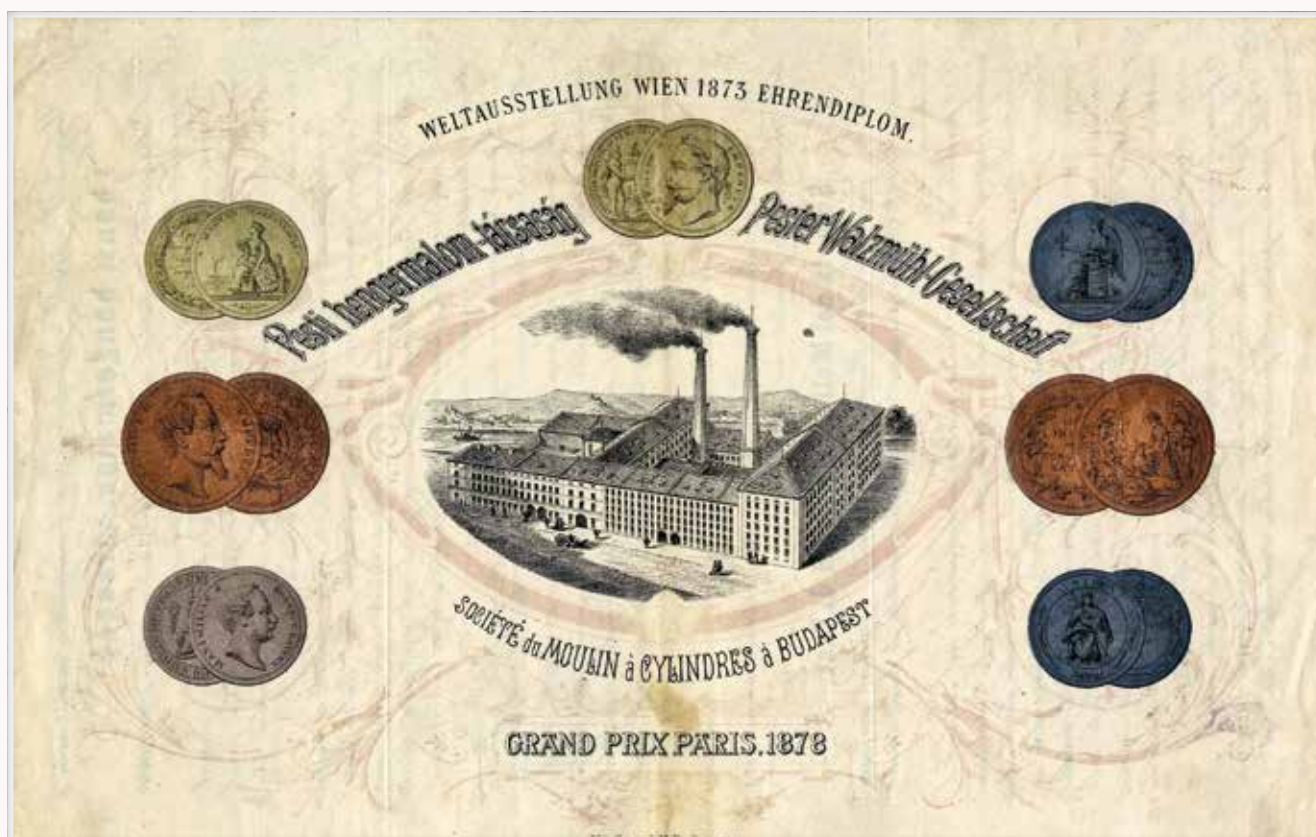
Malom Egyesületet, „hogy annyi közhasznú intézményünk eme testvéries együttműködésében és ünnepében részt venni, az emlékmű költségeihez hozzájárulni s az Igazgató Tanácstól kiküldött Végrehajtó Bizottságba a maguk részéről egy-egy képviselőt küldeni szíveskedjenek”.²⁸

A felhívás sikeres volt, az összesen végül 10 950 forint-os költségek nagyobb részét (8650 forint) intézményi (vállalati) támogatások – jellemzően 1000 forintos – adományai tették ki. Az Országos Magyar Malom Egyesület égisze alatt ugyanakkor 16 gőzmalomvállalat együtt adott többségben 100-100 forint-ot a nemes célra, így onnan összesen 1650 forint érkezett. A Pesti Hengermalom Rt. az malomegyesülettől függetlenül önállóan szerepelt az 1000 forint-os intézményi adakozók között.²⁹ Mindkét támogatásnak Burchard-Bélaváry Konrád volt a motorja, hiszen ő volt ekkor a malomegyesület elnöke, sőt az országos malomörszefogás kezdeményezője is, és a Hengermalom egyik fő képviselője 1891-ben még ügyvezető igazgatóként, 1892-től alelnökként. Az akció melletti elkötelezettségét jelezte, hogy mint magánszemély is adott 300 forint-ot a domborműre, amely összegnél a 15 egyéni támogató közül csak gr. Széchenyi Béla adott többet (500 forint-ot)³⁰ (1. kép).

A Pesti Hengermalom Rt. imázsa hangsúlyosan épített arra a tényre, hogy a vállalat 1839-es alapításának gr. Széchenyi István volt a fő kezdeményezője, egyik alapító részvényese és első elnöke. A gőzmalom 1841-re épült fel a Lipótváros akkor még külső részén (2. kép). Széchenyi nem volt fő részvényes, egy svájci malomvállalkozás – a Holzhammer I. A. cég – birtokolta a részvények harmadát, arisztokraták és pesti nagykereskedők jegyezték a többit. Széchenyi jelentőségét nem a befektetett pénze, hanem nevének presztízse adta, ez az, ami kezdettől körbelengte a Hengermalmot, és amihez a vállalat később is ragaszkodott. Az 1850-es évek végén a svájci cég eladta a részvényeit, és egy új vállalkozói körhöz került a majoritás. Ekkor szerzett nagyobb részesedést Fuchs Rudolf is, akinek később a veje lett Burchard-

1. kép. Burchard-Bélaváry Konrád, 1900 körül

2. kép. A Pesti Hengermalom Rt. hirdetése, 1878 körül

Bélaváry Konrád, de a Széchenyiek jelenléte a tulajdonosi erőviszonyok átrendeződése után is megmaradt.

Széchenyi István halálát követően a fia, Béla lett tagja a cég vezető testületének – amit előbb választmánynak, később igazgatóságnak hívtak – 1866-tól 1875-ig, és 1890-től 1906-ig, majd az ő helyét 1907-től az unokaöccse, gr. Széchenyi Viktor vette át. A stratégiai vezető testületbeli tagság előfeltétele volt bizonyos számú részvény birtoklása, de Széchenyi Béla ennél jóval több – száz feletti számú – részvénnyel jelent meg 1895 és 1908 között a közgyűléseken, ami arra utal, hogy birtokában maradtak az apja részvényei, vagy maga vásárolt részvényeket. Az unokaöccse viszont már csak néhány részvény birtokosaként vett részt a közgyűléseken, annyival, amennyi a cégbeli pozíciójához kellett, feltehetően tehát az ő ága és ő maga már nem birtokolt nagyobb mennyiségű Hengermalom-részvényt. Volt viszont egy másik kapcsolódási pont Széchenyi Viktor és a Hengermalom között. Gr. Széchenyi Viktor – vállalati pozíciója mellett – Fejér vármegye főispánja volt, és főispánként Burchard-Bélaváry Konrád fia, Rezső volt a segédtitkára, majd titkára 1897 és 1908 között. Így ért össze az üzleti világ a közigazgatás szférájával a korabeli Magyarországon, és így konvertálódott a Széchenyi/Széchenyi család és a Hengermalom vállalatának kapcsolata a Széchenyi/Széchenyi család és a Burchard-Bélaváry család közötti kapcsolattá.³¹

Eseti támogatások

A vállalatok első világháború előtti akadémiai támogatásainak volt egy kisebb csoportja, amely nem köthető a fent bemutatott akciókhoz,³² de nem is indítottak általuk vállalati alapítványt a tudós társaság történetében. Jobb híján ezeket nevezhetjük eseti támogatásoknak. Ez a támogatási forma a vállalatok körében valójában meglehetősen ritka volt, csak néhány példát lehet rá találni.

Az egyik rögtön kapcsolódik is az előzőekben tárgyalt Hengermalom–Széchenyi-összefonódáshoz, mivel abból nyerte legitimációját. A Pesti Hengermalom Rt. 1910-ben, Széchenyi halálának 50. évfordulóján 2000 koronával

(1000 frt) támogatta az Akadémiát anélkül, hogy az összeghez bármilyen célt rendeltek volna. Mint azt a levelükben is kifejezték, az évforduló emlékünnepeélyére szánt koszorú helyett küldték a pénzt, „mert a koszorú csak mulandó jele lett volna a mi soha el nem múló hálánknak Széchenyi István gróf iránt, a ki vállalatunkat 1839-ben életre keltette és ezzel Magyarország legnagyobb iparágának az egész világ malomiparát átalakító fejlődését megalapozta”.³³

A másik, hasonlóan az Akadémiára bízott eseti támogatást 500 K (250 frt) értékben a Magyar Országos Központi Takarékpénztár adta szintén 1910-ben.³⁴ Bár az összeg nem jelentős, mégis furcsa, hogy minden indoklás nélkül küldték az adományt. Az eddigi kutatások alapján kijelenthető – és ezt a CSR-szakirodalom is megerősíti –, hogy a vállalati adományozás általános gyakorlatához tartozott vagy egy konkrét célhoz kapcsolni a támogatást, vagy legalább indokolni azt. Erre a gyakorlatra sarkallta a cégeket a saját tulajdonosaikkal, részvényeseikkel szembeni be- és elszámolási kötelezettségük, illetve az a reputáció, amit az adományozás tényének hírré formálásán keresztül elérhettek.

Utóbbi logikához sokkal inkább illeszkedett a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank 1889-es eseti adománya. A bank felügyelőbizottságától érkezett az MTA-hoz az értesítés az év novemberében, hogy „Beck Miksa-pályadíj czímen 400 frtot bocsát az Akadémia rendelkezésére, oly célból, hogy ez összeg a budapesti bankok utolsó 25 évi történetét tárgyaló munka megkoszorúzására fordíttassék”.³⁵ A pályázat kiírásának feltételeit az Akadémia határozta meg, a bank részéről annyi kikötés volt, hogy ha kétszer egymás után eredménytelen lenne a pályázat, akkor az összeg az Akadémia alaptőkéjét gyarapítsa.

A pályadíj névadója a bank vezérigazgatója, Beck Miksa (1839–1924) volt, akinek – bár erre sem a felajánlás, sem a későbbi híradások nem utalnak – vélhetően az ötvenedik születésnapját akarta a felügyelőbizottság a felajánlás révén „megkoszorúzni”. A témaválasztás is nagyon adekvát volt, hiszen Beck Miksa alakító részese volt a budapesti bankrendszer „utolsó 25 évi” történetének. Pályáját az 1860-as évek közepén a Kohen I. I. kereskedő-bankár cégnél kezdte, s annak csődje után került a Malvieux C. J. bankházból

1869-ben megalakult Leszámítolóbankhoz vezérigazgató-nak, ami az ő vezetése alatt lett a század végére a budapesti nagybankok egyike.³⁶

A pályázatot már 1890-ben kiírták 1892. szeptember 30-i határidővel, a következő témamegjelöléssel: „Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtsék ki azon hatás, melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak.” Mivel a beérkezett egyetlen pályaművet a két bíráló – Kautz Gyula és Vargha Gyula – nem ítélte megfelelőnek, újra kiírták a pályázatot 1894. szeptember 30-i határnappal.³⁷ Ekkor is egyetlen pályázat érkezett be, méghozzá az előzőleg beadott átdolgozott változata, amit viszont ez a bírálati kör – Vargha Gyula és Földes Béla, főleg utóbbi kritikái mellett – már jutalmazhatónak ítélte.

„[A]z előbbi pályázat versenyműve ismét egymagában jelent meg: »a budapesti bankok története az 1867–1893 években« »Borúra derű« jeligével; azonban lényegesen, átdolgozva és kiegészítve úgy, hogy jelen alakjában irodalmunkban hézagot tölt be. Közgazdasági ismeretei alaposak, ítéletei helyesek és biztosak, s a munkában csak elvétve fordulnak elő téves állítások. [...] E mellett mindvégig szépen, világosan van írva s nemcsak a szakemberek kis körének, hanem a nagy közönségnek is hasznos olvasmányul szolgálhat. – Mindezek alapján az osztály a jutalmat a »Borúra derű« jeligés pályaműnek kiadatni javasolja. Az osztály javaslata elfogadotván, a felbontott jeligés levélből PÓLYA JAKAB neve tűnt elő.”³⁸

A Beck Miksa-pályadíjból született tehát Pólya Jakab 1895-ben nyomtatásban is megjelent munkája, amely ma is a hazai banktörténetírás egyik alapirodalma.

Vállalati támogatások az Akadémia talpra állításáért az első világháború után

Az első világháború után sok szempontból nehéz helyzetbe került az Akadémia. Az elszabadult infláció, a hadikölcsönkötvényekbe fagyott, majd elértéktelenedett MTA- vagy,

az infláció miatt folyamatosan növekvő működési költségek (pl. épületfenntartás, fűtés, munkabérek) és a tudományos feladatok ellátásának növekvő költségei és nehézségei (pl. nyomdaköltségek, papírhány) már 1920 végére olyan helyzetbe sodorták az intézményt, hogy állami segítségért fordult a frissen kinevezett Hegedüs Lóránt (1872–1943) pénzügyminiszterhez. (Hegedüs egyébként 1920 októbere óta az MTA levelező tagja volt, és miniszterként is igazgatósi tag maradt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban, valamint elnök a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületében.) Hegedüs költségvetési támogataskiegészítést ígért az Akadémiának, de feltételül szabta, hogy a pénzintézetek és az arisztokrácia is támogassa az intézményt:

„... elhatároztam, hogy az Akadémia által kért félmillió koronát az adózók pénzéből odaadom. Ámde erre a célra csak akkor nyúlhatok az adózók filléreihez, ha a magyar társadalom is megmozdul. Feltételem tehát, hogy a fővárosi pénzintézetek egymillió koronával járuljanak hozzá az Akadémia újjáteremtéséhez, de ugyanekkor ugyanannyit adjanak össze azok a nemes főúri családok, amelyeknek az Akadémia megalapításában olyan kiváló rész jutott.”³⁹

A felhívás után gyakorlatilag egy dinamikus országos adományozási akció indult el, amelyben valóban élen jártak a főnemesi családok, és amelybe vállalatok, vállalkozások, üzleti érdekképviselői szervezetek is bekapcsolódtak. Az üzleti élet szereplői közül az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület (OMKE, 20 000 K), az Első Magyar Általános Biztosító Társaság (EMÁBIT, 50 000 K) és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE, 1 000 000 K) felajánlásai az elsők között érkeztek meg az Akadémiához. Az általános közhangulatot és a felajánlások indoklását jól érzékelteti az OMKE kísérőlevele, amelyet az OMKE lapjának főszerkesztője, Balkányi Kálmán (1883–1965) írt az MTA-elnökéhez:

„Engedje hát meg Kegyelmes Uram, hogy a mellékelt 20,000 (húszezer) koronát azzal a kéressel juttassam el Excellenciád kezéhez, hogy ezt a mai viszonyok között oly csekély

*összeget magyar tudományos munkák kiadásának megkönnyítésére méltóztassék fordítani. Nehány tagja az OMKE-nak juttatta el ezt az összeget hozzám. Nevüket nem kívánják megnevezni. Az a hitük, hogy a reánk szakadt nemzeti nagy szerencsétlenségben csak az az egy segíthet rajtunk, ha [Gyulai Pált idézve] »a romokon új élet tenyész és műveltségünk új lendületet vesz«.*⁴⁰

Balkányi sorai rámutattak az Akadémiának nyújtott 1920-as évekbeli támogatások alapmotívumára, ami egybecsengett a kormány és az 1922-től meghirdetett klebelsbergi kultúrpolitika üzenetével: a trianoni békeszerződésből következő területvesztés után az országnak a kultúra és a tudomány fejlesztése és azok eredményei révén kell talpra állnia, az MTA támogatása tehát az ország jövőjének is záloga. 1921–1922 folyamán legalább 34 további vállalkozás csatlakozott – többnyire kisebb összegekkel – a már említett első háromhoz, amelyek egyébként adományuk nagyságával is kiemelkedtek. Egyértelműen a kisebb bankok és vidéki takarékpénztárak dominálták ezt az adományozói kört, de mellettük új támogatói csoportként tűnt fel több fogyasztási és értékesítő szövetkezet is (Budapest, Keszthely, Csepel, Perkupa, Ősagárd, Boldvaszilás).⁴¹

Jóllehet 1923-tól ez az adakozási hullám lecsengett, az Akadémia vagyoni helyzete korántsem stabilizálódott. Folyamatos külső segítségre és növekvő állami támogatásra szorult ahhoz, hogy a tudományos munka és a kiadványok megjelentetése ne akadjon meg. 1923–1925 folyamán már nem nagyszámú kis adományozó segítette az üzleti világ szereplői közül az Akadémia működését, hanem néhány nagy. Ekkor érkezett támogatás az MTA pénztárába a Ganz Villamossági Rt.-től, az Angol–Magyar Bank Rt.-től, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól (PMKB), a Budapest Székesfőváros Közlekedési Rt.-től, és többször adott még a TÉBE is.⁴² Az egyre inkább elértéktelenedő korona mellett megjelentek a tárgyi felajánlások is. A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK) szén, a Magyar Általános Hitelbank (MÁH), a Magyar–Olasz Bank Rt. és a PMKB írógépeket küldött az Akadémiának.⁴³

Az MTA helyzete a pengő 1927-es bevezetésével, de főként az eddigre állandóvá vált állami támogatás révén stabilizálódott. A kampányszerű támogatási akciók mellett ezután a vállalatok eseti támogatásai is eltűntek. Megmaradtak és szaporodtak viszont a vállalati alapítványok, amelyek már 1860-tól kezdve jelen voltak az Akadémia történetében.

A VÁLLALATOK AKADÉMIAI ALAPÍTVÁNYAI

Ahogy az 1860-as székházépítési akcióban biztosító társaságok és takarékpénztárak, úgy az első vállalati MTA-alapítványok létrehozásában is egy biztosító és egy takarékpénztár járt élen.

Az EMÁBIT 1860-ban az új székház felépítésére adott 1000 forint mellett felajánlotta, hogy évente 500 forint-tal támogatja az Akadémia működését, amiből évi 200 forint egy 10 000 forint-os tőkealap felépítésére fordítandó. A tőke akkumulálásáig egyszeri támogatásként 1864-ben egy 1000 forint-os külön jutalomdíjat is kitűzött az EMÁBIT a vámok gazdasági hatásainak elemzésére, amit Kautz Gyula munkája 1865-ben el is nyert. Az 1879-re 6100 forint-ra gyarapodott tőkealapot a biztosító társaság egyszeri támogatással 10 000 forint-ra egészítette ki, így 1880-tól kezdve az Akadémia meghirdethette az EMÁBIT-alapítvány 500 forint-os jutalomdíját. 1880 és 1909 között rendszeresen írtak ki pályázatot, aminek keretében vagy valamilyen közgazdasági vagy statisztikai téma feldolgozását jutalmazták, vagy az elmúlt két évben már megjelent munkák között választottak díjra érdemeset. Ha egyik évben nem osztották ki a díjat, egy következőben két díjazottat is jutalmazhatott vele az Akadémia. 1909 és 1923 között nem tűzték ki a jutalomdíjat, hanem annak kamatait a Nemzetgazdasági Bizottság kiadásra fordította. Az utolsó – egyébként eredménytelenül záródó – témakiírásra 1923-ban került sor. Az említett Kautz Gyula mellett Pólya Jakab és Jekelfalussy József is volt EMÁBIT-díjazott, és a munkássegélyezéstől a szövetkezeteken át a kartellek és trösztök témáig széles spektrumon mozgott az EMÁBIT-díjjal jutalmazott munkák köre.⁴⁴

3. kép. Hajós József, 1869

A Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület 1863-ban ajánlotta fel 20 000 forint-os alapítványát az Akadémiának azzal a javaslattal, hogy háromévente bármilyen magyar nyelvű szaktudományi munkát jutalmazhat annak kamataival. Az alapítvány Fáy András (1786–1864) – a társaság alapítójának – nevét viselte, s Fáy egyébként maga is meghívást kapott az alapítvány működési elveit kidolgozó bizottságba. 1863 végére állt össze a Fáy-díj alapszabálya, amit a Pesti Hazai részéről Hajós József igazgató (3. kép) fogadott el. 1865-ben került sor az első jutalomdíj kiírására, és 1868-ban ítélték oda első ízben az igen komoly, 3000 forint-os összeget. (Egyébként az első két pályázaton itt is Kautz Gyula nyert 1868-ban, majd 1870-ben.⁴⁵) A pályázatot 1865-től 1925-ig rendszeresen kiírták és kiosztották, s jellemzően közgazdasági szakmunkákat jutalmaztak vele, de előfordult közöttük nyelvészeti, történeti, mérnöki szakmunka is, és 1880-ban a „kereskedelmi műszótár” elkészítésének anyagi megalapozásához is hozzájárult a Fáy-díj.⁴⁶

A Magyar Kereskedelmi Csarnok 1880-ban határozott arról, hogy alapítványt tesz az Akadémia javára. A felajánlás apropóját gr. Széchenyi Istvánnak az Akadémia székháza előtt ekkor felavatott emlékszobra adta, így lett a díj neve a „Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya”. Háromévente odaítélendő díjként 1000 forint-ot ajánlott fel a díjalapító társaság kereskedelmi témát elemző tudományos munkák jutalmazására. Bár az 1880-tól 1928-ig létező díj pályázata többször maradt kiosztatlan, fontos eredménye volt az alapítványnak, hogy a Kereskedelmi Csarnok kezdeményezése és támogatása indította útjára 1882-ben a német–magyar kereskedelmi szakszótár 1886-ra sikeresen megvalósított projektjét.⁴⁷

Az Első Budapesti Fővárosi Takarékpénztár a társaság ötvenéves fennállásának jubileumára tett 4000 forint-os (8000 K) alapítványt 1896-ban az MTA javára, amivel közgazdasági és pénzügyi szakmunkákat kívántak háromévente jutalmazni. 1905 és 1924 között ezt a pályázatot is rendszeresen kiírták, de a legtöbb esetben a jutalmat nem adták ki. Kiemelendő eredménye volt ugyanakkor, hogy 1921-ben Eckhart Ferenc gazdaságtörténeti monográfiáját

4. kép. Weisz Fülöp, 1935

jutalmazták vele, amit a Mária Terézia kori gazdaságpolitikáról írt, s a mű 1922-ben meg is jelent.⁴⁸

Szintén cégjubilumi alapítvány volt a PMKB akadémiai felajánlása. Az 1892-ben ötvenéves fennállását ünneplő bank 5000 frt-os zálogjegyét bocsátotta az Akadémia rendelkezésére, amiből ötévente díjazták az elmúlt öt év legkiemelkedőbb közgazdasági szakmunkáját. 1897 és 1922 között ötévente kiosztotta az Akadémia a díjat, ez tehát egy valóban jól működő elismerés volt.

1925-ben az MTA százéves jubileuma kapcsán a PMKB Széchenyi István-alapítvány néven egy új akadémiai alapítványt tett, közgazdasági munkák díjazására és kiadására, amelyet 1926-ban rögtön el is nyert Thirring Gusztáv *Budapest félévszázados fejlődése 1873–1923* című műve. Az eredetileg 100 000 000 koronás alapítvány 1927-től 8000 pengős értékkel szerepelt az MTA költségvetésében, az 1000–2000 pengős jutalmat pedig a második világháborúig néhányszor adták ki, de még 1943-ban is meghirdették.⁴⁹ S nem ez volt az egyetlen működő PMKB-féle MTA-alapítvány a Horthy-korszakban.

Weisz Fülöpnek (1859–1942), a PMKB 1929-ben hetvenéves elnökének (4. kép) a tiszteletére a bank, 17 érdekkörébe tartozó vállalattal közösen Weisz Fülöp-alapítvány néven 10 000 dollár névértékű felajánlást tett. (Az alapítvány tőkéjét a PMKB 7%-os záloglevelei adták.) Az évente odaítélendő 4000 pengős díj első évben szépirodalmi, másodikban közgazdaságtani, harmadik évben bármely más tudományhoz kapcsolódó, negyedikben képzőművészeti, az ötödikben pedig zeneművészeti eredményt jutalmazott.⁵⁰

Szintén egy cégvezető előtti tisztelgés volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (Salgó) (5. kép) 1925-ös akadémiai alapítványa. Id. Chorin Ferencnek (1842–1925), a társulat elnökének emlékét volt hivatott megörökíteni a Chorin Ferenc-alapítvány, amire a cég 500 000 000 K-t szánt, és az újonnan alapított Magyar Nemzeti Bank részvényei formájában adta azt át az Akadémiának. (1927 után 40 000 pengő értékkel szerepelt az alapítvány.) Mivel Chorin jogi végzettségű és aktív politikus is volt – országgyűlési képviselőként, majd főrendiházi tagként és gazdaságpolitikai bizottságok tagjaként –, ezért az elsősorban közgazdaság-

tani szakmunkák jutalmazására szánt díj államtudományi munka elismerésére is fordítható volt. A jutalmat 2300–4000 pengő értékben – az alapítvány kamatait felhasználva – évente ítélte oda az Akadémia általában minden évben.⁵¹ Jelentőségét érzékelteti, hogy mindig illusztris tagokból álló héttagú bizottság tett javaslatot az odaítéléséről, akiknek többnyire sok pályázó között kellett döntenüik. A Chorin Ferenc-jutalom komoly elismerésnek számított a korszakban: a díjazottak között volt Földes Béla (1936), Surányi-Unger Tivadar (1937), Hegedüs Lóránt (1939) és Eckhart Ferenc (1941) is.⁵²

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK), a Salgó versenytársa sem maradt le sokkal a nemzeti tudomány szolgálatában: 1936-ban saját alapítványt tett. A részvénytársaság elnöke, Vida Jenő (1872–1945) (6. kép) javaslatára 100 000 pengős alapítványt ajánlott fel a cég Berzeviczy Albert (1853–1936) MTA-elnök emlékének megőrzésére. Akárcsak a Weisz Fülöp-alapítvány, a Berzeviczy-alapítvány

sem szorítkozott egy tudományos vagy kulturális területre: mindhárom akadémiai osztály kioszthatta a saját területén háromévente.⁵³

A Horthy-korszak stabil, nagy presztízssű és folyamatosan kiadott díjai voltak a Weisz Fülöp-jutalom, a Chorin Ferenc-jutalom és a MÁK Berzeviczy-jutalma, amelyeket még 1945-ben is kiosztott az Akadémia.⁵⁴

E három nagy díj jelentőségéhez társult még a korszakban a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alapítványa 1938-tól, amelyet 25 000 pengő tőkével Horthy Miklós-alapítvány néven tett a kamara a „Kormányzó Úr Ő Főméltóságának a csepeli kikötő felavatása alkalmából 1937. május 12-én tartott beszéde emlékére, melyben oly nagy államférfiúi bölcsességgel vázolta a kereskedelem fontosságát a nemzeti és az állami élet egészében”.⁵⁵ Az 1000 pengős díjjal kereskedelmi tárgyú – megjelent – munkákat jutalmaztak évente (1945-ig), rögtön az első évben Heller Farkas *Közgazdasági lexikonát*.⁵⁶

5. kép.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. részvénye, 1935

A VÁLLALATI TÁMOGATÁSOK MOTIVÁCIÓIRÓL

Nehéz súlyozni, hogy milyen jelentősége volt a vállalatok támogatásának az Akadémia történetében. Az tény, hogy a vállalatok folyamatosan jelen voltak az MTA mecénásai között 1860-tól kezdve, és az is tény, hogy az Akadémia legnehezebb időszakában számos vállalat kínált fel adományokat a tudós társsaságnak.

A vállalatok MTA-támogatásai azt mutatják, hogy a sikeres ágazatok eredményes vállalatai mindig élen jártak a tudományos mecenatúrában, s ez arra enged következtetni, hogy az MTA támogatása a cégek erejének, üzleti pozícióiknak a felmutatása is volt, vagyis a nagyság jele. Látható és látványos támogatást csak a legnagyobbak tudtak nyújtani, tehát az Akadémia dotálása révén az üzleti életben elfoglalt jelentőségüket is kifejezhették.

Feltűnő volt továbbá, hogy a vállalatok célzott támogatásai többnyire a közgazdaságtan, esetleg a gazdaságtörténet fejlesztését kívánták szolgálni. Ebből arra is következtethetünk, hogy az adományokkal a szakmai utánpótlás nevelése, a közgazdasági tudás fejlesztése és terjesztése is egy létező cél volt a vállalatok MTA-támogatásában.⁵⁷ Ez is tekinthető motivációnak az adományozás mögött.

De mindenképpen ki kell emelni egy harmadik motivációs magyarázatot is. Az Akadémia támogatása nemzeti ügy volt mindig is, politikai jelentőséggel bírt, de mégis változó hangsúlyokkal. Az 1860-as években még a bécsi kormányzattól való vágyott függetlenség jelképe volt az intézmény, az 1870-es évektől a magyar nemzetépítés egyik alapintézménye lett, az első világháború után viszont a területét veszített ország talpra állásának zálogaként tekintett rá a magyar politikai vezetés. (Ezért is kapott 1925-től rendszeres állami támogatást.) Éppen emiatt a két világháború közötti korszakban jelentősen megnőtt az MTA-támogatás politikai súlya. (Nem véletlen az sem, hogy Horthy Miklós kormányzó nevét kapta az egyik díj.) A vállalatok és az üzleti intézmények MTA-támogatásainak mélyebb elemzése már a gazdaság és a politika szférájának Horthy-kori erősödő összefonódásáról is szólna, rámutatva a CSR politikai modelljén belüli különbségekre.

6. kép. Vida Jenő, 1940

JEGYZETEK

- 1 A vállalkozó fogalmáról lásd: Madarász: *Hogyan született*; Klement: *Hazai vállalkozók*, 98–105.
- 2 A városi/rendi polgárok adományait Tóth Árpád, a vállalkozó üzletemberek támogatásait Konrád Miklós elemzi jelen kötetben. Az utóbbi fejezetben elemzett vállalkozók és az itt megjelenő vállalkozások között van átfedés, de személyes karrierutak és családtörténetek helyett itt a vállalatok és gazdasági szektorok történetén keresztül kerül értelmezésre az adományozás ténye.
- 3 A tőzsde jelentőségére lásd: Klement: 1864.
- 4 A hirtelen konjunktúra visszasságairól és az azt gyorsan követő első komoly válságról: Kövér: 1873.
- 5 Eichar: *The Rise and Fall*.
- 6 Melè: Corporate Social Responsibility.
- 7 Bódy: *Az ipari munka társadalma*.
- 8 *Pesti Napló* 11 (1860) 2975. sz. (jan. 13.); uo. 2995. sz. (febr. 7.); uo. 3001. sz. (febr. 14.); uo. 3005. sz. (febr. 18.)
- 9 MTA KIK KRKGy K 1268/116, K 1268/119, K 1268/127, K 1268/142, K 1268/173–174, K 1268/225, K 1271/1249.
- 10 *Képes Ujság* 2 (1860) 6. sz. (febr. 5.) 62.
- 11 Kövér: A pesti kereskedő-bankár; Kövér: *Iparosodás*, 46–51. Tomka: *A magyarországi pénzügyintézetek*, 16–19.
- 12 *Pesti Napló* 11 (1860) 2990. sz. (jan. 31.); MTA KIK KRKGy K 1268/65.
- 13 *Pesti Napló* 11 (1860) 3001. sz. (febr. 14.); uo. 3032. sz. (márc. 21.).
- 14 Tamás: *Az Első Magyar*, 46–55.; Tamás: Hálózat vagy hierarchia?
- 15 Klement: *Hazai vállalkozók*, 34–55.
- 16 *Pesti Napló* 11 (1860) 2987. sz. (jan. 27.). A kamarák a kapitalizmus kibontakozása miatt születtek meg, de 1860-ban még létező érdekképviselői csoportok voltak a céhek is, és az 1840-es törvény alapján szerveződő új kereskedői társulások. Ezek székháztámogatásáról lásd Papp Gábor György tanulmányát jelen kötetben.
- 17 Sárközi: A Budapesti Kereskedelmi, 60–62.
- 18 Ennek részleteiről lásd Papp Gábor György tanulmányát jelen kötetben.
- 19 Fekete: *A Magyar Tudományos*, 87.
- 20 Tizenkettedik akadémiai ülés. Összes ülés. 1883. március 19. *MTAÉ* 17 (1883) 50.; Harmincötödik akadémiai ülés. Összes ülés. 1883. november 26. *MTAÉ* 17 (1883) 141.
- 21 Tizenhetedik akadémiai ülés. Összes ülés. 1882. április 24-kén. *MTAÉ* 16 (1882) 116. A szerkesztés költségeit 1883-ban 9600 forintban „irányozta elő” az Akadémia. Harmincötödik akadémiai ülés. Összes ülés. 1883. november 26. *MTAÉ* 17 (1883) 141.
- 22 1883-ban már 29 hazai pénzintézet támogatta a szótárkészítést: uo. 141.
- 23 Uo. 106.
- 24 Uo. 59., 116.
- 25 Burchard Konrád és bátyja, Gusztáv nemességét 1891-ben erősítette meg az uralkodó, s ekkortól használta a család a Burchard-Bélaváry nevet. Klement: *Hazai vállalkozók*, 187.
- 26 A M. Tud. Akadémia emléktáblájának története. *AE* 3 (1892) 712.
- 27 Uo. 712–713.
- 28 Uo. 713.
- 29 Intézményi támogatók voltak: MTA (1000 frt), pénzügyminisztérium (1000 frt), Budapest (1000 frt), Nemzeti Kaszinó (1000 frt), Magyar Lovaregylet (1000 frt), Dunagőzhajózási Társulat (1000 frt), Pesti Hengermalom Rt. (1000 frt), Országos Malom Egyesület (1650 frt), utóbbi égisze alatt tíz fővárosi és hat vidéki gőzmalom adakozott. Uo. 716. A pénzügyminisztérium a Lánchíd képviseletében adta a támogatást, lásd: uo. 250.
- 30 Egyéni támogatók voltak: gr. Andrassy Géza (150 frt), gr. Andrassy Tivadar (100 frt), Burchard-Bélaváry Konrád (300 frt), gr. Dessewffy Aurél és neje (200 frt), br. Eötvös Loránd (100 frt), gr. Esterházy Mihály (100 frt), Fraknoi Vilmos (100 frt), gr. Károlyi Tibor (200 frt), Kautz Gyula (50 frt), Semsey Andor (100 frt), gr. Széchenyi Béla (500 frt), Szily Kálmán (100 frt), Szilágy József (100 frt), Than Károly (100 frt), Tisza Kálmán (100 frt). Uo. 717.
- 31 BFL Cg. 1195/1. 707; 1195/2. 708; 1195/3. 709; *Compass* 1873–1914; *Tiszti Czím- és Névtár* 1897–1908. A Hengermalom történetének feldolgozása: Klement: *Hazai vállalkozók*, 212–239.

- 32 Külön nem emeltem ki, mert nem speciálisan a vállalatokat megszólító akciók voltak, de más szoborállítási, emlékmű- vagy emléktábla-emelési akciókhoz is csatlakoztak vállalatok. Egyetlen példa ennek illusztrálására: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1882-ben 500 forinttal járult hozzá Arany János szobrának elkészítéséhez, s ezt az összeget az MTA-hoz „mint a szoboremelés eszméje első indítványozójához” küldte. Harminczegyedik akadémiai ülés. Összes ülés. 1882. október 30-án. *MTAÉ* 16 (1882) 210.
- 33 Tizenhetedik akadémiai ülés. Negyedik összes ülés. 1910. április 25-én. *AÉ* 21 (1910) 303.
- 34 Az igazgató-tanács harmadik ülése. 1910. október 16-án. *AÉ* 21 (1910) 597.
- 35 Harminczhatodik akadémiai ülés. Összes ülés: 1889. november 25-én. *MTAÉ* (1889) 198.
- 36 Kövér: Egy kereskedő-bankár, 55.; Kövér: A pesti kereskedő-bankár, 159–161. Beck Miksa 1895-ben madarasi előnévvel nemességet, 1911-ben bárói címet kapott, s ekkortól lett a neve Madarassy-Beck Miksa. Kempelen: *Magyarországi zsidó*, 26.
- 37 A pályázat kétszeri kiírásáról: *AÉ* 1 (1890) 314–315., *AÉ* 5 (1894) 299.; az első bírálatokról: *AÉ* 4 (1893) 291–292.
- 38 Jelentés a pályázatok eldöntéséről. V. *AÉ* 6 (1895) 294–295. (Kiemelés az eredetiben – K. J.) Pólya Jakab egyébként a két pályázati kiírás között, 1893 májusában az MTA levelező tagja lett.
- 39 Akadémia és ország. Hegedüs Lóránt meg akarja menteni az Akadémiát. *Budapesti Hirlap* 41 (1921) 18. sz. (jan. 23.) 1.
- 40 *AÉ* 31 (1920) 261.
- 41 Adományozói listákat lásd: *AÉ* 32 (1921) 40., 46., 48., 131–132., 279.; *AÉ* 33 (1922) 74., 142.
- 42 E kampányidőszak alatt tett a TÉBE még egy eseti felajánlást: az MTA Hadtörténeti Bizottságnak adott az intézmény 1921/22-ben 30 000 K-t azzal a céllal, hogy készüljön el egy összefoglaló mű „a volt központi hatalmak 1918-iki összeomlásának okairól”. A pályázatot ugyan kiírták, de nincs nyoma, hogy eredményes lett volna. 1925-ben még szerepelt az *Akadémiai Értesítő*ben mint pályázat, de később már nem. *AÉ* 33 (1922) 287–288.; *AÉ* 36 (1925) 376.
- 43 Az adományokra lásd: *AÉ* 34 (1923) 123.; *AÉ* 35 (1924) 148.; *AÉ* 37 (1926) 258. A TÉBE pénzt adott írógép vásárlására: *AÉ* 36 (1925) 377.
- 44 Fekete: *A Magyar Tudományos*, 25–31.
- 45 Mindkét díjazott Kautz-munka nyomtatásban is megjelent: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest, 1868; *Társulási intézmények a nemzetgazdaságban*. Pest, 1871.
- 46 Fekete: *A Magyar Tudományos*, 44–53.
- 47 Uo., 87–91.
- 48 Uo., 175–176.
- 49 Az alapítvány ügyrendje: *AÉ* 37 (1926) 184–186. Thirring díjazása: *AÉ* 38 (1927) 146. Kiosztott jutalmak: *AÉ* 45 (1935) 150., *AÉ* 51 (1941) 88–90., *AÉ* 53 (1943) 122–123. Utolsó meghirdetése: *AÉ* 53 (1943) 149.
- 50 Az alapítvány ügyrendje: *AÉ* 40 (1929) 297–300.
- 51 Az alapítvány ügyrendje: *AÉ* 36 (1925) 368–370.
- 52 *AÉ* 47 (1937) 6., *AÉ* 48 (1938) 6., *AÉ* 50 (1940) 8., *AÉ* 52 (1942) 6.
- 53 *AÉ* 46 (1936) 156. A MÁK alapítványa mellett Berzeviczy nevét két másik díj is viselte ekkoriban: az MTA igazgatótanácsa 1935-ben hirdette meg a „Berzeviczy Albert tudományi jutalomtételt” történetírói életmű díjazására (*AÉ* 46 [1936] 100–101.), valamint a Vallás- és Köznevelési Minisztériumnak is volt Berzeviczy nevével díja (Berzeviczy Albert-jutalomdíj) 1937 óta „magyar tanítók jutalmazására”. *AÉ* 47 (1937) 229.
- 54 *AÉ* 54 (1946) 10. E díjakat a korszakról szólva Glatz Ferenc is kiemelte. Glatz: *Az Akadémia*, 876.
- 55 *AÉ* 47 (1937) 227.
- 56 *AÉ* 48 (1938) 39–44. Heller a Chorin-díjat is megkapta 1934-ben, megosztva Navratil Ákossal. *AÉ* 44 (1934) 168.
- 57 A tanulmányban nem elemzett, 1925-ben létrehozott, de csak 1939-től átadott Serbán János-alapítvány szintén gazdasági – elsődlegesen mezőgazdasági – szakmunkákat jutalmazott. A 20 db Magyar Nemzeti Bank-részvényen alapuló tőkét a Magyar Sertéshízlaló és Húsipari Rt. tette – más vállalatokkal együtt – Serbán János nyug. miniszteri tanácsos emlékére. *AÉ* 36 (1925) 221.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Cg 1195/707, 708, 709. Pesti Hengermalom Társaság
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK KRKGy)
K1268, K1271, Adományozó levelek és aláírási ívek

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1892–1895, 1910, 1920–1926, 1929,
1935–1937, 1941, 1943, 1946

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ) 1882, 1883,
1889

Magyar Compass. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1873–
1914/15. (Szerk. Mihók Sándor, majd Ambruster Jakab,
G. Nagy Sándor)

Magyarország Tiszti Czim- és Névtára, 1897–1908

Budapesti Hirlap, 1921

Képes Ujság, 1860

Pesti Napló, 1860

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bódy Zsombor: *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Bp., 2010.

Eichar, Douglas M.: *The Rise and Fall of Corporate Social Responsibility*. New York – London, 2017.

Fekete Gézané: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*.
2. köt. 1859–1900. Bp., 2000.

Glatz Ferenc: Az Akadémia két világháború közötti történetéhez.
Magyar Tudomány 77 (1970) 873–880.

Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*.
2. köt. Bp., 1938.

Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. Bp., 2012.

Klement Judit: 1864 – Áru- és Értéktőzsde nyílik Pesten. In: *Magyarország globális története a kezdetektől 1868-ig*. Szerk. Laczó Ferenc – Vadas András – Varga Bálint. Bp., 2023. 528–532.

Kövér György: *Iparosodás agrárországban. Magyarország agrártörténete*. Bp., 1982.

Kövér György: *1873 – egy krach anatómiája*. Bp., 1986.

Kövér György: Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere. Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai. In: uő: *A felhalmozás íve*. Bp., 2002. 53–61.

Kövér György: A pesti kereskedő-bankár „ezüstkora” 1847–1873. In: uő: *A pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Bp., 2012. 111–172.

Madarász Aladár: Hogyan született a vállalkozó? (Fogalomtörténeti töredék Schumpeter vállalkozóelméletéhez). *Külgazdaság* 58 (2014) 7–8. sz. 3–29.

Melè, Domènec: Corporate Social Responsibility Theories. In: *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*. Ed. Andrew Crane et al. Oxford, 2008. 47–82.

Sárközi Zoltán: A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara hivaltörténete. *Levéltári Szemle* 17 (1967) 1. sz. 55–107.

Tamás Gábor: Hálózat vagy hierarchia? Egy biztosítótársaság ügynökhálózata a 19. század közepén. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* (2020) 245–271.

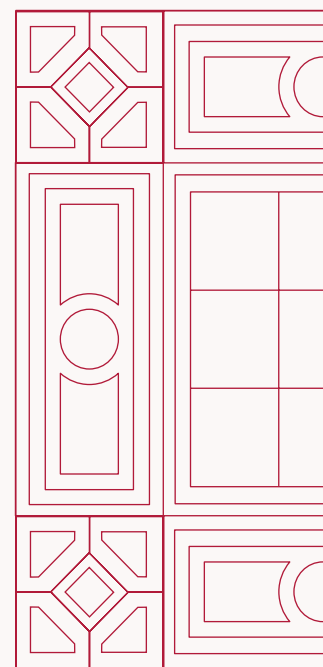
Tamás Gábor: *Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság története 1857–1949. A hosszú távú sikeresség feltételei a biztosítási piacon*. PhD-disszertáció. Bp., 2022.

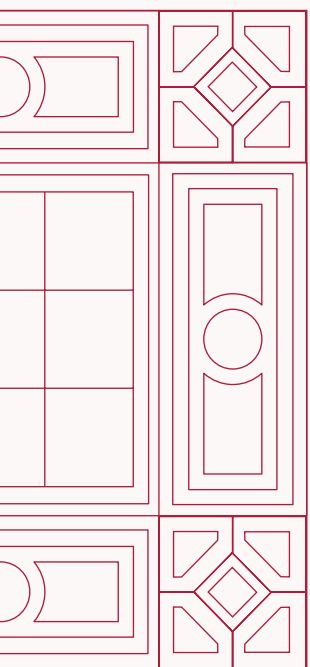
Tomka Béla: *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947*. Bp., 2000.

Vármegyei és állami adományok

Ablonczy Balázs

Az MTA alapításától kezdve a megyei törvényhatóságok az adakozók első sorában álltak. A vármegye a 19. század magyar politikai életében és gondolkodásában sokrétű szerepet játszott. A vármegyei igazgatásnak szélesan értelmezett végrehajtási, törvényhozási, közigazgatási (adóügyi, katonai stb.) feladatai voltak, de a rendi szabadságjogok védelmében és a központi kormányzat abszolutisztikus/centralisztikus törekvéseinek megbuktatásában és akadályozásában is kulcsszerepet játszott, éppen ezért autonómiájához ragaszkodott a vármegyei nemesség. A vármegyék közönsége nem tartóztatta meg magát országos, sőt nemzetközi politikai kérdések megvitatásától, aminek magától értetődő részét képezte a kialakulófélben lévő modern nemzeti intézmények – Nemzeti Színház, Akadémia, társaskörök stb. – támogatása, illetve az értük folytatott küzdelem.¹

Az alapító arisztokraták nagy nemzedéke után ott találjuk az MTA 1832. év mecénásai között Bars, Bács, Komárom, Hont, Nyitra, Moson vármegyéket és más közigazgatási egységeket – bizonyos járások gyűjtéseit, illetve a nagyikindai kerületet – 20 és 600 forint közötti összegekkel. A többségük egyébként 300–500 forintot adományozott.² (Egy konvenció ezüstforint 1832-ben körülbelül 5800 mai forintot ért, azaz elmondható, hogy a vármegyék egyenként 1,8–2,8 millió mai forintnak megfelelő összeggel támogatták a magyar tudományosságot.³) Igen jelentős hozzájárulásnak volt mondható még a soproni és a zalai nemesi pénztár 2100–2100 konvenció forintos hozzájárulása az Akadémia pénzeszközeihez, 1861-ben, ami minden bizonnyal a székház építésére folyt be.⁴

A dualizmussal meginduló közigazgatási modernizáció számos feladatkörétől és előjogától megfosztotta a vármegyét: a megyei hatóságok immár nem rendelkeztek adóügyeik, az egészségügyi ellátás, az oktatás és számos más korábbi tevékenységi körük felett, és elveszítették igazgatszolgáltatási funkcióikat is.⁵ Ez a hatáskörvesztés, amely nemegyszer vármegyék megszűnéséhez is vezetett, szükségképpen fordította a vármegyei közvélemény figyelmét az önlegitimáció, közvetve tehát a történeti/nemzeti kérdések irányába.⁶

A múlt századelőn a vármegyék inkább abban szorgoskodtak, hogy felhívásra, a majdani Széchenyi Múzeum javára kéziratokat bocsássanak rendelkezésre. A gyűjtemény létrehozásának ideája már a névadó halála után felmerült, ennek lendületet adott az, hogy Széchenyi volt titkárának fiától az Akadémia 1877-ben megvásárolta a gróf irathagyatékát, és elindult a „legnagyobb magyar” műveinek kiadása. A külön Széchenyi-gyűjtemény ötletét Szily Kálmán akadémiai főtitkár karolta fel 1896-ban, és kezdeményezése nyomán létre is jött az 1905 és 1944 között fennállt Széchenyi Múzeum.⁷ A múzeum ötletének ugyanakkor érezhetően lendületet adott, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1902 elején határozott hangú körrendeletben támogatta meg a tudós társaság kezdeményezését,⁸ s ennek nyomán számos vármegye küldött iratokat a tervezett gyűjtemény számára.⁹

A vesztes világháború után a vármegyék nem dúskáltak az anyagi javakban – ahogy egyetlen más közigazgatási szerv sem. Éppen ezért figyelemre méltó, hogy dacára a zord időknek, az adakozás nem szakadt meg – bár sok esetben csak jelképes összegekre korlátozódott. Az akadémiai támogatások tanúskodnak arról is, hogy az adakozás szokása része volt a korszak politikai-szimbolikus praxisainak. Az, hogy később is létezett az ügyszeretet és a tudományba vetett hit, igazolja a kiskomáromi (Zala vármegyei) körjegyző, Szilvay Gyula levele az Akadémiához 1922 kora tavaszán. A levél apropója az volt, hogy Kiskomárom (ma Zalakomár) és Balatonmagyaród (a levelezésben valamiért kitarthatóan Balatonmogyoródnak tüntették fel) község közönsége 1000 koronás adománnyal kívánt hozzájárulni az MTA anyagi helyzetének stabilizálásához. „Csak alig egy fél téglát az épülethez, de ha példánkat minden község követné, akkor nagy nemzeti intézményünknek nem kellene anyagi gondokkal küzdenie” – írta önérzetesen az irodalmi nevet viselő Szilvay jegyző. A korban az infláció miatt inkább jelképesnek tekinthető felajánlásról az MTA jegyzőkönyve „különös örömmel” emlékezett meg.¹⁰

Az 1921–1922-es nagy adakozási hullámban a vármegyék változatos érvekkel indokolták meg adományaikat. Baranya vármegye például úgy küldött pénzt – 20 000 ko-

ronát – 1921-ben az MTA-nak, hogy a régió nagy része még szerb megszállás alatt állt, így az alispán a megyei adminisztráció ideiglenes központjából, Sásdról keletkezte levelét.

„[A] ránk zúditott összeomlásból talpra kelni és a hazánk testét-lelkét tépdeső barbár hordákkal szemben állani, létünket biztosítani magyar nemzeti kultúránk fenntartásával és gondos továbbfejlesztésével vagyunk képesek.”¹¹

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a „nagy részben rendeltetés nélkül álló” katonai beszállásolási alap terhére utalta át 30 000 koronás támogatását 1921 tavaszán.¹² Somogy az 5000 koronás adománya mellé szintén az „ország testét marcangoló barbár hordákkal szembeni kultúrfölényt” tette meg legfőbb célként.¹³ Borsod közgyűlése „elsőrendű hazafias kötelességről” beszélt döntésében, amellyel 4000 koronát adományozott.¹⁴ Veszprém vármegye pedig 5000 korona erejéig „hazafias együttérzéssel és lelkes örömmel” csatlakozott az egész kezdeményezést – 2000 koronával – elindító Esztergom vármegye átiratához.¹⁵ Alapvetően a nemzeti kultúrának mint a harc eszközének retorikai megnyilvánulásai domináltak a küldemények címezéseiben, és a vármegyei urak a Magyar Tudományos Akadémiát ennek a küzdelemnek az élvonalában látták.

Akik nem tudtak adakozni – mint például Heves vármegye –, inkább hallgattak. A Széchenyihez sok szálon kötődő Sopron pedig a helyi kereskedelmi iskola tanulóinak 1000 koronás gyűjtésére hagyta az MTA megsegítését. Zemplén vármegye, amely éppen ebben az időszakban keveredett konfliktusba az Akadémiával a széphalmi Kazinczykúria és kertje fenntartása körül, szintén nem adott.¹⁶

1921–1922-ben még nem zajlott le az országban a Trianon utáni megyerendezés, így 33 megyei közigazgatási egységgel számolhatunk – amiből persze vannak olyan, valójában nem létező megyei törvényhatóságok, mint a már csak 16 négyzetkilométerre kiterjedő Ung vármegye. Ha az adakozásban dokumentálhatóan részt vevő 20 közigazgatási egységet – Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Komárom, Somogy, Abaúj-Torna, Békés, Győr, Vas, Szabolcs, Veszprém,

Hajdú, Nógrád, Zala, Esztergom, Csanád, Baranya, Jász Nagykun-Szolnok, Borsod, Fejér, Hont, Csongrád vm. Tiszáninnen járása – tekintjük, akkor azt lehet mondani, hogy a vármegyék többsége adakozott, még az olyan, valóban csonka vármegyék is, mint például a nagymarosi székhellyel néhány évig még létező Hont, 1000 koronával. Ha a megyéktől 1923-ig befolyt összegeket tekintjük, ez több mint 290 000 korona, ami összességében meghaladta a korszak két legnagyobb magányadományozójának, Esterházy Pál hercegnek (1921: 250 000 K) és a Teleki nemzetségnek (1921: 150 000 K) ezekben az években nyújtott támogatásait, igaz, nem haladták meg a Széchenyi nemzetség ekkor nyújtott támogatásait.

Az 1920-as évek eleji kampányban volt két figyelemre méltó mozzanat. Az egyik Csanád – majd Csanád-Arad-Torontál – vármegye szerepvállalása. A makói székhellyel működő közigazgatási egység több alkalommal is jelentősebb összegeket juttatott az Akadémiának: 1921-ben 50 000 koronát (mai értéken körülbelül 680 000 forint), 1923-ban 19 900 K-t (9333 forint 2023-ban), 1924-ben 2 000 000 K-t, 1926-ban 5 000 000 K-t (ami ma kb. 445 000 forint lenne, 1927-ben pedig 400 pengő volt), majd 1927-ben 560 pengőt.¹⁷ Egyetlen más vármegye sem adott ennyiszer és ilyen nagyságú összegeket. A magyarázat minden bizonnyal Tarnay Ivor (1874–1941) személye, aki 1922-től alispán, előtte pedig a csonka vármegye főjegyzője volt. Tarnayt vármegyéjében csak „kultúralispánként” emlegette a sajtó, mivel Makónak és környékének minden jelentős kulturális kezdeményezésében részt vett, sőt sok esetben maga állt ezek élén. Elindította a Csanád vármegyei Könyvtár helytörténeti sorozatát, amelybe maga is írt. Újjászervezte a Csanád vármegyei Történeti és Régészeti Társulatot. Hivatali ideje alatt a vármegyei könyvtár állománya megötvenszereződött. Makón több köztéri szoborra indított gyűjtést, koncerteket szervezett a vármegyeházán, fellendítette a sportéletet és a döcögő helyi színházügyet is.¹⁸ Minderre azzal – az országban is egyedülálló – módszerrel szerzett pénzt, hogy kulturális pótdót vetett ki, amellyel a vármegyei kultúralapot táplálta. (Ezt a pénzforrást nyugdíjba vonulása előtt egy miniszteri rendelet szüntette meg 1937-ben.¹⁹) 1924-es

Özv. komjáti Tarnay Ivorné előpataki Hanny Mária a maga és leánya Cornélia férjhezett Tarnay Mihályné, veje Tarnay Mihály, unokái György és Mihály Ivor, valamint a kiterjedt rokonság nevében fájdalommal jelenti, hogy a legszeretőbb férj, apa, nagypapa, testvér és rokon

KOMJÁTI TARNAY IVOR

nyug. alispán, a vármegye törvényhatósági bizottságának örökös tagja, Makó város képviselőtestületének választott tagja, Makó város és 32 község diszpolgára, a Szeged-Csanádi Vasútak igazgatóságának tagja, a Hódmezővásárhely-Nagyszentmiklósi Vasút R.-T. igazgatóságának elnöke, a Csanád vármegyei Színpartoló Egyesület elnöke stb.

1941. évi október hó 1-én reggeli 5 órakor életének 67-ik évében rövid, de súlyos szenvedés után elhunyt.

A megboldogult földi maradványait 1941. évi október hó 3-án délelőtt 11 órakor fogjuk Makón, a Szent János-tér 11. számú gyászszobából, — a makói belvárosi Szent István plébánia templomban délelőtt 10 órakor bemutatandó engesztelő szentmise után — a makói róm. kat. temetőben levő családi sírboltban örök nyugalomra helyezni.

Makó, 1941. évi október hó 1-én.

NYUGODJÉK BÉKÉVEL!

özv. Tomcsányi Lajosné
Tarnay Amália,
özv. Tókey Jenőné
Tarnay Alice,
Tarnay Ákos
testvérei.

Tókey Alice,
Tókey Edith,
Szászik Józsefné
Tókey Mária,
Halácsy Lorándné,
Tókey Ákos,
Tókey Jenő
unokahugai és unokaöccsei.
Mészáros János
30 éven át hátfesz szolgálja.

özv. Hanny Elekné
Dedinszky Ilona
anyósa.
Tarnay Ákosné
Tóth Paula,
Enyedy Gyuláné
Hanny Ilona
sógornői.

Makói könyvnyomda 18309

1. kép. Tarnay Ivor
gyászjelentése, 1941

pénzadományukat így indokolta Tarnay a Balogh Jenő akadémiai főtitkárnak írott levelében:

„Az ellenség megcsönkíthatta az országot, szűkebbre szoríthatta határait, de nemzet kulturájának aláhanyatlása, a melyet nem csupán ellenséges erőnek, de saját fiainak közömbössége is megalapozhat, végromlásba kergetheti azt is, a mi még megmaradt.”²⁰

Minden okunk megvan tehát azt gondolni, hogy Csanád vármegye szerepe a Magyar Tudományos Akadémia talpra állításában egy kultúraszertető vármegyei főhivatalnok hatására volt ilyen volumenű. 1941-es halálakor szülővárosa sajgója úgy búcsúzott tőle, hogy „különös és érdekes keveréke volt a konzervatív és liberális politikusnak, s ebben az irányban kezdettől mind végezetig szilárdan kitartott”²¹ (1. kép).

A háború utáni megyei adományok sorában a másik „felülreprezentált” kiskisérő Csongrád vármegye Tiszánin-neni – 1925-től Kiskundorozsmai – járása volt. A helyiek 1922-ben 6250 koronát gyűjtöttek össze az Akadémia szá-

mára, majd két évvel később a járás volt katonái 100 000 koronát adományoztak az MTA Hadtörténelmi Bizottságnak.²² Vélhetően mindkét adomány mögött a járás agilis főszolgabíráját, dr. Dósa Istvánt (1879–1944), a vármegye későbbi alispánját (1938–1939) kell sejtenuk.

A világháborús összeomlás és a forradalmak utáni gazdasági helyzet, illetve a klebelsbergi kultúrpolitika törekvései egységesen vezettek oda, hogy az 1923. évi 1. törvénycikkkel az Akadémia havi részletekben folyósított államsegélyre – ami kezdetben havi 1 000 000 korona körül alakult – lett jogosult, alkalmazottait pedig – az MTA elnökének áthelyezési megszorításai mellett – betagolták a Gyűjteményegyetem állományába. Az egyéb állami adományokat nehéz számszerűsíteni, tekintettel arra, hogy az 1920-as években a kultusztárca rendszeres támogatásban részesítette a tudós társaságot, és különböző címeken (portó- vagy illetékmentesség) más tárcák is indirekt módon pénzt juttattak az intézménynek.

2. kép. Berzeviczy Albert
és Klebelsberg Kuno
az Akadémia ülésén, 1931

Az adományok, ha címzetten jelentek meg, általában valami konkrét célt szolgáltak. 1891-ben a pénzügyminisztérium, mint a Lánchíd tulajdonosa, 1000 forintot (2000 koronát) adott az Akadémia falán elhelyezni kívánt Széchenyi-emléktáblára a legnagyobb magyar 100. születésnapján.²³ A kereskedelmi minisztérium pedig 1929-ben 3000 pengőt adományozott Víg Albert volt helyettes államtitkár *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta* című pályaművének kiadására.²⁴ (A könyv végül csak 1932-ben látott napvilágot.) 1938-tól pedig feltűnt az MTA költségvetésében egy 2000 pengős tétel, amelyet a kultuszminisztérium elemi iskolai tanítók jutalmazására ajánlott fel. Ez a díjazási forma 1918 előtt is létezett, akkor id. báró Wodianer Albert adományából fedezték ennek költségeit, ezt az alapot azonban a háború utáni infláció elemészette. A háború után a mindenkor kultuszminiszterek általában elődeik emlékére (Berzeviczy Albert, Wlassics Gyula, Klebelsberg Kuno) tettek ilyen célú alapítványokat, amelyek jövedelmét 1943-ban már nyolc

tanítónak oszthatta ki az MTA, a Magyarországi Tanítók Egyesületének javaslatai alapján.²⁵

A vármegyék Akadémiának nyújtott anyagi támogatása terén két nagy hullámot különböztethetünk meg: az első az alapítás korszakának nemzeti felbuzdulását kísérte, a másik pedig közvetlenül Trianon után következett, amikor 1921–1922-ben a közpénzügyek romos volta ellenére a vármegyék többsége kötelességének érezte a nemzeti kultúra támogatását. Ez a támogatás a húszas évek második felétől elenyészett, szerepét átvette az állami mecénatúra (2. kép). Csanád-Arad-Torontál tartott ki legtovább. A köztes időszakban, a dualizmus korszakának nagy részében a vármegyék jobbára nem anyagi segítséget nyújtottak az Akadémiának, hanem iratokat, tárgyakat ajánlottak fel az intézménynek. Az állami adományok pedig a rendszeres, működési célú támogatást megelőzően mindig szigorúan célzott, egyes feladatokra nyújtott támogatások voltak.

JEGYZETEK

- 1 Stipta: *Törekvések*, 7–15.
- 2 Hajnóczi R. József: A Magyar Tudományos Akadémia törvénytarunkban. *AÉ* 24 (1913) 69.
- 3 Danyi: Magyar pénzürtéindex.
- 4 A Magyar Tud. Akadémia nagyobb alapítói. *MTA Almanach* (1900) 224., 226.
- 5 Stipta: *Törekvések*, 187–189.
- 6 Erről lásd Varga: Vármegyé, 179–181.
- 7 Újabban lásd: Lisztes: Az örökhagyó és az örökösök.
- 8 Körrendelet valamennyi vármegyei és városi törvényhatóságnak. 1902. január 3. *AÉ* 13 (1902) 155–156.
- 9 Ezekről lásd Körmeny: *A Széchenyi-gyűjtemény*.
- 10 A Magyar Tudományos Akadémia ülési jegyzőkönyvei. *AÉ* 33 (1922) 259–260.
- 11 MTA KIK RAL 541/1921. Stenge Ferenc alispán levele Berzeviczy Albert elnöknek, Sásd, 1921. ápr. 12.
- 12 MTA KIK RAL 574/1921. Morlin Adorján vármegyei másodfőjegyző levele az MTA-nak, Budapest, 1921. ápr. 12. Vö.: Határozat. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 19 (1921) 16. sz. (ápr. 21.) 191.
- 13 MTA KIK RAL 625/1921. Kivonat Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvéből, Kaposvár, 1921. máj. 3.
- 14 Vármegyei szabályrendeletek és közérdekű határozatok. *Borsodvármegye Hivatalos Lapja* 19 (1921) 27. sz. (júl. 7.) 153.
- 15 Vármegyei szabályrendeletek és közérdekű határozatok. *Veszprémvármegyei Hivatalos Lap* 23 (1921) 27. sz. (jún. 30.) 326.
- 16 Az MTA anyagi helyzete miatt az 1920-as évek elején el akarta adni a Kazinczy-mauzóleumot és a környező parkot, ami helyben élénk tiltakozásokat váltott ki, a vármegye pedig saját kezelésbe kívánta venni a területet. Az Akadémia végül elállt az eladástól.
- 17 Az átváltásokra: Danyi: Magyar pénzürtéindex.
- 18 *Makó története*, 685–718., 728–738.
- 19 Egy alispán, akivel kulturális és szociális alkotások vonulnak nyugalomba. *Délmagyarország* 13 (1937) 226. sz. 5–6.
- 20 MTA KIK RAL 1783/1924. Tarnay Ivor levele Balogh Jenő főtitkárnak. Makó, 1924. nov. 15. Az összeg beérkezése: MTA KIK RAL 496/1925. A Magyar Földhitelintézet levele az MTA-nak, Budapest, 1925. márc. 2.
- 21 Komjáthi Tarnay Ivor. *Makói Ujság* 7 (1941) 224. sz. (okt. 2.)
- 22 *AÉ* 33 (1922) 284.; *AÉ* 35 (1924) 148.
- 23 *AÉ* 3 (1892) 250. A Széchenyi- emléktáblára lásd Klement Juditnak a vállalati támogatásokról szóló tanulmányát jelen kötetben.
- 24 *AÉ* 40 (1929) 362.
- 25 Balogh Jenő: Üdvözlő beszédek. Tanítók jutalmazása. *AÉ* 53 (1943) 241–242.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Régi Akadémiai Levéltár (MTA KIK RAL)
MTA iratai, 1921, 1924, 1925

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1892, 1902, 1913, 1921, 1922, 1924, 1929, 1943

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1900

Borsodvármegye Hivatalos Lapja, 1921

Délmagyarország, 1937

Makói Ujság, 1941

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1921

Veszprémvármegyei Hivatalos Lap, 1921

HIVATKOZOTT IRODALOM

Danyi Pál: Magyar pénzürtékindex – árák és devizák alapján 1754-től. Ártörténet.hu – pénz- és ártörténeti szakportál. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (Utolsó megtekintés: 2024. máj. 31.)

Körmendy Kinga: *A Széchenyi-gyűjtemény*. Bp., 1976. (A MTAK kéziratárának katalógusai 9.)

Liszes Nikolett: Az örökhagyó és az örökösök. Adalékok a Széchenyi-gyűjtemény történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 137 (2021) 2. sz. 243–256.

Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Bp., 1995.

Makó története 1920-tól 1944-ig. Főszerk. Tóth Ferenc. Makó, 2004. (Makó monográfiája 6.)

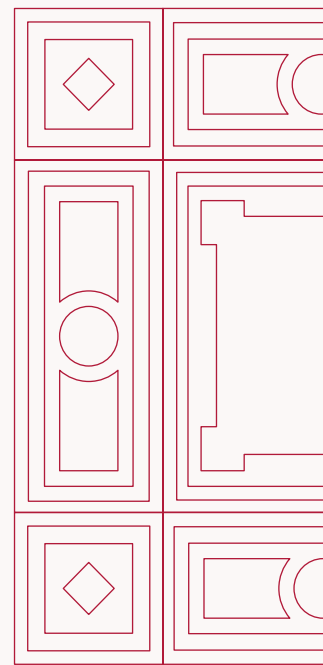
Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 66 (2014) 2. sz. 179–202.

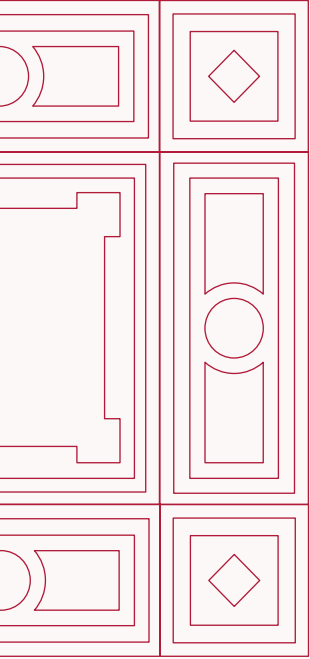
Széchenyi nyomában

*A Vigyázó-vagyon és a Magyar
Tudományos Akadémia*

Püski Levente

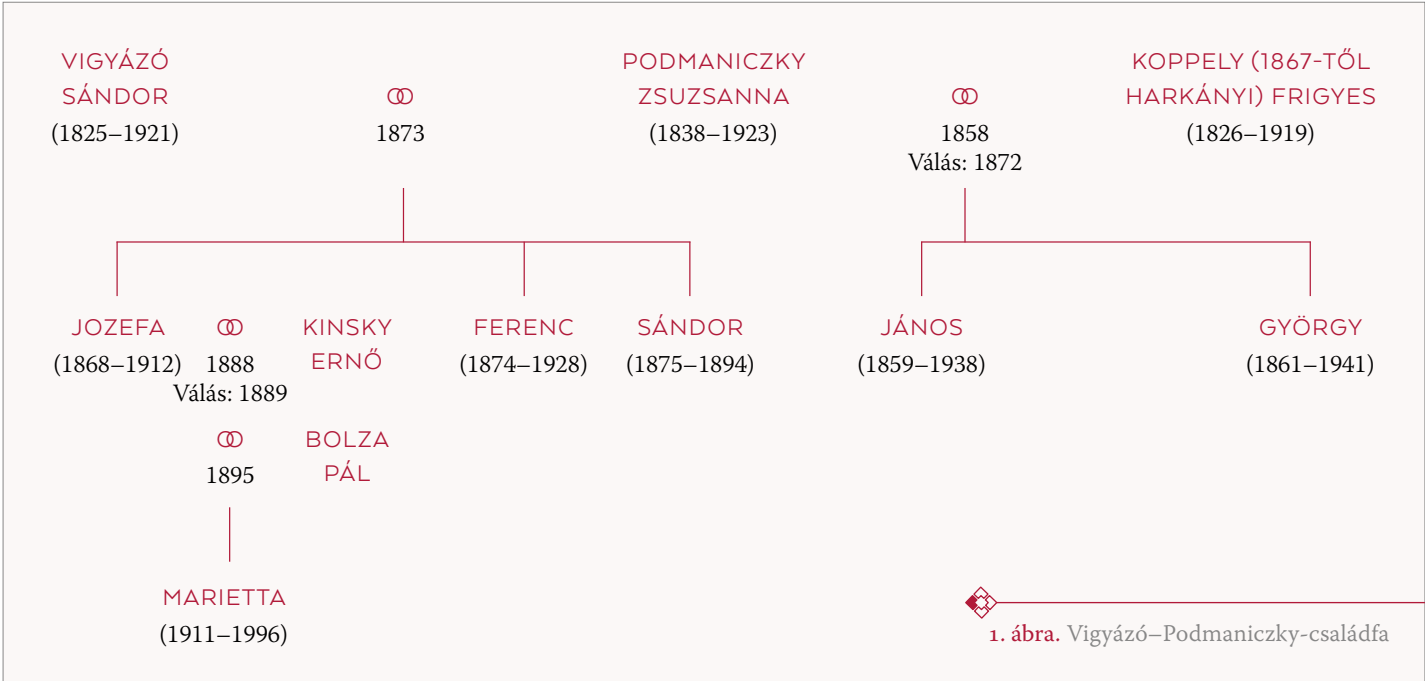
1928. augusztus 1-én szenzációszámba menő hír közöltek a nagy budapesti napilapok: az előző nap elhunyt Vigyázó Ferenc gróf hatalmas vagyonát teljes egészében a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. Bár az eset meglepetésként érthette a közvéleményt, a nagyvonalú adományozás nem valamiféle hirtelen és véletlenszerű lépésnek tekinthető, az komoly családi hagyományra és átgondolt érték-választásra épült.

A PODMANICZKY-VIGYÁZÓ CSALÁD

Az apa, Vigyázó Sándor, 1825. szeptember 25-én született, jómódú középnemesi család sarjaként. Kortársai körében sikeres, vagyonát gyarapító gazdálkodóként vált ismertté. 1864-ben ismerkedett meg báró Podmaniczky Zsuzsannával, s jóllehet a kapcsolatból 1873-ban házasság lett, erre a kor konzervatív értékrendjéhez képest felettébb szokatlan előzmények után került sor. Podmaniczky Zsuzsanna ugyanis még 1858-ban feleségül ment Koppely Frigyes vállalkozóhoz, majd a házaspárnak két gyermeke is született,

János és György. Mivel a pár kapcsolata megromlott, 1863-ban Zsuzsanna elhagyta férjét, s ezt követően egy hosszú vagyoni jogi persorozat vette kezdetét közöttük, ami csak 1877-ben zárult le. Mindeközben a fiatal bárónő már 1864-ben megismerkedett Vigyázó Sándorral, s az ismeretség/vonzalom hamar tartós és szenvedélyes viszonyba fordult. 1868-ban született meg lányuk, Jozefa, amire válaszul Koppely válást kezdeményezett, ezt azonban csak 1872-ben mondták ki. Podmaniczky és Vigyázó a következő évben összeházasodtak, és odaadó, harmonikus kapcsolatban éltek. Vigyázó Sándor biztosítani tudta családjá számára a kellő anyagi biztonságot, és megértő társnak is bizonyult érzékeny idegzetű felesége számára.¹ Jozefa lányát előbb örökbe fogadta, majd elkötelezettségét megerősítendő – uralkodói döntéssel – 1881-ben elérte annak törvényesítését is² (1. ábra).

Jozefa mellett két fiuk született: 1874-ben Ferenc, egy évvel később pedig Sándor, vagyis úgy tűnhetett, a családi név fennmaradása biztosított (1. kép). A pár élete alapvetően a korabeli földbirtokosi elit szokás- és értékvilágához illeszkedett. Nagybírói életformájukhoz különös, költséges

1. ábra. Vigyázó–Podmaniczky-családfa

1. kép. Vigyázó Ferenc,
ifj. Vigyázó Sándor és
Vigyázó Jozefa, 1882

2. kép. Gr. Vigyázó Sándor
vácrátóti kastélyának könyvtára,
1895–1899 körül

szenvédély nem társult, sőt mindennapi kiadásaik terén inkább takarékoság jellemezte őket, egyetlen kivétellel: a férj részben apai örökségként hozta magával szokatlanul élénk könyvészeti érdeklődését. A 20. század elején már jelentős bibliofilként tartották számon Vigyázó Sándort, akinek hatalmasra duzzadt könyvtárában számos régi kódex, ősnymtatvány és műtörténeti ritkaság is helyet kapott³ (2. kép).

A dualizmus évtizedei alatt Vigyázó Sándor egyre inkább igyekezett megfelelni az ambiciózus, közéleti szerepekre törekvő, társadalmi elvárásokat követő férfi képének, amiben az is szerepet játszhatott, hogy felesége révén egy főnemesi családdal került rokonságba.⁴ 1885-ben császári és királyi kamarás lett, majd tíz évvel később – különösebb bonyodalmak nélkül – a grófi rangot is megszerezte. Köznemesi családok időnkénti bekerülése az arisztokrácia soraiba önmagában nem meglepő, ezúttal azonban némileg többről volt szó. Véltetően megtámogatta ugyanis az ügyet, hogy Vigyázó a Pest vármegyei Szabadelvű Párt társelnöki posztját is betöltötte. A házaspár az elithez tartozást annak

formalizált elemein túl egyfajta közszolgálatként is értelmezte. Ennek jegyében az 1870-es évek eleje óta rendszeres és intenzív karitatív tevékenységet folytattak, elsősorban szociális és kulturális/oktatási téren.⁵ A rangadományozásnál a miniszterelnöki előterjesztésben még nem, de a minisztertanács ülésén már érvként került elő Vigyázó társadalmi szerepvállalása.⁶ A grófi ranggal az örökös főrendiházi tagság is együtt járt, Vigyázó Sándor pedig élt a jogával, s a főrendiház megszűnéséig, 1918 végéig tagja maradt a testületnek, különösebb agilitás nélkül. A főnemesi rangjához nem mellesleg egy szisztematikusan erősített nagybirtokosi pozíció társult. Az 1911. évi gazdacímtár adatai szerint Vigyázó Sándor 22 509 holddal rendelkezett. Részben a főrendiházi tagsági jog biztosítása végett földjei egy részét Ferenc fiára íratta, akinek így 3350 holdja lett, míg Jozefa nevén 5783 holdat regisztráltak 1911-ben, így a család összesen 31 642 hold birtokában volt.⁷

Amíg az életpályát tekintve az út egyenesnek és felfelé ívelőnek bizonyult, magánéletükben kudarcok és tragédiák árnyékolták be a házaspár életét. Sándor fiuk társadalmi

helyzete és kiváló tanulmányi eredményei alapján ígéretes jövő előtt állt, amikor 19 évesen, 1894 nyarán súlyosan megbetegedett, és augusztus 21-én elhunyt. Szüleit, különösen anyját mélyen lesújtotta fiuk elvesztése. Emlékére a család több jelentős társadalmi alapítványt tett, melyek közül kiemelkedett a Magyar Tudományos Akadémia felé tett adományuk. Az 1895-ben létrehozott 20 000 o. é. forintos alapítvány kamataiból a testület magyar történeti/kultúrtörténeti pályaműveket díjazhatott. Utóbb összesen tíz munka részesült ebben az elismerésben, s a díjazottak között több kiváló tudós neve is található (többek között Ferdinandy Géza, Lukinich Imre). Az *Akadémiai Értesítő* szerint egyébként az MTA 1917-ben 58 ilyen jellegű alapítvány fölött rendelkezhetett, melyek között a Vigyázó-féle a jelentősebbek közé tartozott: nagyságrendjét tekintve a 7. helyet foglalta el.⁸

Jozefa lányuk családi élete sem bizonyult felhőtlennek. Első házassága botrányos válással ért véget, ami után 1895-ben ment férjhez gróf Bolza Pálhoz.⁹ 1911-ben megszületett gyermekük, Marietta, Jozefa azonban egy évvel később elhunyt, a Vigyázó család viszonya pedig megromlott Bolza Pállal.

Végül tehát egyetlen gyermeke maradt a házaspárnak, a későbbi akadémiai mecénás Ferenc (3. kép), akit számos tekintetben a társadalmi helyzetéhez illő életforma jellemzett. Sándor testvéréhez hasonlóan az elemi iskolát és gimnáziumot magánúton végezte el, amit a budapesti jogi egyetem, majd az államtudományi doktorátus megszerzése követett. Főúri körökben megszokott módon számos tevékenységbe belefogott, anélkül hogy azok hivatásává váltak volna. Az 1890-es években több jogi tárgyú szakmunkája látott napvilágot, de érdekelte az irodalom is, maga is megpróbálkozott a versírással. Folytatta apja könyvgyűjtő tevékenységét is, bár messze nem azzal a lendülettel. 1899-ben bekerült a főrendiházba, s 1905 táján még úgy tűnt, a politika lesz a fő érdeklődési területe. Agilis szereplője lett a Tisza-ellenes koalíciónak, majd az úgynevezett nemzeti ellenállásnak, melynek részeként az apatini kerületben az 1905. január 26-án lezajlott választáson pártonkívüliként mandátumot szerzett, és az Alkotmánypárthoz csatlakozott.

3. kép. Gr. bojári Vigyázó Ferenc

Nem ismert, milyen okok vezették végül arra, hogy hamar meggondolja magát, mindenesetre a következő, 1906-os választásokon visszalépett a jelöltségtől. Egyébként addigi megnyilatkozásai, fellépései sem mutattak részéről különösebb kvalitásokat. A képviselőházi kitérő után visszatért a főrendiházba, s ott törvényhozó maradt 1918-ig. Több ízben is megválasztották a testület jegyzőjének. Magatartását inkább a visszafogottság jellemezte. Eleinte bekapcsolódott a fővárosi társasági életbe, melynek részeként 1897-ben a Nemzeti Casino is befogadta őt a soraiba.¹⁰ Viszonylag hamar kiderült azonban, hogy idegenül érzi magát a különböző közösségi színtereken. Bálókba alig járt, a kaszinóbeli szórakozások sem kötötték le, idővel a nők iránti érdeklődése is alábbhagyott, s véglegesen letett arról, hogy megnősüljön.

Valójában két stabil pont maradt az életében: szüleihez, különösen anyjához való ragaszkodása és a gazdálkodás. Apja fiatalon bevonta őt a birtokok kezelésébe, irányításába, amit kötelességtudóan igyekezett ellátni. Miután nem vonult be katonának, mindennapi élete az első világháború éveiben is lényegében az addigi keretek között folyt tovább. 1919 tavaszán ellenben a Tanácsköztársaság alatt túszként elhurcolták, és végül csak betegsége miatt engedték el. A szovjetrezsim bukása után újra visszatérhetett korábbi tevékenységéhez.

A családi veszteségek, különösen Sándor fiuk halála után a szülők is egyre visszahúzódnak életet éltek, ráadásul szembe kellett nézniük azzal, hogy nagy valószínűséggel nem lesz, aki a családi nevet továbbvigye. Vigyázó Sándor 1912-ben, majd 1913-ban is készített végrendeletet, melyekben egyértelműen megfogalmazta szándékait, köztük azt, hogy a legjobb megoldás, ha a vagyon a későbbiekben is lehetőleg egyben marad. Fiát jelölte meg főörökösnek, és Marietta unokájának csupán a kötelesrész kiadását rögzítette. Kijelentette továbbá, amennyiben Ferenc nem alapítana családot, Vácrátóton egy – felekezeti alapon irányítandó – menhelyet hozzanak létre, mivel „a nemes célra tett alapítványok helyesebbek és intenciómnak megfelelőbbek, mintha a vagyon oldalági rokonokra száll”. Utóbbihoz illeszkedve számos alkalmazottjának is kilátás-

ba helyezett kisebb-nagyobb pénzadományokat.¹¹ Az 1919 februárjában született újabb végrendeletben fia főörökös mivoltának megerősítésén túl már egyértelműen megfogalmazódott az az igénye, hogy utód hiányában vagyona alapítványként a Magyar Tudományos Akadémiára szálljon, méghozzá minden megkötés nélkül. Indoklasként hozzáfűzve:

„Még annak a kornak vagyok szülöttje, melyben Széchenyi [!] István és munkatársai lerakták a mai Magyarország alapjait. Rendíthetetlen meggyőződése, hogy európai színvonalon álló; s e mellett minden ízében magyar kultúra Magyarország és a magyar nemzet fennmaradásának legbiztosabb záloga. Ez okból a fenti eshetőségre egész vagyonomat a magyar nemzeti kultúra szolgálatában kívánom állítani, mely célzt első magyar tudományos intézetünk útján vélem leginkább elérhetőnek.”¹²

Vigyázó Sándort tehát döntésében egyértelműen a Széchenyit mintának tekintő arisztokrata identitás motiválta.¹³ 1921. március 19-én bekövetkező halálával aztán az atyai vagyon Ferenc kezébe került.

Férje halála után Podmaniczky Zsuzsanna az addigiaknál is zárkózottabb életet élt, és szinte csak fián keresztül tartotta a kapcsolatot a külvilággal. Két évvel később, 1923. szeptember 26-án ő is elhunyt. Végrendeletében szintén fiát tette meg főörökösnek, azzal a kiegészítéssel, hogy a többiek végkielégítésben részesedjenek. Ha pedig nem következne be családalapítás, akkor vagyonát a két családi ág nevét megörökítő alapítvány kapja.

Szülei halála után Ferenc teljesen magányos életet élt: idejét és energiáit lényegében véve a birtokok irányításának szentelte.¹⁴ Két végrendeletben határozta meg, mi történjen a kezébe került hatalmas vagyonnal, s igazodva szülei kívánságához, mindenét a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta, igaz, bizonyos feltételek mellett. A vagyon egyben tartásának – szüleivel megegyező – szándékát olyannyira komolyan vette, hogy rokonainak – két féltestvérének, Harkányi Jánosnak és Györgynek, valamint nővére lányának, Mariettának – a nekik járó köteles rész kiadását is folyama-

tosan halogatta. Sógora, Bolza Pál végül türelmét veszítve 1925 decemberében közjegyzőhöz, majd a következő év elején bírósághoz fordult lánya örökségrészének kiadatása érdekében, s hasonlóan cselekedett a Harkányi család is.¹⁵

A perek tovább rontottak Vigyázó pszichés állapotán,¹⁶ depressziója miatt 1928. július végén Ausztriába, a Bécs melletti Rekawinkelbe utazott gyógykezelésre, ahol öngyilkosságot kísérelt meg, s az ebben szerzett sérüléseibe halt bele július 31-én¹⁷ (4. kép).

A VIGYÁZÓ-PODMANICZKY-VAGYON AZ AKADÉMIA BIRTOKÁBAN

Az MTA az 1920-as évek elejére igen súlyos anyagi helyzetbe került. A világháború végén és az utána elszabaduló infláció miatt az intézmény értékpapírokban és hadikölcsön-kötvényekben fekvő vagyona nagyrészt értékét veszítette, zavartalan működése – főleg a kiadványok megjelenetése – is veszélybe került.¹⁸ Az infláció hatását érzékelteti, ha összevetjük, hogy bár a Vigyázó-alapítvány 1913-ról 1926-ra 40 000 koronáról 81 900 koronára nőtt,¹⁹ az utóbbi összeg svájci frankra átszámítva 6 frankot sem ért, tehát valóban teljes elértéktelenedésről beszélhetünk.²⁰ Nem meglepő, hogy 1926 után az alapítvány el is tűnt a testület nyilvántartásából. Átmeneti javulást hozott, hogy Esterházy Pál herceg 1920 decemberében jelentős összegű támogatói felajánlást tett, s lépése nagyarányú adományozási akciót indított el.²¹ 1925-re azonban így is elengedhetlenné vált, hogy a testület állandó állami támogatást kapjon. (A pengő bevezetése utáni időszakban ez évente 120 000 pengő volt.)

Az állami támogatás és a Vigyázó–Podmaniczky-hagyaték fényében 1928-ban úgy tűnt, véget érhetnek az Akadémia anyagi gondjai, és minden addiginál nagyobb ívű fejlődésre nyílhat lehetőség. A szituáció azonban távolról sem volt ilyen egyszerű, és a jövőkép sem lett ennyire rózsás. Vigyázó Ferenc 1921. május 9-i első végrendeletében a következő megszorításokkal hagyta az MTA-ra saját és apai vagyonát teljes egészében:²²

4. kép. Vigyázó Sándor és Ferenc emléktáblája a vácrátóti botanikus kertben

- ♦ A testület örökalapítvány formájában megőrzi az ingatlanokat, és rendeltetésszerűen használja, de nem értékesíti azokat.
- ♦ Emellett ki kell fizetni bizonyos kisebb összegeket egyes, név szerint megjelölt személyeknek (barátok, rokonok, alkalmazottak).
- ♦ A végrendelet végrehajtójául pedig – gyakorlatilag egyfajta ellenőrzőként – a kalocsai érseket nevezte meg, az éves jövedelem 10%-áért cserébe.²³

Vigyázó Ferenc 1923. október 25-én kelt második végrendelete az anyai örökségről még bonyolultabb feltételeket írt elő:²⁴

- ♦ Eszerint a vagyonrész az Akadémia más vagyonától elkülönítve, gróf Vigyázó Sándorné, báró Podmaniczky Zsuzsanna néven, örökalapítványként kezelendő.
- ♦ Az éves jövedelem 20%-a tőkésítendő, 8%-a a tiszaföldvári, rákoskeresztúri és vecsési szegényeknek juttatandó, 32%-a az anyai ág történetét feldolgozó szakmunkák elkészültét segítse, s csak a fennmaradó 40%-kal rendelkezhet szabadon az MTA.
- ♦ Emellett az intézmény köteles a rákoskeresztúri kastélyt egyfajta családtörténeti múzeumként megőrizni és működtetni, hasonlóképp a kastély parkjában található családi kriptát.

Nem könnyű megválaszolni azt a lényegi kérdést sem, hogy a Vigyázó–Podmaniczky-örökség pontosan milyen és mekkora értéket képviselt. A vagyon gerincét természetesen a birtokok képezték, méghozzá túlnyomórészt jó minőségű, tehermentes földek formájában. Az 1925. évi gazdacímár szerint az apai örökség 15 815, az anyai 7152, a Ferenc tulajdonában lévő pedig 7776 holdat tett ki.²⁵ Ez összesen 30 743 hold, amihez jött volna még 2590 holdnyi erdő a Kolozs megyei Almászentmihályon, de ezt a román állam kisajátította. (Utóbbi területre nézve távlati lehetőségként persze megmaradt valamiféle anyagi ellenszolgáltatás lehetősége, hiszen a romániai földreformban érintett magyarországi nagybirtokosok a magyar állam segítségé-

vel az úgynevezett optáns-per keretében próbáltak kárpótlást kicsikarni a bukaresti kormánytól.²⁶ Bár a korabeli akadémiai kiadványok nem említik, egy későbbi vizsgálat szerint Románia két ízben – 1935-ben és 1938-ban – ki is fizette a megítélt kártérítés egy kis részét.²⁷) A Vigyázó-örökség történetét feldolgozó Gergely Pál akadémiai könyvtáros szerint viszont 28 142 holdról volt szó, ami kevesebb a gazdacímárban közöltekénél.²⁸ A korabeli napilapok hírei többnyire az utóbbihoz közelebb álló adatokkal álltak elő.²⁹

Az ingatlanvagyonhoz tartozott négy kastély – Abony, Nagyberki, Rákoskeresztúr, Vácrátót (5. kép) – és két budapesti bérház – a Nádor utcában és a Károly körúton. A fentiekén túl az örökség része volt még három bankban elhelyezett, 786 131 pengőnyi készpénz,³⁰ bankokban őrzött értékpapírok nagyjából 1 500 000 pengő értékben, valamint családi ékszerek és műkincsek. Utóbbiból a legjelentősebbnek az antik óragyűjtemény tekinthető, melynek értékét a korabeli források 1 000 000 pengőn felülre becsülték, de hasonló nagyságrend feltételezhető az ékszerek esetében is. Bár egyes sajtóhírek, illetve akadémiai nyilatkozatok elképesztően nagy számokat – 60 vagy 100 milliót – említettek,³¹ ténylegesen ennél jóval kisebb nagyságrendről lehetett szó. A végrendeletek kihirdetése után csak lassan és nehézkesen zajlott le a hagyatéki eljárás, részben a rendkívül tagolt és sokféle szakember közreműködését igénylő vagyontárgyak miatt. Az 1930. április 4-i, összesített főleltár az ingatlanok értékét 20 021 509 pengőre, az ingóságokét pedig 3 510 889 pengőre becsülte.³² Bár joggal feltételezhető, hogy nem szerepelt benne pontosan minden tétel, de így is ez az utókor számára a legmegbízhatóbb eredmény, s ez alapján az összvagyon 24 millió pengő körülire volt tehető. Ez azt jelenti, hogy Vigyázó Ferenc, ha nem is volt az élen, de az ország leggazdagabbjai közé tartozott.³³

Az akadémiai vezetők részéről az első nyilatkozatok érthetően az örömről szóltak, de már a végrendeletek kihirdetésekor is sejteni lehetett, hogy az örökséggel rengeteg teher és kötelezettség is hárult az intézményre.³⁴ Mintegy magától értetődően az MTA-nak rendeznie kellett az elhunyt gyógykezelési és temetési költségeit, a függőben

5. kép. Gr. Vigyázó Sándor vácrátóti kastélya, 1895–1899 körül

lévő kifizetetlen számlákat, s kifizetni a végrendeletben előírt személyeknek bizonyos összegeket.³⁵ A jól hangzó vagyon egy része inkább csak elvi értékkel bírt, különösen a négy kastély, melyek közül az abonyi 1919 óta bezárva, kifosztva és használaton kívül állt.³⁶ A nagy gazdasági világválsággal érkező, s egyre jobban terebélyesedő agrárválság következtében a földbérleti díjak erőteljesen visszaestek, hiszen azokat többnyire terménynagyságban állapították meg, aminek az értéke folyamatosan csökkent.

Ráadásul a fentiek felül sorozatos konfliktusokkal kellett szembesülnie az akadémiai vezetésnek. Az átadási procedúrát megkönnyítendő egyelőre átvették Vigyázó Ferenc összes alkalmazottját a fizetéseikkel együtt.³⁷ A hagyatéki leltározás így is elhúzódó folyamat lett, ahol az MTA-nak kellett állnia a tetemes költségeket, s nem meglepő módon egyes szakértők díjazása kapcsán peres eljárásokra is sor került. Valójában a testületre egy egész persorozat zúdult: összesen 33 perrel, illetve le nem zárt követeléssel kellett foglalkozni, melyek túlnyomórészt Vigyázó Ferencről „örökölt” ügyek voltak. Közülük a két legjelen-

tősebbnek a Bolza- és Harkányi-rokonoknak járó köteles részek tekinthetőek, melyek kapcsán hosszas bírósági tárgyalások után sikerült a feleknek egyezséget kötni. Bolza Marietta esetében a Jozefa által korábban megkapott részen túl az MTA átadta a vácrátóti kastélyt és birtokrészt, a Náador utcai házat, valamint Tiszaföldváron bizonyos földeket 4 667 274 pengő értékben, plusz 2 231 045 pengőt készpénzben.³⁸ A két Harkányi fiú részére a testületnek – a korábban megkapott vagyonrészen túl – még 1 336 151 pengő megfizetésére kellett kötelezettséget vállalnia.³⁹ A történet ugyanakkor még így sem ért véget, Bolza Marietta ugyanis utóbb pert indított és nyert is az MTA ellen az elmaradt haszon címén.⁴⁰

A függőben lévő ügyekhez tartozott még az úgynevezett vagyonváltság kérdése.⁴¹ Hasonlóan az örökségi ügyekhez, Vigyázó Ferenc ennek a kötelezettségének a teljesítését is igyekezett elszabotálni, s ezzel újabb 250 000 pengős tartozást hagyott örökölni a tudományos testületre.⁴² Nem csekély egyeztetést követően 1930. szeptember 20-án megállapodás született Zichy Gyula kalocsai érsekkel a végre-

hajtói díjazást illetően. Az Akadémia elismerte az érsek jogát a 10%-os jövedelemrészt, de csak a Vigyázó Sándor-féle vagyon után, és az intézmény beleszólást nyert annak felhasználásába.⁴³ Az MTA-nak mind saját, mind Vigyázó Ferenc örökösödési illetékét ki kellett fizetnie, amit utóbbi a szülei vagyona után korábban elmulasztott megtenni.⁴⁴ Ha mindehhez hozzávesszük a pontosan nem ismert számos egyéb perköltséget, akkor joggal állapítható meg, hogy az akadémiát sokmilliós nagyságrendű fizetési kötelezettségek terheltek. Vagyis Vigyázó Ferenc rendezetlen ügyei és a végrendelet bizonyos előírásai nemcsak rengeteg munkát adtak a testület vezetésének, hanem a vagyon jelentékeny apadását is eredményezték.

A bíróság csak hosszan procedúrát követően, 1930. június 2-án mondta ki az MTA öröklését,⁴⁵ de a testületnek előtte – és még utána is éveken keresztül – rengeteg feladatot adott a vagyonnal kapcsolatos ügyek rendezése. Ezt elsődlegesen Balogh Jenő főtitkár vállalta magára, de más akadémikusoknak is jutott benne szerep. Bár egyes kortársi sajtónyilatkozatok szerint az Akadémia nagyvonalúan, szinte pazarló módon fizetett mindenkinek az örökségből, nem bizonyítható, hogy az intézmény bármelyik esetben felelőtlenül gazdálkodott volna. Mellesleg Balogh Jenő és munkatársai is teljes egészében díjazás nélkül végezték munkájukat.⁴⁶

A sokféle kiadás fedezésére elsődleges forrást képezett a bankokban elhelyezett készpénz és az ingatlanokból befolyó bevételek. Emellett azonban szükségesnek bizonyult a családi ékszerek, bútorok és részben az értékpapírok értékesítése, sőt az Akadémiának – eltérve a végrendelet előírásaitól – a földek egy részét is ki kellett árusítania. Így került sor a hartai és az újkécskei birtoktest eladására, valamint Rákoskeresztúron házhelyparcellázásokra.⁴⁷ Mind ezen felül két hitelfelvételre is rákényszerült a testület, összesen 1 750 000 pengő értékben.⁴⁸

Nagyjából az 1930-as évek közepére kezdett annyira tisztulni a helyzet, hogy értékelhetővé váljon, mi is került tulajdonképpen az MTA birtokába.⁴⁹ Az átvétel legegyszerűbb részét a könyvek jelentették, ahol nem voltak rivális igénylők. A 17 000 kötetes, példás rendben tartott könyv-

tárat az Akadémia még 1929-ben elszállíttatta, és különböző gyűjteményekbe osztotta szét – nagyállomány, folyóirat-sorozatok, Keleti Osztály –, míg a kódexek a kéziratárba kerültek.⁵⁰ A családi levéltár elkerülhetetlen rendezésének feladatát Lukinich Imre kapta meg.⁵¹ A rákoskeresztúri kastély megfelelő ki-, illetve átalakítása évekig tartott és nagyjából 40 000 pengőbe került. Múzeumként való megnyitására 1935. május 24-én került sor, s a továbbiakban az épület családtörténeti kiállítás helyszíne lett, korlátozott látogathatóság mellett.⁵² Az Akadémia hivatalos kimutatása szerint az intézmény tulajdonában állt 1934. december végén Vigyázó Ferenc és Sándor részéről a Károly körúti ház, 14 980 holdnyi föld, valamint értékpapírok. A vagyon teljes értéke bizonyos egyéb követelésekkel együtt 12 663 160 pengő volt.⁵³ Ezt a vagyonrészt ugyanakkor még 1935-ben is terhelte 1 120 000 pengőnyi tartozás.⁵⁴ A Vigyázó Sándorné Alapítvány ugyancsak elsősorban földekből (2804 hold) és értékpapírokból állt, itt a vagyon összesen 2 212 218 pengőt tett ki.⁵⁵ Figyelembe véve a Vigyázó–Podmaniczky-hagyatékot terhelő, fentebb tárgyalt sokrétű és tetemes adósságokat és kiadásokat, az MTA aligha vádolható hanyag gazdálkodással, vagy azzal, hogy a kapott vagyon nagy részét felélte volna.

Az örökség körüli procedúrába – amint azt Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kezdettől fogva egyértelművé tette – a kormányzat nem kívánt belefolyni, sőt az MTA állami támogatása is fennmaradt. Igaz, annak összege 1932-től 70 000 pengőre csökkent, amiben azonban leginkább az élesedő gazdasági válság és a költségvetés súlyos pénzügyi helyzete játszott szerepet.⁵⁶

A vagyonkezeléssel kapcsolatos ügyeket 1935-ben – Balogh Jenő lemondása után – az új főtitkár, Voinovich Géza vette át, aki munkájáért már havi 500 pengő díjazást kapott. A legkevesebb gond értelemszerűen a rákoskeresztúri kastéllyal volt, melynek fenntartását 1934 végén áttették a Vigyázó Sándorné-féle alapítványhoz. Itt egyetlen esetben kellett kellemetlen szituációval szembenézni, amikor 1936 szeptemberében 68 000 pengős kárt okozó betörés történt. A sikeres vizsgálat után az ügy rendeződött, az önbetörést elkövető alkalmazottat elbocsátották, az ello-

pott vagyontárgyakat különböző módokon visszaszerezték, a múzeumőri feladatokat pedig egy csendőrtisztre bízta.⁵⁷ Az MTA vezetése a vagyon gyarapítására is törekedett, ezért bizonyos, nehezebben hasznosítható földeket eladtak, s a nagyobb jövedelem érdekében – bérbeadás helyett – a házi kezelés bővítésére törekedtek.⁵⁸ A jövedelemnövelés érdekében egy kifejezetten nagyarányú fejlesztésre is sor került: a Károly körúti palotát 1938 végén lebontatták, és a helyére egy új bérházat építtetett az MTA, abban bízva, hogy az nagyobb bevételt fog hozni. Az új bérpalotát meglehetősen gyorsan sikerült tető alá hozni, átadására hivatalosan 1939. november 1-én került sor.⁵⁹

Ami a bevételeket illeti, azokat értelmetlen volna összehasonlítani az 1928 előtti időszakkal, hiszen jelentős vagyoncsökkenés ment végbe, és a gazdasági környezet is számottevő mértékben megváltozott. A már tárgyalt időszakhoz visszanyúlva, 1934-ben a két alapítvány tiszta jövedelme – az előző évi maradvány beszámításával – 226 248 pengőt tett ki.⁶⁰ A későbbiekben – főleg a háborús évek alatt – egyértelmű növekedés következett be, olyannyira, hogy az 1942-es adatok már 449 407 pengős éves bevételt rögzítettek.⁶¹

Végeredményben a tudós testület számára éves szinten egyértelműen a két Vigyázó-alapítvány jelentette a legnagyobb jövedelmi forrást a második világháború előtt. Ennek révén már 1928-ban 105 000 pengőt tudtak fordítani tudományos munkák, kiadványok finanszírozására, s éves átlagban nagyjából ugyanekkora összeget 1932-ig minden évben sikerült biztosítani.⁶² Sajnos a hivatalos akadémiai kiadványok csak a Vigyázó Sándor- és Ferenc-féle vagyon felhasználásáról közöltek összesített adatokat. Eszerint például az 1934. évben 113 000 pengőt fordítottak tudományos célokra, ami a háborús években – összefüggésben a bevételek alakulásával – számottevően megemelkedett, s 1942-ben elérte a 200 000 pengőt.⁶³

Az MTA bizonyos fókig az intézmény egyéb gazdálkodásától és részben egymástól is elkülönülve kezelte a két örökségrészt.⁶⁴ Ami a Vigyázó Sándorné-alapítványt illeti, itt a testület igyekezett a végrendelet előírásainak megfelelően elosztani a jövedelmet. Egy részét falusi szegények

támogatására fordították, egy másikat családtörténeti kutatásokra, egy további rész pedig a hazai tudományos élet fejlődését szolgálta. Az idősebb Vigyázó Sándor-, valamint a Ferenc-féle vagyonból, továbbá a Vigyázó Sándorné-alapítvány szabadon felhasználható részéből számos tudományos folyóirat megjelentetését finanszírozta a vezetés. Emellett különböző kutatási projektekre, az Akadémián belüli tudományos bizottságok működtetésére, szakkönyvek honoráriumára, valamint nyomdai költségére is áldoztak belőle. Ami a családtörténeti feladatokat illeti, elsőként megjelentették Vargha Zoltánnak Podmaniczky Zsuzsannáról szóló életrajzi munkáját, amit újabb munkák követtek. Sajnos az akadémiai kiadványok – a gazdálkodástól eltérően – a tudományos célú támogatások összegein belül már nem különítették el precízen a Vigyázó-vagyonhoz kötődő részeket. Gergely Pál szerint 1921 és 1944 között 2 000 000 pengőt fordított az MTA az örökségből a hazai tudományos élet támogatására, melyből elsősorban a humán területek részesedtek, míg a természettudományok a fenti összegnek csupán kevéssel több mint 10%-át (210 000 pengő) kapták.⁶⁵ Nem véletlen, hogy a Matematikai és Természettudományi Osztály volt a leginkább elégedetlen a Vigyázó-vagyon felhasználásával. Az egyik legelső, támogatásban részesült nagyobb munka a kétkötetes Arany János-émlékkönyv volt, s a későbbiekben még mintegy 30 jelentősebb kiadvány, illetve sorozat megjelentetéséhez járult hozzá ez a családi vagyon.⁶⁶ A testület vezetése egyébként a Vigyázó-vagyon jövedelméből rendszeresen támogatta a szomszéd országokban élő magyarság kulturális tevékenységeit is.⁶⁷

A háborús évek eleinte nem okoztak törést. Sőt, az MTA vezetése még 1944-ben is jelentékeny bevételekkel számolt a következő évre vonatkozóan. Az ország német megszállása, a háborús bombázások hatása stb. számottevő nehézségeket okozott ugyan, de súlyosabb válsághelyzet majd csak 1944 kora őszére alakult ki, amikor a front elérte az ország középső területeit. Gergely Pál könyvtáros kezdeményezésére a rákoskeresztúri kastélyból összeszedtek háromládányi értéket, ami bár Nyugatra került, az Akadémia 1946-ban visszakapta azokat, így megmaradtak.⁶⁸ A háborús viszonyok azonban más területeken nem kímél-

ték a Vigyázó-vagyont. A rákoskeresztúri kastélyt – a német, majd a szovjet csapatok – teljesen kifosztották, s az inkább csak eszmei értékkel bíró családi levéltár is megsemmisült.⁶⁹ A birtokon az állatállomány és a termények mind odavesztek, döntően szintén az átvonuló katonai alakulatoknak köszönhetően.

A második világháborút követően, a gyökeresen átalakuló politikai és gazdasági viszonyok között az örökségnek csak a romjai maradtak meg. Az 1945-ös földreformmal a Vigyázó-földek – a rajtuk található gazdasági épületekkel és felszerelésekkel együtt – kisajátításra kerültek, kivéve egy 100 holdas birtokrészt Szalkszentmártonban, ahol a helyi földművesszövetkezet gazdálkodott. Nem tudni, hogy ezért kapott-e valamilyen bérleti díjat az MTA.⁷⁰ A banki folyószámlákon elhelyezett pénzek az állami lefoglalások miatt kerültek ki a testület kezéből. Az ugyancsak pénzintézeteknél őrzött értékpapírok részben elvesztek a háborús események zűrzavarában, részben pedig értéküket veszítették, s ami megmaradt, azt átadták a Pénzügyi Központnak. A rákoskeresztúri kastélyról 1947-ben mondott le az MTA.⁷¹ Egyedül a Károly körúti bérház maradt meg, igaz, jelentős háborús károkat elszenvedve.

Végeredményben a Vigyázó-alapítványok formailag a második világháború után is léteztek, de működésük ellehetetlenült. Értékelhető forrást egyedül a Károly körúti bérház jelentett, ami be is épült az Akadémia költségvetésébe.⁷² 1945 után már nem is került sor olyan kutatási projektekre vagy könyvkiadásra, ahol az alapítványok nevét feltüntették volna. Ez az átmeneti állapot aztán az évtized végétől lezárult. Az 1948. évi 25. tc. alapján a megmaradt részvényeket államosították, az 1949. évi 2. sz. törvényerejű rendelet pedig előírta az alapítványok megszüntetését.⁷³ Ennek végrehajtására 1949–1950 folyamán került sor, s így az MTA hivatalosan is átadta az állam részére a Vigyázó-vagyon maradványait: a Károly körúti (akkor Somogyi Béla úti) bérházat, valamint a szalkszentmártoni birtokot.⁷⁴ Ezzel véget ért az MTA számára a Vigyázó-örökség története, melyből csak egyes, korábban a múzeumban elhelyezett értéktárgyak, valamint a könyvtár maradt meg. A más területeken is érvényesülő vagyonvesztés az MTA-nak a

kormányzattól való mind erősebb anyagi kiszolgáltatottságához vezetett, amihez illeszkedve 1949-re autonómiáját is elvesztette, és állami intézménnyé degradálódott.⁷⁵ Igaz, a történetnek volt egy, a fenti eseményektől független mellékszála is. A vácrátóti kastély 1946-ban az Országos Természettudományi Múzeum kezelésébe került, melytől 1952-ben az Akadémia vette át, s itt kapott helyet az MTA Botanikai Kutatóintézete.

AZ ÖRÖKSÉG EMLÉKEZETE

Vigyázó Ferenc halálakor voltak ugyan fanyalgó hangok, melyek elsősorban a vagyonjuttatás módjára vonatkoztak, a nyilatkozatok túlnyomó része azonban a hálára, köszönetre és elismerésre helyezte a hangsúlyt. Érthető módon emlékezetpolitikai téren különösen az MTA vezetése bizonyult agilisnak. A végrendeletben előírt, évente megtartott gyászistentiszteleteken túl sor került Vigyázó Ferenc mellszobrának elhelyezésére az Akadémia székházában, s a testület vezetésének kezdeményezésére Pesten utcát is elneveztek róla.⁷⁶

1945-ben az akadémiát egyéb, súlyosabb teendők foglalták le, az évtized végétől pedig a kommunista rendszer kiépítésének felgyorsítása azt is jelentette, hogy Vigyázó Ferenc mint a volt uralkodó osztályok egyik reprezentánsa teljesen kikerült a hivatalos emlékezetpolitikából.⁷⁷ A rákoskeresztúri kastélyba különböző állami intézmények költöztek be, a családi mauzóleumot pedig az 1960-as években teljesen felszámolták. Lényegében egyedül a pesti utcanév maradt meg formális mementóként.

A felejtést érdemben először Gergely Pál könyvtáros 1971-ben megjelent könyve törte meg.⁷⁸ Bár az írás csak szűk szakmai körökben váltott ki visszhangot, az általa megkezdett munkának lett némi folytatása.⁷⁹ Végül a rendszerváltoztatás törte át érdemben a falakat. Már 1989 őszén megalakult – részben kihasználva, részben tágítva a közéleti viszonyok szabadabbá válását – a mindmáig működő Vigyázó Ferenc Művelődési Társaság, amely elsősorban művészeti kiállítások szervezését és különböző kulturális

kiadványok megjelentését vállalja fel.⁸⁰ Kosáry Domokosnak, az MTA 1990-ben megválasztott elnökének kezdeményezésére belső feltáró vizsgálat indult a Vigyázó-örökségről. A jelentés azzal a konklúzióval zárult, hogy a vágyon teljesen elveszett, s annak feltámasztására nincs lehetőség.⁸¹ Inkább szimbolikus jelentősége volt annak, hogy 1995. június 20-án sor került Vigyázó Sándor és Ferenc emléktáblájának felavatására a vácrátóti botanikai intézet kertjében. Az avatást a múlt iránti tiszteleten túl az a remény is motiválta, hogy – Kosáryt idézve – „bizonyára lesznek még követői a Vigyázó család által képviselt gondolkodásmódnak, amely az anyagi javak önzetlen felajánlásával a magyar tudomány, a magyar kultúra fejlesztését elsőrendű céljának tekintette.”⁸²

A megemlékezések 2008-ban újabb lendületet kaptak. Vigyázó Ferenc halálának 80. évfordulójára több intézmény támogatásával előbb emlékülésre, majd nagyszabású kiállításra került sor, amely a család és az örökség történetét mutatta be.⁸³ Ehhez illeszkedve több olyan tanulmány is megjelent, melyek a fenti kérdéskört vagy annak egy részét dolgozták fel.⁸⁴ A 17. kerületi önkormányzat döntése értelmében pedig a Rákosmentei Művelődési Ház ebben az évben felvette Vigyázó Sándor nevét. A 2008. évi megemlékezések azonban nem pusztán egyszeri fellángolásnak tekinthetők. A témával kapcsolatban a későbbiekben is több szakmunka, illetve publicisztika jelent meg, s joggal jelenthető ki, hogy napjainkra a magyarországi tudományos és közéletben Vigyázó Ferenc ismét elfoglalta az őt megillető emlékeztetpolitikai helyet.

JEGYZETEK

- 1 Vargha: *Gróf Vigyázó Sándorné*, 66–74., 90–92., 126–127.
- 2 *Esti Kurir* 12 (1934) 56. sz. (márc. 10.) 3.
- 3 Bibliofil tevékenységére nézve: Tömöry: *A Vigyázó család*, 192–195.
- 4 Állítólag Zsuzsanna apja, Podmaniczky János elégedetlen volt lánya második férjével, és csak a grófi rang megszerzése békítette őt ki. Gergely: *A Magyar Tudományos*, 23.
- 5 Vargha: *Gróf Vigyázó Sándorné*, 112–113.
- 6 Tóth-Barbalics: Vigyázó, 75. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1895. jún. 9. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=9a943e21-54a1-4946-ae34-7ce845b42cc9> (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 31.)
- 7 *Magyarországi Gazdaczimtár*. A vácrátóti uradalmat és vele a kastélyt Vigyázó Sándor vette meg, míg a rákoskeresztúri kastély a feleség öröksége volt.
- 8 *AE* 28 (1917) 223.
- 9 A szarvasi arborétum létrehozójáról van szó.
- 10 *A Nemzeti Casino évkönyve* 71 (1897). 47.
- 11 BFL VII.12.b. 543798. Gróf Vigyázó Sándor végrendelete és pótvégrendelete. Ezúton köszönöm Munkácsi Krisztina főlevéltáros segítségét.
- 12 Vargha: *Gróf Vigyázó Sándorné*, 160.
- 13 Ennek a gondolkodásmódnak a perifériakusság, illetve a köznemesség irányába történő eltolásához lásd: Weis: *A mai magyar társadalom*, 142.
- 14 Életmódja különbségének egyik sajátos jele volt, hogy 1926 végétől gyakorlatilag a Pannónia Szállóban lakott. Vargha: *Gróf Vigyázó Sándorné*, 169.
- 15 Bolza egyrészt kérte a hagyatéki tárgyalás lebonyolítását, másrészt vitatta a korábbi vagyoni leltárértékelés adatait. BFL VII.12.b. 543798 94. Hagyatéktárgyalási jegyzőkönyv, 1930. febr. 8.
- 16 Vigyázó Ferenc betegségét egyes lapok egyfajta külön főúri életformaként jellemezték. *Az Est* 19 (1928) 173. sz. (aug. 1.) 2.
- 17 Vargha: *Gróf Vigyázó Sándorné*, 172.
- 18 Gali: *Berzeviczy*, 476.

- 19 *MTA Almanach* (1913) 233.; *AE* 37 (1926) 64.
- 20 A számításához ezúton köszönöm Szilágyi Zsolt kollégám segítségét.
- 21 Viskolcz: *A legerősebb*, 328.
- 22 BFL VII.12.e. 1928–05756. Gróf Vigyázó Ferenc végrendelete, 1921. máj. 9.
- 23 A döntés mögött vélhetően az állt, hogy Ferenc apja korábban a kalocsai érseket jelölte meg Bolza Marietta vagyongazdálkodójának.
- 24 BFL VII.12.e. 1928–05756. Gróf Vigyázó Ferenc végrendelete, 1923. okt. 25.
- 25 *Magyarország földbirtokosai és földbérlői*. 423., 432., 434. Az apai és az anyai örökség egyaránt öt-öt, míg Ferencé hét település határában oszlott meg.
- 26 *AE* 43 (1933) 286.
- 27 AL 3. Elnök. (Kosáry) 333. doboz E-330/1992. Az elnöki titkárság jelentése. Összesen 5627 aranykorona érkezett meg Bukarestből, a fennmaradó rész – 664 875 aranykorona – pedig végleg elveszett az MTA számára.
- 28 Gergely: *A Magyar Tudományos*, 7–8. A földek nagyságáról egyébként a korabeli sajtó egymástól eltérő adatokat közölt.
- 29 *Esti Kurir* 6 (1928) 175. sz. (aug. 3.) 7.; *Budapesti Hirlap* 48 (1928) 180. sz. (aug. 9.) 3.
- 30 *AE* 42 (1932) 254.
- 31 Egyes lapok egyenesen arról írtak, hogy az MTA a világ leggazdagabb akadémája lett. *Nemzeti Ujság* 10 (1928) 176. sz. (aug. 4.) 3.; *Népszava* 56 (1928) 176. sz. (aug. 4.) 4. Lásd még: Dézsi: *A gróf Vigyázó-alapítvány*, 4.
- 32 BFL VII.12.b. 1928–267706/III. A Vigyázó-vagyon főleltára, 1930. ápr. 4.
- 33 Figyelembe véve, hogy a hagyatéki eljárás általában nagyobb értékfelmérést eredményez, a Vigyázó-vagyon nagysága a nagybirtokos arisztokraták közül gróf Károlyi Lászlóéhoz és gróf Festetics Sándoréhoz állhatott a legközelebb. Vö.: *Nevek és számok*.
- 34 Balogh Jenő főtitkár már 1929-ben leszögezte, hogy a különböző peres eljárások következtében „a vagyon nagy mértékben csökkenni fog”. *AE* 40 (1929) 225.
- 35 *AE* 42 (1932) 254. Az említett kisebb juttatások is 87 261 pengőt tettek ki.
- 36 *Budapesti Hirlap* 48 (1928) 180. sz. (aug. 9.) 3.
- 37 Csak az ügyvédek 150 000 pengős díjazásban részesültek. Gergely: *A Magyar Tudományos*, 13.; *AE* 40 (1929) 225.
- 38 Valójában már ez is engedmény volt Bolzáék részéről, mert a magánjogi gyakorlat szerint a kötelesrész készpénzben volt fizetendő. *AE* 41 (1931) 321–323. A perköltségekről nem született egyezség, így egy bírósági döntés még további 159 000 pengő kifizetését írta elő Bolza Marietta részére.
- 39 *AE* 41 (1931) 323.; *AE* 42 (1932) 253.
- 40 *AE* 43 (1933) 281.
- 41 1920–1921 folyamán Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter szanalási programjának fontos részét képezte egy egyszeri vagyonadó kivetése.
- 42 *AE* 40 (1929) 225.
- 43 A helyzet így megnyugtatóan rendeződött. A 16 évig tartó kifizetések körül később már nem voltak konfliktusok. Gergely: *A Magyar Tudományos*, 26–28. Az intézmény egyébként ezen a jogcímen 1930-ban 12 887, 1931-ben 21 069 pengőt fizetett ki. *AE* 43 (1933) 285.
- 44 Előbbi 2 419 086, utóbbi 750 000 pengőt jelentett. *AE* 41 (1931) 321.
- 45 Gergely: *A Magyar Tudományos*, 30.
- 46 *AE* 41 (1931) 321.
- 47 *AE* 43 (1933) 283.
- 48 *AE* 43 (1933) 281.
- 49 Ezt az álláspontot fogalmazta meg Kónya Sándor is. Kónya: Balogh Jenő, 1111.
- 50 Tömöry: *A Vigyázó család*, 196.; Gergely: *A Magyar Tudományos*, 15.
- 51 *AE* 42 (1932) 261.
- 52 Mázi: „Múzeum az országúton”, 407–409.
- 53 Ebben nincsen benne a rákoskeresztúri kastély. *AE* 45 (1935) 116.
- 54 Gergely: *A Magyar Tudományos*, 52.
- 55 *AE* 45 (1935) 120. Gergely: *A Magyar Tudományos*, 52.
- 56 *Budapesti Hirlap* 48 (1928) 180. sz. (aug. 9.) 3.; *AE* 42 (1932) 259.
- 57 Mázi: „Múzeum az országúton”, 410–413.
- 58 AL 24132 1943. 76. Gazdasági Hivatal irata. Mellesleg így került sor 1942-ben a nagyberki birtok irányításának átvételére.

- 59 Papp: Az Akadémia, 387–402. Az MTA – egyfajta befektetésként – a birtokjövedelmek egy részéből bérházat vásárolt a Lónyay utcában, ennek azonban a pontos sorsa nem ismert. *AE* 56 (1948) 72.
- 60 *AE* 45 (1935) 117., 122. Ebből 162 554 pengő esett Vigyázó Sándor és Ferenc részére, 63 694 pengő pedig Vigyázó Sándornéra.
- 61 *AE* 53 (1943) 191., 197. Itt persze figyelembe kell venni a háborús években felerősödő infláció hatását, valamint azt is, hogy az MTA az 1940-es évek elejére szabadult meg a vagyont terhelő adósságoktól. Ami a megoszlást illeti, a Vigyázó Sándor- és Ferenc-féle vagyoni jövedelme 335 760 pengőt, míg Vigyázó Sándornéé 113 647 pengőt tett ki. Vö.: Mázi: „Az akadémia második alapítója”, 5.
- 62 Gergely: *A Magyar Tudomány*, 42–43.
- 63 *AE* 53 (1943) 191.
- 64 A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy az 1930-as évek elején átmenetileg megpróbálták újjáéleszteni az ifj. Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványt is.
- 65 Gergely: *A Magyar Tudomány*, 84. Boros Zsuzsanna recenziója Gergely Pál könyvéről: *Századok* 102 (1972) 1447.
- 66 Gergely: *A Magyar Tudomány*, 84–85.
- 67 Mázi: „Az akadémia második alapítója”, 6.
- 68 Gergely: *A Magyar Tudomány*, 69.; Mázi: „Múzeum az országúton”, 414–415.
- 69 Mázi: „Múzeum az országúton”, 414. Ami a katonák után megmaradt, azt a helyi lakosok vitték el.
- 70 1945 nyarán az intézmény vezetése azzal a kompromisszumos megoldással is megpróbálkozott a kormánypártok felé, hogy a földek állami tulajdonba kerüljenek, de megmaradnának az Akadémia gazdálkodásában. A kísérlet kudarccal járt.
- 71 Mázi: „Az akadémia második alapítója”, 7.
- 72 *Köznevelés* 1 (1945) 12. sz. 4. Papp Gábor György kutatásai szerint 1948-ban 309 963 forintról volt szó. Papp: Az Akadémia, 399.
- 73 *Magyar Közlöny* (1949) 180–181. sz. (aug. 30.) 1–2.
- 74 Mázi: „Az akadémia második alapítója”, 7.; Papp: Az Akadémia, 402.; AL 30. Elnökségi Titkárság 18. doboz 24132/1950. sz. irat.
- 75 Az átalakuláshoz: Pótó: Harmadik nekifutásra, 79–110.
- 76 *AE* 40 (1929) 6–7.; MTI napi tudósítások 1931. márc. 16. 30. https://lib.hungaricana.hu/collection/mnl_mti_napihitek (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 31.)
- 77 Olyannyira, hogy nevét még az akadémiai kiadványok sem emlegették.
- 78 Gergely: *A Magyar Tudomány*. Gergely Pál (1902–1982) életének túlnyomó részét az Akadémia szolgálatában töltötte. 1928-ban került az elnöki hivatalba, 1949-től pedig nyugdíjazásáig, 1967-ig a könyvtár kéziratárának a munkatársa volt. Utóbbihoz kapcsolódva számos, részben irodalomtörténeti, részben az MTA történetére vonatkozó tudományos munkája jelent meg.
- 79 Közülük kiemelendő: [Ifj.] Bibó: *A rákoskeresztúri*. Kónya munkája ellenben már az emlékezetpolitikai környezet változását is jelezte. Kónya: Balogh Jenő, 1108–1111.
- 80 *Vigyázó Ferenc Művelődési Társaság 1989–2006*.
- 81 AL Elnök (Kosáry) 333. doboz, E-330/1992. A gróf Vigyázó Ferenc Alapítvány sorsával kapcsolatos vizsgálódások.
- 82 Horváth László. Az elnökség napirendjén. *Magyar Tudomány* 102 (1995) 980.
- 83 A kiállítás anyagát bemutatja: *A Podmaniczky–Vigyázó család*.
- 84 Tömöry: A Vigyázó család; Mázi: „Múzeum az országúton”; Papp: Az Akadémia.

FORRÁSOK

Akadémiai Levéltár (AL)

3. Elnök. (Kosáry) 333. doboz
24132 1943. Gazdasági Hivatal irata
30. Elnökségi Titkárság 18. doboz

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- VII.12.b. Vigyázó Sándor és Ferenc végrendelete
VII.12.e. Vigyázó Ferenc hagyatéka

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1917–1948

Budapesti Hirlap, 1928

Esti Kurir, 1928, 1934

Köznevelés, 1945

Magyar Közlöny, 1949

Nemzeti Újság, 1928

Népszava, 1928

A Nemzeti Casinó évkönyve 71 (1897) Bp., 1898.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Összeállította a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1925.

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach) Bp., 1913.

Magyarországi Gazdaczím-tár. Szerk. Rubinek Gyula. Bp., 1911. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1895: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=9a943e21-54a1-4946-ae34-7ce845b42cc9> (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 31.)

MTI napi tudósítások, 1931: http://lib.hungaricana.hu/collection/mnl_mti_napihirek (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 31.)

Nevek és számok, az utolsó három évben bevallott vagyonok és jövedelmek. Összeállította Bíró László – Tibor György. Bp., 1937.

HIVATKOZOTT IRODALOM

[Ifj.] Bibó István: *A rákoskeresztúri egykori Podmaniczky–Vigyázó kastély története*. Bp., 1979. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 8 [83] Új sorozat.)

Décsi Lajos: *A gróf Vigyázó-alapítvány és a magyar tudomány-politika*. Szeged, 1928.

Gali Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Bp., 2007.

Gergely Pál: *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa*. Bp., 1971. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 63.)

Kónya Sándor: Balogh Jenő, az Akadémia főtitkára. *Magyar Tudomány* 97 (1990) 1103–1112.

Mázi Béla: „Múzeum az országúton.” A Magyar Tudományos Akadémia Vigyázó–Podmaniczky Múzeuma. 1935–1944. *Ars Hungarica* 45 (2019) 3. sz. 407–415.

Mázi Béla: „Az akadémia második alapítója” A Vigyázó-vagyon és a Magyar Tudományos Akadémia. *Könyvtári levelező/lap* 20 (2008) 7. sz. 3–7.

Papp Gábor György György: Az Akadémia Károly körüti bérpalotája. In: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Szerk. Szentési Edit – Mentényi Klára – Simon Anna. Bp., 2013. 387–402.

A Podmaniczky–Vigyázó család és a Magyar Tudományos Akadémia. Szerk. Papp Gábor György. Bp., 2008.

Pótó János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–2. sz. 79–110.

Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Zelenksi és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Főszerk. Gergely Jenő. Bp., 2010. 67–83.

Tömöry Pál: A Vigyázó család könyvgyűjteményei. *Magyar Könyvszemle* 128 (2008) 2. sz. 192–196.

Vargha Zoltán: *Gróf Vigyázó Sándorné báró Podmaniczky Zsuzsanna (1838–1923) életrajza*. Bp., 1931.

Vigyázó Ferenc Művelődési Társaság 1989–2006. Szerk. Szabó Tiborné. Bp., 2006.

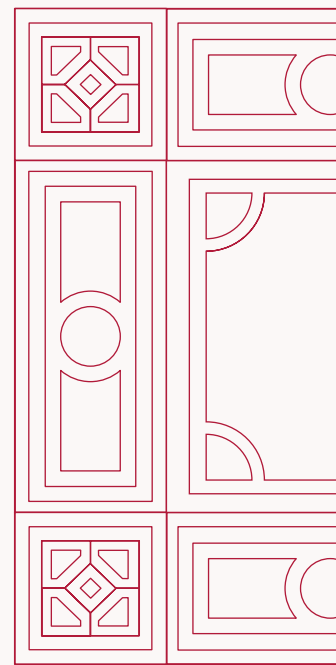
Viskolcz Noémi: A „legerősebb oszlop” – Esterházy Pál herceg mecénatúrája a két világháború közötti Magyarországon. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente – Novák Ádám. Debrecen, 2019. 325–346.

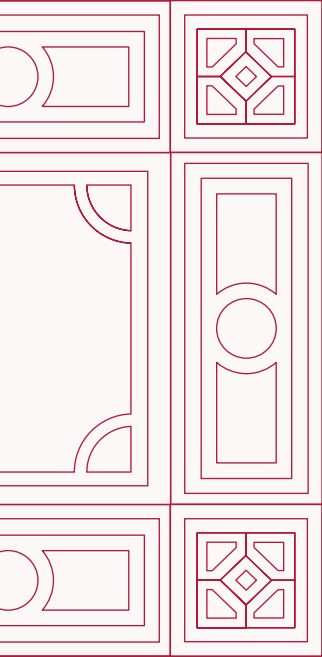
Weis István: *A mai magyar társadalom*. Bp., 1930.

Adományok külföldről a Magyar Tudományos Akadémiának

Ablonczy Balázs

A Magyar Tudományos Akadémia egy nagyvonalú adományozásból – nemcsak Széchenyiéből, hanem Andrassy Györgyéből, Vay Ábraháméból, Teleki Józseféből, József nádoréból és másokéból – született, ezért a tudós társaság a második világháborúig kiemelt figyelmet fordított arra, hogy megörökítse a honi és a külföldi adományozókat az *Akadémiai Értesítő*ben és másutt, ezzel is serkentve az adakozási hajlandóságot. Igaz, az ezzel kapcsolatos döntés csak később született meg: az MTA aktív működésének félszázados évfordulóján tartott igazgatósági ülésen határoztak arról, hogy „[a]z összes alapítók és adományozók névsora vezettessék a Posner K. L. által felajánlott ezüst-könyvbe, és nyomtatásban is bocsáttassék közre”.¹

1900-ban már az adományozási hajlandóság apályára hívta fel a figyelmet Eötvös Loránd elnök a májusi közgyűlésen, keserűen állapítva meg, hogy „évről-évre kisebbedik azon nagylelkű adományozók száma, kik az Akadémiát új adományokkal és hagyományokkal gazdagítják”. Ezt a tendenciát az elnök az MTA rossz reputációjának és az állítólagos gazdagságáról szóló híreknek tudta be.² Ha az éves számadásokat nézzük, az Akadémiának nem lehetett oka panaszra, az azonban kétségtelen, hogy a 20. század első két évtizedében meglehetősen hullámszó volt a felajánlások éves összege. Az Eötvös Loránd szövegét követő öt évben 11 440 és 35 061 korona között változott az új adományok értéke, amelyek befolytak az MTA pénztárába, de a tendencia kétségkívül csökkenőnek tűnt. Az adományok és alapítványok között pedig meglehetősen kevés volt a szabad felhasználású összeg, az alapítványtevők jobbára valamely meghatározott cél érdekében (jutalomdíj, valamilyen tárgy rendbehozatala stb.) adakoztak. Másfelől viszont az így kapott összegek és az értük elszámolt banki kamatok így sem voltak elhanyagolhatók a társaság összbecsében. Az adománytevők között viszonylag kevés volt a külföldről érkező, számuk pedig a két világháború között érzékelhetően még csökkent is.

De mit is érthetünk külföldi adományozáson? Vajon adományozónak számít-e az a külföldi tudós, aki a maga művének vagy az általa szerkesztett folyóiratnak a példányait juttatta el Budapestre, térítés nélkül? Mennyiben kül-

földi az az adományozó, aki valójában külföldön élő magyar? Például a Trianon után Csehszlovákiában élő Wallentinyi Dezsőné, aki 50 cseh koronát küldött az MTA-nak Rimaszombatból 1920-ban, az ezért cserébe járó *Akadémiai Értesítő*t pedig valószínűleg fia, ifj. Wallentinyi Dezső címére kérte a szászországi Köthenbe.³

Más típusú, de hasonlóan fogós kérdés annak eldöntése is, hogy „Landau Horácz örököseinek” adománya 1904-ben, amely 2000 koronával gyarapította az MTA alaptőkéjét, minek is számít?⁴ Horace de Landau (1824–1903) odesszai születésű zsidó bankár számtalan szállal kötődött Óbudához – innen vándorolt ki Olaszországba, és itteni fiatal rokonait hívta ki maga után és tette meg örökösévé –, de vagyonát és tekintélyét Piemontban szerezte, ahol a Rothschild-bankház képviselőjeként volt a Cavour-féle kormányzat egyik fontos gazdasági háttérembere, ugyanakkor tevékeny szerepet játszott a magyar államkölcsönök párizsi és londoni elhelyezésében is. A neves műgyűjtő magához emelte Finály vezetéknévű unokaöccseit és -húgait, és ezzel megalapozta a Finály bankárcsalád francia ágát. Landau Firenzében hunyt el, de a Salgótarjáni úti zsidó temetőben nyugszik. Firenzei villája egyébként ma a Sorbonne tulajdona.

A 20. század első felében az MTA külföldi adományozói közül jó néhány külföldön élő magyar akadt, klasszikus „amerikás” magyarok is, így Louis Szántó (eredetileg Szántó Lajos) a virginiai Richmondból, aki 10 akkori dollár ellenértékét, 4347 koronát küldött az MTA hivatalának 1920-ban, „külföldi tudományos szakirat beszerzésére”.⁵ A lakhelye szerint szintén külföldön élő Geist Gáspár 1921-ben 10 000 koronát küldött Budapestre, azzal az ékes magyar nyelvű meghagyással, hogy a „pénz ne irodalmi, nyelvészeti vagy philológiai, hanem természettudományi célokra fordíttassék”.⁶ Felajánlását ugyanakkor az iktatókönyvben már úgy regisztrálták, hogy „nem vettük át”, azaz itt inkább csak egy szándékkal állunk szemben, ami valamiért nem találkozott a megajándékozott egyetértésével. A Széchenyi nemzetség 1920-as évek eleji adománya – 1000 dollár és 500 000 korona, amelyet Széchenyi Miklós nagyváradi püspök továbbított a tudós társaság felé – szintén külföldi-

ból érkezett. Az sem zárható ki, hogy az amerikai valutában jövő adomány Széchenyi Lászlótól, a későbbi washingtoni magyar követtől eredt, akinek felesége, Gladys Vanderbilt az egyik legtehetősebb egyesült államokbeli milliárdos család sarja volt.⁷ Ugyancsak külföldinek tekinthető a budapesti amerikai misszió, amelynek segélyadománya felruházta az MTA tisztviselőit és alkalmazottait az inséges 1920-as évek elején.⁸

Az *Akadémiai Értesítő* külön rovatban sorolta fel a könyvtár adományozóit, akik között már több külföldit találunk. (Persze itt is akadtak külhoni magyarok, mint például Stein Aurél, aki 2000 kötetes könyvtárát adományozta az Akadémiának.) Karl Bernhard Wiklund svéd nyelvész, az uppsalai egyetem tanára 1920-ban 200 német márkával váltotta meg a neki egyébként az MTA külső tagjaként ingyen járó folyóiratokat.⁹ Az 1930-as években Döbrentei Gábor külföldön élő leszármazottai adakoztak néhány száz pengőt a nyelvújító és volt MTA-főtitkár síremlékének felújítására. Gyanítható az is, hogy azok a magukat megnevezni nem kívánó külső tagok, akik névtelenül adományoztak a könyvtár számára például 12 angol fontot vagy 200 svájci frankot az 1920-as évek első felében, szintén külföldiek voltak, de lehettek külföldön élő magyarok is.¹⁰

A példákat hosszan lehetne még sorolni annak illusztrálására, hogy a „külhoni/hazai” ellentétpár végletesen leegyszerűsítő. Voltak azonban nagyon is autentikus, „valódi” külföldiek, akik adományuktól a kutatások előmozdítását remélték egy adott témában. Az egyik első ilyen volt Czartoryski „László”/Wladyslaw herceg 1000 forintos pályadíja, melyet a párizsi lengyel emigráció egyik központi alakja és jeles műgyűjtő arra szánt, hogy 1869-től a magyar–lengyel történeti viszonytal kapcsolatos pályamunkákat díjazzanak belőle. A jutalmat nem nagyon sikerült méltó szerzőnek odaítélni, az *ad hoc* kiküldött bírálók általában nem tartották megfelelőnek a ritkásan befutó pályaművek színvonalát, így aztán a pályadíj egyik felét például a Szádeczky Lajos szerkesztésében megjelent *Báthory István lengyel királlyá választása* (MTA, Budapest, 1887) című, okmánytárat is tartalmazó kötetre fordították. Ennek

ellenére az 1920-as évek végéig jegyezték az 1894-ben elhunyt arisztokrata adományát, bár ekkor már inkább csak kegyeletből: a háború utáni inflációnak köszönhetően az adomány értéke – 7200 korona – a pengő bevezetésekor 1 pengőnél is kevesebbet ért.¹¹

Külön kiemelendő a sorból egy olyan adomány, amely nemcsak hogy egy autentikus külfölditől származott, de meglehetősen sokat is írtak róla a korszakban, részben azért, mert megtestesítette a Keletről való magyar gondolkodást. Mehmed Feridun bej (1847–1903) tekintélyes, apai ágról szíriai arab, anyai ágról bosnyák családból származott, és 1878–1886 között budapesti török főkonzul volt¹² (1. kép). A magyar fővárosból való távozása után Athénban, illetve Belgrádban töltött be követi posztot, azaz az oszmán diplomácia fontos „közel-külföldi” állomáshelyein szolgált. Budapesti tartózkodása idején kiterjedt társasági kapcsolatszert épített ki, amelyről a budapesti sajtó rendszeresen hírt adott. Még Budapestről való távozása előtt, 1884-ben letétbe helyezett egy végrendeletet Perlaky Kálmánnál, a török főkonzulátus jogtanácsosánál, amelyben vagyona jelentős részét török ifjak magyarországi tanulmányainak támogatására rendelte.¹³ 1900 körül aztán úgy érezte, hogy ezt a végrendeletet meg kell erősítenie. Ennek hátterében egyrészt az állhatott, hogy a török diplomata akkor már évek óta betegségekkel küzdött – az őt rendszeresen feljelentők leveleiben elmeállapotának épségét is kérdésessé tették feljebbvalói előtt. Leveleit is gyakran a legkülönbözőbb európai fürdő- és gyógyhelyekről címezte Budapestre. Másrészt szándékában szerepet játszhatott az is, amiről Vámbéry Árminnak 1902-től írott leveleiben panaszkodott: attól tart, az Oszmán Birodalom hatásai vagy akár a saját családtagjai valamilyen ürüggyel érvényteleníteni fogják a végrendeletét.¹⁴

Az adományozás jogi része nem volt egyszerű, legalábbis erre következtethetünk Feridunnak a Vámbéryvel folytatott 1902–1903-as levelezéséből. A franciául írt, ropant cikornyás levélváltásokból úgy tűnik, hogy a hanyatló egészségű török diplomata egyre türelmetlenebb volt adományának sorsával kapcsolatban, és nem értette az Eötvös Loránd MTA-elnök által adományával szemben

1. kép. Mehmed Feridun bej,
1903

támasztott kívánságokat. Eötvös *acte de donationt*, azaz – vélhetően – nyilvános adománytételt szorgalmazott, amivel Feridun érzékelhetően nem tudott mit kezdeni, és a magyar fogadók akadékoskodásáról írt. „Őn folytatja – sajnos! – a késlekedést, és hagy meghalni anélkül, hogy még életemben biztosítana szerencsétlen végrendeiletem sorsáról” – írta szemrehányóan a magyar–török kapcsolatok mecénása Vámbérynek halála előtt fél évvel.¹⁵ Feridun azt is fontosnak tartotta, hogy 500 000 frankosra becsült – a korszakban ez körülbelül ugyanannyi osztrák–magyar koronát jelentett – adományáról minél előbb adjon hírt a sajtó, hogy ezzel elejét vegye a vagyonával kapcsolatos ácsingózásoknak. Ezt a célt szolgálta Vámbéry Ármin *Vasárnapi Ujság*-ba írott cikke is, amelyben hosszan méltatta az oszmán diplomata életpályáját és nagylelkű gesztusát. A laudált személy azonban nem volt elégedett Vámbéryvel, egyrészt nagyon hosszasan írt arról, hogy az orientalista írásában rosszul skiccelte fel a családfáját, másrészt szeretne volna, ha egy nagy, világszerte olvasott, lehetőség szerint francia lap is megírja az adományozása tényét. A párizsi *Revue diplomatique* 1903 tavaszán hírt adott az adományáról, majd nyomában néhány kisebb példányszámú, de szintén francia nyelvű orgánus (*Journal de Salonique*, *Revue d'Orient et de Hongrie*) is átvette a hírt, tehát az elvárása teljesült.¹⁶

1903. október elején Feridun bej „szívasztmában” elhunyt a baden-württembergi Badenweiler fürdővárosban.¹⁷ Annyiban igaza lett, hogy örökösei rögvést megtámadták a végrendeleteket – mind az elsőt, mind az Európában különböző helyeken elhelyezett két pótvégrendeletét. Egy hosszabb tárgyalási processzus vette kezdetét az örökösök és az MTA képviselői között is, ami csak 1905-re hozott eredményt. Újabb éveknek kellett eltelnie így is, amíg az alapítványt a kitűzött célokra fel lehetett használni. Az alapítvány alapítólevele csak 1907 elején érkezett be az MTA hivatalába.¹⁸ Az eljárás vége az lett, hogy az oszmán főhivatalnok hagyatékából az a 215 000 korona került az MTA kezelésébe, amelyet az örökhagyó még életében elhelyezett az MTA számláját kezelő Földhitelintézetnél.¹⁹ Az alapítványt kétfelé választották. Az egyik felének – az ösztöndíjalapnak, ami

1908-ban 157 200 koronát tett ki – éves kamatait az alapítólevél szerint addig duzzasztották volna, amíg eléri azt az összeget, amire az örökhagyó szánta. Feridun bej 12 800 koronát irányzott elő arra, hogy támogassa évente négy muzulmán ifjú – egy-egy műszaki, mezőgazdasági, zenei és képzőművészeti hallgató – magyar felsőoktatási intézményekben folytatott tanulmányait, fejenként évi 3200 korona értékben. A pénzösszeg másik fele, az alapítvány – ami 1908-ban 80 000 korona volt – pedig azt a célt szolgálta, hogy abból az MTA török vonatkozású kutatásokat és kiadványokat támogasson Magyarországon. Az összeg nagyságrendjét érzékelteti, hogy a 215 000 – kamatokkal együtt 237 000 – korona 1907-ben az MTA-hoz beérkező összes adomány háromszorosa volt. Feridun bej adománya ma (2024-ben) több mint félmilliárd forintot érne.²⁰

A török diplomata adományának kezelésére és odaítélésére az MTA I. osztálya öttagú bizottságot állított fel, amelynek Vámbéry Ármin elnökle mellett tagja lett Goldziher Ignác, Kégl Sándor, Gombocz Zoltán és Kunos Ignác.²¹ Az elkövetkező években a Feridun-alapítvány legálább féltucatnyi Törökországgal, a török–magyar kapcsolatokkal közről vagy távolabbról foglalkozó könyvhöz adott támogatást. Többek között ebből adták ki: Mészáros Gyulától *A csuvas ősvallás emlékeit*; Evlia Cselebi magyarországi utazásainak második kötetét, amihez Karácson Imre írt előszót, és ő is fordította és jegyezte azt; szintén Karácson gondozásában a Rákóczi-emigráció török okmánytárát; César de Saussure magyarra fordított leveleit a Rákóczi-emigráció törökországi életéről, amit Thaly Kálmán publikált; Teleki Mihály levelezésének két újabb kötetét, valamint a budai pasák magyar nyelvű levelezését is, Takáts Sándor, Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula gondozásában (2. kép).

Egészen 1917-ig nem került azonban sor ösztöndíjak adományozására, ami a budapesti török főkonzulátus óvatosságot tanúsított: az év márciusában átiratban kérték az Akadémiát, hogy átmeneti időre az alapítvány pénzösszegeit is rendeljék hozzá az ösztöndíjalaphoz, hogy a megnövelt alaptőke segítségével mihamarabb elérhető legyen a török diákoknak szánt ösztöndíj. Az igazga-

tótanács „tekintve az alapítótól kitűzött nemes czélt és azt a benső baráti és szövetségi viszonyt, mely minket a rokon török nemzethez csatol, [...] kimondja, hogy az ottomán kormány óhajához a legnagyobb készséggel járul hozzá”.²² (A diplomáciai képviselő egyébként már 1910-ben is tudakozódott az Akadémiánál az ösztöndíjakció megindulásáról, jelezve, hogy milyen fontosnak tartják azt.)

A Feridun-alapítvány létrehozása nem mellesleg egybeesett a Kelet iránti érdeklődés hazai felfutásával. Az 1917-es levélváltással egy időben zajlott a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) ösztöndíjakciója is, amelynek keretében magyar kormányzati segítséggel 186 török ifjút vettek fel magyarországi tanintézetekbe. Az akció elindítása a 20. század elején a magyar „keleti divatnak” központi törekvése, a közel-keleti magyar expanzió turanista érzékenységgű értelmiségijeinek régi célkitűzése volt, a török főkonzulátus pedig nyilván úgy érezte, hogy a kontingens növeléséhez az MTA által kezelt ösztöndíjprogram elindítása is segíthet.²³ Az Akadémia azonban csak az 1918 és 1921 közötti kamatokról mondott le a diákok Feridun-alapja javára, így 1918-ban még megjelent néhány kötet. Folytatódott a *Török történetírók* kiadása, és Lukinich Imre *Az erdélyi fejedelemség területi változásai a török hódítás korában, 1541–1711* című műve is a Feridun-alap támogatásával látott napvilágot.

A háborús összeomlás és főleg az infláció aztán teljesen maga alá temette a Feridun-alapot, mint minden olyan alapítványt, amely nem ingatlanok vagy földbirtokok jövedelmére támaszkodott.²⁴ Az *Akadémiai Értesítő* 1919 után is lelkiismeretesen tájékoztatót a törzstőke és a kamatok állapotáról, jelezve, hogy „ismét kihalóvá” belőle az MTA kiadási programjaira szánt 80 000 koronát, amelynek kamatai az infláció és az ennek nyomán meglóduló banki kamatok miatt hamarosan meghaladták az alaptőkét.²⁵ A pengő bevezetése azonban világosan meg-

A BUDAI BASÁK
MAGYAR NYELVŰ LEVELEZÉSE

I.
1553—1589

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGJEJÁRÁ

REKKEKKE

TAKÁTS SÁNDOR
ECKHART FERENCZ SZEKFÜ GYULA

ERK SZELJID MEHEMMED FERIDUN BEJ ALAPITVÁNYÁR

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST

1918

A RÁKÓCZI-EMIGRÁCIÓ
TÖRÖK OKMÁNYAI.
1717—1803.

A KONSTANTINÁPOLVI LEVÉLTÁRARBÓL ÖSSZEJYJTÖTTE ÉS
FORDÍTOTTA

D^{re} KARÁCSON IMRE.

AE ELŐSZÖT INTA

D^{re} THALLÓCZY LAJOS.

FERIDUN BEJ ALAPITVÁNYÁRÓR KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Ára 4 KOPOR.

BUDAPEST, 1911.

ERDÉLY
TERÜLETI VÁLTOZÁSAI

A TÖRÖK HÓDÍTÁS KORABAN

1541—1711

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL
A BOJÁRI VIGYÁZÓ RÁNDOR-DÍJAL JUTALMAZOTT
PÁLYAMUNKA

INTA

D^{re} LUKINICH IMRE

KIADVA A FERIDUN BEJ-ALAPITVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1918

DE SAUSSURE CZÉZÁRNAK

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM UDVARI NEMESÉNEK

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI

1730—39-évek és

FÖLJEGYZÉSEI

1740-évek.

A FEJEDELEM UTOLNÓ ÉVEIBŐL, HALÁLÁRÓL, VÉGREDELETÉRŐL
ÉS EMLÉKREJÁIRÓL.

FRIEDRIK FRANCZIA SZÖVEGREN ÉS MAGYAR FORDÍTÁSRAN, BEVEZETÉSSEL, MAGTALÁZATOKKAL ÉS TÖRTÉNELMI JEGYZETEKSEL KÍSÉRVE.

KÖRÖK

THALY KÁLMÁN

KÖZZÉTÉSZI A FERIDUN BEJ- ÉS FLÓR-ALAPITVÁNYORBÓL

A M. T. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA

1909

EVLIA CSELEBI

TÖRÖK VILÁGUTAZÓ

MAGYARORSZÁGI UTAZÁSAI

1664 — 1696.

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBEJÁSÁBÓL.

FORDITOTTA ÉS JEGYZETEKSEL KÍSÉRTE

D^{re} KARÁCSON IMRE.

KIADVA FERIDUN-BEJ ALAPITVÁNYÁBÓL.

BUDAPEST, 1908.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

mutatta a Feridun-alap valódi értékét: az alapadomány két részét 1927-ben mindösszesen 8,46 pengő értékben tartották nyilván az MTA könyvei.²⁶

A szépen indult alapítvány tevékenységének távoli visszfénye lett, hogy az MTA 1931-ben 1000 pengős Feridun-jutalmat alapított, amelynek pályázói török nyelvészeti pályamunkák lehettek. A jutalomdíjra egyedül Rásonyi Nagy László, az Akadémia könyvtárának alkönyvtárnoka pályázott, aki el is nyerte azt 1932-ben.²⁷ A jutalmat többet nem osztották ki.

A török diplomataéhoz hasonló volumenű külföldi adomány többé nem fordult elő az Akadémia történetében 1945-ig. Szórványosan természetesen voltak adományozók. Antal Géza teológus, későbbi dunántúli református püspök segedelmével 1922-ben például 10 000 korona jutott a könyvtár részére Hollandiából. A Carnegie Alapítvány pedig 1927-ben, majd 1928-ban 500-500 dollárral járult hozzá a világháború gazdaság- és társadalomtörténetének megírásához. (A korszakban 1 dollár körülbelül 5,5 pengőt ért.) Hasonló külföldi, szervezeti támogatást jelentett 1925-ben a madridi Real Academia de Ciencias Exactas Fisicas Naturales (Királyi Természettudományi Akadémia) 250 pezetás felajánlása is, amit a Népszövetség szakosított kulturális szervezete – a mai Unesco elődje –, a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságának ma-

gyar nemzeti szervezete részére adott.²⁸ (Az egy évvel később bevezetett pengő értékén számolva az adomány körülbelül 2000 pengőt tett ki.)

A nem anyagi természetű adományozások első számú célpontja a könyvtár volt, s itt a fennmaradt névlisták alapján kijelenthető, hogy az adományozók jelentős számban voltak külföldiek. (Az 1927. év adományozóinak listájában a kolozsvári Silviu Dragomir professzortól Paul Pelliot párizsi sinológuson át Gustav Weigand lipcsei nyelvészig sok mindenkit ott találni a kor tudományos nagyságai közül.²⁹)

Az 1920-as évek első felének krízisei, majd a belföldi centenáriumi gyűjtések, de még inkább az Akadémia anyagi helyzetének Klebelsberg Kuno által levezényelt stabilizálása, illetve az állam finanszírozóként való előtérbe lépése nyomán háttérbe szorultak a belföldi és külföldi adományok. A Vigyázó-vagyon kivételével a két világháború között már nem nagyon találni újonnan beérkező milliós összegeket az Akadémia éves elszámolásaiban. Sok esetben célzott támogatások érkeztek – például valamely mű kinyomtatására –, illetve jellegzetes adományozási formává vált, hogy az Akadémia által adott jutalomdíjat ajánlotta fel a díjazott a testületnek, de az erről tudósító sorok is egyre rövidebbek lettek a harmincas évek végére, külföldi nevet pedig alig találunk közöttük.

JEGYZETEK

- 1 Igazgatósági ülés, 1881. máj. 20. *MTAÉ* 15 (1881) 134. Posner Károly Lajos (1822–1887) nyomdai és papíripari műintézet működtetése mellett az 1873-as bécsi világkiállítás magyar miniszteri biztosa is volt.
- 2 Elnöki megnyitó beszéd. *AÉ* 15 (1900) 289.
- 3 MTA KIK RAL MTA iratai, 798/1920. Másolat özv. Wallentinyi Dezsőné Ferenczy Zoltánnak írott leveléből, d. n. https://real-ms.mtak.hu/25905/4/MTAK_A_1439_I.pdf (Utolsó megtekintés: 2024. márc. 30.)
- 4 *AÉ* 6–7 (1904) 309.
- 5 MTA KIK RAL MTA iratai, 846/1920. Szántó Lajos levele a főtitkári hivatalnak, Richmond, 1920. nov. 30.
- 6 MTA KIK RAL MTA iratai, 166/1921. Geist Gáspár levele az MTA-nak, Berlin, 1921. febr. 2.
- 7 MTA KIK RAL MTA iratai, 261/1921. Balogh Jenő főtitkár levele Széchenyi Miklósnak, Budapest, 1921. márc. 1.
- 8 MTA KIK RAL MTA iratai, 291/1921. Berzeviczy Albert elnök levélfogalmazványa Széchenyi Emil grófnak, Budapest, 1921. márc. 3.
- 9 A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. *AÉ* (1920) 258. Wiklund élénk kapcsolatban állt számos magyar nyelvessel is, ennek néhány nyoma a Kézirattárban: MTA KIK KRKGy Ms 2500/282–284. Wiklund képeslapjai Fokos-Fuchs Dávidnak, 1925–1932. Ms 4789/416–431. Wiklund levelei Beke Ödönnek. Ms 4239/212. Wiklund levele a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, 1924, d. n. Vö. Zsirai: Wiklund Károly Bernát.
- 10 Költségvetés 1923. január–június hónapokra. *AÉ* 34 (1923) 116.; A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. Uo. 244.
- 11 A Magyar Tudományos Akadémia nagyobb alapítói. *MTA Almanach* (1900) 217. A pályadíjak bírálatáról: Jelentés a herczeg Czartoryski-pályázatról. *AÉ* 3 (1892) 280–281. A Báthory-kiadásról: Igazgatósági ülés 1888. jan. 28-án. *MTAÉ* 22 (1888) 7.
- 12 Vámbéry Ármin: Feridun bey. *Vasárnapi Ujság* (1903) 17. sz. (ápr. 26.) 265–266.; Balli: *Bir Osmanlı Diplomati*.
- 13 MTA KIK KRKGy Ms 4747/148. Mehmed Feridun francia nyelvű levele Vámbéry Árminnak, San Remo, 1902. jan. 28.
- 14 Uo.; Balli: *Bir Osmanlı Diplomati*, 1743–1744.
- 15 MTA KIK KRKGy Ms 4747/155. Feridun Vámbérynek, Nervi, 1903. ápr. 7. (Saját fordítás. – A. B.)
- 16 *Revue diplomatique* 17 (1903) (ápr. 19.) 9.
- 17 Ugyanitt hunyt el háromnegyed évvel később Anton Pavlovics Csehov is.
- 18 Igazgató-tanács első ülése, 1907. febr. 7. *AÉ* 18 (1907) 268–269.
- 19 Igazgatósági ülés, 1904. máj. 12. *AÉ* 15 (1904) 309.
- 20 Danyi: Magyar pénzürtéindex.
- 21 Tudományos élet. *Budapesti Hirlap* 28 (1908) 56. sz. (márc. 4.) 13.
- 22 Az Igazgató-tanács első ülése, 1917. márc. 29. *AÉ* 28 (1917) 207.
- 23 A Turáni Társaság nevelési akciója. *Turán* 4 (1921) 67–68.
- 24 Vö. Nádor Jenő: Tizenkétfélmillió pengőre csökkent az Akadémiának juttatott Vigyázó grófi vagyton. *Ujság* 10 (1934) 244. sz. (okt. 28.) 13.
- 25 A törzstőke csökkenése és a kamat magas volta az MTA illetékeseit is foglalkoztatta: MTA KIK RAL MTA iratai, 1491/1926. Berzeviczy Albert levele a Földhitelintézetnek, 1926. július 27.
- 26 A M. Tud. Akadémia pénztári számadása. Függelék. *AÉ* 38 (1927) 66.
- 27 Jelentés a Feridun bey-jutalomról. *AÉ* 42 (1932) 153–155.
- 28 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 36 (1925) 376.
- 29 Például: Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának 1927. évi állapotáról. *AÉ* 39 (1928) 22–23.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK)
Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (KRKGy)
Régi Akadémiai Levéltár (RAL)
MTA iratai, 1920, 1921, 1926

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (MTAÉ), 1881, 1888
Akadémiai Értesítő (AÉ), 1900, 1904, 1907, 1917, 1920, 1925, 1927, 1928, 1932

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1900

Budapesti Hirlap, 1908
Revue diplomatique, 1903
Turán, 1921
Ujság, 1934
Vasárnapi Ujság, 1903

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balli, Muhammet: Bir Osmanlı Diplomati: Mehmed Feridun Bey (1847–1903). *History Studies* 13 (2021) 1729–1749. <https://www.historystudies.net/dergi/bir-osmanli-diplomati-mehmed-feridun-bey-1847-1903202112da52456.pdf> (Utolsó megtekintés: 2024. márc. 30.)

Danyi Pál: Magyar pénzürtékindex – árák és devizák alapján 1754-től. Ártörténet.hu – pénz- és ártörténeti szakportál. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (Utolsó megtekintés: 2024. márc. 30.)

Zsirai Miklós: Wiklund Károly Bernát. *Magyar Nyelv* 24 (1928) 145–147.

Mecénások 1945 után

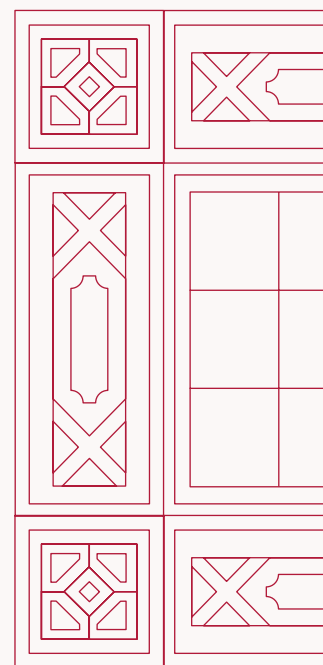

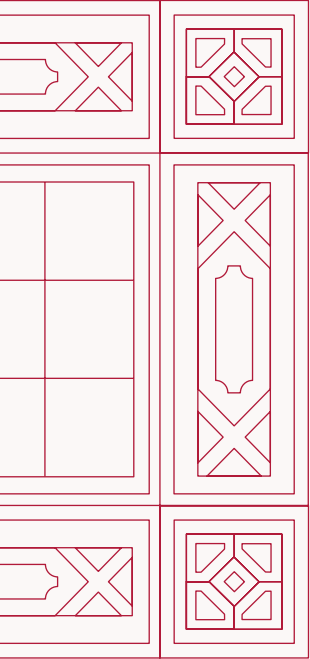
Az államosított Akadémia nem állami támogatói

*Az MTA helyzete az államszocialista
időszakban*

Takács Róbert

Az Akadémia pénzügyi helyzete a második világháború után megrendült, többek közt azért, mert a földtörvény (1945. évi 6. tc.) mellékletének (600/1945. M. E. kormányrendelet) 17. §-a alapján a kulturális intézmények földtulajdonát is igénybe vették a földosztáskor.¹ Az Akadémia vezetése 1945 végén így nyilatkozott az intézmény anyagi hátteréről:

„A földbirtokból a földreform következtében 100 holdat hagytak meg természetben. Hol és melyik birtokból? – egyelőre még nem tudjuk. A házak jövedelme úgyszólván nulla csökkent, egyrészt a rögzített házbér, másrészt az állami terhek miatt. Ígéretet kaptunk, hogy az Akadémiát erdőbirtokkal, bérházakkal vagy állami szubvencióval kárpótolják, mindezt azonban tudományos célokra még egyetlen pengőt sem láttunk.”²

A hiperinflációban elértéktelenedett a pénzbeli és értékpapírban őrzött vagyon is, s pár év elteltével az MTA-nak az ingatlanvagyonáról, bérházairól is le kellett mondania. Az MTA megroppant anyagi háttere pedig lehetővé tette, hogy egyfelől autonómiájának felszámolása, másfelől a szovjet típusú, kutatóhálózattal kibővített, a tudományos élet irányításáért is felelős szervvé váló átalakítása érdekében a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetése – a Tudományos Tanácson³ keresztül – a támogatás visszatartásával is nyomást gyakoroljon rá.⁴ Az 1949 novemberében megalakuló szovjet típusú, kutatóhálózatot is fenntartó Akadémia már rá volt utalva az államtól érkező működési támogatásra.

Legalább ilyen fontos tényező témánk szempontjából, hogy ugyanezekben az években az Akadémia legfőbb potenciális támogatóit, az arisztokráciát és a polgárságot – a földtörvénnyel (1945) és az államosítások egymást követő hullámaival (1946–1948) – ugyancsak megfosztották vagyonától, anyagi biztonságától, így megszűntek és meggyengültek azok a társadalmi rétegek is, amelyek hagyományosan felvállalták, felvállalhatták korábban az Akadémia tevékenységének s általánosabban is a szellemi életnek a finanszírozását. Így nem meglepő, hogy a korszakban az

MTA legfőbb adományozójává az a csoport vált, amelynek tagjait munkája, pályafutása eleve az Akadémiához kötötte: a tudomány művelői. Ám ők sem voltak abban a helyzetben, hogy jelentősebb anyagi javakat ruházzanak át az ebben a korszakban tudós társaságból tudományszervezési központtá alakított intézményre, s a működési támogatásoknak nem is volt az állami dotáció mellett értelme. Így e korszak MTA-támogatói elsősorban szellemi értékeket, munkájuk gyümölcseit akarták közkinccsé tenni. Mint látni fogjuk, az új keretek között sok esetben az is kihívást jelentett, hogy milyen formában fogadjon el a Magyar Tudományos Akadémia bizonyos felajánlásokat, akár azért, mert nem volt meg ennek kialakult gyakorlata, megfelelő jogszabályi háttere – mint a korábbi díjalapítások esetén –, akár azért, mert az érintettek az MTA-ra hagyományozott értékeket bizonyos megkötésekkel kívánták tudományos célokra átadni.

A fenti szempontból az átmenet időszakát – és a háborúból következő akadályokat – kiválóan példázza két eset. Az első esetben az adományozó az ábrázoló és szintetikus projektív geometria szakterületén alkotó kiváló matematikus, Klug Lipót volt, aki bár túlélte a német megszállást, a nyilas uralmat és Budapest ostromát,⁵ 1945 márciusában, 91 évesen elhunyt. Klug már 1940-ben úgy rendelkezett, hogy vagyonának egy részéből az MTA III. Osztálya alapítson geometriai díjat. Ám a betétkönyvekben álló 80 000 pengő a háború utáni hiperinfláció nyomán értékét veszítette, így 1950-ben az Akadémia elállt minden igényétől.⁶

A másik példánk jól végződött, de rámutat arra, hogy a második világháború, majd a hidegháború elmélyülése milyen következményekkel járt a tudomány világában is. Stein Aurél (1. kép) orientalista, akinek pályája az 1880-as évektől a Brit Birodalomhoz kötődött, a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta könyvtárát. A Kelet-kutató 1943 októberben Kabulban hunyt el, s ekkor könyvtárának egy része Angliában, másik része Kasmírban volt. A hagyatékot kezelő angol ügyvédi iroda, a Warren Murton and Co. azonban csak több mint egy évtizedes késéssel, az enyhülés időszakában vette fel a kapcsolatot az MTA-val,⁷ levelük

1. kép. Stein Aurél, 1910

1955. december 31-én érkezett meg az akkori Roosevelt térre.⁸ Ebben leírták, hogy az észak-indiai gyűjtemény átadható a magyar félnek, az angliai könyvhagyatékot azonban – mivel a két állam hadiállapotban állt egymással – az Ellenséges Javak Osztálya foglalta le. 1956-ban aztán az angol állam mégis hajlandónak mutatkozott lemondani követeléséről, s a forradalom utáni hónapok nehézkes ügyintézése ellenére a hagyaték – összesen 52 ládában – 1957 áprilisában Budapestre érkezett.⁹ A jelentős könyv- és folyóiratanyagon kívül fényképalbumok, kéziratok, fadaragványok, kutatáshoz használt és személyes tárgyak is kerültek az MTA Könyvtár Keleti Gyűjteményébe, amelyekből – első ízben – 1958 augusztusában rendezett kiállítást az MTA Könyvtára.¹⁰

ÁLLOMÁNYGYARAPÍTÓK

A fentiek ismeretében talán nem meglepő, hogy az államszocialista időszak szovjet típusú akadémiajának legjellemzőbb adományozóit „állománygyarapítóknak” nevezhetjük.

Közöttük is az egyik első volt a sorban Voinovich Géza irodalomtudós, a Nemzeti Színház 1933 és 1935 közötti igazgatója, volt felsőházi képviselő, aki ugyanakkor az Akadémia szovjetizálásában is szerepet játszott.¹¹ Voinovich nemcsak mintegy 500 kötetet hagyott az MTA-ra, hanem Arany-emléktárgyakat is. Így került az Akadémiához Arany János – aki 1865 és 1877 között az intézmény titkára/főtitkára is volt – néhány kéziratos munkája (Arisztophanész- és Shakespeare-fordítás, *Toldi szerelme*, *Daliás idők*), Petőfi Aranyra dedikált kötete, a szerző által dedikált *Toldi*, valamint Arany László dolgozószobájának bútorai, illetve festmények.¹² Mindezek úgy kerültek anno Voinovich birtokába, hogy 1905-ben feleségül vette Arany László özvegyét, Szalay Gizellát.¹³

A következő évtizedekben is előfordult, hogy az Akadémia történetéhez közvetlenül kötődő személyek tárgyai kerültek az intézményhez. Kerekesházy József 1962-ben két Eötvös Loránd-emléktárgyat – egy bronzplakett gipsznegatívját és egy képet – adományozott, mondván: „ilyen-
minek egyébként is közgyűjteményben a helye. Sorsa különben biztos elpusztulás előbb vagy utóbb.”¹⁴

1975-ben a Bécsben élt Elisabeth von Döbrentei jóvoltából kerültek az MTA Könyvtárához az Akadémia első főtitkárának, Döbrentei Gábornak az irodalmi-nyelvészeti munkásságára, életére, valamint hivatali működésére vonatkozó kéziratai.¹⁵

Hasonló esetnek volt mondható, amikor egy-egy tudós vagy családja jóvoltából kerültek személyes tárgyak az MTA birtokába. Korányi Erzsébet 1955-ben adományozta az Akadémiának neves orvosprofesszor nagyapja, Korányi Frigyes és apja, Korányi Sándor könyvei és iratai mellett egyes bútorait, orvosi eszközeit és emléktárgyait. Az ajándékozási motiváció – túl azon, hogy Korányi Erzsébet nyilván tisztában volt azzal, hogy Rusznyák István belgyógyász és akadémiai elnök (1949–1970) Korányi-tanítvány volt – szintén általánosnak mondható: megőrizni a tudós hozzátartozó emlékét. „Ez a két név ott tovább fog élni és a fiatal magyar orvosgenerációra mint követendő példa fog hatni.”¹⁶ Bár az akkori elnöki elképzelés szerint a tárgyakkal az MTA V. Orvosi Tudományok Osztálya elnöki szobáját rendezték volna be, ez nem valósult meg. Bő egy évtizeddel később ugyanakkor – édesapja emlékének őrzésétől meghatottan¹⁷ – Korányi Erzsébet apjának kedvelt díszes tabernákulumát is az Akadémiára hagyta.¹⁸ A szekrény ma is az I. emeleti Tudósklub egyik ékessége.

Korányi Erzsébet szándéka rokonítható Rácz Aladár-néével, aki néhai férje, a Kossuth-díjas cimbalomművész ingó és ingatlan vagyonát akarta az MTA-ra hagyni. Igaz, azzal a megkötéssel, hogy a farkasvölgyi telken álló házban (akkori címen Torbágy u. 100.)¹⁹ – a Bartók Archívum részeként – emlékkiállítás tartanak fenn,²⁰ amit az MTA ebben a formában nem tudott elfogadni, de a szellemi hagyaték és a művészi tárgyak másképp történő elhelyezését felvállalta.²¹ Így került az anyag a Zenetudományi Intézetbe,²² ami azt is példázza, hogy az Akadémiára hagyott javak egy része az MTA kutatóintézteinél nyert elhelyezést.

A kutatók, művészek többnyire azonban nem tárgyakat, ingó és ingatlan vagyont hagytak az MTA-ra, hanem tudományos pályájuk nélkülözhetetlen kísérőit: jegyzeteiket, kézírataikat, levelezésüket és könyvtáraikat. Mivel a végrendeletekben általában nem volt meghatározva, hogy

a hagyaték az Akadémia mely szervét illeti, a kéziratok és könyvek rendszerint az MTA Könyvtárába kerültek, illetve a kéziratok természetesen arra az osztályra, ahol ezeket őrizték, a Kézirattárba. Számos ilyen felajánlás érkezett az Akadémiához. Hol maga az érintett, hol – annak halála után – a családja kereste meg az MTA-t vagy a könyvtárat.

A korszakban az egyik első Fülep Lajos művészettörténész volt, aki három részletben, 1958-ban, 1962-ben és 1965-ben adományozta jeles művészekkel folytatott levelezését a Kézirattárnak.²³ Komját Aladár – 1919 után emigrációban élő – kommunista költő, szerkesztő kéziratai egyrészt a volt felesége, az 1950-es években az újságíróiskolát vezető Komját Irén révén, másrészt az olasz emigrációból az 1950-es évek elején hazatérő Korach Mór által kerültek az MTA-hoz 1961-ben.²⁴ Később, az 1980-as évek elején özvegye jóvoltából Korach Mór irathagyatéka is bekerült az MTA Kézirattárába.²⁵ Szintén az MTA Könyvtárára hagyta kéziratait – 40 évre zároltan – a később díjat is alapító Ligeti Lajos.²⁶

Nemegyszer egy-egy jeles tudós özvegye kereste meg az MTA-t, hogy néhai házastársa tudományos örökségét így mentse meg. Erdey-Grúz Tibornak, az MTA korábbi főtitkárának (1950–1953, 1956–1957, 1964–1970), majd elnökének (1970–1976) az özvegye férje kéziratos hagyatékát,²⁷ Réti Endre felesége pedig a neves orvostörténész dokumentumait adta át az MTA-nak.²⁸ A Nagy Imre forradalmi kormányában 1956. november 3-án államminiszternek kinevezett, majd a Nagy Imre-perben a vád tanújaként szereplő Szántó Zoltán 12 füzetnyi visszaemlékezését az özvegy 1983-ban adta át az MTA Könyvtárának. Az eredetileg tíz évre zárolt anyagot 1987-ben mégis kutathatóvá tették azzal a feltétellel, hogy abba az MTA Könyvtárának igazgatója Nyers Rezső KB-taggal konzultálva engedhet csak betekintést.²⁹ Szélpál Árpád, egykor Kassák Lajos köréhez tartozó, 1940-től francia emigrációban élő költő, újságíró hagyatékát a Párizsi Magyar Intézet közvetítésével szállították haza, az Akadémiára 1987-ben.³⁰

Szintén jellemző volt, hogy ahol a családban senki sem folytatta az akadémikus tudományos tevékenységét, a szakkönyvtárát az MTA-ra hagyták. Így járt el Kerpely

Kálmán agrármérnök, akinek műszaki könyvtárából 1924 kötet került az Akadémiára.³¹ Nem valósult meg azonban a neves néprajzkutató, Ortutay Gyula özvegye által vázolt nagyszabású – de kevésbé reális – terv, hogy a könyvtárat és az egész hagyatékot megvásárolva és egyben tartva az Akadémia az Ortutay-villa egy részében alakítson ki kutatóhelyet.³² Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya ennek az ügynek az apropóján kelt feljegyzése arra is rámutatott, hogy a tudományos hagyatékok megőrzésének, kutathatóvá tételének helyzete sajnálatos módon rendezetlen maradt:

„Az elmúlt húsz évben az osztály tagjai közül elhunyt több kiemelkedő, világhírű tudóstól páratlan értékű könyvtári, kézirati hagyaték maradt fenn. Az ilyen szellemi hagyatékok védelmére nincs külön jogszabály, s nemegyszer fájdalommal kellett tapasztalnunk pótolhatatlan nemzeti értékek széthullását, több esetben külföldre kerülését és szétszóródását.”³³

Buktatókkal tarkítva alakult Hauser Arnold, évtizedek óta Angliában élő művészettörténész felajánlásának ügye is. A már 85 éves tudós hazatelepülési szándékát az MTA támogatta, segédkezett abban, hogy előkelő budai környezetben kapjon lakást,³⁴ és az átlagfizetés többszörösét kitevő akadémiai állást kínáltak neki a Művészettörténeti Kutatócsoportnál, valamint az MTA tiszteletbeli tagjává is választották.³⁵ Így települt haza 1977 nyarán. Azt Aczél György is szóvá tette, hogy az MTA képviselői nem feltétlenül kötöttek jó egyezséget, mivel Hauser professzor angliai otthonának árát végül nem adta az Akadémiának a „cserelakás fejében”,³⁶ ráadásul az idős művészettörténész betegsége miatt aktív tudományos munkát sem tudott végezni. 1978 januárjában meg is halt. Közel 5000 kötetes könyvtára, hatalmas hanglemmez- és diaposzítív-gyűjteménye ugyanakkor az Akadémiára szállt, amit a gyűjtemény egyben tartása érdekében Pécsre szállítottak, az MTA Regionális Kutatások Központjába. Innen végül a Pécsi Egyetemi Könyvtárhoz került, ahol 1987-re feldolgozták és rendszerezték a gyűjteményt.³⁷

KIEMELT GYŰJTEMÉNYEK

A Magyar Tudományos Akadémia a vizsgált időszakban két olyan kiemelkedő kulturális, illetve tudományos értékű hagyatékkal is bővült, amelyek elhelyezése, kutathatóvá tétele új szervezeti egységek kialakítását követelte meg. A Bartók- és a Lukács-hagyaték más-más okból jelentett kihívást az Akadémiának.

Az 1953 utáni enyhülés időszakában Bartók Béla egyike volt annak a kevés számú „húzóérvnek”, akinek művészetére a magyar kulturális offenzíva Nyugaton is építhetett. 1955-ben, Bartók halálának tizedik évfordulóján emléktáblát állítottak az MTA székházában, Bartók egykori munkaszobájában. Egy évvel később a külügy Kodály amerikai útját is annak keretében értelmezte, hogy az nemcsak a magyar zene és Bartók művészetének népszerűsítésében, de „visszahódításában” is előrelépést jelenthet.³⁸ 1961 szintén a Bartók- (és Liszt-)évforduló jegyében telt.³⁹ Az emlékév részeként nyitotta meg Rusznyák István a nevével ellentétben kifejezetten nemzetközi II. Magyar Zenetudományi Konferenciát,⁴⁰ amelynek keretében az Országház utcában a Bartók Archívumot is átadták (2. kép).

A Bartók Archívum története 1958-ig nyúlik vissza: ekkor a világhírű zeneszerző elsőszülött fia, a MÁV-nál geodétaként dolgozó ifj. Bartók Béla megállapodást írt alá a Magyar Tudományos Akadémiával, amelynek értelmében édesapja Magyarországon fellelhető hagyatékát az MTA gondozásába helyezte. Az 1967-ben elkészült, 118 oldalra rugó tételes jegyzék összesen 3881 archívumi egységet sorolt fel, majd a pótlólagos jegyzék további több mint háromszázat: kotta- és egyéb kéziratokat, levelezést, kottákat, könyveket, folyóiratokat, programfüzeteket és tárgyi emlékeket.⁴¹ Az archívum anyaga később Kodály Zoltánné Sándor Emmától, illetve Bartók özvegyétől, Pásztory Dittától származó kéziratokkal, dokumentumokkal is gyarapodott.⁴²

A Bartók-hagyatékot kezdetben az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya gondozta, s az első, 1960 őszén kikristályosodó elképzelések szerint az alapjain egy – a zenetudományi kutatásoknak is helyet adó – Bartók

2. kép. Szabolcsi Bence beszédet tart a Bartók Archívum megnyitásán, 1961. szept. 25. A háttérben ifj. Bartók Béla és felesége, özv. Bartók Béláné Pásztory Ditta és Erdei Ferenc

Múzeumot hoztak volna létre.⁴³ E testületi döntés alapján végül az MTA elnökének 1961. június 13-i utasítása rendelte el a Bartók Archívum létrehozását,⁴⁴ amely Szabolcsi Bence igazgatásával és a belga Bartók-kutató, Denijs Dille szakmai irányításával kezdte meg működését. 1974-ben a Népzene kutató Csoport egyesült a Bartók Archívummal, s így alakult meg az MTA Zenetudományi Intézete.

A Bartók-hagyaték ügyét kezdettől beárnyékolta, hogy az 1940 őszétől az Egyesült Államokban élő zeneszerző anyagainak jelentős része Bartók 1945. szeptemberi halála után az USA-ban maradt, s az amerikai vagyont, illetve jogokat nem kint élő fia, Bartók Péter, hanem a szintén magyar származású jogász-közgazdász, Bátor Viktor⁴⁵ kezelte. Sajtóviták és hűvös levélváltások után⁴⁶ a konfliktus az 1980-as években rendeződött. 1988-ban, Bartók Béla hamvai Magyarországra szállításának évében a Bátor 1967. decemberi halála után sokáig hozzáférhetetlen amerikai Bartók-kéziratok másolatait megkapta a Zenetudományi Intézet.⁴⁷ 2012-ben Bartók Béla hagyatékának őrzéséről és gondozásáról új letéti szerződést kötött Vásárhelyi Gábor, a hagyaték tulajdonosa, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont,

amelyhez ekkor a Zenetudományi Intézet tartozott. A szerződés értelmében a hagyaték örököse átadta az Akadémiának használatra és megőrzésre a Bartók Béla hagyatékából származó tárgyi emlékeket, tudományos műveket és kéziratokat.⁴⁸

A 20. század nemzetközileg legelismertebb magyar filozófusa, Lukács György 1971 tavaszán kelt végrendeletében ez olvasható: „Azoknak az ismerőseimnek, akiknek kölcsönöket adtam, a halálomkor velem szemben fennálló tartozását kifejezetten elengedem, ezzel őket megajándékozom.” A gyógyíthatatlan betegsége tudatában halálára készülő Lukács (3. kép) ugyanakkor nemcsak hitelezettjeire gondolt, hanem tudományos örökségének fennmaradására is: több mint 9500 kötetes házikönyvtárát az MTA Könyvtárára, számos polcot megtöltő kéziratait pedig az Akadémiára hagyta.⁴⁹ Ez indította el a szövevényes sorsú Lukács Archívum és Könyvtár történetét.

Kezdetben az okozott bonyodalmat, hogy a kiemelt tudományos értékű kéziratokat és kiadványokat a filozófus nem egy meghatározott helyre hagyományozta, könyvanyagát pedig azzal a kitételrel bízta az Akadémiára, hogy azt önálló gyűjteményként, külön kezelje. Ugyanakkor közvet-

len örököseinek, felesége⁵⁰ korábbi házasságából született nevelt gyermekeinek, valamint tanítványainak, Fehér Ferencnek és Heller Ágnesnek megadta a lehetőséget, hogy a számukra fontos könyveket magukhoz vegyék, bár ezzel ők nem éltek. Másrészt az is nehezítette a gyűjtemény kezelését, hogy Lukács a kéziratok szerzői jogi ügyeit egyik nevelt fia, a mérnök-közgazdász Jánossy Ferenc kezébe adta, így a kézírathagyaték kezelésében, mindenekelőtt azok kiadása kérdésében a családnak döntő szava maradt. Harmadrészt az a körülmény is színezte a képet, hogy Lukács György személye a hatalom számára politikai kihívást jelentett, hiszen Lukács 1956-os tevékenysége,⁵¹ politikai nézetei nehezen voltak beilleszthetők a hivatalos kánonba, ahogy az 1960-as évek végi megszólalásai is visszatérően állásfoglalásra készítették a pártvezetést.⁵²

Az utóbbi körülmény miatt a Lukács Archívum és Könyvtár létesítését nem tudományos, hanem politikai kérdésként kezelték, amelyben a végső szót egy párttestület, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottság (KB) Agitációs és Propaganda Bizottsága (APB) mondta ki. Az APB egy, az MTA főtitkára által kinevezendő bizottságot tett meg az archívum tanácsadó szervéül, s a biztonság kedvéért rögtön ki is jelölte annak leendő tagjait: nem meglepő módon a családon és az akadémiai dolgozókon kívül a pártközpont is képviselve volt benne.⁵³ A Lukács-kéziratok publikálásánál lényegében pártvétót jelentett, hogy a „problematisabb esetekben” előírták a KB illetékes osztályával – mindenekelőtt a Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztállyal – való konzultációt.⁵⁴ A kéziratok és – főleg a Lukácsnak Nyugatról küldött – könyvek egy részét pedig zárt gyűjteményként kezelték.

A Lukács Archívum és Könyvtár 1971 júliusában kezdte meg működését az MTA Filozófiai Intézete alá rendelve, Lakos Katalin vezetésével. Az archívum abban a tanácsi bérleményben kapott helyet, ahol Lukács György 1945 és 1971 között élt és alkotott. A Belgrád rakpart elegáns bérházának ötszobás lakását – további bérléssel – 11 szobásra bővítették. Egykori dolgozószobájából emlékszobát alakítottak ki, de a raktárként és kutatószobaként használt szobákat is igyekeztek emlékhelyként kezelni. Már

3. kép. Lukács György és Déry Tiborné, 1971

a felújítással párhuzamosan megindult a hagyaték értékbecslése, leltározása és katalogizálása.⁵⁵ Az archívum maga is belekezdett a Lukács által írt vagy róla szóló hazai és nemzetközi irodalom, sőt hang- és fotóanyag gyűjtésébe. 1973-ban például további fontos korai Lukács-kéziratokkal és 1917 előtt írt levelekkel gazdagodott egy mannheimi bankban szerencsés véletlen folytán fellelt bőröndből.⁵⁶ A Lukács Archívum, amelynek küldetése a filozófiai kutatások segítése mellett a kritikai Lukács-kiadások előmozdítása, az 1980-as években jelentősebb kiadói tevékenységbe is kezdett: a rendszerváltásig megjelentették – egyebek mellett – az *Archívumi Füzetek* kilenc és a *Lukács György hagyatékából* sorozat hat kötetét.⁵⁷

A rendszerváltást követően – 1991-ben – az archívumot a Filozófiai Intézettől az MTA Könyvtára alá helyezték, amit Lukács örököse, Jánossy Ferenc kezdeményezett az MTA elnökénél. Jánossy e szervezeti megoldásban látta a gyűjtemény megóvásának garanciáját:

„Bízom abban, hogy egy valóságos demokrácia felé botladozva elinduló rezsimben nem fogják Lukács műveit máglyára vetni (mint Berlinben 1933-ban), vagy betiltani, ahogy ez még a Kádár-rendszer utolsó éveiben is – botrányt keltve – megtörtént.”⁵⁸

2006-ban az MTA Közgyűlése újra a Filozófiai Intézethez csatolta a gyűjteményt,⁵⁹ ám 2012-től – az MTA kutatóhálózatának átszervezésekor – visszakerült „önálló jogi személynek nem minősülő szervezeti egységként” az MTA Könyvtárához.⁶⁰

DÍJALAPÍTÓK

„[E]ddig 46 esztendőt töltöttem színpadon, előadói pódiumon és íróasztal mellett. Közel állok a sírhoz. Halálom után is szeretném szolgálni anyanyelvemet [...] Most milliós tömegek lépik át a művelődés küszöbét. A rádió, a film, a színház eljut már a falvakba is. Az élő szónak sohasem volt hatalmasabb missziója, mint ma.”⁶¹

Így érvelt Péchy Blanka 1960-ban amellett, hogy az ún. kulturális forradalom időszakában nagy szükség van a nyelvművelő munkára. Ezt kívánta elősegíteni a Magyar Tudományos Akadémiának tett – ám végül kicsit másként megvalósított – felajánlásával, amelyből 100 000 forint alaptőkével kívánt alapítványt létrehozni „Az élőbeszéd példamutató művelése” néven, majd annak vagyonát halála után ingóságaiával, bútorokkal, festményekkel, ékszerekkel tervezte tovább gyarapítani, a kezdeti érték háromnegyszeresére növelve azt. Péchy Blanka előérzete ellenére szerencsére még hosszú – 1988-ig tartó – életnek örvendett, s a magyar nyelv ápolását még a Magyar Rádió *Beszélni nehéz!* című műsorában is szolgálta.

Az 1960-as felajánlásából néhány év múlva nőtt ki a Kazinczy-díj, de nem azok között a keretek között, ahogy a művésznő eredetileg elképzelte. Az első és legnagyobb akadályt az jelentette, hogy a korszakban az alapítvány jogintézménye nem létezett. A kiépülő kommunista hatalom nem tűrte a független intézményeket, ráadásul az egyesületekkel szemben az alapítványok az államtól független vagyonnal is rendelkeztek volna. Az 1949. évi 2. tvr. még nem szüntette meg az alapítványokat, bár lényegében az addigi alapítványok végét jelentette, mivel előírta megszüntetésüket, amennyiben céljaikat állami vagy községi szervek is szolgálhatják. Miniszteri jóváhagyás esetén ez a törvényerejű rendelet ugyanakkor még nem zárta ki újabb alapítványok létrehozását. A Péchy Blanka felajánlását megelőző évben elfogadott Polgári törvénykönyvből (1959. évi 4. törvény) viszont az alapítványi forma már eltűnt, helyette csak a jogszabály 597. §-ában meghatározott „közérdekű célt szolgáló kötelezettségvállalás” szerepelt.⁶² A másik problémát a fogadóintézmény kijelölése szülte. A színésznő az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályát képzelte el a nyelvművelő díj gondozójának – de magának, illetve halála után unokaöccsének is szerepet szánt, amit az MTA egyébként a „bizalomhiány” jeleként értékel –, ám az akadémiai álláspont szerint az MTA csak nyelvtudományi területen illetékes, az élőbeszéd ápolásában nem. A díj végül Kazinczy-díj néven mégis létrejött, első alkalommal 1963-ban ítélte oda – az MTA javaslatának meg-

felelően – a Művelődésügyi Minisztérium megfelelő bizottsága.⁶³

Néhány évvel később, 1970-ben a kétszeres Kossuth-díjas kémikus, Erdey László özvegye azzal a javaslattal kereste meg az Akadémiát, hogy fedezné egy, az analitikai szakterület kiváló művelőit elismerő díj megalapítását.⁶⁴ Az MTA Elnöksége ekkor szembesült azzal, hogy szabályoznia kell az akadémiai személyi díjak kérdését, mivel nincs erre vonatkozó 1950 után kialakult gyakorlat. Az elnökség döntése nyomán 1971-ben megszületett utasítás szerint az MTA tudományos osztályai mellett állampolgárok is kezdeményezhették tudományos díjak alapítását, hivatalos nyilatkozattal kötelezettséget vállalva arra, hogy annak teljes anyagi fedezetét is rendelkezésre bocsátják. Minimális pénzdíjként 3000 forintot határoztak meg, ami 1971-ben magasabb volt, mint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresete.⁶⁵ A díj odaítélésében viszont az Elnökség nem hagyott teret a kezdeményezőnek, azt kizárólag az illetékes osztály hatáskörébe utalta. Az utasításban szerepelt még annyi ideológiai megkötés, miszerint a díj „a szocialista társadalom építését szolgáló eredményes tudományos tevékenység elismerés[e]” szolgálja, és csak „haladó gondolkodású” személyről nevezhető el.⁶⁶ Az *Akadémiai Közlöny* elnöki utasítást közzétevő számában egyúttal megjelent a Kémiai Tudományok Osztályának pályázati felhívása⁶⁷ is az MTA Elnöksége által alapított Erdey László-díj elnyerésére, amelynek 5000 forintos pénzjutalmát és az emlékérmét a szintén vegyész özv. Erdey László-né Schneer Anna biztosította. (A díj sajnálatos módon mára – fedezet híján – megszűnt.)

Rá egy évre, 1972-ben Erdős Pál kereste meg azzal Kónya Albertet, az MTA III. Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának elnökét, hogy szülei emlékére⁶⁸ díjat kíván alapítani. Az Erdey-díj alapján ekkor már azzal is tisztában volt a Központi Igazgatási Titkárság, hogy milyen költségekkel jár a díj mellé adandó emlékérem elkészítése és sokszorosítása.⁶⁹ Némi – átváltási – nehézséget okozott, hogy az 1930-as évektől külföldi tudományos hálózatokba ágyazott,⁷⁰ az 1960-as években is sokat utazó Erdős dólárban tette meg a mintegy 300 000 forintos felajánlását.⁷¹

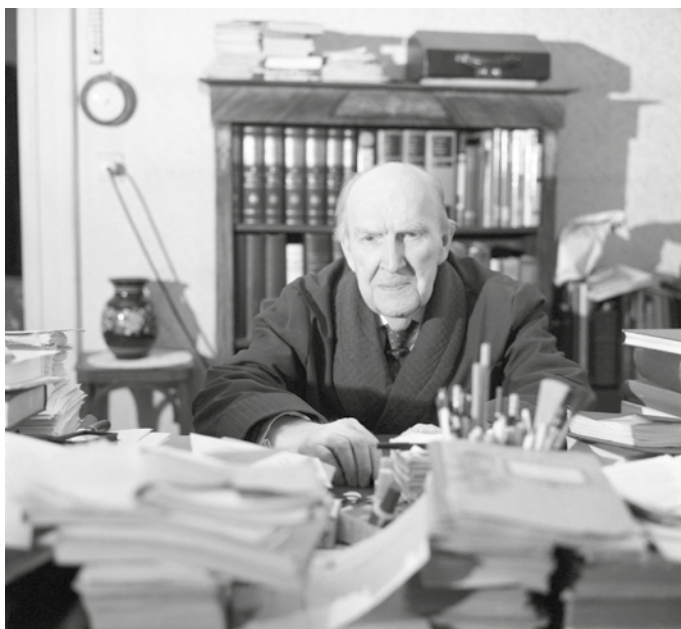
Az összeget a Bolyai János Matematikai Társulat utalta át az MTA letéti számlájára.⁷² A III. Matematikai és Fizikai Osztály felkérte Erdős Pált is abba az öttagú bizottságba, amely első alkalommal 1973 decemberében – egyébként Szemerédi Endrének – ítélte oda a Matematikai Díjat.⁷³ 2014-ben aztán a díjat az Akadémia Elnöksége az alapítóról nevezte el.⁷⁴

Az államszocialista időszak utolsó évtizedében további öt akadémiai díjat alapítottak magánkezdeményezésre. A minta alapvetően ugyanaz volt: egy-egy neves tudós saját szűkebb tudományterületének művelőit kívánta jutalmazni vagyonának egy részével vagy egészével. Ligeti Lajos nyelvész, orientalista⁷⁵ nyolcvanadik életéhez közeledve a Magyar Nyelvtudományi Társaságon keresztül ajánlott fel 100 000 forintot a magyar nyelv tudomány ápolására⁷⁶ (4. kép). Az összeg az MTA kezelésébe került, hogy annak kamataiból a Gombocz Zoltán-emlékérem díjazottjait jutalmazza.⁷⁷ Az először 1977-ben átadott emlékérem 1983-tól egészült ki díjazással is.

1983-ban Alexits György matematikus özvegye kezdeményezte, hogy férje emlékére Alexits György-díjat hozzon létre az Akadémia, amellyel a matematikai analízishez kapcsolódó tudományterületen elért eredményeket ismernék el.⁷⁸ Az Alexits Györgyné és Nyugat-Németországban élő lánya által e célra felajánlott hét műtárgy közül az MTA hármat vett át, közte Mednyánszky László *Tátrai havasok* című festményét, amelyek 1984 óta biztosítják az odaítélt díj fedezetét.⁷⁹

Ernst Jenő már 1971-ben kelt végrendeletében az MTA-ra hagyta ingó és ingatlan vagyonát, amelyet az MTA 1981-ben bekövetkező halála után vehetett át, de az ingatlanértékesítés útvesztői miatt az általa alapítani kívánt díjat csak 1989-ben adhatták át első ízben. Azóta két évente jutalmazták vele a biofizika terén elért kiváló eredményeket. Az elhúzó eljárás következtében a rendszerváltás hajnalán a díjat kezelő szerv – a megváltozott jogszabályi környezetben – már alapítványként jöhetett létre.⁸⁰

Hasonló körülmények között indult a Szádeczky-Kardoss-díj megalapítása. Szádeczky-Kardoss Elemér geológus özvegye 1984 őszén jelentősebb vagyont hagyott az

4. kép. Ligeti Lajos, 1987

Akadémiára, közte egy háromszobás budai lakást, egy leányfalui hétvégi házat és egy szigligeti telket,⁸¹ a díjalapításon kívül férje két tudományos munkájának kiadását kötve feltételül.⁸² A földtudományok terén elért tudományos teljesítményeket elismerő díjat első alkalommal a hagyaték értékesítését követően, 1989-ben ítélték oda, s az elismerés ma is létezik.

Az utolsó, 1980-as évekbeli magánkezdeményezésű akadémiai díj több szempontból is sajátos volt. A cseresznyeszárból kinyert hatóanyaggal kísérletező, több kudarcot is megélt⁸³ gyógyszerész, Králik Lajos kezdeményezte a díjat, akinek munkája ugyanakkor csak halála után ért be, miután a szükséges jogszabályi környezet – a gyógyszernek nem minősülő gyógyhatású készítmények elismerése – 1987-ben megvalósult.⁸⁴

„Megismertem Králik Lajos bácsi Novicardin gyógyszerének harmincéves ügyét, ami az Alkaloida jóvoltából a megvalósulás küszöbén áll, és tudom, hogy minden anyagi lehetőséget önzetlenül az ügyre áldozva, nyomorban halt meg, mert az utolsó pillanatban kapott nagyobb összeget is alapítvány céljára hagyományozta.”⁸⁵

Így emlékezett a díjalapító alakjára a vegyészmérnökként doktorált, 1982-től főállásban újítások menedzselésével foglalkozó dr. Hermann Imre 1984 júliusában. A Králik által kezdeményezett díjat első alkalommal már 1984 decemberében átadták, s közel három évtizeden keresztül jutalmazta vele az MTA Biológiai, Kémiai és Orvostudományok Osztálya a rákgyógyítás terén elért gyógyszerészeti teljesítményeket.⁸⁶ A Novicardin-díj története nemcsak abban tért el a többitől, hogy a díjalapító teljesen a háttérben maradt, s még a díj elnevezésében sem szerepelt, hanem abban is, hogy tőkéjét közvetlenül egy találmány alapozta meg, s az adományozó nem is kötődött az Akadémiához.

SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS AZ MTA SOROS BIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE

Az Akadémiának szánt felajánlások között – mind politikai jelentőségét, mind mértékét tekintve – egyedi helyet foglalt el az államszocialista időszakban az MTA és a Soros Alapítvány együttműködése. Soros György 1983-ban kereste meg a magyar politikai vezetést – kezdetben Aczél

Györgyöt, az MSZMP KB kulturális titkárát és Marjai Józsefet, a Minisztertanács gazdasági ügyekben illetékes elnökhelyettesét – azzal, hogy milyen feltételekkel volna lehetséges – és volna ő hajlandó – tudományos és kulturális ügyeket támogatni Magyarországon. Korábban, az 1975-ös helsinki értekezlet előtt valószínűleg nem lett volna tere egy ilyen ajánlatnak, de Magyarországnak a Valutaalaphoz és a Világbankhoz való 1982-es csatlakozásával – amivel gyakorlatilag az államcsődöt kerülte el az ország – még a Szovjetunió és az USA között épp megromló viszony és a *stand-by détente* éveiben sem bizonyult kivitelezhetetlennek,⁸⁷ jöllehet a politikai vezetés megosztott és mindvégig bizalmatlan maradt a kérdésben.

A tárgyalásokat a KB Gazdasági Bizottsága vezette, s eleinte annak a lehetősége is fennállt, hogy egy jogszabály-változtatással megteremtsék az alapítványi forma lehetőségét, ám ez – mint a sűrűn módosuló megállapodás-tervezetekből is kitérünk – a forrást biztosító Soros Györgynek sem feltétlenül volt előnyös. Másik útnak az kínálkozott, hogy találjanak a projektnek egy hazai partnerszervezetet. Utóbbi lehetett volna az ösztöndíjas ügyekben és kulturális munkatervek megvalósításában illetékes, de éppen ezért az elhárításhoz is jól „bekötött” Kulturális Kapcsolatok Intézete is, ám végül a nagy tudományos presztízsű és nemzetközi tudományos együttműködések szervezésében tapasztalt Magyar Tudományos Akadémiát választották.⁸⁸

A megállapodás megkötésére 1984. május 28-án került sor: Soros György és Láng István, az MTA nemzetközi ügyekért felelős főtítkárhelyettese írta alá a kényes kérdéseket és anyagi kötelezettségvállalást sem rögzítő dokumentumot (5. kép). De ezzel már létrejött az MTA–Soros Foundation Bizottság, amelynek elnöke Soros György volt, míg az Akadémia részéről Kulcsár Kálmán társadalomtudományi főtítkárhelyettes lett a társelnöke. Ez a bizottság döntött a támogatandó programokról és pályázatokról az azal a kitételrel, hogy a bizottság nem hozhat a társelnök – és természetesen az elnök – állásfoglalásával szemembenő döntést, ami egyben rögzítette az Akadémia és szélesebb értelemben a pártvezetés vétőjogát is.⁸⁹ Ezzel együtt meg-

alakult a bizottság titkársága is, amely előkészítette a pályázati döntéseket. Utóbbi élére a Szakszervezetek Világszövetségében több évtizedes nemzetközi rutint szerzett Forgács Pál került,⁹⁰ majd az ellenzéki Szegényeket Támogató Alaphoz⁹¹ (SZETA) is kötődő jogász, Kardos László, jöllehet „Soros embereinek” elfogadtatása komoly konfliktusokkal járt mind a politikai vezetéssel, mind az MTA-val. Az Akadémia arra törekedett, hogy a titkárságot betagolja a saját bürokratikus szervezetébe, és hogy saját emberét is elhelyezze benne.⁹²

A megállapodás nem szólt konkrét összegekről. A tervezetekben ugyan szerepelt 1 000 000 dollár letétbe helyezése Magyarországon, de erre végül nem került sor. Soros György viszont tartotta magát ahhoz, hogy ezt a keretet a New York-i Soros Alapítvány a magyar tudományos élet képviselőinek rendelkezésére bocsátja. Egy sajátos konstrukciót alakítottak ki, ami a súlyos valutahiánnyal küzdő magyar kulturális és tudományos intézmények számára nagy és azonnali segítséget jelentett. A hazai partnerek pályázhattak a bizottságnál tudományos tervek megvalósítására – kutatóútra, konferencia-részvételre stb. – és kutatáshoz szükséges eszközök – műszerek, anyagok stb. – beszerzésére. A nyertesek a Soros Alapítványtól kapott valutát – nekik kedvező árfolyamon – befizették a bizottság számlájára, ami ebből finanszírozott más hazai programokat. A megállapodás egyik első kedvezményezettje maga az MTA lett, amely 12 000 dollárt vehetett igénybe úgy, hogy az összeg felének forintellenértékét befizette magyar kutatók tudományos kongresszusokon való részvételének finanszírozására.⁹³

Bár a bizottság már 1984. május 29-én összeült – illetve négy nappal korábban már informálisan ülésezett –, és döntött is hazai intézményvezetők menedzsmentképzésé-

5. kép. Soros György és Láng István az együttműködési megállapodás aláírása után, 1984. május 28.

nek, illetve Kákossy László professzor egyiptomi ásatásainak támogatásáról,⁹⁴ az első pályázati felhívást csak két hónappal később, július végén tették közzé. Az erről szóló jellegtelen, rövid hír csak néhány lapban jelent meg, és a bizottság még évekig küzdött a pártállami nyilvánosság korlátaival. Az első 85 pályázat ügye 1984 októberének második felében került a bizottság elé, s ezekben a hónapokban formálódtak ki azok a nagyobb szabású programok, amelyek támogatását a kulturális élet egyes szereplői igyekeztek a Soros Alapítványnál elérni. Ilyen volt a Vályi Gábor (Országos Könyvtárügyi Tanács) által képviselt könyvsegély- és fénymásoló-beszerzési program, a Hankiss Elemér által felkarolt videoprogram, a Boros Róbert (Művelődésügyi Minisztérium) által favorizált középiskolai nyelvoktatási támogatás, valamint a Kortárs Képzőművészeti Dokumentációs Központ ügye.⁹⁵ 1985-ben a bizottság – hét kategóriában – már 34,3 millió forintot osztott szét, ebből 13,8 millió forint jutott irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjakra, s a Soros Alapítvány támogatatta a *Translation* folyóirat magyar irodalmi különszámának megjelentetését is.⁹⁶

A következő években jelentősen bővültek a Soros Bizottság által felhasznált pénzügyi keretek – 1987-ben már 84 000 000, 1989-ben 133 000 000 forintból gazdálkodtak –, és tevékenységük is újabb és újabb területekre terjedt ki. 1986-tól épült ki a nyugati tanulmány- és konferenciautak támogatási rendszere, és már szakkollégiumok és más diákkezdemenyezések is pályázhattak. 1987-től fogva a bizottság támogatást adott amerikai nyári kurzusokon való részvételre, és felkarolta a történeti interjútarak (Oral History Archívum, Történeti Interjúk Videotára) kialakítását is. A mind szélesebb művészeti – zenei, filmes és színházi – programok révén megnőtt azon ügyek száma is, amelyek tárgyuknál fogva nem az Akadémiához, hanem a művelődési tárcához kötődtek volna.⁹⁷ A Soros Bizottsággal kialakított intézményi keretek miatt ugyanakkor

a konfliktusok – az egyes támogatások körül, a személyi tiltásokkal vagy a nyilvánosság korlátozásával kapcsolatosan – az MTA-nál csapódtak le. Láng István főtítkárr, illetve Kulcsár Kálmán főtítkárhelyettes próbált egyensúlyozni a pártközpont és a Soros Alapítvány, illetve a magyar szellemi élet támogatási igényei között. A rendszerváltás az Akadémiával való „kényszerű” együttműködés végét is meghozta. 1990 februárjában megalakult a Magyar Soros Alapítvány, amely ekkortól önállóan bonyolította a saját pályázati rendszerét, a tényleges „leválás” 1991. január 1-jével történt meg.

Az államszocialista időszakban sem intézményes, sem társadalmi oldalról nem voltak meg a feltételei az 1945 előtt jellemző tudományos mecénatúrának. Ezzel együtt bizonyos adományozási gyakorlatok az új keretek között is fennmaradtak, s a felmerülő szándékok nyomán a támogatások jogi kereteit is újraszabályozta az MTA vezetése. Továbbra is lehetséges volt, hogy tudósok vagy hozzátartozók szellemi hagyatékokat ajánljanak fel az Akadémiának vagy egyes intézményeinek. Ilyen módon jött létre két jelentősebb intézményi egység is: 1961-ben a Bartók Archívum, majd 1971-ben a Lukács Archívum és Könyvtár. Az 1970-es évek eleje és az 1980-as évek vége között emellett több mint fél tucat akadémiai díj is létrejött magánkezdeményezésre és magánfelajánlásból. Ezek alapítói – kisebb vagy nagyobb vagyonnal – minden esetben tudományos kutatók, feltalálók voltak. A fentiekhez képest egészen más dimenziót képviselt – nemcsak nagyságrendben, horizontjában, hanem társadalmi víziójában és politikai feltételrendszereit tekintve is – az amerikai Soros Alapítvány támogatása, amelynek 1984 májusától 1990 végéig az MTA volt a magyarországi partnere, jóllehet a programok kezdetől túlmutattak az akadémiai szcénán.

JEGYZETEK

- 1 Dalos: Tudósok a politika, 127.
- 2 Baky: Egyesül, 3.
- 3 A Magyar Tudományos Tanácsot az 1948. évi 38. tc. nyomán állították fel a „tudományos élet tervszerű irányítása, valamint a gyakorlati élettel való kapcsolatának erősítése céljából”. Az ötfős elnökséggel együtt 30 fős testület tagjait a kormány javaslatára a köztársasági elnök nevezte ki. A Tudományos Tanács 1948. szept. 8-tól 1949. dec. 15-ig működött, elnöke Gerő Ernő, főtitkára Alexits György volt. Kónya: *A Magyar Tudományos*.
- 4 Pótó: Harmadik nekifutásra.
- 5 Angol nyelvű életrajza: <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Klug/> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 22.) Évtizedekig úgy tudták, hogy 1944-ben vesztette életét. Lásd: Klug Lipót. In: *Magyar életrajzi lexikon*, 938.
- 6 AL 30. Elnöki Titkárság 15/5 19.474/1950. Klug Lipót hagyaték tárgyalási jegyzőkönyve, 1945. júl. 11.; Pótlólagos jegyzőkönyv, 1950. szept. 7.
- 7 A levelezés teljes anyaga: AL 3. Elnök (Rusznayák) 78/1/3 – 21-R-/1957.
- 8 A tér, ahol az MTA székháza áll, 1946 és 2011 között Franklin D. Rooseveltnévét viselte, 2011-ben Széchenyi térre nevezték át.
- 9 G. J.: 52 ládában megérkezett Londonból Stein Aurél hagyatéka. *Esti Hírlap* 2 (1957) 100. sz. (máj. 1.) 3.
- 10 Stein Aurél emlékkiállítás az Akadémiai Könyvtárban. *Népszabadság* 16 (1958) 185. sz. (aug. 6.) 8.
- 11 Pótó: Harmadik nekifutásra, 103–105.
- 12 AL 3. Elnök (Rusznayák) 65/3/72 711-R-1952. Scher Tibor feljegyzése Rusznayák István részére, 1952. okt. 10.
- 13 Érdekes házasság. *Pesti Hírlap* 27 (1905) 207. sz. (júl. 28.) 10.
- 14 AL 3. Elnök (Rusznayák) 88. d. 80/R-1962. Kerekesházy József levele az MTA részére, 1962. jan. 12.
- 15 AL 215. MTA Könyvtár 251/7.1 512/80. Rejtő István levele Dömény János részére, 1980. jún. 20.
- 16 AL 3. Elnök (Rusznayák) 73/4/31 308/R-1955. Korányi Erzsébet levele Rusznayák István részére, 1955. febr. 10.
- 17 Az MTA Korányi Sándor Társasága június 18-án emlékülést szervezett. Napi krónika. *Magyar Nemzet* 22 (1966) 143. sz. (jún. 18.) 6.
- 18 AL 3. Elnök (Rusznayák) 95/4/651/R-1967. Korányi Erzsébet levele Rusznayák István részére.
- 19 A Torbágyi utat a művész halálának évében Rácz Aladár útra nevezte át a Fővárosi Tanács VB. Lásd: Elfogadták Budapest fejlesztésének hároméves tervét. *Népszava* 86 (1958) 240. sz. (okt. 11.)
- 20 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 135/3. Rácz Aladárné végrendelete, 1966. máj. 27.
- 21 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 135/3. Ortutay Gyula levele Rácz Aladárné részére, 1968. nov. 6.
- 22 Forrás: <https://zti.hu/index.php/en/113-zti-esemenyek/2021/899-szepesi-zsuzsanna-a-btk-zti-konyvtaranak-racz-aladar-hagyateka-online-konyvbemutato> (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 7.)
- 23 F. Csanak: *Fülep Lajos*, 9–10.
- 24 AL 3. Elnök (Rusznayák) 86/5/50 500/R-1961. Rusznayák István levele Korach Mór részére, 1961. júl. 25.
- 25 AL 215. Könyvtár 251/7.1 701/1980. F. Csanak Dóra feljegyzése, 1980.
- 26 AL 215. MTA Könyvtár 422/7.5 665/1978. Ligeti Lajos ajánlókészítési nyilatkozata, 1978. aug. 9.
- 27 AL 215. MTA Könyvtár 251. d. 7.1. Rózsa György levele Erdey-Grúz Tiborné részére, 1980. júl. 2.
- 28 AL 215. MTA Könyvtár 251. d. 7.1. Réti Endréné levele, 1980. aug. 27.
- 29 AL 215. Könyvtár 422/7.5 Szántó Zoltánné saját rendelkezéséhez tett kiegészítő záradéka, 1987. febr. 5.
- 30 AL 215. MTA Könyvtár 422. d. 7.5. Berányi Pál levele Rózsa György részére, 1987. aug. 31.
- 31 AL 30. Elnökségi Titkárság 257. d. 5. Szöllősy László feljegyzése Ekés László részére, 1959. szept. 24.
- 32 Az Ortutay-hagyatékot a család 2015-ben árverésre bocsátotta. Landgraf: Ortutay Gyula.

- 33 AL 5. Főtitkár (Márta) 99 d. F 168/78. Szabolcsi Miklós osztályelnök feljegyzése Márta Ferenc főtitkár részére, 1977. márc. 4.
- 34 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 231. d. 15.107/1980. Kónya Sándor levele Horn Dezső részére, 1977. szept. 16.
- 35 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 231. d. 15.107/1980. Szentágothai János levele Hauser Arnold részére (1977. márc. 4.)
- 36 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 231. d. 15.107/1980. Márta Ferenc levele Szabolcsi Miklós részére, 1977. aug. 19.
- 37 AL 215. MTA Könyvtár 422. d. 7.5 dosszié. Tóth Tibor levele Rózsa György részére, 1987. máj. 22.
- 38 MNL OL XIX-J-1-k 1945-1964 35. d. USA. Javaslat a fogadó ország és Magyarország közötti kulturális kapcsolatok 1957. évi bonyolítására, 1956. júl. 24.
- 39 MNL OL XIX-J-1-k 1945-1964 35. d. USA. A Kulturális Kapcsolatok Intézetének 1961. évi munkaterve, 1961. jan. 25.
- 40 Lásd a Filmhíradó tudósítását: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=16201> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 15.)
- 41 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 137/1. Leíró jegyzék az 1967. dec. 31-i állapotról, 1968. jan. 6.
- 42 Vikárius: A budapesti Bartók Archívum.
- 43 AL 3. Elnök (Rusznayák) 8. d. MTA Elnöksége 93/1960. határozata / Jegyzőkönyv az MTA Elnökségének 1960. nov. 11-i üléséről.
- 44 MTA elnökének 9/1961 MTA A.K. 11. sz. utasítása. AK 10 (1961) 11. sz. 79–80.
- 45 Bátor Viktor. In: Kozák: Névpont. <https://www.nevpont.hu/palyakep/bator-viktor-c3a69> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 16.)
- 46 Az 1960-as évek közepén fellobbant vitához lásd: Demény: Bartók népzenei; Bátor Victor és Gellért Oszkár levélváltása a Bartók-ügyben. *Élet és Irodalom* 9 (1965) 4. sz. (jan. 23.) 3.; AL 3. Elnök (Rusznayák) 93/2/14 138/R-1965. Bátor Victor levele az *Élet és Irodalom* részére, 1965. febr. 25.
- 47 Somfai: A Bartók-életmű.
- 48 <https://abtk.hu/aktualis-main/106-bartok-bela-hagyateka-a-bocseszettudomanyi-kutatokozpontban.html> (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 7.)
- 49 AL 215. MTA Könyvtár 198/Hálózat 782/77. Lukács György végrendelete.
- 50 Lukács György felesége Borstieber Gertrúd (1882–1963) matematikus, az egyik első Magyarországon diplomát szerzett nő volt. Első férje Jánossy Imre (1884–1920) matematikus, csillagász.
- 51 Lukács a Nagy Imre-kormány népművelési minisztere volt, Naggyal tartott a jugoszláv nagykövetségre, majd Snagovba, és 1957-es hazatérése után – bár a Nagy Imre és társai elleni perbe nem vonták be – az 1960-as évek közepéig itthon nem publikálhatott.
- 52 1968-ban Lukács György neve az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) négy ülésén is szóba került, két februári alkalommal külön napirendi pontként. Február 27-én az APB úgy döntött, hogy bár Lukács nézetei nem hagyhatók reflexió nélkül, szűkíteni kell Lukács megnyilatkozásainak körét, s erre a lapszerkesztők figyelmét is fel kell hívni, Lukácsot pedig személyes meggyőzés révén politikai és ideológiai állásfoglalások helyett a tudományos munka felé kell terelni. MNL OL 288. f. 41/90. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1968. febr. 20-i üléséről.
- 53 A bizottság tagjai voltak: Hajdu Tibor, Jánossy Ferenc, Knopp András, Kónya Sándor, Márkus György, Szabolcsi Bence és Tőkei Ferenc.
- 54 MNL OL 288. f. 41/163. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. febr. 20-i üléséről.
- 55 AL 215. MTA Könyvtár 127/ 5.1. Lakos Katalin beszámolója az MTA Filozófiai Intézete Lukács Archívum és Könyvtár tevékenységéről, 1971. aug. – 1972. júl.
- 56 AL 715. Lukács Archívum 2/3. Feljegyzés a Lukács Archívumról.
- 57 AL 715. Lukács Archívum 1/3. Agárdi Péter: A Lukács Archívum és Könyvtár története. Bp., 1992.
- 58 AL 715. Lukács Archívum 1/4. Jánossy Ferenc kérelme az MTA Elnökéhez, 1990. nov. 20.
- 59 A Magyar Tudományos Akadémia 2006. máj. 8-9-i közgyűlésének határozatai. *AE* 55 (2006) 70.
- 60 Az MTA Könyvtárának 2011. dec. 6-i alapító okirata. E-1317/2011. https://konyvtar.mta.hu/download/dokumentumok/alapito_okirat/alapito_okirat_2011.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 15.)

- 61 AL 30. Elnökségi Tikárság 257/8. Szöllősy László feljegyzése Erdei Ferenc főtitkár részére, 1960. febr. 29.
- 62 Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak...*
- 63 Kazinczy-díj. *Film-Színház-Muzsika* 1962. márc. 2. 38.
- 64 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 413. d. Erdey Lászlóné javaslata az Erdey László-díjra, 1970. márc. 27.
- 65 A KSH által megállapított havi átlagkereset 1971-ben 2325 forint volt. 2.1.1. In: Gazdaságilag aktívak, bruttó átlagkereset, reálkereset (1960–). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlioo1.html (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 28.)
- 66 MTA Elnök 1/1971 MTA-E /A.K.4./ sz. utasítása az akadémiai személyi díj alapításáról. *AK* 20 (1971) 4. sz. (márc. 11.) 43–44.
- 67 *AK* 20 (1971) 4. sz. (márc. 11.) 48.
- 68 Erdős Pál szülei – Erdős (Engländer) Lajos, valamint Wilhelm Anna – mindketten matematika–fizika szakos tanárok voltak. Erdős Pál három év kivételével az általános és középiskolát magánúton, szülei vezetésével végezte. T. Sós: Erdős Pál, 478–479.
- 69 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 413. d. Sály László feljegyzése Erdey-Grúz Tibor részére, 1972. márc. 2.
- 70 Vasas: Fejezetek.
- 71 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 413. d. Sály László belső feljegyzése, 1972. márc. 6.
- 72 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 413. d. Dibácsi Miklós feljegyzése az Erdős Pál „Matematikai Díj” alapítvány kezeléséről, 1972. nov. 30.
- 73 Személyi hírek. *MT* 81 (1974) 318.
- 74 Erdős Pál-díj. Alapító okirat. https://mta.hu/data/3_Osztaly/Erd%C5%91s_P_Alap%C3%ADt%C3%B3_okirat.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 7.)
- 75 *Magyar életrajzi lexikon A–Z*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Utolsó megtekintés: 2024. júl. 1.)
- 76 Néhány évvel korábban Ligeti Lajos az MTA Könyvtárára hagyta kéziratait is, azzal a kitételrel, hogy azok – végül 1987-ben bekövetkezett – halála után kerüljenek 40 évre zároltan a könyvtár állományába. AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 369. d. 15.030/1985-höz lerakva. Ligeti Lajos ajánlókészítő nyilatkozata, 1978. aug. 9.
- 77 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 369. d. 15.030/1985-höz lerakva. Ligeti Lajos levele Szentágothai János részére, 1981. máj. 6.
- 78 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 369. d. Alexits Györgyné levele Szentágothai János részére, 1983. ápr. 6.
- 79 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 369. d. Sály László levele a Pénzügyi Központ részére, 1985. okt. 28.
- 80 Kutas: Tíz éves, 250–251.
- 81 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 518. d. 15.301/1989-hez lerakva. Budapesti Állami Közjegyzők Irodája, Hagyatékátadó végzés, 1984. okt. 16.
- 82 AL 31. Igazgatási és Jogi Főosztály 518. d. 15.301/1989-hez lerakva. Martos Ferenc osztályelnök feljegyzése Szentágothai János MTA elnök részére, 1985. jan. 31.
- 83 A Novicardint (Cardinovint) a Kőbányai Gyógyszergyár nem tudta gyógyszerként forgalomba hozni, miután a klinikai vizsgálatok nem erősítették meg hatásosságát. Varga: „Csodagyógyszerek,” 940–941.
- 84 Hetényi: Gondolatok.
- 85 Hermann: Én meg csak, 5.
- 86 A 36/2013. (VI.25.) sz. elnökségi határozat megállapította a díj megszűnését.
- 87 A 33 – szovjet blokkhoz, NATO-hoz tartozó, illetve semleges – európai állam, valamint az USA és Kanada által 1975-ben aláírt helsinki záróokmány fontos pillanata volt az enyhülési folyamatnak. Az egyezmény politikai kötelezettségvállalásokat tartalmazott, amelyek az azt követő években meghatározták a különböző társadalmi berendezkedésű országok közötti diplomáciai érintkezések, viták és konfliktusok irányát. Az enyhülési folyamatban érdekelt kádári vezetés aktív résztvevője volt ennek a nemzetközi párbeszédnek. 1979 végétől ugyanakkor – a NATO kettős határozata és a Szovjetunió afganisztáni beavatkozása nyomán – nőtt a nagyhatalmak közti feszültség, amelynek látványos jele volt az 1980-as moszkvai olimpia bojkottja. A fentiekől alapvetően függetlenül állt elő Magyarországon az államcsőd veszélye az előző évtizedekben felvett „olcsó” – de gazdaságos termelésben nem hasznosuló – kölcsönöknek a megváltozott tőkepiaci körülmények között megnehezülő finanszírozása miatt. Ilyen helyzetben, a kedvezőtlen világpolitikai

tendenciák és a valutatakarékossági (importkorlátozó) intézkedések közepette a Soros Alapítvány által ajánlott, a tudományos szférában felhasználható nyugati valutaforrás kockázatai ellenére is nagy vonzerőt jelentett.

- 88 A kezdeti tárgyalásokról lásd: Nóvé: *Tény/Soros*, 21–32.
 89 AL 6. Főtitkárhelyettes (Kulcsár Kálmán) 63/1. Megállapodás az MTA és Soros György (Soros-US Foundation elnöke) között.
 90 AL 6. Főtitkárhelyettes (Kulcsár Kálmán) 63/1. Tardos József feljegyzése, 1984. máj. 30.
 91 A SZETA a demokratikus ellenzék tagjaihoz kötődő, 1979 októberében az akkori legális lehetőségek megkerülésével alapított „civil szervezet” volt, amely gyűjtéseket, segélyak-

ciókat szervezett. A Solt Ottília által szervezett kezdeményezés létevel és működésével megkérdőjelezte az államszocialista rendszer azon legitimációs állítását, hogy sikeresen felszámolta a szegénységet Magyarországon.

- 92 Nóvé: *Tény/Soros*, 40–42.
 93 AL 6. Főtitkárhelyettes (Kulcsár Kálmán) 63/2. Emlékeztető a Soros Bizottság 1984. máj. 25-i informális üléséről.
 94 Uo. Emlékeztető a Soros Bizottság 1984. máj. 29-i üléséről.
 95 Uo. Emlékeztető az MTA-Soros Foundation Bizottság 1984. okt. 18-i és 26-i üléséről.
 96 Nóvé: *Tény/Soros*, 57–58.
 97 Uo. 90–180.

FORRÁSOK

Akadémiai Levéltár (AL)

3. Elnök (Rusznayák)
 5. Főtitkár (Márta)
 6. Főtitkárhelyettes (Kulcsár Kálmán)
 30. Elnöki Titkárság
 31. Igazgatási és Jogi Főosztály
 215. MTA Könyvtár
 715. Lukács Archívum

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-J-1-k Külügyminisztérium, Adminisztratív iratok, 1945-1964
 35. d. USA
 288. MSZMP jegyzőkönyvei

Akadémiai Értesítő (AÉ), 2006

Akadémiai Közlöny (AK), 1961, 1971

Magyar Tudomány (MT), 1974

Erdős Pál-díj. Alapító okirat. https://mta.hu/data/3_Osztaly/Erd%C5%91s_P_Alap%C3%ADt%C3%B3_okirat.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 7.)

MTA Könyvtára. Alapító okirat, 2011. dec. 6. E-1317/2011. https://konyvtar.mta.hu/download/dokumentumok/alapito_okirat/alapito_okirat_2011.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 15.)
Magyar életrajzi lexikon. Szerk. Kenyeres Ágnes. 1. köt. Bp., 1967.
Magyar életrajzi lexikon A–Z. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., é. n. (2. kiadás.) <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Utolsó megtekintés: 2023. dec. 7.)

Esti Hirlap, 1957

Élet és Irodalom, 1965

Film-Színház-Muzsika, 1962

Magyar Nemzet, 1966

Népszabadság, 1958

Népszava, 1958

Pesti Hirlap, 1905

Filmhíradó online: <https://filmhiradokononline.hu/index.php> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 15.)

Kozák Péter: Névpont. <http://www.nevpont.hu> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 16.)

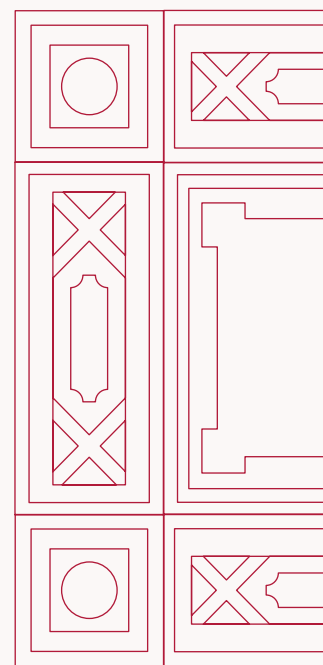
HIVATKOZOTT IRODALOM

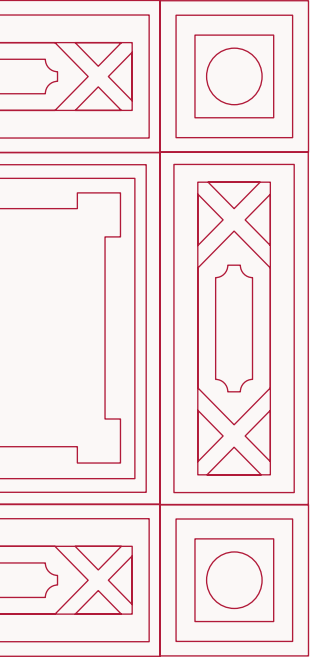
- Baky Marica: Egyesül a Magyar Tudományos Akadémia és a Szentgyörgyi Akadémia. *Demokrácia* 4 (1945) 30. sz. (nov. 4.) 3.
- F. Csanak Dóra: *Fülep Lajos kéziratos hagyatéka. Ms 4552 – Ms 4609*. Bp., 1984. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 15.)
- Dalos Anna: Tudósok a politika keresztútjában. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai*. Szerk. Szilágyi Adrienn. Bp., 2023. 124–133.
- Demény János: Bartók népzenei hagyatéka. *Új Írás* 4 (1964) 8. sz. 1002–1005.
- Hermann Imre: Én meg csak ülök a darázfészekben. *A MEDOSZ Lapja* 28 (1984) 11. sz. (jún. 11.) 5.
- Hetényi Ede: Gondolatok a Novicardin farmakológiájával kapcsolatban. *Kémiai Közlemények* 70 (1989) 1. sz. 51–58.
- Kónya Sándor: *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)*. Bp., 1998.
- Kutas László: Tíz éves az Ernst Jenő Alapítvány. In: Kutas László (szerk.): *A Magyar Biofizikai Társaság Értesítője* 12. Pécs, 2001. 250–251.
- Kuti Éva: Hívjuk talán nonprofitnak... Bp., 1998. <https://mek.oszk.hu/01300/01398/01398.pdf> (Utolsó megtekintés: 2023. okt. 28.)
- Landgraf Ildikó: Ortutay Gyula hagyatékáról. *Néprajzi Hírek* 98 (2016) 1. sz. 29–35.
- Nóvé Béla: *Tény/Soros*. Bp., 1999.
- Pótó János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átstruktúrázása”, 1948–1949. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–2. sz. 79–110.
- Somfai László: A Bartók-életmű gondozásának új horizontja. *Muzsika* 31 (1988) 6. sz. 4–7.
- T. Sós Vera: Erdős Pál 1913–1996. *Magyar Tudomány* 104 (1997) 4. sz. 478–482.
- Varga Edit: „Csodagyógyszerek.” Egy gyógyszerügyi vezető szemével. *Magyar Tudomány* 94 (1987) 12. sz. 939–944.
- Vasas Géza: Fejezetek egy világvándor életéből. Erdős Pál és a magyar revízió ügye 1934-ben. *Múltunk* 66 (2021) 2. sz. 176–199.
- Vikárius László: A budapesti Bartók Archívum története. *Magyar Múzeumok* 12 (2006) 1. sz. 8–11.

Az Akadémia támogatói a rendszerváltás óta

Zsidi Bernát

1995-ben, Vigyázó Sándor és Ferenc emléktáblájának avatásakor Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia rendszerváltozás utáni első elnöke (1990–1996) arra hívta fel a figyelmet, hogy a Vigyázó család által képviselt mecénatúrára újra nagy szükség van.

„Az MTA elnöke kifejezte azt a reményét, hogy bizonyára lesznek még követői a Vigyázó család által képviselt gondolkodásmódnak, amely az anyagi javak önzetlen felajánlásával a magyar tudomány, a magyar kultúra fejlesztését elsőrendű céljának tekintette.”¹

Elöljáróban fontos leszögezni, hogy az 1989–90-es rendszerváltozás és az azt követő időszak, a liberális demokrácia kiépülése már jóval tágabb kereteket biztosított a mecénatúra számára, mint az 1990 előtti szovjet típusú rendszer, mind az egyének, mind a gazdasági szereplők szintjén. Erre a legjobb példa az alapítványtevés, hiszen ez a mecénatúra egyik legjellemzőbb formája volt az 1945 előtti időszakban, de a lehetőségei 1949-ben leszűkültek, majd 1960-ban meg is szűntek. 1987-től ugyan újra volt jogi lehetőség alapítvány létrehozására, de csupán államigazgatási ellenőrzéssel, amely csak 1990 januárjában szűnt meg. Ezáltal az alapítványrendelés immár csupán (természetesen a vonatkozó jogszabályokra tekintettel) az állampolgárok elhatározásától függött.² Az alábbi tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy bemutassam, kik próbáltak a Vigyázók nyomdokaiba lépni 1990 után, és az MTA miként próbált támogatókat bevonni. Az Akadémia mecénásairól három nagyobb részen keresztül adok áttekintést. Az első fejezetben elsődlegesen a mecénás intézményeket, illetve azokat az erőfeszítéseket ismertetem, amelyeket az MTA tett az adományozók motiválására. A tanulmány második, legbővebb fejezetében az Akadémia magánszemély mecénásait mutatom be részletesen, főként a kevésbé ismert, de annál izgalmasabb életutak szemléltetése céljából. Az írás utolsó része pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak és hozzátartozóinak adományait ismerteti felsorolásszerűen. A vizsgálódás időkeretének kezdetét az 1989–90-es rendszerváltozás, míg végét Lovász László MTA-elnöki ciklusának 2020-as lezárása adja.

AZ MTA MECÉNÁSOKAT KERES

A magyar rendszerváltozás utáni korszak nehéz gazdasági helyzete, a megváltozott politikai és jogi környezet a Magyar Tudományos Akadémiára is hatott, többek között költségvetési elvonások, konszolidációs programok (kutatóintézetek összevonása, megszüntetése) és a kutatói életpálya vonzerejének csökkenése révén. Az új és radikálisan változó körülmények hatására az Akadémia időre időre megpróbált támogatókat nyerni a tudomány ügyének, fellevenítve korábbi korszakok adományozói hagyományait. Erre épp a megváltozott jogi környezet is jó alapot adott, hiszen a magán- és közcélú adományozás 1990 után rendezett jogi kereteket kapott.³

A támogatókeresés egyik első jele volt a Kémiai Osztály Varga József-díjának alapítása 1990-ben. A díj apropóját egyrészt Varga József akadémikus születésének 1991-ben esedékes 100. évfordulója adta, másrészt két már meglévő díj – a Varga József műszaki alkotói díj (Nitroil Rt.) és a Varga József-tanulmánydíj (Budapesti Műszaki Egyetem) – egyesítése egy új akadémiai díjban.⁴ Az alapításhoz csatlakozott még a Szénhidrogénipari Kutató-Fejlesztő Intézet, a Magyar Kémikusok Egyesülete és a Veszprémi Egyetem is, de a széles intézményi támogatói háttérnél is fontosabb eredmény volt a díj anyagi megalapozását és fenntartását adó vállalati kör bevonása: a díj tőkéhez hozzájárultak a MOL tagvállalatai, később maga a MOL Rt. is, illetve a Nitroil jogutódja, a Huntsman Rt.⁵

Az eseti siker után az Akadémia elnöksége egy hosszabb távon is eredményeket ígérő kezdeményezésbe fogott: 1991-ben megalapította a Pro Scientia Hungarica érmet, ami célzottan és általában próbálta motiválni az alapítványtetteket is. Az elnökség az 54/1991. sz. határozatával hozta létre az érmet „a magyarországi tudományos életet a Magyar Tudományos Akadémia forrásainak jelentős bővítésével támogató személyiségek elismerésére”.⁶ A magyar gazdaság nehéz helyzetét, a vagyonos, adakozni tudó réteg hiányát jelezte az éremmel kapcsolatos előterjesztés is, mivel eredetileg csupán külföldi állampolgárokat ismertek volna el az éremmel.⁷ Az elnökségi ülés vitájában

végül eldőlt, hogy a kitüntetést magyar és külföldi állampolgárok egyaránt elnyerhetik. Az első két díjazott ezzel együtt is külföldi állampolgár lett – Soros György és Ryoichi Sasakawa –, és a későbbiek során is domináltak a külföldi állampolgárságú díjazottak, bár többeket már nem anyagi erőforrások előteremtése, hanem inkább tudományszervezési hozzájárulásuk miatt díjaztak a külföldiek közül – például Jakó Zsigmondot, Benkő Samut.⁸

Már a Pro Scientia Hungarica korszakában, 1991-ben került sor a rendszerváltozás utáni második díjalapításra is, amit az ekkor már a General Electric (GE) többségi tulajdonában lévő Tungsram Rt. támogatott, így biztosítva a Polányi Mihály-díj pénzügyi alapját.⁹

A Kosáry vezette Akadémia aktívan próbált támogatókat szerezni a tudománynak egy másik csatornán keresztül is, az 1993-ban létrehozott Athenaeum Alapítvány révén.¹⁰ Az alapítvány elsődleges célja volt a magyar tudományosság színvonalának megőrzése és emelése, a fiatal tehetségek kibontakozásának támogatása, a tudományos közlés és kommunikáció elősegítése és a határon túli magyar tudományossággal való szorosabb kapcsolat kiépítése.¹¹ Ennek pénzügyi alapjait az MTA elsődlegesen külső támogatásoktól várta, mivel „nagy szükség mutatkozik olyan forrás megteremtésére, amely a szerkezeti függőségektől mentes, a költségvetés prioritásaitól részben függő, folyamatosan bővíthető eszközt ad a tudományos közösség kezébe”.¹² Az alapítvány kezdő vagyona 100 000 forint volt, amelyet maga az Akadémia biztosított, és bár a tőke az Akadémia osztalékbevételeiből 1996-ra közel 35 000 000 forintra hízott, ennek csak csekély, nagyjából 2 500 000 forintnyi részét adományozták cégek – konkrétan az Agroker Kft. és az OTP –, valamint egy magánszemély.¹³

Glatz Ferenc elnöksége (1996–2002) kezdetétől nagy hangsúlyt fordított a mecénások keresésére.¹⁴ Ennek egyik első jele volt, hogy az Akadémia elnöke – megválasztása után nem sokkal – megkereste a korábban Polányi-díjat is alapító – GE-et, hogy ösztöndíj alapításával támogassa a tudós testületet. Ebben segítségére volt közeli ismerőse, a GE tanácsadója, Völgyes Iván.¹⁵ Glatz 25 000 dollárt kért a

GE alapítványától fiatal kutatók támogatására a fizika, elektronika és kémia területéről. Glatz indoklásában egyrészt a Tungsram kutatólaboratóriumában a két világháború közötti időszakban dolgozó akadémiai tagokra (Bay Zoltán, Bródy Imre) hivatkozott, valamint az Akadémia rendszerváltás után megcsappanó forrásaival indokolta a kérését. A GE Alapítvány teljesítette az Akadémia elnökének kérését: az adomány ünnepélyes átadására 1996 novemberében került sor, amelytől azt is remélték, hogy más magyarországi vállalatok is követik majd a példát.¹⁶ Az MTA ekkor tüntette ki a vállalatot a Pro Scientia Hungarica éremmel. A GE Alapítvány 1998-ban és 1999-ben is adományozott 75 000–75 000 dollárt egyrészt kutatási és infrastrukturális célokra, másrészt fiatal kutatók – alkalmazott természettudományos, politikatudományi és kommunikációtudományos – munkáinak támogatására¹⁷ (1. kép). Völgyes Iván tragikus halála után azonban az adományozás már nem folytatódott.

Nem csupán az Akadémia keresett ugyanakkor mecénásokat, mecénások is keresték a kapcsolatot az Akadémiával. 1997. október elején díjalapítási szándékkal kereste meg az MTA illetékeseit a korabeli Magyarország egyik leggazdagabb „self-made man”-je, Somody Imre. A „Plussz” pezsgőtablettából meggazdagodó üzletember egy 500 000 dolláros kezdőtőkével rendelkező, a Nobel-díj mintájára létrehozandó Bolyai János interdiszciplináris díj ötletét vázolta fel az Akadémia elnökének. Ehhez Somody és felesége biztosított volna 50 000 dollárt a magánvagyonukból.¹⁸ A díj – Bolyai János alkotói díj – alapítását 1997. november 3-án, a magyar tudomány napján jelentette be maga Somody.¹⁹ A kezdeményezés végül nem az MTA kebelében valósult meg, hanem a Bolyai-díj Alapítványon keresztül. Az Akadémia a 2000-es évek elejétől vállalt szerepet a díj odaítélésében, oly módon, hogy a díjbizottság kuratóriumának felét az MTA elnöke delegálja.²⁰

Glatz akadémiai elnökként nem csupán a GE-t kereste meg együttműködési szándékkal, hanem 1997. október 20-ra kötetlen eszmecserére hívta a magyarországi piacvezető nagyvállalatok irányítóit – a MOL-tól a Zwackon át a McDonaldsig –, mondván: „Az ország gazdasági fej-

1. kép. Megállapodás aláírása az MTA részéről Glatz Ferenc elnök és a General Electric International Hungary részéről Völgyes Iván főtanácsadó között, 1999. febr. 26.

lődésének, [...] kulcskérdése a tudomány és a gazdasági élet vezetőinek együttműködése, egymás kölcsönös informálása.” Az Akadémia vezetése és a vállalatok menedzserei különféle együttműködési lehetőségekről tárgyaltak, s ennek egyik formájaként került szóba különböző díjak, ösztöndíjak alapítása is. A találkozó után – október végén – Glatz Ferenc már nyílt levélben fordult a hazai piacvezető vállalatok vezetőihez:

„Találjuk meg a partneri viszonyt. Ismertessük meg magunkat a másikkal. Tűzzenek ki önök díjakat javakorabeli (senior) és fiatal (junior) kutatóknak. Ajánljanak fel ösztöndíjakat, amelyek segítségével fiatal kutatóink eljutnak az önök termelési területének külföldi kutató- és fejlesztő-intézetébe tanulmányozni a legfejlettebb gyártási és kutatói-fejlesztői technikát, gondolkodást. Ajánljanak fel belföldi ösztöndíjakat, amelyek elnyerői a kutatószobából kimozdulva »érteni« fogják a termelés elvárásait, ismerni fogják azt a társadalmat, amelyik megtermeli az önök profitját és a mi nemzeti jövedelmünket.”²¹

A felhívás megjelent a *Magyar Nemzet* hasábjain is 1997 decemberében *A kutatók és vállalkozók partnerségéért* címmel. A felhívásra válaszként több díj is létrejött: ilyen a mai napig is működő, a MÁV Rt. által alapított Mikó Imre-díj,²² a MOL alapította MOL tudományos díj,²³ illetve a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt. Bruckner Győző-díja.²⁴ A piaci alapon működő szervezetek mellett az államigazgatási szférából is érkezett felajánlás az 1997. évi magyar tudomány napjának adományait látva. A Magyar Szabadalmi Hivatal 1998 elején kezdeményezte a szintén mai napig létező Akadémiai-Szabadalmi Nívódíj megalapítását.²⁵ Az illusztris vállalati névsorhoz 1999 nyarán csatlakozott a Paksi Atomerőmű is, létrehozva a Wigner Jenő-díjat.²⁶

A források arra engednek következtetni, hogy Glatz Ferenc a GE mellett külön megkereste a Demján Sándor érdekeltségébe tartozó TriGránit céget is, hogy tárgyaljanak az együttműködés lehetőségeiről.²⁷ Demján jó barátja volt Glatznak, ennek ellenére a tárgyalások végül oda vezettek, hogy Demján a trigránitos üzlettársát, egy Kanadában élő magyar üzletembert delegált az együttműködésbe, amiből

bár nem cégszintű, de egy magánadományozás mégis született. Ennek részleteit a tanulmány következő részében fejtem ki.

Glatz elnökként a mecénások keresését összekötötte az akadémiai díjak rendszerének felülvizsgálatával is. A rendszerváltás után átalakult az állami díjak rendszere, és már a civil szféra is alapított díjakat. A revízió oka volt ugyanakkor az is, hogy egyes akadémiai díjak pénzügyi alapjai időközben elszorvadtak – például amikor a felajánlott összeg és kamatai már nem fedezték tovább a díjak költségét –, és hogy megjelentek az Akadémián a nagyvállalatok felajánlásaiból működő új díjak. Az MTA új díjrendszere elkülönítette a saját költségvetéséből finanszírozott akadémiai díjakat, illetve a külső forrásból finanszírozott, Akadémiára bízott díjakat.²⁸ Az utóbbi díjakat az említett Athenaeum Alapítvány jogutódjaként létrehozott Arany János Közalapítvány a Tudományért kezelte.²⁹ A közalapítványt az Akadémia immár a kormánnyal közösen hozta létre, ezzel is többletbevételt és -támogatást remélve a kitűzött célok teljesítéséhez.³⁰ Glatz Ferenc a *Magyar Tudomány* hasábjain így ismertette a közalapítvány céljait:

„Az egyik cél: segítse a vállalkozói és kutatói szféra közeledését. Az Akadémiához rendelt vállalati pénzösszegek fogadására alkalmas szervezetet hoztunk így létre. A második cél: az osztályok, a diszciplínák önszerveződésének segítése. A közalapítvány ugyanis szakkuratóriumokból épül fel. Ezen szakkuratóriumok mind jobban igazodnak egy-egy akadémiai osztályhoz, illetve azokon belül diszciplínákhoz. Ösztönözni kívánjuk az osztályokat, hogy növeljék aktivitásukat a versenyszféra irányába. Hívjanak létre a vállalkozói szférával közösen díjakat, ösztöndíjakat, amelyeket a külső alapítóval közösen alkotott szakkuratóriumok ítélnék oda.”³¹

Az Arany János Közalapítvány a Tudományért a díjakat 2006-os megszűnéséig kezelte, amikor a közalapítványi formát a törvényi keretek változása nyomán fel kellett számolni, s ezután az alapítvány vagyona az MTA-hoz került. A jogi változás ugyanakkor nem befolyásolta a meglevő díjak működtetését,³² sőt, újak is létesültek. 2006-tól a

Paksi Atomerőmű, a Somos Alapítvány és az MTA együttműködése eredményeként jött létre a Hevesy György-díj a Nukleáris Biztonságért, amelynek pénzügyi alapját a Somos Alapítvány biztosítja a mai napig.³³

A következő MTA-elnök, Vizi E. Szilveszter (2002–2008) hasonló elképzelések mentén – Frank Tibor történész és Wahrmann-leszármazott ötletére – kezdeményezte 2003-ban az akadémiai Wahrmann Mór-érem megalapítását a mecenatúra fellendítése érdekében, és egyben kapcsolódva a korábbi ilyen nevű díj alapítójának gesztusához³⁴ (2. kép). Ezt a díjat „a tudomány, a kutatásfejlesztés támogatása terén a gazdasági és állami életben tevékenykedő, kimagasló érdemeket szerzett személyeknek és szervezeteknek”³⁵ kívánta adni az MTA elnöksége. A ma is létező díjat elsőként a Matáv Rt. kapta meg a Mindentudás Egyetemének támogatásáért 2004-ben,³⁶ a későbbiekben pedig kül- és belföldi cégek, multinacionális nagyvállalatok vezetői kerültek a díjazottak közé – például Csányi Sándor (OTP), Demján Sándor (TriGránit), Bogsch Erik (Richter Gedeon Rt.), Oliver Schatz (Robert Bosch Kft.), Thomas Faustmann (Audi Hungária Motor Zrt.).³⁷

Hasonló szerepet töltött be Vizi elnöksége alatt a 2007-ben, a Magyarországi Görögök Kutatóintézete által kezdeményezett és 2010-ig átadott, az egykori nagy MTA-mecénásról elnevezett Sina Simon-érem is. Az érmet „a magyarországi tudományos intézmények, valamint tudományos kutatások támogatása terén kimagasló érdemeket szerzett személyeknek vagy szervezeteknek”³⁸ adományozták. A három alkalommal átadott érem hazai és multinacionális nagyvállalatokhoz, illetve vezetőikhez került: a Richter Gedeon Nyrt., a Paksi Atomerőmű Zrt., Magyar Suzuki Zrt.³⁹ A Wahrmann Mór- és a Sina Simon-érem abban különbözött a Pro Scientia Hungarica elismeréstől, hogy már nem csupán az Akadémiához kapcsolódó adományokat ismerték el vele, hanem az általában a magyar tudományt támogatókat is.

A következő, mecénásokat közvetlenül megszólító nyílt levelet nem az MTA elnöksége, hanem a szegedi akadémikusok csoportja fogalmazta meg Solymosi Frigyes vezetésével 2008 tavaszán. A 100 leggazdagabb magyarnak írt felhívás a természettudományok nehéz helyzetére hívta fel a figyelmet és kért támogatást:

„Hazánkban a természettudományok területén a legnagyobb gondot ma már nem az eszközök, hanem a kutatók hiánya, illetményük előteremtése jelenti. Az EU országok népességéhez viszonyítva Magyarországon van a legkevesebb kutató.”⁴⁰

Az akadémikus levélírók a helyzet megváltoztatását attól várták, hogy kezdjen el működni a megszólítottak által létesített és az MTA által kezelt, elbírált 5-10 új ösztöndíj a természettudós kutatói életpálya ösztönzésére.⁴¹ A 2008 közepén begyűrűző gazdasági válság hatására azonban sajnálatos módon a felhívás eredménytelen maradt, az Akadémián nem került sor ilyen díj vagy ösztöndíj alapítására.

A 2010-es évek elején aztán, Pálinkás József elnöksége (2008–2014) alatt több reform is zajlott az Akadémián – átalakításra került a kutatóhálózat és a tudományos osztályok szerkezete –, és ennek során – 2013-ban – az intézmény felülvizsgálta a díjrendszerét is. Egyes díjagnál az adományozók nem vállalták tovább a díj fenntartását, más hol a pénzjutalmakra szánt keret fogyott el, így az MTA vezetősége számára valójában időről időre szükségszerűen visszatérő feladattá vált a díjak felülvizsgálata. A 2013-as felülvizsgálat szerencsére csak néhány díj megszűnését jelentette, és egy újat is beemelt: 2012 óta a már említett Somos Alapítvány, a Belügyminisztérium, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem és az MTA közös alapításában létezik a Katasztrófavédelmi Díj.⁴²

A díjak felülvizsgálata újra esedékes lett volna 2018-ban, Lovász László elnöksége (2014–2020) idején, de ekkor már megkezdődtek az Akadémia és a kormányzat között a kutatóhálózat elcsatolásával kapcsolatos viták, így ez a kérdés lekerült a napirendről. E baljós fejlemények korszakában is született ugyanakkor egy új díj: 2018-ban a QP Zrt.

(Qualitative Production Gépipari és Kereskedelmi Zrt.) alapított díjat az alkalmazott tudományok terén 45 év alatti kutatók számára.⁴³

MAGÁNSZEMÉLYEK ADO MÁNYAI

A Magyar Tudományos Akadémiához kötődő magánszemélyi mecénatúra bemutatása a rendszerváltás óta eltelt harminc évben nem egyszerű feladat egyrészt az intézmény összetettsége miatt, másrészt az adományozások változossága folytán. Jelen tanulmány – a terjedelmi korlátok okán – elsősorban a Magyar Tudományos Akadémiának mint köztestületnek juttatott, magánszemélyektől érkező, pénzbeli adományokkal foglalkozik. E nézőpont miatt ki maradnak jelen tárgyalásból egyrészt az Akadémia területi bizottságaival és korábbi intézeteivel kapcsolatos felajánlások, másrészt az Akadémiára hagyományozott vagy adományozott tudós könyvtárak, kéziratok, levelezések.

E szűkítés után is tárgyalandó adományozások változatosságát mutatja, hogy az elmúlt 30 évben az MTA köztestületét támogató élő és elhunyt személyek felajánlásai vonatkozhattak meghatározott vagy meghatározatlan időre is, és e hozzájárulások a legkülönbözőbb formákat öltötték – a mecénások hol díj, hol alapítvány, hol ösztöndíj, hol másmilyen formát rendeltek támogatásuk teljesítésére. Emiatt a tanulmány következő részében egy egységes szempontrendszer alapján mutatom be az Akadémia 1990 utáni magánszemélyi mecénásait: *kik* voltak ők, *mit*, *miért* és *mikor* hagyományoztak vagy adományoztak a tudós testület javára. Az adományok időbeli rendszerezésekor Körösi András korszakolását veszem alapul, megkülönböztetve az átmenet (1989–1998), a konszolidált demokrácia (1998–2006) és a válság és rezsimváltozás (2006-tól) korszakait.⁴⁴

Adományozók az 1990-es évek közepéig

A Körösi által átmenetinek nevezett korszakban kezdett el működni a demokrácia politikai rendszere és hozzá

kapcsolódva a kapitalista gazdaság Magyarországon. Az átmenet folyamata több évbe telt: az új politikai, gazdasági rendszerek helyes működtetését tanulni kellett, az előző rendszer maradványait – pl. állami tulajdon kizárólagosságát – lebontani. A rendszerváltozással kialakult gazdasági krízis miatt a vagyonosodás folyamata is lassabban indult el, így az MTA első magánszemély adományozói között még több külföldit, illetve külföldön élő magyart találhatunk.⁴⁵

A „keleti Soros”

Az 1989/90-es rendszerváltozás első nagyobb akadémiai adománya Ryoichi Sasakawa (a magyar sajtóban gyakran magyaros átírással: Szaszakava Rjóicsi) nevéhez fűződött. Az alapítványtétel első lépései 1989-re tehetők, de az általa kezdeményezett szervezet csak néhány évvel később kezdte meg az érdemi működést.

Ryoichi Sasakawa (1899–1995) japán üzletember és politikus igen ellentmondásos életet tudhatott maga mögött az 1990-es évekre, amikor viszont filantrópként egyfajta „keleti Soros György” lett belőle. Sasakawa jómódú családba született, de saját működése révén még tovább gazdagodott határidős rizsüzletekből. Az 1930-as években részt vett egy szélsőjobbaldali puccskísérletben, és a japán alvilághoz kötődő üzleti kapcsolatai miatt börtönbe is került. Hadiszállítóként működött a második világháború alatt, és bár utána háborús bűnök gyanújával újra börtönbe került, az 1940-es évek végén – ítélet nélkül – kiszabadult. Motorcsónak-fogadások lebonyolításával kezdett új és ismét sikeres életet, és kiváló politikai kapcsolatainak hála Japán leggazdagabbjai közé emelkedett. Hogy feledtetni tudja ellentmondásos életútját, Sasakawa a fogadásokból szerzett pénzből már az 1960-as években megalapította a Japan Shipbuilding Industry Foundationt, amely eleinte a japán hajóipar újjáépítését szolgálta, majd jótékonyági tevékenységekbe kezdett: a lepra gyógyításával kapcsolatos kutatásokat támogatott, különböző természeti és humanitárius katasztrófák után nyújtott segílyt, nemzetközi szervezeteket – ENSZ, WHO – támogatott anyagilag.

Az alapítvány, immár Nippon Alapítvány néven, ma is hasonló területeken működik. 1987-ben hozta létre az alapítvány a Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund (SYLFF), a Fiatál Vezetők Ösztöndíja Alapítványt, amely világszere kutatókat és egyetemi hallgatókat támogat.⁴⁶ Ennek magyarországi programját alapította meg a japán és a magyar fél a rendszerváltozás időszakában.

Berend T. Ivánt, az Akadémia akkori elnökét (1985–1990) a japán nagykövetségtől Morita Tsuneo gazdasági tanácsadó kereste meg a közös alapítvány ötletével még 1989 júniusában. A tárgyalások a Sasakawa-alapítvány és az MTA között 1989. november 9-én a két fél által aláírt szerződéshez vezettek, amivel elsőként a leomlott vasfüggöny mögött megalakult a Sasakawa Fiatál Vezetők Ösztöndíja Alapítvány Magyarországon. A japán fél 1 000 000 dollárt biztosított kezdőtőkeként a magyar fél számára, amelynek kamataiból az alapítvány ösztöndíjat biztosít a pályázóknak. Az ösztöndíjak célja a magyar gazdaság és kultúra fejlődését szolgáló multidiszciplináris tanulmányok támogatása a társadalomtudományok területén. A fiatal kutatók – 30 év alattiak – ösztöndíjként, míg a 35 év alattiak külföldi utazások, konferenciákra való részvétel támogatására pályázhatnak. Sasakawáék máshol általában inkább egyetemekkel kezdeményeztek együttműködést, Magyarország volt az első olyan kedvezményezett fél, ahol tudományos akadémia lett az alapítvány partnere. A pénz 1990 elejére meg is érkezett az Akadémiához, viszont 1990 tavaszán az Akadémia közgyűlése új elnököt választott, ekkor lépett hivatalába Kosáry Domokos, s emiatt az alapítvány kuratóriumán is módosítani kellett. Az első Sasakawa-ösztöndíjak 1991-ben kerültek kiosztásra, az ekkor már működő Soros-ösztöndíj mintájára.⁴⁷

Zsigmond Ibolya

Zsigmond Ibolyáról nagyon kevés forrás áll a rendelkezésünkre. Az 1988-ban kelt végrendelete alapján 1908. július 3-án született. Apja, Zsigmond Boldizsár (1878–1943) budapesti főtanácsos volt, aki a két világháború között az V., majd a VI. kerület számvevőségén dolgozott,⁴⁸ és

Magyarország legrégebbi középfokú zeneoktatási intézményének, a Nemzeti Zenedének⁴⁹ is gazdasági igazgatója volt 1938-tól 1943-as haláláig.⁵⁰ Édesanyja, a kismemesi származású martonosi Baráth Mária volt, Baráth Lajos műépítész és egyfajta korabeli „ingatlanfejlesztő” testvére. Baráth Lajos több társasházat is tervezett és adott el a két világháború közötti Budapesten.⁵¹ Zsigmond Ibolya családi háttere leginkább katolikus, konzervatív középosztályi milióként írható le, de személyéről, életútjáról az eddig fellelt források keveset árulnak el.

A már idézett végrendelete alapján készpénzvagyonának egy részét az esztergomi Keresztény Múzeumra hagyta. A Magyar Tudományos Akadémiának a budapesti XII. kerületi, Árnyas úti ingatlanát adományozta, amelyet, mint írta a végrendeletében: „nehéz körülmények között is megőriztem.”⁵² Ezt a hétvégi házat még apjától örökölte az 1940-es években, és még a kommunista rendszer államosítási törekvései közepette is meg tudta őrizni.

Zsigmond utolsó kívánsága az volt, hogy halála után édesapja emlékére egy „az emberiség javát szolgáló” Zsigmond Alapítvány jöjjön létre az Akadémia kezelésében a cukorbetegség gyógyításának kutatására. Az alapítvány tőkéjét a budapesti ingatlan eladása biztosította. Az Akadémia 1991-ben értékesítette az ingatlant, amit a Külügyminisztérium Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság vett meg, 22 millió forintért, s ebből hozta létre az MTA V. Orvosi Tudományok Osztálya keretében a mai napig működő Zsigmond Diabetes Alapítványt, amely a hagyományozó eredeti szándékát követve ma is pályázatokkal segíti a cukorbetegség gyógyítását elősegítő kutatásokat.⁵³

Csontos László

Csontos László 1920-ban született Szabadkán. Apja Csontos Dezső, a MÁV szabadkai állomásfőnöke volt, míg nagyapja Kokad református gyülekezetének lelkesze. Édesanyja Richter Ilona, aki az apja második felesége volt, egy szabadkai, katolikus iparoscsaládból származott. Csontosékat Trianon után kitelepítették Szabadkáról, és – a családi emlékezet szerint – több hónapig éltek Szegeden egy

vagonban. Csontos László a szegedi piarista gimnáziumban tanult, és itt is érettségizett 1938-ban.⁵⁴ Osztálytársa volt többek között két későbbi akadémikus: Grasselly Gyula és Pauncz Rezső. A gimnázium után Csontos László a MÁV kötelékébe állt, és hamarosan jogászként dolgozott itt 1956-ig. Az 1956-os forradalom után Angliába emigrált,⁵⁵ ahol üzletember lett, és részt vett emigráns szervezetek munkájában is.⁵⁶ A magyarországi kapcsolatai nem szakadtak meg: több rokonát fogadta londoni otthonában, és maga is többször hazalátogatott Magyarországra, amikor már lehetett.⁵⁷ Egyik ilyen látogatása során például felkereste nagyapja egykori szolgálati helyét, Kokadot, és 50 000 forintot adományozott a helyi református templom felújítására.⁵⁸ Csontos számára fontos volt a családi örökség, a felekezete, a múlt és a hazafiasság tisztelete, ezt tükrözték publikációi is a londoni magyarság újságjába.⁵⁹ Nem sokkal halála előtt visszaköltözött Magyarországra, és itt is hunyt el 1994 májusában.

Csontos végrendeletének két kedvezményezettje volt. Az ingóságait a kokadi református egyházközségre hagyta, míg két londoni ingatlanát a Magyar Tudományos Akadémia örökölte. Az MTA-nak feltételként szabta, hogy „Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez” címmel adjon ki tudományos történelmi munkát angol, német és magyar nyelven. Mivel a végrendeletet Csontos egyik volt felesége megtámadta, illetve különböző jogi akadályok – illegális lakásfoglalás, tartozások rendezése stb. – is felmerültek, az Akadémia csak 1997-ben jutott hozzá az ingatlanok eladásából származó mintegy 105 000 fonthoz.⁶⁰ Glatz Ferenc elnök pályázatot írt ki a kötet megvalósítására, ez azonban nem volt sikeres, így az ügy néhány évig holtpontra jutott.⁶¹ A hagyatékkal együtt vállalt feladatot aztán Marosi Ernő alelnök karolta fel újra 2006 novemberében. Marosi egy olyan reprezentatív kötet megjelentetését javasolta, amely a magyar történelmet 100 műalkotáson keresztül mutatná be az államalapítástól a jelenkorig, amit az egyes korszakok legjobb történész szakértőinek esszéi egészítenének ki. Az ötlet elnyerte a főtítkár, Meskó Attila tetszését, így végül a könyv 2009-ben megjelent *Európa színpadán* címmel.⁶²

Simor Pálné Magyar Ibolya

Simor Pálné 1986 nyarán kereste meg a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatási és Jogi Főosztályát, hogy végrendeletileg teendő, közérdekű felajánlását majd az Akadémia kezelje. Simor Pálné egy rákkutatással kapcsolatos díj létrehozásának tervét kívánta az Akadémiára bízni néhai férje, Simor Pál emlékére. A díj nevét az Orvosi Osztály adta az örökhatározó jóváhagyásával: Pro Optimo Merito in Pancreatico Oncologia – A hanyálmirigy-rák-gyógyászatban elért legnagyobb érdemekért.⁶³ A díjat Simor Pálné 1997-es halálát követően, 1999-ben adták ki először.

Az adományozó Simor Pálné, leánykori néven Magyar Ibolya, egy középosztálybeli, zsidó könyvkereskedő családba született 1921-ben. Nagyapja, Magyar József (született Ungár József) könyvkereskedő volt, aki a szakmát – a Révai Testvérek kiadó és könyvkereskedő cég alapítójánál – Révai Samunál tanulta, majd a 19. század végén alapította meg saját könyvesboltját Budapesten, a Múzeum körúton – ahol ma a Központi Antikvárium működik.⁶⁴ Az üzletet fia, Magyar Jenő vett át tőle a két világháború közötti időszakban, aki könyvadományaival több vidéki oktatási intézményt is támogatott.⁶⁵ Magyar Jenő lányát, Ibolyát – a családi háttérének megfelelően – gimnáziumba íratta, tanulmányait jelen tudásunk szerint a VIII. kerületi Zrínyi Ilona Leánylíceumban⁶⁶ folytatta kitűnő tanulóként az 1930-as években. Magyar Ibolya néhány évvel az érettségi után, 1941-ben ment hozzá Friedmann Pál magánhivatalnokhoz.⁶⁷

A zsidótörvények szigorodásával nehéz évek következtek az ifjú házaspárra. Magyar Ibolya férjét munkaszolgálatra hívták be, és Munkácsról ugyan sikerült megszöknie 1944-ben, de csak 1946-ban tudott visszatérni Pestre feleségéhez.⁶⁸ Magyar Ibolya vészkorszakbeli sorsáról csupán annyi bizonyos, hogy apjával együtt túlélte a háborút és az üldöztetés megpróbáltatásait. Friedmann Pál a második világháborút követően magyarosította nevét Simorra. A rendelkezésre álló források a házaspár háború utáni sorsáról egyelőre hallgatnak, a halotti anyakönyvekből annyit tudhatunk, hogy Simor Pál az 1970-es években hasnyálmirigy-rákban hunyt el. Simor Pálnét tehát a családi háttér és férje elvesztése motiválhatták a díj alapítására.⁶⁹

Simor Pálné 1997-ben bekövetkezett halála után végrendeletének megfelelően több százezer forintnyi megalkarítást, ingóságokat, s ezek között 19 festményt hagyott az MTA-ra, amiből férje emlékére akart alapítványt és díjat létrehozni. Az alapítványt az ingóságok és a festmények értékesítéséből kellett az Akadémiának létrehoznia. A hagyaték legérdekesebb részei a festmények voltak, többségében a nagybányai festészet remekei, becsült értékük megközelítette a 20 000 000 forintot. Mind a 19 festmény bizonyíthatóan már 1986-ban is Simor Pálné birtokában volt, ami a családi örökség átmentésének Kádár-kori lehetőségeit is bizonyítja.⁷⁰

A ma is működő Simor Pál Rákkutató Alapítványt 1998-ban jegyeztette be az Akadémia, és az első díjak átadására 1999-ben – a festmények eladása után – volt módja az Akadémia Orvosi Tudományok Osztályának. Az eredeti díjat 2005-ben egy fiatal kutatók számára adható díjjal is kiegészítették.⁷¹

Peter Munk

Glatz Ferenc MTA-elnök 1997–1998-as mecénáskereső akciója során jó barátja, Demján Sándor révén ismerte meg Peter Munkot, a TrigGánit egyik tulajdonosát, a Kanadában élő, magyar származású milliárdos üzletembert. Munk Péter 1927-ben született Budapesten nagy múltú, jómódú zsidó családba, amely az 1700-as évek második felében települt Nyitrára, majd Nagyváradon keresztül Budapestre. A család gazdagságát Péter nagyapja, Gábor alapozta meg a bécsi Manner csokoládé magyarországi forgalmazásával, s ebből a vagyonból jótékony célokra is fordított. Munk Gábor testvére volt a Munkácsi Bernátként ismert akadémikus nyelvész.⁷²

Munk Péter a vészkorszakig a pesti izraelita hitközség gimnáziumában tanult, majd 1944-ben a Kasztner-vonaton hagyta el családjával Magyarországot. Előbb Svájcba, majd Kanadába került, ahol villamosmérnökként diplomázott a Torontói Egyetemen. Mérnökként hangtechnikai eszközök gyártásába fogott (Clairtone), de vagyonát később ingatlanbefektetésekből (Southern Pacific

3. kép. Glatz Ferenc, Demján Sándor, Peter Munk magyarországi rokona és Peter Munk a megállapodás aláírása után, 1998. március 27.

Properties, Trizec Properties), olaj-, majd aranykereskedelemből (Barrick Petroleum, Barrick Gold) szerezte. Az 1989–90-es rendszerváltozás idején Demján Sándor üzleti partnere lett különböző ingatlanfejlesztésekben és befektetésekben – pl. Pólus Center és Westend bevásárlóközpontok –, majd társtulajdonos a TriGránit Fejlesztési Rt. vállalatban. A sikeres üzletember családi hagyományt követve is vált magyarországi mecénássá a nevét viselő alapítványán keresztül.⁷³ Az Akadémia támogatását már csak azért is vállalhatta szívesen, mivel nagyapja testvére, Munkácsi Bernát 1890-től az Akadémia levelező, 1910-től rendes tagja volt.⁷⁴

Peter Munk 1998-ban közérdekű célra történő kötelezettségvállalást tett az Akadémia javára: magánvagyonából, alapítványainból és általa felügyelt cégek hozzájárulásaiból 10-10 000 amerikai dollárt ajánlott fel két díj alapítására 10 évig (3. kép). Ebből jött létre a magyar nyelvészeti kutatások támogatására a Munkácsi Bernát-díj, valamint az építészeti teljesítmények jutalmazására a Steindl Imre-díj.⁷⁵ A díjakat 2006-ig adta ki az Akadémia.⁷⁶

Mecénások a prosperáló Magyarországon, 1998–2006

A Körösényi által a konszolidált demokrácia időszakának tartott évekre az új politikai és gazdasági rendszer már teljesen kiépült és megerősödött. Magyarország az európai integráció útjára lépett, csatlakozott előbb a NATO-hoz, majd az Európai Unióhoz. Az ekkoriban érzékelhető gazdasági növekedés újabb mecénástípusok megjelenését eredményezte az MTA-t támogató magánszemélyek között.⁷⁷

Charles Simonyi

Charles Simonyi 1948-ban született Budapesten. Apja a híres fizikus és mérnök, tudós tanár Simonyi Károly volt, akit 1956 után állítottak félre akadémiai és egyetemi állásából, majd a rendszerváltozás után rehabilitáltak, 1993-ban lett az Akadémia levelező tagja. Charles Simonyi 1966-ban Dániába ment dolgozni, majd emigrált is. Egyetemi diplomáit (matematika, statisztika) és doktori fokozatát (számí-

tástechnika) azonban már az Egyesült Államokban szerezte az 1960-as, 1970-es években. Az 1980-as években kezdett dolgozni fejlesztőként a Microsoftnál, ahol olyan programok kidolgozásában vett részt, mint a Word vagy az Excel. 2002 és 2017 között saját cégét (Intentional Software) építette, amit 2017-ben eladott a Microsoftnak. A vagyonából rendszeresen áldoz a kultúra és a tudomány támogatására.⁷⁸

Charles Simonyi az első donációját apja révén tette a Magyar Tudományos Akadémián. Apja, Simonyi Károly 2000-ben kapott Akadémiai Aranyérmet, amelyet Charles Simonyi vett át. A kitüntetés átvételekor jelentette be, hogy 25 000 000 forintos kutatási ösztöndíjprogramot alapít. Így jött létre a 2000 és 2012 között működött Charles Simonyi Kutatási Ösztöndíj az Oktatási Minisztérium és az MTA részvételével. Az ösztöndíj a mindenkor Oktatási Minisztérium alapítványainak kezelésében állt, így kevésbé kötődött az Akadémiához, de nem sokkal később Charles Simonyi alapított egy másik, az Akadémiához jobban kötődő díjat is.⁷⁹

2002-ben, egy évvel apja halála után hozta létre Charles Simonyi az apja emlékére a Simonyi Károly-díjat az Akadémián, amelyet a felsőoktatásban vagy kutatóintézetben a fizikai és a műszaki tudományok területén kiemelkedő tudományos teljesítményt nyújtó oktatók és kutatók nyerhettek el. Simonyi a magánvagyonából 60 000 dollárt ajánlott fel e célra, amelyből három éven keresztül két fő részesedhetett. Az egyik kiválasztott a fizikai tudományok, a másik a műszaki tudományok területéről nyerhette el a 10-10 000 dollárral járó díjat. Ezt a felajánlást Simonyi 2009-ig háromévente megújította, később már 90 000 dollárt biztosítva a díj fedezetéül. A díj utolsó átadására 2011-ben került sor.⁸⁰

Kenyeres Sándor

Kenyeres Sándor üzletember pályafutását villamosmérnökként kezdte, majd a rendszerváltás után ingatlanbefektetésekkel foglalkozott. Nevéhez köthető a Mammut bevásárlóközpont létrehozása az 1990-es évek végén, aminek átadása után néhány évvel Kenyeres az ország egyik leggazdagabb emberévé vált.⁸¹ Kenyeres 2002 áprilisában

kereste fel az elnökségi ciklusának végén járó Glatz Ferencet díjalapítási szándékával.

Kenyeres egy olyan díjat kívánt létesíteni Talentum néven, amelynek célja elősegíteni a társadalmi hasznosságot és támogatni az életminőség javítását célzó kutatásokat a természettudomány, az élettudomány és a társadalomtudomány terén. Az évente egyszer kiadható díjhoz tudományterületenként 20 000 eurót ajánlott fel saját vagyonából. A díj célközönsége a 35 év alatti fiatal kutatók lettek.⁸² A díjakat 2005 és 2012 között adta ki az Akadémia Kenyeres Sándor születésnapján, minden év februárjában (4. kép).

Dr. Miklós Györgyné

Dr. Miklós Györgyné Jablonszky Annamária 2004 őszén kereste meg az Akadémiát azzal a tervével, hogy közérdekű kötelezettségvállalást kíván tenni elhunyt férje, dr. Miklós György patológus főorvos emlékére. A Miklós György-díj alapítását az MTA Orvosi Tudományok Osztályának keretében kezdeményezte, és vállalta, hogy évente meghatározatlan ideig 600 000 forint készpénzt biztosít a díj fedezeteként. A díj célcsoportja a patológia tudományágában kimagasló eredményeket elért PhD-doktoranduszok köre volt. A kötelezettségvállalást 2011 nyarán vonta vissza Miklós Györgyné.⁸³

Adományozók a változó világban, 2006–2020

A válság és rezsimváltozás Körösenyi által definiált időszak belpolitikai és gazdasági kettős krízissel indult. Az őszi beszéd hatására utcai tiltakozások indultak 2006-ban, míg a begyűrűző 2008-as gazdasági világválság elmélyülése tovább rontott a helyzeten. Ebben a környezetben alakult meg 2010-ben, a választások után a Nemzeti Együttműködés Rendszere, amely elkezdte újrászabni a rendszerváltozáskor kialakult politikai és gazdasági feltételeket.⁸⁴ A folyamat részeként 2019-ben az Akadémiáról egy törvénnyel leválasztották a kutatóintézeti hálózatát. Ez a változás az Akadémiát érintő felajánlások megcsappanását is eredményezte.

4. kép. Kenyeres Sándor, Vizi E. Szilveszter, Detrekői Ákos és Fodor István a Talentum díj átadásán, 2004. február 13.

Mohar Lászlóné

Mohar Lászlóné, született Sóti Borbála 1916-ban látta meg a napvilágot Budapesten egy háromgyermekes család legkisebb gyermekeként. Apja, Sóti Zoltán (1884–1970) lakatosmester és vállalkozó – a Lakatos Szövetség vezetőségi tagja –, anyja, Sóti Zoltánné Swoboda Angéla (1888–1960) volt. Az iparoscsaládba született lány a két világháború közötti időszakban sportteljesítményével tűnt ki. Karrierje csúcán, Sóthy Borbála néven, háromszoros magyar úszóbajnok volt a 4×100 méteres női gyorsváltóval – 1936–1937-ben a BSE, 1938-ban az FTC színeiben. 1936-ban 500 méteres gyorsúszásban országos rekordot úszott, és ugyanabban az évben a berlini olimpián is elindult a 400 méteres gyorsúszásban, ahol a középfutamig jutott. Emellett a 4×100 méteres női gyorsváltónak is póttagja volt – a csapat 4. helyen végzett, de Sóti végül nem úszott ezekben a futamokban.⁸⁵ Sóti az 1940-re tervezett helsinki olimpiai csapatnak is tagja lett volna, de ezek az ötkarikás játékok a második világháború miatt elmaradtak.⁸⁶

A világháború után csupán annyit tudunk Sóti Borbáláról, hogy 1948-ban hozzáment dr. Mohar Lászlóhoz. Férje a fővárosi Szent István Reálgymnáziumban érettségizett, majd a jogi kar elvégzése után Újpesten volt pénzügyi tisztviselő a második világháborúig. Mohar László családja a keresztény, konzervatív középrétegbe tartozott, édesapja tanító, édesanyja óvónő volt.⁸⁷ Mohar a középiskola mellett atletizált, a sport révén ismerkedhetett meg Sótival is.⁸⁸

A Mohar házaspár 1948 utáni történetéről kevés a forrás. Annyi bizonyos, hogy Mohar Lászlóné 91 éves korában halt meg 2007-ben, és a Magyar Tudományos Akadémiát jelölte meg általános örököséként végrendeletében. Nagyjából 24 millió forintnyi kamatozó kincstárjegyet hagyott az MTA-ra, amit környezetvédelmi tudományos kutatások elősegítésére kért fordítani. A végakaratnak eleget téve az Akadémia 2009-ben létrehozta a Környezetvédelmi Tudományos Ifjúsági Pályadíjat, amit évente három 35 év alatti kutató nyerhet el, bruttó 200 000 forintos jutalommal.⁸⁹

A pályadíj célja, hogy „a tudomány eszközeivel segítse elő a helyi és a globális emberi környezet megóvását, a biológiai sokszínűség védelmét, valamint környezetbarát technológiák kifejlesztését és megvalósítását”.⁹⁰

Alfred Bader

Dr. Alfred Bader 1924-ben született Bécsben cseh–osztrák zsidó apától és katolikus magyar grófi családból származó anyától. Gyermekkorában nem volt felhőtlen: már ekkor nagynénje nevelte, majd kamaszkorában menekülni kényszerült Ausztriából a zsidóüldözések miatt. Angliában talált befogadó családra, de nem sokkal később Kanadába kellett távoznia egy internálótáborba. Kanadában végül vegyészmérnöki és történelem BA diplomát szerzett, majd már az Egyesült Államokban a Harvard Egyetemen tanult szerves kémiát, és itt nyerte el 1950-ben a PhD-fokozatot. Az USA-ban telepedett le, és megalapította az Aldrich Chemical Companyt, amely kémiai kutatási alapanyagok előállításával és kereskedelmével foglalkozott. A vagyonát a cég feladásának köszönhetette, ennek egyik állomása volt a hasonló profilú Sigma vállalkozással való egyesülés az 1970-es évek közepén. Az így létrejött Sigma-Aldrich cég a világ egyik legnagyobb gyártója volt a kémiai alapanyagok és indikátorok piacán a 2010-es évek közepéig. Alfred Bader 1991-ig dolgozott a cégnél, ezután életét a műgyűjtésnek és tudományos kutatások támogatásának szentelte 2018-as haláláig. Mecénási tevékenységet elsősorban a szerves kémia területén folytatott, például a Royal Society of Chemistry Bader-díj vagy a Canadian Society for Chemistry Bader-díj révén. Emellett feleségével, Isabel Baderrel közösen több művészettörténeti kutatási ösztöndíjra is áldozott Prágában és Bécsben. Bader az adakozás motivációját nehéz gyerekkorából merítette, mert azt tapasztalta, hogy a nehézségein embertársai támogatásai segítették át, és így maga is arra törekedett, hogy tehetséges fiatal kutatók pályakezdését patronálja.⁹¹

Alfred Bader 2010-ben vette fel a kapcsolatot az Akadémiával, Závodszy Péter, az MTA SZBK Enzimológiai Intézetének volt igazgatója javaslatára. Ekkor Bader 6 évre

18 000 dollárt ajánlott fel az MTA számára fiatal – PhD-képzésben részt vevő – művészettörténészek külföldi tanulmányainak és kutatási útjainak támogatására. Elsődlegesen támogatandó területként a XVII. századi európai festészet és rajzművészet történetét; az európai reneszánsz és barokk művészetet és e korok művészeti alkotásaira irányuló műgyűjtéstörténet témáit jelölte meg. A Vezetői Kollégium 38/2010. IX. 14. sz. határozatával megköszönte és elfogadta Bader kezdeményezését.⁹² A művészettörténeti kutatási támogatás 2016 után sem halt el, a mai napig is folytatódik.

Halász Livia Margit és Halász Ilona

Az Akadémia egyik legutolsó adományozójáról újra csak nagyon keveset tudunk. Halász Livia Margit 1916-ban született Magyarországon, és 2010-ben hunyt el Svájcban. Az Akadémiát a svájci hatóságok értesítették az öröklés tényéről. A német nyelvű végrendelet 3. pontja így rendelkezett: „Mint ahogy nővérem, dr. Halász Ilona meghatározta, a nevében 100 000 frankot kell kifizetni a Magyar Tudományos Akadémiának (Budapest), kizárólag természettudományos és természetvédelmi projektek céljára.”⁹³ Az illetékek levonása után nagyjából 80 000 svájci frankot kitevő adomány felhasználásáról az MTA Vezetői Kollégiuma úgy rendelkezett, hogy az elnök saját hatáskörben dönthet a pénz felhasználásáról.⁹⁴

AKADÉMIKUSOK ADOMÁNYAI

A tanulmány fókuszába elsődlegesen azon adományozók kerültek, akik az Akadémia falain kívülről tettek felajánlást. Meg kell említenünk azonban azokat az akadémiai tagokat vagy hozzátartozóikat is, akik felajánlásaikkal szintén támogatták vagy még mindig támogatják az intézményt. Az alábbi felsorolásban megtalálható az adományozó neve, az adomány jellege és az adományozás ideje is az utóbbi szempont szerinti sorrendben.

- ◆ Zólyomi Bálint és Zólyomi Bálintné Barna Piroska: Dr. Zólyomi Bálintné Barna Piroska-émlékdíj, 1995 óta;
- ◆ Oláh György: Oláh György-díj, 1998 óta;
- ◆ Lévai András: MTA Lévai András Energetikai Alapítvány, 1999–2018;
- ◆ Kapolyi László: Vitális István tudományos díj, 1999–2013;
- ◆ Dr. Gyires Klára és dr. Gyires Tibor: Gyires Béla-díj, 2003-tól;
- ◆ Szathmáry Eörs, NEST Alapítvány: Juhász-Nagy Pál-díj, 2005-től;
- ◆ Pintz János: Turán Pál-díj, 2006 óta;
- ◆ Pungor Katalin, Pungor Ernő, Pungor András, Pungorné Horváth Tünde: Pungor Ernő-díj, 2008-tól;
- ◆ Bognár Józsefné Kutzián Ida: Bognár József Közgazdaság-Kutató Alapítvány, 2009 óta;
- ◆ Dr. Prékopa Andrásné Széchenyi Kinga Irma, Prékopa Monika és Prékopa Judit: Prékopa András-díj, 2012-től;
- ◆ Rézler Gyula Alapítvány: Rézler Gyula-díj, 2015 óta;
- ◆ Köpeczi Béla és Köpeczi Béláné Bölcskei Edit: Erdély Öröksége Alapítvány, 2015-től;
- ◆ Jermy Tibor és Jermy Tiborné: Jermy Tibor-díj, 2017-től.

A rendszerváltozás óta az Akadémiához került adományok során végigtekintve kijelenthető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nem szűkölködött támogatókban az elmúlt 30 évben sem. Még a rendszerváltozást közvetlenül követő időszakban is voltak mecénásai az intézménynek. Úgy tűnhet, hogy eleinte inkább külföldi magánszemélyek és vállalatok vették ki részüket a felajánlásokból, de árnyalja

a képet, hogy ekkor is jelen voltak az Akadémiához közvetlenül nem kötődő magyarországi magánszemélyek adományai. Az adományozói körnek az 1990-es évek végétől – az egyre kedvezőbb gazdasági környezet alakulásával párhuzamosan – már a magyarországi vállalatok is tagjai lettek a külföldön élő magyar magánszemélyek mellett. Később az akadémikusokhoz és hozzátartozóikhoz tartozó mecénási tevékenység is megélénkült. 1990 és 2020 között az Akadémia maga is több alkalommal próbálta katalizálni a támogatói folyamatokat felhívásokkal, illetve az adományozók részére történő díjalapításokkal.

Izgalmas kérdés külön is megvizsgálni, hogy az elmúlt 30 évben a magánszemélyek közül kik áldoztak az Akadémia támogatására. Úgy tűnik, hogy az adományozó magánszemélyek többsége egyfelől az Akadémia tagja vagy az ő hozzátartozója volt, másfelől jelentősnek mondható a külföldön élő magyarok aránya is. Ehhez képest az Akadémiához nem vagy kevéssé kapcsolható belföldi magánszemélyek aránya néhány főt tett csak ki. Ha az adományozó magánszemélyeket társadalmi rétegződés szempontjából vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a tudós testület támogatásából leginkább a magyarországi kulturális, tudományos elit – vagyis az akadémikusok – vették ki részüket, míg az új magyar gazdasági elit csupán egy fővel képviseltette magát, a magyarországi „társadalmi közepet” pedig egy-egy fő reprezentálta a vizsgált 30 évben, akik ráadásul valamilyen mértékben még 1945 előtt szocializálódtak. A külföldi magánszemélyek és a külföldi magyarok többsége ugyanakkor saját országuk gazdasági elitjéből érkezett. Mindezeket az adatokat áttekintve elgondolkodtató, hogy Kosáry Domokos MTA-elnök 1995-ben megfogalmazott reményei a Vigyázó család mecénási példájának követéséről beigazolódtak-e már...

JEGYZETEK

- 1 Horváth László: Az elnökség napirendjén. *MT* 102 (1995) 8. sz. 980.
- 2 *Alapítványok és a Magyar Tudományos Akadémia*, 10–12.
- 3 Az Akadémia Kutatásszervezési Intézete, készülve az új idősakra, egy rövid dokumentumban össze is gyűjtötte az alapítványokra vonatkozó jogi és történeti tudnivalókat, vö. AL 721. Kutatásszervezési Intézet 139/4; *Alapítványok és a Magyar Tudományos Akadémia*.
- 4 „E díjak értékét, társadalmi súlyát megnöveli, hogy az akadémiai Varga József Díj alapításakor abba beépülhetnek.” AL 107. Kémiai Tudományok Osztálya, 401/1. Varga József díj alapító levél, 1990. okt.
- 5 AL 151. c Elnökségi határozatok 1990., 58/1990. sz. elnökségi határozat; AL 107. Kémiai Tudományok Osztálya, 401/1. 90.015/2005.
- 6 AL 151. c Elnökségi határozatok 1990., 54/1991. sz. elnökségi határozat.
- 7 Uo.
- 8 Horváth László: Az elnökség napirendjén. *MT* 99 (1992) 11. sz. 1391. A további díjazottakról lásd: *MTA Almanach* (1997) 457.; (2001) 561.; (2006) 637.
- 9 63/1991. sz. elnökségi határozat. *AE* 41 (1992) 30. A támogatást a Kémiai Osztály elnöke kezdeményezte a Tungsram vezetésénél Polányi Mihály születésének 100. évfordulója alkalmából. Vö. AL 107. Kémiai Tudományok Osztálya, 401/2. Markó László Gábor Andrásnak, 1991. márc. 5.
- 10 Az alapítvány előképe az 1990. decemberi rendkívüli közgyűlésen létrehozott Athenaeum Bizottság volt, amely az egyetemek és az Akadémia közös továbbképzési és minősítési rendszerét koordinálta volna, de célja volt a fiatal, továbbá a határon túli magyar tudósok támogatása is. Vö. Kosáry Domokos: Az elmúlt év mérlege. *MT* 98 (1991) 6. sz. 666.; Sz. n.: Az elnökség napirendjén: Az Akadémia és a külföldi magyar tudományosság. *MT* 98 (1991) 9. sz. 1146.
- 11 MTAJ 15.185/JOG/1993. Harmathy Attila Szentágothai Jánosnak, 1993. dec. 29.
- 12 AL 5. Főtitkár (Keviczky László) 455. 1993. febr. 22. Főtitkári Értekezlet, Előterjesztés a Főtitkári értekezlet számára az Athenaeum Alapítvány létrehozásáról, 1993. febr.
- 13 15.185/JOG/1993. Előterjesztés az 1996. dec. 12-i Közgyűlés részére az Athenaeum Alapítvány közalapítvánnyá történő átalakítására, 1996. nov. (Glatz Ferenc).
- 14 Burucs–Pannonhalmi: Díjrendszer, 1129–1130.
- 15 Glatz: *A tudomány*, 13. Völgyes Iván (1936–2001) történész, politológus, egyetemi tanár volt. 1956 után Amerikában telepedett le, a washingtoni American University hallgatójaként doktorált, majd a University of Maryland, a Denison University és a University of Nebraska egyetemeken tanított politikatudományt 1961 és 1995 között. Több mint 30 kötet és 250 tanulmány szerzője. Az 1970-es évektől üzleti tanácsadóként is működött. Az 1989/90-es magyarországi rendszerváltáskor hazatelepült, és többek között a GE tanácsadója, majd főtanácsadója lett. 2001-ben egy repülőgépszerencsétlenségben hunyt el.
- 16 AL 3. Elnök (Glatz) E-842/1996. Glatz Ferenc levele Clifford Smithnek.
- 17 AL 3. Elnök (Glatz) E-486/1998. General Electric és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás; E-336/1999. Glatz Ferenc feljegyzése Kiefer Ferencnek.
- 18 AL 3. Elnök (Glatz) E-825/1997. Somody Imre levele Glatz Ferencnek, 1997. okt. 10.
- 19 Ö. Z.: Horn: Most dől el az ország jövője. *Népszabadság* 55 (1997) 257. sz. (nov. 4.) 5.
- 20 AL 3. Elnök (Vizi E. Szilveszter) E-449/2002. Somody Imre Vizi E. Szilveszternek, 2002. nov. 5.
- 21 Glatz Ferenc: A kutatók és vállalkozók partnerségéért. *Magyar Nemzet* 60 (1997) 287. sz. (dec. 9.) 8.
- 22 AL 3. Elnök (Glatz) E-88/1998. Sipos István Glatz Ferencnek, 1997. dec. 31.
- 23 AL 3. Elnök (Glatz) E-117/1998. Glatz Ferenc levele Kazal Jánosnak, 1998. febr. 13.
- 24 AL 3. Elnök (Glatz) E-472/1998. Bogsch Erik és Pillich Lajos levele Glatz Ferencnek, 1998. júl. 22.

- 25 AL 3. Elnök (Glatz) E-19/1998. Bendzsel Miklós levele Glatz Ferencnek, 1998. jan. 8.
- 26 Sz. n.: Wigner Jenő Díj. *Fizikai Szemle* 49 (1999) 11. sz. 389.
- 27 Burucs–Pannonhalmi: Díjrendszer, 1130.
- 28 Glatz: Az akadémiai tudományos.
- 29 A közalapítvány fogalmát a Polgári törvénykönyv 1993-as módosítása vezette be: „74/G. § (1) közalapítvány olyan alapítvány, amelyet az Országgyűlés, a Kormány, valamint a helyi önkormányzat képviselő-testülete közfeladat ellátásának folyamatos biztosítása céljából hoz létre. Törvény közalapítvány létrehozását kötelezővé teheti.”
- 30 A Kormány 1072/1997. (VII. 4.) Korm. határozata az „Arany János Közalapítvány a Tudományért” közalapítvány létrehozásáról. *AE* 46 (1997) 76.
- 31 Glatz: Az akadémiai tudományos, 588.
- 32 AL 3. Elnök (Vizi E. Szilveszter) E-440/2006; A Kormány 1085/2006. (VIII. 28.) Korm. határozata az „Arany János Közalapítvány a Tudományért” közalapítvány megszüntetéséről. *AE* 55 (2006) 128.
- 33 Sz. n.: Felhívás javaslatlételre. *AE* 55 (2006) 108.
- 34 Az elnökség 3/2003. számú állásfoglalása. *AE* 52 (2003) 35. Wahrmannra lásd még jelen kötetben Konrád Miklós tanulmányát.
- 35 MTA online: https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/diak_kituntetesek/wahrmann_2003.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 30.)
- 36 Az elnökség 10/2004. számú állásfoglalása. *AE* 53 (2004) 55.
- 37 További díjazottakról lásd: *MTA Almanach* (2006) 638.; (2009) 615.; (2012) 365.; MTA online: <https://mta.hu/diak-kituntetesek/wahrmann-mor-erem-105820> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 30.)
- 38 Sz. n.: Alapító okirat a Sina Simon Érem adományozásáról. *AE* 56 (2007) 151–152.
- 39 *MTA Almanach* (2009) 621.; (2012) 371.
- 40 AL 3. Elnök (Pálkás József) E-398/2008. Solymosi Frigyes levele Pálkás Józsefnek, 2008. máj. 15.
- 41 Az elnökség 35/2008. számú állásfoglalása. *AE* 57 (2008) 180.
- 42 Sz. n.: Pályázati felhívás a „katasztrófavédelmi díj” I–II. kategóriájának elnyerésére. *AE* 61 (2012) 216–217.
- 43 50/2018. (X. 30.) számú elnökségi határozat. *AE* 67 (2018) 330–333.
- 44 Körösenyi: A magyar demokrácia, 402.
- 45 Uo., 402–404.; Valuch: *A jelenkori*, 129–130.
- 46 Balogh: Sasakawa, 24., Hills: The philanthropist; Kirkup: Obituary.
- 47 AL 904. Sasakawa 1. dob. 1990. pallium. Egri Pál feljegyzése Csurgay Árpádnak; Young Leaders Fellowship Fund „Fiatal vezetők ösztöndíja” Alapítvány alapító okirata.
- 48 *Fővárosi Évkönyvek 1931–1939; Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompász* 14 (1938–39) 1–2. köt. 41.
- 49 Ma: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti és Hangszerésképző Gyakorló Szakgimnázium.
- 50 *József Főherceg Fővédnöksége Alatt Álló Nemzeti Zenede Évkönyve* 101 (1939) 5.; 105 (1943) 3.
- 51 OSZK Gyászjelentések, martonosi Baráth Lajos gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/647602#> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.); Bolla: *A magyar art deco*, 166.
- 52 MTAJ 15.005/JOG/1990. Zsigmond Ibolya végrendelet.
- 53 Uo.
- 54 MNL CSML KL VIII. 59. Érettségi törzskönyvek.
- 55 A MÁV Archívumban nem található nyoma 1956-os szerepének (Opauszki István szíves közlése).
- 56 Sz. n.: Az emigrációk összefogása Európáért. *New Yorki Magyar Élet* 24 (1971) 26. sz. (jún. 26.) 9.; Komlóssy Pál: Requiescat in pace: Dálnoki Veres Lajos, 1889–1976. *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 83 (1976) 18. sz. (máj. 9.) 3.
- 57 MTAJ KIF-46/3/1/2007. Zsuffa Miklós levele Molnár Andreának, 2006. jún. 6.; 15.009/JOG/1997. A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott ingatlanok dr. Csontos László által.
- 58 H. L.: A kokadi eklézsia életéből. *Reformátusok Lapja* 32 (1988) 18. sz. (máj. 1.) 5.
- 59 Például: Dr. Csontos László: [Olvasói levél]. *Új Híd* 44 (1991) 10. sz. 9.
- 60 MTAJ 15.009/JOG/1997. A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott ingatlanok dr. Csontos László által.
- 61 Glatz Ferenc: [„Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez.”] *AE* 46 (1997) 114.

- 62 AL 5. Főtitkár (Meskó Attila) 666. F-633/2006. Szamkó József-né levele Meskó Attilának.
- 63 MTAJ 15.253/Ig.Jog.F./1986. Simor Pálné Magyar Ibolya végrendelete.
- 64 Ungár József: [Hirdetés.] *Corvina* 5 (1882) 19. sz. 76.; Magyar József: [Hirdetés.] *Corvina* 15 (1892) 19. sz. 81.; *Az Est hármaskönyve* (1928) 859.
- 65 *Az Est hármaskönyve* (1928) 859.; *A kiskőrösi M. Kir. Állami Petőfi polgári*, 18.
- 66 Klebelsberg reformja következtében a Zrínyi Ilona leánygimnázium leánylíceum lett az 1927/1928. tanévben, ekkor nyitotta meg az I. líceumi osztályt, a többi felmenő osztály maradt gimnázium, majd 1935-ben ennek a fordítottja zajlott le.
- 67 *A budapesti VIII. kerületi; Magyar Nemzet* 4 (1941) 125. sz. (jún. 4.) 7.
- 68 Holocaust Survivors and Victims Database: https://www.us-hmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=5840756 (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.); *Népszava* 1945. febr. 8. 4.
- 69 Sz. n.: Budapesti könyvkereskedői szakosztály teljes ülése. *Corvina* 69 (1946) 6. sz. 1.
- 70 AL 3. Elnök (Glatz) E-732/1997. Pannonhalmi Kálmán levele Keviczky László főtitkárnak, 1997. szept. 10.
- 71 Uo.
- 72 MZsML kiállítása: <https://collections.milev.hu/exhibits/show/munk/mm2/manner> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.); *Budapest–Bergen–Belsen–Svájc*, 73.
- 73 Ron Csillag: Peter Munk was known for his love of Canada. *The Canadian Jewish News* 2018. márc. 28. <https://thecjn.ca/news/canada/peter-munk-dies-at-90/> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.); *Forbes* 5 (2017) 12. sz. 38.
- 74 *MTA Almanach* (1891) 84.; (1911) 83.
- 75 Az építészeti díjat eleinte Lechner Ödön-díjnak, illetve Lechner Ödön alkotói díjnak akarták keresztelni, de több szervezet (pl. a Lechner Ödön Alapítvány) jelezte, hogy már adnak ki ilyen névvel díjat. Vö. AL 3. Elnök (Glatz) E-203/1998. Nemes Márta levele Glatz Ferencnek, 1998. ápr.
- 76 AL 3. Elnök (Glatz) E-203/1998. Peter Munk felajánlása, 1998. márc. 17.
- 77 Körösiényi: *A magyar demokrácia*, 404–406.; Valuch: *A jelenkori*, 132.
- 78 Lásd a *Forbes* 500-as listáján 2024-ben: <https://www.forbes.com/profile/charles-simonyi/> (Utolsó megtekintés: 2024. júl. 1.)
- 79 AL 3. Elnök (Glatz) E-228/2000. Pannonhalmi Kálmán Simonyi Károlynak; Keszthelyi: *Simonyi*.
- 80 Sz. n.: Megállapodás. *AE* 51 (2002) 74.; AL 3. Elnök (Pálincás) E-1207/2009. Csikós Boglárka feljegyzése Pálincás Józsefnek.
- 81 Szakonyi Péter: Kenyeres Sándor. *EconomX* 2012. máj. 11. <https://www.economx.hu/belfold/kenyeres-sandor.517633.html> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.); Hermann–Szép: Magyar mecénások.
- 82 AL 3. Elnök (Glatz) E-65/2002.; Vizi E. Szilveszter: Pályázati felhívás „Talentum” akadémiai díj elnyerésére. *AE* 53 (2004) 100.
- 83 MTAJ 15.129/JOG/2004. Miklós Györgyné levele Vizi E. Szilveszternek.
- 84 Körösiényi: *A magyar demokrácia*, 406–408.; Valuch: *A jelenkori*, 33.
- 85 Antal–Sass: *A magyar sport*, 731.; Sz. n.: Úszósportunk olimpiai tükre (1896–1936). *Sporttörténet* 1 (2003) 8. sz. 16.; lásd az Olympedia adatbázisában: <http://www.olympedia.org/athletes/48131> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.)
- 86 Sz. n.: Wannie dr. összeállította az úszókeretet. *Nemzeti Sport* 32 (1940) 36. sz. (febr. 22.) 5.
- 87 ELTEL VIII.I.002.b.I.142 Törzskönyvek; ELTEL VIII.I.001.f.I.41.86. Doktorok személyi lapjai és nyilvántartásai.
- 88 M. F.: A VII. Szt. István reál gimnázium diákjai között az atlétika és a futball a legnépszerűbb sport. *Nemzeti Sport* 24 (1932) 19. sz. (jan. 26.) 9.
- 89 AL 151. Elnökségi ülések, 2009. szept. 22. elnökségi ülés.
- 90 Magyar Tudományos Akadémia elnökének 9/2010. (III. 4.) számú határozata. *AE* 59 (2010) 117.
- 91 Bölcsészettudományi Kutatóközpont, MTA – Isabel és Alfred Bader művészettörténeti kutatási támogatás: <https://abtk.hu/bader/index.php?id=1> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.)
- 92 AL 157. Vezetői Kollégium, 11/10. Vezetői Kollégium 2010. szept. 14-i ülés.
- 93 MTAJ 15.020/JOG/2012. Halász Livia Margit hagyatéka.
- 94 31/2012. (IV. 3.) számú Vezetői Kollégium határozat. *AE* 61 (2012) 128.

FORRÁSOK

Akadémiai Levéltár (AL)

- 3. Elnök 1990–
- 5. Főtitkár (Keviczky László)
- 5. Főtitkár (Meskó Attila)
- 107. Kémiai Tudományok Osztálya
- 151. Elnökségi ülések, 2009
- 151. c Elnökségi határozatok, 1990
- 157. Vezetői Kollégium, 2010
- 721. Kutatásszervezési Intézet
- 904. Sasakawa

ELTE Levéltár (ELTEL)

- VIII.I.002.b.I.142. Törzskönyvek
- VIII.I.001.f.I.41.86. Doktorok személyi lapjai és nyilvántartásai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára (MNL CSML)

- KL VIII. 59. Kegyesrendiek vezetése alatt álló városi római katolikus Dugonics András Gimnázium (Piarista Gimnázium) iratai (1787-1949)

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZsML)

MTA Jogi osztály (MTAJ)

- Az egyes díjak mappái: 15.253/Ig.Jog.F./1986; 15.005/JOG/1990; 15.185/JOG/1993; 15.009/JOG/1997; 15.129/JOG/2004; KIF-46/3/1/2007; 15.020/JOG/2012

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

- Gyászjelentések

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach (MTA Almanach), 1891, 1911, 1997, 2001, 2006, 2009, 2012

Akadémiai Értesítő (AÉ), 1992, 1997, 2002, 2003, 2004, 2006, 2007, 2008, 2010, 2012, 2018

Magyar Tudomány (MT), 1991, 1992, 1995

MTA online

- <https://mta.hu/dijak-kituntetesek> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 30.)
- <https://mta.hu/dijak-kituntetesek/wahrmann-mor-erem-105820> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 30.)

Corvina, 1882, 1892, 1946

EconomX, 2012

Az Est hármaskönyve, 1928

Fizikai Szemle, 1999

Forbes, 2017, 2024

Fővárosi Évkönyvek, 1931–1939

Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1976

Magyar Nemzet, 1941, 1997

Nemzeti Sport, 1932, 1940

New Yorki Magyar Élet, 1971

Népszabadság, 1997

Népszava, 1945

Reformátusok Lapja, 1988

Sporthistória, 2003

The Canadian Jewish News, 2018

Új Hídő, 1991

A budapesti VIII. kerületi községi Zrínyi Ilona Leánylíceum/Leánygimnázium értesítője 1931–1939

A kiskőrösi M. Kir. Állami Petőfi polgári fiú- és leányiskola értesítője az 1932–33. iskolai évről, 1933

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 14 (1938–39) 1–2. köt. József Főherceg Fővédnöksége Alatt Álló Nemzeti Zenede Évkönyve, 1939, 1943

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, MTA – Isabel és Alfred Bader művészettörténeti kutatási támogatás: <https://abtk.hu/bader/> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.)

Holocaust Survivors and Victims Database, United States Holocaust Memorial Museum: <https://www.ushmm.org/de> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 30.)

Olympedia (adatbázis): <https://www.olympedia.org> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alapítványok és a Magyar Tudományos Akadémia.* Összeállította Fogarasi Ildikó – Haraszty Ágnes. Bp., 1990.
- Antal Zoltán – Sass Tibor: *A magyar sport kézikönyve.* Bp., 1984.
- Balogh András: Ryoichi Sasakawa, a milliárdos szélsőjobboldali filantróp. *Művelődés* 49 (1996) 4. sz. 24.
- Bolla Zoltán: *A magyar art deco építészet I.* Bp., 2016.
- Budapest–Bergen–Belsen–Svájc. A Kasztner-vonat fővárosi utasai.* Szerk. Lukács Anikó. Bp., 2020.
- Burucs Kornélia – Pannonhalmi Kálmán: Díjrendszer. In: *Akadémia, a nemzet tanácsadója.* Főszerk. Láng István. Bp., 2011. 1129–1130.
- Glatz Ferenc: A tudomány közhaszna. *História* 34 (2012) 2. sz. Melléklet.
- Glatz Ferenc: Az akadémiai tudományos díjak új rendszere. *Magyar Tudomány* 106 (1999) 586–593.
- Hermann Irén – Szép Ildikó: Magyar mecénások. *Figyelő* 50 (2006) 46. sz. 46.
- Hills, Ben: The philanthropist with the heart of a fascist. <https://benhills.com/articles/japan-unlimited/sasakawa-the-philanthropist-with-the-heart-of-a-fascist/> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.)
- Keszthelyi Lajos: Simonyi Károlyra emlékezem. *Természet Világa* 147 (2016) II. különsz. 55–56.
- Kirkup, James: Obituary: Ryoichi Sasakawa. <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-ryoichi-sasakawa-1592324.html> (Utolsó megtekintés: 2023. nov. 17.)
- Körösenyi András: A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Szerk. Körösenyi András. Bp., 2015.
- Valuch Tibor: *A jelenkori magyar társadalom.* Bp., 2015.

Képjegyzék

RÖVIDÍTÉSEK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
BTM KM	Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum
BTM KM TKNy	Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Térkép-, Kézirat- és Nyomtatványtár
ELTE KL	Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár és Levéltár
FSzEK Bp. Gy.	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény
GMS	Galerija Matice srpske, Novi Sad / Matica srpska Képtára, Újvidék
MNM ÉT	Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár
MNM TF	Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár
MNM TF P	Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár Portrégyűjtemény
MNM TK FE	Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok Festménygyűjtemény
MNM TK GR	Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok Grafikai Gyűjtemény
MTA MGy	Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjtemény
MTA KIK KRKGy	MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
MTA KIK RAL	MTA Könyvtár és Információs Központ Régi Akadémiai Levéltár
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum

KLEMENT JUDIT: ELŐSZÓ. MECENATÚRA ÉS TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS AZ AKADÉMIA TÖRTÉNETÉBEN

1. Klösz György: Széchenyi István szobra háttérben a Magyar Tudományos Akadémiával, 1890 után.
Fénykép. Fortepan / BFL XV.19.d.1.08.081, képszám 826060

FÓNAGY ZOLTÁN: AZ AKADÉMIA ALAPÍTÓ MECÉNÁSAI

1. Berkeny János: A pozsonyi alsótábla kerületi üléseinek helyszíne, 1815.
Rézmetszet. MNM TK GR, ltsz. 1924/25
2. George Edwards Hering: Gr. Széchenyi István, 1839.
Sokszorosított grafika. MNM TK GR, ltsz. 8903
3. Koller Károly utódai: Gr. Széchenyi Béla, 1907.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 3061/1958 fk
4. Barabás Miklós: Gr. Károlyi György, 1878.
Olaj, vászon, 251×164 cm. MNM TK FE, ltsz. 2283
5. Joseph Kriehuber: Gr. Andrássy György, 1857.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 639

PAPP GÁBOR GYÖRGY: „KELLŐ NYUGALOMMAL, ÉS A CÉLHOZ SZÜKSÉGES ANYAGI ESZKÖZÖKKEL ELLÁTVA”. AZ AKADÉMIA SZÉKHÁZÁNAK TÁMOGATÓI

1. Vasquez Károly után Franz Weiss: A Nákó-Deron-ház.
Keretkép Pest, Buda és Óbuda térképéről, 1837.
Kézzel színezett litográfia. FSzEK Bp. Gy., AN500302
2. Hild József: A Trattner–Károlyi-ház homlokzatterve, 1831.
Kézirajz. BFL XV.17.b.311.5335-190 Pest Szabad Királyi Város tervei, Szépítő Bizottmány
3. Sina Simon alapítólevele, 1858. aug. 14.
Kézirat. MTA KIK KRKGy, K 1268/0
4. Keller Emil gyógyszerész aláírási íve, 1860. jan. 28.
Nyomtatvány, kézirat. MTA KIK KRKGy, K 1268/143

5. Gr. Batthyány Lajosné aláírási íve, 1860. márc.
Nyomtatvány, kézirat. MTA KIK KRKGy, K 1268/246

6. Helyszínrajz a Dunagőzhajózási Társaság és az Akadémia közötti telekcseréhez, 1860. jún. 12.
Színezett kézirajz. MTA KIK KRKGy, K 1272/1

7. Simonyi Antal: Az MTA épülő palotájának főhomlokzatáról készített modell fotója, 1862.
Fénykép. FSzEK Bp. Gy., ltsz. 001379

FÓNAGY ZOLTÁN: AZ ELVÁRT KÖZHASZNÚ TETTEK. AZ AKADÉMIA FŐNEMES MECÉNÁSAI

1. Ismeretlen alkotó: Gr. Széchenyi Pál, 1812 körül.
Nyomtatott fénykép egy akvarell után. Megjelent: Fraknói Vilmos: *Széchenyi Ferenc* (1754–1820). Szerk. Schönherr Gyula. Bp., 1902. VI. Könyv, 106. kép
2. Balló Ede: Gr. Károlyi István, 1884 körül.
Olaj, vászon, 209×129 cm. MNM TK FE, ltsz. 2235
3. Johann Nepomuk Ender: Gr. Esterházy Mihály, 1840 körül.
Olaj, fa, 24,9×18,5 cm. MNM TK FE, ltsz. 53.257
4. Marastoni József: Gr. Karátsonyi Guidó, 1865.
Litográfia. Megjelent: *Az Ország Tükre. Budapesti Képes Hetilap* 4 (1865) 39. sz. (szept. 28.) 1.
5. Ismeretlen alkotó: Br. Lo Presti Árpád.
Litográfia. Megjelent: Vende Ernő: *Irodalom, tudomány és művészet*. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye*. Szerk. Borovszky Samu. Bp., é. n.
6. Borsos József: Ifj. br. Rudics József, 1865–1867
Fénykép. FSzEK Bp. Gy. Fotótár, képezonosító: 040335
7. Ismeretlen alkotó: Gr. Andrássy Dénes.
Akvarell, papír. MNM TK GR, ltsz. 60.109

**BICSKEI ÉVA: „LELKES HÖLGYEK”.
NŐI KÖZÖSSÉGI MECENATÚRA AZ AKADÉMIAÁN
A KIEGYEZÉS ELŐTT**

1. Orlai Petrich Soma: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly kibékülése, 1859.
Olaj, vászon. PIM Kazinczy Emlékmúzeum, Széphalom, ltsz. 56.3
2. *Aranykönyv. Névsora azon Nagyméltóságú, méltóságos és nagyságos Asszonyságoknak, kik 1859-től bezárólag 1868-ig évenkénti három aranyat köteleztek az Akadémiai Női Díjra, melynek tárgya népszerű tudományos kézikönyvek pályázat útján előállítása*, 1859–
Kézirat, szövethétfő, barna bőr gerincű, préselt aranydíszítésű kötetben. MTA KIK KRKGy, K 1622
3. Virágmintás szőnyeg (a szőnyeg fele), 1865–1867.
Eredetileg 160 darab, cca. 70–75 x 70–75 cm-es, sztramin alapra gyapjúfonállal, keresztöltésekkel készült kézimunka. MTA MGy, ltsz. 466
4. *Névsora azon hölgyeknek kik az akadémiai szőnyeg elkészítésénél közreműködtek*. 1868. Részletek.
Kézirat piros nyomott szövethétfő borítóban, 24 fol., szélén szárazon nyomott csipkedísszel. MTA KIK KRKGy Vegy. Qu. 73. sz.
5. Grund Vilmos: Magyarország közművelődési és jótékony-sági nőegyesületeinek pártoló és vezérhölgyei, 1880.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 5678

**MANHERCZ ORSOLYA: „A MAGAS PÉLDA
GYÚJTSON KÖVETÉSRE MÁSOKAT IS...”
A HABSBURG-CSALÁD ÉS AZ AKADÉMIA**

1. Anton Einsle nyomán, Johann Stadler: József nádor, 1847 körül.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 6869
2. Creneville gróf, Ferenc József hadsegédjének levele Dessewffy Emilhez, Bécs, 1865. máj. 8.
Kézirat. MTA KIK RAL, 1325/1865
3. Kállay Ferenc tudós társasági rendes taggá választásának oklevele I. Ferenc nevével, 1832. szept. 1.
Nyomtatvány, autográf. MTA KIK RAL, Ms 10.757/5

**BÁRÁNY ZSÓFIA: „AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN
HORDOZÓ OSZLOPNAK TEKINTETTE MAGÁT”.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA EGYHÁZI
MECÉNÁSAI**

1. Marastoni József: Gr. Zay Károly, 1861.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 55.466
2. Fratelli D'Alessandri: Haynald Lajos, 1860 körül.
Fénykép. MNM TF, ltsz. 72.1199
3. Kovács Mihály: Ipolyi Arnold, 1872.
Olaj, vászon, 181×132 cm. MNM TK FE, ltsz. 159
4. Danielik János egri kanonok aláírási íve, 1860. febr. 7–26.
Nyomtatvány, kézirat. MTA KIK KRKGy, K 1268/257
5. Ludwig Rohbock: A görögkeleti Nagyboldogasszony-templom az Aldunason, 1850-es évek.
Grafika. FSzEK Bp. Gy., ltsz. 22110
6. Schaffer Fotó: Ravasz László, 1930 körül.
Fénykép. MNM TF, ltsz. 1799/1954 fk

**DOBSZAY TAMÁS:
AZ AKADÉMIA NEMESI ADOMÁNYOZÓI**

1. Ismeretlen festő: Marczibányi István, 19. század eleje.
Olaj, vászon, 93×75 cm. MNM TK FE, ltsz. 71
2. Ismeretlen fényképész: Bohus János, 1861.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 6025/1957 fk
3. Az Akadémia támogatói az 1830-as években, pénztári névsor. Megjelent: *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól... 1847–1858*, 42–43.
4. Than Mór: Tökölly Száva, nemes, a jogtudomány doktora, mecénás és a Matica srpska elnöke, 1861.
Olaj, vászon. GMS/U 0007
5. Eduard Kaiser: Szőgyény (Szőgyény-Marich) László, 1860.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 489
6. Borsos József, Doctor Albert: Gr. Andrássy Gyula kormánya, 1867. Benne Lónyay Menyhért és Gorove István.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 3-1934

7. Ellinger Ede: Semsey Andor, 1900 körül.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 858/1958 fk

TÓTH ÁRPÁD: VÁROSOK, VÁROSI INTÉZMÉNYEK ÉS VÁROSI POLGÁROK AZ AKADÉMIAI MECÉNÁSOK KÖZÖTT

1. Szilágyi István üzletének nyomtatott hirdetése.
Nyomtatvány. BTM KM, ltsz. 54.82.3
2. Hudivók Róbert: A Hatzel testvérek emléktáblája,
Nyíregyháza, Hatzel tér 10.
Digitális fotó, 2024. máj.
3. Hamernyik János végrendelete, 1883. febr. 3.
Kézirat. Vác Város Levéltára, V. 93. f. 18/1183
4. Deák Ébner Lajos, Braunecker Stina (Ernestina):
Laky Adolf, 1911.
Olaj, vászon, 125,5×93 cm. MNM TK FE, ltsz. 2277

PAPP BARBARA:

AZ AKADÉMIA NŐI ADOMÁNYOZÓI A KIEGYEZÉSTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

1. Ismeretlen fényképész: Br. Podmaniczky Gézáné a kiskertali
kastély könyvtárában, 1898 körül.
Fénykép. MNM TE, ltsz. 46/1954 fk
2. Ismeretlen fényképész: Br. Bánffy Györgyné az operaházi
jótékony célú vásáron, jelmezben, 1895.
Nyomtatott fénykép. *Vasárnapi Ujság* 42 (1895) 15. sz.
(ápr. 14.) 243.
3. Ismeretlen fényképész: Gr. Károlyi Lajosné és gr. Teleki
Tiborné a Széchenyi-bálon, 1912.
Nyomtatott fénykép. *Vasárnapi Ujság* 59 (1912) 6. sz.
(febr. 11.) 111.
4. Pásztörperc: Dombormű Bezerédj István emlékművének
talapzatán, Szekszárd.
Digitális fotó. Wikimedia Commons
5. Ismeretlen fényképész: Degen Árpádné, 1934 körül.
Nyomtatott fénykép. *Budapesti Hírlap képes melléklete* 54
(1934) 274. sz. (dec. 5.) 5.

UGRAI JÁNOS:

TANÁROK, TUDÓS TANÁROK ÉS TANÍTÓ TUDÓSOK AZ AKADÉMIA MECÉNÁSAI KÖZÖTT

1. Ismeretlen fényképész: Mahler Ede, 1914.
Fénykép. MTA KIK KRKGy Ms 5072/39
2. Pollák Zsigmond, Haske Ferenc: Szőnyi Pál.
Nyomtatott metszet. *Vasárnapi Ujság* 25 (1878) 27. sz. (júl. 7.)
421.
3. Schrecker Ignác: Arenstein József, 1865.
Fénykép. MTA KIK KRKGy Ms 1410. Megjelent: *Magyar
Akadémiai Album*. Pest, 1865.
4. Schrecker Ignác: Deák Zsigmond, 1865.
Fénykép. MTA KIK KRKGy Ms 10381. Megjelent: *Magyar
Akadémiai Album*. Pest, 1865.
5. Ismeretlen fényképész: Az Eötvös József Collegium,
Bp. Ménési út 11–13., 1911.
Fénykép. Fortepan/Berecz, képszám 175012
6. Lederer Ábrahám aranytolla.
Aranyozott ezüst. MTA KIK KRKGy Tárgyak 43
7. Erdélyi Mór: MTA Goethe-szoba, 1900 körül.
Fénykép. MTA KIK KRKGy Ms 5072/38

PAPP VIKTOR: JOGÁSZOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MECÉNÁSI KÖRÉBEN

1. Borsos József, Doctor Albert: Tóth Lőrinc, 1865–1867.
Fénykép. Megjelent: *Országgyűlési album, 1865–1867*. OSZK
Történeti Fénykép- és Interjútár, FAlbum 1220, FTA 3644
2. Borsos József, Doctor Albert: Horváth Boldizsár, 1865–1867.
Fénykép. Megjelent: *Országgyűlési album, 1865–1867*. OSZK
Történeti Fénykép- és Interjútár, FAlbum 1220, FTA 3589
3. Ismeretlen rajzoló: Még egyszer az Éles Henrik teremtsi
theoriája, 1883.
Karikatúra. *Üstökös* 26 (1883) 16. sz. (ápr. 22.) 8.
4. Hirsch Nelli: Röck Szilárd.
Nyomtatott rajz. *Vasárnapi Ujság* 35 (1888) 41. sz. (okt. 7.)
672.

5. Schrecker Ignác: Zsivora György, 1865.
Fénykép. Megjelent: *Akadémiai album*, 1865. OSZK Történeti
Fénykép- és Interjútár, FAlbum 1222, FTA 3366

SIPOS BALÁZS: ÍRÓK, KÖLTŐK, ÚJSÁGÍRÓK ÉS SZERVEZETEIK ADOMÁNYAI AZ AKADEMIÁNAK

1. Marastoni József: Bulyovszky Gyula, 1861.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 8223

2. Balogh Rudolf: Gyulai Pál, 1905.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 547-1933

3. Simó [?]: Bölöni Farkas Sándor.
Litográfia. MNM TK GR, ltsz. 1918/4

4. Heinrich von Angeli: Bródy Zsigmond, 1890.
Rajz, festmény alapján. *Vasárnapi Ujság* 37 (1890) 47. sz.
(nov. 23.) 765.

5. Ismeretlen fényképész: Rákosi Jenő, 1920-as évek vége.
Fénykép. MNM TF, ltsz. 166/1952 fk

KISS ZSUZSANNA: ORVOSOK, MÉRNÖKÖK ÉS KÖZGAZDÁSZOK AZ AKADEMIA TÁMOGATÓI KÖZÖTT

1. Marastoni József: Rózsay József.
Litográfia. *Magyarország és a Nagyvilág* 2 (1866) 41. sz.
(okt. 14.) 1.

2. Arany János sírverse Baranovszky Miklós sírjára.
Kézirat. MTA KIK KRKGy K513/902

3. A Műegyetem első állandó épülete a mai Múzeum körúton.
Grafika. *Vasárnapi Ujság* 30 (1883) 48. sz. (december 2.) 777.

4. Ismeretlen fényképész: Pekár Imre.
Nyomtatott fénykép. *Gazdasági Mérnök* 26 (1902) 8. sz.
(febr. 23.) 1.

5. Podhorányi Zsolt: Wellisch Alfréd nemesi oklevele. Részletek.
Fénykép. A család tulajdonában, 2024

6. Podhorányi Zsolt: Kautz Gyula tiszteletére készült kispasztika.
Fénykép. Madarász Aladár tulajdonában, 2024

KONRÁD MIKLÓS: VÁLLALKOZÓ MECÉNÁSOK

1. Barabás Miklós: Br. Sina Simon.
Litográfia. ELTE KL KRNY, ltsz. RD21561, KEPo7801

2. Borsos József: Ifj. br. Wodianer Albert, 1865 körül.
Fénykép. FSzEK Bp. Gy., bibFSZ01426513. képszám 040427

3. Pollák Zsigmond: Lévy Henrik.
Nyomtatott metszet. *Vasárnapi Ujság* 30 (1883) 11. sz.
(márc. 18.) 1.

4. Ismeretlen fényképész: Wahrmann Mór, 1875–1880.
Fénykép. MNM TF 2050/1957 fk

5. Koller Károly utódai: Ormódy Vilmos.
Nyomtatott fénykép. *Vasárnapi Ujság* 44 (1897) 51. sz.
(dec. 19.) 865.

6. Strelisky Sándor: Megyeri Krausz Lajos, 1901 körül.
Fénykép. PIM Jókai Mór-hagyaték F.18712

KLEMENT JUDIT: VÁLLALATOK TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁSA AZ AKADEMIA FELÉ 1945 ELŐTT

1. Strelisky fényképész műterme: Burchard-Bélaváry Konrád,
1900 körül.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 72.1171

2. A Pesti Hengermalom Rt. hirdetése, 1878 körül.
Nyomtatvány. BTM KM TKNy, ltsz. 31995

3. Barabás Miklós: Hajós József, 1869.
Olaj, vászon. 126×98 cm. MNM TK FE, ltsz. 2196

4. Ismeretlen fényképész: Weisz Fülöp, 1935.
Fénykép. MNM TF, ltsz. 62.3100

5. Atheneum Nyomda: A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.
részvénye, 1935.
Nyomtatvány. MNM ÉT D, ltsz. 92.94.1

6. Gárdonyi Fotóriport: Vida Jenő, 1940.
Fénykép. MNM TF, ltsz. 62.3401

ABLONCZY BALÁZS: VÁRMEGYEI ÉS ÁLLAMI ADOMÁNYOK

1. Tarnay Ivor gyászjelentése, 1941
Nyomtatvány. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Gyász-
jelentések
2. Az Est: Berzeviczy Albert, Klebelsberg Kunó az Akadémia
ülésén, 1931.
Fénykép. MNM TF, ltsz. 62.1582

PÜSKI LEVENTE: SZÉCHENYI NYOMÁBAN. A VIGYÁZÓ-VAGYON ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1. Vigyázó Ferenc, ifj. Vigyázó Sándor és Vigyázó Jozefa, 1882.
Fényképek a Vigyázó-hagyatékból származó fényképalumból.
MTA KIK KRKGy, Képek 2 9
2. Klösz György: Gr. Vigyázó Sándor vácrátóti kastélyának
könyvtára, 1895–1899 körül.
Fénykép. Fortepan / BFL XV.19.d.1.11.101, képszám 83193
3. Strelisky Lipót: Gr. bojári Vigyázó Ferenc.
Fénykép. MTA KIK KRKGy, Ms 5074/16
4. Klement Judit: Vigyázó Sándor és Ferenc emléktáblája a
vácrátóti botanikus kertben
Digitális fotó, 2024. ápr.
5. Klösz György: Gr. Vigyázó Sándor vácrátóti kastélya
1895–1899 körül.
Fénykép. Fortepan / BFL XV.19.d.1.11.104, képszám 83196

ABLONCZY BALÁZS: ADOMÁNYOK KÜLFÖLDRŐL A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK

1. Ismeretlen fényképész: Mehmed Feridun bej, 1903.
Nyomtatott fénykép. *Vasárnapi Ujság* 50 (1903) 17. sz.
(ápr. 26.) 265.
2. A Feridun-alapból finanszírozott kiadványok címlapjai

TAKÁCS RÓBERT: AZ ÁLLAMOSÍTOTT AKADÉMIA NEM ÁLLAMI TÁMOGATÓI

1. Ismeretlen fényképész: Stein Aurél, 1910.
Fénykép. MNM TF P, ltsz. 78.1043
2. Szabolcsi Bence beszédet tart a Bartók Archívum megnyitá-
sán, 1961. szept. 25. A háttérben ifj. Bartók Béla és felesége,
özv. Bartók Béláné Pásztory Ditta és Erdei Ferenc.
Fénykép. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóintézet
Bartók Archívum, ltsz. BAN 770
3. Kádas Tibor: Lukács György és Déry Tiborné, 1971.
Fénykép. Fortepan / Kádas Tibor, képszám 22336
4. Molnár Edit: Ligeti Lajos, 1987
Fénykép. MTI Fotóarchívum, MTI-FOTO-898991
5. Pólya Zoltán: Soros György és Láng István az együtt-
működési megállapodás aláírása után, 1984. máj. 28.
Fénykép. MTI Fotóarchívum, MTI-FOTO-891989

ZSIDI BERNÁT: AZ AKADÉMIA TÁMOGATÓI A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA

1. Megállapodás aláírása az MTA részéről Glatz Ferenc elnök
és a General Electric International Hungary részéről Völgyes
Iván főtanácsadó között, 1999. febr. 26.
Fénykép. AL Fényképtár Fotók 1999 2./4.
2. Az MTA által adományozott Wahrmann Mór-érem.
Érem. MTA KIK KRKGy, ltsz. 73, 74
3. Glatz Ferenc, Demján Sándor, Peter Munk magyarországi
rokona és Peter Munk a megállapodás aláírása után, 1998.
márc. 27.
Fénykép. AL Fényképtár Fotók 1998 1./3.
4. Kenyeres Sándor, Vizi E. Szilveszter, Detrekői Ákos
és Fodor István a Talentum díj átadásán, 2004. febr. 13.
Fénykép. AL Fényképtár Fotók 2004 4./4.

Pénzrendszerek, pénznemek

PENGŐFORINT VAGY KONVENCIÓS EZÜSTFORINT

A reformkorban, így az Akadémia alapításakor is, kettős valuta-rendszer működött a Habsburg Birodalomban. A Mária Terézia uralkodása idején bevezetett konvenció ezüstforint vagy pengőforint, valamint az Osztrák Nemzeti Bank által a napóleoni háborúk lezárulta után (1816-tól) kiadott bankjegyek (Wiener Währung, bécsi valuta) is hivatalos fizetőeszközök voltak. (A 19. századtól terjedt el, majd vált egyre inkább meghatározóvá a papírpénz-használat.) Az 1848-as forradalmakig a bankjegyek tartani tudták a stabil árfolyamot az ezüstforinthez képest. Az Akadémiának szánt adományok jellemzően az ezüstalapú konvenció vagy pengőforintról szóltak.

OSZTRÁK ÉRTÉKŰ FORINT

A Habsburg Birodalomban 1857-től valutareform kezdődött, amely egy tisztán ezüstalapú pénzrendszer megszilárdítását célozta, vagyis hogy a bankjegyek is konvertibilisek – kötelezően ezüstpénzre válthatók – legyenek. Az új fizetőeszköz neve az osztrák értékű (o. é.) forint lett. 100 konvenció ezüstforint 105 o. é. ezüstforintot ért. Az 1859. évi osztrák–olasz, majd az 1866. évi porosz–osztrák háborúk okozta gazdasági nehézségek miatt

a párhuzamos valutarendszer (o. é. forint és bankjegyek, államjegyek) fennmaradt. A kiegyezés megkötésével a pénzrendszer és a jegybanks szerepkört betöltő Osztrák Nemzeti Bank jelentősége nem változott, de 1878-tól Osztrák–Magyar Bank lett a neve. 1857-től 1892-ig o. é. forintban – amiről gyakran elhagyták az „osztrák értékű” jelzőt – érkeztek az Akadémiának a felajánlások.

KORONA

Az 1870-es évektől számos európai ország áttért az aranyalapú valutarendszerre, ami azt eredményezte, hogy az ezüst iránti kereslet csökkent, a kínálata viszont nőtt, így az ezüstalapú pénzek értéke is csökkent. Emiatt 1878-tól az o. é. forint már kevesebbet ért, mint a forgalomban levő papírpénz. A nemzetközi pénzrendszereket követve az Osztrák–Magyar Monarchia 1892-től indított valutareformot – Wekerle Sándor kezdeményezésére –, amelyben az ezüstalapú forintot aranyalapú korona váltotta fel. 1 o. é. forint 2 koronát ért. (A kortársak azért hívták sánta aranyvalutának a koronát, mivel az 1 forintos ezüstérme forgalomban maradt.) Bár nem került sor a teljes konvertibilitás bevezetésére, a korona árfolyama az első világháborúig stabil maradt a többi aranyalapú valutához képest.

PENGŐ

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával ki kellett vezetni a régi államalakulat fizetőeszközét, amely ráadásul az első világháború alatt és főleg utána jelentősen inflálódott. Ebből (is) következett az Akadémia finansziális alapjainak megingása, amit a kötet több fejezete is megidéz. Az 1924-ben megalakult Magyar Nemzeti Bank 1926 végén vezette be az új fizetőeszközt, ami a 19. századi pengőforintról kapta a „pengő” nevet.

Felhasznált irodalom

Kövér György: *Iparosodás agrárországban*. Bp., 1982. 38–45.

Kövér György: Az Osztrák–Magyar Monarchia bankrendszerének fejlődése. *Közgazdasági Szemle* 33 (1986) 3. sz. 312–324.

Pallos Lajos – Torbágyi Melinda – Tóth Csaba: *A magyar pénz története. A kezdetektől napjainkig*. Bp., 2012. 81–171.

FORINT

A pengő inflálódása már a második világháborúba való belépés után elkezdődött, és bár a háború végére is jelentős szinten állt, 1945 folyamán a pénz értékvesztése tovább fokozódott. A pengőt elsöpörte a hiperinfláció. (A legmagasabb kinyomtatásra került címlet az 1 milliárd bilpengő volt.) 1946. augusztus 1-jével került bevezetésre a pengőt felváltó az új fizetőeszköz, a forint, ami ma is Magyarország hivatalos pénzneme.

Klement Judit

Névmutató

A

- Abaffy Csilla 150, 153
Abensperg-Traun Ferencné Bethlen Borbála
→ Traun Ferencné Bethlen Borbála
Ábrányi Kornél 51, 144
Aczél György 390, 396
Ádám Antal 238, 240
Ágai Béla 266
Agárdi Péter 400
Ágoston Józsefné Kacs Kovics Jozefa 110, 113–114
Alexits György 394, 399
Alexits Györgyné 394, 401
Almási Balogh Melanie 99, 102
Almási Balogh Pál 97–99, 102, 113
Almássy Kálmánné Wenckheim Minka 94
Amália nagyhercegnő 235
Amerling, Friedrich von 71
Amizoni Károly 312
Andics Erzsébet 217
Andrássy család 71, 83
Andrássy Dénes 71, 80–81
Andrássy Géza 341
Andrássy grófok 68
Andrássy György 23–25, 28, 30–31, 33–34, 69, 71–72, 80–81, 373
Andrássy Györgyné Königsegg-Aulendorff Franciska 94
Andrássy Gyula 71, 168
Andrássy Gyuláné Kendeffy Kata 93–94, 100, 103
Andrássy Károlyné Szapáry Etelka 93, 118
Andrássy Manó 103
Andrássy Manóné Pálffy Gabriella 91, 93, 100, 103
Andrássy Tivadar 341
Andrássy Tivadarné 218
Angelovics Helga 34
Angyal Dávid 61, 262, 273, 276
Angyal Pál 262
Antal Géza 378
Antal Zoltán 423, 425
Apponyi Albert 273
Apponyi Györgyné Sztáray Júlia 93–94
Apponyi Sándor 274
Aranka György 158
Arany János 56, 60, 105, 119, 142, 213, 216, 218, 259, 261–262, 266, 272–273, 286, 342, 388
Arany Jánosné 261–262

Arany László 261–262, 266, 272–273, 388
 Arany László özvegye 272
 Arenstein József 229–230
 Asbóth Ilka 108
 Asbóth Lajos 113
 Atzél Jánosné Bohus Emilia 109
 Atzél Sándorné Ottlik Anna 100, 109–110, 112
 Aubouin, Adèle d' → Görgei Artúrné Aubouin, Adèle d'
 Auer Ádám 86
 Auersperg Alexanderné Szapáry Sarolta 93
 Augusz Antal 50
 Auguszt szász-coburg-gothai herceg 50

B

Babarczy Teréz 113
 Bácskai Vera 34, 178, 194–195, 199, 320, 322–323
 Bader, Alfred 419, 423
 Bader, Isabel 423
 Badics Ferenc 262
 Baják László 34
 Bajza József 90, 277
 Bajzáth Adél 112
 Bajzáth Ágnes 112
 Bajzáth Amália 112
 Bajzáth Gizella 112
 Bajzáth Györgyné Bernrieder Mária 96, 107, 112–114
 Bajzáth Józsefné Tallián Zsófia 112
 Bajzáth Valéria 112
 Bajzáth Vilmos 112
 Bajzáth Vilmosné Jankovich Mária 112, 114
 Baky Marica 399, 403
 Balanyi György 206
 Balásházy János 43
 Balassa János 51, 284–285, 298–299
 Balkányi Kálmán 335
 Balkányi László 238, 240
 Balla Károly 266
 Balla Tibor 299, 302
 Ballabás Dániel 61
 Ballagi Mór 308, 331
 Balli, Muhammet 379–380
 Balló Ede 269
 Balog Jenő 152
 Balogh András 422, 425
 Balogh Istvánné László Anna 111
 Balogh Jenő 149, 152, 267, 273–274, 320, 322–323, 349, 351, 363, 367
 Balogh Pál 282, 298, 302
 Bánáti Ágnes 271, 276

Bánffi László 272
 Bánffy György 158, 209
 Bánffy Györgyné bethleni Bethlen Margit 209–210, 218
 Bánffy Zsigmondné Bethlen Anna 100, 103
 Bánhidy Albert 109, 111
 Bánhidy Albertné Luby Karolina 109–111, 113
 Bánhidy Béla 111
 Bánhidy Sándor 109
 Bánhidy Sándorné Vay Klára → Vay Klára
 Baranovszky Miklós 286
 Bárány Zsófia 150–151, 153
 Baranyi Dóra 271, 276
 Baráth Lajos 414, 422
 Baráth Mária 414
 Bárczay Andrásné Zsombory Anna 94
 Bárczay Józsefné Lónyay Pirooska 95, 100, 102
 Barczy, Július 84–85
 Bárdos Nándor 149
 Bárdos Remig 152
 Barlanghy László 170
 Baróti Szabó Dávid 158
 Barta István 84–85
 Bartakovics Béla 49, 56, 138–139, 141, 147, 150
 Bartal György 50
 Bártfai Szabó László 33–35, 83–85, 153
 Bártfay László 90
 Bartha Károlyné Sanka Alojzia 109, 113
 Bartók Albert 270, 276
 Bartók Béla id. 390–391
 Bartók Béla ifj. 390–391
 Bartók Béláné Pásztory Ditta özv. 390
 Bartók Péter 391
 Bartoniek Emma 175, 177
 Bartoniek Géza 232–233
 Basics Beatrix 84–85
 Batizfalvy Sámuel 299, 302
 Bátor Viktor 391, 400
 Battha Györgyné Fridvalszky Szerafin 113
 Batthány Elemér 50
 Batthány Fülöp 50
 Batthyány Antónia → Inkey Zsigmondné Batthyány Antónia
 Batthyány Artúrné Apraxin Júlia 103
 Batthyány család 67, 70–71
 Batthyány Ferencné 210
 Batthyány Fülöp 70, 76–77, 84, 161
 Batthyány Gedóné Fiáth Erzsébet 118
 Batthyány grófok 68
 Batthyány Gusztáv 40
 Batthyány Ignác 158

- Batthyány Imréné Majláth Erzsébet 93–94
 Batthyány Julianna 118
 Batthyány Karolin 111
 Batthyány Károlyné Nádasdy Karolina 91–93
 Batthyány Kázmér 40
 Batthyány Lajos 49, 58
 Batthyány Lajosné Zichy Antónia 51, 91, 94, 104, 119
 Batthyány Lászlóné Festetics Cölestina 94, 107, 111
 Batthyány Nepomuk János 73
 Batthyány Terézia → Orczy Lőrincné Batthyány Terézia
 Batthyány Viktor 94
 Batthyány Zsigmondné Erdődy Johanna 118, 211
 Bay Zoltán 408
 Bayer József 205
 Beck Miksa 334, 342
 Beigel Anna 210
 Békássy Antónia 113
 Beke Ödön 379
 Békefi Remig 143
 Bekker Zsuzsa 300, 302
 Bél Mátyás 157, 175, 177–178
 Belegi Lajos 173
 Beliczay Istvánné Czigler Antónia 110
 Belitska-Scholtz Hedvig 132
 Bem József 95
 Bende Imre 147
 Bendzsel Miklós 422
 Beniczky Ferenc 168
 Beniczky Ödön 168
 Beniczky Ödönné Keglevich Stefánia 112–113
 Benkő Ágota 154
 Benkő Samu 408
 Bényei Miklós 130, 132, 238, 240
 Beöthy Zsolt 268, 271
 Berányi Pál 399
 Berecz Anita 219
 Berend T. Ivánt 413
 Berger József 173
 Bergh Károly 286, 289–290, 299
 Berlász Jenő 56, 61
 Berta Annamária 217, 219
 Bertha Anna 110
 Berzeviczy Albert 150, 173, 192, 218, 239–240, 274, 301–302,
 318–319, 339, 350
 Berzsenyi Dániel 53
 Bessenyei György 25, 33, 35, 158
 Bethlen István 210, 319
 Bethlen Józsefné Sissányi Erzsébet 114
 Bethlen Pálné Bethlen Mária 108, 110–111
 Bethlen Vilma 108, 111
 Bezecky Gábor 274, 276
 Bezerédj Amália 213
 Bezerédj Flóra 213
 Bezerédj István 167, 211, 213
 Bezerédj Istvánné Bezerédj Etelka (Adél) özv. 95, 211, 213
 Bezerédj Etelka 172
 Bezerédj Flórika 172
 Bezerédj István 172
 Bibó István ifj. 369
 Bicskei Éva 61, 118, 120, 131–133, 150, 153–154, 276
 Birly Flórián 185
 Bíró Ferenc 175, 177
 Bíró Imréné Glatz Johanna 109, 114
 Bíró László 369
 Bisztray Gyula 276
 Blaskovich Bertalan 167
 Blaskovich Miklósné Edelspacher Marianna 111
 Bloch Móric 308, 324
 Bod Péter 157–158, 175, 177
 Bódiné Beliznai Kinga 253, 255
 Bodnár Gábor 146
 Bodnár István 218–219
 Bódy Zsombor 132, 341, 343
 Bódyné Márkus Rozália 271, 276
 Bognár Józsefné Kutzián Ida 420
 Bogner Amália 144
 Bogsch Erik 410, 421
 Bohács Kálmán 171–172
 Bohus János 162, 164, 170
 Bohus Jánosné Szógyény Antónia 91, 95–96, 100, 103–110,
 112–115, 119
 Bohus Zsigmondné Vásárhelyi Júlia 109
 Bojtos Anikó 274, 276
 Bókai János 51
 Bolla Zoltán 422, 425
 Bolza Marietta 358–359, 362, 367
 Bolza Pál 358, 360, 366
 Bona Gábor 84–85, 118, 120, 175–177
 Boncz Hajnalka 61, 151–153
 Bónis Samu 172
 Bónis-Pogány Anna 171–172
 Bonnáz Sándor 141, 147
 Borbáth Dániel 239–240
 Borbély Sámuel 234
 Boros Róbert 398
 Boros Zsuzsanna 368
 Borovszky Samu 220
 Borsiczky Dénes 251

Borstieber Gertrúd 400
 Bossányi László 57
 Bourbon Károly 231
 Bozó Pálné Teleki Augusztá 108, 111, 113
 Bölöni Farkas Sándor 259, 261–262, 264, 266, 271–272, 276–277
 Brankovics György 131
 Breckenheim Ferdinándné Schwarzenberg Karolina 50
 Brencsán Sándor 171
 Brigovác László 34–35
 Bróde Lipót 253, 255
 Bródy Imre 408
 Bródy Zsigmond 259–261, 264–265, 270, 272
 Brunszvik Mária-Terézia 92, 96
 Bugát Pál 113
 Bujanovics Jánosné Koppy Mária 205
 Bujanovics Sándor 162
 Bulyovszky Aladár 272
 Bulyovszky Gyula 259–261, 264–265, 272
 Bulyovszky Lilla 259, 272
 Burchard-Bélaváry család 334
 Burchard-Bélaváry Gusztáv 341
 Burchard-Bélaváry Konrád 332, 334, 341
 Burchard-Bélaváry Rezső 334
 Burucs Kornélia 421–422, 425
 Buzinkay Géza 270, 276
 Bük László 171

C

Cacciari Alajos 51
 Carl August nagyherceg 235
 Charles Darwin 247
 Chorin Ferenc id. 318, 338
 Chyzer Kornél 196, 199
 Cieger András 176–177, 253, 255, 323
 Concha Károly 61
 Crenneville, [Franz Folliot de] 131
 Cristian Réka Mónika 220
 Czárán Antalné Vásárhelyi Eszter 109
 Czartoryski László/Władysław herceg 374
 Czékus Ferenc 103
 Czékus Mártonné Czékus Klementina 97, 102–103
 Czinár Mór Pál 142
 Czinege Szilvia 84–85
 Czintula Antal 176
 Czintula Mihály 172
 Cziráky Jánosné Dezasse Lujza 96, 102
 Czóbel Imréné Vay Éva 95
 Czoch Gábor 194, 199–200
 Czuczor Gergely 41

Cs

Csajányi Melinda 217, 219
 Csáky Albin 262, 271
 Csáky család 67
 Csáky Istvánné Lazánszky Ludmilla 91, 93–94
 Csáky Jánosné Klobusiczky Cornélia 92
 Csanak Dóra → F. Csanak Dóra
 Csányi Sándor 410
 Csapliczky Lilla 50
 Csapodi Csaba 151, 154
 Császka György 140, 147
 Csatskó Imre 113
 Csausz Márton 284–285, 298
 Csehov, Anton Pavlovics 379
 Csekonics János 162, 164
 Csekonics Jánosné Liphay Leona 91, 93, 95, 100, 103, 111, 114
 Csekonics Margit 93
 Csernoch János 148
 Cséry Lajos 168
 Csíbi Norbert 177
 Csíky Antónia 114
 Csíky Jozefa 114
 Csíky József 214
 Csíky Józsefné Kováts Irma Mária 214
 Csíky Manó 114
 Csillag, Ron 423
 Csizmadia Lajos 254–255
 Csontos Dezső 414
 Csontos László 414
 Csorba László 34–35, 150, 154
 Csurgay Árpád 422

D

Dadányi Konstantin 162
 Dalos Anna 399, 403
 Damaszkín család 162
 Damjanich János 114
 Danielik János 50, 57, 59, 144, 151
 Danielik József 48, 50
 Dank Agáp 50
 Danyi Pál 351–352
 Darányi Ignác 174
 Deák Ágnes 119–120, 270, 276
 Deák család 160
 Deák Ferenc 42–43, 47, 57, 126, 144, 167, 171–172, 266, 312
 Deák Zsigmond 231–232
 Degen/Dégen Árpádné Schubert Janka 214–215
 Degen Árpád 214–215, 218, 220
 Degen Gusztáv 214
 Degré Alajos 253, 255

Demény János 400, 403
 Demeter Zsófia 219
 Demján Sándor 409–410, 415–416
 Dercsényi János 165
 Déry Tiborné 392
 Dessewffy Aurél 98, 143, 341
 Dessewffy Emil 42–43, 45–46, 48–49, 52–53, 55, 57–58, 60,
 125–126, 131, 144, 151–152, 183, 310, 321, 329–330
 Dessewffy Emilné Wenckheim Paulina 93
 Dessewffy Ferencné Csáky Alojzia 92
 Dessewffy Gyuláné Sennyey Anna 91–93, 118
 Dessewffy Ilona 108
 Dessewffy Sándor 147
 Detrekői Ákos 418
 Deutsch Bernát 307
 Deutsch József 307
 Deutsch Sidonia 108, 110
 Dézsi Lajos 367, 369
 Dibácsi Miklós 401
 Diescher József 55
 Dill Margit 198
 Dille, Denijs 391
 Discher József 51
 Divald Károly 119–120
 Divald Kornél 60–61, 131–132
 Dobrossy István 34–35, 133
 Dobszay Tamás 34–35, 83, 85, 130, 132, 175, 177
 Domaniczky Endre 84–85
 Domanovszky Sándor 130, 132, 143, 206
 Donát János 90
 Doppel Károly 51
 Dóra Szilárd 310
 Dóra Szilárdné Janitsáry Theonymphia 116
 Doró Katalin 238, 240
 Dósa István 349
 Döbrentei Gábor 24, 29, 33–35, 83–86, 150, 175, 177, 389
 Döbrentei, Elisabeth von 389
 Dömény János 399
 Dragomir, Silviu 378
 Draskóczy Lajos 254–255
 Duka Miklós 47
 Duka Tivadar 285, 298
 Dulánszky Nándor 147
 Dux Adolf 48

E, É

Ebergényi Margit 173
 Eckhart Ferenc 206, 337, 339
 Edl Ferenc 283–284
 Edl Kálmán 284, 298

Eggenberger Ferdinánd 48
 Egri Pál 422
 Egyed Antal 144
 Eichard, Douglas 341, 343
 Eisenberger Amália/Amélie 316
 Ekés László 399
 Éles Henrik 247, 254
 Elischer Boldizsár 235
 Elischer Gyula 235, 237
 Emich Gusztáv 48
 Engel Miksa 261, 267, 273
 Engerth Vilmos 51
 Engesser Mátyás 51
 Enyedi Sándor 175, 177
 Eötvös József 42–43, 47, 52–53, 57, 60, 146, 150–152, 228, 308
 Eötvös Józsefné Rosty Ágnes 95, 104, 112–114
 Eötvös Loránd 28, 131, 171, 266, 269, 272, 313, 319, 332, 341
 Erdei Ferenc 401, 391
 Erdélyi Aranka 177
 Erdélyi János 51
 Erdey László 394
 Erdey Lászlóné Schneer Anna özv. 394, 401
 Erdey-Grúz Tibor 389, 401
 Erdey-Grúz Tiborné 399
 Erdődy Agáta 118
 Erdődy Erzsébet Josephine 50
 Erdődy Franciska 118
 Erdődy Henrika 118
 Erdődy Johanna → Batthyány Zsigmondné Erdődy Johanna
 Erdődy Sándor 50
 Erdős (Engländer) Lajos 401
 Erdős Pál 394, 401
 Érdy János 138
 Éri István 84–85
 Érkövi (Ploetz) Adolf 50
 Ernst Jenő 394
 Erzsébet királyné 211
 Esterházy család 67, 70–71
 Esterházy István 103
 Esterházy Károly 69, 73
 Esterházy Mária 73
 Esterházy Mihály 30, 73, 341
 Esterházy Pál 50, 131, 348, 360
 Everett Hughes 243

F

F. Csanak Dóra 56, 61, 84–85, 399, 403
 Fábri Anna 150, 154, 217, 220
 Fabriczy Kornél 286, 289–290, 299
 Fabriczy Sámuel 290

Fackh Gedőné Pöltenberg Ilona 109, 114
 Fáji Fáy Béláné osdolai Kuun Irma 213, 218
 Falk Miksa 48, 57
 Faragó János 254–255
 Farkas Imre 49
 Farkas István 190, 194, 198–199
 Farkas Mihályné Pápai/Pápay Erzsébet 205
 Faschó Józsefné Majthényi Izabella 109
 Fata Ildikó 154
 Faustmann, Thomas 410
 Fáy András 337
 Fáy Kunigunda 204
 Fedor, Nikolits 47
 Fehér Ferenc 392
 Fehér György 176–177, 253, 255
 Fehér Ipoly Kálmán 229, 230
 Fekete Gézáné 85, 119, 151, 153–154, 175, 177, 197, 199,
 254–255, 300, 302, 341–343
 Fekete István 272, 276
 Fekete Sándor 319
 Felsőbüki Nagy Pál 23, 29, 81, 160, 168
 Felsőbüki Nagy Sándor 168
 Ferdinánd Károly 231
 Ferdinandy Géza 358
 Ferenczy István 53
 Ferenczy Zoltán 379
 Feridun, Mehmed 374–376, 379
 Ferstel, Heinrich 55
 Festetich Györgyné Erdődy Eugénia 94
 Festetics család 67
 Festetics György 29, 73
 Festetics Júlia 73
 Festetics László 33, 73
 Festetics Sándor 367
 Feszty Masa 209
 Flesch Alajos 310
 Flór Ferenc 283–284, 298–299
 FlukFluck Ede 144
 Fodor Ilona 205
 Fodor István 418
 Fogarasi János 50
 Fokasz Nikosz 323
 Fokos-Fuchs Dávid 379
 Fónagy Zoltán 34–35, 83, 85
 Forgách Kálmánné Pongrácz Eleonóra 93
 Forgács Pál 396
 Forgó András 177
 Forgó György 281–282, 298
 Forray Endréné Brunszvik Júlia 91–92, 96, 100, 118

Forster Gyula 262
 Földes Béla 300, 302, 335, 339
 Földváry Elekné Teleki Júlia 108, 111
 Földváry Miklósné Kappel Malvin 110–111, 114
 Fraknoi Vilmos 140, 142–143, 147, 151, 197, 231, 341
 Fráter család 166, 168
 Fráter Jánosné 57, 61, 274, 276
 Friedmann Pál → Simor Pál
 Frivaldszky Imre 113
 Fuchs Rudolf 332
 Fülep Lajos 389

G

Gaal György 238, 240
 Gaál/Gaal Jenő 294–297, 300–302, 319
 Gaál Zsuzsanna 255
 Gábor András 421
 Gábor Eszter 270, 276
 Gál Máté 219
 Galambos Sándor 194, 197, 199–200
 Galgóczy Károly 50, 294, 300
 Gali Máté 366, 369
 Ganz Ábrahám 53, 286
 Garai Imre 238, 240
 Gárdonyi Albert 218–219
 Gárdonyi Géza 217
 Geist Gáspár 373, 379
 Gelléri Mór 187, 196–197, 200
 Gellért Oszkár 400
 Gemmingen Adolfné Batthyány Sarolta 118
 Georgicon, József 224
 Gerevich Tibor 239–240, 274, 276
 Gergely XVI. 231
 Gergely András 85, 130, 132
 Gergely Jenő 324, 369
 Gergely Pál 272, 276, 361, 364–369
 Gerliczy Félixné Kornis Alojzia/Alojza/Lujza 100, 103, 112
 Gerliczy Vincéné/Vinczéné Sztankovánszky Erzsébet 100, 102,
 110, 112
 Gerő Ernő 399
 Gévay Antal 161
 Ghyczy Ida 114
 Ghyczy Kálmán 167
 Gillming Ferenc 317–318
 Girk György 49
 Gladys Vanderbilt 374
 Glatz Ferenc 276, 342–343, 408–410, 414–417, 421–423, 425
 Glück Frigyes 319
 Glück Jenő 57, 61

Gócsáné Moró Csilla 176–177
 Goethe, Johann Wolfgang 235, 270, 276
 Gogolák Lajos 319, 322–323
 Goldziher Ignác 376
 Gombocz Zoltán 143, 376
 Gonda Imre 133
 Gorove Antalné Ullmann Terézia 110, 114
 Gorove István 50, 168, 170
 Gorove Károly 165
 Gorove Lajos 165
 Gorove László 165
 Gorove Lászlóné Rác Mária 96
 Gosztanyi Alajosné Kopauer Amália 111
 Gosztanyi család 113
 Gosztanyi Paula 111
 Gottdank Tibor 299, 302
 Gottsmann, Andreas 85, 132
 Gömöry Jánosné Ragályi Róza 110
 Göndöcs Benedek 50
 Göndöcs Rudolf 50
 Görgei Artúr 51, 58, 79, 103, 285
 Görgei Artúrné Aubouin, Adèle d' 109, 111, 114
 Görgei Bertha 108–109, 111, 114
 Görgei István 272
 Görgey Gusztáv 171–172
 Görgey István 51
 Gózszy Zoltán 177
 Gracza György 58, 61
 Grasselly Gyula 414
 Groedel Ármin 315–316
 Groedel Paula 315
 Groszmann Zsigmond 321, 323
 Gruber György 144
 Grünbaum Márk 47
 Gschwindt Mihály 50

Gy

Gyáni Gábor 154, 181, 194, 200, 276
 Gyánti István 200
 Gyarmathy Sándor 170
 Gyertyánffy Dávidné Karátsony Vilma 96
 Gyertyánffy Eötvös József 233
 Gyertyánffy István 233
 Gyires Klára 420
 Gyires Tibor 420
 Győrffy Miklós 276
 György Aladár 331
 Győry Felice 96
 Győry Irma/Mária 96

Győry lányok 96
 Győry Terézia 96
 Gyulai Pál 209, 261–262, 265–266, 269–273, 276, 336
 Gyulay Lajos 50
 Gyürky Ábrahámné Orczy Sarolta 93, 95, 100, 102
 Gyürky Pálné Vay Erzsébet 93, 97, 100, 102

H

H. Boros Vilma 239–240
 Haas Mihály 49
 Hablawetz Franciska 81
 Habsburg-dinasztia 67
 [Habsburg–Lotaringiai] Albrecht főherceg 125, 128, 130
 [Habsburg–Lotaringiai] Ferdinánd főherceg 123, 125
 [Habsburg–Lotaringiai] Ferdinánd V. 125–126, 128, 131–132, 138
 [Habsburg–Lotaringiai] Ferenc (Ágost) főherceg 128
 [Habsburg–Lotaringiai] Ferenc I. 41, 123, 125, 128–130, 132, 160
 [Habsburg–Lotaringiai] Ferenc József 78, 125–128, 132, 166, 311
 [Habsburg–Lotaringiai] Frigyes főherceg 230
 [Habsburg–Lotaringiai] József (Antal) főherceg → [Habsburg–Lotaringiai] József főherceg, nádor
 [Habsburg–Lotaringiai] József (Károly) főherceg 127
 [Habsburg–Lotaringiai] József Ágost főherceg 127–129, 132
 [Habsburg–Lotaringiai] József főherceg, nádor 24, 74, 123, 125, 127–128, 130, 138, 373
 [Habsburg–Lotaringiai] Károly főherceg 125, 128, 130
 [Habsburg–Lotaringiai] Károly IV. 127, 128
 [Habsburg–Lotaringiai] Miksa I. (mexikói császár) 126–127
 [Habsburg–Lotaringiai] Rudolf főherceg, trónörökös 78, 127
 Háday Ferencné Osztróvszky Franciska 110
 Hadzimihajlo-Sissányi család 175
 Haidecker Sándor 268
 Hajdú Imre 170, 249
 Hajdu Tibor 400
 Hajnal István 206, 217, 253, 255
 Hajnik Károly 46–47
 Hajós József 337
 Halász Ilona 419
 Halász Livia Margit 419, 423
 Halász Sándor 324
 Halmos Károly 253, 255
 Hamer János → Hamernyik János
 Hamernyik János 190–192, 198
 Hanák Péter 299, 302
 Hankiss Elemér 398
 Haraszti György 272, 276

Harkányi Frigyes → Koppely Frigyes
 Harkányi György 359
 Harkányi János 359
 Harkányi Károly 316, 322
 Harmat Zsigmond 300, 302
 Harmathy Attila 421
 Harrits, Gitte Sommer 253, 255
 Hartleben Adolf 144
 Hartleben Konrád 48
 Hatzel család 189
 Hatzel Márton 188–189, 194, 197
 Hauser Arnold 390, 400
 Hauszmann Alajos 57
 Haynald Lajos 139–140, 147, 151
 Heckenast Gusztáv 44, 47, 57, 261–262, 270
 Hegedűs Gyula 274
 Hegedűs/Hegedűs Lóránt 173, 247, 273, 301–302, 335, 339,
 342, 367
 Hegyaljai Kiss Géza 176–177
 Heller Ágnes 392
 Heller Ágost 239–240
 Heller Farkas 339
 Helmeczy Mihály 90
 Hendrey Ferencné Bíró Éva 109
 Hendrey Pálné Blázsy Amália 109–110
 Henszlmann Imre 53, 55
 Hentsch család 195
 Herczeg Ferenc 319
 Herczeg Ignác 173
 Herder, [Johann Gottfried von] 235
 Hermann Imre 395, 401, 403
 Hermann Irén 423, 425
 Herz Viktor 318
 Herzfelder Izidor 313
 Herzfelder Izidorné özv. 313, 321
 Hessky, Orsolya 130, 132
 Hetényi Ede 401, 403
 Hidasy Kornél 147
 Hidvégi Violetta 56, 61
 Hild József 41
 Hild Márta 300, 302
 Hills, Ben 422, 425
 Hinka Ilka 110
 Hinka József 144, 245
 Hirschler Ignác 51, 59
 Hites Sándor 83, 85
 Hodinka Antal 143
 Hoffmann Edith 291
 Hoisty Sándor 266

Hoitsy Pál 259–262, 266, 270, 274
 Holczer Miklós 284, 298
 Hollán Ernő 113, 286, 288–289, 299
 Hollán Ernőné Békeffy Antónia 114
 Holló Barnabás 332
 Hollós László 228
 Hollósy Kornélia 211
 Horányi Károly 217, 220
 Horn Dezső 400
 Hornig Károly 147
 Hornyánszky Gyula 262
 Hornyánszky Viktor id. 270
 Hornyánszky Viktor ifj. 261–262, 271
 Horrhy Katalin 113
 Horthy Miklós 209, 260, 340
 Horváth Boldizsár 246–247, 253, 255
 Horváth Cyrill 50
 Horváth István 154
 Horváth József 194, 200
 Horváth László 240, 368, 421
 Horváth Mihály 147, 197
 Horváth Sándor 132
 Horváth Simon 167
 Hőgyes Endre 299, 302
 Hölvényi György 154
 Hrabovszky Dávid 165
 Hubay Ede 209
 Hummel Antalné Kendelényi Terézia 110
 Hunfalvy Pál 250
 Hunyadi Mátyás 197
 Hunyady Lászlóné Csáky Sarolta 93
 Huszár Ilona 210

I

Igric [Tábori Róbert] 218
 Ilonszki Gabriella 253, 255
 Ilyés Gábor 197
 Illyefalvi I. Lajos 195, 200
 Inkey Imre 161
 Inkey Zsigmondné Batthyány Antónia 111, 114
 Ipolyi Arnold 139, 141, 143, 147, 151
 Irinyi József 47
 Italo Santelli 210

J

Jakab Elek 270, 276
 Jakab Réka 196
 Jakabffy Gergely 170
 Jakabffy István 171–172

Jakó Zsigmond 206, 408
 Jancsó Elemér 270, 276
 Jankovich Béla 296–297, 300–301
 Jankovich család 161
 Jankovich Miklós 161
 Jankovich Béláné Balogh Adél 111
 Jankovich Mária → Bajzáth Vilmosné Jankovich Mária
 Jánossy Ferenc 392–393, 400
 Jánossy Imre 400
 Jászay Sámuel 171–172
 Jekelfalussy József 336
 Jekelfalussy Vince 146, 152
 Jendrássik Jenő 299, 302
 Jermy Tibor 420
 Jermy Tiborné 420
 Jerney János 165
 Jeszenák Jánosné Forgách Aloisia 50
 Jókai Mór 47, 259, 261–262, 270–272
 Jolsvai András 34–35
 Jósika Sámuel 50
 Józan Miklós 148
 Justh Gábor 161

K

Kacsóh Pongrácz 228
 Kajdácsy István 283–284, 298–299
 Kajdi Imre 57
 Kákosy László 398
 Káldy Miklós 170
 Kállay család 166, 168
 Kállay Ferenc 129
 Kállay Istvánné Blaskovich Amália 95, 97, 100, 110–112
 Kandó Kálmán 286, 288, 290, 297, 299
 Kanitz Mózes Löbl 308
 Kanizsay Károly 143
 Kapolyi László 420
 Kappel Emilia → Lónyay Menyhértne Kappel Emilia
 Kappel Frigyes 102
 Kappel lányok 108, 110–111
 Kappel Malvin → Földváry Miklósné Kappel Malvin
 Kapronczay Károly 302
 Karácsonyi János 168
 Karacsy Kelemenke 114
 Karacsy Melanie 114
 Karády Viktor 181, 194, 200
 Kárász Anna 170, 172, 204
 Kárász Benjámin 204
 Kárász Borbála 204
 Kárász István 204

Kárász Katalin 204
 Kárász Miklós 204
 Kárász Pál 204
 Karátson Antalné Karátsonyi Rebi 95
 Karátsonyi Adrienne 95
 Karátsonyi Bogdán 95
 Karátsonyi Guidó 77–78
 Karátsonyi Guidobaldina 95
 Karátsonyi Guidóné Marczibányi Mária 77, 91, 100, 103, 112–113
 Karátsonyi Katalin 95
 Karátsonyi Lajosné Starhemberg Aloisia 95
 Karátsonyi László 167
 Karátsonyi Lászlóné Kiss Franciska 95, 97, 100, 103
 Karátsonyi Leopoldina 95
 Karátsonyi Melanie 95
 Kardos László 396
 Károlyi Alajos 70
 Károlyi Árpád 143
 Károlyi család 67–68, 70–71, 83
 Károlyi Edéné Kornis Clarissa 100, 103
 Károlyi György 23–25, 28, 30–31, 34, 53, 58, 70–72
 Károlyi Györgyné Zichy Karolina 117
 Károlyi István 48, 70, 72
 Károlyi Lajos 48, 70, 72, 211
 Károlyi Lajosné Széchenyi Hanna 70, 210–211, 213, 218
 Károlyi László 367
 Károlyi Tibor 341
 Kassák Lajos 389
 Kassalik Ferenc 51
 Katus László 133, 178
 Kaufmann Dávid 149
 Kautz Gyula 144, 294–296, 300, 317, 335–337, 341–342
 Kazal János 421
 Kazinczy Ferenc 49, 52–53, 89–90, 213, 251, 270
 Kazinczy Gábor 158, 165, 167, 173, 251
 Kazinczy Ottilia 100, 102
 Kégl György 48
 Kégl Sándor 376
 Keglevich Gyuláné Orczy Georgina 112
 Keglevich István 50
 Keglevich János 74
 Keglevich lányok 112
 Keglevich testvérek 111
 Kelecsény Ágnes 239–240
 Kelecsényi család 176
 Kelemen Elemér 239–240
 Kelemen László 187
 Kelemen Magdolna 187

- Kelemen Miklós 239–240
 Kelen Ida 211
 Keller Emil 48
 Keller Márkus 238, 240
 Kemény Nándorné Drucker Irma 111
 Kemény János 206
 Kemény Mária 60–61
 Kemnitzer Károly 114
 Kempelen Béla 175, 177, 217–218, 220, 324, 342–343
 Kenyeres Ágnes 177, 200, 256, 402
 Kenyeres Sándor 417–418
 Kerekesházy József 388, 399
 Kerényi B. Eszter 152, 154
 Kéri Katalin 217, 220
 Kerpely Kálmán 390
 Keszlerffy Antal 171
 Keszthelyi Lajos 423, 425
 Keviczky László 421, 423
 Kézdiszentléleki Kovács Gyula 214
 Kiefer Ferenc 421
 Kinsky Eugénne Dadányi Iphigénia 95, 102
 Király István 176
 Királyi Pál 48
 Kirkup, James 422, 425
 Kis János 270
 Kisfaludy Károly 53, 79, 89
 Kisfaludy Sándor 53
 Kiss Antal (ittebei) 162
 Kiss Ernő 95, 114
 Kiss Károly 90
 Kiss Márton 299, 302
 Kiss Pál (nemeskéri) 166
 Kiss Pálné Csapó Ida (nemeskéri) 166
 Kiss Zsigmond 176, 217, 220
 Kissné Budai Rita 154
 Klapka György 103
 Klauzál Gábor 170, 172
 Klebelsberg Kuno 149, 350, 363, 423
 Klement Judit 321–323, 341, 343
 Klemm Antal 149
 Klenze, Leo 55
 Klestenitz Tibor 152, 154
 Klobusiczky Jánosné Szirmay Regina 93
 Klug Lipót 387, 399
 Kmety György 114
 Knauz Nándor 50
 Kniezsa István 143
 Knopp András 400
 Kóczán Ferenc 171
 Kóczán Józsefné Puky Franciska 102, 112, 114
 Kodály Zoltán 390
 Kodály Zoltánné Sándor Emma 390
 Kollarcsik István 49
 Kolmár József 48
 Kolossváry József 170
 Kolossváry Sándor 161
 Kolowrat, [Franz Anton von] 123
 Komját Aladár 389
 Komját Irén 389
 Komlós Aladár 270, 276
 Komlóssy Pál 422
 Kondicsné Kovács Éva 84–85
 Konrád Miklós 320, 323, 341, 422
 Kónya Albert 394
 Kónya Sándor 33–35, 56, 61, 83–84, 86, 131–132, 152, 154, 218, 220, 254–255, 367, 369, 399–400, 403
 Kónyi Hugó 261, 266
 Kónyi Manó 266
 Kopácsy József 138
 Koppány Ferenc 47
 Koppely Frigyes 355
 Koppely Fülöp 322
 Koppely György 355
 Koppely János 355
 Korach Mór 389, 399
 Korányi Erzsébet 389, 399
 Korányi Frigyes 389
 Korányi Sándor 389
 Korhecz Papp Zsuzsanna 84, 86
 Kornfeld Móric 319–320, 322
 Kornfeld Zsigmond 319, 322
 Kornis Gyula 203
 Kornis Zsigmondné Győrffy Bertha 100, 102
 Korsósne Delacasse Krisztina 253, 256
 Kosáry Domokos 175, 177, 366, 407–408, 413, 420–421
 Kossuth Lajos 95, 146, 170, 188, 249
 Kosztolányi Dezső 206
 Kovács Józsefné Nedeczky Mária 97, 100, 103, 112, 114
 Kovács Endre 178
 Kovács Ferenc 172
 Kovács Henriett 35
 Kovács M. Mária 253, 256
 Kovács Miklós 144
 Kovács Zsigmond 147, 268
 Kovács-Sebestyén Endre 285, 298
 Kovács Dániel 218, 220
 Kozák Péter 270, 275, 402
 Kozma Andor 148, 231

Kölber Alajos 143
 König Gyula 274
 Königsegg Andor 109
 Königsegg Andorné Vásárhelyi Gizella 109
 Königsegg-Aulendorf Gusztávné Csáky Gizella 93–94
 Köpeczi Béla 420
 Köpeczi Béláné Bölcskei Edit 420
 Körmendy Kinga 35, 351–352
 Környey Béla 274
 Körösényi András 412, 416, 422–423, 425
 Kőrösi Csoma Sándor 285
 Kőrössy Flóra 205–206
 Kőrössy Lajos 205
 Kőrössy László 205–206
 Kövér György 34–35, 150, 154, 270, 276, 320–321, 323, 341–343
 Kövesligethy Radó 208
 Králik Lajos 254, 256, 395
 Krasznay család 166, 168
 Krausz Lajos 317, 322
 Krausz Mayer 315, 317
 Kray Amália 93
 Kray Jánosné Wenckheim Mária 93, 118
 Kremsner Jenő → Rákosi Jenő
 Kroó András 277
 Kubinyi Ágoston 113–114
 Kubinyi család 113
 Kubinyi Ferenc 50, 170
 Kubinyi Jolán 108, 113
 Kugler Henrik 273
 Kugler János 267, 273
 Kugler Mihály 261, 267, 273
 Kujbusné Mecsei Éva 197, 200
 Kulcsár Kálmán 396, 398, 402
 Kult László 200
 Kumlik Emil 175, 177
 Kunos Ignác 376
 Kunszt József 146
 Kurucz György 34–35, 84, 86
 Kutas László 401, 403
 Kútfalvi Oszkár 270, 272, 276
 Kuti Éva 401, 403
 Kuun Géza 213
 Kuun Lászlóné Gyulay Constantia 95, 100, 102
 Külkey Henrik 183

L

Labádi Gergely 277
 Laczkó Krisztina 240

Laczó Ferenc 343
 Laffert Antalné Kontz Mathilde 104
 Lakatos Adél 150–151, 154
 Lakatos Andor 151, 154
 Lakatos Ernő 253, 256
 Lakatos Valter 131
 Lakos Katalin 392, 400
 Laky Adolf 192, 194, 198
 Laky Károly 192, 198
 Lamberg, Franz 94, 118
 Landau Horác/Landau, Horace de 373
 Landgraf Ildikó 399, 403
 Láng Ignác 249
 Láng István 396, 398
 Láng Lajos 253, 256
 László Ferencné Szücs Jozefa 96
 Latinovits Lajosné Somssich Mária 96, 102
 Latinovits-Gyelmis Cecília 204
 Latorcai Csaba 150, 154
 Lázár Andor 247
 Lechner Károly 282, 285, 298
 Lederer Ábrahám 233, 234
 Lehr Albert 190, 231
 Leiningen-Westerburg Károly 111, 114
 Lendvai Miklós 57, 61, 175, 177
 Lendvay Mártonné Hivatal Anikó 111
 Lendvich Mária 111
 Lengyel Géza 215, 220, 270, 277
 Lengyel Menyhért 322, 324
 Lengyel Zoltán 319
 Lenhossék József 299, 302
 Leopold Kornél 319
 Lévai András 420
 Léway Henrik 311
 Ligeti Lajos 389, 394, 399, 401
 Liljegren, Andreas 253, 256
 Lippe-Schaumburg Adolf 50
 Lipták Dorottya 131–132, 270–271, 276–277
 Liphay Antal 111
 Liphay Antalné Almay Gizella 111, 113–114
 Liphay Béla 111
 Liphay Béláné Mack Amália 111, 114
 Liphay család 111
 Liphay Endre 176–77
 Liszt Ferenc 139
 Lisztes Nikolett 351–352
 Lo Presti Árpád 78–79
 Lo Presti Lajos 79
 Lóczy Lajos 211

Lonkay Antal 48
 Lonovics József 49, 56, 144, 146, 152
 Lónyay Gábor 95, 102, 167
 Lónyay István 315
 Lónyay Menyhért 79, 167–168, 284, 295, 299–300, 302
 Lónyay Menyhértné Kappel Emilia 100, 102, 110–112, 114
 Lónyay Sándor 315
 Lónyay Sándorné ifj. 218
 Loránt József 49
 Lorber György 48
 Lotz Károly 268
 Lovassy Ferenc 171–172
 Lovász László 407, 412
 Lönhart Ferenc 147
 Luby Karolina → Bánhidy Albertné Luby Karolina
 Lukács György 210, 319, 391–393, 400
 Lukács József 210, 319
 Lukács László 296
 Lukács Mór 171–172
 Lukinich Imre 206, 218, 220, 358, 363
 Lumniczer Sándor 299, 302
 Luzsénszky Franciska 93
 Lyka Károly 218, 220

M

M. Kondor Viktória 271, 276
 M. Szabó Miklós 131, 133
 Madách Imre 166
 Madarassy-Beck Miksa → Beck Miksa
 Madarász Aladár 341, 343
 Madarász András 310
 Magyar Jenő 415
 Magyar József 415, 423
 Magyar Mihály 195, 200
 Magyary Géza 262
 Mahler Ede 226–227
 Maizner János 299, 303
 Majláth Béla 35, 85
 Majláth Györgyné Prandau-Hilleprand Stefanie 113
 Majthényi Alajosné Szeleczyk Mária 113
 Majthényi Antal 49
 Majthényi Pálné Beniczky Mária 96
 Makkai Sándor 206
 March, Ernst 56
 Marciányi György 218, 220
 Marczibányi Antal 170
 Marczibányi Antalné Bánóczy Mária 96
 Marczibányi család 159
 Marczibányi Imre 159

Marczibányi István 159
 Marczibányi Lajos 160, 165
 Marczibányi Mária → Karátsonyi Guidóné
 Marczibányi Mária
 Margócsy József 197, 200
 Mária Terézia 79, 338
 Marjai József 396
 Markó László 421
 Márkus György 400
 Márkus Mária 198
 Markusovszky Sámuel 195, 200
 Marosi Ernő 414
 Marschalkó Leóné Roykó Julia 113
 Márta Ferenc 400
 Martinelli Antalné Rupp Eleonóra 110–111
 Martinelli Antónia 111
 Márton József 214
 Márton Mária 214
 Martos Ferenc 401
 Matkovics Albertné Rhédey Anna 100, 103
 Matlekovits Sándor 220
 Matolcsi Réka 253, 255–256
 Mauks Jozefina 90
 Mayer János 183, 195
 Mayer, John George → Mayer János
 Mázi Béla 35, 59, 131, 133, 151, 154, 367–369
 Mechwart András 286, 289–290, 297, 299
 Mednyánszky család 160
 Mednyánszky Dénes 160
 Mednyánszky László 394
 Melè, Domènec 341, 343
 Mentényi Klára 369
 Meskó Attila 414, 423
 Meskó Dénes 247
 Mészáros Imre 50
 Mészáros Lajos 254, 256
 Meszlényi Gyula 147
 Meszlényi Lajos 313
 Meszlényi Márton 170
 Metternich, [Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von] 123, 125
 Metykó Béla 239–240
 Miklós György 417
 Miklós Györgyné Jablonszky Annamária 417, 423
 Miklós László 217, 220
 Miklós Péter 151, 154
 Mikszáth Kálmán 78, 272, 277
 Miletz Kálmán 47
 Mocsonyi Györgyné Somogyi Ilka 96
 Mocsonyi János 162

Mohar László 418
 Mohar Lászlóné Sóti Borbála 418
 Molnár Andrea 239
 Molnár Jánosné Sztrokay Lujza 116
 Molnár Kálmán 227–228
 Moravcsik Gyula 143
 Mosánszky Zsuzsanna 313
 Motesiczky János 160
 Munk Gábor 415
 Munk, Peter 415–416, 423
 Munkácsi Krisztina 366
 Munkácsy Mihály 139, 268, 273
 Murányi Ignác 170
 Mutschenbacher Alajos 50

N

Nádasdy Ferenc 207
 Nádasdy Lipótné Forray Júlia 91–92, 95–97, 100, 102
 Nádasdy Tamás 207, 217
 Nádasdy Tamásné Wenckheim Mária 206–207, 217
 Nadler János 48
 Nádor Jenő 379
 Nagy Imre 389, 400
 Nagy Imre Gábor 176–177, 190, 195, 198–200
 Nagy Iván 84, 86, 175–177
 Nagy Lajos 178, 195, 199
 Nagy Mihály 238, 240
 Nagy Sándor 196
 Nagy Zoltán 85
 Nagy Zsolt 303
 Nákó család 164
 Nákó János 164
 Nákó Jánosné Vuchetich Anasztázia 107, 113
 Nákó Kálmánné Gyertyánffy Bertha 94, 96
 Nalácz József 158
 Nánay Mihály 131–133
 Návay család 167
 Návay Irma 111
 Návay Tamásné Almásy Anna 102
 Navratil Ákos 342
 Navratil Szonja 253–254, 256
 Nedeczky Ágnes 100, 112
 Nedeczky Karolina 170
 Nehiba János 146
 Neumayer család 196
 Neumer Katalin 276
 Ney Ferenc 196–197, 200
 Niczky János 76
 Niederhauser Emil 130, 133

Niedermüller Péter 270, 277
 Nikolics család 162
 Novák Ádám 369
 Nóvé Béla 402–403
 Nyers Rezső 389

O, Ö

Odescalchi Gyuláné Degenfeld Anna 91–92, 94–95, 103
 Oláh György 420
 Oldershausen Wernerné Zichy Paulina 93
 Oltványi Ambrus 178
 Oltványi Pál 143, 151
 Opauszki István 422
 Oplatka András 34–35, 83, 86
 Orczy Béla 313
 Orczy család 249
 Orczy Istvánné Lipthay Ágota 93
 Orczy Józsefné Pejacsevich Franciska 93
 Orczy Kamilla 112
 Orczy Lászlóné Müller Magdolna 112–113
 Orczy Lőrincné Batthyány Terézia 93, 111
 Ordódy István 171–172
 Orlai Petrich Soma 51, 53, 89
 Ormódy Vilmos 171–172, 316, 322
 Ormos Zsigmond 176–177
 Orosdy Fülöp 319
 Ortutay Gyula 390, 399
 Ortway Tivadar 230
 Oszterhuber Ágoston 171–172
 Östör József 34–35

P

Pach Zsigmond Pál 34, 133, 199, 277, 324
 Padányi József 299, 302
 Pajkossy Gábor 130, 133
 Pajor István 168
 Pákh Albert 48
 Pál Judit 130, 133
 Palásthy Géza 172, 176
 Pálffy Antalné Kaunitz-Rietberg Leopoldina 94
 Pálffy család 67
 Pálffy Ferenc 73
 Pálffy Pálné Károlyi Geraldina 91, 93–94
 Pálkás József 422–423
 Pallavicini Ede 274
 Palló Sándor 51
 Pálmány Béla 84, 86, 150, 154
 Pálóczi Horváth Simon 167
 Pannonhalmi Kálmán 421–423, 425

- Pánthy Endre 147
 Pap József 58, 61
 Pápay Sámuel 161
 Papp Barbara 217, 220
 Papp Ferenc 218, 273
 Papp Gábor György 84, 254, 270, 272–273, 341, 368–369
 Papp Klára 369
 Papp Viktor 253, 256
 Pásztor Emil 239–240
 Patrubán Antalné Gyertyánffy Terézia 108, 110, 113
 Pauler Gyula 197
 Pauler Tivadar 50
 Pauncz Rezső 414
 Payr Sándor 175, 177
 Pázmándy Dénesné Domonkos Lília 94, 102
 Pázmándy Dénesné Pély Nagy Teréz 94, 167
 Pázmány Péter 142
 Péchy Blanka 393
 Péczeli József 158, 164, 228
 Peitler Antal 147
 Pejácsevich Márkné Bethlen Hermina 93
 Pejácsevich Pálné Hilleprand-Prandau Albina 93
 Pekár Imre 286, 288–290, 299
 Pekár Zsuzsa 299–300, 303
 Pelliott, Paul 378
 Pelyach István 35, 85
 Pénzes István 299–300, 303
 Perczel Gizella 114
 Perczel Sándor 50
 Perger János 98
 Perlaky Dávid 165
 Perlaky Kálmán 374
 Perlaky Károly 161–162
 Pesky József id. 51, 144
 Pesty Frigyes 47–48
 Péterffy Gergely 219
 Peti Józsefné Váli Mari 114
 Pető Andrea 217, 220
 Petőfi Sándor 226, 388
 Petrich Soma 144
 Petrovics Elek 262
 Petz Gedeon 143
 Pillich Lajos 421
 Pintér Jenő 230–231, 270, 277
 Pintz János 420
 Piusz VII. 138
 Podmaniczky Árminné Keglevich Emma 108, 112–113
 Podmaniczky család 113
 Podmaniczky Frigyes 50
 Podmaniczky Géza 207–208
 Podmaniczky Gézáné Degenfeld-Schonburg Berta 207–209
 Podmaniczky János 366
 Podmaniczky László 112
 Podmaniczky Lászlóné Sréter Malvina 108, 112–113
 Podmaniczky Levente 112
 Podmaniczky Leventéné Podmaniczky Magdolna 108, 112
 Podmaniczky Zsuzsanna 355, 359, 361, 364, 366
 Polányi Mihály 421
 Pollack Márk 308, 320
 Pollák Henrik 314
 Pollák Jakab 314–315
 Pólya Jakab 335–336
 Pólya József 186, 196
 Pongrácz Sándor 218, 220
 Pongrácz Terézia 160
 Ponori Thewrewk József 34–35
 Poór Imre 284, 299, 303
 Popovics Sándor 296–297, 300–301
 Pór (Bauer) Antal 144
 Posch Dezső 251
 Posner Károly Lajos 48, 373, 379
 Pótó János 369, 399, 403
 Praznovszky Mihály 60–61
 Prékopa Andrásné Széchenyi Kinga Irma 420
 Prékopa Judit 420
 Prékopa Monika 420
 Prónay Albert 42
 Prónay család 113
 Prónay Gáborné Podmaniczky Karolina 108, 112
 Prónay Gáborné Podmaniczky Sarolta 113
 Prónay Ida 96, 108, 112–113
 Prónay Róza 108, 112–113
 Pserhofer Zsófia 108, 110
 Pukánszky Béla 196, 200, 206
 Puky Miklós 102
 Pulszky Ferenc 272
 Pulszky Károly 60–61
 Pungor András 420
 Pungor Ernő 420
 Pungor Katalin 420
 Pungorné Horváth Tünde 420
 Purgly Jánosné Friebeisz Emilia 109
 Purgly Jánosné Vásárhelyi Ilona 109
 Purgly László 206
 Puteáni Károlyné Batthyány Ilona 118
 Püski Levente 131, 133, 270, 277, 369
 Pyrker János László 138

R

R. Várkonyi Ágnes 131, 133, 183, 195, 238, 240, 271, 277
 Rácz Aladár 399
 Rácz Aladárné 389, 399
 Ráday Pál 157
 Rados Jenő 56, 61
 Radvánszky Antalné Podmaniczky Mária 108, 112, 114
 Radvánszky család 113
 Rákosi Jenő 259–262, 264–268, 270–271, 273, 277
 Rákosi Mátyás 210
 Rakovszky István 50
 Ranolder János 49
 Rásonyi Nagy László 378
 Ráth Károly 114, 247
 Ráth Mór 272
 Rath, Paul 199
 Ratkó Celesztin 190
 Rátz Rozália 198
 Ravasz László 148
 Réczey Imréné Martinelli Antónia 110–111
 Redl Imréné Széchen Malvin 118
 Reiszig Ede 217, 220
 Rejtő István 277, 399
 Rerrich Engelbert 50
 Reseta János 226
 Réti Endre 389
 Réti Endréné 399
 Révai Miklós 25, 33, 35, 158
 Révai/Révay Simonné Tajnay Ilona 96, 108, 110, 112, 114
 Révay Erzsi 96
 Révay Gizella 96, 112, 114
 Révay József 271, 277
 Reztsek Antal 147
 Rezsabek Nándor 238, 240
 Rhédey Lajos 167
 Rhédey lányok 100
 Rhédey László 167
 Riedl Frigyes 232
 Ries/Riesz Cecília 312
 Ritter, Johann Christoph 182, 195
 Ritter, Wilhelm Hector 182, 195
 Rokken Ferenc 56, 60–61
 Rokolya Gábor 253–254, 256
 Roosevelt, Franklin D. 399
 Rosenfeld József → Rózsay József
 Roscher, Wilhelm 294
 Rosty Ágnes → Eötvös Józsefné Rosty Ágnes
 Rottenbiller Alajos 186
 Rottenbiller Lipót 51

Rotter család 196
 Royko, Andreas Samuel 182, 194–195
 Rózsa György 399–400
 Rózsafalvi Zsuzsanna 272, 277
 Rózsay József 283–284, 298–299, 303
 Röck Szilárd 249–250, 254
 Rubinek Gyula 369
 Rubint Dezső 132
 Rudai Rezső 253, 256
 Rudics József id. 79
 Rudics József ifj. 79–80
 Rudnay Józsefné Veres Szilárda 108, 114
 Rusznyák István 389–390, 399–400

S

Sáfrán Gyöngyi 276
 Saks, Mike 256
 Samassa József 147
 Sámuel Alajos 142
 Sándor Dénes 271, 276
 Sándor István (szlavniczai) 33, 160
 Sándor István 276
 Sansovino, Jacopo 56
 Sárközi Zoltán 341, 343
 Sárneczky Krisztián 217
 Sarnyai Csaba Máté 150, 154
 Sárváry Márta 176–177
 Sárosi László 401
 Sasakawa, Ryoichi 408, 413
 Sasfi Csaba 196, 199–200, 238
 Sass Tibor 423, 425
 [Savoyai] Mária Anna 128
 Say Móric 50
 Schatz, Oliver 410
 Schedel (Toldy) Ferenc/Ferencz 42–43, 49, 56–57, 60–61, 84,
 86, 125, 130, 228, 238, 240, 271, 277, 320, 324
 Schedel Ferenc → Schedel (Toldy) Ferenc/Ferencz
 Schedius Lajos 98
 Scher Tibor 399
 Schey Frigyes 310
 Schiller József 273, 277
 Schiller, [Johann Christoph] Friedrich 235, 270, 277
 Schlauch Lőrinc 147
 Schmall Lajos 196–197, 200
 Schmidt József 218, 220
 Schneider József 313, 321
 Schneider Zsuzsanna 321
 Schossberger Saje Wolf/Simon Vilmos 313
 Schossberger Zsigmond 313, 321

Schöpflin Aladár 200, 271, 277
 Schreiber Ignác 317
 Schubert Ármin 215
 Schuster Konstantin 147
 Schvarcz Gyula 113
 Schwanfelder család 196
 Schwartz Ferenc 285
 Scitovszky János 49, 58, 141, 144
 Sebastiani József 171–172
 Sebestyén László 220
 Sebők Marcell 177
 Semmelweis Ignác 51, 144
 Semsey Andor 171–172, 341
 Semsey Jenőné Csáky Irma 92
 Semsey Lajosné Szemere Klára 92
 Sennyey Károlyné Nádasdy Erzsébet 92
 Serbán János 342
 Seregi Géza 44
 Sesztina Lajosné Beőr Julia 110
 Simon Anna 369
 Simon Katalin 298, 303
 Simon Melinda 271, 277
 Simon Zoltán 197, 200
 Simon Vilmos → Schossberger Sája Wolf
 Simon-Szabó Ágnes 277
 Simonyi Károly 416–417, 423
 Simonyi Lajosné Königsegg-Rothenfels Julianna 95, 109, 114
 Simonyi, Charles 416–417
 Simor János 49, 139, 141, 146–147, 151, 211
 Simor Pál 415
 Simor Pálné Magyar Ibolya 415, 423
 Sina György 310
 Sina Simon 44–45, 56–57, 76, 125, 146, 308, 310, 320
 Sipos Balázs 217, 220, 270, 277
 Sipos István 421
 Sisa József 60–61
 Sissányi lányok 107, 111
 Sissányi Miklós 175
 Smith, Clifford 421
 Solt Ottilia 402
 Solymosi Frigyes 412, 422
 Somfai László 400, 403
 Somody Imre 408, 421
 Somogyi Antalné Tóth Cesara 114
 Somogyi Éva 131, 133
 Somon Julianna 52
 Somorjai Lehel 130, 133
 Somssich Imre 51
 Somssich József 51

Somssich Lőrinc 51
 Somssich Pál 51
 Soós Ágostonné Luzsénszky Amália 110, 114
 Soós Kálmán 49
 Soós Pongrácz 49
 Soros György 395–396, 402, 408
 Sóti Zoltán 418
 Sóti Zoltánné Swoboda Angéla 418
 Sövény Mihály 84, 86
 Spiszár János 51
 Staffenberger Alajos 184–187, 194–196
 Staffenberger család 185–186, 195
 Staffenberger, Alois → Staffenberger Alajos
 Staffenberger, Aloisia 186, 196
 Staffenberger, Barbara 195
 Staffenberger, Georg 196
 Staffenberger, Johann 185, 195–196
 Staffenberger, Johann Nepomuk 186, 196
 Staffenberger, Joseph 185, 196
 Staffenberger, Stephan 185–186, 195–196
 Staffenberger, Theresia 196
 Staud Géza 217, 220
 Stein Aurél 14, 59, 234, 239, 374, 387–388, 399
 Stein Náthán 59
 Steiner Emma 313
 Steiner Fülöp 147
 Steinert Ágota 277
 Stickler, Matthias 130, 132–133
 Stipta István 253, 256, 351–352
 Stockinger Móríc 47, 49
 Stoll Ernő 235
 Strobenz Károlyné Ráth Jozefina 108, 110, 114
 Stróbl Alajos 211, 332
 Stüler, Friedrich August 55
 Stüler, Friedrich August 55–56
 Sugár István 150, 154
 Sulyok Móríc → Stockinger Móríc
 Sulyok Ylda 210
 Surányi-Unger Tivadar 339
 Süli Attila 176, 177

Sz

Szabad György 131, 133, 175, 178
 Szabadhegyi Antal 50
 Szabó János 47
 Szabó József 270
 Szabó Judit 218, 220
 Szabó Róbert 238, 240

- Szabó Zoltán 206
 Szabolcsi Bence 391, 400
 Szabolcsi Miklós 217, 220, 276, 400
 Szádeczky Lajos 374
 Szádeczky-Kardoss Elemér 394
 Szajbély Mihály 272, 277
 Szakonyi Péter 423
 Szalacsy Lajos 168
 Szalay Gizella 388
 Szalay László 130
 Szállási Árpád 299, 303
 Szántó Lajos/Louis 373, 379
 Szántó Zoltán 389
 Szapáry Ferencné Almásy Rozália 100, 102, 108, 111–112
 Szapáry Gyula 205
 Szapáry Istvánné Ráday Borbála 100, 102
 Szapáry Józsefné Orczy Anna 93
 Szász Károly 33, 35, 50, 84, 86, 206, 262
 Szász Menyhért 277
 Szaszakava Rjóicsi → Sasakawa, Ryoichi
 Szathmáry Eörs 420
 Szatmári Pap Mihály 158
 Széchen Antalné Lamberg Ernesztina 94
 Széchenyi Ágnes 270, 277
 Széchenyi Béla 28, 81, 211, 332, 334, 341
 Széchenyi család 67, 71, 83, 334
 Széchényi család 68, 71, 83, 334
 Széchenyi Emil 379
 Széchényi Ferenc 29, 68, 76, 159
 Széchenyi Hanna → Károlyi Lajosné Széchenyi Hanna
 Széchenyi István 23–26, 28–31, 33–35, 40, 42, 44, 57, 68–76,
 81, 84, 86, 89, 123, 130, 144, 149, 152, 160–162, 164, 168,
 175, 178, 197, 211, 218, 226, 297, 300, 327, 330–332, 334,
 337, 359
 Széchenyi Istvánné Seilern Crescencia 94
 Széchenyi János 43
 Széchényi Júlia 69
 Széchényi Kálmánné Grünne Karolina 94
 Széchényi Lajos 57, 71
 Széchenyi László 374
 Széchenyi Miklós 373, 379
 Széchényi Pál 71, 73
 Széchényi Viktor 334
 Szécsényi János 57
 Szegfi Mórné Kánya Emilia 108, 111
 Székely Bertalan 118
 Székely László 271, 277
 Szelényi Lajos 282, 298
 Szélpál Árpád 389
 Szemenyei János 80
 Szemere Krisztina 90
 Szemere Pál 90
 Szemző Gyula 176
 Szemző István 173
 Szendrey Ignác 144
 Szentágothai János 400–401, 421
 Szentesi Edit 369
 Szent-Ivány Farkas 208
 Szent-Iványi Bogomér Ferenc 166
 Szentiványi Sándorné Sanka Stefánia 109
 Szentkláray Jenő 239–240
 Szép Ildikó 423, 425
 Sziklay János 277
 Szilágyi Adrienn 85, 153, 403
 Szilágyi István 33, 35, 187–188, 194, 196–197
 Szilágyi János 196
 Szilágyi Mihály 197
 Szilágyi Pál 187, 196
 Szilágyi Sándor 50
 Szilágyi Zsolt 367
 Szilasy János 228
 Szili Katalin 239–240
 Szilvay Gyula 347
 Szily Kálmán 272, 341, 347
 Szily Tamás 173
 Szinyei József id. 175, 178
 Szinnyei József 58, 61, 118, 120, 270, 275
 Szirmay Ödönné Szirmay Gabriella 108
 Sztányi Ullmann Adolf 310, 321
 Sztányi Ullmann Izidor 310, 321
 Szivák Imre id. 251–252, 254
 Szivák Imre ifj. 251–252, 254
 Szívós Erika 253, 255
 Szkalnitzky Antal 55–56
 Szlávy József 341
 Szmrecsányi Lajos 148
 Szodoray Elekné Platthy Emilia 103
 Szócs Máté 256
 Szögi László 196, 200
 Szögyény/Szögyény (Szögyény-Marich) László 131, 168
 Szögyény Lászlóné Marich Mária 109–110, 113
 Szöllösy László 399, 401
 Szőnyi Pál 228–229
 Sztankovánszky Imre 167
 Sztankovánszky Mária 110, 112
 Sztáray Antal 50
 Sztáray Antalné Batthyány Fanny 111
 Szucsics Lajos 171–172

Szüch Lajosné Szüch Zsófia 102–103
 Szvoboda Dománszky Gabriella 130, 133, 276
 Szvorényi József 50

T

T. Sós Vera 401, 403
 Tábori Kornél 151
 Tábori Róbert → Igric [Tábori Róbert]
 Takács Sándor 34–35
 Tamás Ágnes 270, 276
 Tamás Gábor 341, 343
 Tanács Márton 50
 Tar Gáspár 23
 Tarczalovits Antal 50
 Tarczy Dezsőné Horváth Ida 108, 110, 113–114
 Tarczy Lajos 110, 113
 Tarczy Laura 108, 110, 113–114
 Tarczy Lenke 108, 110, 113–114
 Tardos József 402
 Tarnai Andor 175, 177–178
 Tarnay Ivor 348–349
 Tatay Mihályné 274
 Taub Salamon 315
 Tavaszy Antal 110
 Tekusch, Georg Samuel 195
 Teleki Blanka 103
 Teleki család 75, 83
 Teleki Domokos 111
 Teleki Géza 209
 Teleki József 31, 33, 40, 42, 74–75, 77, 83–84, 86, 130, 137–138, 150, 158, 249
 Teleki László 25, 33, 35
 Teleki Sándor 103
 Teleki Sándorné Teleki Jozefina 95, 111–112
 Teleki Tiborné Széchenyi Alice 71, 210–211, 213
 Teleszky János 296–297, 299–301
 Thaly Kálmán 232, 239
 Than Károly 341
 Than Mór 50, 58, 165
 Than Sándor 50
 Thanhoffer Pál 251
 Thék Endre 318
 Thiel, Georg 192, 198
 Thiel, Margaretha 192
 Thim József 197, 200
 Thirring Gusztáv 338, 342
 Tibor György 369
 Tihanyi Ferencné Rhédey Borbála 96, 100, 103, 108, 112
 Tilcsik György 253, 256

Tilkovszky Lóránt 271, 273–274, 277, 322, 324
 Tisza István 269, 296, 315, 319
 Tisza Kálmán 51, 171–172, 205, 307, 341
 Tisza Lajos 51
 Tocqueville, Alexis de 253, 256
 Tokai Nagy Lajos 57
 Toldy Ferenc → Schedel (Toldy) Ferenc/Ferencz
 Tolnay Ákos 274
 Tolnay Pál 239–240
 Tomcsányi Károlyné Bolza Mária 114
 Tomka Béla 341, 343
 Tomori Anasztáz 51, 286, 289–290, 299–300
 Tompa Mihály 51
 Tóth Árpád 118, 120, 194–197, 199–200, 341
 Tóth Ferenc 352
 Tóth Károly 240
 Tóth Kristóf 238, 240
 Tóth Krisztina 152, 154
 Tóth Lőrinc 43, 45–47, 52, 57–58, 60–61, 245–246, 251, 253, 256
 Tóth Sándor 197, 200
 Tóth Tibor 34–35, 400
 Tóth-Barbalics Veronika 58, 61, 150, 154, 270, 277, 322, 324, 366, 369
 Tőkei Ferenc 400
 Tököly-Popovics Száva 164–165
 Tömöry Pál 366–369
 Török József 50
 Traun Ferencné Bethlen Borbála 93, 100, 103
 Trauttmansdorff[-Weinsberg Nándor] 131
 Trefort Ágoston 273
 Tsuneo, Morita 413
 Tusor Péter 151, 154
 Tüköry Lechner Antónia 48
 Tüköry Sándor 48

U

Udvarnokys család 167
 Udvarnokys Gyula 167
 Udvarnokys Lajosné Herder Anna 167
 Ugrai János 238, 240
 Ugrai Bálint 61, 132–133, 151, 153–154, 276
 Ullmann Imre 312–313
 Ullmann Károly 312
 Ullmann Lajos 312
 Ullmann Mór/Móricz 310
 Ullmann Sándor 312
 Ungár József 415, 423
 Unghváry László 318

Urbán Aladár 84, 86
 Urbán Gyuláné Sissányi Szilárdka 111
 Urváry Lajos 268, 273–274

Ü

Üchtritz-Amadé Dominika 50
 Üchtritz Emil 58
 Ürményi Ferenc 161–162

V

Váczy János 276
 Vadas András 343
 Vadnai Károly 77
 Vághy (Wagner) Ferenc 161
 Vahot Imre 47
 Vajda Ödön 147
 Valuch Tibor 132, 422–423, 425
 Vályi Gábor 398
 Vályi Gyula 226
 Vámbéry Ármin 143, 374–376, 379
 Várady Szabó Anna 251
 Varga Bálint 343, 351–352
 Varga Edit 401, 403
 Varga József 407, 421
 Varga László 320, 324
 Vargha Gyula 296–297, 300–301, 303, 335
 Vargha Zoltán 364, 366, 369
 Vargyas Zsófia 175, 178
 Vásárhelyi Gábor 391
 Vásárhelyi lányok 110
 Vasas Géza 401, 403
 Vaszary Kolos 33, 35, 147
 Vay Ábrahám 23–25, 28–31, 34–35, 72, 83, 96, 100, 102, 373
 Vay család 31
 Vay Dánielné Sennyey Amelie 100, 102
 Vay József 30
 Vay Klára 109
 Vay Lászlóné Beniczky Sarolta 93, 95, 100, 102–103
 Vécsey Miklós 301, 303
 Végh család 168
 Végh János 168
 Velkey Ferenc 84, 86
 Veres Pálné Beniczky Hermin 111, 115
 Veres Pálné Meskó Magdolna 108
 Vértessaljai László 154
 Vértesi Andor 89
 Vészi József 259–261, 264–266, 268, 273
 Vezér Erzsébet 218, 220
 Vida Jenő 339

Víg Albert 350
 Vigyázó család 407, 420
 Vigyázó Ferenc 301, 355, 357–368, 407
 Vigyázó Jozefa 355, 357–358, 362
 Vigyázó Sándor 355, 357, 359–360, 363–364, 366–368, 407
 Vigyázó Sándor ifj. 355, 357–359, 368
 Vigyázó Sándorné → Podmaniczky Zsuzsanna
 Vikárius László 400, 403
 Virág Nándor 47
 Virágh Benedek 90
 Viskolcz Noémi 367, 369
 Viszota Gyula 35, 85, 320, 324
 Vizi E. Szilveszter 410, 418, 421–423
 Vocelka, Michaela 131, 133
 Vocelka, Karl 131, 133
 Voinovich Géza 128, 132, 273, 363, 388
 Voit Krisztina 270, 277
 Vojnics Antal 167
 Völgyes Iván 408–409, 421
 Vörös Antal 133, 240, 301
 Vörös Károly 195, 200, 270, 277
 Vörösmarty Mihály 90, 144
 Vukovich Lilla 96

W

Wagner Sándor 116
 Wahrmann Ernő 321
 Wahrmann Mór 268, 313–314, 321, 422
 Wahrmann Richard 321
 Waktor Andrea 270, 277
 Waldstein János 50
 Waldstein Jánosné Zichy Terézia 94, 112
 Wallentinyi Dezső 373
 Wallentinyi Dezsőné 373, 379
 Wallfisch Mórné Steinitzer Paula 108, 110
 Wass Györgyné Gyulay Franciska 97, 100, 102–103
 Weigand, Gustav 378
 Weis István 366, 369
 Weiss/Weisz Fülöp 318–319, 338–339
 Weiss Manfréd 319
 Weisz József → Vészi József
 Wekerle Sándor 296
 Wellisch Alfréd 286, 289, 291–292, 299
 Wellisch Náthán 286
 Wenckheim Józsefné Orczy Terézia 93
 Wenckheim Krisztina 50
 Wenckheim Lászlóné Szapáry Franciska 93, 100, 102–103,
 111–114, 118
 Wenckheim Paula 49

Wenckheim Viktorné Apponyi Mária 93
 Wenckheim család 249
 Wenzel Gusztáv 106
 Wertheimer Adolf 319
 Wertheimer Ede 197
 Wesselényi Miklós 30, 33, 73
 Wiber József 49
 Wieland, [Christoph Martin] 235
 Wiklund, Karl Bernhard 374, 379
 Wilensky, Harold L. 253, 256
 Wilhelm Anna 401
 Wlassics Gyula 350
 Wlassits Péter 47
 Wodianer Albert id. 310, 315, 322, 350
 Wodianer Albert ifj. 50, 95, 310–311, 315
 Wodianer Albertné Atzél Zsófia 95
 Wodianer Mór 50, 53, 310–311, 315
 Wodianer Sámuel 310

Y

Ybl Miklós 51, 53, 55, 144

Z

Zadányi Vitéz József 160
 Zádor György 50
 Zakar Péter 152, 154
 Zalka János 147
 Závodszky Péter 419
 Zay Károly 138
 Zemplén Győzőné 268
 Zettl, Barbara 184
 Zichy Anna 208

Zichy Antal 178
 Zichy Antónia 50
 Zichy család 67, 70
 Zichy Emanuela 94
 Zichy Ferdinándné Széchényi Zsófia 94
 Zichy grófok 68
 Zichy Gyula 362
 Zichy Jánosné Kray Irma → Zichy Nepomuk Jánosné Kray Irma
 Zichy Józsefné Metternich-Winneburg Melanie 94, 119
 Zichy Manó 50
 Zichy Miklósné Kray Mária 93
 Zichy Nepomuk Jánosné Kray Irma 93, 112, 119
 Zichy Pálné Kornis Anna 95, 100, 119
 Zieher Jakobine 95
 Zigány Árpád 322, 324
 Zilz Mór 149
 Zitterbarth Mátyás 51
 Zlinszky Aladár 233
 Zmeskál család 167
 Zmeskál János 168
 Zmeskál József 167
 Zólyomi Bálint 420
 Zólyomi Bálintné Barna Piroska 420

Zs

Zsigmond Boldizsár 413
 Zsigmond Ibolya 413–414, 422
 Zsirai Miklós 379, 380
 Zsivora György 50, 59, 250–251
 Zsoldos Ignác 50

Szerzők

Ablonczy Balázs történész, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Művelődéstörténeti Tanszék

Bárány Zsófia történész, MNMKK Országos Széchényi Könyvtár Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport

Bicskei Éva művészettörténész, MTA Művészeti Gyűjtemény

Dobszay Tamás történész, ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Fónagy Zoltán történész, ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Kiss Zsuzsanna társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Intézet Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék

Klement Judit történész, ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Konrád Miklós történész, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Manhercz Orsolya történész, ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Papp Barbara történész, pszichológus

Papp Gábor György művészettörténész, HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet

Papp Viktor társadalomtörténész, MNMKK Országos Széchényi Könyvtár

Püski Levente történész, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézet

Sipos Balázs történész, ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Takács Róbert történész, Politikátörténeti Intézet

Tóth Árpád történész, Miskolci Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet

Ugrai János történész, Miskolci Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

Zsidi Bernát történész, levéltáros, Akadémiai Levéltár

A Magyar Tudományos Akadémia megalapítását magán-személyek felajánlásai tették lehetővé 1825-ben. Az első adományozók példáját aztán nagyon sokan követték, olyanmire, hogy kijelenthetjük: a mecenatúra végigkísérte az Akadémia 200 éves történetét. Ez a kötet elsődlegesen arról szól, hogy milyen sokan és milyen sokféle háttérrel váltak adományozóvá, s hogy az adományozásukat mi minden motiválhatta, vagyis a kötet szerzői egyszerre kutatták, hogy *ki, mikor, mire, mennyit és miért* adott. Az adományok története révén az Akadémia 200 éves története is megelevenedik e kötet lapjain egy eddig kevésbé látott perspektívából az alapítástól a székházépítésen át, a „boldog békeévek”, a világháborúk, inflációs időszakok, a hidegháború korán keresztül a rendszerváltás utáni évtizedekig. De az Akadémiának nyújtott támogatások elemzése arra is lehetőséget ad az olvasónak, hogy a magyarországi társadalom történetébe is beleláthasson a rendi társadalom felbomlása és a polgárosodás jelenségétől indulva a professzionalizáción és a nők társadalmi helyzetének változásán át a szocialista, majd újra piacgazdaság mellett formálódó rendszerváltás utáni társadalomig.

Ára: 6900 Ft

